Istoria critică a românilor

B. P. Hasdeu

Ediție îngrijită și
studiu introductiv de Grigore Brâncuș

UNIVERSITAS

Titlul: **Istoria critică a românilor**

UNIVERSITAS este un imprint al Editurii Teora.

Director al departamentului UNIVERSITAS: Gelu Diaconu
Coperta: Gheorghe Popescu
Director: Teodor Răducanu

NOT 2417 UMA ISTORIA CRITICA A ROMANILOR
ISBN: 973-601-871-7
Printed in Romania

Distribuţie:
Bucureşti: B-dul Al. I. Cuza nr. 39; tel./fax: 222.45.33
Sibiu: Şos. Alba Iulia nr. 40; tel.: 069/21.04.72; fax: 069/23.51.27

Teora – Cartea prin poştă
CP 79-30, cod 72450 Bucureşti, România
Tel./fax: 252.14.31
e-mail: **cpp@teora.kappa.ro**

Teora
CP 79-30, cod 72450 Bucureşti, România
Fax: 210.38.28
e-mail: **teora@teora.kappa.ro**
Internet: **www.teora.ro**

Cuprins

STUDIU INTRODUCTIV

VOL. I

STUDIUL I
ÎNTINDEREA TERITORIALĂ

STUDIUL II
NOMENCLATURA

STUDIUL III

ACȚIUNEA NATUREI ASUPRA OMULUI

VOL. II

STUDIUL IV

REACŢIUNEA OMULUI CONTRA NATUREI

Studiu introductiv

Probleme de istorie a limbii române

Istoria critică a românilor este o operă exemplară privind cercetarea zonelor de interferență a științelor umanistice. Faptele de istorie socială și politică sînt foarte adesea împletite cu fenomenele de limbă, completîndu-se și explicîndu-se reciproc. În afară de documentele antice și medievale care atestă prezența activă a românilor și a strămoșilor lor în teritoriul nord-dunărean din timpurile preromane pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea, Hasdeu invocă permanent elementele de limbă a căror analiză istorică dezvăluie realități fundamentale din epocile trecute ale istoriei noastre.

Importanța operei, considerată în ansamblu, constă în dovedirea continuității românești în spațiul carpato-danubiano-pontic, contestată cu atîta înverșunare de teoria lui Rösler. De altfel, Hasdeu însuși mărturisește direct, tîrziu, în volumul al IV-lea al *Etymologicului*, în care reia problematica întemeierii Țării Românești, scopul în care elaborase *Istoria critică*: „Imediat după publicarea *Studiilor românești* ale lui Rösler[1], zguduit prin acea măiastră lucrare, eu m-am apucat a scrie și am publicat în 1873 prima edițiune din *Istoria critică*, după care a urmat apoi a doua edițiune «revăzută și foarte adaosă la 1874»"; „Fără negațiunea cea foarte serioasă a lui Rösler, eu n-aș fi simțit imperioasa datorie, fără a mai amîna, de a întreprinde *Istoria critică a românilor*"; și: „După aparițiunea *Istoriei critice*, n-a încetat de a mă preocupa aceeași teorie, căutînd a o completa și a o perfecționa, anume cele trei elemente esențiale: dentîi *continuitatea naționalității române în Dacia lui Traian* [sublin. noastră], apoi originea Basarabilor, în fine epoca și modalitatea formațiunii statului Țărei Românești"[2]. Așadar, *Istoria critică* este cea dintîi ripostă hotărîtă împotriva roeslerianismului.

Lingvistul află în această operă, dezbătute în detaliu sau numai enunțate, o sumedenie de probleme fundamentale ale istoriei limbii române: originea latină a limbii, aportul substratului traco-dac, raporturile românei cu albaneza, absența elementelor vechi germanice, caracterul influenței slave, unitatea dialectală a românei etc., la care se adaugă denumirile istorice ale Țării Românești. Toate faptele de limbă sînt văzute din perspectiva istoricului, ca elemente indispensabile pen-

tru elucidarea problemelor cardinale ale istoriei românilor: geneza, vechimea și continuitatea lor pînă astăzi în teritoriul Daciei lui Traian. Hasdeu însuși formulează teoretic această directivă metodologică în cercetarea istoriei: „Totalitatea lexică și gramaticală a unei limbe trebui să fie pentru un cugetător o nesecată comoară de revelațiuni asupra întregei dezvoltări a unei naționalități în timp și-n spațiu. Astăzi nu mai e *permis fără limbistică* [...] a face un singur pas serios în limpezirea perioadelor celor obscure din analele popoarelor" (p. 484).

După Hasdeu, care se întemeia pe afirmațiile scriitorilor antici, dacii și geții vorbeau aceeași limbă și aveau conștiința că aparțin aceluiași trunchi etnic, al tracilor, opinie pe care marele învățat a susținut-o mereu în cercetările sale[3]: „Pe basrelievurile monumentului lui Traian – scrie el – nu figurează nicidecum și nu pot figura «călăreții sarmați veniți în ajutorul dacilor», după cum s-a crezut pînă acuma, ci *călăreți getici*, pe cari îi chema sub steagurile lui Decebal nu numai vecinătatea, dar mai ales *comunitatea originii tracice, comunitatea limbei*, comunitatea intereselor" (p. 426).

În lingvistica indo-europeană de la mijlocul secolului trecut circula teoria (care venea încă de la J. Thunmann, din secolul al XVIII-lea), pe care și-o însușește și Hasdeu, că ilirii erau o ramură a „numeroasei ginte pantracice" și că „albanezii sînt unica posteritate actuală directă a ramurei ilirice" a tracilor. Așadar, după această teorie, tracii și ilirii vorbeau aceeași limbă.

Pe această bază se justifică, după Hasdeu, faptul că unele cuvinte din tracă se explică prin albaneză. Trebuie observat că dacă ulterior ilira și traca au fost considerate limbi diferite, ideea că ele au avut multe cuvinte în comun nu a fost abandonată nici astăzi. După cum se știe, pentru etimologia unor cuvinte românești ca *mal, mînz* și altele, cu corespondente identice sau asemănătoare în albaneză, dispunem de atestări antice atît din domeniul trac cît și din cel ilir.

Pe acest fond de înrudire traco-iliră se sprijină afirmațiile lui Hasdeu că „arnăuții sînt de același neam cu dacii" (p. 446) și că albaneza este un „interesant rest al vechiului grai tracic" (p. 360).

El își pune problema originii limbii albaneze și a raporturilor acesteia cu româna pentru că avea de răspuns la argumentul cel mai important invocat de Rösler împotriva continuității românești în Dacia: asemănările dintre română și albaneză. Cele două limbi sînt, după opinia lui Hasdeu, înrudite atît prin elementele latine pe care le au în

comun cît și prin cele care provin direct și independent din același substrat. El dovedește mai întîi, analizînd corect o mulțime de exemple, că elementele latinești din albaneză nu pot fi interpretate ca împrumuturi din română, ci ca rezultat al unei influențe latine directe, care a început cu mult înainte de impunerea latinei în Dacia: „Limba albaneză este un dialect neolatin cu totul neatîrnat de dialectul neolatin al românilor; un dialect mai antic, fiindcă Albania întreagă devenise provincie romană cu un secol înainte de crîncena luptă a lui Traian cu Decebal; un dialect însă fără comparațiune mai sărac în elemente latine, deoarăce colonizarea romană nu avusese acolo acel caracter compact și sistematic, prin care s-a distins ea pe țărmul nordic al Dunării" (p. 488). Dincolo de faptul că albaneza nu poate fi calificată ca dialect neolatin (în vremea lui Hasdeu se supraaprecia influența latină asupra albanezei), trebuie să recunoaștem că toate considerațiile lui privind elementele latine din albaneză în raport cu corespondentele din română sînt întru totul valabile. Desigur că există multe trăsături comune privind elementele latinești din cele două limbi, dar acestea se explică prin alți factori decît cei pe care îi invocau susținătorii teoriei formării în sudul Dunării a poporului și a limbii române.

Hasdeu reia, după Kopitar și Miklosich, unele trăsături gramaticale nonromanice pe care româna și albaneza le au în comun: postpunerea articolului definit, omonimia genitivului cu dativul, exprimarea viitorului cu *a vrea*, formarea numeralului cardinal de la 11 la 19 cu *super* și „o grămadă de alte particularități gramaticale sau lexice" (p. 490). El nu explică aceste asemănări (pe care le va aprofunda temeinic în studiile sale de mai tîrziu) prin influență albaneză asupra românei sau invers, ci le atribuie acțiunii directe a substratului comun: „Limbile română și albaneză sînt două dialecte dopotrivă traco-latine, dezvoltate însă fiecare pe o cale individuală nedependinte" (p. 490).

Știința noastră a reținut ideea lui Hasdeu că elementele nonromanice comune românei și albanezei nu implică în mod necesar vecinătatea teritorială a celor două popoare, așa-numita „simbioză" albano-română și, ca urmare în plan lingvistic, influența albaneză asupra românei efectuată tîrziu, în evul mediu, la sudul Dunării. Înrudirea dintre cele două limbi este mult mai profundă decît aceea determinată de un contact simplu, ea vizează, în gîndirea lui Hasdeu, înrudirea lor prin substratul comun, prin acel fond „primar" care participă la geneza limbii. În acest sens este ilustrativ următorul citat: „Fără a se mișca unii din

Dacia Traiană și alții din Epir, românii sau daco-latinii și albanezii sau epiroto-latinii sînt și nu pot a nu fi legaț printr-o extremă asemănare limbistică, deoarăce provin unii și alții din elemente romanice și elemente tracice, amestecate însă în diverse epoce, prin diverse dialecte, cu diverse doze și sub diverse condițiuni climatologice"[4] (p. 490).

Prin urmare, cuvintele prelatine din română nu se datoresc influenței albaneze. În ambele limbi, ele se explică prin acțiunea independentă a substratului comun. Lui Hasdeu îi datorăm și ideea că, în ce privește româna, aceste cuvinte au intrat mai întîi în latină, ca o consecință firească a bilingvismului populației indigene și că limba noastră le-a moștenit ca cuvinte „latinești" propriu-zise.

În legătură cu absența elementelor vechi germanice din română, argument adus de Rösler împotriva continuității noastre la nordul Dunării, părerile lui Hasdeu sînt, de asemenea, valabile astăzi. El crede că ne-a rămas de la goți un singur cuvînt: *Moldova* (din goticul *mulda* „praf", comp. sl. *prahŭ* de la baza numelui *Prahova*). Această etimologie este acceptată astăzi de Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, 1978, p. 245). *Odor* și *pat*, pe care unii lingviști le atribuiau influenței vechi germanice, sînt, după Hasdeu, de altă origine. În general, el consideră că absența elementelor vechi germanice din română se datorește faptului că neamurile germanice n-ar fi trăit laolaltă cu strămoșii românilor. Hasdeu îl combate pe Rösler arătînd că dacă românii s-ar fi format în sudul Dunării și ar fi venit tîrziu la nordul fluviului ei ar fi trebuit să fi primit elemente lexicale de la gepizi, al căror regat puternic s-a dezvoltat, după cum se știe, în nordul Serbiei de astăzi[5].

Cele mai importante probleme de limbă dezbătute de Hasdeu în *Istoria critică* privesc etimologia numelor de rîuri de pe teritoriul României, legătura lor directă cu hidronimia antică din Dacia.

Pornind în special de la numele atestate în *Istoriile* lui Herodot, pe care le corelează cu variantele din textele de mai tîrziu (pînă la Constantin Porfirogenetul) și, evident, cu formele actuale, el utilizează un bogat material comparativ din diferite limbi indo-europene. La curent cu tot ce se publicase înaintea lui în materie de etimologie a numelor proprii antice, propune adesea explicații noi, face asocieri extrem de interesante, reconstruiește radicale și sensuri care merită toată atenția cercetătorului de astăzi. În concepția lui Hasdeu numele de ape mari de pe teritoriul țării noastre sînt o dovadă puternică a continuității românești la nordul Dunării. Toate aceste nume au fost moștenite în

română în mod direct din limba populaţiilor preromane din această zonă. Convins că evoluţia lor fonetică se explică exclusiv prin criterii interne (dace şi româneşti), el nici măcar nu-şi pune problema că s-ar putea ca cel puţin unele dintre ele să ne fi parvenit prin filieră slavă sau maghiară. Dovezile care se aduc astăzi în favoarea ipotezei transmisiunii directe din substrat a hidronimiei majore româneşti fuseseră magistral intuite acum un secol de marele nostru învăţat.

Sînt analizate din punct de vedere etimologic următoarele nume de rîuri: *Dunăre, Prut, Siret, Mureş, Olt, Argeş, Jiu, Jaleş, Gilort*, precum şi oronimul *Carpaţi*.

În treacăt, se atrage atenţia asupra aceleiaşi origini autohtone a numelor *Tisa, Timiş, Criş, Someş, Motru* şi a cîtorva nume de rîuri din dreapta Dunării. Cu toate că etimologiile avansate de Hasdeu pentru aceste nume proprii nu au fost decît în mod excepţional reţinute de cercetările ulterioare, trebuie remarcat faptul că direcţiile metodologice ale cercetării, precum şi multe detalii de etimologie stabilite de el au rămas valabile.

În continuare, reproducem în rezumat etimologiile propuse de Hasdeu.

Dunăre este analizat în *Dana-re* „dînd nori, purtător de nori", cu prima parte raportată nu la rad. *don-*, *dan-*, ci la *da-* „a da", iar a doua identificată nu cu un suf. -(*a*)*ris*, recunoscut şi la alte nume de rîuri din Dacia antică, ci cu alb. *re* „nor"[6].

Prut[7] şi *Siret*[8] sînt, după Hasdeu, termeni din limba sciţilor. Primul descinde din *Porata* şi ar fi însemnat iniţial „trecătoare", iar al doilea, din *Seretos* (raportat la un radical i.e. **sru-* „a curge"), cu sensul de „fluviu".

Maris, potrivit interpretării pe care o dă Hasdeu textului herodotian, ar fi denumit la sciţi porţiunea de jos a rîului Olt şi ar fi avut sensul de „hotar" (Oltul despărţind pe sciţi de agatîrşi), iar *Marisca*, cu un sufix diminutival (din *Transmarisca*, numele antic al Turtucaiei, atestat în izvoare din sec. al II-lea–al IV-lea, e.n.), ar fi fost numele Argeşului[9].

Alutus, care a evoluat în *Olt*, ar proveni dintr-un scitic *alt* care însemna „aur", deci „rîul purtător de aur"[10].

Scitic este, după Hasdeu, şi numele *Jiu*, cu forma mai veche *Jilu*: un dacic *Sil* ar proveni din numele comun scitic *sil* „apă, fluviu"[11]. *Jaleş*, rîu în Gorj, ar fi tot autohton, de la un radical *sal* „a curge"[12], iar *Gilort*, alt rîu în Gorj, de la *sil* + *ort* (< *arta*) „voinic, viteaz".

Hasdeu a dovedit cel dintîi că numele *Cerna* este de origine dacică, explicabil prin atestările antice ale numelui: *Dierna, Tierna, Tsierna, Zerna*. Probabil că forma străveche *Zărna* a fost ulterior modificată în *Cerna* (cu africată la inițială) sub influență slavă. Chiar numele *zîrnă* al plantei „Solanum nigrum" este explicat de el ca descendent al dacicului *diorna, dierna* (la Dioscoride: προδίορνα); *zîrnă* stă la baza numelor proprii *Zărnești, Zărna Mare* etc.

În treacăt, autorul *Istoriei critice* se oprește și asupra cîtorva nume de ape din dreapta Dunării: *Iantra (Ieter)*[13], *Osma (Osăm), Vid* și a oronimului Haemus, făcînd observații în bună parte valabile și astăzi.

În sfîrșit, oronimul *Carpați*[14] este considerat de Hasdeu ca o transmisiune directă din limba dacilor.

Numele comune românești pe care Hasdeu le atribuie, prin etimologie, limbii dacilor interesează îndeosebi prin aceea că sînt cercetate în raport cu relațiile extralingvistice pe care le reflectă. Chiar dacă nu toate etimologiile date de el pentru aceste cuvinte s-au impus în lingvistica noastră, metodologia cercetării lor, cuvîntul fiind studiat laolaltă cu lucrul pe care îl desemnează (metoda „Wörter und Sachen"), a însemnat pentru acea vreme un mare progres.

Din domeniul locuinței, el studiază cuvîntul *argea*, pe care-l consideră cu dreptate de origine dacică: dac. ἄργιλος „șoarece". La daci ar fi pătruns de la cimerieni, la care ἀργίλλα însemna chiar „locuință subterană". *Cocioabă*, atribuit de Hasdeu tot fondului autohton, pare mai degrabă un termen slav. În schimb *bordei*, studiat cu multe detalii privitoare la acest tip de locuință specific pentru cîmpia Dunării încă din vremea dacilor, este un cuvînt autohton, lucru confirmat și de cercetările din secolul nostru (Densusianu, I. I. Russu, Gh. Ivănescu ș.a.).

Dintre cuvintele care denumesc vestimentația, sînt alese *țundră*, care denumește un fel de haină țărănească lungă, de dimie, și sinonimul acestuia *zeghe*; primul ar fi dacic (în dicționarele recente e dat ca maghiar), iar al doilea latin (notat, în dicționare, cu origine necunoscută).

Ca termeni de arme e studiat mai întîi tracul *romfa* „săgeată, suliță", pe care tracii l-ar fi luat de la fenicieni și care s-ar fi continuat metaforic în românescul *rîmf* (comp. alb. *rufé* „trăsnet"), numele unei plante. *Sîmcea* ar fi, după Hasdeu, nu lat. *senticella*, cum presupunea Cihac, ci dacicul *samcilla*, de origine persană.

Dintre numele de arbori, sînt puse pe seama substratului *brad* (comp. alb. *bredh* și **bradh*), *stejar* (presupus încă de Cantemir ca element

autohton) şi *codru* „pădure mare, munte" (comp. alb. *kodrë* „colină"); *mesteacăn* este dat cu etimologie latină *(masticinus*, legat de verbul *masticare)*.

În sfîrşit, *şiră* (cu derivatele *şiroadă, şirimpău, şirim* „groapă") provine, după Hasdeu, de la un tracic *sir*, care însemna „groapă în care se păstrează grînele", explicaţie mai greu de acceptat, deşi alta mai bună nu a fost dată încă (vezi, totuşi, Al. Graur, *Etimologii româneşti*, EA, 1963, p. 147–150: *şiră* din lat. **sira* < gr. σειρά).

Cercetările lui Hasdeu consacrate celor cîteva elemente lexicale româneşti păstrate din substrat sînt, din punct de vedere metodologic, adevărate modele. Gradul de profunzime al cercetărilor sale nu a fost atins de nici unul dintre savanţii de mai tîrziu care s-au aplecat asupra domeniului substratului românesc. Nimeni nu a legat atît de intim ca el faptele de limbă de cele ale istoriei poporului.

În epoca de contact a românilor cu slavii, româna era, după concepţia lui Hasdeu, o limbă pe deplin formată, în sensul că se încheiaseră principalele legi de evoluţie a românei comune. În *Istoria critică*, marele nostru slavist se ocupă nu de influenţa slavă în general, ci numai de unele aspecte privind aportul acesteia la formarea toponimiei româneşti. O idee clar formulată de Hasdeu şi care domină şi în cercetările actuale de toponomastică este că numele de locuri de origine slavă din română nu sînt consecinţa în plan lingvistic a unui amestec etnic româno-slav, ci mai de grabă rezultatul unei influenţe de ordin cultural: „Slavizarea nomenclaturei a fost la noi un simplu efect modern al influinţei culturale a cirilismului, iar nicidecum al unui vechi amestec corporal cu slavii" (p. 446). Numeroase nume de locuri de origine slavă de pe teritoriul României nu sînt date direct de slavi, ci sînt traduceri prin cuvinte slave ale unor nume indigene vechi. Hasdeu ilustrează această idee cu numele *Topolniţa*, arătînd că acesta este, de fapt, o traducere a unui mai vechi *Plopi* (de origine latină şi cu multe derivate foarte frecvente în toponimia noastră). De asemenea, numele *Gorj* şi *Dolj* sînt, după concepţia lui, traduceri „culte", cu material (parţial) slav, ale unor structuri vechi româneşti: *Jiul de Sus* şi *Jiul de Jos*. „În curs de şapte secoli de cirilism oficial şi ecleziastic în România pînă la Matei Basarab şi Basiliu Lupul, fără să fi fost nevoie de vreo intervenire etnografică din partea slavilor, ci curat numai pe calea culturală, a fost destul timp pentru a aplica această procedură de traducţiune mai peste toată întinderea Daciei" (p. 467).

Procedeul traducerii prin elemente slave în toponimie nu se explică, după Hasdeu, prin contactul popular al românilor cu slavii și nici prin amestecul etnic al celor două popoare, ci „prin *modă*, prin *lege*, prin *cler* și prin *funcționariat*" (p. 469), deci prin influență cultă.

Fără să studieze aici în amănunt chestiunea influenței turcești, Hasdeu face totuși o evaluare generală a acestei influențe, arătînd că ea s-a exercitat, potrivit determinărilor istorice, numai asupra graiurilor de sud ale daco-românei, nu și asupra celor din Transilvania: „Cuvintele turce, pe cari le are românimea danubiană, sînt necunoscute românimii de peste Carpați" (p. 506).

Prima secțiune a volumului I al *Istoriei critice* este consacrată studierii detaliate a denumirilor istorice (unele date de străini) ale Țării Românești.

Din bogata nomenclatură a teritoriului românesc, denumirea *Țara Românească* are un caracter profund popular: ea reflectă conștiința populației românești că descinde din romani și că locuiește fără întrerupere pe acest teritoriu de la origini pînă astăzi. Hasdeu reproduce însemnarea padovanului Francesco della Valle, de la începutul secolului al XVI-lea, conținînd spusele călugărilor de la o mînăstire din Tîrgoviște precum că ei se numesc „romani" pentru că sînt „strănepoți ai acelor ostași ai Romei" aduși de împăratul Traian[15].

Față de articolul excelent al lui Hasdeu nu cunoaștem să se fi adus mai tîrziu lucruri noi pentru elucidarea etimologiei cuvîntului *vlah* (de la care s-a format numele *Vlahia*) și a semnificației lui în diverse limbi europene. După Hasdeu, *vlah* este, la origine, un termen germanic cu înțelesul de„stăpîn" referitor la romani și la descendenții romanilor. Cu vremea, o dată cu cucerirea de către neamurile germanice a unor teritorii romanizate, *vlah* s-a depreciat semantic, căpătînd sensul de „rob; străin", depreciere care nu s-a produs însă și în limbile slave, care împrumutaseră cuvîntul din limbile germanice. *Rumân*, în schimb, a devenit sinonim, chiar în interiorul limbii române, în epoca feudală, cu „clăcaș". *Vlahia* deci, derivat din *vlah*, este numele țării dat de slavi, o traducere a termenului indigen *Țara Românească*[16].

Un studiu amănunțit este consacrat termenului compus *Ungro-Vlahia*, folosit multă vreme ca nume oficial al Țării Românești. Hasdeu respinge din capul locului ipotezele după care acest nume s-ar explica prin vecinătatea geografică a Munteniei față de teritoriile ungurești, prin raporturile de vasalitate ale Țării Românești față de

Ungaria, prin, în sfîrşit, nevoia de a deosebi Vlahia din stînga Dunării (Ţara Românească) de Vlahia din Pind. Hasdeu observă că termenul *Ungro-Vlahia* este foarte frecvent în actele oficiale slave şi greceşti, apărînd numai o singură dată în cele ungureşti şi, ca urmare, susţine ideea că termenul s-a creat şi s-a impus odată cu integrarea de către voievozii Basarabi a ţinuturilor Făgăraşului la Ţara Românească[17].

Muntenia (derivat de la *munte*), ca nume al Ţării Româneşti, s-ar explica, după Hasdeu, prin aceea că munţii, în care românii îşi găseau refugiu din calea năvălitorilor, s-ar fi identificat cu o patrie adevărată. Termenul e tradus prin lat. *Transalpina*, nume care apare în documentele latineşti încă din vremea voievozilor munteni din secolul al XIV-lea şi care însemnează, de fapt, „ţara de peste munţi". De la *Muntenia* s-a format *Ţara Muntenească*, denumire care ajunge foarte frecventă în secolul al XVI-lea. În documentele maghiare, numele *Muntenia* e tradus prin *Haves-Alföld* „Muntenia de Jos", iar în cele polone prin *Multany* (pluralul lui *multan*, reflectare a rom. *muntean*), termeni pe care Hasdeu îi examinează îndeaproape. Magh. *Erdély*, derivat din *erdö* „pădure, codru", care a devenit în română *Ardeal*, este, aşa cum a arătat Hasdeu şi în alte lucrări, o traducere a unui cuvînt indigen *Codru, Codrenia*, prin care foarte probabil românii denumeau ţinuturile Transilvaniei. E mai greu de acceptat ipoteza lui că *Moldova de Sus* şi *Moldova de Jos* (mai tîrziu *Ţara de Sus* şi *Ţara de Jos*) sînt termeni explicabili prin perspectiva geografică poloneză. Trebuie să admitem că aceste denumiri sînt creaţii româneşti propriu-zise.

Vrancea ar fi, după Hasdeu, un termen din limba dacă, descins dintr-un **vrana* „munte, pădure", pe care-l presupune prin relaţie cu finalul -βρία din numele de localităţi trace. Etimologia aceasta e greu de probat, dar alta mai convingătoare nu există încă[18]. Ideea că *vrîncean* din balada *Mioriţa* ar denumi pe „ciobanul muntean" (în opoziţie cu cel moldovean şi cel ungurean) şi că balada ar fi fost compusă între 1350–1450, cînd teritoriul Vrancei ar fi aparţinut Munteniei, este extraordinar de tentantă, dar mai degrabă trebuie să credem într-un probabil cnezat Vrancea, de care au vorbit unii istorici mai tîrziu[19].

În sfîrşit, examinînd o mulţime de documente polone (inclusiv cronicile lui Dlugosz şi Miechowski, din secolul al XV-lea), sîrbeşti, maghiare şi italiene, Hasdeu stăruie şi asupra denumirii *Basarabia* dată în vechime de cancelariile străine Ţării Româneşti. El întocmeşte o listă a tutu-

ror „fîntînelor" din secolele al XIV-lea – al XV-lea care conțin această denumire, provenită, evident, de la aceea a dinastiei Basarabilor. După secolul al XV-lea, această denumire nu mai apare pentru Țara Românească. Legătura dintre numele *Basarabia* și cel al voievozilor munteni este acceptată fără rezerve de toți istoricii noștri.

Dintre numele de persoană studiate de Hasdeu în legătură directă cu istoria națională interesează în mod special *Mușat*, pe care marele învățat îl explică prin adjectivul comun *mușat*, dispărut din dacoromână dar conservat în aromână. Adjectivul e o prescurtare a lui *(în)frumușat*, de origine latină. *Mușat* stă la baza multor toponime din Muntenia și, mai ales, din Oltenia, ceea ce ar dovedi că era frecvent ca nume de persoană în această arie lingvistică. De aci părerea lui Hasdeu că voievozii din dinastia Mușatinilor sînt din aceeași stirpe cu Basarabii olteni[20].

Am expus aici numai problemele cele mai importante de istorie a limbii române dezbătute în această operă. Am lăsat deoparte numeroase fapte de amănunt sau unele chestiuni de lingvistică teoretică enunțate numai în treacăt, dar asupra cărora Hasdeu va reveni în operele sale ulterioare. Cu bună știință am evitat prezentarea chiar a unor fapte importante, cum este, de exemplu, aceea a scrierii dacilor, pe considerentul că interesează în primul rînd ceea ce este rezistent în cercetările savantului. Alfabetul dacilor, de a cărui „descoperire" se entuziasmase Hasdeu, nu era decît o mare eroare, pe care el însuși a evitat-o mai tîrziu.

Concluzia generală care se desprinde din examinarea faptelor de limbă este că marele învățat a urmărit să asigure cu ajutorul lor un suport puternic documentelor istorice și să impună astfel în știința istoriei adevărul de necontestat al unității românești din toate timpurile.

Sub pana retorică a romanticului Hasdeu, unitatea limbii române, care reflectă unitatea spirituală românească din vremea dacilor pînă astăzi, capătă proporțiile unui adevărat miracol al istoriei: „Un exemplu fără păreche în analele lumii, sînt zece milioane [de români] presărate în trei, patru sau cinci provincii ... totuși vorbind pretutindeni o singură limbă nedialectizată. Galia, Italia, Spania, Germania, Britania au giargoane peste giargoane. Antica Eladă, atît de mică, era toată numai dialecte. Dacia Traiană – nicidecum" (p. 505).

Limba şi stilul operei

În ansamblul scrierilor româneşti din jurul anului 1870, *Istoria critică a românilor* se distinge printr-o anumită originalitate a limbii şi stilului. Ea e un veritabil document lingvistic şi stilistic, căci reflectă aproape toate tendinţele înnoitoare ale limbii literare a epocii. Orientările eliadiste, latiniste, cele promovate de curentul istoric-popular etc. se regăsesc topite aci într-o prelucrare unică. Opera are caracter oratoric şi polemic, ceea ce explică abundenţa de elemente proprii limbii vorbite şi organizarea stilistică particulară a întregului material lingvistic.

Analizăm textul mai întîi din punct de vedere strict lingvistic, încercînd să arătăm în ce măsură acesta e în acord cu trăsăturile caracteristice ale limbii literare din epocă. Vom prezenta apoi cîteva observaţii generale privind specificul stilistic al *Istoriei critice*.

Problema cea mai importantă a limbii oricărui text românesc de la mijlocul veacului trecut este aceea a neologismului. Şi în textul lui Hasdeu sînt foarte numeroase cuvintele noi cu variante care circulau în scrierile vremii dar care nu s-au impus în limba literară de mai tîrziu. Cele mai multe reproduc particularităţi fonetice, morfologice şi lexicale ale echivalentelor din limbile (latină, franceză, italiană, neogreacă şi, în unele cazuri, rusă şi poloneză) din care au pătruns la noi, reflectînd efortul oamenilor de cultură de a le da o coloratură românească. Iată o înşirare de exemple ordonate după clasele morfologice:

Substantive: acuile pl. „acvile”, *adiectiv, adiunctiv, admiral, adverbiu, amicie, anglez, arbitriu, argil* „argilă”, *arterie* „arteră”, *atlante* „atlas”, *asicurare, aventurar* „aventurier”, *bazea* (şi *baza*), *cartă* „hartă”, *cataclismă* (universală), *cimpanze, clorurul* (de platină), *comerciu, dominiu* „dominion”, *dromadar, facsimile, falsar* „falsificator”, *famă* „faimă”, *frecuenţă, genezea* (şi *geneza*), *gorilul, gubernator, guirlandă, ieroglifful, ingenier, insectul, interprete* sing., *maioritate, marchez* „marchiz”, *metod* (şi *metoadă*), *miasmul* (maremelor), *misteriu, nutrimînt, orangutang, ospiţiu, partitul* „partidul”, *period* „perioadă, epocă”, *popolaritate, potasă,* „potasiu”, *prelude* „preludiu”, *problemul, radicala, regimele* (unguresc) „regimul, guvernarea”, *relievuri, scriba* „scrib”, *sicuranţă, sigil, sintezea* (şi *sinteza*), *specime* „specimen”, *svezii* „suedezii”, *terme* (şi *termen, termin*), *tractat, variant, zoană* (şi *zonă*). Aspectul particular al cîtorva substantive e datorat modelului rusesc: *chimicul* „chimistul”, *fizicul* „fizicianul”, *matematic* „matematician”, *politic* „politician”.

Adjective: adecuat, algebraice pl., *analoagă* (și *analogă*) fem., *azardos*, (în mod) *benevole, bilinguă, circonspect, conservatrice, dialectic* „dialectal", *directrice, doganiar* „de vamă", *duplu, ecuivoc, europeu, famos* „faimos", *feodal, forte* „puternic", *gentilițiu* „gentilic", *invazorii* (pecenegi) „invadatorii", (mișcare) *invazionară, licuide, maiestos, maiuscule* pl., *meritos, modificatrice, ostic* „vestic", *precariu, rareficat, reciproacă* fem., *secolar, suteran* (și *subteran*), (dialecte) *teutoane, vagabunde, varii* „variate".

Verbe: a concurge, a corege (part. *cores*), *a dirige, a diverge, a se erige, a exprime* (part. *expres*), *a imprime, a neglege* (part. *negles, neglească*) „a neglija", *a posede, a precede* (*preces, preceseră*), *a protege, a redege* „a redacta", *a reziste, a rezume, a suprime* (verbe de conjugarea a III-a adaptate după latină, franceză și italiană; de remarcat că unele dintre ele, ca *a posede, a reziste, a rezume*, se comportă numai la infinitiv ca verbe de conjugarea a III-a, în rest, flexiunea lor se identifică cu a verbelor în *-a*); ne *autoriză*, ceea ce *probă* că, *el caracteriză*, se *concentră* prez. ind., ei *confesă, se contrabalanță*, el *debută* prez., el *demonstră* (*să demonstre*), *ne interesă* prez., *n-o neutraliză* prez., *să paralize, nu simpatiză* prez. (toate folosite fără sufixul *-ez-* la prezent); *concordează, nu necesitează* (cu sufixul *-ez-* la prezent); *nu se servă, să se serve* (fără sufixul *-esc-* la prezent); ele *ofer* (și *oferă*), *se refer* (fără desinența *-ă* la pers. a III-a); *coincidă, constituă, substituă* (cu *-ă* la pers. a III-a în loc de *-e*); *acoardă, concoardă, denoată, expoartă* (*să nu se expoarte*), *se rapoartă, se rezoalvă, transpoartă* (cu diftongul *oa* în radicalul formei de persoane a III-a); *a accenta* (din *accent*), *a dechiara* „a declara" (adaptare analogică).

Ne oprim în continuare, tot în cadrul neologismului, asupra cîtorva chestiuni de formare a cuvintelor.

Substantivele neologice care s-au fixat ulterior cu sufixul *-ție* se caracterizează, în limba acestui text, fără nici o excepție, prin varianta *-țiune* a sufixului impusă mai ales de orientarea latinistă a adaptării neologismelor. Reproducem o parte din mulțimea exemplelor: *aberațiune, acuizițiune, administrațiune, admirațiune, afirmațiune, ambițiune, ameliorațiune, aparițiune, aplicațiune, aprobațiune, argumentațiune, asociațiune, bifurcațiune, calificațiune, citațiune* „citat", *civilizațiune, clasificațiune, colorațiune, combinațiune, comparațiune, complicațiune, compozițiune, comunicațiune, concepțiune, conciliațiune, confederațiune, configurațiune, confruntațiune,*

considerațiune, contradicțiune, convicțiune, corecțiune, corelațiune, definițiune, delimitațiune, demarcațiune, demonstrațiune, denominațiune, desemnațiune, destinațiune, devastațiune, direcțiune „sens", *disparițiune, dispozițiune, distincțiune, divagațiune, divinațiune, dominațiune, donațiune* etc.

Reținem aici și substantivele *discusiune* și *pretensiune* (fixate ulterior la variantele în *-ție, -țiune*), care circulau în epocă și se datorau în exclusivitate influenței franceze. E util să arătăm că numărul mare de substantive în *-țiune* într-un text de felul celui pe care îl analizăm se explică și prin aceea că foarte multe dintre ele erau folosite și cu valorile infinitivelor lungi substantivate sau ale participiilor (supinelor) devenite substantive. Româna literară de mai tîrziu a operat o distincție mai clară între derivatele în *-ție* (*-țiune*) și echivalentele caracterizate prin sufixul de infinitiv lung sau prin cel participial, încît cercul de ambiguități s-a restrîns la maximum.

Și derivatele în *-iune* au în textul lui Hasdeu o frecvență absolută, în sensul că lipsesc cu desăvîrșire variante în *-ie*, la care substantivele respective s-au stabilit mai tîrziu: *aluziune, cestiune, comisiune, concluziune, confuziune, expresiune, impresiune, invaziune, ocaziune, posesiune, preciziune, progresiune, recensiune, repulsiune, reviziune, suspensiune.*

Neologismele care s-au impus cu sufixul *-ență* (din lat. *-entia, -antia*, fr. *-ence, -ance*, it. *-enzza)* apar aici cu variantele în *-ință*, frecvente la mijlocul secolului trecut, explicîndu-se prin analogia cu puținele cuvinte vechi moștenite (cuviință, putință) sau cu cele create, în secolele precedente, de la radicale vechi: *ajutorință, biruință, datorință, făgăduință, folosință* etc. Iată neologismele în *-ință* din textul lui Hasdeu: *abundință, afluință, aparință, ascendință, coincidință, concurință, convenință, corespondință, corpolință, decadință, diferință, divergință, evidință, exigință, existință, experință, indiferință, influință, intermitință, neglijință, preferință, permanință, preponderință, persistință, prezință, provedință, reminiscință, rezistință, subzistință, violință.* Singurul cuvînt în *-ență* care ne întîmpină în textul lui Hasdeu este *frecuență.* Trebuie notat aici și verbul *a influința*, paralel cu subst. *influință.* Din această listă, singurul derivat în *-ință* care s-a fixat definitiv în limba literară este *preferință* (comp. și *referință*, raportate la verbele *a preferi, a referi*).

Derivatele adjectivale neologice paralele cu cele substantivale în *-ință* au sufixul *-inte.* Și acestea își găsesc sprijin analogic în cîteva exemple

moștenite din latină: *cunoștinte, fierbinte, neștiinte, plointe, putinte.* Textul nostru ne oferă următoarele exemple de neologisme în *-inte*: *abundinte, afluinte* subst., *aparinte, competinte, confidinte, consecinte* adj. „consecvent", *continginte, converginte, descendinte, diliginte, elocinte, emininte, evidinte, excelinte, existinte, incidinte, inconveninte* subst., *indiferinte, inocinte, nedependinte, omniprezinte, pendinte, permaninte, precedinte, pretendinte, proemininte, recinte, suficiinte, torinte* subst., *violinte.* Firește, unele dintre acestea apar ca substantive. Tot aici trebuie adăugate substantivele: *occidinte, oriinte* și *evineminte* pl.; izolat, *agint.* O singură dată, la sfîrșitul cărții, e folosită o formă în *-ent*: *violentă* fem. După cum se știe, derivatele în *-inte* au pluralul în *-i* *(suficiinți, violinți)* și sînt invariabile din punctul de vedere al genului atît la singular cît și la plural.

Un număr apreciabil de substantive derivate cu sufixul latino-romanic *-itate*, paralele cu adjective în *-bil, -os, -al, -iv* etc., dovedește caracterul modern al lexicului folosit de Hasdeu: *admisibilitate, anticitate, belicozitate, brumozitate, colosalitate, contimpuranitate, excentricitate, excepționalitate, imutabilitate, intrepiditate, ineazibilitate, nativitate, necompatibilitate, nefalibilitate, nelocuibilitate, omonimitate, perfectabilitate, perpetuitate, plauzibilitate, ponderozitate, rugozitate, scrupulozitate, susceptibilitate, veritate, viciozitate.*

Adverbele în *-mente* (și var. *-amente, -almente),* datorate unor modele de tip italian și întîlnite des la Eliade și Asachi, precum și la numeroși scriitori din a doua jumătate a secolului trecut, apar la Hasdeu cu o frecvență neobișnuit de mare. Dat fiind că foarte puține au rămas în româna literară de astăzi considerăm necesară lista completă a adverbelor de acest tip din textul *Istoriei critice: absolutamente, anterioramente, anualmente, arbitrariamente* (și *arbitrarmente*), *artificialmente, certamente, comparativamente, completamente, definitivamente, diametralmente, directamente, documentalmente, egalmente* (și *ecalmente*), *eminamente, esențialmente, evidamente, excesivamente, exclusivamente, expresamente, fatalmente, francamente, generalmente, gratuitamente, imperiosamente, implicitamente, indefinitamente, infinitamente, instinctivamente, literalmente, materialmente, naturalmente, necesarmente, ocazionalmente, parțialmente, perfectamente, personalmente, potențialmente, primitivamente, probabilmente, propriamente, providențialmente, punctualmente, radicalmente, reciprocamente, regularmente, relativamente, rigurozamente, separamente, simultanamen-*

te, specialmente, spontanamente, strictamente, subitamente, succesivamente, superficialmente, tacitamente, textualmente, tradiționalmente, unicamente, universalmente.

E locul potrivit să adăugăm și faptul că Hasdeu folosește și un mare număr de adverbe în *-ește* denumind limba populației pe care o exprimă cuvîntul diu temă: *anglezește, celticește, doricește, ebraiește, franțezește, geticește, goticește, italianește, lătinește, nemțește, neogrecește, persianește, polonește, portugezește, provențalește, sarmaticește, slavonește, tracicește, ungurește* etc. Se înțelege de la sine că procedeul de derivare cu *-ește* avînd această valoare și pe care îl cultivă limba literară a secolului al XIX-lea își află rădăcini străvechi în limba populară. Adjectivele în *-esc, -icesc,* corespunzătoare adverbelor în *-ește (-icește),* sînt puține în textul lui Hasdeu.

Derivatele substantivale și adjectivale cu prefixul neologic *in-* sînt extrem de rare (de ex. *incapacitate),* în schimb, cele cu *ne-*, prefix vechi prin care e tradus echivalentul neologic, sînt foarte frecvente: *necalculabil, necompatibilitate, necomplet, necontestabil, necontroversabil, necorect, nedecisă, nedependinte, nedispensabil, neexistință, nefalibilitate, nefinit* „infinit", *neperceptibilă, neperfect, neperfecțiune, neprobabilă, nepropriu, nereală, nerecuzabil, nesalubră, nesuficiință.* Ca și alți oameni de cultură din secolul trecut, Hasdeu avea o anumită rezervă față de afluența neologismelor, preferîndu-le adesea mijloacele interne ale limbii pentru exprimarea noțiunilor noi. În acest sens trebuie considerate și alte tipuri de traduceri lexicale (parțiale sau totale), precum și diferitele calcuri semantice. Iată exemple: *cătătură* „cercetare", *a cercuscrie* „a circumscrie", *cercustanțe* „circumstanțe", *consună* „consoană", *contimpurean, a desfășura* „a dezvolta", *despoporare* „depopulare", *destronează* „detronează", *dezbrăcat* (de preocupațiuni terestre, cf. fr. *dérobé), drumuri de fer, fîntînă* „sursă de informație", (osul) *fruntal, a funda, a împlica, a împune, a înduce* (în eroare), *a însufla, întervertind, a întitula, a întrepune* „a interpune", *a întroduce, întroducere, înțelegintele* „inteligentul", *înțelegință* „inteligență", *învitînd, lățire* „extindere", *limbistică, locuținător* „locțiitor", *lucrarea* (influințelor) „acțiunea", *a mărgini* „a limita", *mijlocire* „intermediu", *mijlocitoare* „intermediară", *mijlocul* (ambiant) „mediul", *neconștiinte, negrijire* „neglijență", *omenimea* „umanitatea", *a partecipa, predomnește* „predomină", (rol) *predomnitor* „predominant, preponderent", (al) *răpedii* (înmulțiri) „(al) rapidei", *recunoscibil* „recognoscibil", *semneficativ, simț* „sens", *simțimînt* „sentiment, sensibilitate",

(sîntem) *simțitori* „sensibili”, *treiînghiul* „triunghiul”, *veacul de mijloc* „evul mediu”. Lista aceasta ar putea continua mult.

În privința particularităților de morfologie, atrage atenția, în primul rînd, numărul mare de plurale feminine în *-e*, desinență corespunzătoare lui *-ă* de la singular. Preferința pentru opoziția de număr *ă: e* trebuie pusă pe seama concepțiilor etimologiste în materie de limbă literară. Unele forme de plural în *-e* circulau în limba veche sau sînt încă vii în limba populară *(aripe, fîntîne, grădine, groape, limbe)*, altele sînt create în epocă pe cale cultă, în spiritul „regularizării” și „unificării” flexiunii după modelul flexiunii latinești. O separație între aceste grupuri de plural feminin în *-e* (vechi, populare, creații culte) e dificil de făcut. Iată o listă de exemple: *apucăture, aripe, armure, barbele, bance, bălțe* (și *bălți*), *biblioteceе, biserice, blăne, căldure, cărămizele, clime, comoare, crenge, cronice, epoce, fabrice, figure, fîntîne, flacăre, furtune, găine, groape, gure, harte, ierne, îndoiture, lecture, legăture, limbe, lumine, lunce, matce, măture, mînece, mînele, mlaștine, mocirle, nervure, nomenclature, pagine, patime, peștere, picăture, primăvere, procedure, ramure, răne, republice, rubrice, săpăture, săptămîne, scîndure, serele* (*sg. seară*), *stînce, țăre, vace, văme, vere, zăpezele.*

Multe dintre aceste forme conțin în radical termenii alternanțelor pe care le creează desinența de plural *-i* (de ex.: *baltă, bălți, vară : veri, zăpadă : zăpezi*), ceea ce e o dovadă că pluralele în *-e* sînt confecționate de cărturari: *bălțe, vere, zăpeze, cărămize, răne* etc. Oricum, trebuie remarcat faptul foarte important că tendința latinistă privind impunerea desinenței *-e* (în defavoarea lui *-i*) la pluralul femininelor cu singularul în *-ă* a avut consecințe neașteptate pentru evoluția limbii literare: aproape 90% din totalul femininelor neologice cu singularul în *-ă* înregistrate în *Dicționarul explicativ al limbii române* (EA, București, 1975) fac pluralul în *-e*. Evident, nu intră în acest calcul decît substantivele care s-au impus cu această marcă de plural în româna literară de azi.

Se înțelege de la sine că formelor feminine de plural în *-e* le corespund la genitiv-dativ singular forme în *-ei: bibliotecei, rubricei, paginei* etc.

Nu am luat în discuție aici pluralul în *-e* al femininelor cu radical în *-i* și cu singularul în *-e*, de tipul: *familie, moșie, provincie* etc., forme pe care le-am prezentat ca fapte de ortografie în nota la ediție.

Ca numeroși oameni de cultură din secolul trecut, Hasdeu cultivă variantele de plural în *-uri* ale neutrelor neologice: *canaluri, centruri, craniuri, detaiuri, epigrafuri, instincturi, intervaluri, materialuri, produsuri,*

puncturi, staturi, templuri; aici şi *miluri* (sing. *milă* (marină)). Preferinţa pentru *-uri* contrastează cu tendinţa latiniştilor de a impune pe *-e*: *puncte, state, temple*; cele cu radical în *-i* (terminaţia *-iu*) s-au fixat cu desinenţa *-i* la plural: *cranii, detalii*. *Nume* apare constant cu pluralul în *-i*: două *numi*, iar *cerebru, comentar* în *-e*: *cerebre, comentare*.

Relativ frecvente sînt formele de plural masculin ale unor substantive (în special neologice) care ulterior s-au fixat ca neutre sau ca feminine: *animalii, calculi, capitolii, mamiferi, membrii* (corpului), *specimini, secolii, timpii, viscolii, volumii*; *antilopii, reptilii, vulpii*; dar şi dublete: *paragrafi* şi *paragrafuri, ţărmi* şi *ţărmuri*. În cazul celor mai multe neologisme din lista de exemple, genul masculin e dat de echivalentul francez pe care autorul l-a avut de model.

Sînt foarte numeroase în acest text dubletele, fie fonetice, fie morfologice (unele chiar ca formaţie lexicală). Multe dintre ele se explică prin etimologii diferite (limba literară oscila în fixarea uneia sau a alteia dintre variante), prin apartenenţa la diverse perioade din evoluţia limbii literare (sau chiar a limbii în general) şi, în sfîrşit, prin apartenenţa la graiuri diferite. Iată o înşirare de exemple: *adaugă* şi *adaogă, altminte* şi *altminteri, arbor* şi *arbore (arbure), Basarabia* şi *Besarabia, bază* şi *baze* (sing.), *boier* şi *boiar, Braila* şi *Brăila, cărămidele* şi *cărămizele, cumani* şi *comani, contimporean* şi *contimpurean* (*contimpuran*), *cuprinde* şi *coprinde, fiară* şi *feară, germen* şi *germe, latineşte* şi *lătineşte, menţine* şi *mănţine, nimeni* şi *nemini, oardă* şi *hoardă, preot* şi *preut, printre* şi *pintre, punct* şi *punt, război* şi *răzbel, repeta* şi *repeţi, sinteză* şi *sinteze* (sing.), *specime* şi *specimen, suedezii* şi *svezii* (şi *suezii, svedezii*), *termen* şi *termin, trebuie* şi *trebui* (3 sing.), *viespi* şi *vespe* (pl.), *zonă* şi *zoană* etc. Exemplele se pot înmulţi.

Un fapt fonetic interesant priveşte neologismele care astăzi au o fricativă laringală *h-* la iniţială (pronunţarea românească a copiat modelul grafic străin); în textul lui Hasdeu ele apar fără această iniţială, reproducîndu-se întocmai aspectul sonor al iniţialei corespondentelor franceze şi italiene: *alucinaţiuni, azard, ne azardăm, azardoase, Ecateu, erald, eraldică, Ercule, Erodot, Esiod, ibride, idrografie, idrologie, ieratic, ierbariu, ieroglifiul, igienist, igrologie, iperbolă, iperbolic, Ipocrate, Omer, Oraţiu* etc.

Unor cuvinte cu *h* velar le corespund în *Istoria critică* variante cu oclusivă velară (unele reproduc, de fapt, pronunţarea din greacă): *monacală, monarc, Munic, patriarc, şacul, tecnic* etc. Acest fenomen,

care se integrează în procesul larg și de lungă durată al adaptării neologismelor, ne întîmpină frecvent la numeroși scriitori din prima jumătate a secolului trecut.

Hasdeu recurge cu o reală plăcere la fonetisme arhaice și populare, la unele particularități de flexiune și la un număr imens de cuvinte și construcții specifice limbii populare. Din acest punct de vedere, *Istoria critică* este un adevărat tezaur, care ne lasă să-l întrevedem pe autorul de mai tîrziu al *Dicționarului limbei istorice și poporane a românilor.* Înșirăm aici numai cîteva exemple reținute din paginile de început ale textului: *adecă, altminte, arină, atîta, beutură, cată* „trebuie", *cătături, către, cine, a clătena, copaciu, crisov, crivăț* „nord", *demăneață, dempreună, denaintea, dencolo, dentre, dentîi, deoarăce, despărută, se dezvălește, drențe, de tot* (pentru superlativ), *a dumeri, feli,* (sing.), *fie* „fiică", *frumuseță, furmică* (relatinizat?), *genariu* „ianuarie", *goli* (adj. pl.), *să îmble, împle, încai, încunjurată, înflat, înghi* „unghi", *a întra, a lăcui, Maramurăș, martur, a mărturi, mănunt, a micșura, mîni, monăstire, mur* „zid", *năsip, se nemerește, a nemici, nește, nicăiri, orișicare, osăminte, păreche, ne poprim, a porocli, a rădica, răgușat, răpede, răpezindu-se, rătund, răzămată, a rumpe, sălbătăcie, a scri, scrim, sînt* „sfînt", *soarte* (sing.), *supțire, a trămite, ucizaș, vrîstă* etc.

Din domeniul morfologiei populare remarcăm cîteva fapte mai importante.

Pronumele relativ *care* apare cu forme variabile după număr și gen; opozițiile sînt marcate prin desinențe și articole: *carele, carea, cari* (*carii*). Pentru nom.-acuz. feminin forma *carea* se întîlnește mai rar, dar la genitiv-dativ singular ne întîmpină permanent numai *cării* (= *cărei).* Iată cîteva exemple: Mircea cel Mare, *carele* cucerise litoralul...; Vlahi, *cari* se zic a fi fost o colonie...; Moldova, *ale cării* încercări...; În privința *căriia;* Afacerile unei provincii *carea* le aparținea. Cînd precedă substantivul, forma de genitiv feminin este întregită cu *-a:* A fost o proprietate a Munteniei, *ai căriia* principi...; Crenge *a cărora* separațiune...; Un Basarab pe *al căruia* fiu îl numește; Cuceritor *a căruia* posteritate a domnit; Acei romani, *ale cărora* victorioase arme au răsunat; Această înlănțare *a căriia* primă verigă se află; Agatîrșii, *ale cărora* moravuri aveau caracter tracic.

Formele analitice de mai mult ca perfect accentuează atmosfera populară și ușor arhaică a textului: le-*au fost împrumutat; au fost cuprins* Ardealul; *s-au fost întrebuințat; s-a fost informat;* cîte *au fost*

concurs; le-*a fost legat* pe toate; mi-*a fost atras atenţiunea*; neurii *au fost lăcuit* într-o altă ţară etc.

Preferinţa lui Hasdeu pentru formele verbale cu radical iotacizat este în acord cu fondul lingvistic popular care domină întreaga sa operă. Din lista completă a verbelor cu iotacizare se observă că, cu unele excepţii, toate sînt la persoana a III-a a conjunctivului, de unde ipoteza (susţinută cu constatări asemănătoare făcute pe baza materialului înregistrat în atlasele lingvistice) că fenomenul străvechi al iotacizării a rezistat (şi rezistă încă şi astăzi) la acea formă personală marcată printr-o desinenţă pozitivă, datorită căreia sė evită omonimia cu alte forme: *să se ascunză, să auză, să coprinză, să crează, să crez* (şi: *eu crez*), *să întreprinză, să pătrunză, să preşează, să pretinză, să prevază, să prinză, eu poci, o să răspunză, să scoaţă, eu simţ, să surîză, să surprinză, să tinză, să vază* (aproape toate la persoana a III-a).

Deşi moldovean prin naştere, Hasdeu refuză sistematic apelul la trăsăturile proprii graiurilor din aria de est a ţării. Aceasta pentru că autoritatea sa scriitoricească s-a desfăşurat numai la Bucureşti (cu excepţia primilor ani petrecuţi la Iaşi) şi pentru că, în materie de limbă literară, el a adoptat, încă de la început, concepţiile lui Eliade şi apoi ale învăţaţilor latinişti. Se poate aprecia, aşadar, că preferinţele lui lingvistice se îndreptau spre graiurile din Oltenia şi Muntenia. Ilustrăm această observaţie cu un fapt din domeniul foneticii. În mod constant, prepoziţia *de* e redusă la *d* cînd figurează în locuţiuni cu cuvinte care încep cu o vocală (de obicei *a, o*); *e*, devenit component al diftongului, dispare din cauza pronunţării dure a lui *d*. Iată exemple: *d-acasă, d-abia. d-a dreapta, d-a dreptul, d-alungul, d-a stînga, dasupra, docamdată, dodată, dopotrivă, totdauna, totdodată.*

Mai rar apare *p* dur în combinaţii asemănătoare: *p-aici, p-aceasta, p-unde*. Cu această particularitate fonetică, Hasdeu se conformează graiurilor munteneşti.

Ştiinţifică şi literară în acelaşi timp, opera lui Hasdeu stîrneşte atît curiozitatea intelectuală cît şi emoţia artistică. George Călinescu remarca *Istoria critică* din perspectivă exclusiv literară: „Opera hasdeiană – scria el în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 330 – rămîne ca literatură a imaginaţiei ştiinţifice, ca un roman al senzaţiei investigative"; „*Istoria critică a românilor* dă în ordinea intelectului aceleaşi emoţii epice ca şi *Contele de Monte Cristo*... Capitolul despre Basarabi, literar vorbind, este genial". Tudor Vianu

(*Arta prozatorilor români*, I, EPL, col. BPT, 1966, p. 191 ș.u.) observă că Hasdeu aborda istoria cu mijloacele formale ale romanticilor, că fraza acestuia, în comparație cu a lui Bălcescu, e mai scurtă, sincopată, presărată cu exclamații și interogații retorice, cu antiteze, analogii, enumerări, repetiții anaforice etc. Îmbinarea de stiluri la scriitorii savanți ai epocii e prinsă bine de Ion Gheție (*Istoria limbii române literare*, EȘE, București, 1978, p. 178) într-o frază de sinteză: „Întîrziată ne apare și constituirea unui stil științific în studiile istorice [pe lîngă cele de lingvistică, filozofie etc., n.n.], în împrejurările în care istoriografia romantică, în frunte cu Bălcescu, readuce maniera de exprimare *în vecinătatea stilului beletristic*" [sublin. noastră]. Mihaela Mancaș (*Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, EȘE, București, 1983, p. 149) consideră că „Hasdeu are meritul de a fi dezvoltat cîteva varietăți stilistice foarte puțin reprezentate înainte de el: stilul științific, stilul retoric și varianta sa polemică. Caracteristica lui Hasdeu o constituie întrepătrunderea diverselor stiluri funcționale".

Polemistul Hasdeu, pe o linie superioară lui Eliade, cultivă uneori un limbaj violent, ironic, crud, sarcastic, se adresează adesea unui interlocutor imaginar, încît textul pare pronunțat de la tribuna oratoriei, de unde se trimit „săgeți" și „fulgere" în direcția adversarului.

Prezentăm, în continuare, cîteva dintre trăsăturile stilistice mai importante ale *Istoriei critice*.

Fenomenul sintactic cel mai frecvent este antepunerea adjectivului în raport cu substantivul. Modificarea structurii accentuale a sintagmei prin inversiunea adjectivului intră, după părerea noastră, în ansamblul de procedee oratorice. Iată exemple culese din primele patru pagini ale textului: acei romani ale cărora *victorioase* arme au răsunat; *anticul* Erodot; *modernul* Buckle; atîtă *obiectivă* rătunzeală; într-o *intimă* unitate *împrăștiatele* elemente; prima *fecundă* sămînță; nu este iertat a sacrifica *eterna* veritate *trecătorului* interes; *născînda* vigoare etc. Cu aceeași valoare stilistică apare antepus și adjectivul pronominal *însuși* la cazurile oblice: după mărturia lui *însuși* Erodot; un amic al lui *însuși* Montesquieu. În propoziții interogative ne întîmpină adesea inversiunea auxiliarului din structura unor forme verbale compuse (perfect compus, viitor): În ce epocă *încetat-au* a se întrebuința aceste caractere? De la cine anume fostu-*le-au* luat românii?; *Înțelesu*-l-*a* vreunul dintr-înșii?; În ce mod *ieși-vom* din labirintul unei nomenclature atît de confuze?

Numele personalităţilor istorice sau ale autorilor citaţi sînt însoţite de obicei de note caracterizatoare (o calificare, o trăsătură de portret, o determinare utilă etc.) pentru a se da mai multă greutate afirmaţiilor care urmează: *nemuritorul* metropolit Dositeu; *maramurăşeanul* Bogdan; *răposatul* Eliade, *om de geniu, bărbat providenţial, dar înzestrat cu prea puţină doză de răbdare spre a fi putut înfrunta cu izbîndă analiza critică;* Arian, *geograf cu multă autoritate şi tocmai din timpul lui Traian; celebrul* Sulzer; *ilustrul* Vico; *marele* Mircea; nepotul de frate al acestuia, *nemuritorul* Mircea; *bizantinul* Calcocondila; *sasul* Reichersdorfer; regele Ludovic, *fiul şi succesorul lui Carol.* Exemplele ne întîmpină la tot pasul.

Numele proprii de felul celor discutate mai sus apar de multe ori însoţite de un articol nedefinit, ca marcă suplimentară pentru individualizarea lor mai puternică: *Un Vladislav Basarab, un Mircea, un Neagoie, un Mihai* n-au căpătat măcar dînşii onoarea de a figura...

Mai frecventă este punerea unui astfel de nume la plural (cu sau fără articol definit), procedeu stilistic de multiplicare a unei individualităţi-model. Iată exemple: Un premiu pentru cine va descifra această oroare, cu strămoşi peste nepoţi, cu gineri peste fii, cu *Alexandri* peste *Alexandri* (p. 244); Nu toate ţărele dau pe *Mohamezi*, pe *Bonaparţi*, pe *Alexandri*, pe *Cinghizhani* (p. 341); După glorioasa dinastie, din care ieşiseră *Alexandrii, Vladislavii şi Mircii*... (p. 162); Ceea ce *Scaligerii, Casaubonii, Lipsii, Burmanii, Wesselingii, Heynii, Reiskii* etc. au făcut de mult pentru purificarea texturilor clasice (p. 436).

În frazele care trimit pe cititor la sursele de informaţie folosite de Hasdeu numele de persoană apare în mod obişnuit în locul operei. Acest tip de sinecdocă (autor pentru operă) trebuie considerat, după părerea noastră, printre procedeele stilului retoric al secolului al XIX-lea. Exemple: *În Ovidiu, în Strabone, în Iornande, în Dione Casiu, în toţi clasicii* fără osebire, bastarnii şi besii, unii dincoace, ceilalţi dincolo de Dunăre, sînt două popoare dopotrivă antice... (p. 168); Tot *în Ritter* şi *în d. Bolliac*... se văd cele două capete negre (p. 192).

Cazurile de enumerare abundă în paginile *Istoriei critice*. La nivel sintactic, e vorba de multiplicarea unei părţi de propoziţie (subiect, nume predicativ, atribut, obiect, circumstanţial), de repetarea acestei părţi, obţinîndu-se în plan stilistic efectele pe care le presupune disocierea elementelor componente ale întregului. La această modalitate stilistică apelează frecvent stilul oratoric: Pămîntul muntos şi păduros al

Oltului înfiora *pe sciți, pe romani, pe unguri, pe pecenegi,* pe toți cuce- torii Istrului (p. 405); Adăpost favorit al dacilor, din contra, erau *izvoa- rele apelor curgătoare, nălțimea munților, desișul codrilor, cununel- pururea rourate* ale creștetului carpatin (p. 427).

Cele mai variate tipuri de repetiții specifice stilului retoric, care s- găsesc din abundență în paginile cărții, dau un farmec deosebit textu- lui. Iată o frază construită pe un paralelism de repetiții: Coloniile lo- împrăștiate, mici, lipsite de un nod comun, căci de la codru verde pîn- la codru verde sau de la apă limpede pînă la apă limpede trebui să tre- mlaștine și iarăși mlaștine, ar fi de mult despărut, de nu le alimenta c- deasă imigrațiune (p. 403).

Repetițiile retorice, care pun în lumină logica „descompunerii" în- tregului și analiza detaliilor, devin aproape o manieră în stilul textulu- lui Hasdeu. Ele aparțin, într-un fel, și stilului științific, fiind o modalita- te de exprimare a argumentării convingătoare.

Interogativele retorice reprezintă, prin marea lor frecvență, o carac- teristică importantă a stilului *Istoriei critice.* Iată, spre exemplificare, un pasaj din primul capitol al studiului III: Au atunci nu era... tot feliul de mlaștine și mocirle cu funestele lor efluve febrifere? Au nu era o tempera- tură tot atît de extremă în frig și-n arșiță, în uscăciune și-n umiditate? Au nu erau toate motivele morbide, pe cîte ni le-a spus și pe cîte a uitat încă să ni le înșire Wilkinson, încît le vom spune noi înșine mai la vale? (p. 331).

În paginile de polemică sau în care autorul „spulberă" o ipoteză neîntemeiată, interogativele sînt grupate, într-un raport de excludere, cu propoziții-răspuns extrem de scurte. Textul capătă astfel o mare forță expresivă. Refuzînd să creadă că pisania de la mînăstirea Cîmpu- lung datează din 1215, Hasdeu scrie: Datează ea oare chiar din anul 1215? Aș! Dacă nu de atunci, să fie încai din secolul XIII? Nici atîta! Măcar din 1300, măcar din 1400, măcar din 1500... Nu, nu și nu! (p. 238). Reținem această frază și pentru exemplificarea exclamațiilor retorice, pe care le întîlnim mereu în textul *Istoriei critice.*

Notăm și frecvența neobișnuit de mare a propozițiilor cu caracter concluziv introduse nu numai prin *deci, prin urmare, așadar,* ci și prin construcții populare expresive de felul: *ei bine, iacă de ce, iacă dară, așa că* etc. De exemplu: Ei bine, marca Moldovei în Levin Hulsius se compune din... (p. 191); Iacă dară Muntenia purtînd numele de... în toată floarea veacului XIV (p. 153). Se înțelege că abundența concluzi- velor se explică prin natura propriu-zisă a textului.

O caracteristică retorică importantă formează numeroasele elemente de adresare (unui interlocutor sau auditor imaginar), care dau textului coloratura expunerilor de la o tribună academică. Iată cîteva exemple: Să ne oprim o clipă asupra unei coincidințe destul de originale (p. 193); Opriți-vă un moment și cugetați (p. 180); Să ascultăm dară pe cel mai modern blazonist britanic (p. 189).

Chiar legătura dintre diversele capitole ale cărții se face adesea cu mijloacele stilistice ale adresării. De exemplu, capitolul 60 din studiul III se termină cu o frază de trecere la materia capitolului următor, frază conținînd verbe la pluralul autorului (dar și al asocierii cu interlocutorul): Să trecem acum la apele oltene, prin cari vom încheia idrografia munteană din epoca lui Ovidiu (p. 460).

Textul abundă în elemente (cuvinte, expresii, construcții sintactice) specifice limbajului vorbit și familiar, cerute, de regulă, de stilul polemic al autorului. În această privință, Hasdeu este un continuator al lui Eliade.

În sfîrșit, în legătură cu vocabularul, observăm că terminologia de specialitate (în măsura în care se poate vorbi de aceasta la 1875) este folosită, cu puține excepții, întocmai ca astăzi. Ne referim, bineînțeles, la termenii de istorie și lingvistică, discipline științifice pentru care abia atunci începeau să se constituie terminologiile proprii în variante moderne.

Am relevat aici numai o parte dintre trăsăturile lingvistice și stilistice ale operei. Există și unele stîngăcii, mai ales de sintaxă (de ex. folosirea improprie, uneori, a lui *pe* de la acuzativul-obiect direct al numelor de persoană), care se pierd însă în ansamblul operei. Dacă în primele sale lucrări (e vorba de cele publicate în revistele de la Iași), Hasdeu mînuia cu unele dificultăți româna literară, fiind copleșit de influențele eliadiste, latiniste și pumniste (Iorga nu ezită să-i caracterizeze cu ironie stilul din această perioadă, vezi *Istoria literaturii române*, vol. III, Ed. Minerva, București, 1983, p. 310), în *Istoria critică* aspectele lingvistice și stilistice sînt de o strălucire unică. Se realizează aici o sinteză originală a diferitelor variante funcționale ale limbii, ceea ce e în acord cu caracterul interdisciplinar al operei, cu temperamentul vulcanic al marelui ei autor, cu simțămintele lui de nestăvilită iubire pentru îndelungata și zbuciumata istorie a poporului român.

GRIGORE BRÂNCUȘ

Notă asupra ediţiei

Istoria critică a românilor a fost publicată mai întîi, pe capitole, în „Columna lui Traian". Sub titlul general *Istoria critică a românilor din Muntenia în secolul XIV*, materia primului volum se tipăreşte în revistă, număr de număr, cu rare întreruperi, începînd cu nr. 93 din 11 octombrie 1871 şi terminînd cu nr. 8 din mai 1873. Înainte de a se fi terminat tipărirea în coloanele revistei, a început, cu modificări puţin însemnate, culegerea din nou a textului, gruparea şi difuzarea lui în fascicule, la distanţă în timp de patru-cinci luni una de alta. Prima fasciculă apare în aprilie 1872. Deja în nr. 13 (123) din 27 martie 1872 al Col Tr, se publică anunţul următor: „În săptămîna aceasta apare de sub presă prima făscioară în treisprezeci coale din *Istoria critică a românilor de B. P Hasdeu*. Ediţiune de lux, hîrtie velină de prima ordine, format mare in-4, punîndu-se în vînzare în număr de 100 exemplare, cu preţul de 5 lei noi". În numerele pe aprilie şi mai se face insistent publicitate fasciculei. Tot din Col Tr reţinem informaţia că fascicula a II-a a apărut în august 1872, iar a III-a la începutul lui februarie 1873. În mai 1873 s-a publicat fascicula a IV-a, care completează materia primului volum al cărţii. Tot atunci a apărut volumul legat, dovadă că în nr. 8 din 1 iunie 1873 al revistei se anunţă că „la depozit, Calea Mogoşoaie, nr. 172, se mai găsesc 20 exemplare legate la un loc din *volumul întreg*, ediţiune de cel mai mare lux, 340 pagine de cîte 2 coloane în format quarto. S-au rezervat numai pentru acei ce subscriu totodată şi la volumul II, *pus sub presă*."

Această primă ediţie a cărţii poartă titlul: B. P Hasdeu/*Istoria critică a românilor*.

Pe verso la foaia de titlu: B. P Hasdeu/*Istoria/critică a românilor/din/ambele Dacii/în/secolul XIV* / tom I/volum I/Bucureşti/Tipografia Curţiii (Lucrătorii asociaţi), Pasagiul Român/M.D.CCC.LXXIII.

Pe a doua foaie interioară s-a tipărit: Bogdan Petriceicu Hasdeu/*Pămîntul/Ţărei Româneşti/în secolul XIV:/Întinderea teritorială. Nomenclatura. Acţiunea naturei./Reacţiunea omului. Urbile danubiane. Urbile carpatine. Urbile cîmpene. Sintezea/*Primul cap/din/*Istoria analitică a formaţiunii staturilor române/*Antiquam exquirite matrem!/

Cercetați pe antica mumă!/Virgiliu *Aen*., III, 96./București/Tipografia Curții (Lucrătorii asociați), Pasagiul Român/M.D.CCC.LXXIII.

Cartea se deschide cu o prefață, neintitulată, de trei pagini.

Sub titlul general *Pămîntul și poporul*, materia e organizată în trei mari secțiuni: *Întinderea teritorială* (p. 1–28), *Nomenclatura* (p. 28–173) și *Acțiunea naturei* (p. 173–329). Urmează o postfață, neintitulată, de trei pagini (p. 330–332), iar pînă la pagina 340 sînt date diverse corectări sub titlul „Addenda et corrigenda".

Ediția a II-a a volumului I se publică în 1875, cu textul pe două coloane. Această nouă ediție, „revăzută și foarte adausă", este mult diferită de precedenta. Sînt introduse capitole noi, iar numeroase altele sînt sensibil îmbogățite. Stilul incisiv polemic din prima ediție este, de data aceasta, mult atenuat.

În nr. 1 din 1874 al Col Tr, Hasdeu publică un lung studiu intitulat: *Nouă cercetări documentale asupra ducatului de Amlaș și banatului de Severin* constituit din următoarele capitole: 1. *Ducatul Amlașului*; 2. *Ducatul de Amlaș din punctul de vedere cronologic*; 3. *Ducatul de Amlaș din puntul de vedere geografic*; 4. *Posesiunile Basarabilor în Temeșiana*; 5. *Dobrogea–Vidin–Hațeg*. Acest studiu, întins pe 21 de coloane, este inclus neschimbat în ediția a II-a a cărții, în locul primei variante, mult mai restrînse.

Se pare că în primăvara lui 1874, Hasdeu pregătise pentru tipar întreaga nouă variantă a cărții, dovadă că în nr. 2, din același an, al revistei, se publică, sub titlul *Conspectul „Istoriei critice a românilor", tom. I, ed. a II-a*, prefața și tabla de materii cu indicarea titlurilor capitolelor noi și ale celor îmbunătățite față de ediția întîi. „Pentru a da o idee precisă despre a doua edițiune a operei d-lui Hăsdeu – se spune în nota care precedă acest sumar – indicînd după putință ceea ce o distinge de prima edițiune, care fusese publicată dentîi aproape întreagă în «Columna lui Traian» și apoi retipărită într-un mod mai complet aparte, reproducem aci și tabla de materii". Iată care sînt capitolele noi (cifra reprezintă numărul din volum al capitolului):

Studiul I:

10. Ducatul de Amlaș din puntul de vedere geografic; 11. Posesiunile Basarabilor în Temeșiana.

Studiul II:

15. Basarab-ban într-o cronică persiană sub anul 1240; 42. Numele mongolic Kara-Ulag; 61. Legenda serbo-bulgară despre sîntul Nicodem.

Studiul III;

14. Ce însemna cuvîntul „Maris" la sciți? 18. Vespile din Temeșiana; 55. Originea cuvîntului „Jaleș"; 57. Rîulețul „Giomartil"; 58. Numele Jiului în Ptolemeu; 84. Originea numilor „Moldova" și „Prahova"; 89. Modernitatea slavismelor și germanismelor în limba română. Addenda: Cuvîntul celtic „frut"; „Strechea" în Erodot.

Capitolele îmbogățite sînt mai numeroase:

Studiul I:

5. Epoca cuprinderii Făgărașului de către munteni; 6. Modalitatea coprinderii Făgărașului de către Basarabi; 9. Ducatul de Amlaș din punctul de vedere cronologic; 12. Dobrogea – Vidin – Hațeg.

Studiul II:

2. Originea termenului „vlah"; 3. Ungro-Vlahia; 7. Vrancea; 53. Originea monastirii Tismana; 55. Originea monastirii Cotmeana; 67. Concluziunea despre Arabia de la Dunăre.

Studiul III:

10. Semnificațiunea termenilor Prut și Siret în limba scitică; 17. Anticitățile apiculturei române; 22. Carpații în Erodot; 23. Grifonii păzitori de aur; 34. Piticii de la gurele Dunării; 51. Oltul, „rîu de aur" în limba agatîrșică; 56. Rîul „Gilort"; 61. Limba dacică, limba slavică și limba română; 64. „Colchida" la Dunăre în Ovidiu; 77. Originea numelui „Dunăre"; 79. Originea cuvîntului „hoț".

Începînd cu numărul pe iunie 1873, an. IV, Col Tr publică materia care va forma volumul al II-lea al *Istoriei critice*. Apar următoarele studii: în nr. 8, din iunie 1873, *Materia, spirit și divinitate. Pozitivism istoric* (corespunde cu cap. 1 și, parțial, 2 din volum); în nr. 9, din iulie 1873, *Originea civilizațiunii* (corespunde cu cap. 2 și 3 din volum); în nr. 10, din aug. 1873, *Alfabetul dacic. Cum scriau românii pînă la anul 1500 ?* (corespunde cu cap. 4, 5 și 6 din volum); în nr. 11, din sept. 1873, *Paleontologia vestmîntului, armei și locuinței în România* (corespunde cu cap. 7, 8, 9, 10, 11 din volum); în nr. 12, din oct. 1873, *Sîmcea. Notiță filologică* (corespunde cu cap. 12 din volum); *Ibid.*, *Muntenia sub Ptolemeu din puntul de vedere al selecțiunii naturale* (corespunde cu cap. 13, 14, 15, 16 din volum; ultimele 22 de rînduri țin de cap. 17 din volum); în nr. 13, din noiembrie 1873, *Frunza verde. O pagină pentru istoria literaturei române* (corespunde cu cap. 18 din volum); *Ibid.*, *Viața de codru în Dacia. Studiu filologic* (corespunde cu cap. 17 din volum). Cu unele corecturi, nu foarte însemnate, studiile din revistă sînt republicate într-o fascicula de 76 de pagini.

În nr. 1 din ian. 1874 al Col Tr se anunță că a apărut „volumul II, făscioara I". Pe coperta fasciculei (datată 1874, dar pe foaia de titlu e dat anul 1875) sînt înșirate toate titlurile capitolelor, unele formulate altfel decît în paginile revistei (vezi sumarul la ediția noastră). Așadar, din volumul al II-lea, a fost publicată o singură fasciculă.

Se înțelege că *Istoria critică* este o operă neterminată; s-ar putea spune că, față de planurile grandioase ale autorului, ea a rămas o operă abia începută (vezi titlul de pe a doua foaie interioară a ediției I, reprodus mai sus). E posibil ca unele studii publicate în coloanele revistei în cursul anului 1874, în special studiile de onomasiologie (agricultură, viniculturä, păstorit etc.), să fi format, în intențiile autorului, materia fasciculei următoare a volumului al II-lea. Se știe, de altfel, că Hasdeu plănuia cercetarea istorică a tuturor aspectelor civilizației și culturii populare românești; în general, idealurile lui vizau realizarea unei enciclopedii complete a poporului român. Probabil că activitatea didactică la Universitate (în octombrie 1874 deschide cursul liber de lingvistică indo-europeană) și elaborarea celor trei volume ale excelentei sale lucrări *Cuvente den bătrîni* sînt motive care, între altele, l-au determinat să întrerupă *Istoria critică*. El nu a abandonat însă gîndul de a realiza o operă enciclopedică în care să înfățișeze întreaga istorie a culturii și civilizației populare românești. *Etymologicum Magnum Romaniae*, operă rămasă tot neterminată, a pornit de la aceleași intenții ca și *Istoria critică*, deși, după cum se știe, modalitatea de realizare (pretextul unui dicționar) este alta. Volumul al IV-lea al acestei opere, *Negru-Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țărei Românești* (1230–1380), reprezentînd doar „introducerea" în materia propriu-zisă a dicționarului, este o reluare a unei părți din tematica volumului I al *Istoriei critice*. Un capitol special din această „introducere" este consacrat lucrărilor, românești și străine, publicate după 1875, în care s-au făcut referiri la *Istoria critică* în privința problemei primilor Basarabi. Capitolul al III-lea, cel mai întins și cel mai important al volumului al IV-lea al *Etymologicului*, se leagă direct, din toate punctele de vedere, de unele părți ale *Istoriei critice*. Hasdeu însuși afirmă că „în capitolul următor, prin care se încheie munca mea, unele pasaje din *Istoria critică vor fi intercalate întregi* [sublin. noastră], servind ca un fel de soclu arhitectonic la completarea și terminarea operei, deoarăce-l aveam gata mai denainte, nezguduit printr-o durată de treizeci de ani" (EMR, III, 1976, p. 690). Ca exemplificare pentru intercalarea de pasa-

je din *Istoria critică* în EMR, IV, se pot vedea paginile 823–827 din ediţia citată.

În 1878 se publică prima parte a *Istoriei critice* în traducere franceză sub titlul: B. P. Hasdeu/*Histoire critique des Roumains/La Valachie/ jusqu'en* 1400/I/*Extension territoriale/*, édition entièrement refondue/ traduit du roumain sous les yeux de l'auteur/par/Frédéric Damé/professeur de littérature française/Bucarest/Librairie J. Szollösy, éditeur/ Calea Mogoşoaii, 46, Place du Théâtre/1878.

Volumul, cuprinzînd 144 (XXIV + 120) de pagini, se deschide cu o scurtă introducere, semnată de Fr. Damé, în care este elogiată *Istoria critică*. Traducătorul întocmeşte apoi, pe şase pagini, o „notice biographique sur l'auteur", cu lista lucrărilor mai importante ale lui Hasdeu împreună cu trimiterile bibliografice conţinînd aprecieri ale unor somităţi ştiinţifice la adresa savantului român. Urmează prefaţa, care se identifică numai parţial cu prima parte a celei din textul original. Din ediţia a II-a a volumului I sînt traduse primele 11 capitole. Din capitolul al XII-lea se reţine numai partea care priveşte Haţegul. Capitolul al XIII-lea, intitulat *Les Bassarabes dans la poésie populaire serbo-bulgare*, este o redactare nouă, cu elemente care se întîlnesc nu atît în *Istoria critică*, cît mai ales, tîrziu, în vol. al IV-lea al *Etymologicului*. Se dă în traducere franceză o lungă baladă sîrbească în care se conservă amintirea lui Mircea cel Mare şi a fratelui său Dan. Capitolul al XIV-lea se intitulează *La politique transdanubienne d'Alexandre Bassarabe*, al XV-lea, *Les conquêtes de Vladislas Bassarabe en Bulgarie*, iar al XVI-lea, *Dobrodja*. După cum se poate uşor constata, ultimele trei capitole conţin o materie relativ nouă faţă de *Istoria critică*. Ultimile pagini ale cărţii, *Résumé*, traduc întocmai textul românesc de la cap. al XIV-lea.

Pentru ediţia noastră, am ales textul ediţiei a II-a a vol. I, din 1875 şi, bineînţeles, varianta publicată în fasciculă separată, tot în 1875, a volumului al II-lea. Capitolul 18, intitulat *Poezia „frunzei verzi"*, din acest volum, a apărut incomplet; am întregit textul în ediţia noastră după Col Tr, unde a fost tipărit integral. Am inclus la locul indicat de autor cele două fragmente din *Addenda* la vol. I: *cuvîntul celtic „frut"* şi *„strechea"* în *Erodot*.

Fiind un text de interes în primul rînd ştiinţific, am considerat neimportantă întocmirea unui aparat de variante care să reflecte deosebirile de la o ediţie la alta, de la textul din Col Tr la cel din fascicule şi volume. De altfel, Hasdeu însuşi mărturiseşte în prefaţă că în prima

ediție erau „destule neajunsuri", „defecte reale", „erori", „lacune", „prisosuri de distribuțiune, unele viciozități de formă", că „mijloacele de informație" au fost mai sărace; „partea curat polemică, care juca un rol adesea disproporționat în prima edițiune", a fost suprimată aproape cu totul în noua variantă.

Toate acestea justifică pe deplin editarea textului *Istoriei critice* în forma pe care o propunem noi.

Ortografia din ediția a doua a textului nu diferă de cea din ediția întîi și nici de cea folosită în paginile „Columnei lui Traian".

Sistemul ortografic adoptat de Hasdeu este, ca și al altor scriitori din epocă, tributar latinismului academic, analogismului pumnist și heliadismului. Două trăsături principale, care se completează reciproc, se pot distinge din examinarea normelor ortografice aplicate în textul *Istoriei critice:* reflectarea în scriere a unor particularități de etimologie a cuvintelor și tendința raționalistă de regularizare prin scriere a formelor gramaticale. În sistemul de înlocuiri grafice pe care l-am adoptat am ținut seamă cu toată strictețea de aceste trăsături, distingînd astfel particularitățile lingvistice ale textului de cele pur grafice. Inconsecvențele de ortografie, comune textelor care se tipăreau în epocă, ne întîmpină din abundență și-n opera lui Hasdeu. E cazul frecvent mai ales al lipsei semnelor diacritice la unele litere *(â, e, ê, ó, ḑ* etc.). Noi am conservat însă toate dubletele sau tripletele grafice care exprimă posibile pronunțări paralele.

În sistemul de înlocuiri de litere pe care l-am adoptat am avut în vedere permanent evoluția scrisului lui Hasdeu în toată opera sa, încercînd să surprindem astfel cu mai multă siguranță valoarea reală a grafemelor speciale din *Istoria critică*. Am profitat, pentru aceasta, de considerațiile lui Hasdeu însuși asupra unor norme de scriere, precum și de felul în care au fost retipărite mai tîrziu unele fragmente din operă. În linii generale, însă, am folosit pentru transcrierea acestui text principiile filologice după care am editat *Etymologicum*. Ortografia diferă însă mult de la un text la altul.

Iată înlocuirile de litere pe care le-am operat (exemplele sînt transcrise cu păstrarea numai a literei discutate):

â : î: când = cînd, decât = decît, fîntâne = fîntîne, mândrie = mîndrie, plânge = plînge; ântîi = întîi; anexând = anexînd, confundând = confundînd **(constant la sufixul de gerunziu al verbelor în *-a*); *â: ă*, sub**

accent, cînd notează sufixul de prezent de la pers. I plural a verbelor în *-a* și cel de la pers. a III-a singular a perfectului simplu de la verbele de aceeași conjugare: *enumerâm* = *enumerăm*, *înregistrâm* = *înregistrăm*, *rezumâm* = *rezumăm*, *luâ* = *luă*, *votâ* = *votă*; *â* sub accent a fost redat prin *ă* și în diverse cazuri: *Bacâu* = *Bacău*, *câi* = *căi*. În sufixul de gerunziu al verbelor de conjugarea I cu radicalul în consoană palatală sau în *i*, *â* a fost redat prin *i*: *deochiând* = *deochind*, *studiând* = *studiind*, *încheiând* = *încheind*.

ă : *e* la finala substantivelor și adjectivelor feminine cu radicalul în *-i* sau în consoană palatală: *căsătorie*, *mărturie*, *mîndrie*, *nevoie*, *păstorie*, *prietenie*, *sabie*; *analogie*, *armonie*, *colonie*, *fantazie*, *istorie*, *linie*, *parodie*, *provincie*, *serie*, *specie* etc. (toate scrise cu *-ă* la finală: *căsătoriă*, *analogiă* etc.); *vechiă* = *veche* (*chi* notează consoana palatală), *propriă* = *proprie*. De asemenea, am redat pe *ă* prin *-e* la formele de pers. a III-a sing. și plural de indicativ prezent ale verbelor de conjugarea I cu radicalul în *-i* sau în consoană palatală: *apropiă* = *apropie*, *taiă* = *taie*. Am înlocuit pe *ă* prin *e* și în interiorul cuvîntului în poziție postpalatală: *chiăma* = *chema*, *chiăie* = *cheie*, *închiăia* = *încheia*. În toate situațiile, scrierea cu *ă*, justificată etimologic, nu reproduce pronunțări reale. Contextul fonetic palatal presupune în mod necesar realizarea concretă a unui *-e*, care, potrivit principiului morfologiei istorice din sistemul ortografic latinist, se transcria prin *ă*. Din exemplele date mai sus, se observă că am suprimat pe *i* ca semn al palatalității oclusivei *k'* (scrisă *ch*) cînd aceasta e urmată de *e*, suficient pentru exprimarea caracterului palatal al consoanei: *chieie* = *cheie*, *vechie* = *veche*.

ă : *î*, de regulă în silabă neaccentuată: *cărduri* = *cîrduri*, *căștiga* = = *cîștiga*, *îmbrăncind* = *îmbrîncind*, *păndind* = *pîndind*, *rămănînd* = = *rămînînd*, *răspăndi* = *răspîndi*, *romănesc* = *românesc*, *tărziu* = *tîrziu*. Exemplele sînt foarte numeroase și ne întîmpină la aproape toți scriitorii epocii, indiferent de provincia de care aparțin prin graiul matern. Dacă în marea majoritate a exemplelor notația cu *ă* este pur grafică, e posibil însă ca în multe cazuri *ă* să exprime pronunțări reale (populare, regionale, arhaice), dar o selectare a acestora din urmă e greu de făcut, mai ales că, deseori, cuvinte din această categorie pot apărea cînd cu *ă*, cînd cu *î* chiar în același text. De aceea, considerăm că unificarea prin *î*, din perspectiva pronunțării literare actuale, este soluția filologică optimă. Am păstrat însă pe *ă* la cuvintele pentru care avem certitudinea că și astăzi sînt rostite astfel: *fășie*, *rădica*, *răsipi*, *trămite*.

é : *ea*, în poziție accentuată: *acésta = aceasta, așéză = așează, greșélă = = greșeală, légă = leagă, lucréză = lucrează, pré = prea, puté = putea.*

é : *a* după labiale și în toate cuvintele în care *a* provine dintr-un mai vechi *ea*: *fétă = fată, livédă = livadă, mésă = masă, pénă = pană, pésă = = pasă* (vb.), *povéță = povață, Tisména = Tismana, vétră = vatră, să vézā = să vază, se vérsă = se varsă; arétă = arată, prédă = pradă, șése = șase, șépte = șapte, țéra = țară.* La fel: *décă = dacă, dérŭ = dar* (conj.), *séŭ = sau.*

é : *ia*, la inițială de cuvînt sau de silabă, corespunzînd unei realități fonetice general românești: *écă = iacă, ér = iar, érăși = iarăși, îndoélă = = îndoială.* E vorba, de fapt, de transcrierea lui *ea* (scris *é*) prin *ia* în condiția fonetică a menținerii diftongului și potrivit cu rostirea iodizată în poziție inițială.

e : *ie*, la început de cuvînt sau de silabă (cu excepțiile din ortografia de astăzi: *eu, el, ea, ei, este, eram*) potrivit pronunțării iodizate în româna comună a lui *e* inițial: *ese = iese, trebue = trebuie, voește = voiește, voevod = voievod.*

Evident, această regulă de înlocuire nu a fost aplicată la neologisme. Mai mult, am suprimat pe *i* (întîlnit incidental) din contextele fonetice ale neologismelor: *ideie = idee, epopeie = epopee.*

e : *e*, după consoane labiale, corespunzător lui *ie* din limba literară: *fer, ferar, a ferbe, ferbinte, pedică, peirea, pele, pelărie, pept, peptoși, perdură, să perdem, a peri, petre, a petrificat, verme.* În aceeași poziție am menținut pe *ea* (în text *é*) care corespunde în graiuri și în limba literară lui *ia*: *feare* (sălbatice), *meazăzi, să peară, să peardă, peatra.* Rostirea cu *e, ea* după labiale (în loc de *ie, ia*) este specifică mai ales Moldovei.

e : *i*, ca desinență de plural și de genitiv-dativ singular la substantivele și adjectivele feminine cu radicalul în *-i* (deci terminate în *-ie*), precum și ca desinență de plural la substantivele neutre cu radicalul în *-i* (deci terminate în *-iu*): (trei) *mărturie* = (trei) *mărturii, moșiele = = moșiile*; (acestei) *avuție* = (acestei) *avuții*, (aceste) *criterie* = (aceste) *criterii, unei familie = unei familii*, (nește) *servicie* = (nește) *servicii;* (numile) *proprie* = (numile) *proprii*. La fel: *categorii, corăbii, Dacii, fizionomii, provincii; auspicii, detalii, principii, studii* etc. (în text, cu *-ie*). E greu de dovedit că *e* reprezenta la aceste categorii de nume un fapt de rostire. E vorba mai degrabă de o scriere etimologică (*e* corespunde lat. *ae* de la feminine și *a* de la neutre) și de generalizarea prin

ortografie a unor reguli de flexiune: *e* ca desinenţă de plural pentru feminine şi neutre este, cel puţin pentru neologisme, mult mai frecvent decît *-i*, respectiv *-uri*.

ê : *î*: *amêndouă* = *amîndouă*, *astêmpăr* = *astîmpăr*, *covêrşitor* = = *covîrşitor*, *cuvênt* = *cuvînt*, *sămênţă* = *sămînţă*, *tărêm* = *tărîm*; *atingênd* = *atingînd*, *avênd* = *avînd*, *coregênd* = *coregînd*, *începênd* = = *începînd*, *născênd* = *născînd*, *perzênd* = *perzînd*, *rezumênd* = *rezumînd* (la gerunziul verbelor în *-ea* şi *-e*); *ê* : *i*, în sufixul de gerunziu al verbelor de conjugarea a III-a cu radical în palatală: *scriênd* = *scriind*. În ambele situaţii, *ê* corespunde unui *e* etimologic.

ĕ : *ă*, corespunzînd unui *e* etimologic modificat în *ă* după labiale: *adevĕrate* = *adevărate*, *amĕnunt* = *amănunt*, *capĕtă* = *capătă*, *jumĕtate* = *jumătate*, *mĕduvă* = *măduvă*, *mĕsură* = *măsură*, *numĕr* = = *număr*, *să pĕtrunză* = *să pătrunză*, *se vĕdesc* = *se vădesc*, *vĕzut* = = *văzut*; *douĕ* = *două*, *nouĕ* = *nouă*, *vouĕ* = *vouă*. Am interpretat la fel pe *ĕ* (care apare adesea fără semn diacritic) din secvenţele iniţiale *re-*, *res-* (*rez-*) de la cuvintele vechi româneşti: *remîne* = *rămîne*, *reposat* = = *răposat*, *resărit* = *răsărit*, *a resfoi* = *a răsfoi*, *respîndi* = *răspîndi*, *resunet* = *răsunet*, *rezmeriţă* = *răzmeriţă* etc., precum şi din numeroase alte cuvinte care provin din etimonuri cu *e* (uneori şi cu alte vocale) evoluat la *ă*: *călĕtoria* = *călătoria*, *călugĕrii* = *călugării*, *iacĕ* = *iacă*, *pînĕ* = = *pînă*, *sĕmînţă* = *sămînţă*, *sănĕtoasă* = *sănătoasă*, *sĕu* = *său*, *treacĕt* = *treacăt*, *ţĕri* = *ţări*, *vecinĕtate* = *vecinătate* (constant în sufixul *-ătate*) etc.

Am interpretat pe *ĕ* ca *î* cînd pronunţarea cu *ă* este arhaică, deci improprie românei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: *azvĕrlă* = = *azvîrlă*, *Bĕrlad* = *Bîrlad*, *s-a întĕmplat* = *s-a întîmplat*, *sfĕrşit* = *sfîrşit*, *tĕresc* = *tîrăsc*, *Tĕrgovişte* = *Tîrgovişte*, *a vĕrî* = *a vîrî* etc.

ó : *oa*: *anterioară*, *aproape*, *laboare*, *noastră*, *perioade*, *popoare*, *sănătoasă*, *toate*, *vigoare* etc. (cu diftongul *oa* notat în text prin *ó*); dar conservat în *fórte* „puternic".

ŏ : *ă*, în: *a lŏcui* = *o lăcui*, *lŏcuinţă* = *lăcuinţă*; *darŏ* = *dară*, *iarŏşi* = = *iarăşi*; *Rŏşinar* = *Răşinar*.

ô : *î*, în cuvinte cu *o* în etimon, devenit *î* din cauza poziţiei nazale: *fôntîne* = *fîntîne*, *lôngă* = *lîngă*; la fel: *rônduri* = *rînduri*.

ia : *ea*, în sufixul de imperfect al verbelor de conjugarea a IV-a: *se făliau* = *se făleau*, *lovia* = *lovea*, *se măria* = *se mărea*, *se numia* = *se numea*, *se opria* = *se oprea*, *stăpînia* = *stăpînea*, *reuşia* = *reuşea*, *vor-*

bia = *vorbea* etc.; de asemenea, după africate și oclusive palatale, potri vit normelor ortografice de astăzi: *Bugeac, dobrogean, Dobrogea; cheamă, gheață, strechea, a trunchea, Urechea* (în text cu *ia*). La fel au fost transcrise cu *ea* formele pronominale *aceia* (fem. sing.) și *ceia ce*, precum și neologismele de felul: *ideia, epopeia.*

Finala *-tóriă*, care apare la cîteva adjective feminine, a fost redată prin *-toare*: *inflamatoare, înjositoare, obligatoare, predomnitoare, spăimîntătoare, stătătoare, surprinzătoare, trecătoare, tranzitoare, roditoare, zîmbitoare* (ultimele două exemple, într-un citat din Bolliac). Toate acestea sînt scrise în textul original cu *ó* și *iă* la finală: *inflamatoriă, spăimîntătoriă* etc.; la plural, cu *ie*: (apă) *stătătórie.*

Adjectivele feminine *literariă*, (movilă) *miliariă, ordinariă, tributariă* au fost transcrise: *literară, miliară, ordinară, tributară.*

E greu de spus dacă aceste variante se foloseau în vorbirea literară. Cele care se explică prin latină erau, desigur, folosite (*tributarie, ordinarie*), celelalte însă, explicabile prin analogie cu împrumuturile latinești de felul lui *obligatorie* (cu *o*, nu cu *oa*), erau artificiale (ca, de exemplu, *trecătoarie* etc.). De altfel, Hasdeu însuși scria: (note) *suplementarie* și (note) *suplementare* (Col Tr, an. IV, nr. 8, din 1 iunie 1873, p. 150, col. 3). Și, la fel, în ed. I: *extraordinarie*, iar în ed. a II-a: *extraordinară.*

ĭ : *i*, notînd un *i* scurt postconsonantic sau un *i* component al unui diftong: *abia, ai Dunării, ani, apoi, căci, ce-i, chiar, întregi, mai, Moldovei, mulți, simțitori, Șincai, totuși, vestului* (în text: *abĭa, căcĭ, chĭar* etc.). Am restabilit pe *i* la conjuncția *și* legată de alt cuvînt care începe cu vocală: *ș-apoi* = *și-apoi, ș-atunci* = *și-atunci* etc., considerînd că pronunția este la fel, indiferent că scriem *ș-* sau *și-*.

-ŭ (final): zero, fiind lipsit, ca și *-u* final din alte sisteme ortografice din secolul trecut, de valoare fonetică: *unŭ capitolŭ* = *un capitol, începîndŭ* = *începînd, cursulŭ* = *cursul.* În citatele românești conservate în ediția franceză a cărții, *-ŭ* final nu mai apare (v., de ex., paginile 73, 80). La cuvintele cu radical terminat în *-i*, *ŭ* a fost înlocuit cu *u*, fiind element al diftongului: *deceniu, dubiu, februariu, genariu, Glodariu, iuliu, iuniu, martiu, pasagiu, premiu, preparatoriu, propriu, tîrziu* (în text cu *-ŭ*). În *feliŭ, întîiŭ*, *ŭ* a fost suprimat. În *saŭ* și *săŭ* (scrise *séŭ, seŭ*), *ŭ* este, evident, component al diftongului și, deci, a fost redat prin *u*. În citatele din textele vechi și în variantele arhaice ale unor cuvinte discutate etimologic, *ŭ* (sau *u*) a fost păstrat (de ex. *Jilŭ*).

s : *z*, în neologisme, intervocalic sau înainte de consoană sonoră; de asemenea, în cuvinte vechi cu segmente fonice care au permis sonorizarea lui *s*: *isolat* = *izolat*, *desbătea* = *dezbătea*, şi, la fel: *abuziv*, *analizînd*, *brazdă caz*, *a dezlipi*, *s-a deznaţionalizat*, *pozitivistă*, *rezumînd*, *sinteza*, *zgîndărim* etc. (scrise cu *s* în textul original). Am păstrat pe *s* în *filosof*, *filosofie*, de origine greacă.

Am înlocuit pe *s* prin *ş* în: *nostri*, *persii* şi prin *j* în: *aşisderea*, *dasdiile*, *preasmele*, *sder*, *slusbă* (= *aşijderea*, *dajdiile*, *preajmele*, *jder*, *slujbă*). E posibil ca şi în acest al doilea caz *s* să noteze tot un *ş*, provenit din *j* care s-a diferenţiat prin sonoritate de consoana sonoră următoare: *dajdie* > *daşdie*, fenomen obişnuit şi în limba de astăzi.

ḑ : *z*, în cuvinte de origine latină (sau formate de la teme latineşti), în care *z* se explică dintr-un *d* urmat de *i*: *limpezirea*, *netezesc*, *să pătrunză*, *piezişă*, *tîrziu*, *ziua* (scrise cu *ḑ* în text). În *miḑloc*, *miḑlocire*, *rotunḑire*, am redat pe *ḑ* prin *j*, în conformitate cu pronunţia reală. În *vitezie*, *vitezi*; *obrazi*, am înlocuit pe *z* prin *j*. Neexistînd *j* în sistemul de grafeme utilizat de Hasdeu, sunetul *j* era notat prin litera care exprima sunetul din etimon (lat. *medius ocus* > rom. *mijloc*) sau sunetul pe baza căruia se constituie alternanţa *z* : *j*.

ss şi *s* + cons.: *x*, notînd grupul de sunete *cs*, în neologisme latino-romanice: *anexînd*, *aproximativ*, *axiomă*, *complexul*, *examene*, *exegezea*, *exemplu*, *se exercită*, *exilat*, *exista*, *exotică*, *ortodox* (dar pl. *ortodocşi*), *saxonă*, *sufix* (scrise în text cu *ss*); *context*, *excelinţă*, *exceptînd*, *excepţiune*, *exclusivamente*, *expediţiune*, *explica*, *expres*, *a se exprime*, *expuse*, *extern*, *extraordinar*, *extrădare*, *extremă*, *text* etc. (scrise în text cu *s*). E posibil ca unele dintre neologismele de acest fel să se fi rostit cu *s*, după italiană, dar o distincţie netă între realitatea fonetică şi ceea ce era simplă grafie nu se poate face. De altfel, peste cîţiva ani, Hasdeu însuşi adoptă scrierea cu *x*, ceea ce înseamnă că rostea cu *cs* cuvintele în discuţie.

gi : *j*, în toate cuvintele vechi româneşti şi în neologismele care circulă astăzi cu *j*: *agiunge* = *ajunge*, *în agiunul* = *în ajunul* şi, la fel: *ajuta*, *ajutor*, *împrejurare*, *înconjurat*, *înjugat*, *joc*, *jos*, *juca*, *judecată*, *judeţ*, *de jur în jur*, *stejar*, *subjugat*, *vîrtejul*; *Dolj*, *Gorj*, *Jariştea*, *Jiu* (toate scrise în text cu *gi*); *sprigin* = *sprijin*; *degia* = *deja*, *giuridic* = = *juridic*, *giustifica* = *justifica*. Am păstrat consoana africată în: *limbagiu*, *pasagiu*, *personagiu* (în general cînd *gi* se află la finală, de cele mai multe ori component în structura fonetică a unui sufix neologic),

cortegiu, litigiu, prestigiu, refugiu, sarcofagiu, vestigiu, rostite și astăzi cu africată. De asemenea, am conservat pe *gi* [ğ] în radicalul verbelor neologice în -*e* de felul lui *a corege, a se erige, a neglege, a protege* și la subst. *giargoane* pl. (din ital.). În textul lui Hasdeu, ca și în ale altor autori contemporani, îndeosebi ale învățaților latiniști, nu există litera *j*; ea a fost înlocuită peste tot (deci și în cazurile în care se pronunța *j*) prin *gi* sub influența limbii vechi (în elementele latine *j* s-a dezvoltat dintr-o semioclusivă), iar în cazul neologismelor, sub influență mai ales italiană (dar și latină și chiar franceză). Cuvintele indigene de origine latină circulă și astăzi cu fonetismul *gi* în graiurile din aria de nord-est a țării, dar e greu de admis că Hasdeu ținea să rămînă, tocmai într-un text științific, fidel unei pronunții locale. Că e vorba numai de o convenție grafică o dovedește faptul că peste doi-trei ani de la publicarea *Istoriei critice* Hasdeu adoptă scrierea cu *j* (vezi, de exemplu, numerele pe 1878 ale „Columnei lui Traian"). Interpretarea dată de noi formelor cu *gi* din textul *Istoriei critice* concordă întru totul cu considerațiile lui Hasdeu însuși asupra sunetului *j* din română făcute chiar în volum, în capitolul consacrat originii numelui *Jiu*.

În citatele din textele vechi am conservat însă scrierea cu *gi: gioi, încungiurat* etc.

Am lăsat neschimbat pe *gi* și în *evangeliu, evangeliar, Georgiu, portugez*.

ch : h, în neologisme (dar și în unele cuvinte mai vechi): *archaic* = = *arhaic, archeologi* = *arheologi, archidiacon* = *arhidiacon, archiearească* = *arhierească, archivist* = *arhivist, chaos* = *haos, chartă* = *hartă, chărtie* = *hîrtie, ierarchic* = *ierarhic, patriarchism* = *patriarhism, Valachia* = *Valahia, vlachi* = *vlahi*; dar *c* în: *chloroformizat* = = *cloroformizat*.

sce, sci : ște, ști : Bucuresci = *București, întăresce* = *întărește, pasce* = = *paște, reușesce* = *reușește, scie* = *știe, sciințe* = *științe, vorbesce* = = *vorbește* etc. Se înțelege că modificarea nu a fost operată în cuvinte ca: *fășcioară* (legat etimologic de *fascicolă*), *sciții* (nume etnic).

Am contras literele duble, care apar, în special din rațiuni etimologice, în scrierea diferitelor consoane, atît la cuvinte vechi românești cît și la neologisme. Reproducem exemplele din primele două pagini ale textului: *acellași, affabilul, allături, alle, appar, vom applica, approfundată, cell, coalle, colossală, copillul, differite, ell, litterar, missiunea, mollecule, narrațiunea, offerim, pass, professori, rapporturile, rătunzeallă,*

salle, schellă, sosseşte, străbattem, successivamente, ţărrei, velleităţi etc. (transcrise în ediţia noastră cu litere simple: *acelaşi, ale, coale, copilul* etc.). Am păstrat literele duble la numele proprii străine: *Barillana, Caffa, Hierassu,* exceptînd pe cele care s-au impus în scrierea românească cu literă simplă (ne-am orientat peutru aceasta după normele de scriere expuse în *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române,* EA, Bucureşti, 1982): *Pannonia* = *Panonia.*

În *cellalt, înnecat,* litera dublă redă o pronunţare reală şi, ca atare, a fost conservată; *mm* a fost înlocuit cu *nm* în: *îmmulţit, îmmormîntat.*

Am menţinut forma de feminin plural *nouă* (în text: *nouĕ,* cu *ĕ,* realizat însă ca *ă* din cauza lui *u* precedent). Am refăcut însă forma de genitiv-dativ singular *nouei* în *noii,* iar pe cea de plural masculin *noui* în *noi.* La fel în derivatele verbale ale aceluiaşi adjectiv: *înnoueşte* = *înnoieşte, rennoueşte* = *rennoieşte,* deci cu suprimarea lui *u.* Numeralul *doui* a fosl transcris prin *doi.*

Puţin diferit am procedat îu cazul formelor adjectivului *viu.* Am transcris fem. *viuă* prin *vie,* iar pluralul fem. *viuele* prin *viile,* considerînd că pronunţările cu *uă, ue* nu au fost posibile niciodată.

Cele două serii de forme pronominale de dativ plural *ni, li* şi *ne, le* (pentru persoana a II-a nu avem exemple în text) se folosesc, după cum se ştie, potrivit anumitor reguli sintactice. La Hasdeu apar în exclusivitate formele din prima serie: *ni, li,* de exemplu: Ceea ce *ni* explică; Fără să *li* fi aparţinut. În ediţia noastră, am înlocuit peste tot aceste forme prin *ne, e,* cu excepţia, bineînţeles, a situaţiilor în care se impun *ni, li,* de ex.: Sub cari *ni* se prezintă; A *ni* le atribui nouă.

Hasdeu scrie *aceştiia* şi *aceştia;* am unificat prin varianta a doua, deşi prima este tot atît de frecventă în limba vorbită.

Am refăcut în *sînt, sîntem, sînteţi* formele verbale *sunt, suntem, sunteţi,* scrise consecvent cu *u* în ambele ediţii ale textului original, precum şi în varianta din „Columna lui Traian". Nu avem dovezi că formele de prezent ale lui *a fi* se rosteau atunci cu *u* în radical. Hasdeu aplică scrierea latinistă cu *î* din *u* (fără semnul diacritic) şi la citatele din limba veche, ceea ce e o dovadă clară că el însuşi rostea *sînt,* ca toţi contemporanii. Ceva mai tîrziu, Hasdeu abandonează cu totul scrierea cu *u* (în *Etymologicum* apare constant *sînt).*

Am menţinut însă forma *sum* de pers. I indicativ prezent, care ne întîmpină de cîteva ori fără o motivaţie contextuală specială. Menţinerea

ei se justifică prin aceea că e vorba de o formă gramaticală considerată în cadrul convențiilor limbajului cult latinizat al epocii.

Formele *ecilibru, ecivalează, ecivalinte* au fost transcrise cu palatala *chi*: *echilibru, echivalează* (dar: *anticitate*).

Am restabilit radicalul în africata *ț* la formele de gerunziu al cîtorva verbe neologice de conjugarea a III-a: *admitînd = admițînd, comitînd = = comițînd, transmitînd = transmițînd*. Refacerea cu *ț* este motivată de faptul că Hasdeu scria cu *t* și la cuvintele din fondul vechi al limbii: *trămitînd*, formă ireală ca pronunțare.

Dintre variantele *sanscrit* și *samscrit*, am preferat pe prima, fiind generală astăzi. Scrierea cu *m* reprezenta o veche regulă în lingvistica franceză de redare a sanscr. *ṅ*.

Am transcris unitar unele nume de persoane care apar în textul original scrise în felurite chipuri, de ex.: *Šafařik* (în *Șafarik, Schaffarik, Schaffarjk*), *Jireček, Karagici, Nadejdin* etc.

Am restabilit punctuația după normele actuale.

O mulțime de cuvinte compuse sînt scrise cu cratimă (unele cu apostrof) în textul original: *acelea-și, alt-feli, alt-mintrea, a-nevoie, astă-zi, a bine-voit, ceea-ce, cine-va, cîte-o-dată, cîte-va, cum-că, de oară-ce, d'o-cam-dată, fie-care, mij-locul, nici-o-dată, nu cum-va, ori-ce, prea-multă, rare-ori, totu-și, vr'o* etc. Toate compusele de acest fel au fost redate în ediția noastră cu ortografia de astăzi. Am scris într-un cuvînt și derivatele cu *ne-* de felul: *nencetat, nențelegere*.

Pentru a nu supraîncărca pagina de text, am dat la sfîrșitul fiecărui studiu toate notele și sursele bibliografice din subsol, indicînd numărul capitolului și păstrînd neschimbată cifra de trimitere din text. Prin semnul grafic * se fac trimiteri la notele grupate la sfîrșitul cărții. Desenele și schemele din text sînt reproduse prin fotografiere după ediția de bază.

GR. BRÂNCUȘ

Note

[1]R. Rösler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871; *Id., Die Anfänge des Walachischen Fürstenthums*, Wien, 1867.

[2]Vezi *Etymologicum Magnum Romnaniae*, III, Ed. Minerva, București, 1976, p. 663, 661, 665.

[3]Se știe că astăzi unii tracologi (de ex. Vl. Georgiev, I. Duridanov) susțin că limba tracă este diferită de limba dacă, distincție pe care Hasdeu nu a făcut-o niciodată. Noi considerăm, împreună cu alți lingviști români, că limba daco-geților reprezenta o variantă de tip dialectal a limbilor trace.

[4]Hasdeu a reluat mai tîrziu chestiunea originii albanezei în raporturile ei cu limbile antice vorbite în Balcani; vezi, de exemplu, EMR, III, București, 1976, studiul introductiv: *Strat și substrat, genealogia popoarelor balcanice* și, mai ales, studiul *Cine sînt albanezii?* în „Analele Academiei Române", s. II, t. XXIII, Memoriile secției literare, 1901, p. 103-113, republicat în „Literatură și artă română", V, 1900-1901, p. 655 ș.u., în care susține că albanezii sînt daci propriu-ziși. După cum se știe, teoria descendenței albanezei din traco-dacă (sau daco-moesiană) a fost susținută ulterior, între alții, de Pârvan, Iorga, Pușcariu, Georgiev ș.a. Recent, I. I. Russu a reluat, cu argumente istorice și lingvistice noi, teoria expusă de Hasdeu în 1901. Norbert Jokl (și, după el, Vasmer, Ribezzo, Tagliavini etc.) consideră albaneza ca un rezultat al unei sinteze traco-ilire. O componentă tracă în constituția primară a acestei limbi admite și albanologul Eqrem Çabej.

[5]Asupra presupuselor elemente germanice din română s-a scris mult, dar nici una din etimologiile propuse nu e convingătoare. Pentru bibliografie, vezi Rosetti, *op. cit.*, p. 241 ș.u.; Academia RSR, *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 368-370.

[6]Asupra numelui *Dunăre*, cu formă particulară în română prin finalul *-re*, s-a scris enorm; vezi, între alții, pentru bibliografia problemei, V. Pârvan, *Considerații asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, în „Memoriile Academiei Române", secția de istorie, ser. III, t. I, București, 1923, p. 5-16; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 376 ș.u.; G. Ivănescu, în *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 125 ș.u.; Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 239.

[7]Asupra numelui *Prut*, vezi bibliografia la N. Drăganu, *op. cit.*, p. 575, notă. Explicația prin slavă, dată de Vasmer (în „Zeitschrift für slavische Philologie", IX, p. 132), încă din 1923, care pornea de la forma grecească a termenului, Πυρετός, atestată tot de Herodot, alături de var. scitică Ποράτα, mai e susținută

astăzi de Rosetti, *op. cit.*, p. 240. Plecînd însă de la var. Ποράτα şi acceptînd ideea că modificarea lui *a* în *o* s-a petrecut chiar în daca tîrzie, iar *u* neaccentuat (< *o*) a dispărut în mod normal, forma actuală se explică prin intermediul altei limbi (cf. Academia RSR, *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 358). Hasdeu a întrevăzut această explicaţie: „*Porata*, prima apă tributară a Dunării despre răsărit, este cu cea mai perfectă certitudine topică şi chiar fonetică *Prutul*" (p. 296).

[8]*Siretul* are diferite denumiri în izvoarele antice: Τιάραντος la Herodot, Ἱέρασος la Ptolemeu, *Gerasus* la Ammianus Marcellinus, Σέρετος la Const. Porfirogenet. O etimologie satisfăcătoare nu s-a dat pînă acum. Hasdeu intuieşte un fapt pozitiv, care pare să se impună azi, anume că Τιάραντος şi Σέρετος sînt variante ale aceluiaşi cuvînt. Radicalul i.e. *sru-* (*ser-*) „a curge", indicat de el, apare şi în cercetările de astăzi.

[9]Cercetările ulterioare au infirmat aceste ipoteze (vezi, între alţii, Philippide, *Originea românilor*, I, Iaşi, 1923, p. 434; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 182). Pentru diferitele variante: Μάρις (Herodot), Μάρισος (Strabo), *Marisia* (Iordanes şi Ravenat), Μορήσης (Const. Porfirogenet) etc., vezi N. Drăganu, *op. cit.*, p. 496. De remarcat că pentru evoluţia fonetică a lui Μάρις la rom. *Mureş* (e vorba de modificarea lui *a* în *o* şi apoi *u*, probabil sub influenţa lui *m*) Hasdeu nu invocă nici un intermediar străin (slav sau maghiar).

[10]După cum se ştie, hidronimul *Olt* ridică probleme de evoluţie fonetică greu de soluţionat, ceea ce i-a făcut pe mulţi cercetători să considere că termenul ne-a parvenit prin filieră slavă, maghiară etc., în orice caz nu direct din traco-dacă (O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 293; *Id.*, în „Grai şi suflet", I, 1921, p. 351; Drăganu, *op. cit.*, p. 540, 590; Philippide, *op. cit.*, I, p. 457; Rosetti, *op. cit.*, p. 240 etc.). Modificarea lui *a* în *o* s-a putut produce, după cum am arătat, în perioada tîrzie de evoluţie a limbii dace (cf. Vl. Georgiev, „Linguistique balkanique", II, Sofia, 1960, p. 5-7). Un hidronim *Alta*, la sud-est de Kiev, „de origine iranică, cu *a* intact, în teritoriul slav cu *okanie*" (Academia RSR, *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 358), ar pleda împotriva explicării prin slavă a transformării lui *a* în *o*; de asemenea, topon. *Altina*, din care rom. *Oltina* (în sudul Dobrogii), exclude influenţa maghiară.

[11]Etimologia lui Hasdeu este acceptată, cu probabilitate, în *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 330. O etimologie mai bună decît a lui Hasdeu nu s-a propus încă. Ceea ce este sigur este faptul că formele din maghiară şi germană: *Zsil*, *Zsily*, *Schill*, *Sil* reproduc varianta românească veche a numelui. E interesantă şi relaţia etimologică pe care o stabileşte Hasdeu între *Jiu* (*Jilu*) şi apelativul *jilţ*, *jelţ*, pl. *jilţuri* (dintr-un diminutiv *jiluţ*) însemnînd „pîrîu" şi devenit nume propriu. În anchetele pentru dicţionarul de toponime al Olteniei au fost culese 11 nume de pîraie din nord-vestul Olteniei denumite *Jilţ*: *Jilţul Mare*, *Jilţul Borăscului*, *Jilţul Buhorelului*, *Jilţul Hobiţa* etc.

[12]Remarcabil este faptul că suf. *-eş*, care apare la multe nume româneşti de ape (*Argeş*, *Brateş*), de persoane, nume comune, nu e considerat de Hasdeu întotdeauna de provenienţă maghiară. „Neşte termeni ca *Argeş*, bunăoară, cari oferă toate indiciile unei înalte vechimi, să fie posterioare în limba română venirii ungurilor în Panonia în secolul X?" (p. 397). Se ştie că sufixele româneşti care conţin pe *ş* în structura lor fonetică pot fi nu numai maghiare, ci şi slave sau chiar autohtone, cum este cazul lui *brînduşă*, *pănuşă*, *păpuşă*, *mătuşă*, *cătuşă*, *părătuş*. E posibil ca în limba dacilor să fi existat consoana *ş*, pe care romanii şi grecii o reproduceau printr-un echivalent aproximativ: *s* sau *si* (comp. Μάρισος şi *Marisia*).

[13]Toţi tracologii repetă observaţia că rîul *Iantra* (bg. *Ieter*, *Etăr*) se explică prin atestările antice: Ἄθρυς (Herodot), *Ieterus* (Pliniu), *Iatrus* (Iordanes), cf., între alţii, Vl. Georgiev, *Trakiĭskiĭat ezik*, Sofia, 1957, p. 66; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967, p. 91; Ivan Duridanov, *Ezikăt na trakite*, Sofia, 1976, p. 31.

Atlas, atestat întîi la Herodot, nu se identifică cu *Iantra*, cum credea Hasdeu. El ar fi numele unui rîu localizat între Marea Neagră şi Iantra, izvorînd din Stara Planina şi vărsîndu-se în Dunăre (cf. Duridanov, *op. cit.*, p. 31, 73).

Osma (bg. *Osăm*), afluent al Dunării în zona centrală a Bulgariei, e pus în legătură cu *Asamus* (cf. Georgiev, *op. cit.*, p. 57; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 177), atestat la Pliniu (deci, altă lecţiune decît cea făcută de Hasdeu: *Escamus*). Privitor la *Utus*, Οὖτος (bg. *Vit*), tot un afluent din dreapta al Dunării, v. Georgiev, *op. cit.*, p. 63: **uto*, **utu* „apă", dintr-o bază i.e. **ŭdō (r)*, iar pentru etimologia lui *Haemus*, vezi mai recent Duridanov, *op. cit.*, p. 36-37: **Saiman (-as)*, din i.e. **sēi* „a lega, a uni" (comp. v. ind. *sīman* „graniţă", irl. *sim* „lanţ").

[14]Numele *Carpaţi* e atestat mai întîi în sec. al II-lea e.n. la geograful alexandrin Ptolemeu: Καρπάτης ὄρος (vezi Capidan, în „Langue et littérature", IV, 1948, p. 141; Georgiev, *op. cit.*, p. 65; Duridanov, *op. cit.*, p. 116; Rosetti, *op. cit.*, p. 226). E acceptată aproape în unanimitate relaţia etimologică cu alb. *karpë* „stîncă" (din i.e. **korpā* „stîncă"), propusă de Vasmer (*Studien zur albanesischen Wortforschung*, 1921, p. 24; *Id.*, în „Revue de slavistique", V, p. 152). Eq. Çabej (*Studime gjuhësore*, III, Prishtina, 1976, p. 31) atrage atenţia că legătura etimologică între oronimul *Carpaţi* şi alb. *karpë* (şi vb. *shkrep*, *krep* „a scăpăra") a fost făcută mai întîi de filologul albanez K. Kristoforidhi (în *Fjalor shqip-greqisht*, ediţia Al. Xhuvani, 1961, p. 151). Çabej adaugă, pentru comparaţie, şi numele insulei *Karpathos* din Marea Egee. Dar, după cum se observă din textul lui Hasdeu, comparaţia cu Κράπαθος, Κάρπαθος, atestate la Herodot şi Strabo, o făcuse deja marele nostru învăţat. El este printre cei dintîi care stabilesc şi legătura etimologică a numelui Carpaţi cu numele de trib *carpi* (vezi şi Philippide, *Originea românilor*, I, p. 288; Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1982, p. 32). Dat fiind faptul că alb. *karpë* este dialectal, Hasdeu nu l-a putut cunoaşte. El a identificat însă în sanscrită, armeană, celtă termeni comparabili care au sensul „stîncă, piatră".

[15]Călătorul italian era surprins de marea asemănare dintre limbile român
și italiană și de faptul că românii (valahii) conservă chiar și numele de roman
Această sursă străină veche în care se recunoaște latinitatea limbii și
poporului român ca un fapt real de conștiință populară folosise, mai devre
și lui Miron Costin, care scria: „*Rumân* este un nume schimbat în curger
anilor din *roman*, și astăzi, cînd întreb pe cineva dacă știe moldovenește, spun
știi *rumânește*, aproape ca: *scis romanice*" (*Cronica Țărilor Moldovei și Munt
niei* [*Cronica Polonă*], în *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, ESPLA, 1958, p. 207

[16]După Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ed. a III-a, Bucureș
1938, p. 262, *vlah* e termenul cu care slavii numeau pe romanici, deci și p
români. În unele documente vechi slave, *vlah* apare cu sensul de țăran libe
rumân. După întemeierea principatelor, *vlah* apare mai rar cu acest sens. Î
Peninsula Balcanică, *vlah* a devenit sinonim cu *păstor* (înțelegîndu-se însă t
păstorul vlah), din cauză că păstoritul era îndeletnicirea de bază a român
sud-dunăreni (*Id.*, p. 314). După Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, EȘE
București, 1977, p. 125 (notă), la originea lui *vlah* stă germ. *Walcha*, dintr-u
**Walchos*, prin care germanicii îi numeau pe celții din tribul *Volcae*, cu care a
venit în contact spre anul 300 î.e.n.; ulterior, termenul ar fi denumit toat
populațiile celtice, apoi și pe cele care veniseră în atingere cu celții și, în sfîrșit
pe romanicii din Franța și Italia. Cu această semnificație, germ. *Walcha* trece la
slavi cu forma **vlah*, iar de aici la unguri etc. Semnificația de „păstor", asupr
căreia insistă mulți cercetători, ar fi secundară (cf. și Rosetti, *op. cit.*, p. 214);
vezi și Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*,
București, 1959, p. 139 ș.u., care arată că în interiorul statului sîrbesc *vla*
însemna, pînă în secolul al XV-lea, „păstor autohton romanizat". *Id.*, *Vlahii ș
morlacii*, Cluj, 1924. Dragomir cercetează și răspîndirea vlahilor medievali în
Bulgaria, Serbia și Croația.

[17]Totuși ipoteza lui D. Cantemir, după care *Ungro-Vlahia* ar fi un termen
creat de bizantini cu accepțiune pur geografică, ipoteză combătută de Hasdeu,
din cauza atestărilor puține și nesemnificative, a fost reținută în cercetăril
istoricilor de astăzi. Astfel, Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu scriu în
Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, Ed. Albatros, București,
(f.a.), p. 250: *Ungrovlahia*, „de origine greacă, însemna *Vlahia de lîngă Ungaria*, spre a o deosebi de cealaltă Vlahie, din Peninsula Balcanică"; p. 265: „Denumirea *Ungrovlahia*, de origine bizantină,... are o accepțiune geografică:
Vlahia de lîngă Ungaria, iar nu una politică. Bizantinii au întrebuințat această
denumire spre a deosebi Vlahia de stînga Dunării de Vlahiile din Peninsula
Balcanică".

[18]Vezi, totuși, Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 536, care
adoptă ipoteza că termenul este, la origine, un antroponim derivat cu suf.
diminutival *-cea* de la sl. *vran* „negru; corb", deci *Vrancea*, ca nume de persoană, ar fi echoivalent cu *Corbea*.

[19]N. Iorga, *Vrancea și vrîncenii*, 1921; C. C. Giurescu, *Despre Vrancea*, în „Revista istorică română", IV, 1934, p. 280-283; N. Al. Rădulescu, *Vrancea, formațiune politică, considerațiuni geopolitice*, în „Cercetări geografice în Milcovia", Focșani, 1938, p. 29-38; I. Diaconu, *Ținutul Vrancei, etnografie, folclor, dialectologie*, București, 1930.

Asupra genezei *Mioriței*, vezi mai recent Adrian Fochi, *Miorița, tipologie, circulație, geneză, texte*, cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, București, 1964; Al. I. Amzulescu, *Observații istorico-filologice despre „Miorița" lui Alecsandri*, în „Revista de etnografie și folclor", XX, 1975, p. 127-158; Mircea Eliade, *De la Zamolxis la Genghis-Han*, București, 1980, cap. VIII, *Mioara năzdrăvană*, p. 223-250.

[20]Etimologia propusă de Hasdeu pentru *mușat* a fost reluată și de unii lingviști de mai tîrziu și se poate spune că e acceptată încă și astăzi. De exemplu, după T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, ediția a II-a, București, 1974, p. 340, ar. *Mușat* < lat. *(*in*)*formosiatus*. După Gh. Giuglea, în „Dacoromania", III, Cluj, 1924, p. 767, *mușat* ar proveni din lat. *musteus* „jung, frisch, neu", care devenit mai întîi *muș*, păstrat în numele propriu *Mușa* (notat și de Hasdeu). Ca nume comun, *mușat* e cunoscut încă, deși rar, în dacoromâna de nord-vest (cf. Densusianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, în „Anuarul Seminarului de istoria limbii române", București, 1898, p. 8-9). I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 364, atribuie pe *mușat* substratului traco-dac, raportîndu-l la antroponimul trac *Mussatus*.

ISTORIA CRITICĂ A ROMÂNILOR

PĂMÎNTUL ȚĂREI ROMÂNEȘTI

VOLUMUL I

ÎNTINDEREA TERITORIALĂ • NOMENCLATURA • ACȚIUNEA NATUREI

Memoriei răposatului meu părinte
și magistru în știința istorică,
Alexandru Petriceicu-Hasdeu,
ale sale dintre ale sale,
dedic acest întîi volum.

Copilul se mișcă fără astîmpăr din instinctiva pornire de a-și întări născînda vigoare prin gimnastică.

Junele se încrede orbește în tot ce-i iese înainte, căci altfeli n-ar cîștiga recea ispită cu prețul dezamăgirii.

Sosește apoi o vrîstă cînd omul, matur la corp, la inimă și la minte, se concentră în sine, devenind el însuși o mică lume, bazată în relațiunile sale cu lumea cea mare pe principiul conservațiunii și dezvoltării individuale.

Așa sînt și popoarele.

Pruncia lor se manifestă printr-o zgomotoasă dinamică; tinerețea, prin veleități federative; bărbăția, prin naționalism.

Secolul XIV a fost pentru români demăneața acestei din urmă faze, a cării auroră răsărise cu puțin înainte.

Pe ambii țărmi ai Dunării, diferite molecule ale ginții latine dintre Balcani și Carpați deznoadă, una cîte una, precipitatele căsătorii cu feli de feli de vițe străine.

În loc de amalgame româno-bulgare, româno-cumane, româno-rutene, româno-serbe, româno-maghiare, sau cel puțin alături cu dînsele, apar licărind vro cîteva staturi exclusivamente române.

Pînă la concepțiunea unității genetice mai este departe, dar ajunge docamdată că românul voiește a fi român.

Această virilă epocă zace pînă acum în cel mai adînc întunerec.

Cu facla criticei în mînă, vom cuteza noi s-o străbatem în toate direcțiunile, studiind-o pas la pas într-o strînsă legătură cu perioadele anterioare, căci biografia bărbatului nu trebui să uite ceea ce fusese junele și copilul.

Mai mult decît atîta, copilăria și junia sînt singurele chei pentru dezlegarea numeroaselor enigme ale bărbăției, fie într-un individ, fie într-o națiune, fie în totalitatea umană.

Ne-am înțeles misiunea pe o scară colosală.

Ne place anticul Erodot cînd reușește a coprinde istoria lumii în narațiunea unei scurte expedițiuni a persului Dariu contra sciților, și ne place și mai mult modernul Buckle cînd rezumă legile universale în cadrul civilizațiunii angleze.

Luînd drept țintă secolul XIV, opera noastră va fi totuși pînă la un grad o prismă generală a romanității și chiar a Europei orientale, cătră istoria cărora vom aplica complexul științelor biosociologice.

Tot ce ne-ngrozește este ca nu cumva munca și voința să fie covîrșite prin sărăcia puterii.

Nesicuri de ziua de mîni, ne-am crezut datori a da fiecării porțiuni mai substanțiale a vastului întreg atîtă obiectivă rătunzeală, încît să poată fi considerată ca o cămăruță gata de lăcuit, pe cînd celelalte se mai lucrează încă și – cine știe dacă Meșterul Manole nu va cădea de pe schele!

Oferim de astă dată *Istoria teritorială a Țărei Românești.*

Ca parte, este abia un capitol; și totuși, prin fond și prin formă, el constitua în același timp un corp separat și nedependinte, analizînd în doi volumi de cîte patruzeci de coale de tipar un lung șir de probleme omogene.

Nu numai volumii, dar pînă și paragrafii acestei opere s-ar putea dezlipi unul de altul, privindu-se ca o monografie asupra unui punt izolat.

Ceea ce leagă însă într-o intimă unitate împrăștiatele elemente ale acestei procedure analitice sînt nește sinteze din ce în ce mai vaste, rezumînd succesivamente fiecare episod, fiecare studiu, fiecare secțiune.

Planul nostru îmbrățișează toate ramificațiunile ambelor Dacii, începînd prin Muntenia, unde la Puntea-lui-Traian fusese aruncată în brazdă prima fecundă sămînță a latinității în Oriinte.

Orice fracțiune a neamului românesc va fi aprofundată sub toate raporturile: teritorial, etnografic, dinastic, nobilitar, ostășesc, religios, juridic, economic, literar și artistic.

Diferitele bibliotece din străinătate, Paris, Petersburg, Viena etc., ne-au procurat într-o mare parte masa materialului utilizat în această scriere.

Sîntem mai cu seamă simțitori pentru afabilul concurs pe care l-am întîmpinat de la d. bibliotecar Föringer din Munic, d. dr. Iancu Šafařik din Bielgrad, d. comite Mauriciu Dzieduszycki și d. arhivist Rasp din Lemberg, dd. profesori Gustav Wenzel si Francisc Toldy din Pesta, d. predicator Frederic Haupt din Brașov etc.

Nu puțin însă ne-au servit chiar în București Biblioteca Centrală, Biblioteca Arhivului Statului, Biblioteca Seminariului, Biblioteca Ateneului, precum și bibliotecele particulare ale d-lor Alexandru Odobescu, Gr. N. Manu și Gr. Bengescu II, cătră cari vom mai adăuga și pe a d-lui dr. V. Glodariu din Brașov.

Așadară, rareori ne vom plînge de lipsa materialului, grămădit printr-o laboare de douăzeci de ani; însă limpezirea acestei avuții de fîntîne fiind o muncă de titan, am fi fericiți dacă ne-ar ajuta din cînd în cînd și alții prin cîte o critică luminată, completînd lacunele sau coregînd erorile ce ne vor fi scăpat din vedere.

Acei ce ar fi dispuși să facă științei acest serviciu de asociațiune să nu uite un singur moment următoarele cîteva criterii cari ne-au condus pe noi în tot cursul operei de față:

1. Nu e permis istoricului a-și întemeia aserțiunile decît numai pe date sincronice evenimentelor;

2. Chiar o sorginte în înțelesul de mai sus nu e suficiinte dacă este *una*, nesusținută printr-o serie de mai multe alte considerațiuni;

3. O mărturie mai nouă atunci numai capătă caracterul de fîntînă dacă se poate demonstra că a fost foarte aproape de loc și de timp, sau cel puțin avusese la dispozițiune nește adevărate sorginți în virtutea cărora se pronunță;

4. Să nu se citeze niciodată ceea ce nu s-a citit, iar în caz de a fi împrumutată de aiuri vro citațiune să se pună modestul *apud*, fără care nu se poate ști pe a cui responsabilitate se vorbește;

5. Afară de fîntîne, scuturate de orice dubiu, nu există nici o autoritate în istorie și cu atît mai puțin nici o nefalibilitate;

6. O sorginte trebui studiată în text și-n context, cunoscîndu-se într-un mod filologic limba originalului;

7. Nu este iertat a sacrifica eterna veritate trecătorului interes, fie acesta de orice natură, căci falsificîndu-se o singură verigă nu vom mai putea înțelege totalitatea catenei;

8. Cineva se naște transilvan, moldovean, muntean, basarabean etc., dar istoricul poate fi numai român prin simțimînt și trebui să fie numai om prin rațiune: provincialismul și fanatismul ucid știința;

9. Ceea ce-i comun naturei umane întregi, formînd o nestrămutată lege universală, se aplică către toate cazurile concrete, suplenind chiar lipsa fîntînelor propriu-zise;

10. Istoria fiind partea cea mai supraordinată în clasificațiunea pozitivistă a științelor, nu este nici o ramură a cunoștințelor care să nu poată răspîndi cîteodată o vie lumină asupra unei cestiuni istorice.

Am dori ca aceste puține criterii fundamentale să pătrunză la noi în spiritul acelora ce se azvîrlă cu prea multă frivolitate în cea mai grea din toate științele.

Acum cîteva cuvinte asupra edițiunii de față.

Succesul operei a întrecut așteptările autorului.

Publicînd prima edițiune în făscioare, înainte de a fi început volumul II se cerea deja o a doua edițiune a volumului I.

Parlamentul, în ședința din 16 februariu 1873, votă un premiu „pentru continuarea *Istoriei critice a românilor*".

Sîntem datori în această privință a mulțumi mai cu seamă principelui Demetriu Ghica, d. B. Boerescu, d. C. Grădișteanu, d. Gună Vernescu, d. G. Chițu, d. T. L. Maiorescu, d. C. Aninoșianu etc.

Domnitorul se prenumără la mai multe exemplare și a binevoit a ne exprime dorința de a vedea o edițiune franceză sub auspiciile măriei-sale.

Afară de aceasta, printr-un decret din 3 februariu 1874, domnitorul a decernut autorului marea medalie de aur pentru „istoria națională".

DD. E. Caligari, dr. Davila, N. Cretzulescu, August Pișacov din Craiova, N. Mandrea, dr. V. Vlădescu și alții au concurs mult la răspîndirea operei, iar d. librar Socec s-a grăbit din propria inițiativă a ne oferi hîrtie în condițiunile cele mai înlesnitoare.

Sîntem recunoscători d-lui Ion Brătianu de a fi conceput ideea înființării unei societăți pentru susținerea întreprinderii noastre, deși proverbiul despre copilul cu două moașe ne făcuse, conservînd simțimîntul de gratitudine, a declina propunerea.

D. prim-ministru Lascar Catargiu a încuviințat a se tipări a doua edițiune la Imprimeria Statului, iar d. general Tell, atunci ministru de Culte, luă prin prenumerațiune un număr însemnat de exemplare pentru a fi distribuite la examene scolastice.

În fine, ceea ce ne-a mișcat nu mai puțin, Consiliul Permaninte al Instrucțiunii Publice admise ca obligatoare în învățămîntul primar cartea de istorie română a d-lui M. C. Florențiu, bazată pînă la anul 1400 pe rezultatele cercetărilor noastre, pe cari le-am văzut adoptate de asemenea în manualul colegial de geografie a d-lui Angel Demetrescu, în *L'annuaire général de la Roumanie* a d-lui Frederic Damé etc.

Tot pe atît de călduroasă a fost și aprobațiunea presei periodice de toate culorile[1].

În acest concert de bună primire s-a găsit însă o notă discordantă reprezintată de un G. Panu de la *Convorbiri literare*, autor al ingenioaselor teorii că „granița nu e graniță", că „Moldova se află d-a stînga Moldovei", că „hotarele trebui să meargă în linii drepte", că „Niebuhr traducea pe bizantini cu mai mulți ani și chiar secoli înainte de a se fi

născut pe lume" etc., etc.[2], în cari toată absoluta neștire de carte și puținătatea de judecată sănătoasă serbează o intimă căsătorie cu cea mai despletită rea-credință, falsificînd pretutindeni demonstrațiunea noastră, chiar acolo unde pînă la un punt ar fi putut s-o înțeleagă.

Închipuindu-și că poate fi cineva istoric în lipsă de orice studiu preparatoriu în științele biologice și sociologice; fără să cunoască măcar o limbă dintre acelea ce deschid fîntînele trecutului nostru național; fără să fi citit un singur buchin, afară de Șincai, *Magazin istoric* și un calendar de ale răposatului Asachi; fără să-și fi dat osteneala de a răsfoi, dacă nu volumul întreg, cel puțin mijlocul și sfîrșitul unei făscioare în momentul cînd îi venea pofta de a vorbi despre începutul ei; acest domn iacă al doilea an de cînd scrie, scrie, scrie despre *Istoria critică a românilor*, ba în cele din urmă s-a apucat a și zugrăvi nește harte geografice imaginare ce nu se sfiește a ni le atribui nouă.

O parodie de critică de această natură ar fi la locul său în beletristica creolă de la San Domingo, unde însă ar trebui să se publice în foi volante, căci nici chiar în patria lui Mayaca nu credem să se găsească o revistă serioasă care să petreacă a înșira în curs de doi ani un asemenea *mixtum-compositum* de fantazie, nelealitate și ignoranță.

Ceea ce-i mai comic decît toate este aerul castilan al acestui *deus-ex-machina* de a se erige la tot pasul în apărătorul unor drepturi istorice în puterea cărora Moldova ar fi posedat hotarele sale actuale chiar atunci cînd nu exista încă nici măcar un grăunte de domnie moldovenească, sau pe cînd ea abia se dezbătea în scutece în așteptarea unui cap ca Alexandru cel Bun și a unui braț ca Ștefan cel Mare.

Este o norocire pentru noi de a fi prin origine cel puțin tot atît de moldovean ca și diferiții *X* și *Y* de la *Convorbiri literare*, căci altmintrea s-ar fi găsit pînă acum mulți alți de același calibru ca să ne acuze, cu vreun calendar în mînă, că am sacrificat „scumpa țară și frumoasă" pe altarul unei vanități provinciale de oltean sau de cine mai știe ce; pe cînd în cazul de față, grație moldovenismului nostru de naștere, noi sîntem aceia ce-i putem mustra pe d-lor de a subordina, în modul cel mai pueril, veritatea istorică unor meschine pretensiuni de cătun.

Dacă-i facem onoare zisului domn de a-l menționa în această prefață este numai și numai în considerațiunea unei reviste în care s-a citit cîteodată un Alecsandri și a scris uneori cu răsunet d. T. L. Maiorescu.

O adevărată critică, bazată pe minte matură și pe cunoștințe solide, ar fi descoperit destule neajunsuri în prima edițiune a acestui volum; fiind însă că tocmai defectele reale nu le-a observat nemini, am fost siliți noi înșine a ne face propriul nostru critic, îndreptînd și completînd cu stăruință tot ce ni s-a părut a fi necorect sau nesuficiinte în urma unor nouă cercetări.

Trăsurele principale au rămas aceleași, rezistînd verificării la care le-am supus pentru a doua oară; dar, printr-o reviziune din punt în punt a totalității, am reușit a constata unele erori secundare în fond, unele lacune sau prisosuri în distribuțiune, unele viciozități în formă.

Sub raportul filologic mai cu seamă, prima edițiune rămîne de acum înainte ca un simplu specime, față cu bogatele mijloace de informațiune de cari am putut dispune mai în urmă.

Partea curat polemică, care juca un rol adesea disproporționat în prima edițiune, am crezut de cuviință a o suprime cu totul în cele mai multe cazuri, reducînd-o pe aiuri la marginile strictei necesități, acolo unde ea concurge întru cîtva la limpezirea vreunei probleme.

Am subdiviz materia într-o mulțime de scurte paragrafuri, ale cărora titluri, reproduse într-un singur corp, servă drept tablă analitică a coprinsului, pe cînd prima edițiune era împărțită numai în trei lungi rubrice foarte incomode.

Terminăm printr-o observațiune a naturalistului Agassiz, pe care n-o vom comenta:

„De cîte ori știința constată un fapt nou, vulgul strigă în primele momente că nu este adevărat; apoi, mai tîrziu, că nu e conform cu teologia; în fine, la urma urmelor, ca să-și împace conștiința, zice că nu este ceva nou".

1 *Romănul*, 1872, 15 apr., mai etc.; *Tranzacțiuni literare*, 1872, 15 iuniu; *Trompeta Carpaților*, 1872, 23 apr.; *Albina*, 1872, 22 iun.; *Journal de Bucarest*, 1872, 18 apr.; *Transilvania*, 1872, 1 mai; *Presa* etc.

2 Vezi studiul d-lui GR. G. TOCILESCU, *Cum se scrie la noi istoria*, în *Columna lui Traian*, 1873.

STUDIUL I

Întinderea teritorială

1
Hotarul muntenesc pînă la Marea Neagră

În secolul XIV, și chiar pînă la a doua jumătate a secolului XV, pămîntul Moldovei era mic și sărac în alăturare cu mărimea și avuția Munteniei.

Tot lungul Dunării, de la Poarta de Fer pînă la Pont, aparținea Basarabilor.

Acest fapt se probează printr-o serie de fîntîne, în care primul loc ocupă două tractate comerciale între Moldova și Polonia, conservate ambele în Arhivul Municipal din Lemberg.

În actul din 8 octobre 1407, Alexandru cel Bun zice: „Lembergenii, mergînd la Brăila după pește, vor plăti vamă la *fruntarie în Bacău sau în Bîrlad*"[1].

Astfeli, Bîrladul spre sud și Bacăul spre occidinte erau ultimele orașe ale Moldovei în direcțiunea Țărei Românești.

Cellalt document, din 3 iuliu 1460, este și mai clar.

Ștefan cel Mare zice: „Lembergenii, mergînd *la Brăila sau la Chilia* după pește, să plătească vamă *la graniță în Bacău sau în Bîrlad*"[2].

Prin urmare, Bacăul și Bîrladul nu încetaseră a forma hotarul Moldovei despre Muntenia pînă pe la 1460.

În specie despre vama de la Bîrlad și Bacău, ca două orașe de margine, noi mai avem încă, pe lîngă cele două tractate comerciale, mai multe alte crisoave moldovene:

1. Din 20 august 1422;
2. Din 6 februariu 1431;
3. Din 8 septembre 1456;
4. Din 2 aprile 1460 etc.[3]

Bizantinul Calcocondila, ale căruia cuvinte vădesc totdauna o solidă și amănuntă cunoștință de ceea ce se petrecea în România în secolii XIV și XV, ne oferă aceeași stare de lucruri.

Vorbind despre Mircea cel Mare pe la anii 1396-1398, el zice:

„Țara muntenilor se întinde de la Transilvania pînă la Marea Neagră, d-a dreapta avînd Dunărea pînă la țărmul marin și d-a stînga Moldova"[4].

Însuși numele pe care cronicarul grec îl dă Munteniei este „țara de la Dunăre”, pe cînd Moldovei îi zice „țara lui Bogdan”[5].

Calcocondila, mai mult sau mai puțin, a fost cunoscut tuturor istoricilor noștri.

Înțelesu-l-a vreunul dintr-înșii?

Cantemir îl traduce pe dos:

„A dacilor sau a vlahilor neam de viteaz vestit este. Țărele lor începînd de la muntele Orbal și Peucin, carii din Panonia încep și de la Ardeal pînă la Marea Neagră se întinde, din dreapta pre lîngă Dunăre stă Dacia panonilor, Țara Muntenească înțelege, iară din stînga este țara pre care o cheamă Bogdania”[6].

Mai întîi în Calcocondila nu se află nicăiri „muntele Orbal și Peucin”, ci numai ἀπὸ 'Αρδελίου τῆς Παιόνων Δακίας, către care comentatorul latin modern a adaus la margine, din propriul său cap, o absurditate fără nici o legătură cu însuși textul: „A monte Orbalo ac Peucinis initium sumens”[7].

Al doilea, din modul de a se exprime al lui Cantemir e peste putință a decide dacă „țărele dacilor”, sau dacă „Panonia”, sau dacă „muntele Orbal și Peucin”, sau în fine dacă „Ardealul”, care anume din acestea „pînă la Marea Neagră se întinde”?

Al treilea, pe „Dacia panonilor, adecă Transilvania sau Ardealul, Αρδέλοιν, după cum o numește însuși Calcocondila[8], Cantemir o confundă cu „Țara Muntenească”.

Și totuși el lesne s-ar fi putut dumeri asupra înțelesului, de nu după textul grecesc, încai cu ajutorul traducerii latine literale, care este aci destul de lămurită:

„Extenditur eorum (Dacorum Myrxae ducis) regio, ab Pannonum Ardelio (hoc est) a Pannonum Dacia (quae et Transsylvania) initium sumens, usque ad Pontum. A dextra, qua vergit ad mare, Istro fluvio alluitur; a sinistra regionem Bogdaniam (Moldaviam) appellatam habet”[9].

Cantemir a fost mai fericit cu cellalt pasagiu geografic din Calcocondila: τὴν Βογδανίαν καὶ αὐτὴν παρ' Ἴστρον χώραν, pe care-l traduce foarte bine: „Bogdania și *Istria sau țara de lîngă Dunăre, adecă Țara Muntenească*”[10].

Engel este și mai puțin pătrunzător.

El explică „pînă la Marea Neagră” a lui Calcocondila prin războaiele transdanubiane ale lui Mircea cel Mare, carele cucerise litoralul bulgar al Dunării pînă la Pont[11].

Dar cine oare nu vede că scriitorul bizantin vorbește exclusivamente despre malul nordic al Istrului: „Muntenia se întinde pînă la Marea Neagră, *d-a dreapta avînd Dunărea pînă la țărmul marin și d-a stînga Moldova*"?

Dacă era în cestiune Bulgaria, Calcocondila ar fi zis: „d-a dreapta avînd munții Balcani și d-a stînga Dunărea".

Singurul Șincai precepuse cum se cuvine relațiunea analistului grec.

După ce reproduce prețioasa definițiune a teritoriului muntean, el o rezumă:

„Basarabia mai-nainte s-a ținut de Valahia"[12].

Scriind pe la finea secolului trecut, Șincai înțelegea prin Basarabie întreaga parte de jos a provinciei actuale de acest nume, adecă regiunea de lîngă Chilia, Ismail, Cetatea Albă și Tighinea[13], care se zicea Basarabie pînă la 1812[14].

Ei bine, observațiunea lui Șincai, deși foarte apropiată de adevăr, totuși nu este încă pe deplin riguroasă.

Muntenia se întindea numai pînă la gurele Dunării, nu pînă la Nistru.

Calcocondila în două locuri numește Chilia oraș muntenesc[15], pe cînd tot dînsul califică de urbe moldovenească Cetatea Albă sau Akermanul de astăzi[16].

Cele două tractate comerciale din 1407 și din 1460, pe lîngă Cetatea Albă mai lasă Moldovei Tighinea sau Benderul actual și orășelul Lăpușna, arătînd astfeli, cu destulă preciziune, cum că teritoriul muntean coprindea peste Prut numai gurele Dunării și litoralul marin al Chiliei.

În specie despre Cetatea Albă și Tighinea, ca orașe curat moldovene din vechime, se mai pot consulta, între mai multe alte fîntîne:

1. Călătoria rusului Zosima din 1420[17];

2. Călătoria francezului Lannoy din 1421[18].

Marea Neagră aparținea Moldovei și Munteniei totdodată.

Moldova o avea ceva mai jos de Cetatea Albă.

Muntenia o avea ceva mai sus de Chilia.

Moldovenii și muntenii se mîndreau dopotrivă cu această dominațiune maritimă.

Roman-Vodă, în crisovul său din 1392, păstrat în original în Arhivul Statului din București, își dă titlul: „stăpîn țărei moldovenești de la munte *pînă la mare*"[19].

Marele Mircea, într-un act din 1387, aflător de asemenea în original în Arhivul Statului din București, se întitulează: „domnul toatei țăre

ungro-române, al părților de peste Carpați și al țărelor tătărești, ducele Amlașului și Făgărașului, stăpînul banatului de Severin și al orașului Silistria, și *pe ambele țărmuri ale Dunării pretutindeni pînă la marea cea mare*"[20].

Mai pe scurt, datul istoric decisiv este că extrema limită a Munteniei despre oriinte se oprea lîngă Chilia, dincolo de care mergea pînă la Nistru pămîntul moldovenesc, intervalul Mării Negre de la Dunăre pînă la Cetatea Albă fiind supus parte Moldovei și parte muntenilor.

Să revenim acum asupra titlului princiar, după cum l-am găsit cu cîteva rînduri mai sus în diploma din 1387.

Marele Mircea zice: „*stăpîn pe ambele țărmuri ale Dunării pretutindeni pînă la mare*".

Observați bine: „ambele".

Prin urmare, amîndouă malurile fluviului, cel bulgăresc ca și cel moldovenesc, Silistria ca și Galațul, Dobrogea ca și înghiul basarabean dintre Prut și Pont erau atunci în aceeași măsură sub sceptrul voievodului muntean.

Același titlu ne întîmpină într-o altă diplomă mirciană din 1393[21].

De asemenea într-una din 1399[22].

Idem din 1406[23].

Avem dară patru daturi cronologice: 1387, 1393, 1399, 1406.

La 8 septembre 1439, unul dintre fiii lui Mircea, celebrul Vlad-Vodă, supranumit Dracul, acoardă negutitorilor din Polonia și din Moldova un privilegiu doganiar, în care se întitulează: „stăpîn și domn al toatei țăre ungro-române *pînă la marea cea mare*"[24].

El nu zice ca tată-său: „pe *ambele* țărmuri", căci litoralul danubian al Bulgariei căzuse demult în mînele otomanilor[25].

Acest document ne arată totdodată că Moldova nu disputa atunci Munteniei posesiunea Chiliei, căci coprinsul actului manifestă o relațiune amicală între curțile din Suceava și din Tîrgoviște.

Așadară probele despre dominațiunea Basarabilor pînă la Pont sunt în ordinea cronologică:

1. Crisovul mircian din 1387;
2. *Idem* din 1393;
3. *Idem* din 1399;
4. *Idem* din 1406:
5. Tractatul moldo-polon din 1407;
6. Crisovul moldovean din 1422;

7. *Idem* din 1431;
8. Crisovul muntean din 1439;
9. Cel moldovean din 1456;
10. *Idem* din 1460;
11. Tractatul moldo-polon din același an;
12. Bizantinul Calcocondila etc.

Zicem *et caetera*, căci în cursul operei de față vom mai înșira alte probe nu mai puțin decisive, dintre cari indicăm aci numai pe una, datorită eruditului nostru amic d. Alexandru Papadopul-Calimah: vechiul sigil municipal al urbii Bîrlad poartă pe *vultur cu crucea în cioc*, iar partea sudică a orașului se cheamă pînă astăzi *Munteni*, deși nu există acolo nici măcar o movilă, necum un munte.

Docamdată cele de mai sus ajung.

De la 1387 pînă la 1460, Alexandru cel Bun, Vlad Dracul, Calcocondila, Ștefan și Mircea cei Mari, autoritățile autorităților în această materie, descriu într-o voce hotarul oriental al țărei Basarabilor.

Mai rămîn însă de rezolvit două cestiuni cronologice:

1. Fost-a partea moldovenească a Dunării în posesiunea muntenilor și pînă la 1387, adecă înainte de primul crisov al marelui Mircea?

2. Cînd anume încetat-a această stare de lucruri în urma anului 1460, datul tractatului comercial și al unui crisov din partea lui Ștefan cel Mare?

2
Epoca lățirii Munteniei pînă la Marea Neagră

Între 1375-1390 domni în Moldova Petru Mușat[1].

De nicăiri nu se vede ca el să fi fost vreodată în luptă cu muntenii, încît aceștia să-i fi putut răpi cea mai frumoasă parte a țărei.

Cu Mircea cel Mare, mai cu deosebire, Petru Mușat trăia în cea mai bună vecinătate.

La 1389, numai cu doi ani în urma diplomei muntene cu formula *pe ambele țărmuri ale Dunării pretutindeni pînă la mare*, amîndoi trămit o singură ambasadă în Polonia pentru a încheia acolo un tractat solidar cu regele Vladislav Iagello.

În acea solie, boierul moldovenesc „Magnifici Principis Domini Petru Voievodae Muldanensis marschalcus" negoțiază și conclude, nu în numele propriului său domn Petru Mușat, carele fusese legat mai denainte cu Curtea din Cracovia[2], încît nu mai avea nevoie de o nouă alianță,

ci în numele lui Mircea cel Mare: „nomine et pro parte Domini Miricii"[3].

Cu alte cuvinte, din prietenie pentru munteni Moldova lua asupră-și de a-i încumetri cu regatul polon, iar muntenii la rîndul lor, din prietenie pentru Moldova, primeau cu încredere această mijlocire[4].

Peste un an, marele Mircea rennoiește alianța, trămițînd de astă dată o ambasadă curat muntenească, care însă nu merge drept în Polonia, ci se oprește în capitala Moldovei, unde convine cu mandatarii regelui Vladislav Iagello, ca într-o localitate dopotrivă simpatică și sicură pentru ambele părți contractante[5].

Față cu acestea nu se poate admite vreo dușmănie proaspătă, sau măcar o suvenire de ostilitate între Moldova și Muntenia, cel puțin pe cît timp domnise Petru Mușat în cea dentîi din ele.

Scopul triplei convențiuni internaționale din 1389 era de a combate cu forțele comune Ungaria[6].

Dacă Țara Românească ar fi smuls mai denainte o bucată de pămînt din corpul Moldovei, Petru Mușat nu se putea uni cu muntenii asupra maghiarilor, ci ar fi căutat din contra a se înțelege cu maghiarii asupra muntenilor, punînd pe aceștia între două focuri, o armată moldoveană la Siret și o armată ungară la Olt, ceea ce i-ar fi înlesnit redobîndirea înstrăinatului teritoriu.

În *studiul II* noi ne vom încredința că pînă și tronul Moldovei Petru Mușat îl datorea lui Radu Basarab, tatăl marelui Mircea, ceea ce întărește cele zise.

Astfeli dară se demonstră, cu faptele și cu logica în mînă, cum că între 1375-1390 nu s-a putut schimba raportul geografic constatat mai sus în crisoavele din 1387, 1393, 1399, 1406, 1422, 1431, 1439, 1456, 1460 etc., în cele două tractate din 1407 și 1460, și-n cronica bizantină a lui Calcocondila sub anii 1396-1398, adecă: spațiul întreg de la Brăila pînă la Chilia, între Bacău și Bîrlad d-o parte și între Dunărea de cealaltă, aparținea Basarabilor.

Așa a fost de la 1375 încoace.

Să zgîndărim oare datul cuceririi muntene într-o epocă anterioară?

Perdut-a Moldova țărmul dunărean sub predecesorii lui Petru Mușat?

Timpul fundării principatului moldovenesc este cunoscut cu o deplină certitudine.

Trei mărturii contimpurane, cronica ungurului Ion de Küküllo[7] și două diplome de la regele maghiar Ludovic cel Mare, una din 1360[8] și

cealaltă din 1365[9], afirmă într-un glas cum că pe la 1355, ceva mai mult sau ceva mai puțin, voievodul românilor din Maramurăș, numit Bogdan, se scoală contra coroanei Sîntului Ștefan, adună o ceată, trece peste munte în țara moldovenească și înființează acolo o nouă domnie.

Prima-i așezare avusese loc, după însăși firea lucrurilor, anume în acea parte a Moldovei care este mai apropiată de Maramurăș, fiind despărțite numai prin creștetul Carpaților, adecă în Bucovina de astăzi, unde ne întîmpină în adevăr cea mai veche capitală a țărei: Suceava.

De la 1355 pînă la 1375, de la Bogdan pînă la Petru Mușat, avem abia vro douăzeci de ani.

În această glumă de timp moldovenii, atît de curînd descălecați, erau copleșiți cu următoarele trei bătăi de cap:

1. A prinde rădăcină într-un cuibuleț restrîns, a se organiza bine-rău, a se întări printr-un sîmbure de administrațiune;
2. A crește la număr și la forță, înaintînd cu încetul tot mai jos;
3. A reziste întruna, aproape în fiecare an, pretensiunilor Ungariei, care nu înceta cu revendicarea prin arme a suveranității sale asupra Moldovei[10].

Cînd oare mai puteau ei a-și lăți dominațiunea departe la Dunăre, perzînd-o apoi îndată prin ciocnire cu muntenii?

Este o imposibilitate cronologică.

Așadară, de la 1355 pînă la 1460 litoralul danubian dintre Brăila și Chilia aparținea tot Țărei Românești.

Înainte de 1270 această porțiune a Dunării avusese doi stăpîni: pînă la Prut se întindea belicoasa republică a Bîrladului, iar dincolo de Prut dominiul cumanilor avînd Chilia drept capitală[11].

Prin urmare, epoca cuceririi muntene pe malul moldovenesc al Danubiului pînă la Marea Neagră trebui căutată între 1270-1350.

Ne vom încerca a o face mai la vale.

Aci înregistrăm numai că Țara Românească din secolul XIV cuprindea în sine, ca o parte integrantă a teritoriului său, tot țărmul nordic al fluviului rege.

3
Epoca scăderii hotarului oriental al Munteniei

De la 1400 încoace Chilia devine visul de aur al Moldovei, care începe a înțelege importanța strategică și comercială a gurelor Dunării.

Puțin după 1407 Alexandru cel Bun pune mîna pe Chilia[1].

Vlad Dracul o ia înapoi[2].

Sub Petru-Vodă, fiul lui Alexandru cel Bun, o vedem din nou în posesiunea moldovenilor, cari o cedează pe un moment Ungariei[3], de unde însă ea se întoarce la munteni sub famosul Țepes, fiul lui Vlad Dracul[4].

Cu toată această perpetuă șovăire a Chiliei în prima jumătate a secolului XV, să se noteze bine că principii moldoveni, chiar cînd o apucau, profitînd din timp în timp de vro răzmeriță în Muntenia, tot încă o considerau mai mult ca un ce precariu, încît numai cronicele și documentele internaționale ne vorbesc despre faptul posesiunii moldovene, pe cînd nu se găsește din acea epocă nici un act civil sau administrativ, donațiune, vamă etc., privitor la pămînturile de lîngă gurele Dunării, precum avem atîtea diplome despre Tighinea, Cetatea Albă, Bîrlad și Bacău[5].

Așa a fost pînă la Ștefan cel Mare.

În 1462 acest principe rennoiește periodica tentativă a predecesorilor săi de a coprinde Chilia, dar nu reușește[8].

Cu trei ani în urmă armele moldovene sunt mai norocoase.

Cronicarul zice:

„În anul 1465, în luna lui genariu 23, adunînd Ștefan-Vodă multă oaste de țară, pogorît-a cu toată puterea sa spre cetatea Chiliei, și sosind miercuri spre gioi la meazi-noapte, a încungiurat cetatea, însă gioi nu s-a apucat de harț, iar vineri de dimineață a început a bate cetatea, și așa toată ziua s-au hărățit pînă-n seară, iar sîmbătă se închinară cei din cetate, și a întrat Ștefan-Vodă în cetatea Chiliei" [7].

Căderea Chiliei sub dominațiunea lui Ștefan cel Mare trase după sine supunerea întregei regiuni limitrofe pe ambele maluri ale Prutului.

De aci înainte gurele Dunării încetează pentru totdauna a mai fi ale Țărei Românești.

De la moldoveni ele trec la turci, de la turci la tătari, de la tătari la muscali.

Cu toate astea o vie aducere aminte a primitivei situațiuni a spart cinci secoli și s-a conservat pînă astăzi în numele provincial *Basarabie*, adecă *țara Basarabilor*, pe care partea de jos a Moldovei de peste Prut l-a purtat pînă la 1812, și care se părea tuturor a fi o enigmă, pe cît timp nimeni nu putea să ghicească vechea dominațiune a muntenilor, a lui Alexandru Basarab, Vladislav Basarab, Radu Basarab, Dan Basarab, Mircea Basarab, Dracu Basarab, Țepeș Basarab, spuma neamului basarabesc, pe tot lungul Danubiului pînă la Marea Neagră[8].

Peste un deceniu după cucerirea Chiliei, care implica în sine împingerea hotarului moldovenesc de la Bîrlad pînă la Dunăre, Ștefan cel Mare și-a întors de astă dată privirile în direcțiunea Bacăului, tinzînd a strămuta marginea țărei de la Siret la Milcov.

Sub anul 1475 cronicarul sună:

„Și a luat Ștefan-Vodă cetatea Crăciuna cu ținut cu tot, *ce se cheamă ținutul Putnei, și l-a lipit de Moldova*"[9].

Iacă dară trei daturi rădicate mai pe sus de controversă:

1. Înainte de 1465 Muntenia stăpînea tot litoralul moldovenesc al Dunării pînă la Bîrlad și Chilia;

2. Înainte de 1475 Muntenia stăpînea toată laturea occidentală a Moldovei pînă la Bacău;

3. Între 1350-1400 hotarul muntenesc pînă la Bîrlad, Chilia și Bacău n-a fost nici măcar pus în dubiu de către Moldova, ale cării încercări de a-l surprinde se referă toate la epoca posterioară dintre 1407-1475.

Înălțarea Moldovei și scăderea Munteniei este opera lui Ștefan cel Mare.

Scuturați de meazi-zi și de oriinte, vom specifica fruntaria Țărei Românești despre crivăț în cursul secolului XIV.

4
Ducatul Făgărașului

Avînd Sibiul la apus și Brașovul la răsărit, răzemată spre sud de zăpezele Carpaților și spre nord de malurile Oltului, se întinde așa-numita țară a Făgărașului, în privința căriia cu greu se poate zice dacă natura o leagă mai mult cu Muntenia sau mai mult cu Ardealul, căci maiestosul său fluviu o desparte de restul Transilvaniei, unind-o cu România, pe cînd giganticele sale piscuri o despart de restul României, unind-o cu Transilvania.

O urbe și peste șasezeci de sate formează această lungureață regiune, una din cele mai frumoase prin varietatea siturilor, prin mulțimea pîraielor, prin șes și plai, prin sănătate și vigoare, prin suflare românească.

Într-o diplomă din 25 noiembre 1369, domnul muntenesc Vladislav Basarab se intitulează: „voievodul Țărei Românești, ban de Severin și *ducele Făgărașului*"[1].

Peste trei ani, anume la 14 iuliu 1372, el dăruiește unei ramure a neamului basarabesc cinci sate „lîngă Olt *în țara Făgărașului*"[2].

Mircea cel Mare, atît în actul din 1387[3], precum aproape în toate uricele sale[4], apare ca „duce al țărei de peste munți *a Fagărașului*", și, ceea ce-i și mai remarcabil, o face pînă și-n tranzacțiunile diplomatice dintre Muntenia și Ungaria[5].

Vlad Dracul, printr-o diplomă din 20 genariu 1432, hărăzește boiarilor săi Ștefan și Roman trei sate, un deal și o apă în *țara Făgărașului*[6].

Ne poprim aci, fără a ne pogorî mai jos în analele secolului XV, cari ne interesează în scrierea de față numai întru cît ele pot arunca vreo lumină retrospectivă asupra epocei anterioare.

Între 1369-1432 întreaga țară a Făgărașului era a Basarabilor.

Cum și de cînd?

Iacă două cestiuni anevoie de limpezit.

5
Epoca cuprinderii Făgărașului de către munteni

Cea mai veche mențiune despre Făgăraș ne întîmpină într-o diplomă din 1231[1].

Primul punt care ne izbește într-însa este că laturea făgărășeană se numea totdauna, chiar cu mult înainte de secolul XIII, „țara românilor": *terra Blacorum*[2].

Acest dat, expres în modul cel mai clar, se ciocnește cu o altă indicațiune de tot obscură, care nu poate fi descurcată fără ajutorul unei laborioase critice.

Actul povestește în ce chip satul Boia, deși primitivamente nu făcea parte din jurisdicțiunea Făgărașului, totuși mai la urmă i s-a supus prin forță: „a temporibus jam, quibus ipsa terra Blacorum *terra Bulgarorum* extitisse fertur".

Adecă:

„Numai de cînd se zice c-au venit bulgarii în această țară a românilor".

Bulgarii năvăliți în Făgăraș și anexînd către el un sătuleț de la margine, carele ținuse mai-nainte de un alt scaun, iacă o adevărată cimilitură!

Și-apoi să se bage de seamă o împrejurare.

Între anul diplomei și între anul acelei cuceriri bulgare cată să fi trecut cel puțin vro cincizeci de ani, deoarăce naratorul precizează timpul evenimentului numai printr-un *se zice*, ca nește lucruri depărtate, aflate de la bătrîni, nu văzute și auzite.

Ar urma dară că bulgarii vor fi coprins Făgărașul pe la 1160-1180.

Însă tocmai atunci ei zăceau în sclavia grecilor, de unde s-au smuls abia între 1190-1200.

Este învederat că *bulgarii* din diplomă însemnează altceva.

Să aruncăm o cătătură asupra geografiei din evul mediu și totul se va împăca.

Bizantinul Leone Grammatic, din secolul XI, vorbind despre transportarea unor compatrioți ai săi pe malul nordic al Dunării în Țara Românească, zice: „în *Bulgaria* de peste Istru"[3].

Carta catalană din 1375 dă României danubiane numele corupt de *Burgaria*, pe cînd Bulgariei propriu-zise îi rezervă forma cea corectă: *Bulgaria*[4].

Cronicarul oriental Rașid, carele trăia în Persia între 1250-1300 și lucra după fîntîne oficiale, cînd descrie o invaziune mongolă din 1240, numește *Bulgarie*, ﺑﻠﻐﺮ, acea regiune unde se afla „țara *Karavlahilor* și a lui *Basarab-ban*"[5], și să se observe că-n acea expedițiune tătarii nu trecuseră deloc peste Dunăre.

Această confuziune nominală avea în vedere mai ales banatul Severinului, despre care la 1237, numai șase ani după datul documentului de mai sus, regele maghiar Bela IV scria către papa Gregoriu IX: „terram Zemram *circa partes Bulgariae*"[6], iar într-o diplomă din 1239: „*Circa partes Bulgariae* in terra quae Zeuren nominatur"[7].

Cu alte cuvinte, oltenii pentru transilvani erau „bulgari" *prin vecinătate cu Bulgaria*, întocmai precum pentru românii ciscarpatini sunt pînă astăzi „ungureni" frații noștri din Transilvania *prin vecinătate cu Ungaria*: „circa partes Hungariae".

Pînă-n timpii mai noi ardelenii ne botezau pe noi cîteodată cu epitetul de bulgari, încît suburbiul muntenesc de la Brașov, remarcabil prin biserica lui Neagoie Basarab și unde nu veți auzi o singură vorbă bulgărească, se porocleşte în limba maghiară „Bolgárszék" sau *scaunul bulgarilor*[8], iar românește se zice „Șchei"[9], precum cronicele noastre cele vechi numeau pe *bulgari*[10].

Sasul Reichersdorfer, scriind în prima jumătate a secolului XVI, se rostește despre suburbiile Brașovului: „*unum incolunt Bulgari*, alterum Hungari Saxones agricolae tertium"[11].

Cine oare nu recunoaște aci sinteza celor trei naționalități ale Ardealului?

Cu cîteva rînduri mai jos însuși Reichersdorfer pune în loc de *bulgari* pe „valahi"[12].

Dar de ce să mai vorbim despre Brașov, cînd avem o mărturie tot atît de pozitivă chiar în privința Făgărașului?

Un poet săsesc de pe la 1550 îl descrie în următorul mod:

„Arx iacet ad ripas piscosae dives Alutae,
Cui Fogaras prisci nomen tribuere coloni,
Undique cum fossis valido circumdata muro...
Hanc habitant *circum fodientes rura Triballi*
Innumeri, quibus arx leges et iura ministrat".

Adecă:

„Pe malurile pescosului Olt stă vestita cetate, căria vechii locuitori îi impuseră numele de Făgăraș, încunjurată de pretutindeni cu șanțuri și cu puternicul zid, unde *locuiesc împrejur, dedați plugăriei, nenumărații tribali*, supuși legilor și dreptului dictate din acel castel".

Celebrul sas Eder, editînd poema lui Schesaeus, observă: „*Sub epitetul de tribali, sinonim cu bulgarii, sunt înțeleși românii de lîngă Făgăraș, precum tot bulgari se numesc românii de la Brașov*"[13].

Așadar asupra numelui *bulgari* în înțeles de „români danubiani" noi avem marturi:

1. Leone, scriitor grec de pe la anul 1010;
2. Rașid, analist oriental din secolul XIII;
3. Mapa catalană din secolul XIV;
4. Reichersdorfer, autor transilvan din secolul XVI;
5. Schesaeus, compatriot și contimpurean al acestuia din urmă;
6. Accepțiunea actuală a vorbei „Bolgárszék" la Brașov.

Primele trei mărturii sînt prețioase prin epoca lor dintre secolii XI-XIV; ultimele trei sunt nu mai puțin importante prin aceea că emană tocmai din nește sorginți transilvane, iar Schesaeus mai cu seamă se referă anume la Făgăraș.

În cursul operei de față noi vom mai întîmpina nu o dată pe românii de la Dunăre, mai cu deosebire pe olteni, sub același nepropriu nume de „bulgari", bunăoară în famoasa cronică maghiară din secolul XIII, scrisă de notarul anonim al regelui Bela și pe care nu ne răzemăm docamdată, căci voim a o supune mai întîi analizei[14].

Ne rezumăm:

Brașovul, ca și Făgărașul, dopotrivă așezate la marginea Munteniei, primiseră în cursul evului mediu din porțiunea danubiană a Daciei un nou continginte de element românesc pe care sașii, ungurii și chiar frații noștri de peste Carpați nu știau cum să-l distingă decît numai atribuindu-i porecla de *bulgari*, fiindcă veneau din regiunea „circa par-

tes Bulgariae", pe cînd românilor transcarpatini li se rezerva mai cu preferinţă, precum vedem în documentul din 1231, epitetul de *blachi*.

Şi totuşi, în puţine regiuni ale Provinciei Traiane, viţa română e mai neamestecată cu elemente străine, mai pură ca în ţara Făgăraşului.

Făgărăşenii – zice d. Bariţ – nu se încuscresc niciodată cu neromâni[15].

Exegezea unui singur cuvînt, asupra căruia noi ne-am dat osteneala de a grămădi probe peste probe, împrăştie toată negura.

Termenul „bulgari" din actul de la 1231 capătă o deplină chiaritate.

Erau românii de la Dunăre.

Epoca aproximativă a stabilirii dominaţiunii Basarabilor în ţara Făgăraşului cade dar între anii 1160-1180.

Însă cum?

Prin cucerire?

Prin concesiune?

Pe calea păcii sau cu arme?

Iacă o nouă cestiune.

6
Modalitatea coprinderii Făgăraşului de către Basarabi

Ion Cinam, biograful contimpurean al împăratului Manoil Comnen, cu care-l lega o strînsă amicie personală şi pe care-l însoţise mai în toate întîmplările vieţei[1], narează ca martur ocular o expediţiune bizantină contra regelui maghiar Ştefan dintre anii 1161-1173.

Vom începe prin a traduce întregul pasagiu.

După ce atinge cauzele ostilităţii între Ungaria şi Bizanţiu, Cinam urmează înainte:

„Pe Alexiu, dară, căruia-i logodise pe fie-sa, împăratul l-a trămis cu multă oştire spre Dunăre, prefăcîndu-se a ataca din nou pe unguri din locurile cele obicinuite. Lui Leone, numit Batatze, cu o oştire tot atît de număroasă, iar mai ales cu o mare mulţime de vlahi, cari se zic a fi fost o colonie italică, i-a poruncit să atace Ungaria într-o altă direcţiune, din locurile despre Marea Neagră, de unde în veci nemini încă nu-i atacase. În conformitate cu acest plan, Alexiu ajunse la Dunăre şi tot speria pe unguri prin aparinţa de a trece fluviul, pe cînd Batatze, atacîndu-i despre Marea Neagră, a snopit toate în cale-i, ucizînd o mulţime de oameni, robind nu mai puţini, şi cu turme de vite, de cai şi de alte dobitoace întorcîndu-se înapoi. Împăratul însă, meditînd a mai da ungurilor o a treia lovitură, a mai trămis o nouă oştire, care să înainteze mai în sus,

atacîndu-i din direcțiunea Tauro-Sciției și avînd de capi pe Andronic Lamparda și Nicefor Petralifa..."[2]

Pentru ca să ne putem forma o imagine geografică sicură despre toate aceste mișcări strategice ale grecilor, primul pas de făcut este a constata că întreaga forță armată a lui Manoil Comnen a lucrat în trei corpuri separate, fiecare din ele avînd alți generali: peste unul Alexiu, peste cel al doilea Batatze, peste cel al treilea Lamparda și Petralifa.

Corpul lui Alexiu ocupa o margine; corpul lui Lamparda și Petralifa cealaltă margine; la mijloc, între ambele margini, se afla corpul lui Batatze, adecă al *vlahilor*.

Este învederat că definirea celor două punturi extreme ne va permite a descoperi spațiul intermediar în care se mișcau românii.

Să ne întrebăm dar:

1. De unde lovea pe unguri Alexiu?

Cinam răspunde: din *locurile cele obicinuite*.

2. De unde loveau pe unguri Lamparda și Petralifa?

Cinam răspunde: de lîngă *Tauro-Sciția*.

3. Unde să fi fost „locurile cele obicinuite", de pe unde grecii atacau pe unguri, și ce însemnează în autorul bizantin cuvîntul „Tauro-Sciția"?

Înainte de această expedițiune a lui Manoil Comnen, Cinam descrie vro cincisprezeci alte războaie anterioare între greci și unguri.

Toate, fără excepțiune, se petrecuseră la Dunăre în actuala Temeșiană și-n Sirmia[3].

Prin urmare, „locurile cele obicinuite", de unde grecii loveau pe unguri, erau pe malul fluviului Temeș.

Sub numele de Tauro-Sciția, de altă parte, Cinam înțelege porțiunea de jos a Galiției, așezată între Moldova și Ungaria și unde este orașul Halici: „κατὰ Γαλίτζης χώρας Ταυροσκυθικῆς[4]".

Generalul Alexiu ataca pe unguri la apus despre Temeșiana, iar generalii Lamparda și Petralifa la răsărit despre Moldova.

Teritoriul prin care i-a atacat generalul Batatze avînd cu dînsul „o mare mulțime de vlahi" se afla între celelalte două, adecă între Temeșiana și Moldova.

Este dar Țara Românească.

O particularitate e foarte interesantă.

„Marea mulțime a vlahilor", Βλάχων πολὺν ὅμιλον a lui Cinam, este pe deplin identică cu expresiunea din trei bule papale de pe la 1236-1239,

adecă posterioare numai cu vro jumătate secol, în cari se zice: „mulțimea poporului crescută peste măsură în *țara Severinului*”[5].

Aruncînd acum o cătătură asupra mapei, noi ne încredințăm de la prima vedere că invaziunea vlahilor, descrisă de autorul bizantin, a fost operată anume asupra Ardealului între Făgăraș și Brașov, căci spre oriinte de această linie creștetul Carpaților apucă *sus* spre Galiția, încît pe acolo, ἐπιστείλας ἄνωθέν ποθεν ἐς τοὺς προσοικοῦντας τὴν Ταυροσκυθικὴν ἐμβαλεῖν Οὔννους, fusese îndreptată cealaltă oștire a grecilor sub povața lui Lamparda și Petralifa.

Actul maghiar din 1231 ne înzestrase cu anul 1170 ca datul aproximativ al stabilirii dominațiunii Basarabilor în țara Făgărașului.

Bizantinul Cinam, confirmînd acest dat cronologic cu toată autoritatea contimpuranității sale, ne mai împărtășește modalitatea evenimentului.

Certitudinea e perfectă[6].

Pe la 1170 oltenii de la Severin, profitînd de dușmănia dintre Imperiul Bizantin și regatul maghiar, se aliază cu cel dentîi, năvălesc în Ardeal și coprind ducatul Făgărașului.

7
Făgărașul între munteni și unguri

De la 1170 pînă la 1360, precum Chilia între 1400-1460 trecea din mînă în mînă, cînd la munteni, cînd la moldoveni, tot așa Făgărașul se pare a fi șovăit între munteni și maghiari.

În 1231 el era al Ungariei, dar nu de mult, căci actul din acest an îndreaptă în favoarea unui maghiar o strîmbătate comisă în intervalul stăpînirii muntene.

În 1291 el este din nou unguresc, însă iarăși de puțin timp, precum se vede din famoasa diplomă, mereu citată și nici o dată explicată, prin care regele maghiar Andrei III acoardă orașului Făgăraș și un sat din aceeași țară ungurului numit Ugrin, fiindcă: „i s-a fost răpit pe nedrept”[1].

Ceea ce caracteriză dopotrivă ambele aceste documente, din 1231 și din 1291, este tendința lor comună de a desființa pe tărîmul proprietății consecințele succesivelor ocupațiuni muntene.

De cîte ori Basarabii apucau Făgărașul, boiarii lor luau acolo prin donațiuni princiare, precum văzurăm mai sus în diplomele din 1372 și din 1432, pămînturi, sate, munți și ape, confiscate cu drept sau fără drept pe seama fiscului de la posesorii unguri, cari însă profitau și ei de

cea dentîi ocaziune pentru a revindeca moșiile lor, din dată ce autoritatea maghiară reușea a înlocui pe cea română.

Pe la 1300 Făgărașul depindea încă de Ungaria, căci voievodul transilvan Ladislau îl fortifică atunci[2], negreșit contra vreuneia din cele dese tentative din partea Munteniei.

De la 1300 pînă la 1369 nici un act maghiar, întru cît ne aducem aminte, nu menționează țara Făgărașului, deși există sute de pergamene pentru aproape toate localitățile Transilvaniei, ceea ce probează că noua cetate n-a putut reziste Basarabilor, încît chiar de pe la începutul secolului XIV regiunea întreagă redeveni munteană.

Puținătatea cea extraordinară a documentelor ungare despre Făgăraș a fost de mult observată cu mirare[3].

Nemini însă n-a voit să ghicească adevărata sorginte a ciudatului fenomen.

Maghiarii nu puteau regula adesea afacerile unei provincii, carea le aparținea din cînd în cînd numai în treacăt.

Tot astfeli noi constatarăm mai sus, dintr-o cauză analogă, lipsa actelor moldovene despre Chilia.

8
Ducatul Amlașului

În tot cursul secolului XIV, afară doară de vro cîteva întrerumperi momentane, Basarabii au stăpînit cu titlul ducal regiunea Făgărașului.

Dar unde oare se va fi aflînd cellalt ducat transalpin al Munteniei, misteriosul Amlaș, carele figurează mai totdauna alături cu Făgărașul în titulatura princiară [a].

Statistica Transilvaniei ne oferă peste treizeci de localități, presărate ici-colea în feli de feli de direcțiuni, purtînd toate același nume: *Amlaș, Almaș, Omlaș, Amnaș, Olmeș, Omnaș, Halmaș, Almășel* etc. [b].

În ce mod ieși-vom din labirintul unei nomenclature atît de confuze?

Benkö, comentînd diploma lui Vlad Dracul din 1432, afirmă că Amlașul din crisoavele muntene se referă la un sat de lîngă Sibiu, numit sășește *Hamlesch*, ungurește *Omlas* și românește *Amlaș* sau *Omnaș*[c].

Gebhardi preface acest sat într-o provincie așezată la marginea țărei Făgărașului[1].

Engel bănuiește că „dominiul Omlașului se afla în însuși interiorul districtului făgărășean”[2].

Pe de altă parte, este foarte cert că pînă în secolul XVII românii din Muntenia numeau „ținut al Amlașului” o porțiune învecinată din Temeșiana[3].

Față cu astă din urmă considerațiune și față totodată cu o lipsă absolută de probe în favoarea pozițiunii ardelene a ducatului de Amlaș, căci Benkö, Gebhardi și Engel, pe de o parte, se contrazic unii cu alții în amănunte, iar pe de alta, nu ne ofer decît o nudă afirmațiune; mai avînd în vedere depărtarea satului Hamlesch de hotarele Munteniei, imposibilitatea-i de a constitui un „ducat”, diverse necompatibilități cronologice și mai multe altele, noi înșine, în prima edițiune a operei de față, ne pronunțarăm contra părerii generalmente admise și ne-am încercat a căuta dezlegarea problemei afară din Transilvania pe teritoriul Temeșianei.

Această soluțiune era cea mai conformă cu următoarele trei criterii menite a înlesni descoperirea ducatului de Amlaș:

1. Trebuie să fie nu un sat sau o urbe izolată, ci o țară de o întindere oarecare;
2. Trebuie să fie limitrof cu Muntenia;
3. Trebuie să nu fi fost într-o posesiune străină în acea epocă în care ne apare sub sceptrul Basarabilor.

„Ținutul Amlașului” din Temeșiana, ca un district întreg la hotarul Țărei Românești, corespunde pe deplin primelor două criterii, cu cari din contra nu se potrivește deloc Hamleschul din Transilvania, un simplu sat situat dencolo de Sibiu.

Cît despre criteriul al treilea, ambele pozițiuni, acea transilvană ca și acea temeșiană, prezintă condițiuni egale.

Aveam dară pentru noi două din trei.

Și totuși rezultatul nu ne satisfăcea.

Chiar în prima edițiune a acestei opere, turmentați mai cu seamă de diploma regelui Matei Corvin din 1467, al cării înțeles direct nu se împacă cu strămutarea ducatului de Amlaș în Temeșiana, căci ea îl numește alături cu Făgărașul și cu Rodna, două localități curat transilvane[4], noi ne grăbirăm a introduce în apendicele de la finea volumului unele modificațiuni și rezerve.

Nemulțumiți însă cu atîta, am ajuns în cele din urmă a întreprinde o călătorie ad-hoc pentru a consulta arhivele ardelene, și am fost fericiți de a strînge numeroase probe inedite că:

1. Ducatul de Amlaș se afla în adevăr în Transilvania, deși nu în modul cel acreditat;

2. „Ţinutul Amlaşului" din Temeşiana, mai corect „valea Almaşului", făcea o parte integrantă din aşa-numitul *banat de Severin;*

3. Realitatea rămîne întocmai aşa după cum am stabilit-o noi în prima ediţiune, adecă o parte învecinată a Temeşianei şi o parte extra-făgărăşeană a Transilvaniei aparţinînd Basarabilor, dar se schimbă între aceste două părţi relaţiunea nominală.

Să vedem.

9
Ducatul de Amlaş din punctul de vedere cronologic

Oriunde se va fi aflat teritoriul amlăşean, pînă la 1370 el nu purta în titulatura principilor munteni nici un nume separat.

Lăsînd la o parte pînă la paragraful următor cestiunea geografică, să ne mărginim aci a limpezi puntul cronologic.

Sub fratele lui Vladislav Basarab şi tatăl marelui Mircea, acel Radu Negru pe care letopiseţele noastre îl tîrăsc din veac în veac şi din loc în loc sub aureola de fundator al Munteniei, deşi în realitate el a domnit abia în al şaptelea deceniu din secolul XIV, apare pentru prima oară *ducatul de Amlaş.*

Astăzi nu se mai află, întru cît ştim noi, nici un crisov de la acest principe, dar scriptele şi actele posterioare menţionează mai multe diplome emanate de la dînsul, conservate altădată şi actualmente perdute sau rătăcite[1].

El se întitula:

„În Crist Dumnezeu binecredinciosul şi de Crist iubitorul autocrat Io Radu Negrul Voievod, din graţia lui Dumnezeu domnul toatei Ţăre Ungro-Române şi ducele ţărelor transcarpatine *Amlaş şi Făgăraş*"[2].

Aceasta se petrecea pe la anul 1375.

Sub Vladislav Basarab, predecesorul lui Radu Negru, noi găsim primul vestigiu al acestui *ducat amlaşean,* dar îmbrobodit sub o formă atît de bizară încît nemini n-a fost în stare de a-l recunoaşte.

Pentru a constata faptul, cată să enumerăm mai întîi diversele titluri ale acestui principe.

Pe peatra comemorativă din 1362 a bisericei Sărindar din Bucureşti, citată într-o inscripţiune de la Matei Basarab, Vladislav se intitulează: „banul Severinului şi al Făgăraşului"[3].

În actul slavic de la monastirea Tismana[4] şi-n inscripţiunea greacă a unei icoane de la Muntele Atone[5], ambele fără dat, însă după toată

probabilitatea anterioare anului 1365: „voievod și domn al Ungro-României".

La 1368: „voievod al Țărei Românești și ban de Severin"[6].

La 1369: „voievod al Țărei Românești, ban de Severin și duce de Făgăraș"[7].

În fine, la 1372, către Țara Românească, către banatul de Severin și către ducatul de Făgăraș se mai adaogă pe neașteptate un atribut, pe care nu-l vom putea înțelege fără o scrupuloasă analiză.

Textul original s-a citit așa:

„Ladislaus Vajvoda Transalpinus, Banus de Zeurino et Dux *novae plantationis* terrae Fogaras".

Toți istoricii noștri l-au tradus în următorul mod:

„Vladislav, voievod al Țărei Românești, ban de Severin și *duce al noii plantațiuni a țărei de Făgăraș*".

Dar ce înseamnează *noua plantațiune*?

Iacă bazea dezbaterii.

Atît generalmente în limba latină din evul mediu, precum în specie în diplomatica ungară, *plantatio* este sinonim cu *fundațiune*, cu *edificare*, cu *colonie*[8].

Ducele maghiar Geisa și fiul său regele Sîntu Ștefan, amîndoi renumiți prin ardoarea cu care ademeneau în Panonia numeroase cîrduri de sași, de italiani, de biseni, ba pînă și de saracini, erau „plantatores"[9].

S-ar putea induce la prima vedere că Vladislav Basarab, *plantator* la rîndul său în același înțeles, ar fi colonizat cu români țara Făgărașului.

Scriitorii sași s-au și grăbit a profita de acest simț așa-zicînd *tipărit* al diplomei, afirmînd că pînă la 1372 regiunea transcarpatină a Oltului nu era românească[10].

Actul maghiar din 1231 și bizantinul Cinam ne-au demonstrat mai sus că stabilirea românilor de la Severin în Făgăraș se întîmplase pe la 1160-1180, adecă tocmai cu doi secoli înainte de Vladislav Basarab, iar cu mult mai denainte, *a tempore humanam memoriam transeunte*, întreaga regiune fusese curat română, *terra Blacorum*, deși nu muntenească[11].

Prin urmare, *nova plantatio* nu se potrivește în privința Făgărașului.

Față cu această imposibilitate avem dreptul de a bănui vro neînțelegere.

Autenticitatea documentului din 1372, după toate prescripțiunile criticei interne, nu poate fi pusă la cea mai mică îndoială.

Rămîne dar a se cerceta dacă nu cumva textul, anume în pasagiul „novae plantationis terrae Fogaras", a fost rău descifrat și rău editat. Un singur om, iezuitul maghiar Fridvaldszkj, văzuse originalul pe care-l descrie cu destule amănunte[12].

La caz de a fi coprinsă în descifrare sau în edițiune vreo eroare, nemini nu putea s-o coreagă prin vulgara procedură de colaționare[13].

Să propunem ipoteza că în text ar fi fost: „dux Novae Plantationis *et de* Fogaras", iar nu: „dux novae plantationis *terrae* Fogaras", și să vedem dacă nu vom putea justifica această lecțiune pe calea demonstrativă, recurgînd la metoda admisă în recensiunea autorilor clasici.

1. *Plantatio terrae* este un pleonasm, căci ideea *plantatio* implică în sine ideea *terra*, încît era foarte de-ajuns a zice: „dux novae *plantationis de* Fogaras", fără a mai vîrî la mijloc pe tautologicul „terrae".

2. În diploma din 1369, cu trei ani mai veche, Vladislav Basarab se mărginește cu: „dux de Fogaras", fără *terra*, încît subita întroducere a unei formule atît de anormale devine suspectă.

Pînă aci am dobîndit probabilitatea care ne spune că de la 1369 pînă la 1372, într-un timp mai mult decît scurt, Vladislav Basarab nu avea nici o rațiune de a modifica într-un mod ciudat primitiva denumire a Făgărașului, încît *Nova Plantatio* cată să se refere la altceva.

Paleografia din evul mediu ne va conduce mai departe la un înalt grad de certitudine.

Corecțiunea pe care o azardăm noi în diploma din 1372 se reduce unicamente la înlocuirea cuvîntului *terrae* prin particulele: *et de.*

Să începem prin a constata că în document nu putea fi *terrae,* ci *terre,* căci *e* în loc de *ae* este una din proprietățile cele mai caracteristice ale ortografiei latine din secolul XIV[14], mai cu deosebire în Ungaria[15].

Însă nici *terre* nu se scria pe atunci în cursiva actelor, ci numai *tre,* punîndu-se o codiță dasupra literei *t*[16].

Iacă dară față-n față: *et de* și *t're.*

Et, scurtat în monogramă, de cele mai multe ori nu diferă de *t',* mai cu seamă cînd ne vom aduce aminte că vorbele nu se prea separau prin intercalarea unui spațiu, încît *et de* se lega împreună, ceea ce se putea citi prin confuziune: *tede* sau *t'de.*

Mai rămîne diferința de o singură literă între *t'de* și *t're.*

Însă aci iarăși, ca o ultimă instanță, paleografia din evul mediu ne arată că minusculele *d* și *r* se asemănau în scriere, mai ales fiind înnodate cu alte litere[17].

În acest chip însăși firea lucrului permitea lui Fridvaldszkj a vedea: „Dux novae plantationis *terrae* Fogaras" acolo unde trebuia să citească: „Dux Novae Plantationis *et de* Fogaras".

Restaurînd litera, să restabilim și spiritul textului.

Avem formula cea corectă: „ducele Noii Plantațiuni și al Făgărașului".

Două ducaturi deosebite, iar nu tot una, după cum se credea pînă astăzi din cauza unui *qui pro quo* paleografic foarte inocinte.

Acolo unde Vladislav Basarab așează „ducatul Noii Plantațiuni", adecă înaintea Făgărașului, Radu Negru și succesorii ambilor frați pun: „ducatul Amlașului".

Întru cît nici un al treilea ducat n-a figurat vreodată în titulatura princiară din Muntenia, identitatea între *Noua Plantațiune* și *Amlaș* e perfectă.

Străbunii noștri, cînd fundau vreo comună rurală, îi dedeau ades numele de *Satu-Nou*[18].

În alte staturi, aceeași origine avuseseră sute și mii de localități, cunoscute sub denumirile de *Neapolis, Neuburg, Neufchâtel, Nova-castra, Noviodunum, New-castle, Novigrad, New-forest, New-land, Novi-gentum* etc.

În apropiarea României serbii au orașul *Novisad,* numit nemțește *Neusatz* și latinește *Neo planta,* o formă nominală foarte instructivă prin asemănarea sa cu *Nova Plantatio.*

Unul dintre vechile regaturi france din periodul Merovingilor se chema *Neustria,* adecă *Neust-reich,* pe românește: *Regat-nou.*

Aceste exemple s-ar putea înmulți pînă la infinit[19].

În titlul lui Vladislav Basarab termenul „nova plantatio" indică dară stabilirea pe la anul 1370 a unei colonii oltene sau din Țara Românească pe o porțiune oarecare destul de importantă din teritoriul transilvan, nu însă în regiunea Făgărașului.

Aceasta era „ducatul Amlașului".

Dar unde anume se afla el?

10
Ducatul de Amlaș din puntul de vedere geografic

În primul pătrar al secolului XIV un întins teritoriu transilvan, învecinat spre sud cu munții districtului actual al Vîlcii și spre răsărit cu țara Făgărașului, aparținea unei puternice familii săsești ca și suverane, care la anul 1322 a conces o însemnată porțiune din el coroanei ungare, printr-un act conservat astăzi în Arhivul Cameral din Buda și

rezumat în următorul mod în diplomatariul săsesc manuscript al lui Trausch:

„Donațiunea regelui Carol pentru magistrul Nicolau fiul lui Conrad de Talmesch și pentru moștenitorii lui, dacă vor rămînea nestrămutați în fidelitate, în puterea cării donațiuni Nicolau de Talmesch, în considerațiunea diferitelor credincioase servicii, mai ales contra rebelului Ladislau și a fraților săi, fii ai lui Ladislau, fost voievod al Transilvaniei, precum și drept răsplată pentru că a restituit regelui castelul Salgo cu satele Zazzekes, Omlas, Feketeviz, Varolyafalu și alte cinci sate românești, se primește în grația regelui, atît dînsul precum și moștenitorii lui, confirmîndu-se în toate celelalte bunuri și drepturi ale lor și ale fratelui său Ion, fie ereditare, fie de acuizițiune, exceptîndu-se numai castelul și satele de mai sus”[1].

Afară de castelul Salgo, pe care noi nu știm a-l preciza, celelalte localități enumerate în acest document există pînă în momentul de față: Omlas, Zekeschdorf, Feketeviz și Varalya, românește Amlaș, Concea, Săcel și Orlat[2], toate spre apus de Sibiu, iar spre ost-sud de acesta, lîngă Turnu-Roșu, orășelul Tălmaciu, unde reședea însăși familia Konrad[3].

În aceeași regiune cată să fi fost și „cele cinci sate românești”, pe cari regele Carol nu le specifică.

Mai pe scurt, Basarabii puteau stăpîni atunci numai țara făgărășeană, căci de cealaltă parte a Oltului se întindea de la Tălmaciu spre Amlaș și mai încolo un teritoriu aparținînd într-o mare parte dentîi casei semisuverane a Konrazilor pînă la 1322, iar de la 1322 încoace sceptrului maghiar.

În a doua jumătate a secolului XIV situațiunea se schimbă.

La 1366 regele Ludovic, fiul și succesorul lui Carol, trămite vicevoievodului transilvan următoarea ordine:

„Pînă a nu te mișca spre a veni aice la noi, îți poruncim cu tărie să procezi denaintea delegațiunii Capitolului Bisericesc din Alba-Iulia, pe care va avea s-o trămită spre acest scop, a delimita după dreptate satele numite Echellew și Thyliche ale lui Ion zis Tompă, comitelui plaiurilor noastre din părțile Transilvaniei, precum și satele ce se cheamă Feketeviz și Varaliafalu ale lui Ion fiul lui Petru de Cisnădie, rectificînd prin cercetare la fața locului hotarele acestor sate *de către pămîntul ce aparține domnului Vladislav, voievodului nostru al Munteniei*”[4].

Două din cele patru sate le-am văzut deja menționate în actul din 1322: *Săcelul* (*Feketeviz*) și *Orlatul* (*Varalya*); iar *Echellew* și *Thyliche*

sunt *Ecsellö* și *Teliska* de astăzi, săsește *Tetschele* și *Tilisch*, românește *Icilău* și *Tilișcă*, cîte patru în vecinătate de Sibiu.

Vladislav Basarab ne apare aci stăpînind teritoriul transilvan extrafăgărășean pînă la Icilău, Tilișcă, Săcel și Orlat, adecă o vastă bucată din foastele posesiuni ale familiei Konrad.

Această stare de lucruri este însă foarte proaspătă, deoarăce ea provoacă necesitatea unei delimitări.

În momentul de a da ordinea în cestiune, regele Ludovic era în bune relațiuni cu „domnul Vladislav, voievodul nostru al Munteniei", ceea ce se mai confirmă prin împrejurarea că însuși actul s-a scris în castelul de la Orșova, pe care în timp de ostilitate niciodată muntenii nu-l lăsau, cel puțin fără luptă, în mînele ungurilor.

S-ar putea dară conchide că pămîntul spre sud de Sibiu pînă la Icilău, Tilișcă, Săcel și Orlat va fi fost dăruit Basarabilor de către coroana Sîntului Ștefan.

Un alt act tot atît de autentic probează însă că faptul nu s-a întîmplat tocmai așa.

La 1369, cu doi ani în urma delimitațiunii de mai sus, autoritatea ecleziastică din Alba-Iulia atestă că: „monastirea sîntului Nicolau din Tălmaciu fusese arsă din temelie de domnul muntenesc Vladislav, perind în incendiu toate documentele ce erau depuse acolo"[5].

Arsă cînd?

La 1366, după cum văzurăm, regele Ludovic trăia foarte bine cu muntenii.

Între 1367-1368 pacea între dînșii nu s-a turburat cîtuși de puțin, precum dovedește tractatul comercial încheiat la 1368 în ziua sîntei Agnete, adecă la 21 genariu, în care principele român se recunoaște de vasal al regelui maghiar: „inclitus rex Hungariae, naturalis Dominus noster generosus"[8].

Chiar în 1369 Vladislav Basarab liberează tocmai în favoarea catolicilor o diplomă în care zice că este domn *din grația lui Dumnezeu și a regelui Ungariei*: „Ladislaus Dei et Regis Hungariae gratia Wayvoda Transalpinus"[7].

Cînd dară se întîmplase teribilul atac asupra monastirii din Tălmaciu?

Numai și numai înainte de 1366.

Cum însă atunci, în loc de a pedepsi pe năvălitor, regele Ludovic ar fi putut să-i mai dăruiască de bunăvoie un foarte important petec din corpul Transilvaniei?

Rezultă că donațiunea s-a făcut cam în aceleași condițiuni în cari se exercita în genere așa-numita suzeranitate a Ungariei asupra Țărei Românești: printr-o simplă ficțiune.

Coprinzînd cu foc și cu sabie tot spațiul pînă la Icilău, Tilișcă, Săcel și Orlat, mai-mai pînă la porțile Sibiului, Vladislav Basarab știu să profite de cel întîi moment oportun pentru a se împăca cu maghiarii, reținînd cu dibăcie teritoriul cel cucerit, ca *donațiune* „din partea strălucitului rege al Ungariei generosului domn al nostru natural".

Însă asemeni „donațiuni", smulse prin forță, iarăși numai prin forță puteau fi mănținute: iacă dar de ce el se grăbește a așeza pe locurile apucate mai multe colonii oltene, dîndu-și apoi titlul de „dux *Novae Plantationis*", după cum ne-am încredințat în paragraful precedinte.

Aceasta este „ducatul de Amlaș", deși la 1366 localitatea Amlaș propriu-zisă nu făcea parte dintr-însul, ba chiar și mai în urmă rămînea generalmente pe din afară, astfeli că la 1383 noi vedem pe regina maghiară Maria dăruind lui Goblin, episcopului catolic din Alba-Iulia, „un sat regesc ce se cheamă Omlaș în țara Ardealului între scaunele Sibiului și Miercurii".

Sunt totuși probe documentale că și acest sat Amlaș aparținuse cîte o dată Basarabilor.

Actul cel mai explicit datează din 1464.

Diplomatariul manuscript al lui Eder îl rezumă așa:

„Plîngîndu-se sașii că oamenii lui Ștefan de Hederfaja nu permit locuitorilor din scaunul Miercurii de a strînge pentru porci ghindă în districtul Amlașului, Ștefan a răspuns că acest district i-a fost conferit lui de către maiestatea-sa regele *cu aceleași drepturi cu cari îl avusese mai-nainte un altul din partea magnificului Vlad-Vodă*, cînd nici atunci nu se îngăduia niciodată miercurenilor sau altor vecini de a utiliza pădurile districtului de Amlaș fară vreo autorizațiune prealabilă de la posesor, ceea ce se va urma și de acum înainte"[8].

Acest document, aflător în original în Arhivul săsesc din Sibiu sub nr. 236, probează în modul cel mai irecuzabil că-ntre 1431-1445 Vlad Dracu, fiul marelui Mircea, „magnificus Vlad vajvoda", nu numai că stăpînea satul Amlaș de lîngă Miercurea, dar l-a și fost conces în uzufruct unui om al său.

Acest om al lui Vlad Dracu putea să se fi bucurat de Amlaș chiar o bucată de timp după moartea domnului său, căci un alt act inedit, ce se conservă în Arhivul din Alba-Iulia, ne arată pe Ștefan de Hederfaja întrînd în posesiune abia în ajunul anului 1464[9].

Pentru ca teritoriul transilvan extrafăgărășean al Țărei Românești, pe care Vladislav Basarab îl numea încă simplu „ducat al Noii Plantațiuni", să fi căpătat sub Radu Negru, fratele și urmașul acestui principe, denumirea de „ducat al Amlașului", cată să admitem că între anii 1372-1382, ca și între 1431-1445, satul Amlaș a fost al muntenilor.

Nu există nici o fîntînă istorică care să ne contrazică, căci donațiunea acestui sat episcopului Goblin de cătră regina Maria datează din 1383, încît tot ce se poate conchide de acolo este că moartea lui Radu Negru, după care n-a întîrziat a izbucni o crîncenă disensiune între fiii săi Dan și Mircea cel Mare, procurase guvernului maghiar ocaziunea de a apuca pe un moment satul Amlaș, întocmai după cum l-a apucat mai tîrziu și după moartea lui Vlad Dracu.

Ca să fi dat numele său întregului ducat transilvan extrafăgărășean al Basarabilor, Amlașul cel de lîngă Miercurea cată să fi avut o importanță oarecare.

În adevăr, documentele din secolul XV îl numesc cîteodată „oraș".

Astfeli, într-un act din 1486 noi citim:

„...ad facies *oppidi regalis Omlas* vocati, nec non villarum seu possessionum Szelisztye, Viedenbach et Kriptzbach in comitatu Albensi existentium, ad praefatum *oppidum Omlas* pertinentium..."[10]

De asemenea, într-o inscripțiune de la Brașov:

„1460. Dracola Woivoda *oppidum antesilvanum Omlasch* diripit, in festo Bartholomaei"[11].

O dată botezat „de Amlaș", ducatul extrafăgărășean al Munteniei conserva acest nume chiar în acele intervaluri cînd Basarabii nu posedau în realitate satul Amlaș, ci numai vreun teritoriu mai întins sau mai restrîns în jos de Sibiu.

Neavînd o stavilă firească, după cum era Oltul pentru Făgăraș, „ducatul de Amlaș" se mărea sau se micșura după împrejurări.

În orice caz, puntul geografic pozitiv este că sub acest nume se înțelegeau posesiunile Basarabilor spre nord de Carpați în direcțiunea Sibiului.

În „ducatul de Amlaș" se afla bunăoară, între celelalte, marele sat românesc Rășinar, carele înflorește pînă astăzi și unde noi vedem pe Radu Negru și pe fiu-său Mircea cel Mare, adecă între 1372-1418, dăruind bisericei de acolo nește bucăți de pămînt[12].

Tot marele Mircea acoardă sașilor din tîrgușorul Heltau, românește Cisnădie, foarte apropiat de acel Rășinar, clar destul de departe de ho-

tarul nostru actual, dreptul de a paște vitele lor în munții Țărei Românești[13], ceea ce nu se poate referi decît numai doară la plaiurile de prin vecinătate.

Cînd mai mare, cînd mai mic, ducatul de Amlaș, „noua plantațiune" a lui Vladislav Basarab de pe la 1370, a fost în curs de un secol o proprietate de fapt și de drept a Munteniei, ai căriia principi îl puneau în titlul domnesc totdauna mai pe sus de „ducatul Făgărașului", căci aveau cuvînt de a-l considera ca o cheie spre însăși inima Transilvaniei.

Chiar în relațiunile lor cu autoritățile ardelene Basarabii ne apar ca „duci ai Amlașului".

Arhivele Transilvaniei ne-au procurat sub acest raport un remarcabil specime.

La 1452 Vlad Țepeș, cerînd extrădarea unui român din țara sa a Făgărașului, fugit pe teritoriu săsesc, scrie municipalității din Brașov:

„Wladislaus partium Transalpinarum Wayda et *dominus terrarum de Omlas et Fagaras*, providis et honestis viris, Judici, Juratis civibus de Brassovia fraternitatem et amicitiae dilectionem..."[14]

E nu mai puțin instructivă diploma din 8 februariu 1431 a lui Vlad Dracu, petrecînd atunci în Nüremberg la curtea lui Sigismund, împărat german și rege al Ungariei totodată, carele-și dă titlul de: „Johannes Wlad, Dei gratia Transalpinae Dominus et *terrarum de Omlasch et de Fogaras Dux*"[15].

Numai pe la finea secolului XV ducatul de Amlaș încetează cu desăvîrșire de a fi pentru Basarabi o realitate teritorială, încăpînd pe mînele sașilor, deși chiar cu vro doi secoli după aceea el mai figurează tradiționalmente în crisoave domnești...

11
Posesiunile Basarabilor în Temeșiana

Celebrul istoriograf transilvan Kemény a găsit în colecțiunea lui Huszti un act foarte important.

Iacă-l[1]:

„Noi Stefan Losonczy, *ban de Severin* și pintre celelalte demnități comitele Temeșianei, facem cunoscut pe viitor, prin actul de față, cum că avînd în vedere demnele de laudă merite ale credincioaselor servicii, pe cari Petru fiul lui Deș, *cnez din districtul numit Almaș al castelului regesc Mehadia*, precum și frații săi uterini Cristea și Mihai, expunîndu-și averea și viața în mai multe pericole și de mai mult timp, le-au adus

maiestății regești sub predecesorii noștri *bani ai zisului nostru banat*, și chiar nouă pe cînd lucram pentru liberarea doamnei regine Maria, deci în răsplata acelor servicii, precum și pentru a-i mai îndemna la altele și de acum înainte, le-am conferit în virtutea oficiului nostru un sat regesc numit Patak *în districtul suprascrisului castel Mehadia*, cu toate foloasele și dependințele de orice natură, lor și moștenitorilor lor, ca să-l aibe și să-l țină sub condițiunile și dările de mai jos, adecă la sărbătoarea sîntului Arcangel Mihai să dea pe tot anul *castelanului suprascrisului castel Mehadia*, cine va fi după timp, cîte trei groși de fiecare casă, precum și cincizecimea la sărbătoarea sîntului martir Georgiu, după cum dau și pentru celelalte sate ale lor libere cneziale. În mărturia acestora, le-am acordat actul de față sub sigilul nostru ordinar. Dat în Ineu, a doua zi după sărbătoarea sîntului confesor Alexiu (18 iuliu), anul Domnului 1387".

Să se observe din capul locului că Losonczy, deși nu numai ban de Severin, dar și comite al Temeșianei în același timp, totuși dăruiește fraților Deșeni satul din regiunea Almașului anume în calitate de ban de Severin și pentru niște servicii făcute anume pe teritoriul banatului de Severin: „videlicet Banis dicti nostri Banatus".

Almașul, „districtus vocatus Halmagy", împreună cu castelul Mehadia, „castrum Mihald", făcea dar o parte integrantă nu din comitatul Temeșian, „comitatus Themesiensis", ci din banatul de Severin, „banatus Sewrinensis".

Satul *Patak* sau *Potok*, menționat în donațiunea lui Losonczy, se află pînă astăzi între orașul Oravița și rîul Nera, ceea ce arată că „banatus Sewrinensis" coprindea în Temeșiana și mai mult decît Almașul propriu-zis.

Așa a fost la 1387.

Peste șaptezeci de ani, o diplomă a regelui Vladislav din 1457 enumeră toate „districtele românilor" din Temeșiana în următorul mod: Lugoș, Sebeș, *Mehadia*, *Almaș*, Crașău, Berzava, Comiat și Iladia[2].

Severinul dar nu se mai menționează, ci numai Almașul alături cu Mehadia, însă abia peste o jumătate secol un strănepot al marelui Mircea, catolicit și ajuns în Ungaria la înalta treaptă de arhiepiscop al Strigoniei, famosul Nicolau Oláh, ne spune că Mehadia era supusă banatului de Severin: „*Severinum* arx infra Traiani pontem, cum tribus aliis, Orsova, Peth, *Mihald, illi subditis. Harum praefectus Banus*, magistratus inter nostros magni nominis"[3].

Legătura între *Mehadia*, mai românește *Mehedia*, și între banatul de Severin a fost atît de intimă și îndelungată, încît nu numai porțiunea vest-sudică a Munteniei conservă pînă astăzi numele de *Mehedinț*, format din adiectivul slavic „Mehedinski", adecă „țara Mehediei"[4], dar uzul poporan întinde cîteodată această denominațiune chiar asupra Olteniei întregi, bunăoară în doina:

„Frunză verde magheran,
Voinicel *mehedințean*,
Sum născut pe frunzi de fag
Ca să fiu la lume drag,
Și-s scăldat de mic în Olt
Să mă fac viteaz de tot..."[5]

Concluziunea este că:

Banatul Severinului și Mehadia cu „districtus vocatus Halmagy", adecă cu toată partea muntoasă sudică a Temeșianei pînă aproape de rîul Caraș, ni se prezintă în documente și chiar în gura poporului, începînd de la a doua jumătate a secolului XIV, ca o singură totalitate, între elementele constitutive ale căriia nu exista o demarcațiune destul de precisă.

Această ambiguitate se explică pînă la un punt și prin orografia regiunii, căci ramura occidentală a Carpaților se lasă spre Dunăre prin mai multe crenge a cărora separațiune e puțin accentată și dintre cari una merge d-a lungul Olteniei, pe cînd o altă formează ceva mai spre apus așa-numita „vale a Almașului"[6].

Oricum să fie, confuziunea administrativă și uzuală este aci un fapt istoric despre care, pe lîngă celelalte, iacă mai încă o probă:

Pe cînd Losonczy, dîndu-și titlul de *banus Sewrinensis*, dăruia la 1387 unor români din Almaș un sat din acea lature, în același an noi vedem pe Mircea cel Mare intitulîndu-se de asemenea *ban de Severin*.

Cum oare „banatus Sewrinensis" putea să le aparțină amînduror în același moment?

Nu cumva titulatura marelui Mircea va fi fost numai de paradă?

Prin un azard fericit, tocmai din acel an 1387, ne-au rămas două diplome mirciane relative la Oltenia, din cari una poartă datul de 21 iuniu, adecă este posterioară abia cu o lună donațiunii lui Losonczy.

Acest crisov arată limpede, printr-un șir de localități, *Tismana*, *Vodița* etc.[7], cum că ungurii puteau stăpîni atunci țărmul danubian cel mult pînă la Orșova, iar teritoriul spre răsărit de rîulețul Cerna era întreg al muntenilor.

Mai pe scurt, Losonczy se întitula *banus Sewrinensis*, însă poseda numai Mehadia și Almașul.

Chiar actul său e scris nu în Oltenia, și nici în apropiare, ci la Ineu, actualmente Boroș-Ineu, o localitate în părțile Aradului.

Fiind totuși că banatul Severinului coprindea în totalitatea sa Oltenia și o porțiune a Temeșianei cufundate într-un singur corp, Losonczy se credea în drept a se zice *banus Sewrinensis* deoarăce poseda în fapt Mehadia și Almașul, după cum și Mircea se credea nu mai puțin în drept a se zice tot atunci ban de Severin deoarăce poseda în fapt Oltenia.

Între actul lui Losonczy și cele două crisoave ale lui Mircea, cîtetrele din 1387 și cîtetrele pretinzînd aceeași titulatură, nu există nici o necompatibilitate, ci numai o confuziune nominală, justificată prin nedeterminarea hotarelor între Oltenia și Temeșiana, după cum am constatat-o mai sus pe bazea tradițiunii și a fîntînelor documentale.

Din dată ce o porțiune însemnată a Olteniei se cheamă *Mehedinț*, din dată ce „districtus vocatus Halmagy" atîrna de Mehadia, din dată ce de la Almaș pînă la Olt șovăia o vagă nomenclatură generală, era ceva foarte consecinte ca fiecare posesor fracționar să uzurpe numele nedefinitei totalități.

Chiar dacă Losonczy ar fi apucat Severinul sau vreun district din corpul Olteniei propriu-zise, după cum ungurii reușeau cîteodată, totuși Mircea, întrucît conserva restul, n-ar fi contenit de a-și da titlul de „ban de Severin"; și viceversa, chiar dacă Mircea ar fi reluat Mehadia, lăsînd ungurilor numai Almașul în înțelesul strict al cuvîntului, sau chiar numai o parte din teritoriul almășean, totuși Losonczy, întrucît conserva vreo fracțiune, n-ar fi contenit de a-și da titlul de „banus Sewrinensis".

Pray și Fejér au cules din diplome maghiare următoarea serie „banorum Severinensium" pînă la jumătatea secolului XIV:

1233, Leukus;	1275, Micud, Ugrinus, Paulus;
1249, Laurentius;	1276, Micud;
1263, Laurentius;	1277, Paulus;
1264, Laurentius;	1279, Bela Dux;
1268, Ugrinus;	1291, Laurentius;
1271, Laurentius, Paulus;	1324, Paulus;
1272, Laurentius, Paulus;	1335, Dionysius;
1273, Laurentius, Paulus;	1342, Thomas;
1274, Micud, Ugrinus;	1350, Nicolaus de Zech[8].

Întemeiați pe cele demonstrate mai sus, noi constatăm că toți aceștia, deși se întitulau „bani de Severin", *puteau* să nu fi stăpînit în realitate, ca și Losonczy la 1387, decît Mehadia sau numai Almașul, fără să le fi aparținut măcar o fâșie de pămînt în Oltenia; după cum negreșit și Basarabii, deși se intitulau „bani ai Severinului", *puteau* să nu fi stăpînit în realitate decît Oltenia sau numai o parte dintr-însa, și nici măcar o fâșie de pămînt în Temeșiana.

Această *posibilitate* era foarte importantă.

Pentru ca să fim siguri că în anul hotărît domnii Țărei Românești posedau în fapt partea orientală a Temeșianei, trebuie ca *în același an* să nu fi avut ungurii nici un „banus Sewrinensis".

Astfeli dar în 1233, 1249, 1263, 1264, 1268, 1271-1277, 1279, 1291, 1324, 1335, 1342, 1350 etc., valea Almașului *nu putea* să aparțină Basarabilor.

De la jumătatea secolului XIV încoace Pray continuă șirul unguresc al banilor de Severin:

1351, Nicolaus de Zech,	1405	Vacat	1430, 1432 Vacat,
1353, *Idem*,	1406		
1355, *Idem*,	1409		1435, Nicolaus de Radnich,
1389, Ioannes,	1410		1436, Vacat,
1395, Myrche Vayvoda Valachiae,	1411		1440, Joannes de Hunyad,
1397, 1399 Vacat,	1412		1455, Vacat
	1418		
1401, Nicolaus de Peren,	1429		1456, Ladislau de Hunyad etc.

Mai întîi să scoatem din acest registru pe Mircea cel Mare, „Myrche Vayvoda Valachiae", pe care Pray îl bagă la 1395 gratuitamente printre nește demnitari unguri.

Rămînînd ceilalți, noi vedem că între 1355-1387 maghiarii n-au nici un „banus Sewrinensis".

De la 1389 pînă la 1401 de asemenea.

Idem între 1401-1435.

Aceste intervaluri de cîte douăzeci și treizeci de ani sunt cu atît mai elocinți, cu cît în prima jumătate a secolului XIV ne întîmpină din contra cîte un „banus Sewrinensis" aproape în fiecare deceniu, iar în deceniul al cincilea mai cu seamă se găsește același „banus Nicolaus" de patru ori.

În timpii anteriori secolului XIV, ungurii n-au nici un ban de Severin al lor, după Pray și Fejér, pînă la 1233, apoi de la 1279 pînă la 1291 și de la 1291 pînă în 1324; fără ca nemenționarea să se poată atribui aci lipsei documentelor maghiare, cari sunt foarte numeroase pentru acea epocă.

Prin urmare:

Înainte de 1233, precum și între 1233-1249, 1279-1291, 1291-1324, 1355-1387 și 1401-1435, afară de intervaluri mai scurte, muntenii *puteau* posede valea Almașului.

Ne mărginim a indica *grosso modo* aceste perioade posibile ale dominațiunii reale a Basarabilor în porțiunea răsăriteană a Temeșianei, rezervîndu-ne a verifica aiuri pe fiecare sau pe unele din ele...

12
Dobrogea – Vidin – Hațeg

Afară de Amlaș și o parte din Temeșiana, Basarabii, de mult stăpîni ai Făgărașului, au mai coprins din cînd în cînd, mai ales în secolul XIV, cîteva alte teritorii transcarpatine sau transdanubiane.

Mircea cel Mare reușise într-un timp a cuceri nu numai Dobrogea, dar aproape întreaga Bulgarie, astfeli că un crisov din 1393, carele fusese oarecînd în posesiunea boiarilor Chițoreni, îi dă maiestosul titlu: „stăpînitor al ambelor laturi ale Dunării pînă la Marea Neagră, domn cetății Silistria *și al tuturor țărelor și orașelor pînă la hotarele Adrianopolii*"[1].

Cu vro douăzeci de ani și mai-nainte Vladislav Basarab, unchiul marelui Mircea, a fost coprins pe un moment partea occidentală a Bulgariei, unde se afla atunci regatul separat al Vidinului[2], și se încercase a mai apuca și partea orientală, unde era așa-numitul imperiu al Tîrnovului[3].

Peste Carpați, pe de altă parte, valea Hațegului, renumită prin ruinele capitalei lui Decebal și răzămată umăr la umăr de înghiul nord-vestic al Munteniei, de asemenea nu o dată cată să fi fost supusă Țărei Românești.

Anticele balade serbe numesc pe Mircea cel Mare: „crai de Hațeg"[4].

Un cîntec bătrînesc din Transilvania mai conservă încă, sub o aparință cam desfigurată, tradițiunea stăpînirii muntene în această regiune.

El este întitulat: *Fata banului din Hațeg*.

În *Istoria critică a literaturei române*, noi vom analiza cuvînt cu cuvînt această frumoasă rămășiță din evul mediu, păstrată prin vîrtejul a cinci secoli în gura poporului român.

Aci ne mărginim docamdată a constata în treacăt că „banul de Haţeg" în cazul de faţă, ca şi „craiul de Haţeg" de mai sus, este anume un Basarab, pe al căruia fiu cîntecul din Ardeal îl numeşte:

„Un fecior băsărăbesc",

ceea ce numai o eroare de ediţiune, sau poate uitarea tradiţiunii chiar din partea poporului, a putut preface în:

„Un fecior de *om serbesc*"[5].

În adevăr, poporul român nu zice niciodată: *om nemţesc, om rusesc, om turcesc, om serbesc*, ci numai *neamţ, rus, turc, serb;* pe cînd *fecior basarabesc*, adecă *fiu de Basarab,* este tot ce poate fi mai conform spiritului limbei române, oferindu-ne o formă foarte arhaică, din care decurg la noi toate poreclele cu finalul *-escu*: *Ştefănescu, Bărcănescu, Cornescu* etc., etc., derivate directamente printr-o scurtare mai modernă din: *fecior Ştefănesc* (fiul lui Ştefan), *fecior Bărcănesc* (fiul lui Bărcan), *fecior Cornesc* (fiul lui Cornea), întocmai precum în Italia poreclele cele mai vechi erau *Gianfigliazzi* (Joannes filius Azzi), *Filangeri* (filius Angeri) etc., de unde s-a supres apoi *filius*, conservîndu-se drept reminiscinţă numai genitivul patronimic: *Galilei* (filius), *Concini* (filius), *Ferondi* (filius), *Ziani* (filius)[6], ceea ce s-ar zice româneşte: *Galileescu* (fecior), *Concinescu* (fecior) şi altele.

De nu s-ar crede suficiinte această justificare filologică a corecţiunii *un fecior basarabesc,* în loc de *un fecior de om serbesc,* noi am putea să mai dăm neşte probe documentale irecuzabile despre *Basarabii din Haţeg* în secolii XIV–XV, şi anume:

1. Un act din 1398 menţionează între nobilii români din ţara Haţegului pe un *Basaraba* din satul Rîuşor: „honestos viros Ianustinum et fratres suos *Basarabe* et Custe, kinezios de Riusor"[7];

2. Peste şasezeci de ani, un act din 1453 menţionează pe un alt membru din aceeaşi familie în acelaşi sat Rîuşor: „Ladislaus de Bakuth de Clopotiva, aut *Bazarab* vel Michael de Rusor"[8].

Aşadar, atît prin filologie precum şi pe baze curat documentale, „un *fecior basarabesc*" este o rectificare mai mult decît admisibilă într-o baladă poporană intitulată: *Fata banului din Haţeg,* deşi nu urmează că acel Basarab va fi fost un voievod al Ţărei Româneşti, ci numai o ramură domnească, o rudă princiară, un „honestus vir Basaraba", după expresiunea actului haţegean din 1398.

Să se observe că și famoasa diplomă a regelui maghiar Bela din 1247, foarte instructivă în privința topografică și asupra căriia noi vom reveni aiuri, arată Hațegul, „terra Harsoc", ca pe o parte integrantă din Oltenia, „terra de Zevrino"[9].

Aducîndu-ne aminte cele dezbătute în paragraful precedinte, noi ne încredințăm dară că „banatul de Severin", considerat în totala-i întindere, așa după cum rareori l-au putut stăpîni Basarabii din cauza nentreruptului conflict cu Ungaria, coprindea în sine întreaga Oltenie, partea sud-ostică a Temeșianei și Hațegul.

Dobrogea și Vidinul, ca ceva de tot accesoriu, valea Hațegului, într-un mod mai durabil, completează, adause la nord cu cele două ducaturi transcarpatine de Amlaș și de Făgăraș, profilul teritorial al Munteniei pînă pe la 1400, ale căriia hotare despre apus și răsărit înaintau d-a lungul Dunării pînă la rîul Caraș de o parte, și de cealaltă pînă la Marea Neagră...

În acest vast spațiu vom avea a ne exercita noi în cursul operei de față, pîndind din cînd în cînd ocaziunea de a preciza și mai mult sub diverse raporturi, fie cronologice sau topografice, toate cîte s-au determinat aci prin nește trăsure aproximative; cu alte cuvinte, dacă ne este permis a recurge la o imagine din tecnica picturei, vom isprăvi cu penelul ceea ce am schițat cu cărbunele.

13
O mapă a Munteniei din secolul XIV

Înainte de a încheia, sîntem datori a indica perderea unei vechi mape italiane.

Pe la începutul secolului XV, ea fusese în mînele celebrului istoric florentin Paolo Giovio, născut la 1483 și mort la 1559, unul dintre personagele cele mai marcante ale timpului său, confidinte al papilor Leone X, Adrian VI și Clemente VII, amic cu regele Francisc I.

Vorbind sub anul 1538 despre catastrofa domnului moldovenesc Petru Rareș, el descrie în următorul mod limitele Munteniei:

„Ea privește spre sud, terminată cu Danubiul și atingînd la apus hotarele Transilvaniei lîngă orașul Severin, unde se văd cele 34 minunate columne din podul lui Traian, căci nu sînt toate acoperite cu undele Dunării. Despre răsărit această regiune are un lac plin de pești, provenit din fluviul Hierassŭ, ce locuitorii îl numesc Prut și carele ceva mai jos se varsă în Dunăre. Despre nord hotarul ajunge la rîulețul Hoina,

și apoi, printr-o linie strîmbă pe uscat, se lasă spre Dunăre în direcțiunea insulei formate prin fluviul acolo unde el se divide în cîteva mari crenge, care insulă se numea în anticitate Peuce, iar acuma se zice Barillana. Toată această regiune a României se cheamă Muntenie...”[1]

De la cine luat-a Paolo Giovio interesanta-i notiță geografică, care întinde Țara Românească în tot lungul Dunării de la Severin pînă la insula Peuce, unde valurile danubiane se ciocnesc cu talazurile Mării Negre?

La 1538 o asemenea descriere era deja de mult un anacronism.

După 1407, precum văzuserăm mai sus, Chilia începe a se clătena între Moldova și Muntenia.

Prin urmare, fîntîna lui Paolo Giovio cată să fi fost cam de prin secolul XIV, pe cînd italianii, coprinzînd Pontul prin comerciu, simțiseră din ce în ce mai multă trebuință de a avea neşte noțiuni mai pozitive despre toate țărele litoralului, dînd astfeli naștere unei mapografii ilustrate prin lucrările lui Ascoli, Marino Sanudo, frații Pizigani etc.

Toate amănuntele narațiunii lui Paolo Giovio ne întăresc a crede că el va fi avut denainte vreo cartă genoveză, venețiană sau florentină de pe la 1350-1400, cu ajutorul cării, uitînd diversitatea timpilor, își făcea o idee foarte retrospectivă despre Muntenia din 1538.

Marinarii italiani obicinuiau a boteza italienește diferite localități orientale, prefăcînd Cetatea Albă în *Moncastro*, Chilia în *Licostomo*, Suceava în *Canadia*, Teodosia în *Caffa* și așa mai încolo.

Tot astfeli insula Peuce poartă în textul lui Paolo Giovio numele de *Barillana*.

Acest termen este evidamente o corupțiune din *Brailana*, făcîndu-ne a bănui existința în evul mediu a unui stabiliment comercial al Brailei pe insula Peuce, atît de apropiată și totodată atît de importantă prin pozițiunea sa la gurele Dunării.

Pasagiul despre cele 34 columne de la Severin, despre lacul de lîngă Prut și celelalte amănunte din relațiunea lui Paolo Giovio sunt de asemenea în spiritul mapelor italiane din veacul de mijloc, în cari mai totdauna pe lîngă numile localităților găsim neşte note marginale ca acestea:

„In hoc mari est maxima copia alctiorum...”

„Locacessim, regio inhabitabilis propter calorem...”

„Sera, hic nascuntur elefantes...”

„Mecha, hic inveniuntur smaragdi...”[2]

De aceeași natură trebui să fi fost inscripțiunile de pe mapa cunoscută lui Paolo Giovio:

„Severinum, hic Trajani pontis pilae XXXIV visuntur...”
„Hierassus, ab accolis Pruthes vocatus...”
„Peuce insula, hodie Barillana...”

Confuziunea pe care o observăm în descrierea rîulețului *Hoyna* sau a lacului de lîngă Prut este iarăși proprie cartografiei din evul mediu, precum și inexactitățile numerice de feliul celor XXXIV columne în loc de XX[3].

Afară de cea indicată de Paolo Giovio, noi nu cunoaștem nici o mapă a Munteniei din secolul XIV.

14
Rezumat

Am căpătat pînă acum, mergînd pas la pas pe calea analizei, o perfectă imagine a Țărei Românești.

Iacă-o:

La sud, malul stîng al Dunării, de la Marea Neagră pînă la Orșova;

La apus, Carpații, formînd o curbă în pîntecele căriia, ca să ne fie permis a numi astfeli partea-i cea mai proemininte, se coprindea valea Almașului;

La nord, iarăși Carpații, oferind văzului o figură cam asemănată cu spatele unui cal, dasupra căruia Făgărașul și Amlașul păreau așezate ca o șea;

La răsărit, o linie pleca tot din Carpați în direcțiunea piezișă cătră Pont, lăsînd Moldovei Bacăul, Bîrladul, regiunea Lăpușnei și a Benderului pînă la Akerman, iar în partea Munteniei rămînînd restul, închis între aceste punturi mărginașe și între lungul Danubiului, precum și o bucată din țărmul marin.

Dacă vom pune acum cele două ducaturi înstrăinate, Amlașul și Făgărașul, în locul districtelor de sus ale Moldovei, mai adăogîndu-se valea Hațegului, o porțiune a Temeșianei și posesiunile cele ocazionale în Bulgaria, apoi Muntenia singură, așa după cum fusese în secolul XVI, ne va apare mai mare decît întreaga Românie unită de astăzi.

Fără această întindere teritorială, mai însoțită negreșit de mai multe alte considerațiuni, pe cari le vom desfășura în scrierea de față, ar fi fost din partea Basarabilor o nebunie a înfrunta și un miracol a învinge pe nește regi maghiari ca Ludovic cel Mare și împăratul Sigismund, cei

mai puternici suverani ai Europei, sau pe un cuceritor de talia vestitului țar serbesc Ștefan Dușan, groaza Bulgariei și a Bizanțiului.

Muntenia din secolul XIV trebuia să fie fórte, fórte cu orice preț, căci altfeli ar fi perit românismul de pretutindeni, de mult subjugat peste Carpați și d-abia renăscut în Moldova.

Istoria creșterii teritoriale a Munteniei se poate preciza în cîteva cuvinte:

Dentîi „banatul Severinului", coprinzînd în sine Oltenia, Hațegul și partea orientală a Temeșianei, cîtetrele constituind o lungă fâșie de pămînt între Olt și Carpați, cuib primitiv al colonizării romane în Dacia, sîmburele întregei românități din evul mediu;

Pe la 1160-1170 către Severin se lipește ducatul transilvan al Făgărașului, și-apoi ambele se măresc treptat prin tot malul nordic al Danubiului pînă la Chilia.

Pe la 1370 se mai adaugă „ducatul Amlașului".

Iacă în ce mod, încetul cu-ncetul, Țara Românească ajunge la suprema-i expresiune de virilitate, coprinzînd cîte o bucată din Moldova, din Transilvania și din Temeșiana, astfeli că a face istoria Munteniei din acea epocă este mai mult sau mai puțin a desfășura analele Daciei Traiane.

La sud, la apus și la nord fruntaria prezinta un necurmat lanț de fortificațiuni naturale, combinate din Carpați și din Dunăre, ceea ce ne explică pînă la un punt admirabila forță de rezistință, pe care Basarabii au știut pururea s-o opună la sud, la apus și la nord tuturor încercărilor slavice și maghiare.

La răsărit, din contra, nu era nici un hotar între Moldova și Muntenia, amîndouă expuse a se uzurpa mereu reciprocamente și mănținîndu-se astfeli din secol în secol pomul de zizanie și de ură.

Aci însă un cuvînt.

Bună era Dunărea, cînd ne apăra contra serbilor și bulgarilor, dar aceeași Dunăre, atît de bună, ne-a făcut să perdem pe românii din Dacia lui Aurelian.

Buni erau Carpații, cînd ne mîntuiau de urgia maghiară; dar aceiași Carpați, atît de buni, au împedecat și mai împedecă opera unității daco-romane.

Rea era lipsa de barieră între Moldova și Muntenia, îmbrîncindu-le la o perpetuă controversă; dar aceeași lipsă de barieră, atît de rea, a venit apoi să ajute la realizarea unirii moldo-muntene.

Totul fiind relativ, afară de Dumnezeu; totul fiind bun și rău, afară de Unul carele singur reduce antagonismul la armonie; istoria se silește a-și da socoteală de raporturile lucrurilor sub conducerea provedinței, adecă de acțiunea legilor fizice și biosociologice concordate de către o supralege...

Note

1

1 A mea *Arhivă istorică a României*, t. I, București, 1865, in-4, p. 131. – Textul slavic în *Akty Zapadnoi Rossii*, t. I, Petersb., 1846, in-4, p. 31: „A Lvovczane szto imut poiti do Brailova na ryby, *na krainee myto ili u Bakovie ili u Berladie*, tam imut dati..." – Cf. ZUBRZYCKI, *Kronika miasta Lwowa*, Lwów, 1844, in-8, p. 75-76, unde actul este rezumat, dar într-un mod foarte neexact.

2 *Ordinatio Stephani Palatini Moldaviae de theloneis per iter Valachicum a Mercatoribus Leopoliensibus extorquendis*, Anno Mundi 6968, Xti 1460, în *Arhivul Municipal din Lemberg*, fascic. 517, nr. 16. – *Arhiva istorică*, t. 2, p. 174: „A Livovczane sczo imut choditi do Braila ili do *Kelei* po ribu, *na krainych mita u Bakovie ili u Berlad* imaiut dati..." – Cf. ZUBRZYCKI, p. 113, unde actul este numai menționat.

3 *Arhiva istorică*, t. I, part. I, p. 122, 132, 154; part. 2, p. 6 etc.

4 LAONICI CHALCOCONDYLAE, *Historiarium libri decem*, rec. Bekker, Bonnae, 1843, in-8, p. 77, lib. II:„διήκει δ' αὐτῶν ἡ χώρα, ἀπὸ 'Αρδελίου τῆς Παιόνων Δακίας ἀρχομένη, ἔστε ἐπὶ Εὔξεινον πόντον, ἔχει δὲ ἐπὶ δεξιὰ μὲν καθήκουσα ἐπὶ θάλασσαν τὸν Ἴστρον ποταμὸν ἐπ' ἀριστερὰ δὲ Βογδαννίαν χώραν οὕτω χαλουμένην".

Vezi despre textul lui Calcocondila o admirabilă analiză în TOCILESCU, *Cum se scrie la noi istoria*, Bucur., 1873, in-8.

5 *Ib.*, p. 78. – Cf. mai jos, nota 16.

6 *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, Iași, 1835, in-8, t. I, p. 126.

7 STRITTER, *Memoriae populorum ad Danubium incolentium*, Petropoli, 1774-80, in-4, t. 2, part. 2, *Valachica*, p. 903, nota *m*. – Este și mai ciudat că și acest nonsens e deznaturat în traducerea lui Cantemir, căci *Peucini* este un nume de popor, nu de munte!

8 Lib. V, p. 253: „ἐπὶ Παιονοδακΐαν τὴν 'Αρδέλοιν χώραν καλουμένην..."

9 Rec. Bekker, *l.c.*,; – STRITTER, *l.c.*

10 *Hronicul*, I, 127.

11 *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, in-4, t. I, p. 157: „Scheint es, dass Myrxa in den Jahren 1383-1387 mit Sisman (Fürst der Bulgarey) Krieg geführt habe. Muss der Ausgang des Kriegs glücklich für ihn gewesen seyn, denn er war oder nannte sich wenigstens im J. 1390 einen Despoten von Dobrutsche und Herrn von Silistria. So *konte denn Chalcocondylas mit gutem Grund berichten, dass sich die Walachey zu Myrxa's Zeit bis ans schwarze Meer ausgedehnt habe*".

12 *Cronica*, t. 1, p. 370, an. 1398.
13 *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781-82, in-8, t. I, p. 376, 456-64.
14 ZASCZUK, *Etnografia Bessarabskoi Oblasti*, în *Zapiski Odeskago Obsczestva Istorii*, t. 5, Odesa, 1863, p. 492-3.
15 Lib. IX, p. 506: „τὸ Κελίον πόλιν οὕτω καλουμένην τοῦ Βλάδου". – Cf. *ib.*, p. 514. – În ambele pasaje traducerea latină sună: „Celium *urbem Bladi*", adecă a lui Vlad-Țepeș, principele muntean între 1456-62.
16 Lib. III, p. 134: „ἡ μέλαινα Πογδανία, ἡ ἐν τῇ Λευκοπολίχνῃ καλουμένην τὰ βασίλεια ἔχουσα, ἀπὸ Δακῶν τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπὶ Λιτουάνων καὶ Σαρμάτας διήκει". – În acest important pasagiu dacii de lîngă Dunăre sunt muntenii.
17 SACHAROV, *Skazaniia Ruskago noroda*, Petersb., 1849, in-8, t. 2, cartea 8, p. 60. – *Arhiva istorică*, t. 2, p. 49.
18 *Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy en* 1399-1450, Mons, 1840, in-8. – *Arhiva istorică*, t. I, part. I, p. 130.
19 *Arh. istorică*, t. I, part. I, p. 18: „obladaia zemleiu moldavskoiu ôt planiny *do moria*".
20 *Arhivul Statului, Documentele Coziei*, legătura 40: „obladayi i gospodstvuyi v'sei zemi uggrovlachiiskoi, i zaplaninskym esczezse i k tararskym stranam, i Amlaszu i Fagraszu chertzeg, i sieverinskomu banstvu gospodin, *i obu pol po v'semu po Dunaviu dazse i do velikaago môria i* Dr'stru gradu vladaletz".
21 FOTINO, Ιστορία τῆς παλαῖ Δακίας, Viena, 1819, in-8, t.3, p. 370.
22 VENELIN, *Vlacho-bolgarskiia ili dako-slavianskiia gramaty*, Petersb., 1840, in-8, p. 18.
23 *Ibid.*, 22.
24 Originalul se află în *Arhivul Municipal din Lemberg*, fascic. 519, de unde l-am reprodus noi în *Arhiva istorică*, t. I, p. 84: „v'sei zemli uggro-vlachiiskoi *dazse i do velikago mora*". – Cf. ZUBRZYCKI, p. 101: „Jan Wlad, panujacy jak sie tytulowal, *az po samo morze*".
25 ENGEL, *Geschichte der Bulgarey*, Halle,1797, in-4, p. 463 – 66, § 85.

2

1 Ne apropiem aci de computul cronologic al lui ȘINCAI, I, 357, diferit de al lui ENGEL, *Gesch. d. Mold.*, II, 110, și mai cu seamă de al lui WOLF, *Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Hermannstadt, 1805, in-8, t. 2, p. 214. – În *Istoria critică a Moldovei* vom supune unei nouă analize acest punt cronologic.
2 Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae*, t. I, Vilnae, 1758, in f., p. 597, an. 1387. – *Arhiva istorică*, I, 1, 177. – *Akty Zapadnoi Rossii*, I, 22.
3 DOGIEL, I, 597, an. 1389. – *Inventarium omnium privilegiorum, quaecunque in Archivo Regni continentur*, ed. Rykaczewski, Paris, 1862, in-8, rezu-

mă actul în următorul mod: „Mainus et Romanus Hericki comites Miricii woiewodae Transalpini, et *Dugoyus Petri woiewodae Moldaviensis marschalcus,* oratores, *foedus* nomine *Miricii* cum Vladislao rege Poloniae et societatem belli contra regem Hungariae sanciunt".

4 ENGEL, II, 110, înțelege tot așa.

5 DOGIEL, I, 598, an. 1390. – *Inventarium.* – Cf. observațiunea lui ȘINCAI, I, 359.

6 Vezi mai sus nota 3.

7 THWROCZ, *Chronica Hungarorum, inserta simul chronica Joan – nis Archidiaconi de Kikullew,* în SCHWANDTNER, *Scriptores Rerum Hungaricarum,* t. I, Vindobonae, 1766, in-4, p. 245. – *Chronicon Budense,* ed. Podhradczky, Budae, 1838, in-8, p. 337.

8 FÉJER, *Codex Diplomaticus Regni Hungariae,* Budae, 1825-31, in-8, t. 9, vol. 2, p. 159. – Reprodus întreg în LAURIAN, *Istoria românilor,* ed. 2, Bucur., 1862, p. 263, nota.

9 Ap. SIMONCHICH, *Noctium Marmaticarum Vigiliae,* 1803 manuscript nr. 274 quart. lat. în Biblioteca muzeului din Pesta, p. 165: *„profugi in Moldavia Bogdani Voivodae Marmarusiensis, una cum infidelibus filiis suis".* – Cf. WAGNER, *Dissertatio de Comania,* nr. 4, ms., ap. ȘINCAI, I, 326.

10 IOANNES DE KIKULLEW, p. 241: „(Rex Lodovicus) fere singulis annis, vel in quolibet anno, movit exercitum contra aemulos et rebelles et *saepius contra Ruchenos et Moldavos".* – *Chronicon Budense,* p. 331: *„In quolibet tertio anno, saepius contra Racenses et Moldavanos".* – Regele Ludovic cel Mare domni patruzeci de ani, de la 1342 pînă la 1382: faceți dară socoteala invaziunilor sale în Moldova!

11 Vezi studiul meu: *Diploma bîrlădeană din* 1134, § 5, în ziarul *Traian,* 1869, nr. 52. – Despre statul bîrlădean și Cumania între 1170-1270, noi vom vorbi mai în specie în *Istoria critică a Moldovei.*

3

1 În actul secret de alianță între Polonia și Ungaria din 1412 Chilia figurează între orașele Moldovei. – Vezi DLUGOSSI, *Historia Polonica,* Francof., 1711, in-f., t. I, p. 324, lib. XI. – Cf. PRAY, *Annales Regum Hungariae,* Viennae, 1764, in-f., t. 2, p. 233-234. – *Idem, Dissertationes historico-criticae,* Vindob., 1775, in-f., p. 146. – KATONA, *Historia critica Hungariae,* t. 12, p. 91-93 etc. – În tractatul comercial al lui Mircea cel Mare cu lembergenii, lipsit de dat cronologic, dar încheiat anume în 1409, după cum se cunoaște din duplicatul latin conservat în *Arhivul Municipal din Leopole,* fasc. 518, nr. 4, arată că Muntenia poseda atunci Dunărea numai pînă la Brăila. Vezi *Arhiva istorica,* I, 1, p. 3.

2 Mai sus, § 1, nota 24.

3 URECHE, în *Letopisițele țărei Moldovei,* ed. Kogălniceanu, t. 1, Iași, 1852, in-4, p. 111: „Acest Petru-Vodă, dacă a pribegit în țara ungurească la leatul 1449, n-a făcut zăbavă multă, ci *a dat cetatea Chiliei ungurilor".* – *Cronica*

moldo-slavică din 1504, ap. KARAMZIN, *Istoria Gosudarstva Rossiiskago*, ed. Einerling, Petersb., 1842, t. 4, nota 338, p. 157. – *Cronica moldovenească cea veche*, în *Arhiva istorică*, III, 6, zice în traducere polonă: „*Dal Kilia królowi Wegierskiemu* aby bronil ja od Turków".

4 Mai sus, § 1, nota 15.

5 § 1, notele 3, 17, 18.

6 URECHE, *Letop.*, I, 118. – *Cronica cea veche*, III, 6, zice că Ștefan cel Mare asediase pe *unguri*, înțelegînd rău numele slavic al muntenilor: *ungro-vlahi*. – Tot așa *Cronica moldo-slavică* din KARAMZIN, *loco citato*.– CHALCOCONDYLAS, rec. Becker, lib. IX, p. 514, ne spune în modul cel mai pozitiv cum că marele Ștefan înconjurase Chilia, orașul muntenesc al lui Vlad Țepeș, carele s-a și grăbit pe dată a alerga în ajutorul acestei cetăți: „αὐτὸς μὲν (ὁ Βλάδος) ἐτράπετο ἐπὶ τὸν Μελαίνης Πογδανίας ἡγεμόνα, πολιορκοῦντα, ὡς ἠγγέλλετο αὐτῷ, τὸ Κελλίον etc." – Cf. contimporeanul MIECHOWSKI, *Chronica Polonorum*, Cracoviae, 1521, in-f., p. 333.

7 URECHE, I, 119. – *Cronica cea veche*, III, 7, și *Cronica moldo-slavică*, *l.c.*, unde iarăși muntenii, adecă *ungro-românii*, sunt numiți *unguri*, ca și-n nota de mai sus. Ureche comite cu această ocazie o enormă eroare, care nu există în celelalte două cronice, și anume alături cu Chilia el vorbește despre luarea Cetății Albe, ceea ce constituă un nonsens, căci țărmul occidental al Nistrului nu încetase niciodată pînă atunci de a fi al Moldovei.

8 În *studiul II* noi vom reveni pe larg asupra numelui topografic Basarabie, sub care se înțelegea dentîi totalitatea Țărei Românești.

9 URECHE, I, 128.

4

1 BATTYANYI, *Leges ecclesiasticae Hungariae*, Claudiopoli, 1827, in-f., t. 3, p. 217: „Wajwoda Transalpinus et Banus de Zewerino, nec non Dux de Fogaras". – FÉJER, IX, nr. 118. – LAURIAN, 270.

2 FRIDVALDSZKJ DE FRIVALD, *Reges Ungariae Mariani*, Viennae, 1775, in-4, p. 80-84: „in terra Fugaras prope Alt". – FÉJER, IX, 4, nr. 270. – KATONA, an. 1372. – BENKÖ, *Milcovia sive episcopatus Milcoviensis explanatio*, Viennae, 1781, in-8, t. 2, p. 284. – ȘINCAI, etc.

3 Mai sus, § 1, nota 20.

4 DOGIEL, I, 598, 599. – VENELIN, 22.

5 PRAY, Dissert., 144.

6 BENKÖ, II, 283.

5

1 KÉMENY, în KURZ, *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, Kronstadt, 1846,. in-8, t.2, p. 261. – TEUTSCH u. FIRNHABER, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, Wien, 1857, in-8, t. 1, p. 50: „Capitulum ecclesie

transilvane. Ad omnium presentes inspecturorum notitiam volumus harum serie pervenire. Quod accedens nostri in presentiam Gallus filius Wydh de Bord, confessus est coram nobis, retulit que taliter, quod licet *terram Boje, terre Zumbuthel conterminam, et de presenti in ipsa terra Blacorum existentem* habitam propriis suis justisque impensis ab homine *Bujul filio Stoje* coemerit, jurique suo subjectam reddiderit, considerans tamen et animo revolvens suo qualiter eadem terra a *tempore humanam memoriam transeunte* per majores, avos, alavosque ipsius Trulh filii Choru possessa, et a *temporibus jam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur,* ad terram Fugros tenta fuerit, qualiter id dictus Trulh filius Choru quamplurimorum hominum elogiis affirmare adnisus fuit, hinc ne jurgia temporum in processu enascerentur, fraterne mutueque charitatis, quam christiana eidem svadet religio, affectu ductus dictam terram Boje terre Zumbuthel conterminam eidem Trulli filio Choru, accepta ejus recompensa in pecuniarum solutione et refusione, remisit coram nobis presentium testimonio literarum. Anno millesimo ducentesimo tricesimo et primo".

2 Aceasta o întrevăzuse deja EDER, *Observationes criticae ad historiam Transsilvaniae,* Cibinii, 1803, in-8, p. 52, însă cu obicinuita sa rea-voință.

3 Ap. STRITTER, II, 558: „εἰς Βουλγαρίαν ἐκεισεν τοῦ Ἴστρου ποτάμος" – Cf. ib., 553.

4 *Un atlas en langue catalone,* în *Notices et extraits des manuscrits,* t. 4, Paris, 1843, in-4, part. 2, p. 1-148, planche 4. – LELEWEL, *Géographie du moyen-âge,* Bruxelles, 1852, in-8, t. 3, p. 142, nota 55. – *Idem, Atlas,* Bruxelles, 1851, planche 29.

5 Ap. D'OHSSON, *Histoire des Mongols,* La Haye, 1834, in-8, t. 2, p. 7-8.

6 PRAY, *Annal.,* I, 218.

7 THEINER, *Monumenta historica Hungariae,* t. 1, Romae, 1859, in-f., p. 171.

8 ENGEL, *Gesch. d. Bulg.,* 385, nota f.: „*Heissen die Walachen bey den neuern Siebenbürgern auch Bulgaren,* weil die in neuern Zeiten dem Türkischen Joche entfliehenden Walachen aus der Bulgarey nach Siebenbürgen kamen". – Prima parte a frazei constată un fapt adevărat; cea de a doua presupune o cauză, dar nu demonstră prin nemic pe dogmaticul „weil".

9 GIPA, *Cronologia bisericei din Schei ce se zice Bolgarseg,* în KOGĂLNICEANU, *Dacia literară,* ed. 2, Iași, 1859, in-8, p. 45-6. – *Foaia pentru minte,* 1840, nr. 4. – Despre imaginara origine bulgară a românilor din Schei nu există nici o probă. Toată istoria lor civilă și ecleziastică este curat românească. Patroni ai lor au fost totdauna domnii din Muntenia.

10 Cronica universală în limba română de pe la începutul secolului XVII, descoperită de cătră profesorul rus Grigorovicz în călătoria sa prin Turcia, ap. RAKOVSKI, *Niekolko rieczi o Asieniu p'rvomu,* Bielgrad, 1860, in-4, p. 19: „Calioan, *domnul Scheilor,* trupul lui sveti Ioan Rylskii l-au dus la cetate în Tîrnov".

11 *Transsylvaniae ac Moldaviae descriptio*, Coloniae, 1595, in-f, p. 37.

12 P. 38: „Suburbia autem complent quicquid est extra muros vallium, ubi ipsi Saxones Ciculique mixtim habitant; reliquam loci istius partem intra ipsas usque montium angustias *Valachi fere occupant, hic templum habent et ei praesidentem sacrificulum.*"

13 SCHESAEUS, *Ruinae Pannoniae*, în EDER, *Scriptores Rerum Transsylvanicarum*, t. 1, Cibinii, 1797, in-4, p. 34: „Triballi hodiernae Bulgariae populi fuere. Atque *hoc vocabulo saepe nostri scriptores, ut idem hoc loco Schesaeus, Valachos adpellant*. Nec fortasse abs re *Coronense suburbium, Valachis habitatum, hodieque Bolgarszék appellatur*".

14 Deja PODHRADCZKY, *Chronicon Budense*, Budae, in-8, p. 67, adnotează pe Anonimul notar la anul 1003: „Haec Bulgaria fuit, ubi nunc Valachia". Să se observe în treacăt că acest dat cronologic coincidă exactamente cu epoca bizantinului Leone Gramaticul.

15 *Foaia pentru minte*, 1846, p. 61.

6

1 CINNAMI, *Epitome*, rec. Meineke, Bonnae, 1836, in-8, I, 1, p. 5.

2 V, 4, p. 260: „Ἀλέξιον μέν, ᾧ τὴν θυγατέρα ἠγγύα, στρατεύμασιν ἅμα πολλοῖς ἐπὶ τὸν Ἴστρον ἔπεμπε δόκησιν ἐμποιήσοντα Οὔννοις ὡς ἐκ τῶν συνήθων καὶ πάλιν αὐτοῖς ἐπιτεθήσεται χωρίων, Λέοντα δέ τινα Βατάτζην ἐπίκλησιν ἑτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἵ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικον πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόνττω χωρίω ἐμβαλεῖν εκέλενεν εἰς τὴν Οὐννικήν, ὅθεν οὐδεις οὐδεποτε τοῦ παντός αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις etc."

3 P. 11, 12, 104, 114, 119, 131, 133, 213, 217, 222, 226, 239, 240, 257.

4 Libr. III, c. 11, p. 115. – Cf. lib. V, c. 10, p. 232.

5 THEINER, *op. cit.*, 150-51, din 1236: „*multitudo gentium* terrae Ceurin". – *Ibid.*, 165, din 1238: „terram, quae Zemram nominatur, in qua dudum desolata *excrevit populi multitudo*..." – *Ibid.*, 171, din 1239: „circa partes Bulgariae in terra, que Zeuren nominatur, que dudum fuerat desolata, *populi multitudo supercreverit*". – Explicațiunea statistică a acestor trei pasage se va da în *studiul III.*

6 Să se vază acum modul în care ENGEL, *Gesch. d. Bulg.*, 391 și mai cu seamă RÖSLER, *Rom. Stud.*, 85, dezlipind din narațiunea lui Cinam numai pasagiul despre corpul izolat al lui Batatze si lăsînd contextul cu totul la o parte, se zbuciumă a dovedi că βλαχοι de lîngă Marea Neagră erau de peste Dunăre! Nu mai puțin rătăcit, dar nu din rea-voință, este THUNMANN, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker*, Leipzig, 1774, in-8, p. 344, prefăcînd pe românii lui Cinam în moldoveni. Tot așa GEBHARDI, *Gesch. d. Wal.*, 268. Adevăratul simț, atît de clar, al cuvintelor scriitorului bizantin, nu-l precepuse pînă acum nimeni.

7

1 FÉJER, VI, 1, 118. – TEUTSCH u. FIRNHABER, 167. – LAURIAN, 250: „a se indebite alienatas". – ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 147, și EDER, 33, iar după dînșii toți ceilalți zic că Ugrin a fost român: „ein gebohrner Walach", dar absolutamente fără probă. Un document din 1281, TEUTSCH u. FIRNHABER, 122, constată din contra, în modul cel mai pozitiv, ungurismul lui Ugrin. – Cf. RÖSLER, 289-90.

2 SZEGEDI, *Sinopsis vitae Belae*, IV, § 23, în *Decreta et vitae regum Ungariae*, Claudiop., 1873, in-8, p. 307. – BENKÖ, II, 300. – WINDISCH, *Geographie des Fürstenthums Siebenbürgen*, Pressburg, 1790, in-8, p. 229. – EDER etc.

3 RÖSLER, 273, înregistrează aceasta, dar fără a percepe natura faptului.

8

a Mai sus, § 1, nota 20 etc.

b TREUENFELD, *Siebenbürgens geografisches Lexicon*, Wien, 1839, in-8, t. I, p. 20-24.

c *Milcovia*, II, 283, 205.

1 *Geschichte der Walachey*, în *Algemeine Weltgeschichte*, Leipzig, 1782, in-8, t. 35, p. 294, nota: „Das Gebiet Omlas, jetzt Hamlesch, liegt bey Hermannstadt in Siebenbürgen, und stösst an den jetzigen siebenbürgischen Distrikt Fogarasch".

2 *Gesch, d. Wal.*, 174: „Die Herrschaft Omlas im Fogarascher Distrikt".

3 *Istoria Țărei Românești de la an 1689 încoace*, în *Magazin istoric*, t. 5, p. 101: „Lugoșul, Cavaran-Sebeș, Mehedia, Lipova cu *ținutul Amlașului*".

4 *Epistolae MATHIAE CORVINI*, t. 3, p. 11, ap. PRAY, *Annales*, IV, 38. – KATONA, XV, 240.

9

1 Două crisoave mirciane din 1387, în VENELIN, 9, 13. – Un crisov de la Dan-Vodă din 1424, în *Arhiva istorică*, I, 1, 19. – Un crisov de la Alexandru-Vodă din 1576, în *Columna lui Traian*, 1871, nr. 35, p. 138 etc.

2 *Istoria Țărei Românești*, ed. Ioanid, Bucur., 1859, in-8, t. 2, p. 2: „V Christa Boga blagoviarnom blagoczestivom i Christoliubivom samoderzsavnomu Io. Radu Negru voevod, bozsïiu milostïiu gospodariu vsia zemlia ungro-valchskiia zaplanitskii i ot *Amlaszu* i Fagaraszu chertzegu". – Aproape toate cuvintele sînt scrise într-un mod greșit, mai ales în finaluri, ceea ce arată că cronicarul nu prea știa să citească crisoavele slavone, în cari generalmente ultimele silabe sînt aruncate deasupra rîndului, cîteodată prescurtate, sau chiar omise; dar tocmai aceasta dovedește, pe de altă parte, cum că el n-a inventat ceea ce spune, încît însăși eroarea garantează aci

autenticitatea. – Cf. fragmentul cronicei în ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, I, 95: „Radu Negru Vojevoda, et *Princeps in Almash* et Fogaras".

3 MUSCELEANU, *Munumentele străbunilor din România*, Bucur., 1873, in-8, p. 35. – Deși cartea este foarte necritică și deși însuși monumentul nu mai există, totuși inscripțiunea în fond e autentică, precum vom arăta aiuri cînd va fi să dezbatem originile Bucureștilor.

4 VENELIN, 5: „gospodin v'sei Vygrovlachii".

5 Colecțiunea d-lui A. ODOBESCU.

6 FÉJER, IX, 4, nr. 75: „Ladislaus Wajwoda Transalpinus et Banus de Zeurino".

7 *Ibid.*, IX, nr. 118.

8 DU CANGE, V, 290: „*Plantatio, aedificato, erectio.* Charta Ludovici Ducis Brandenburg: Appropriavimus altari ecclesiae parochialis in villa Borchagen *de novo plantandae* duos mansos... Stat. ord. Cartus. ann. 1261: pro *nova plantula construenda*". – Cf. MAIGNE D'ARNIS, *Lexicon ad scriptores mediae Latinitatis*, Paris, 1866, in-4, p. 1715.

9 FÉJER, IV, 3, 103-5. – Cf. SIMON DE KEZA, *Gesta Hunnorum*, ap. ENDLICHER, 127: „Intraverunt quoque temporibus tam ducis Geichae, quam aliorum regum, Poloni, Greci, Bessi, Armeni, et fere ex omni extera nacione, que sub celo est..."

10 EDER, 44: „Aetate regis Ludovici *novam Valachorum coloniam* in regiònem Fagarasiensem commigravisse, satis aperte proditum est litteris anno 1372 editis". – ROESLER, 302. – BALMANN, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, t. 6, Hermannstadt, 1798, in-8, p. 333: „Sollte dieser Ausdruck (nova plantatio) nicht für eine Bekräftigung der *Auswanderung der Walachen* gelten können?"

11 Supra, § 5, nota 1.

12 *Reges Mariani*, 80: „Diploma hoc in membrana, caractere aetati congruo, filo violacei coloris, e quo sigillum dependebat, munito, exaratum, ex authographo ingenue isthuc transfero". – Despre viața și operele lui Fridvaldzkj, vezi HORANYI *Memoria Hungarorum scriptis notorum*, Viennae, 1775, in-8, t. 1, p. 721. – DE LUCA, *Das gelehrte Österreich* Wien, 1776, in-8, part. 1, p. 132. – STOEGER, *Scriptores provinciae austriacae*, S. I., Ratisbonae, 1856, in-8, p. 88.

13 După rugămintea noastră, d. Dr. Gregoriu Silași, profesor la Universitatea din Cluj, după ce făcuse în lunele august-septembre 1873 o laborioasă cercetare în marele arhiv transilvan de la Clus-monostra pentru a descoperi originalul acestui document, ne scrie că „numai în catalog a dat de dînsul, înregistrat între donaționalele protestate, sub titlul: *Ianus Meister de Dobska*, și a existat în realitate pînă pe la 1825, dar de atunci a despărut".

14 CHASSANT, *Paléographie des chartes*, Paris, 1862, in-16, p. 76.

15 SCHWARTNER, *Introductio in artem diplomaticam hungaricam*, Pesthini, 1790, in-8, p. 52.

16 DE WAILLY, *Eléments de paléographie*, Paris, 1838, in-4, t. 1, p. 145.
17 DOM DE VAINES, *Dictionnaire de diplomatique*, Paris, 1863, in-8, t. 1, planche 15, t. 2, pl. 62. – Despre asemănarea lui *d* cu *r* în paleografia tuturor popoarelor, vezi luminoasele observațiuni ale lui GEISLER, *De literaturae phoneticae origine atque indole*, Berolini, 1858, in-4, p. 21.
18 *Indicele comunelor*, 11, 43, 72 etc. – Cf. o diplomă din 1487, ap. EDER, *Schesaeus*, 198: „Quosdam Valachos de alpibus in quemdam locum Transilvaniae ad incolendum descendisse, quem *Novam Villam* dixere".
19 SALVERTE, *Essai sur les noms d'hommes, de peuples et de lieux*, Paris, 1824, in-8, I-I, passim.

10

1 TRAUSCH, *Diplomatarium Saxonicum*, ms., in-4, în secțiunea trauschiană din Biblioteca Gimnaziului Evangelic din Brașov, t. 1, ad ann. 1322: „Caroli Regis donatio pro Magistro Nicolao filio Corrardi de Talmáts, ejusque heredibus, si in fidelitate constanter perstiterint, elargita, vi cujus Nicolaus de Talmáts ob varia et fidelia servitia, signanter contra rebelles Ladislaum ejusque fratres, filios Ladislai condam Vayvodae Transsilvani exhibita, nec non ob restitutionem Castri Salgo cum villis Zazzekes, Omlas, Feketeviz, Varolyafu, ac aliis quinque villis Valachicis, Regi factam, in gratiam Regis recipitur, tam ipse quam et haeredes ejus, ac in omnibus aliis bonis et juribus propriis et notati fratris sui Ioannis tam haereditariis quam acquistitiis, excepto dicto castro et villis, stabilitur etc.".
2 Asupra acestei nomenclature, vezi MARIENBURG, *Zur Berichtigung einiger alturkundlichen Oertlichkeitsbenennungen*, im *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N. F., t. 9, Kronstadt, 1871, in-8, p. 202 sq., unde este și o mapă.
3 Cf. SCHULLER, *Umrisse zur Geschichte von Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1851, in-8, t. 2, p. 144.
4 TRAUSCH, *loco cit.*, ad ann. 1366: „Nos Lodovicus Dei gratia Rex Hungarie, vobis Petro vicevoyvode Transsilvano, firmiter precipiendo mandamus, quatenus coram testimonio Capituli Ecclesie Albensis Transsilvane, quod per ipsum Capitulum ad id transmittere iubemus metas possessionum Ioannis dicti Tompa comitis Alpium nostrarum de partibus Transsilvanis, Echellew et Thyliche vocatarum, nec non possessionum Joannis filii Petri de Dyznoio Feketeviz et Varaliafalu vocatarum a parte terrarum sub Woyvodatu Domini Ladislai Woyvode nostri Transalpini existentium mediante justitia reambulando justificatis, priusquam iter vestrum arriperetis post nos huc veniendum. Ipsosque tandem in dominio dictarum possessionum et suarum metarum ac pertinentiarum mediante justitia conservetis etc. Datum in Orsva sabbato proximo ante quindenas Archangeli Michaelis anno Domini 1366". – Cf. FEJER, XI, 474-5.

5 TRAUSCH, *l. c.*, ad ann. 1369: „quod claustrum per Layk Wayvodam Transalpinum omnino crematum extitisset, in quo claustro omnes literae et instrumenta combusta et cremata extitissent". – Cf. FÉJER, XI, 475.
6 FÉJER, IX, 4, 148,
7 *Ibid.*, 210.
8 EDER, *Exercitationes diplomaticae*, ms., in-4, sub nr. 26, b, în Biblioteca Gimnaziului Evangelic din Brașov, p. 48: „Legi autographum litterarum, quarum foris haec inscriptio: Prudentibus ac circumspectis viris Judicibus et Juratis civibus Senioribus Consulibusque Septem Sedium Saxonicalium harum partium Transilvanarum amicis nostris honorandis. Litterarum ipsarum summa haec est: Questi fuerunt Saxones Stephano de Hederfaja, incolas Sedis Zeredahel a familiaribus Stephani arceri a glandinum usu pro porcis suis in districtu Omlas, respondet Stephanus, sibi pro suis servitiis hunc districtum a Regia Majestate cum iisdem juribus collatum fuisse, cum quibus eundem *decessor ipsius Stephani a Magnifico Vlad Vajvoda tenuerit*, se vero ab hoc ipso priore possessore comperisse, id semper moris fuisse, ut incolae sedis Zeredahely et allii vicini nonnisi obtenta ab officialibus districtus omlasiensis venia silvis usi possent. Idem deinceps etiam fieri vult Stephanus. Datum in Castello nostro Schanos vocato feria secunda proxima post festum beati Francisci Conf. Anno Domini 1464 praesentes vero propter absentiam sigilli nostri Capellani sigillo fecimus consignari. Stephanus de Hederfaja".
9 EDER, *Adversaria ad historiam Transsilvaniae e tabulariis publicis Cibiniensi, Coronensi etc.*, ms., in-4, sub nr. 26, b, în Biblioteca Gimnaziului Evangelic din Brașov, t. 1, fasc. 5: „Tomo secundo Fragmentorum Archivi Albensis, pag. 660: Mathiae mandatum ad Capitulum Albense, ut Michaelem Székely et Stephanum de Hederfaja donatarios statuat in Omlás, 1464". – *Ibid.*, fasc. 7, se vede dintr-un alt act din 1462 că ambii acești posesori ai Amlașului erau personage de cea mai înaltă demnitate: „Székely Michael de Szent-Ivány et Stephanus Hederfai Capitanei Castri Bistriciensis et Comites Cibinienses".
10 TRAUSCH, *Diplomat. Sax.*, ms., t. 3, ad ann. 1486.
11 *Chronicon Fuchsio Lupino-Oltardinum*, ed. Trausch, Coronae, 1857, in-4, part. 1, p. 40. – Cf. *Brassoviae ecclesiae parietibus notata*, ap. SCHWANDTNER, *Script. R H.*, I, 886. – Cf. KATONA, XIV, 338.
12 Însemnarea pe documentul din 1488 al păstorilor români din Rășinar: „Patrona ecclesiae antique est beata Parasceva. Dos ecclesiae *tres fundi sunt collati a principe Radu Negru Voda in inferiori campo* ex via claustri superius pene in strimt (usque in angustum). Medietas a silva est ecclesiae, *alter fundus infra claustrum, qui collatus est a principe Mirtse Voda Bassarab* etc." – SCHULLER, *Zwei Bistritzer Urkunden*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, Kronstadt, 1853, in-8, p. 49, probează falsitatea documentului rășinărean din 1488; dar argumentațiunea

sa nu atinge întru nemic valoarea notiței separate de mai sus, care trebui considerată ca o simplă tradițiune despre un eveniment adevărat.

13 *Diploma Michaëlis Voivodae*, enn. 1418, ap. ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 164, nota: „Universis hospitibus in oppido Heltha commorantibus... *literas privilegiales, quas de speciali gratia domini et patris nostri Mirche Voivodae piae memoriae habuerunt... ipsorum pecudibus aut ovibus in montibus nostris pascere* etc." – Cf. SEYVERT, *Siebenbürgische Briefe*, im *Ungrisches Magazin*, Pressburg, 1781, in-8, t. 1, p. 370, unde descrie sigiliul lui Mihail Basarab din 1418. – Engel bănuia autenticitatea actului, simplu numai pentru că nu credea că marele Mircea va fi avut vreun fiu numit Mihai. Acest dubiu se distruge cu desăvîrșire prin crisoavele cele mai sicure, în cari acel Mihai figurează în adevăr între fiii lui Mircea cel Mare. Vezi, între celelalte, diploma mirciană din 1399, ap. VENELIN, 19: „*pri zsivotïe gospodstvami i pri zsivotïe syna gospodstvami Mihaila voevody*", de unde urmează că Mihai-Vodă fusese nu numai fiu, ci chiar asociat la domnie de cătră tată-său încă de pe la 1399. – Cf. crisovul lui Mircea cel Mare din 1415, în Arhivul Statului din București, *Documentele Coziei*, rubrica netrebnicelor, pachetul nr. 171-215. – Pe cel mai mare din cele patru clopote ale monastirii Cotmeana, făcut la 1413, se citește următoarea inscripțiune pe care ne-o comunică d. Odobescu: „U imïa svïatiâ i zsivonaczïalnyâ troitzâ v dni velikago *Iô Mircza voevodâ i Michail voevodâ* s'tvorisïa sïe svono v lïet 6921" etc.

14 TRAUSCH, *Diplomatarium Saxonicum*, ms., t. 2, ad ann. 1452.

15 KEMÉNY, *Ueber das Bisthum zu Bakov*, în KURZ, Magazin, II, 45, după originalul păstrat în Arhivul franciscanilor din Cluj.

11

1 *Ueber die Knesen und Kenesiate der Walachen*, în KURZ, *Magazin*, II, 304-5: „Nos Stephanus de Losoncz *Banus Sewrinensis*, et inter ceteros honores Comes Themesiensis Memoriae commendamus per praesentes. Quod consideratis laude dignis meritis fidelium servitiorum Petri filii Dees, *Kenezii Districtus Castri Regalis Michald vocati Halmagy*, ac Cristophori et Michaelis fratrum suorum uterinorum, quibus iidem regiae Majestati, et per consequens praedecessoribus nostris, *videlicet Banis dicti nostri Banatus*, ac nobis a multis temporibus jam elapsis, signanter vero a tempore pristino, dum pro liberatione dominae Mariae reginae laborabamus, se multis casibus fortuitis, rebus et personis eorum non parcendo, submittendo exhibere curaverunt. In compensationem eorundem servitiorum ipsorum, ut etiam antea, an ipsa servitia eo magis animarentur, quandam villam regalem Patak vocatam *in Districtu praescripti castri Mihald* habitam, cum omnibus suis utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet praelibato Petro, et fratribus suis supradictis, ac eorum haeredibus, haeredumque ipsorum successori-

bus, duximus conferendam sicut nostro incumbit officio, sub infrascriptis conditionibus, et solutionibus utendam, et tenendam videlicet: quod in festo beati Michaelis Archangeli singulis annis de qualibet sessione singulos tres grossos, et in festo beati Georgii martiris quinquagesimam *Castellanis praescripti Castri Mihald* pro tunc constitutis solvere teneantur, prout de aliis liberis villis ipsorum Kenezialibus solvere sunt consveti. In cujus rei testimonium praesentes literas nostras sub impressione sigilli nostri, quo utimur, consignatas duximus annuendas. Datum in Jeneo, secundo die festi beati Alexii Confessoris, anno domini millesimo trecentesimo octuagesimo septimo".

2 *Diploma Ladislai Regis*, ap. MANIU, *Disertațiune despre originea românilor*, Timișoara, 1857, in-8, p. 541, nota: „Universorum Nobilium et Kineziorum, nec non aliorum Valachorum de Districtibus Lugos, Sebes, Mehadia, Almas, Krassofii etc." – LAURIAN, 311, nota: „Lugos, Sebes, Mihald, Halmas, Krassofii etc."

3 OLAHUS, *Hungaria et Atila*, Vindobonae, 1763, in-8, p. 76. – Genealogia lui Oláh, făcută de el însuși, vezi în ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, I, 47.

4 ION IONESCU, *Agricultura din Mehedinț*, Bucur., 1868, in-8, p. 1-39.

5 *Poezii poporale*, ed. Alecsandri, p. 292.

6 BOLLIAC, *Harta în relief a României*. – Și mai corect, în BÖHM, *Atlas zur Geschichte Temeser Banats*, Leipzig, 1861.

7 VENELIN, 9-14. – După însuși originalul, păstrat în Arhivul Statului din București, noi am reprodus din nou acest document în *Arh. istorică*, III, 191-193.

8 *Dissert.*, 138-39. – FÉJER, VIII, 2, p. 287-89. – Într-un alt loc, mulțămită diplomelor maghiare descoperite mai în urmă, noi vom completa acest registru, deși lipsele sînt puțin esențiale.

12

1 Apud FOTINOS, Ιστορία τῆς παλαῖ Δακίας, Βιέννῃ, 1819, in-8, t. 3, p. 370, nota: „ἐξουσιασ τὴς τῶν δύω μερῶν τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς μαύρης θαλάσσης, καῖ κύριος τοῦ κάστρου Δρύστος μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Ἀδριανουπόλεως ὅλων ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων".

2 ASSEMANI, *Calendaria Ecclesiae Universae*, t. 5, part. I, Romae, 1755, in-4, p. 61: „Ex Pisano Waddingus in Annal. Minor. an. 1369 memorat, Bulgariam Ludovici (regis) jugum excessisse, *ac Bassarath (Ladislaum Bassarabam) Regem schismaticum Bodonio urbe regia potitum fuisse...*" – *Bodon* ungurește, *Budim* serbește și bulgărește, *Diiu* românește și turcește este urbea *Vidin*.

3 *Diploma Ladislai Vaivodae*, an. 1372, în FRIDVALDSZKJ, *l.c.*: „*nobiscum* et cum exercituma nostro viriliter *contra saevissimos et infideles Thorcos et Imperatorem de Tirna, ipsosque invadendo*" etc.

4 *Iunaczke narodne pesme o kralievitĭu Marku*, Novisad, 1857, in-8, p. 65: „Kralievitĭ Marko u Azaczkoi tavnitzy. – Explicațiunea în BESONOV, *Narodnyĭa bylny*, Moskva, 1862, in-8, p. CCCXXX. – Despre dușmănia între Mircea cel Mare și eroul eposului serb, vezi: KARAGICI, *Zsivot i obiczai naroda srpskoga*, Becz, 1867, in-8, p. 241; MAURO ORBINI, *Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, in-f., p. 279 etc.
5 *Cîntece poporane*, în ALECSANDRI, *România literară*, Iași, 1855, in-4, p. XIV- XV.
6 SALVERTE, *op. cit.*, I, 275-286. – POTT, *Die Personennamen*, Leipzig, 1859, in-8, p. 563. – POTT, *Etymologische Forschungen*, Lemgo, 1861, in-8, t. 2, part. 1, p. 170-71.
7 FÉJER, X, 8, 447.
8 BARIȚ, *Transilvania*, VI, 127.
9 FÉJER, IV, 1, 417. – PRAY, *Dissert.*, VII, 134-5.

13

1 PAULUS JOVIUS, *Historia sui temporis*, Paris, 1553, in-f., în *Arhiva istorică*, II, 30.
2 LELEWEL, *Géogr.*, II, passim.
3 DEUSTER, ap. ASCHBACH, *Über die Trajans steinerne Donaubruecke*, Wien, 1858, in-8, p. 17, 28.

STUDIUL II
Nomenclatura

1
Țara Românească

Nici o parte a Daciei nu s-a zis vreodată cu mai mult drept: „Țară Românească".

În lungul trilater de maluri, cu Dunărea la sud, cu Temeșul la apus și cu Oltul la răsărit, începînd jos la Severin și perzîndu-se sus în acea vale a Hațegului, unde vulturul roman urmărise pînă-n ultimu-i adăpost pe fugîndul dracone al Daciei, aci a fost totdeauna măduva românității.

De la podul lui Traian, *Pons Traiani*, pînă la urbea lui Traian, *Ulpia Traiana*, între cele două căi traiane, *Viae Traianae*, una lîngă Olt și cealaltă aproape de Temeș[1], tot petecul de pămînt mai conservă încă întipărită pretutindeni memoria patriarcului naționalității române, al căruia nume ajunsese pentru străbunii noștri a fi una cu însuși numele Romei: „*Plebes et Ordo Traianensis*"[2].

Pe la 1532 un italian din Padova, Francesco dalla Valle, vizitînd în treacăt o monastire de la Tîrgoviște, a cercetat din curiozitate pe călugării de acolo asupra originii lor naționale, căci îl surprinsese din capul locului întrebarea ce i se adresa la tot pasul: „știi *românește?*"

I s-a răspuns:

„Împăratul Traian, cucerind această țară și împărțind-o veteranilor săi, a făcut-o colonie romană, iar noi fiind strănepoți ai acelor ostași ai Romei, de aceea ne și numim români"[3].

Nicăiri suvenirea leagănului nu s-a putut păstra mai corectă și mai vie.

Nu este dară de mirare că, dintre toate țărele române, Muntenia a fost pururea cea mai *Țară Românească*, pe cînd celelalte preferau a-și da succesivamente feli de feli de calificațiuni, mai mult sau mai puțin eterogene.

Înșiși străinii i-au recunoscut în unanimitate această aureolă de prima fie a Romei în Oriinte, acordîndu-i numai ei pe țărmul nordic al Dunării numele propriu de *Valahie* sau *Vlahie*, pe care geografia europee i-l consacră pînă-n zilele noastre: *Valachie, Walachei, Valacchia*.

Ardelenii au mers mai departe în constatarea priorității naționale a Munteniei, zicîndu-i pur și simplu *Țară*, întocmai precum romanii cei

vechi ziceau Romei pur și simplu: *Urbe*, sau precum indianii zic colosalului lor Gang pur și simplu: *Fluviu*.

2
Originea termenului „vlah"

Aci e locul să aprofundăm una din cestiunile filologice cele mai controversate.

La slavi și la germani, adecă la cele două mari ginți așezate de veacuri la coastele latinității, termenul *vlah* se aplică într-un mod generic către toate popoarele ieșite din tulpina romană, iar mai în specie către italiani și români, posteritatea cea mai directă a Romei.

Deja clasicul cronicar moldovenesc Miron Costin observă:

„Nemții italianilor le zic *Wälschen* și nouă moldovenilor și muntenilor iar așa: *Walachen;* franțozii italianului îi zic *vallon*, și nouă moldovenilor și muntenilor: *vallaques;* leșii italianului îi zic *wloch*, iar nouă moldovenilor și muntenilor: *wotoszyn*"[1].

Ei bine, pe unii spiritul de ostilitate contra românilor, pe alții neștiința, pe o seamă simetria între elementele unei sisteme artificialmente combinate i-au împins a trece cu vederea sau a nu înțelege această universală accepțiune slavo-germană a termenului *vlah* în privința tuturor latinilor.

Nu vom spune nemic despre vechea poveste băbească a „hatmanului Flac"[2], de la care s-ar fi urzit numele *Vlahiei*, nici despre o mulțime de derivațiuni, demne a figura numai doară în catalogul doctelor excentricități ale minții umane[3].

Nu putem însă a lăsa la o parte cu indiferință teoria ceva mai serioasă în puterea căriia termenul *vlah* n-ar specifica o origine națională, ci numai o profesiune, fiindcă slavonește acest cuvînt ar fi însemnînd pe *cioban*[4].

Oare nu s-ar putea pretinde, cu aceeași aparință de dreptate, că serbii și chiar slavii în genere nu sînt o ginte, fiindcă robii se numeau în latinește *servi* și *sclavi?*

Există o regulă elementară în studiul numilor proprii: nemini, fie individ, fie popor, nu-și dă și nu primește de bunăvoie o poreclă puțin măgulitoare[5].

Principii munteni în toate crisoavele lor slavice și grece se intitulează cu mîndrie: „domni ai Vlahiei".

Diplomatica din secolul XIV ne procură nenumărate probe cum că *românii* se făleau a fi *vlahi*, purtînd ambele numi, cel intern și cel extern, cu aceeași mulțumire de amor propriu național[6].

Oricît de democratică ar fi o naționalitate, totuși traiul de stînă nici chiar în *Odiseea* lui Omer nu constituă o distincțiune onorifică.

Oare numai la români să fie o excepțiune?

Adevărul este că nici o limbă slavică, dar nici una, nu numește pe ciobani *vlahi*.

De cîte ori românii cei neaoși se întîmplau a fi totodată și păstori, ceea ce se vede și se vedea cam ades mai cu seamă la cei de peste Dunăre, slavii din vecinătate le ziceau tot vlahi ca și mai-nainte, căci prin păstorie nu-și perde cineva naționalitatea.

Noi desfidem pe oricine a ne arăta undeva un singur textuleț cît de mic în care vreun păstor *serb, boem, rus, bulgar* sau *polon*, avîndu-și caracterul său național bine specificat, să fie numit *vlah*[7].

Se mai pretindea că și la arnăuți acest termin ar fi sinonim cu *cioban*.

O cunoștință mai de aproape cu limba albaneză constată că s-a comis și aici o eroare[8].

Serbii catolici și mahometanii din Bosnia satirează uneori cu epitetul vlahi pe serbii cei ortodocși[9]; dar cauza acestei confuziuni este că numai între români nu se găsesc peste Dunăre mahometani sau catolici, toți pînă la unul fiind ortodocși, astfeli că numele de *vlah* s-a confundat acolo cu ideea de ortodoxie.

În toate fîntînele istorice ale slavilor, fără excepțiune, *vlah* denoată pururea o ființă latină, chiar acolo unde românimea s-a deznaționalizat cu timpul, bunăoară în Dalmația și-n Moravia[10].

Să trecem la o altă serie de adversari.

Lui Dobrowsky și lui Šafařik nemini nu le poate contesta sceptrul de regi ai limbisticei și arheologiei slavice.

Ambii susțin că termenul *vlah* ar fi însemnînd în feliurite dialecte slavo-germane pe celți, de la cari, în considerațiunea șederii lor primitive în Galia și-n Italia de sus, numele s-ar fi lățit apoi într-un mod abuziv asupra naționalităților romanice posterioare de acolo.

Slavii și germanii nu numesc pe francezi și pe italiani *vlahi* din cauza latinității, ci din cauza celtismului.

Aceasta-i pe scurt teoria lui Dobrowsky și a lui Šafařik[11].

Ea se distruge prin o singură întrebare.

De ce oare slavii și germanii numai pe celții cei latinizați i-au numit *vlahi*?

De ce niciodată n-au numit astfeli pe celții cei n e l a t i n i z a ț i?

Prin urmare, termenul nu se referă la fondul celtic, ci unicamente la actul de *latinizare*.

Šafařik și Dobrowsky afirmă, dar nu probează.

Din contra, ei cad în păcatul de a cita un antic analist german, carele dărîmă propria lor aserțiune.

Într-o cronică anglo-saxonă din anul 640 locuitorii din Galia, de mult latinizați, sînt numiți: *Galwalas*, adecă *Gal-Walas* sau *gali-romani*.

Cuvîntul *Walas*, una din formele cele mai obicinuite ale termenului *vlah*, semnifică aci anume pe latini[12].

Cum dară concoardă aceasta cu doctrina lui Šafařik și Dobrowsky?

Mai este ceva.

Românii de la Dunăre nu numai că nu sînt semigali, ca francezii sau italianii de la nord, dar nici măcar nu se învecinează cu vreuna din poporațiunile celtice.

Atunci de ce oare slavii și germanii îi numesc *vlahi*, ba încă mai cu preferință, ca și cînd tocmai în Carpați ar fi fost tăria celtismului?

Să analizăm mai departe.

Cronica rusă a călugărului Nestor din secolul XI coprinde în sine toate înțelesurile termenului *vlah*.

În două locuri, ea numește astfeli pe locuitorii cei romanizați ai Galiei[13].

În alte două locuri, confundînd pe slavi cu dacii, ea dă numele de *vlahi* cuceritoarelor legiuni romane ale împăratului Traian[14].

În fine, tot ca *vlahi* apar într-însa, în legătură cu romanii lui Traian, românii de astăzi, povestindu-se alungarea lor de către invaziunea maghiară[15].

Așadar în limbagiul nestorian, ca și-n cronica anglo-saxonă de mai sus, cele mai vechi documente în această materie, *vlah* se aplică explicit la diferitele forme ale elementului latin, nicidecum la celți.

Francezii, în cari prototipul celtic e cel mai pronunțat, rareori și numai prin excepțiune sînt numiți *vlahi*, pe cînd românii, în cari celtismul e ca și nul, și italianii, în cari el este de tot parțial și cu mult anterior primei aparițiuni a slavo-germanilor pe scena istoriei, sînt *vlahizați* aproape totdauna.

Maghiarii, veniți în Europa în secolul IX și pe cari neamurile limitroafe îi familiarizară cu nomenclatura diverselor popoare continentale, numesc *vlahi*, adecă *oláh* și *olas*, numai pe români și pe italiani.

Polonii și boemii de asemenea.

Muscalii, serbii și bulgarii numai pe români.

În fața acestei statistice, ca să ne fie iertat a ne exprime astfeli, se spulberă ipoteza celtică.

Mai este încă o opiniune, patronată de o seamă de filologi de prima ordine, dar care totuși nu rezistă la cea întîie atingere a criticei.

În antica literatură indiană, oricine nu știa limba sanscrită se chema *mlêcîha*, cuvînt derivat din verbul *mlêcîh*, a vorbi într-un mod îngăimat[16], adecă întocmai ideea pe care o exprimau elenii prin βάρβαρος[17]. Ei bine, unii și-au închipuit că *vlah* ar putea fi o simplă modificațiune din *mlêcîha*, însemnînd din puntul de vedere al germanilor pe toți acei ce nu vorbeau nemțește[18].

Această ipoteză se ciocnește cu următoarele obiecțiuni:

1. Pentru a se putea admite probabilitatea unei tranzițiuni fonetice din *mlêcîha* în *vlah* se cer nește forme intermediare, cari însă nu există nici într-o limbă indo-europee;

2. Verbul sanscrit *mlêcîh* s-a conservat pînă astăzi la slavi, anume *ml'czati* în înțeles de a tăcea, de unde la români *mulcom*, ceea ce probă că nici substantivul sanscrit *mlêcîha* n-ar fi perdut sonul *m*;

3. Limbele germanice nu ne oferă absolutamente nici un derivat din verbul *mlêcîh*, încît chiar de reținеau ele substantivul *mlêcîha*, fie și sub forma de *vlah*, tot încă n-ar fi știut să-l întrebuințeze în simțul cu care, zecimi de secoli înainte, îl întrebuințau indianii.

4. Nu se poate da nici un exemplu de *ml* sanscrit trecînd în *vl* german, încît nu se află în favoarea etimologiei propuse nici măcar o semiprobă prin analogie.

5. Din contra, de vreme ce teutonii prefăcură pe boemul *Vltawa* în *Moldau*[19], propensiunea limbei germane se pare a fi de a schimba pe *vl* în *ml*, iar nu viceversa.

Mai în sfîrșit, nici un argument *pentru* și mai multe obiecțiuni *contra* este nu bilanț destul de elocinte.

Dar atunci de unde oare se trage termenul *vlah?*

Să stabilim mai întîi, ca un punct preliminariu de prima importanță, că germanii cunoscuseră pe romanii cei vechi și apoi pe neolatini înainte de a deveni aceștia cunoscuți slavilor.

Ciocnirile teutonilor cu Italia erau foarte dese și foarte crîncene, pe cînd nici nu se plămădise încă existința nominală a slavilor.

Prin urmare, termenul $v + l + h$ în înțeles de *romanus* sau *latinus* slavii l-au luat de la germani.

O dată așezată această bază, care oferă toată certitudinea unei axiome istorice, încît ar fi absurd a pretinde contrariul, trebui să recurgem acum la limbele teutonice.

În toate dialectele germane radicala *val*, devenită *val* + *d* sau *val* + *t* prin sufix, însemnează a stăpîni sau a domni[20].

De acolo derivă, fără cea mai mică modificare fonetică a rădăcinei, diversele forme germane ale termenului *vlah*.

La scandinavi, italianul sau francezul se numește *val-r* și Italia sau Francia *Val-land;* în limba germană medie: *Val-hes* și *Val-holant*, de unde adjectivul *Val-hesc*, din care s-a format modernul *Welsch;* și așa mai încolo.

Mai pe scurt, Roma dominînd lumea, „Romanos rerum dominos"[21], pe cînd au cunoscut-o teutonii, această trăsură caracteristică de stăpînire universală s-a răsfrînt în numele germanic al tuturor latinilor.

Tot așa perșii din anticitate numeau pe sciți *saka*[22], de la radicala *çaka*, stăpîn, domn, fórte, ceea ce face pe Pictet să observe: „Rien de plus naturel que d'appeler *les puissants*, *les forts*, des peuples redoutables par leur nombre, leur vaillance et leurs perpetuelles agressions"[23].

Primind mai tîrziu de la teutoni termenul *vlah*, slavii l-au aplicat la rîndul lor către Roma și către fiii ei cei mai apropiați de centrul Europei: italiani, francezi, români.

Dar renumele crește prin trecere din loc în loc.

La germani *vlah* desemna numai regalitatea Romei; la slavi, pe lîngă această noțiune de imperiu, s-a mai brodit acea de colosalitate.

Volot, care nu este decît o formă a numelui *Voloch*[24], însemnează în limba paleoslavică pe *gigante*[25].

La slavi, pe cari pozițiunea geografică îi ținea departe de sfera conflictelor cu romanii, *vlah* n-a scăzut niciodată la o semnificațiune trivială sau înjositoare.

Germanii, din contra, umilind și cucerind pe la începutul evului mediu mai toate țările latine din occidinte, s-au văzut dodată stăpîni ai romanilor, adecă domni actuali peste foștii domni ai lumii; și această schimbare radicală în natura relațiunii internaționale n-a putut a nu produce o modificare analogă în limbă: termenul *vlah* a căpătat în unele dialecte teutonice o însemnare diametralmente opusă celei vechi.

Walliscus, *wealh*, *wall* desemna la saxoni pe rob și pe străin[26].

Însă tot așa de jos, ba chiar și mai jos poate, descinse în același timp la franci sau la longobarzi cuvîntul *romanus*[27].

Chiar la noi în România, pe dată ce boierii începuseră a crede că sînt slavi sau greci din cauza culturei slavice și grece, vorba „rumân" ajunse a se întrebuința pînă adiniori mai cu seamă în înțeles de clăcaș, de sclav, de plebe.

În cădere, ca și-n mărire, ambele expresiuni mergeau braț la braț.

Vlah fiind sinonim cu *roman*, așadară Muntenia, *Țara Românească* prin excelință, a fost totdodată prin excelință *Vlahie* sau *Valahie*.

E remarcabil un act papal din secolul XIV în care ne întîmpină amîndouă aceste numi legate la un loc.

La 1345 papa Clemente VI, îndemnînd la catolicism pe domnul muntenesc Alexandru, tatăl lui Vladislav Basarab și al lui Radu Negru, scria între celelalte:

„În Ungaria, Transilvania, Muntenia și Sirmia locuiesc *vlahii-romani*".

Textul latin sună:

„*Olachi Romani*, commorantes in partibus Ungariae, Transilvanis, Ultralpinis et Sirmiis".

Apoi mai jos, în aceeași bulă, nobilimea și plebea Munteniei sînt numite iarăși: *vlahi-romani*.

Lătinește:

„Aliis tam Nobilibus quam popularibus *Olachis Romanis*"[28].

Ar urma dară că în prima jumătate a secolului XIV pînă și Scaunul Apostolic va fi aflat deja prin misionarii săi amîndouă denumirile genetice ale Munteniei; noi însă bănuim că-n bula de mai sus cată să fie mai curînd: „Olachi *Komani*", ceea ce editorul a putut citi „Olachi *Romani*" numai din cauza identității maiusculelor *R* și *K* în paleografia latină din evul mediu.

Țara Românească și *Vlahia* sînt două forme nominale sub cari ni se prezintă ideea statului muntean: o formă indigenă, născută și conservată în propriul grai al poporului, și o formă exotică, dată nouă de către neamurile învecinate, dar adoptată din parte-ne de bunăvoie.

O comparațiune va face și mai lămurită diferința între ambele.

Vlahia pentru *români* este ca *Bohemia* pentru *cehi* sau *Hungaria* pentru *maghiari*, la cari papismul întrodusese oficialitatea latinității, întocmai precum patriarhismul furișase la noi slavitatea cea oficială, iar o asemenea bifurcare limbistică nu putea să nu aducă naturalmente cu sine desfacerea numirii naționale iarăși în două: originală și tradusă.

Acum însă, cînd nu mai există nicăiri cultul *ex-officio* al unui dialect străin în dauna vorbei pămîntene; acuma, cînd catolicismul nu mai impune nimănui pe „pater noster" și ortodoxia pe „otcze-nasz" sau πάτερ-ἡμῶν; acuma cehul, oriunde dă peste *Bohemia*, o retraduce prin

Czechy; oriunde dă românul peste *Vlahia,* cată s-o retraducă prin *Țara Românească.*

Astfeli au și făcut-o părinții noștri în secolul XVII, cînd limba română începu a revindeca cu-ncetul drepturile sale.

Diplomele cele slavice ale lui Matei Basarab poartă totdauna *Vlahia:* „zemlia uggrovlachiiskaia"[29].

În crisoavele române ale aceluiași principe ne întîmpină pretutindeni înlocuirea acestui cuvînt prin *Țara Românească*[30].

Pe malul sudic al fluviului, acest epitet se dedea în evul mediu mai cu precădere teritoriului intermediar dintre Epir și Tesalia[31], unde pînă acum, închisă ca într-o scoică de munți, palpită vivace și rezistinte însăși inima românimii transdanubiane[32]

Două *Vlahii.*

Ceea ce a fost pentru Dacia lui Aurelian Vlahia de la Pind, pentru Dacia lui Traian a fost Vlahia de la Severin: un cremene, din care la momente predestinate scăpăra cu putere scînteia românismului.

Această analogie între cele două „Țări Românești", ambele cîrmace ale mișcărilor de redeșteptare națională pe cîte o lature a Danubiului, ne conduce pe nesimțite la cercetarea unei faze nominale foarte importante, care se păruse unora a fi fost întrodusă într-adins pentru a nu se confunda cumva Vlahia carpatină cu omonima sa din Hem.

3
Ungro-Vlahia

Începînd din secolul XIII și pînă pe la anul 1700, muntenii nu încetau a adăuga pe un misterios *Ungro* cătră numele cel radical al *Vlahiei.*

Scaunul metropolitan al Țărei Românești, urmînd unei arhaice datine pe care nemini n-o mai precepe, persistă pînă astăzi a fi arhiepiscopat al *Ungro-Vlahiei.*

Ce însemnează oare această *Ungaro-Românie?*

Mulți s-au ispitit a dezlega cimilitura.

Nemini însă nu-i dă de căpătîi.

Șincai zice:

„Valahia se numește Ungro-Vlahie ca să se osebească de cea din Tesalia"[1].

Răposatul Săulescu mai amplifică această afirmațiune:

„Muntenii sînt numiți ungro-vlahi spre distingerea vlahilor mogleniți din Macedonia și Tesalia"[2].

Așa să fie?

Nici o umbră de probabilitate.

Muntenia nu se temea a fi luată vreodată drept Vlahie de la Pind, fiind despărțite una de alta nu numai prin Dunăre, dar și prin Balcani.

Dacă era vorba de o asemenea temere, mai degrabă trebuia să se sperie Basarabii de a da țărei lor un nume care o expunea mereu a fi considerată ca un singur corp cu Ungaria.

Departe de a preveni vreo confuziune în nomenclatură, *Ungro-Vlahia* împinsese pînă și pe cronicarii moldoveni din secolul XVII[3] a amalgama adesea pe munteni cu *unguri*, iar biograful lui Neagoie Basarab, scriind pe la 1520, califică mai pretutindeni Țara Românească: *Panonie*[4].

A-și impune dar un nume, mai ales acela de *Ungro-Vlahie*, numai și numai din gustul de a caracteriza astfeli diferința pozițiunii lor teritoriale în raport către depărtata și inofensiva *Mogleno-Vlahie*, ar fi fost pentru munteni o metafizică.

Cantemir zice:

„Grecii le-a zis ungro-vlahi și țărei *Ungro-Vlahie*"[5].

Apoi mai jos:

„Jale că unii din scriitori, în diplomatele domnilor munteni și-n alte cărți, nesocotind ce cinste coprinde numele român, scriu numele de greci împrumutat ungro-vlah, adecă căci sînt mai aproape de hotarele unguresti, sau căci Radu-Vodă Negrul despre țara ungurească a venit"[6].

Cantemir mai adaugă, în sfîrșit, că numele turcesc al Munteniei, *Kara-Iflak*, măcar că se traduce literalmente „negrul-vlah", dar în realitate nu este decît o desfigurare fonetică a cuvîntului Οὐγγρο-βλαχός, fiindcă:

„Altmintrelea ar fi trebuit să fie alt neam carele să se cheme *Ak-Iflak*, adecă vlah-alb, și împotriva aceluia acesta să se cheme vlah-negru, care nici a fost, nici este"[7].

Sorgintea expresiunii *Kara-Iflak* o vom dezbate mai la vale, ca și fantastica descălecare a lui Radu Negru din „țara ungurească".

Aci ne mărginim cu rămășița asertiunii: *Ungro-Vlahia* de origine grecească.

Pentru timpul anterior anului 1400, Cantemir cunoștea un singur bizantin, carele și acela întrebuințează într-un singur loc zicerea Ungro-Vlahie, anume împăratul Ion Cantacuzen pe la 1375[8].

Oare din această unică mențiune izolată se putea înduce grecismul cuvîntului?

Prin înalta-i pozițiune autorul grec, din actele diplomatice dintre Muntenia și Constantinopole, nu putea a nu ști titlul pe care și-l dedeau domnii munteni în secolul XIV de cîte ori scriau grecește: αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας, precum este bunăoară inscripțiunea icoanei lui Vladislav Basarab de pe la 1365, conservată în lavra Sîntului Atanasiu din Muntele Atone, de unde a dezmormîntat-o d. A. Odobescu.

În urma lui Cantemir s-au mai scos la lumină *Protocoalele* Patriarcatului Constantinopolitan dintre 1315-1402.

Muntenia este numită acolo pretutindeni: Οὐγγροβλαχία.

De ce însă?

Pentru că așa se intitula „marele voievod" Alexandru, tatăl lui Vladislav Basarab, în corespundința-i bizantină din 1359: „Ὁ εὐγενέστατος μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας".

Scaunul patriarcal trebuia negreșit să-i răspunză tot astfeli, căci de pe aiuri nu putea afla cum să-l cheme într-un mod oficial: „Εὐγενέστατε, συνετώτατε, ἀνδρικώτατε, μέγα βοϊβόδα καὶ αὐθέντα πάσης Οὐγγροβλαχίας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι γνησιώτατε, ποθεινότατε υἱὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος κῦρ Ἀλέξανδρε"[9].

Georgiu Codin, scriind deja în secolul XV, ne prezintă la rîndul său zicerea *Ungro-Vlahia*[10]; dar el o cunoscuse anume din arhivul Patriarcatului Constantinopolitan, precum o demonstră expresiunea luată de acolo: μητροπολίτης μέρους Οὐγγροβλαχίας[11].

Afară de Cantacuzen, de *Protocoale* și de Codin, acest cuvînt nu se găsește nicăiri în ceilalți scriitori bizantini.

Pe la 1400, vulgul din Elada numea Țara Românească curat numai: Βλαχία[12], întocmai precum îi zicea pe la 1300, cu un secol înainte, bizantinul Nicefor Gregora[13].

Tot așa scriau grecii cei stabiliți în Muntenia, din cari unii reușeau a se urca la cele mai înalte demnități ale statului[14].

Ungro-Vlahia era rezervată actelor domnești și metropolitane.

Din analiza lui Cantemir, Șincai și Săulescu, noi am dobîndit pînă aci două convicțiuni:

1. Numele *Ungro-Vlahia* nu s-a impus Munteniei ca un simplu mijloc de a o deosebi de *Mogleno-Vlahie*;

2. Acest nume ne apare ca o proprie creațiune a muntenilor, nu ca un împrumut.

Dar care-i este înțelesul?

Ghicitu-l-a cineva?

Pray[15], Gebhardi[16] și Engel[17] văd în *Ungro-Vlahia* o probă despre antica suzeranitate a coroanei Sîntului Ștefan asupra Țărei Românești.

Nemic, în adevăr, nu se pare a fi mai probabil la prima vedere.

D. Rösler iată cum rezumă și completează teoria predecesorilor săi: „Cum că voievodatul muntean fusese dintru-ntîi numai o provincie a regatului ungar, rădicîndu-se apoi abia la treapta de domnie vasală, dovadă este însuși numele țărei, Ungro-Vlahia, uzitat în propriile diplome ale voievozilor munteni"[18].

Pray, Gebhardi și Engel nu demonstrau nemic.

Ei deduceau pur și simplu printr-un joc de cuvinte cum că *Ungro-Vlahia,* deoarăce coprinde în sine numele *Ungariei* și numele *Vlahiei*, trebui să fi semnificînd dominațiunea *Ungariei* în *Vlahia.*

D. Rösler face un pas înainte.

El constată uzul acestui nume în crisoavele domnești din Muntenia.

Însă tocmai această împrejurare, atît de ponderoasă, este ceea ce doboară la pămînt întreaga sistemă.

Și iată cum.

Se poate zice într-un mod absolut că nu există nici o diplomă munteană princiară sau metropolitană, scrisă slavonește sau chiar grecește, în care Țara Românească să nu fie numită *Ungro-Vlahie.*

Colecțiunea lui Venelin ne procură vro cincizeci de documente de această natură dintre anii 1360-1700[19].

Ungro-Vlahia figurează în toate fără excepțiune[20].

Pe cît însă de universală e *Ungro-Vlahia* în diplomatica slavo-greacă a Țărei Românești, tot pe atîta de neauzită este ea în celelalte acte muntene, scrise în limba latină și cari sînt destul de numeroase, mai ales în secolul XIV.

Basarabii ar fi putut să se întituleze *Vayvoda Ungro-Vlachiae* sau *Ungro-Valachiae* sau *Hungaro-Blachiae,* tot așa de lesne precum se întitulau ei toți pînă la Vlad Dracul: *Vayvoda Transalpinus* sau *Valachiae Transalpinae.*

De ce oare n-au făcut-o?

Toate referințele diplomatice între Ungaria și Muntenia se redegeau lătinește.

Avem la mînă mai multe diplome internaționale în această limbă, mai cu seamă de la Vladislav Basarab[21] și de la Mircea cel Mare[22].

Dacă termenul *Ungro-Vlahia* denota cîtuși de puțin raportul de vasalitate al Munteniei către regatul ungar, apoi necesarmente ar fi tre-

buit ca Basarabii mai în specie în corespundința lor cu regii maghiari să se serve de această expresiune.

Ei bine, ei nu făceau așa.

Coroana cea suzerană a Sîntului Ștefan – căci noi recunoaștem că era în adevăr suzerană – ar fi cerut-o cu orice preț ca o solemnă datorie omagială.

Nici o pretensiune de feliul acesta nu transpiră de nicăiri.

Regii maghiari, tocmai pînă pe la 1700, se par a fi ignorat cu totul însăși existința vorbei *Ungro-Vlahia!*

Este comic măcar de a presupune că Basarabii s-ar fi lăudat mereu către slavi și către greci cu pozițiunea lor de domnie subalternă, ca și cînd era ceva demn de invidie, pe cînd numai în fața stăpînului ei luau dodată un aer de egalitate, ascunzînd cu stăruință ceea ce manifesta supunerea.

Este și mai comic de a-și imagina pe un suzeran carele nu cunoaște numele omagial al vasalului!

Dacă *Ungro-Vlahia* avea înțelesul pe care i-l atribuiesc Pray, Gebhardi, Engel și d. Rösler, consecințele faptului s-ar fi intervertit vrînd-nevrînd în următorul chip:

1. Basarabii ar fi murmurat acest cuvînt, așa-zicînd cu d-a sila, numai în relațiunile lor directe sau indirecte cu Ungaria, adecă în diplome latine;

2. Basarabii l-ar fi înlăturat fără rezervă, ca o expresiune puțin măgulitoare pentru susceptibilitatea națională, din toate relațiunile lor directe sau indirecte cu românii, cu slavii și cu grecii, adecă din diplome nelatine;

3. Curtea regească a Ungariei n-ar fi lipsit niciodată de a numi Muntenia *Ungro-Vlahie* și numai *Ungro-Vlahie.*

Aceste efecte, necesitate de logică, sînt diametralmente opuse realității.

Fotino, Venelin și d. Laurian s-au apropiat de veritate mai mult ca oricine altul.

Fotino zice:

„Muntenia se numește *Ungro-Vlahie* din cauza locuitorilor săi, veniți aci din Transilvania”[23].

Într-un alt pasagiu el traduce *Ungro-Vlahia* din titlul lui Radu Negru prin „Țara Românească din Ungaria”, mai adăugînd apoi în notă că prin „Ungarie” se înțelege Transilvania[24].

Venelin vorbește ceva mai pe larg:

„Basarabii s-au zis domni ai toatei *Ungro-Vlahie*, adecă ai Transilvaniei, anume de cînd apucară posesiuni în interiorul acestei țăre, bunăoară așa-numitele ducaturi de Almaș și de Făgăraș; fiind însă că Ardealul avea voievozi ai săi proprii, de aceea nici titlul în cestiune nu era în realitate decît o controversă"[25].

D. Laurian, în fine, comentează *Ungro-Vlahia* prin: „Ungaria de peste Temeș, pe care o desparte fluviul Mureș în Temeșiană și Crișiană"[26].

Ceea ce-i comun lui Fotino, Venelin și d-lui Laurian se poate rezume în următorul aforism:

„*Ungro-Vlahia* indică stăpînirea muntenilor peste o parte oarecare din pămîntul politic al Ungariei".

Așa este, precum ne vom încerca a o demonstra cu cîteva rînduri mai la vale.

Așa este, dar fiecare din cei trei autori își întunecă fundamentala idee prin cîte o parțială rătăcire.

Fotino crede că Radu Negru ar fi adus zicerea *Ungro-Vlahia* din Transilvania, pe cînd în fapt fratele acestui principe, Vladislav Basarab, și tatăl amînduror, Alexandru, precum și metropoliții lor, fără a mai vorbi de epoce anterioare, o purtaseră cu mult mai-nainte în titulatura princiară și arhierească.

Aceasta-i greșeala lui Fotino.

Venelin n-a știut că ducatul Amlașului nu se afla în Ardeal, ci în Temeșiana, mai închipuindu-și pe dasupra că întreaga Transilvanie s-ar fi numit *Ungro-Vlahie*, ceea ce nu-și găsește justificarea nici într-o fîntînă istorică.

Aceasta-i greșeala lui Venelin.

D. Laurian strămută dominațiunea Basarabilor peste Temeș, pînă unde nu se întinsese niciodată teritoriul Munteniei, cel puțin în secolii XIII și XIV.

Aceasta-i greșeala d-lui Laurian, carele însă, cată s-o mărturim, s-a cores mai în urmă, adoptînd o altă interpretare mai adecuată cu adevărul decît chiar a lui Fotino și Venelin[27].

Scuturînd pe cîteșitrei de ceea ce-i de prisos și completîndu-i prin ceea ce le lipsește, noi am venit la următoarea concluziune:

Țara Românească devine *Ungro-Vlahie* anume de cînd cu anexarea Făgărașului.

Cu alte cuvinte:

În termenul *Ungro-Vlahie*, descompus în ambele sale elemente constitutive, Muntenia corespunde cu *Vlahia*, iar porțiunea olteană a Transilvaniei cu *Ungaria*.

În cronicele și-n documentele române Transilvania mai cu seamă se numește aproape totdauna: *Țară Ungurească*[28].

„Domn al Ungro-Vlahiei" înseamnă: *Dominus Hungariae et Valachiae*. Era ceva ca „roy d'Angleterre *et de France*" în diplomele regilor normanzi din secolul XIV.

Pe țărmul Danubiului ca și pe ai Tamisei, de dincoace *domnia Ungariei*, de dincolo *regalitatea Franciei*, au fost dentîi formula unei realități exagerate, apoi în curs de secoli o pretensiune tradițională.

Este evidinte că grandioasa titulatură *ungro-vlahă* nu putea surîde coroanei Sîntului Ștefan.

Tocmai de aceea, evitînd ceartă, în toate diplomele latine, accesibile ungurilor, Basarabii prefereau a da țărei nesupărăciosul nume de Muntenie: *Transalpina*, pe cînd în relațiunile lor cu celelalte staturi limitrofe, cu slavii și cu grecii, precum și-n afacerile curat interioare, ei se făleau a fi domni ai *Ungro-Vlahiei*.

Regii maghiari, la rîndul lor, abia una singură dată au pronunțat *Ungro-Vlahie*, și-apoi cu o rezervă foarte semneficativă, anume într-o diplomă slavică a împăratului Sigismund din 1420, hărăzită monastirii Tismana și-n care se adaugă imediat: „adecă a Basarabilor"[29], pentru a arăta astfeli că nu teritoriul Ungariei se înțelege prin *Ungro*.

Tronul muntean din evul mediu recunoaște supremația tronului maghiar, plătindu-i chiar un tribut; dar natura acelei vasalități, precum ne vom convinge mai departe, era altfeli de cum și-o închipuiesc Pray, Gebhardi, Engel și d. Rösler.

Este interesant că și domnii Moldovei începuseră într-un timp a-și forma un titlu analog cu *Ungro-Vlahia*.

În corespundința lui Alexandru cel Bun cu Patriarcatul Constantinopolitan, Moldova se cheamă *Ruso-Vlahie*, Ρουσσοβλαχία[30].

Din evul mediu și pînă la împărțirea Poloniei, cuvîntul *Rusia* se aplica specialmente cătră actuala Galiție, *palatinus Russiae* sau *Ruskie wojewodztwo*, din care făcea parte Pocuția, o mică provincie la marginea nordică a Moldovei[31].

Pe la 1388, ca depozit spre asicurarea unui împrumut, Polonia cedase moldovenilor acea Pocuție, adecă o porțiune din corpul *Rusiei*[32].

Iacă de unde se ivește dodată *Ruso-Vlahia*.

Domnii moldoveni, posedînd un fragment din Galiția, începură a se făli, cel puțin în relațiunile lor cu grecii, de a fi *domini Russiae et Vlachiae*, după cum domnii munteni, posedînd mai de mult și într-un mod mai durabil un fragment din Transilvania, se făleau cătră greci și cătră slavi de a fi *domini Ungriae et Vlachiae*.

Nici cei întîi însă nu-și dedeau titlul cu *Rusia* cînd vorbeau cu polonii, nici ceilalți nu se lăudau cu *Ungria* cînd aveau a face cu maghiarii.

Toată diferința consistă în aceea că *Ruso-Vlahia* perise în fașă, pe cînd *Ungro-Vlahia* s-a perpetuat mai pînă în zilele noastre; dar în fond ambele cazuri sînt absolutamente de aceeași natură.

Se va pretinde oare că Moldova se chema *Ruso-Vlahie* din cauza vasalității sale cătră Polonia?

Dar atunci s-ar fi zis: *Polono-Vlahie*.

Nu mai insistăm asupra unui punct atît de limpede.

Să abordăm un alt nume tipic al Țărei Românești.

3 bis
Transalpina

Nemic nu poate fi mai natural decît a desemna o parte de loc după impresiunea cea mai elementară a aspectului său: deal sau vale.

Originea unui popor este cîteodată obscură, în orice caz cere o prealabilă cercetare; principele sau dinastia, după cari s-ar putea numi un stat, trec și se uită; tărîmul rămîne singur neclintit în mijlocul tuturor vicisitudinilor, izbindu-ne de la cea dentîi ciocnire și nedezmințindu-se niciodată.

Ar fi oțios din parte-ne a grămădi aci denumiri locale, datorite pozițiunii muntoase sau vălene a teritoriului, deși nu e greu a oferi un lung registru, începînd cu străbuna Romă, în fața căriia, de la prima-i aparițiune pe scena istoriei, locuiau deja două antice triburi italice: *Hernici* sau muntenii și *Aequi* sau vălenii[1].

Să ne mărginim în sfera Daciei.

Gotul Iornande o zugrăvea în secolul VI: *cunună de munți*[2].

Din toate provinciile Daciei, Țara Românească și-a cîștigat mai în specie numele de *Muntenie*, pe care însă l-ar fi putut *revindeca* cu același drept Moldova, Ardealul, Crișiana, Temeșiana și chiar România de peste Dunăre.

Originea acestei numiri este eminamente din evul mediu.

În deșert s-au încercat unii a inventa pe socoteala anticității o Dacie Munteană, *Dacia Alpestris*, care în realitate nu se găsește nicăiri în inscripțiuni sau în autori clasici[3].

Cuceritorii romani priveau actuala Țară Românească totdauna din direcțiunea Dunării, unde munții joacă un rol secundar.

Numai în veacul de mijloc această porțiune a Daciei începe a fi mai bine cunoscută despre nord, apus și răsărit, de unde o atacau mereu germanii, slavii, ungurii și diferite hoarde orientale, întîmpinînd toți în cale, mai mult sau mai puțin, stîncoasa baricadă a Carpaților.

A merge spre Olt era pentru dînșii a trece *peste munți*, „ultra Alpes", după cum se rostea diplomatica latină a maghiarilor de prin secolul XIII[4].

Pe de altă parte, înșiși românii, siliți necontenit în fața năvalei a căuta refugiu în nebiruita cetate alpină, s-au deprins, printr-o procedură firească a spiritului uman, a identifica concepțiunea de *patrie* cu ideea de *munte*, întocmai precum orășeanul sau săteanul simbolizează țara prin casă, prin cămin, prin vatră.

În acest mod s-a născut de sineși numele de *Muntenie*, convenind dopotrivă străinilor și pămîntenilor, căci fiecare îl putea înțelege din propriul său punt de vedere.

Unii au crezut că numai moldovenii ar fi botezat astfeli Țara Românească.

Este o eroare capitală.

Vom enumera mai întîi toate cazurile din secolul XIV în cari cuvîntul *Transalpina*, cu numele *Munteniei*, figurează în actele Basarabilor cele scrise în limba latină:

1. Monetele de la Vladislav Basarab dintre 1360-1372, întitulîndu-se: „Voivoda *Transalpinus*"[5];
2. O diplomă de la același principe din 1368[6];
3. O alta din 1369[7];
4. *Idem* din 1372[8];
5. Ambasada în Polonia la 1389 din partea lui Mircea cel Mare, „woiewodae *Transalpini*"[9];
6. Tot așa din 1390[10];
7. *Idem* din 1391[11];
8. Tractatul între același principe și împăratul Sigismund din 1395[12].

Dintre actele străine în limba latină tot din secolul XIV nu menționăm nici unul, fiindcă mai toate sînt unanime a traduce *Muntenia* prin *Transalpina* sau cîteodată *Ultralpina*[13], afară numai doară de două bule papale din 1370, una cătră Vladislav Basarab și cealaltă cătră văduva lui Alexandru Basarab, în cari amîndouă, printr-o excepțiune remarcabilă, ocurge numele *Vlahia*[14].

Să ne mai întrebăm oare dacă *Transalpina*, adecă *ţară-de-peste-munţi*, este sau nu tot una cu *Muntenia?*

Există un mod indirect de a răspunde la această cestiune.

Un caz absolutamente identic, o copie aşa-zicînd fotografică, ni se prezintă peste Carpaţi.

Cuvîntul *Ardeal*, devenit nume românesc al Transilvaniei, derivă din numele unguresc *Erdély*[15], formîndu-se în graiul poporului întocmai după aceeaşi procedură eufonică prin care grecescul ἐργάτης s-a prefăcut în *argat* sau latinescul *ericius* în *arici*.

Erdély provine la rîndul său din radicala maghiară *erdö*, care însemnează *codru*[16].

Prin urmare, Ardealul este *Codrenie*.

Lătineşte: *Silvania*.

De ce dară s-a mai adaus la început un *Trans*, combinîndu-se astfeli *ţară de peste codri* în loc de *ţara codrilor?*

Pentru că latinitatea, fiind în evul mediu limba oficială a Europei întregi, căuta într-adins a se pleca după convenința generalităţii popoarelor, iar nu a unui singur.

German, slav, ungur, latin, nimeni nu putea întra în Ardeal fără a da *peste codri*, cari blăneau cu prisos hotarele de jur în jur.

Pentru toţi era *ţară-de-peste-codri*.

De aci *Trans-silvania*.

Pentru indigeni însă acest *trans* sau *peste* constituia o formă absurdă, căci patria lor nu se afla *peste codri*, ci erau chiar *codrii*.

Cu toate astea, de cîte ori scriau lătineşte, ei erau constrînşi a întrebuinţa vrînd-nevrînd exoticul nume de *Trans-silvania*, fiindcă altfeli s-ar fi expus a da loc confuziunii.

Devenise un termen tecnic.

Ardeal sau *Erdély*, adecă *Silvania* sau *Codrenie*, fără nici o idee de *trans*, rămîneau pentru uzul local.

În fond însă, fie *Trans-silvania*, fie *Ardeal*, este tot una, oferindu-ne noţiunea esenţială de *codru*.

Numile *Muntenie* şi *Trans-alpina* trec din punt în punt prin aceeaşi desfăşurare analitică.

Basarabii admiseră în actele lor latine *Trans-alpina* în loc de *Alpina* numai spre a înlătura orice ecuivocitate în relaţiunile lor cu străinii, pe cînd la dînşii acasă acest termen anormal se înlocuia totdauna prin forma-i cea corectă: *Ţară Muntenească*.

Este o ciudată coincidință că, precum Vlahia de la Dunăre se numea *Trans-alpina*, tot astfeli Vlahia din Hem se zicea *Zagoria*[17], adecă *peste-munți*, o traducere slavică literală a cuvîntului latin: *za* (trans)-*gory* (alpes).

În raport cu pozițiunea geografică a Serbiei și a Bulgariei acea țară se afla *peste munți*, anume Balcani, întocmai precum banatul Severinului se afla *peste munți*, anume Carpați, în raport cu pozițiunea geografică a Ungariei și a Poloniei.

4
Țara Muntenească

O dată demonstrîndu-se că nu numai moldovenii, ci aproape toate celelalte popoare, și mai cu seamă chiar indigenii ziceau Țării Românești *Muntenie*, cată să urmărim după putință în cele mai vechi fîntîne forma românească a acestui cuvînt, ceea ce este cu atît mai anevoie cu cît noi nu posedem pînă acum nemic destul de substanțial în limba noastră națională de prin secolii XIII, XIV și XV.

Italianul Bonfinio, născut la 1427 și răposat la 1502, trăit mai toată viața sa în Ungaria, amic și istoriograf al regelui Matei Corvin, repetă de trei ori într-un singur pasagiu că pămîntul Basarabilor se cheamă *Muntenie*: „Montana"[1].

Tractatul comercial din 1407 între Moldova și Polonia, deși numește pretutindeni Țara Românească *Basarabie*, precum vom vedea mai la vale, totuși mărfurilor de acolo, și anume cerei, îi dă calificarea de *muntenești*: „muntiansky"[2].

Ambele aceste izvoare, atît Bonfinio, precum și tractatul moldo-polon, unul scriind pe la 1450 și cellalt scris pe la 1400, trebui socotite în cazul de față ca făcînd parte din secolul XIV, căci înregistrează un lucru deja generalmente cunoscut pe atunci de la Lemberg pînă la Buda, adecă ceva înrădăcinat cu mult mai denainte.

Peste un secol și mai bine, pe la 1520, numele de *Muntenie* era atît de răspîndit în Țara Românească, încît biograful lui Neagoie Basarab îl întrebuințează de vro zece ori, bunăoară:

1. „Nifon, patriarcul Țarigradului, care a strălucit în multe patime și ispite în Țarigrad și în *Țara Muntenească*";
2. „De aceasta încă mărturisise sfîntul Nifon mai-nainte, ca și de *Țara Muntenească*";
3. „Zisese mai-nainte de Radul-Vodă și de *Țara Muntenească*";

4. „Alții se răsipiră prin toată *Țara Muntenească*";
5. „Mai vîrtos în *Țara Muntenească* mari și minunate monastiri a făcut";
6. „Mutarea acei sfinte icoane din Țarigrad în *Țara Muntenească*";
7. „Toți egumenii din *Țara Muntenească*";
8. „Toate monastirile *Țărei Muntenești*" etc.[3]

Nu ne pogorîm în timpii mai dincoace.

Ne ajunge a fi probat că în secolul XIV, dacă nu și mai încolo, numele de *Muntenie* era tot atît de comun pe malurile Oltului ca și acela de *Țară Românească*, căzînd treptat în desuetudine cu mult mai tîrziu, abia după 1700[4].

5
Havas-Alföld

Muntenia, tradusă lătinește în stil diplomatic prin *Transalpina*, servi tot în secolul XIV vecinilor noștri unguri pentru a împune Țărei Românești o denominațiune care s-a păstrat pînă astăzi în graiul maghiar, anume *Havas-Alföld*, adecă „Muntenia de Jos", deși acest termen circulează la dînșii, ca și la noi, în concurință cu *Oláh-ország*, adecă „Românie"[1].

Literatura ungară pînă pe la 1500, mai cu seamă cea istorică, a fost eminamente latină, încît ne-ar fi anevoie a verifica în ea existința unei vorbe curat maghiare; dar aceasta nu ne împedecă de a putea dovedi prin probe indirecte foarte ponderoase vechimea cuvîntului *Havas-Alföld*.

Și iată cum.

1. Toate monumentele literare ale Ungariei din secolul XVI, cînd se ivește acolo o mișcare intelectuală într-un înțeles național, numesc în unanimitate astfeli Țara Românească, ceea ce arată că însăși expresiunea este cu mult mai bătrînă.

2. „*Muntenia de Jos*" (Havas-*Alföld*) poate să implice că Moldova, cealaltă provincie română de la Dunăre, era considerată în același timp de către unguri ca *Muntenie de Sus* (Havas-Felsöföld), după cum o și desemnează superioritatea-i orografică; fiind însă că o asemenea numire, pe care noi n-o aflăm nicăiri în vreuna din sorgințile secolului XVI, se pare a fi perit chiar din limba cea vie a poporului maghiar înainte de 1500, este dar probabil că ea trebuia să-și fi făcut traiul într-o epocă anterioară: pe la 1400 sau mai încolo.

3. Cătră 1450 ideea *Munteniei de Jos* era deja trecută de la unguri la poloni, cari au aplicat-o în simțul propriei lor pozițiuni geografice, adecă pe Moldova au numit-o *Moldovă de Sus*, iar pe Muntenia *Moldova de Jos*[2]: *susul* și *josul* fiind aci învederat de proveninṭă maghiară[3], cu acea numai deosebire că Ungaria, ca mai apropiată de munteni, îi lua pe dînșii de normă pentru ambele elemente ale antitezei, pe cînd Polonia preferea pe moldoveni, fiind limitrofă cu aceștia[4].

4. În secolul XIV, Țara Românească nici că putea a nu fi avut în limba maghiară vreun nume propriu, fiindcă de pe timpul împăratului Sigismund (1387-1437) ungurii se apucară deja a boteza în feliul lor pînă și localitățile cele mănunte din Muntenia, metamorfozînd bunăoară Cîmpulungul în *Hosszumezö*, după ortografia arhaică *Hozzyw-mezw*, de la *hoszszù* – lung și mezö – cîmp[5].

Așadară perpetuitatea cuvîntului *Havas-Alföld* în literatura națională maghiară; probabila dispariṭiune limbistică a corelativului său *Havas-Felsöföld* înainte de 1500; împrumutarea acestei numiri de cătră poloni pe la 1450 și obiceiul unguresc de a traduce nomenclatura română de pe la 1380; toate acestea concurg la un loc a demonstra că fiii lui Arpad numeau Țara Românească în graiul lor „Muntenie de Jos", în secolul XIV, dacă nu și mai denainte.

6
Multany

Limba polonă înlocuiește generalmente numile țărelor prin nominativul înmulțit al numilor popoarelor: astfeli ea zice *italianii* în loc de *Italia* (Włochy), *germanii* în loc de *Germania* (Niemcy), *boemii* în loc de *Boemia* (Czechy), *ungurii* în loc de *Ungaria* (Wegry), *românii* în loc de *România* (Wołochy) etc.

Tot așa *Multany*, numirea polonă a Țărei Românești, nu e decît nominativul înmulțit al cuvîntului *Multan*, carele la rîndul său, luat chiar de la români, este pur și simplu al nostru *muntean*, schimbîndu-se *n* în *l* după o procedură ordinară în fonetica tuturor limbelor indo-europee, precum *alter* latin s-a format din sanscritul *antaras*, *alma* italiană din latineasca *anima*, *child* anglezesc din germanul *kind* etc[1].

La începutul secolului XVI numele *Multany* era de mult vulgarizat în Polonia[2].

Originea-i trebuia să fi fost de pe atunci foarte veche, deoarăce i se perduse tradițiunea pînă într-atîta încît celebrul enciclopedist polon Sarnicki nu se sfia a o deduce: „a multitudine gentium"[3].

Prima cunoștință mai oficială a polonilor cu Muntenia, de care-i despărțea teritoriul Moldovei, avusese loc sub Mircea cel Mare[4].

Astfeli *Multany* cată să se fi format pe la finea secolului XIV.

Transalpina, Havas-Alföld, Multany arată că aproape Europa întreagă cunoștea pe atunci Țara Românească mai ales sub numele topic de *Muntenie*.

Engel ne spune că serbii o numeau *Blacho-zaplaninska*, dar păstrează cea mai adîncă tăcere asupra fîntînei din care va fi scos această informațiune.

Ceea ce-i și mai original decît toate este că, fălindu-se a fi consultat cronicele manuscripte serbe, el traduce *Blacho-zaplaninska* prin „România Văleană", pe cînd *planina* însemnează serbește ceva diametralmente opus: nu *vale*, ci *munte*[5].

Engel confundase zicerea slavică *planina* cu locuțiunea latină: *planum*[6].

Apoi, pentru ca eroarea să pară și mai ciudată, el mai adaugă că Țara Românească s-a zis *Văleană* anume spre distingerea de cea *Munteană* din Tesalia[7].

Șincai și Săulescu căutau la Pind contrastul *Ungro-Vlahiei*, Engel pe al *Munteniei!*

În fapt *Blacho-zaplaninska* este o traducere din literă în literă a expresiunii: *Valachia Transalpina*.

Fiind însă că această din urmă ocurge pentru întîia dată în diplome d-abia în secolul XV[8], iar mai înainte noi vedem numai *Transalpina* fără *Valachia*[9], urmează că *Blacho-zaplaninska* este un termen modern, cel mult de pe la 1500[10], încît nu ne poate preocupa în cazul de față.

7
Vrancea

Am ajuns acum la ultima și cea mai necunoscută numire *munteană* a Țărei Românești: *Vrancea*.

Astăzi așa se cheamă toată regiunea muntoasă a districtului Putna, formînd un colț de ciocnire între Moldova, Muntenia și Transilvania, peste tot vro optzeci de sate și cătune.

Tradițiunea însă n-a uitat încă timpul cînd această plasă era cu mult mai mare.

„Vrancea din vechime – zice d. Ion Ionescu – se întindea din apa Milcovului pînă dasupra Odobeștilor, și apoi linia Măgurei pe drumul Vrancei prin satele Jariștea, Țifești, Satul-Nou, Crucea de Sus, Movilița,

Marginea Păuneştilor şi a Rugineştilor pînă-n Trotuş, coprinzînd mai toată plasa Zăbrăuţului, şi din plasa Gîrlele de la Odobeşti pe Milcov în sus pînă la hotarul ţărei, şi satele din Răcăciuni de la Ruginești în sus pe Trotuş pînă-n Caşin, coprinzînd şi Caşinul. Poporaţiunea din mai toate aceste sate păstrează şi pînă astăzi datinele, obiceiurile şi portul vrîncenilor"[1].

Prerogativele autonome ale muntenilor Vrancii, acordate lor drept mîngăiare de către Ştefan cel Mare în urma cuceririi, incomodînd lăcomia administrativă a domnilor posteriori, împinseră pe aceştia, pe calea unei împilări indirecte, a tot micşora treptat teritoriul şi jurisdicţiunea turbulentei republice.

În timpul lui Cantemir, pe la 1700, Vrancea era deja mică[2].

În secolul XVI însă, pe la 1518, curînd după moartea marelui Ştefan, ea trebuia să fi fost relativamente foarte mare, deoarăce pînă şi catolicii aveau acolo un deosebit decanat: *„Decanatus Varanczensis"*[3].

În secolul XV întregul creştet al Carpaţilor, începînd mai jos de Braşov spre răsărit în linia Focşanilor şi apoi cotind în sus către Bacău şi mai-nainte, se chema *Vrance.*

Bizantinul Calcocondila îl numeşte Πρασοβός, zicînd că „lungul munte, numit de către locuitori *Prasov*", desparte Moldova de Muntenia[4].

Mai la vale el arată că Mircea cel Mare, mergînd la luptă, depunea spre sicuranţă neveste şi copii în „muntele Prasov"[5], carele făcea parte, prin urmare, din teritoriul Munteniei.

Într-un alt loc dă acelaşi nume oraşului Braşov[6].

Forma Πρασοβός este foneticeşte intermediară între *Braşov,* ungureşte *Brassó,* şi între *Vrancea,* în care ultima silabă fiind inexprimabilă în limba greacă, Calcocondila pronunţa cuvîntul: Βρανσοβός, Πρανσοβός, Πρασοβός.

Ştiind că *Vrancea* se întinde pînă la *Braşov,* această apropiare topografică îl autoriza cu atît şi mai mult a confunda ambele numi.

Cum că prin *muntele Prasov* Calcocondila înţelege în două pasage anume regiunea muntoasă a Vrancei, deşi lungită în comparaţiune cu actualitatea, aceasta rezultă cu un prisos de evidinţă din contextul scriitorului bizantin, pe care în acest punct l-au ghicit foarte bine Cantemir[7] şi Şincai[8].

De la Braşov dară şi pînă mai sus de Bacău toată ramura carpatină era *Vrance.*

Pentru a găsi etimologia vorbei, vom observa mai întîi că sonul *n* nu este aci adiţional ca în mai multe alte ziceri române de origine slavică şi

chiar latină, bunăoară: *poruncă* (poruka), *oglindă* (ogledalo), *muncă* (muka), *osîndă* (osuda), *rînd* (red), *dînsu* (desso), *mărunt* (minutus), *pecingine* (petigo), *pătrînjel* (petroselinum) etc., căci atunci, după legea analogiei fonetice, nu l-ar precede un *a* deschis: *Vrance*, ci am avea *Vrunce* sau *Vrînce*.

Vom mai adăuga că departe de Putna, tocmai în cuibul anticului banat al Severinului, se află pînă acum în plasa Blahniței o pădure numită de asemenea *Vrance*[9].

Oriunde dar am voi noi a căuta originea acestui cuvînt, el trebui să derive dintr-o radicală *v+r+n*, care să fie egalmente aplicabilă la noțiunea de deal și la acea de pădure.

În limba sanscrită tema *var* „a acoperi" produce pe *varâha* „munte", pe *vâra* „grămadă", pe *varana* „zid" și „arbore"[10].

În dialectul tracic al dacilor zicerea *vrana*, indicată prin numele *Vrancii*, să nu fi fost oare corelativă sanscritului *varana?*

Pentru a verifica această ipoteză ne vine în ajutor o considerațiune foarte ponderoasă.

Comunele popoarelor primitive, așezîndu-se generalmente pe locuri rădicate sau în mijlocul codrilor, se întîmplă adesea că *urbea* și *muntele* sau *pădurea* poartă în limbele cele vechi nește denominațiuni omogene.

Așa la germani urbea este *burg*, muntele *berg*; la slavi urbea – *gorod*, muntele și pădurea – *gora*.

Strabone și Ștefan Bizantinul ne spun că tracicește urbea se zicea *vria*[11].

Iacă dar un termen istoricește sicur, prin care se verifică existința la daci a zicerii *vrana* în înțeles de munte și de pădure, referindu-se la *vria* întocmai ca *berg* către *burg* sau *gora* către *gorod* și restabilindu-se sub privința formei prin numele *Vrancii* și prin sanscritul *varana*.

Noi știm însă că dominațiunea dacilor, concentrată peste Olt și-n partea occidentală a Transilvaniei, nu se întindea pînă la hotarele Moldovei.

Urmează dară că *Vrancea* din Mehedinț poate fi singură dacică propriu-zisă, pe cînd acea din Putna se datorește deja posterioarei răspîndiri a elementului românesc din Oltenia spre răsărit.

Docamdată să revenim la secolul XIV.

Deja Calcocondila ne arăta că munții Vrancii aparțineau muntenilor în zilele lui Mircea.

Cronicele moldovene constată într-un mod și mai pozitiv că Ștefan cel Mare pe la 1475 a dezlipit cel întîi Vrancea din corpul Munteniei, anexînd-o către Moldova dempreună cu întregul județ al Putnei[12].

Faptul este peremptoriu.

Astfeli pînă pe la jumătatea secolului XV moldovenii vedeau pe locuitorii din interiorul Țărei Românești prin perspectiva Vrancei, încît era tot ce poate fi mai natural de a le fi zis *vrînceni*, căci oricine pleca din Moldova ca să meargă în Muntenia se ducea vrînd-nevrînd: la *Vrancea*.

Unica rătăcită suvenire a acestei poetice numiri, după patru secoli de dezvăț, ajunse pînă la noi într-una din cele mai antice și cele mai frumoase balade poporane ale Moldovei, numită *Mieoară*.

Ca fond, după cum a demonstrat-o cu multă erudițiune d. Odobescu[13], ea se urcă în anticitatea cea mai fabuloasă; ca formă însă, cel puțin în privința nomenclaturei, nu poate fi compusă decît numai și numai între 1350-1450, adecă deja după descălecarea Moldovei de către Bogdan-Vodă și înainte de cucerirea Vrancei de către Ștefan cel Mare.

1350 și 1450 sînt aci doi termini delimitativi indispensabili, cari restrîng datul compozițiunii formale într-un cerc riguros, căci pînă la 1350 nu exista încă *moldoveni*, iar după 1450 muntenii nu mai sînt stăpîni ai *Vrancii*.

Această baladă se începe așa:

„Pe-un picior de plai,
Pe-o gură de rai,
Iacă vin în cale,
Se cobor la vale,
Trei turrne de miei
Cu trei ciobănei:
Unu-i *moldovean*,
Unu-i *ungurean*,
Și unu-i *vrîncean*;
Iar cel *ungurean*
Și cu cel *vrîncean*
Mări se vorbiră
Și se sfătuiră:
Pe l-apus de soare
Ca să mi-l omoare
Pe cel *moldovean*
Că-i mai ortoman" etc.

Românii din cele trei provincii ale Daciei lui Traian sînt grupați aci la un loc.

Moldoveanul n-are nevoie de comentariu.

Ungurean, după cum se zice la noi pînă astăzi, este românul din Ardeal.

Pentru muntean rămîne dar epitetul de *vrîncean.*

8
Vlahia-Mare

Cînd o singură naționalitate formează două sau mai multe unități politice separate, sau cînd un singur stat omogen se subdivide în două sau mai multe provincii distinse, vedem adesea pe una din acele unități sau provincii asumînd epitetul de *Mare.*

Vom da exemple dintre vecini.

Ele ne vor servi a înțelege rațiunea fenomenului.

Ungaria-Mare, *Magna Hungaria* a maghiarilor, se afla tocmai în Urali[1], alături cu o altă țară, cunoscută în evul mediu sub numele de Bulgaria-Mare, *Magna Bulgaria*[2].

Ca întindere teritorială, ambele aceste regiuni nu întreceau pe omonimele lor de la Dunăre.

Ei bine, ele totuși se numeau *mari,* fiindcă de acolo veniseră bulgarii în Mesia și ungurii în Panonia.

Tot cu același drept se zicea Croație-Mare, *Magna-Chrovatia,* și Serbie-Mare, *Magna-Serbia,* un antic teritoriu la nord de Carpați, de unde, după mărturia scriitorilor bizantini din secolul X, năvăliseră pentru prima oară serbo-croații asupra Peninsulei Balcanice[3].

Ungaria-*Mare,* Bulgaria-*Mare,* Croația-*Mare* și Serbia-*Mare* ne probează că *mărimea* semnifica aci nu vreun raport geometric, ci anume ideea de patrie primordială a unei naționalități.

Dintre provinciile polone, una se cheamă pînă astăzi Polonie-Mare, *Wielko-Polska,* și alta Polonie-Mică, *Malo-Polska.*

În imperiul rus găsim de asemenea: Rusia-Mare, *Veliko-Russia,* și Rusia-Mică, *Malo-Russia.*

„Polonia-*Mare* s-a numit astfeli fiindcă acolo se așezase Lech, *tatăl polonilor,* fundînd cetatea Gnezno, *capitala țărei*"[4].

Pe aceeași bază o parte a Rusiei s-a zis *Mare,* coprinzînd în sine însăși inima Moscoviei[5].

Cu Ungaria-*Mare,* Bulgaria-*Mare,* Croația-*Mare,* Serbia-*Mare,* Polonia-*Mare* și Rusia-*Mare* în mînă, să ne mai întrebăm oare ce însemnează *Vlahia-Mare?*

După cum Lech, *tatăl polonilor*, descălecase în Polonia-*Mare*, tot așa Traian, *tatăl românilor*, își pusese piciorul în Muntenia: *Vlahia-Mare*.

După cum Bulgaria-*Mare*, Ungaria-*Mare*, Croația-*Mare* și Serbia-*Mare* au fost sorgințile de unde se revărsară departe bulgarismul, ungurismul, croatismul și serbismul, tot așa Muntenia, *Vlahia-Mare*, a fost izvorul românismului pentru Temeșiana, Ardeal, Moldova, ba pînă și pentru românimea transdanubiană.

Precum a fost Gnezno în Polonia-*Mare* sau Novgorodul și Moscva în Rusia-*Mare*, tot așa a fost Severinul în Muntenia sau *Vlahia-Mare*.

Mai pe scurt, *mărimea* în numele Țărei Românești caracteriză prioritatea acestei porțiuni a Daciei asupra celorlalte surori de dincoace și de dincolo de Dunăre, confirmînd încă o dată în astă privință ceea ce noi am spus deja mai sus și vom mai dezvolta în cursul acestei scrieri: Muntenia este sîmburele viței latine din Oriinte.

În cazul de față însă noțiunea de *paternitate* coincidă cu acea de *volum*.

Pînă-n secolul XV, ajungînd d-o parte la Marea Neagră, de alta înfundîndu-se în Transilvania, unde poseda Făgărașul, Rășinarul și chiar Hațegul, apoi stăpînind Almașul în Temeșiana și cîte un petec din Bulgaria, Țara Românească era de fapt și de drept mai *mare* decît oricare altă provincie de același sînge.

Ungurii, turcii și Ștefan cel Mare de pe la 1400 încoace au micșorat-o pînă într-atîta că străinii, amețiți prin schimbarea mapografică, au început din cînd în cînd a acorda Moldovei numele de *Vlahie-Mare*, producînd astfeli în nomenclatură o confuziune pe care n-au fost în stare s-o descurce istoricii noștri moderni[6].

Nici o fîntînă din secolul XIV și chiar XV nu numește pe Moldova: *Vlahie-Mare*.

Dintre toate țărele române de pe malul nordic al Dunării, acest nume aparținea numai și numai Munteniei, pe cînd sora-i transmilcoviană se cheamă din contra: *Vlahie-Mică*.

Windeck, biograful contimpurean al împăratului Sigismund, Munteniei îi zice Vlahie-Mare: *Grosse-Vlachie*, iar Moldovei Vlahie-Mică: *Kleine-Vlachie*[7].

De asemenea, bavarezul Schiltberger, carele cercetase el însuși țărele dunărene pe la 1390[8].

Belgianul Guillebert de Lannoy, petrecător pe la 1420 la curtea domnului moldovenesc Alexandru cel Bun, traduce Moldova prin *Vallachie-la-petite*[9].

Polonul Matei Miechowski, sub anul 1465, numește Muntenia: *Maior*[10].

Cea mai veche mapă cunoscută a României, publicată la Strassburg de Essler și Ubelin la 1513 după neşte materialuri cu mult mai bătrîne, cel puțin de pe la 1450, pe Moldova o cheamă simplu: *Valachia*, iar pe Muntenia: *Valachia-Magna*[11].

Diplomatul Felice Petantzi, trăitor în Ungaria pe la începutul secolului XVI, numește Moldova *Valachia-Minor*, Țara Românească, *Valachia-Maior*, iar poporul muntean: *walachi montani*[12].

Tot atunci Nicolau Olah zicea: „*Valachia magna*, quae et Transalpina nominatur"[13].

De unde dară Cantemir luat-a dogmatica-i aserțiune că: „Vlahia-Mare, din socoteala tuturor geografilor și istoricilor, este Moldova"?[14]

Ceea ce l-a indus într-o eroare nouă a fost eroarea cea veche a lui Leunclavius, carele, întru cît știm noi, spusese cel întîi pe la finea secolului XVI că Muntenia este *Vlahie-Mică* și Moldova *Vlahie-Mare*, intervertind adevărul istoric al lucrului[15].

Pe cînd principii moldoveni se întitulau numai *voievozi*, domnii munteni, mai ales din secolii XIV și XV, erau *mari voievozi*, ceea ce arată că *mărimea* comparativă a Țărei Românești, *marele voievodat* al Ungro-Vlahiei, se consacra chiar prin titulatura princiară.

Alexandru Basarab de pe la 1359 era „ὁ μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας"[16].

Tot așa e fiul său Vladislav Basarab în inscripțiunea icoanei din Sîntul Munte.

Nepotul de frate al acestuia, nemuritorul Mircea, este „*marele* voievod și domn autocrat al toatei Țăre Ungro-Române"[17].

În vechea poezie germană despre campania de la Varna din 1444, scrisă de către Beheim după arătările marturului ocular Mägest, Vlad Dracul, fiul lui Mircea, este numit totdauna *mare vodă al Valahiei*:

> „Trakle waz er genennet,
> *der gross waida van Walachei*,
> siben tausent man kam hyn pey
> da man dy stat auss prennet"[18].

La domnii Moldovei titlul de *mare voievod* ne întîmpină peste tot numai de vro două ori, apoi și atunci ca o învederată imitațiune de la

munteni, precum este, bunăoară, în crisovul lui Roman-Vodă din 1392[19], iar străinii nu-i numeau astfeli niciodată.

Vlahia-Mare se referea din toate puntele de vedere, ca întindere teritorială și precădere națională, ca uz intern și extern, anume către Țara Românească[20].

Frații noștri de peste Dunăre îi zic pînă astăzi *Vlahie-Mare*, căci și pentru dînșii ea fusese ca un leagăn al naționalității, de unde-i transportase dentîi împăratul Aurelian și pe unde apoi, precum o vom demonstra mai departe, le-a răsărit soarele renașterii prin cele trei odrasle ale Basarabilor: Asan, Petru și Ioniță.

9
Cauza analogiilor nominale între Muntenia și România transdanubiană

Românii din Balcani aveau și ei o *Vlahie-Mare* proprie a lor.

Așa se numea acea Românie din Pind[1], despre care noi constatarăm deja mai sus atîtea punturi de coincidință cu Țara Românească: *Vlahie* una și alta, *Muntenie* de asemenea, *Mare-Vlahie* iarăși ambele dopotrivă.

Hemul era în adevăr *mare* pentru românii de peste Dunăre, în același înțeles în care era *mare* Muntenia pentru întreaga românime.

De acolo, ca dintr-un cuib comun, se răsipiră copiii lui Aurelian pînă la Adriatică și Bosfor.

Vlahie-Mică, adecă cea mai proaspătă prin datul nașterii, un feli de Moldovă transdanubiană, se chemau coloniile române din Acarnania și Etolia.

În fața acestor nouă coincidințe, noi vom repeți ceea ce am mai spus o dată: nu este azard.

Popoarele, ca și indivizii, perd cu anevoie deprinderile și suvenirile trecutului.

„O dulce iluziune – zice un autor francez, căruia literatura istorică îi datorește o monografie în două tomuri asupra numilor proprii – o dulce iluziune împinge pe călător a regăsi la tot pasul patria de care se depărtează, impunînd regiunilor unde nu fusese niciodată familiarele numi ale localităților unde-și petrecuse copilăria, unde lasă frați, soție, copii. În acest mod fundatorii coloniilor, fideli impulsului firesc, durează neperitoare monumente de glorie pentru patria lor primitivă în nește țăre, din cari cu timpul va peri, poate, orice altă urmă de trecerea lor. Pe coasta occidentală a Italiei promontoriul Circeei, *Monte-Circello*,

mai amintește singur, după trei mii de ani, o colonie venită de pe malurile Fasului. În cantonul Grigionilor din Elveția ne mai întîmpină, cu nește mici schimbări fonetice, numile *Lavin-ium*, *Falisc-i*, *Ardea* și o apă *Albula*, încît se crede cineva transportat în mijlocul anticului Lațiu. Preutul, ieșind din țăre depărtate pentru a propaga în lume cultul său, voiește de asemenea a renvia în cale-i sînta urbe de unde plecase. Astfeli în Epir, ca și-n Tesalia, vom avea cîte o *Dodonă*, celebră prin oracolii lui Giove. Tot așa emigranții, siliți a părăsi căminul lor prin foamete, prin războl, prin persecuțiuni, vor căuta a se amăgi pe sineși. Teucer, fugarul din Salamina, va funda pe insula Cipru o altă *Salamină*. În timpii moderni, asemeni exemple sînt prea numeroase pentru ca să le mai enumerăm. În acest transport al unui nume vechi cătră o localitate nouă, pe lîngă mobilul orgoliului național mai joacă un rol impresiunea unei asemănări între locurile cele văzute pentru prima oară și între cele de mult părăsite"[2].

Strămutați din Italia în Dacia lui Traian, romanii căutară aci o oglindă a patriei, găsind cu fericire o copie a Alpilor în plaiul Transilvaniei și imaginea Apeninilor în dunga cea muntoasă despre Temeșiana.

Strămutați de la Dunăre în Dacia lui Aurelian, ei se siliră din nou a-și alege nește situri mai mult sau mai puțin înrudite prin aspect cu poalele Carpaților.

Iacă de ce: *Muntenie* și *Muntenie*.

Partea cea mai compactă, cea mai energică, cea mai putinte a emigrațiunii și-a apropriat firește teritoriul cel mai adecuat cu idealul aspirațiunilor sale, devenit astfeli, dincolo ca și dincoace de Dunăre, porțiunea cea mai națională a pămîntului național.

Iacă de ce Muntenia și Muntenia ne apar totdodată ca *Vlahie* și *Vlahie*, adecă două regiuni mai eminamente latine.

Vigoarea fizică și psihică este simptomul cel mai cert al răpedii înmulțiri a unei naționalități.

Românii de la Severin, ca și acei de la Pind, începură a împroșca în toate direcțiunile prisosul poporațiunii, fundînd în dreapta și-n stînga stabilimente filiale, în tradițiunea căror ei conservau prestigiul de ascendință.

Iacă de ce Muntenia și Muntenia, România și România sînt *Vlahie-Mare* și *Vlahie-Mare*.

Azardul cel aparinte este totdauna în fond o lege istorică.

Dintre numile cele pînă acum analizate, *România* sau *Vlahia* se poate califica genetic, *Ungro-Vlahia* administrativ, *Muntenia* sau *Transalpina* topic, *Vlahia-Mare* ierarhic.

Aceasta din urmă exprimă gradul de importanță morală și materială a țărei în comparațiune cu celelalte provincii ale Daciei lui Traian și chiar din ambele Dacii.

Tot ce ne mai rămîne de observat în treacăt este că despre *Vlahie-Mică*, după cum se cheamă astăzi cele cinci districte de peste Olt, nu se află nici un vestigiu în literatura istorică din secolii XIV și XV, cînd ele se numeau pur și simplu: banat al Severinului.

Totuși nici această numire, deși mai modernă, nu este indiferinte.

Ea probează că pînă în zilele noastre totalitatea Munteniei, adecă toate cele optsprezeci județe, păstrează oarecum implicitamente caracterul primitiv de *Vlahie-Mare*, căci altfeli o parte din ele nu s-ar fi putut boteza *Vlahie-Mică*.

10
Basarabia de la Olt în fîntînele polone și moldovene

Engel, Gebhardi, Sulzer, Wolf, Șincai, Palauzov, Vaillant, Ubicini, Rösler, mai pe scurt nu există aproape nimeni în literatura istorică a României care să nu fi citit sau cel puțin să nu fi avut aparința de a cunoaște pe Dlugosz.

Născut la 1415, acest ilustru cronicar al Poloniei face parte din secolul XV prin activitate personală, dar aparține mai mult secolului XIV prin fîntînele grandioasei sale opere.

Dlugosz numește Țara Românească în trei feliuri.

El îi zice *Muntenie:* „Montania"[1], confirmînd toate observațiunile noastre de mai sus, atît asupra uzului acestui nume în secolul XIV, precum și asupra legăturei sale cu forma polonă *Multany.*

El cunoaște nu mai puțin epitetul de *Vlahie-Mare*, întrebuințîndu-l întocmai ca și contimpuranul său Miechowski[2].

Dar cele mai de multe ori Țara Românească apare în analele lui Dlugosz sub numele de *Bessarabia,* poporul *Bessarabi,* principele *Bessarabus.*

Ca exemplul cel mai palpabil, vom reproduce aci un pasagiu din cronicarul polon față-n față cu pasagiul corespundinte din *Letopisețul Moldovei:*

D l u g o s z :

„Anno 1474 ad Casimirum regem Poloniae venerunt Stephani Voievodae Valachiae nuncii notabiles, sabbato post Epiphaniae octavas, Stephanus Turkula et alii, per quos denunciabat *Voivodam Bessarabiae Radulonem*, hostem suum, Turcorum etiam subsidiis auctum, se profligasse, uxoremque suam et duas filias et omnem thesaurum in castro Dabrovicza, in quo Radul confugerat, et inde clam effugerat, abstulisse, et maiorem partem suorum dominiorum possedisse. In quorum omnium testificationem viginti octo banderia, hosti detracta, Casimiro regi die Solis sexta decima mensis Januarii praesentavit. Sed denunciationem tantae denunciationis et laeticiae superveniens post triduum nuncius alter foedavit, referens Casimiro regi *Radulonem Bessarabiae Voievodam* auxiliantibus sibi Turcis, et *Bessarabiam recuperasse*, et praefectos castrorum, quos Stephanus instituerat, castris conquisitis trucidasse, et agrum Valachicum in magna parte igne populasse etc”[3].

U r e c h e a :

„Şi intrînd Ştefan-Vodă în *Ţara Muntenească*, se găti să dea război Radului-Vodă. Deci văzînd Radul-Vodă că nu-i va putea sta împotrivă, a dat dos cu oastea sa şi s-a dus la scaunul său la Dîmboviţă... Iar Ştefan-Vodă s-a pornit după dînsul cu toată oastea, şi într-aceastăşi lună în 23 a înconjiurat cetatea Dîmboviţa, şi într-acea noapte a fugit Radul-Vodă din cetate, lăsîndu-şi pre doamna sa Maria şi pre fiică-sa Voichiţă, şi tot ce a avut, şi s-a dus la turci. Iar Ştefan-Vodă în 24 acestei lune a dobîndit cetatea Dîmboviţă, şi a întrat într-însa, şi a luat pre doamna Radului-Vodă, şi pre fiică-sa Voichiţa o a luat şie doamnă, şi toată averea lui, şi visteriile lui, şi hainele lui cele scumpe, şi toate steagurile lui... Iar pre Basarab Laiot l-a lăsat domn în *Ţara Muntenească*... Radul-Vodă, dacă a luat agiutor de la turci, a întrat în Ţara Românească cu 15.000 de turci etc.”[4]

Oriunde Urechea pune „Ţară Muntenească” şi „Ţară Românească”, Dlugosz întrebuinţează *Bessarabia*.

Tot aşa face Matei Miechowski, compatriotul şi discipolul marelui analist polon.

Vorbind, spre exemplu, despre catastrofa lui Ţepeş, căzut dentîi în sclavia maghiară şi apoi asasinat de către un trădător român, el zice:

„Rex Mathias Hungariae *Wladislaum Draculam, Voievodam Bessarabiae*, annis prope duodecim in captivitate tentum, restituit et in *Bes-*

sarabiam remisit, qui fraude servi sui, currendo in equis velocibus, decapitatus occubuit"[5].

La începutul secolului XV, muntenii amenințînd mereu cu ajutorul turcilor de a năvăli în Transilvania[6], regimele unguresc ceru sprijinul regelui Vladislav Iagello, carele s-a și grăbit a-i trămite în două rînduri oștiri polone asupra Țărei Românești, scriind totdodată împăratului Sigismund într-o epistolă din 1431:

„Vestra fraternitas non ignorat demum versus *Bessarabiam* similiter iterata vice cum magnis misimus aliam gentem impensis etc."[7]

Pînă-n secolul XVI, deși cu mult mai rar, polonii numeau din cînd în cînd Muntenia *Basarabie*.

Astfeli diplomatul Petru Tomiçki consilia în 1510 regelui Sigismund Iagello de a trămite un ambasador la Poarta Otomană nu pe drumul cel mai scurt, ci prin Ungaria, Transilvania și Țara Românească: „per Hungariam in Turciam proficisciretur non descendendo Budam, sed recto tramites per Transsilvaniam et *Bessarabiam* etc."[8]

Văzurăm fîntînele polone, pe Dlugosz, Miechowski, pe regele Vladislav Iagello, pe Tomiçki, dînd Țărei Românești în modul cel mai necontroversat numele de *Basarabie*.

Celebrul Kromer îi rezumă și-i completează pe toți.

Chemat la 1551 a regula arhivul regesc al Poloniei, el a găsit acolo mai multe acte relative la un *voievodat al Besarabiei*, toate foarte vechi, anume dintre anii 1389-1411.

Citindu-le, i-a fost lesne a înțelege că ele se referă d-a dreptul la Țara Românească.

Așadar el le-a trecut în inventariu sub rubrica: „*Muntenia sau Besarabia*"[9].

Prima cunoștință între poloni și munteni avusese loc pe la 1389 prin intermediul moldovenilor.

Basarabia, ca una din calificările Țărei Românești, cată dară să fi venit la poloni anume din Moldova.

În adevăr, noi găsim acest nume repețit de trei ori în prețiosul tractat comercial moldo-polon din 1407.

Iacă pasagiul:

„Neguțitorii din Lemberg sînt liberi a exporta postav în Ungaria și-n *Besarabia*; iar cine-l va duce în *Besarabia*, să plătească la vama principală în Suceava cîte trei denari de fiecare libru și apoi *la fruntarie în Bacău* cîte doi denari de fiecare libru; iar pentru lucruri de import din *Besarabie*, fie piper, fie lînă, fie alta se va plăti în Bacău etc."[10]

Peste un an, la 1408, Mircea cel Mare trămite ambasadori la Lemberg pentru a întra la rîndul său, după exemplul domnului moldovenesc Alexandru cel Bun, în relațiuni comerciale directe cu regatul polon.

Originalul tractatului, încheiat cu acea ocaziune, se păstrează pînă astăzi în așa-numitul *Archivum antiquum* din capitala Galiției.

Principele muntean se întitulează acolo:

„Eu Ion Mircea, mare voievod și domn al toatei Țăre Ungro-Vlahice și al țărelor de peste munți"[11].

În loc de *Ungro-Vlahie* din acest titlu, actul polon contimpurean, prin care se constată prezința solilor munteni în Lemberg, pune: *Besarabie.*

Iacă însuși textul:

„1408, Sabbatho ante oculi dati sunt Steinhauser centum grossi pro octuale medonis honorato *nuntiis de Bessarabia*"[12].

Tractatul comercial moldo-polon din 1460 rennoiește aproape din cuvînt în cuvînt după acela din 1407 importantul pasagiu pe care l-am reprodus mai sus, cu acea numai deosebire că-n loc de *Bessarabie* ne întîmpină *Bassarabia,* adecă întocmai după cum s-a numit totdauna antica dinastie princiară din Muntenia[13].

11
Basarabia în fîntînele serbe și maghiare

La 1349 celebrul țar serbesc Ștefan Dușan încheie un tractat comercial cu Raguza, în care citim între celelalte:

„Oricine poate trece în libertate și fără nici o pedecă prin țara noastră, ducînd marfă pentru alte țăre, afară numai de arme, cari să nu se expoarte nici în Bulgaria, nici în *Țara Basarabească,* nici în Ungaria, nici în Bosnia, nici în Grecia"[1].

Iacă dară Muntenia purtînd numele de *Basarabie* în toată floarea veacului XIV!

Cronica serbească a monastirii Tronoșa, cunoscută după un manuscript din secolul XVI, însă compilată după nește sorginți cu mult mai vechi, zice între anii 1320-1330:

„Împăratul bulgar Mihail adună o formidabilă armată, pe lîngă care mai căpătînd ajutoare de la *românii besarabeni,* năvăli în Serbia"[2].

Vorbind despre același personagiu, bizantinul Cantacuzen, scriitor contimpurean, numește ungro-vlahi pe aliații bulgarilor, românii cei besarabeni ai cronicarului serb[3].

Această așa-zicînd ecuațiune între *Ungro-Vlahie* și *Besarabie* ne conduce d-a dreptul la o diplomă a împăratului Sigismund, carele confirmă la 1420, în calitatea-i de rege al Ungariei, imunitățile și privilegiile monastirii Tismana:

„Tuturor locuitorilor *Țărei Ungro-Vlahice, adecă ai Basarabiei*"[4].

În același mod, analiștii maghiari Thurocz[5] și anonimul Chronicon Posoniense[6], povestind catastrofa regelui Carol Robert pe la 1330 în codrii Severinului, numesc Țara Românească „a Basarabului" sau simplu numai „Basarab".

De la poloni, moldoveni, serbi și unguri, cărora Muntenia le era dopotrivă cunoscută sub termenul dinastic de *Basarabie,* să trecem la sorginți occidentale.

12
Basarabia în fîntînele italiane

Pe la 1570 s-a văzut în Spira, la curtea împăratului german Maximilian II, un pretendinte român expatriat, despre care Leunclavius zice:

„El se numea Nicolau și era fiu al *principelui Besarabiei,* demonstrînd această origine prin documente, prin mărturii și mai cu seamă prin *bule plumbate ale Veneției*"[a].

Bule plumbate ale Veneției – din ce epocă?

Leunclavius și după dînsul Cantemir[b] credeau că *Basarabia* însemna aci provincia română de peste Prut.

Din fericire pentru lumina istorică, individul în cestiune nu e de tot obscur.

Pe la 1569, cu un an înainte de a face solemna-i aparițiune la curtea imperială a Habsburgilor, el petrecea la Segovia în Spania, de unde-l vedem scriind un feli de crisov, în care-și dă numele de:

„Nicolau, fiul lui Barbu Basaraba, domn al Munteniei"[3].

Astfeli se explică pe deplin titlul său: „princeps Bessarabiae".

Cu mult însă înainte de bule venețiane ale acestui aventurar, Țara Românească se numea deja Basarabie în bule papale.

Să nu uităm că ceea ce ne preocupă specialmente în opera de față este secolul XIV.

Ei bine, într-o scrisoare către regele maghiar Ludovic din 1372, adecă de pe la finea domnirii lui Vladislav Basarab, papa Gregoriu XI îl îndeamnă la edificarea templurilor catolice în țărele învecinate cu Ungaria, zicîndu-i:

„În Bosnia, Serbia, *Basarabia* și-n celelalte părți limitrofe locuiesc mulți schismatici și eretici"[4].

13
Recapitularea despre Basarabia

Fîntînele de mai sus, în cari vedem Țara Românească figurînd sub numele de *Basarabie*, pot fi clasificate în următorul mod:

Secolul XIV:

1. Țarul serbesc Ștefan Dușan (1300-1356);
2. Papa Gregoriu XI (1300-1378);
3. Împăratul germano-maghiar Sigismund (1366-1437);
4. Regele polon Vladislav Iagello (1350-1434);
5. Domnul moldovenesc Alexandru cel Bun (1380-1432);
6. Actele dintre 1389-1411, inventariate de către Kromer în arhivul regesc din Cracovia;
7. Notița din 1408 în Arhivul Municipal din Lemberg;
8. Cronica latino-ungară de la Poson.

Secolul XV:

9. Analistul polon Dlugosz (1415-1480);
10. Confratele acestuia Miechowski (1450-1523);
11. Domnul moldovenesc Ștefan cel Mare (1430-1504);
12. Analistul maghiar Thurocz (1450-1490);
13. Cronica anonimă serbă de la Tronoșa (XV-XVI);
14. Bule plumbate venețiane ale pretendintelui muntenesc Nicolau Basarab (XV-XVI);
15. Diplomatul polon Tomiçki (1470-1535).

Aceste diferite sorginți din secolii XIV și XV, dopotrivă autentice, stabilesc pînă la cel mai înalt grad de evidință atît faptul cuvîntului *Basarabie* ca o denumire pe atunci foarte răspîndită a Munteniei, precum și nu mai puțin originea acestui nume de la dinastia princiară: *Țara Basarabului.*

Pentru Muntenia *Basarabia* corespunde cu *Bogdania* pentru Moldova, ținîndu-se totuși seamă de două punturi de diferință:

1. Moldovenii ei înșii niciodată nu-și numeau țara *Bogdanie,* pe cînd muntenii din contra, precum vom vedea mai la vale, nu respingeau numele de *Basarabie;*

2. *Bogdania* se referă la persoana unui singur principe, întemeietor al domniei moldovene, pe cînd *Basarabia* reflectă în sine o dinastie întreagă, tare și mare în curs de mai multe veacuri.

Acest mod de a individualiza o țară sau o națiune, prin numele gentilițiu al principelui sau al dinastiei, nu este izolat.

Salverte, studiind fenomenul în istoria universală, iată cum rezumă cercetările sale:

„Un cap puternic și celebru poate da poporului propriul său nume. Așa la începutul secolului XIV o ramură tătară adoptă numele suveranului său Usbek, al șaselea descendinte al lui Genghis-han. O altă ramură purta deja mai denainte numele lui Noga, sub conducerea cărui ea reușise a deveni nedependinte. Hoardele turce, cari năpădiseră Imperiul Bizantin pe la finea secolului XIII, ni se prezintă de asemenea sub numele diferiților căpitani: Salam-baș, Amir-aman, Atman etc. Goții, vandalii, alanii, gepizii formau una și aceeași naționalitate, ale căriia fracțiuni, după mărturia lui Procopiu, se distingeau una de alta prin numele principelui respectiv. Dintre popoarele galice, năvălite în Asia, cinci își atribuiră numile capilor ce le duceau la glorie. Tot așa în anticitate mirmidonii se numeau tesali după numele lui Tesal"[1].

Ilustrul Iacob Grimm reduce denumirile tuturor națiunilor la trei rubrice generale:

1. Sau după vro calitate mai caracteristică a poporului;
2. Ori după aspectul teritoriului;
3. Sau, în fine, după numele fundatorului statului național[2].

În astă din urmă specie întră numele Țărei Românești: *Basarabie*.

El este pentru noi tot ce poate fi mai important, demonstrînd profunda vechime a dinastiei Basarabilor pe țărmii Oltului și distrugînd totdodată aserțiunea d-lui Rösler că d-abia pe la 1330 ar fi apărut pentru prima oară un obscur Basarab pe scena istoriei[3].

Pentru ca o țară să adopte numele unei dinastii, trebui să fi trecut mai întîi un interval destul de lung de consolidarea dinastiei; pentru ca acest nou nume dinastic, lățindu-se cu încetul afară din hotare, să devină familiar în străinătate, se necesitează iarăși un alt interval destul de lung; mai pe scurt, pentru ca *Basarabia* să fi străbătut pe la 1372 pînă la curtea papală sau pe la 1349 pînă la Raguza, logica istorică cea mai elementară ne face a precepe că însăși dinastia Basarabilor a fost la munteni fără comparațiune mai veche.

14
Basarabenii într-o cronică polonă din 1259

Ce va zice d. Rösler cînd noi vom arăta nu la 1349 sau 1372, ci de pe la 1259, cu un secol înainte de urcarea pe tron a lui Vladislav Basarab și cu două veacuri înainte de Țepeș, termenul *Basarabie* nu numai aplicat cătră teritoriul și cătră poporul Țărei Românești, dar cunoscut deja pînă-n fundul Poloniei?

Mai repețim o dată cifra: 1259.

Ne vom permite mai-nainte de toate o răpede digresiune despre prețioasa fîntînă, de unde vom trage această neașteptată indicațiune.

Silezianul Sommersberg a divulgat în 1730 o cronică polono-latină, pe care a botezat-o: *Anonymi Archidiaconi Gneznensis brevior chronica Cracoviae.*

O dată atrăgîndu-se asupra acestui monument atențiunea arheologilor, s-au început cercetări prin feli de feli de bibliotece, dînd drept rezultat descoperirea mai multor diferite manuscripte, care de care mai complete sau mai perfecte, unul la Breslau, altul în Vatican, al treilea la Königsberg, al patrulea în posesiunea renumitului biblioman Czaçki, și așa mai departe[1].

Studiindu-le, germanul Semler a surprins cel dentîi pe Sommersberg de a fi publicat la un loc sub același titlu vro șapte cronice cu totul deosebite, pe cari un arhidiacon de Gnesno le-a fost legat pe toate într-o ordine cronologică, luînd astfeli aerul de a fi autor al totalității[2].

Celebrul Lelewel, găsind vro două nouă manuscripte, s-a crezut în stare a da o clasificațiune și mai precisă, despărțind întreaga publicațiune sommersbergiană anume în următoarele opt bucăți separate:

1. *Brevis Chronica Cracoviae*, pînă la 1248;
2. *Annales Polonorum vetustiores*, de la 1248 pînă la 1282;
3. *Annalista Cracoviensis*, de la 1282 pînă la 1312;
4. *Annalista Cujaviensis*, de la 1312 pînă la 1340;
5. *Annalista Monachus*, de la 1340 pînă la 1366;
6. *Ephemerides*, de la 1366 pînă la 1376;
7. *Annalista Gneznensis*, de la 1376 pînă la 1385[3].

Așadar între anii 1248-1282 un anonim scrisese *Annales Polonorum vetustiores.*

Dintre cei opt cronicari de mai sus, el singur ne interesează în cazul de față.

Autenticitatea lui n-a fost pînă acum supusă celei mai mici bănuiele.

Acest contimpurean al evenimentelor iacă ce zice sub anul 1259: „MCCLIX. Thartari, subiugatis *Bessarebenis*, Lithvanis, Ruthenis, et aliis gentibus, Sandomirzs Castrum capiunt"[4].

Adecă:

„1259. Tătarii, după ce subjugară pe *besarabeni*, pe litvani, pe ruteni și alte neamuri, au luat cetatea Sandomir".

Dintre toți istoricii românilor, numai Gebhardi observase în treacăt într-o notiță acest pasagiu din așa-numitul Arhidiacon de Gnesno.

Îl observase, dar nu-l putea înțelege, căci nu cunoștea antica nomenclatură a Munteniei.

Peste Prut, în Basarabia de astăzi, pe la 1259 nu locuiau românii, ci hoarde orientale de comani*.

Cine dară să fi fost pentru Gebhardi acei *besarebeni?*

Neștiind încotro s-o apuce, el se decise vrînd-nevrînd a crede că *basarabenii* cronicarului polon vor fi fost vreo seminție de comani[5].

Iacă unde poate conduce pînă și pe un istoric de talia lui Gebhardi, cu mult mai pe sus de Engel și chiar de Șincai în privința criticismului, lipsa de o analiză monografică!

Basarabenii, cunoscuți de pe la 1259 departe în Polonia, ne probează că dinastia Basarabilor era pe atunci în Țara Românească înrădăcinată, întărită, ajunsă în toată floarea.

Dar aceasta se poate oare demonstra documentalmente?

Să vedem.

15
Basarab-ban într-o cronică persiană sub anul 1240

Fazel-ullah-Rașid, scriind în Persia la 1300 după raporturile oficiale ale autorităților mongole, astfeli că narațiunea-i oferă toată ponderozitatea unei mărturii oculare[1], iacă ce spune într-un pasagiu, asupra căruia mi-a fost atras atențiunea răposatul meu părinte și neuitatul magistru în știința istorică:

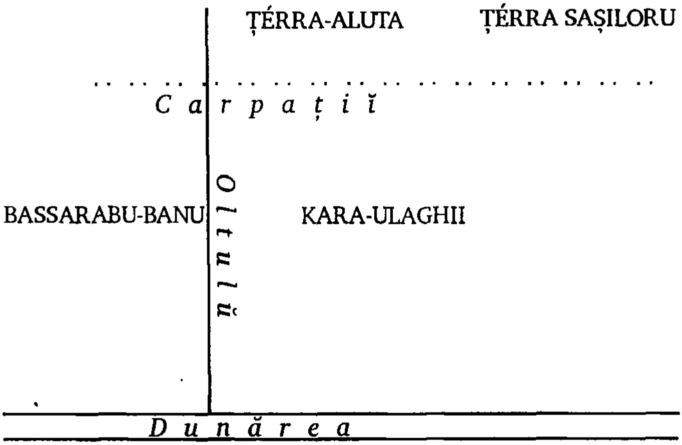
„În primăvara anului 1240 – zice el – principii mongoli trecură munții Galiției قراق تاغ pentru a întra în țara bulgarilor بولار și ungurilor. Ordà, carele mergea spre dreapta, după ce a trecut *țara Aluta* الوت îi iese înainte B a z a r a n - b a m بزرنبام cu o armată, dar e bătut. Cadan și Buri au mers asupra sașilor și i-au învins în trei bătălii. Bugek din țara sașilor trecu peste munți, întrînd la *karaulaghi* și a bătut popoarele *ulaghice*..."[2]

Acest importantisim text are nevoie de următoarele lămuriri topografice prealabile:

1. De vreme ce Ordà mergea spre dreapta în privința regiunii sașilor, urmează necesarmente că sub „țara Aluta”, pe unde trecuse el înainte de a se lovi cu *Basarab-banul*, Rașid înțelege anume Făgărașul, carele se află în adevăr spre dreapta de Brașov și a căruia provincie se cheamă pînă astăzi de către ardeleni „țara Oltului”[3], în stilul oficial latin „terra Alutensis” nemțește „Altland”[4].

2. De vreme ce contra *karaulaghilor*, adecă a „negrilor-vlahi”, Bugek mergea prin regiunea sașilor fără a se abate pe la Făgăraș, urmează necesarmente că sub „popoarele karaulaghice” Rașid înțelege anume pe locuitorii din Muntenia orientală, adecă în direcțiunea Buzăului și a Brăilei.

Corelațiunea termenilor întrebuințați de către Rașid se rezumă în următoarea schiță:

Noi dobîndim astfeli o încredințare de cea mai perfectă certitudine că:

1. Nu numai la 1240 domnea în Oltenia un ban din neamul Basarabilor, dar încă-i aparținea atunci și Făgărașul, căci altmimte el nu avea trebuință de a ieși întru întîmpinarea mongolilor pe dată ce aceștia năvăliseră în „țara Aluta”;

2. Punînd pe Rașid față-n față cu testimoniul lui Cinam și cu actul maghiar din 1231, ambele analizate în *studiul I*, noi constatăm că Basa-

rabii, după ce cuceriseră Făgăraşul de către unguri între 1160-1180, îl perdură apoi pe la 1230 şi l-au cuprins din nou înainte de 1240;

3. Confruntînd pe Raşid cu analistul polon din 1259, reprodus în paragraful precedinte, noi vedem că între 1240-1260 mongolii făcuseră două invaziuni succesive la *basarabeni* sau în statul lui *Basarab-ban.*

16
Trecerea numelui Basarabia către România de peste Prut

În *Istoria ierarhică a Munteniei*, care formează tomul III din opera de faţă, noi vom desfăşura pe larg primordiala origine şi secolarele vicisitudini ale ilustrei familii a Basarabilor, şau mai bine zicînd a acestei caste, a cării existinţă a fost totdauna în cea mai strînsă legătură cu mărirea şi puterea naţionalităţii române.

Docamdată vom trece la epoca şi modalitatea transmisiunii numelui *Basarabie* către acea porţiune de peste Prut a teritoriului român, unde el s-a păstrat pînă astăzi, pe cînd în Muntenia, adecă în propriu-zisa Basarabie, de vro trei sau patru sute de ani nu i se mai găseşte nici un vestigiu.

Această cestiune s-a dezbătut deja în cea mai mare parte în *studiul I* cu ocaziunea întinderii Ţărei Româneşti în secolul XIV.

Am văzut acolo pe Mircea cel Mare şi pe fiul său Vlad Dracul domnind pe ambii ţărmi ai Dunării pînă la Pont.

Am văzut acolo pe Alexandru cel Bun trăgînd pentru hotarele Moldovei despre Muntenia o modestă linie, care se începea la Bacău, mergea prin Bîrlad şi se oprea la Cetatea Albă.

Am văzut acolo, in fine, pe Ştefan cel Mare răpind cel întîi Ţărei Româneşti între 1465-1475 toată laturea dunăreană dintre Brăila şi Chilia.

Făcînd parte din voievodatul Basarabilor înainte de jumătatea secolului XV, această bucată de pămînt a conservat mult timp o proaspătă amintire a primitivului său muntenism.

Astfeli Alexandru Lăpuşneanul îşi da pomposul titlu de „Palatinus terrarum Moldaviae *et Valachiae*", înţelegînd prin Moldavie districtele de sus şi prin Valahie pe cele de jos ale ţărei[1].

Astfeli polonul Martin Bromowski, scriind pe la 1579, numeşte porţiunea danubiană a Moldovei pînă la Marea Neagră: „Valahia de Jos, *care oarecînd se zicea Besarabie*"[2].

Astfeli cronicarul Miron Costin, carele în calitate de mare logofăt văzuse mii de vechi crisoave domnești, băgînd de seamă cu mirare că nu i se prezintă nici o urmă de existința pîrcălăbiei în Chilia înainte de Ștefan cel Mare, măcar că găsea o mulțime de diplome despre Cetatea Albă, ajunse pe la 1684 la următoare concluziune:

„Giurgiul și Braila sînt eterne suveniri ale acelor domni muntenești Basarabi, cari stăpîniseră o parte a Bulgariei *și acel țărm al Mării unde s-a lățit numele Basarabiei,* deși cîmpia Cetății Albe pînă la Euxin a fost totdauna moldovenească, precum dovedesc mai multe urice ale pîrcălăbiei de acolo”[3].

Miron Costin știa că Basarabii nu-și întinseseră niciodată stăpînirea pînă la Nistru; știa că gurele Dunării aparținuseră Munteniei; știa că numele Basarabie, dat provinciei de peste Prut, se datorește Basarabilor de la Giurgiu și Brăila; numai un om de geniu putea întrevedea atît de clar, sînt acum 200 de ani, fără să fi avut la dispozițiune grămada cunoștințelor istorice actuale, într-o cestiune atît de complicată!

De la 1812 încoace întregul teritoriu român de peste Prut, de la Cetatea Albă pînă la Hotin, a fost botezat cu nepropriul nume de *Basarabie,* pe care pînă atunci îl purta abia partea de jos a provinciei.

De la finea secolului XV și pînă la începutul secolului de față, oriunde găsim cuvîntul „Basarabie”, putem fi siguri că el se referă exclusivamente la regiunea gurelor Dunării: „Basarabia, sau precum noi acum cu nume tătăresc îi zicem Bugeacul”, după expresiunea lui Cantemir[4].

În sus această bucată de pămînt se întindea cel mult pînă la tîrgușorul Lăpușna[5].

Răpind jumătatea transprutiană a Moldovei, guvernul rusesc a găsit cu cale a lăți peste tot numele de *Basarabie,* care aparținea în fapt numai părtecelei sudice din această vastă întregime.

Tot așa Austria, uzurpînd la 1777 nordul Moldovei, crezu de cuviință a-l porocli Bucovină, deși în realitate această denominațiune se aplica mai-nainte numai cătră codrul de fagi de la Cozmin, polonește *Bukowina,* de la *buk* – fag.

Printr-o procedură de generalizare analoagă, moldovenii din timpii lui Ștefan cel Mare, după ce apucaseră de la munteni tot litoralul danubian pînă la Chilia, au împins apoi *Basarabia* pînă la Cetatea Albă, măcar că Nistrul nu fusese altminte niciodată al Basarabilor.

17
Etimologia termenului „Basarabia" de la „besi"

După glorioasa dinastie, din care ieșiseră Alexandrii, Vladislavii și Mircii, deja între anii 1200-1300 toată Muntenia, de la Poarta de Fer pînă la Marea Neagră, era cunoscută în întru și-n afară ca *Basarabie*, iar poporul muntean ca *basarabeni*.

Această stare de lucruri a durat pînă pe la 1500, cînd numele de *Basarabie* începe a fi acordat mai în specie numai țărmului marin de peste Prut, întrat în mînele moldovenilor, dar conservînd încă pe atunci suvenirea dominațiunii muntene.

Neștirea acestei particularități de nomenclatură pe de-o parte a dat naștere unei mulțimi de divagațiuni istorice dintre cele mai ciudate, iar pe de altă parte a împedecat pentru mult timp de a putea înțelege o grămadă de cestiuni de prima importanță.

Aproape toți căutau o fantastică legătură între *Besarabie* și anticul popor tracic *besi*.

Unii ziceau că este *Beso-Thracia*[1].

Alții, că-n limba gotică *Bes-arb* ar fi însemnînd moștenirea besilor[2].

Alții iarăși că Basarabia semnifică pe *besii așezați lîngă movila Răbie*[3].

Besii în sus, besii în jos, besii în dreapta, besii în stînga[4].

Ceea ce-i și mai curios este că tocmai națiunea căriia precipitarea filologică îi atribuia cu atîta bunăvoință paternitatea Basarabiei nu se vede de nicăiri a fi locuit vreodată pe malul nordic al Istrului.

Besii, deveniți famoși în vechime prin cea mai sălbatecă ferocitate, trăiau în munții Balcani, de unde-și întindeau din cînd în cînd excursiunile de hoție pînă la Dunăre, dar nu mai încoace.

Sub August năvălirile lor supărau mult pe Ovidiu, exilat în Dobrogea de astăzi, expusă atunci la prada sarmaților despre gurele Dunării, a geților din regiunile noastre și a besilor despre sud:

„Si quis adhuc istic meminit Nasonis ademti,
Et superest sine me nomen in Urbe meum,
Suppositum stellis nunquam tangentibus aequor,
Me sciat in media vivere barbarie:
Sauromatae cingunt fera gens, Bessique Getaeque,
Quam non ingenio nomina digna meo!"[5]

Peste patru secoli ei locuiau tot în Dacia lui Aurelian, unde a reușit pe la 400 a-i creștina celebrul episcop Niceta, fundînd acolo cîteva templuri, dintre cari într-unul oficiau grecii în limba greacă, în altul românii în limba română, în cel al treilea besii în limba besică[6].

Într-un cuvînt, numai în Basarabia ei n-au fost în vecii vecilor.

Prin urmare, chiar Basarabii să nu fi domnit la Chilia, și tot încă besii n-aveau ce căuta în Bugeac.

Șincai zice într-un loc:

„*Poate fi* că besii din Tracia, unde locuiau mai-nainte, au trecut în partea Daçiei vechi, ce se cheamă acuma Bugeac, și că de la dînșii s-a numit aceasta Besarabie. Bisenii, cari se pun împreună cu românii în diplomatul lui Andrea II, craiul Ungariei, *se văd* a fi fost rămășițe de a besilor"[7].

Poate fi că besii au trecut, dar bisenii *se văd* a fi besi, – o admirabilă contradicțiune între termini: un lucru *evidinte* consecința unei simple *posibilități!*

Poate fi, – de ce?

Se vede, – de unde?

Bisenii, pe cari actul din 1224, citat de Șincai, îi menționează în adevăr așezați anume în Transilvania la un loc cu românii: „silva Blacorum et Bissenorum"[8], era un trib oriental al pecenegilor, pe care tot acolo și tot alături cu românii, adecă într-o pozițiune identică din punt în punt, îl așează la 1158 cronicarul german Ottone de Frisingen: „Pecenatorum et Falonum campania"[9].

Oare aceștia, veniți în evul mediu din fundul Asiei abia pe la anul 900, să fi fost posteritatea acelor besi, pe cari toți clasicii ni-i arată stabiliți din cea mai depărtată anticitate pe creștetul Hemului?

Dacă Șincai ar fi cunoscut intima corelațiune între *Basarabi* și *Basarabie*, el nu comitea o asemenea enormitate!

Dar să lăsăm la o parte pe besi.

Vom analiza o altă încurcătură nu mai puțin originală, în care tot *Basarabia* a aruncat pe istoricii noștri.

18
Vlad, voievodul Basarabiei din 1396

Scoțînd la lumină actele dintre Polonia și țările române, Dogiel a publicat o diplomă care se părea tuturor a fi o cimilitură.

O dăm aci întreagă după traducerea lui Șincai, o traducere naivă dar foarte fidelă:

„În numele Domnului amin. Vlad, *voievodul Basarabiei* și comitele Severinului ș.c.l.. Înștiințăm pre toți, cari vor auzi acestea și li se cuvine, că luînd în minte mulțumitoare cu inimă neuitătoare darurile cele multe și mergerea noastră înainte, cari ni le-au arătat nouă și domniilor-noastre preaserinații principi și domnii noștri, domnii Vladislav, craiul Poloniei, arhiprincipele Litvaniei și moșteanul Rusiei ș.c., și muierea lui Edviga, crăiasa Poloniei și moșteana crăimilor Ungariei, fata care trăiește a lui Ludovic răposatului craiului Ungariei, și mai ales cum ne-au dăruit nouă aceiași domni, craiul și crăiasa, mai deunăzi *voievodatul Basarabiei*, și domniile cari le avem în crăimea Ungariei, și prin cărțile sale ni le-au dat și întărit d-a pururea; judecăm a fi cu vrednicie și cu dreptate, ca cu atîta mai întinsă statornicie să fim ascultători de dînșii, cu cît mai mult ne aflăm mîngîiați prin înălțarea noastră cea de dînșii făcută la vîrful domniei; și pentru că am găsit că crăimea Ungariei demult a venit la numita doamnă Edviga, crăiasa Poloniei, ca la o singură moșteană a crăimii unguresti ce trăieste acuma, și drept aceea și la numitul domnul Vladislav, craiul Poloniei, soțul ei cel de căsătorie, cu cădință de moștenire, precum am înțeles că se coprinde în cărțile cari s-au făcut despre aceasta prin însuși craiul Ludovic și prin locuitorii crăimilor cei unguresti și cei polonești; așa și noi cu domniile-noastre ne legăm a rămînea supuși numiților domnilor Vladislav, craiului Poloniei, și crăiesei Edvigei, și crăimii lor a Poloniei și Ungariei. Pentru aceea din adevărată știință, cu bună-credință, fără de înșelăciune, prin rîndul acestora de aci înainte ne facem, supunem și mărturim că vom fi pururea credincioși domnilor Vladislav craiului și Edvigei crăiesei, pruncilor și moștenilor lor, crailor și crăieselor Poloniei și Ungariei, și crăimilor acestora, cu toate domniile și supușii noștri; făgăduind și aceasta cu aceeași bună-credință, că domnilor craiului Vladislav și crăiesei Edvigei, pruncilor și moștenilor lor celor mai sus-ziși, noi, domniile și supușii noștri cei ziși, pururea le vom fi ascultători, și vom sta lîngă dînșii cu sfatul, ajutorul și buna voință împotriva tuturor inamicilor lor, și de vom auzi ceva de rău, noi cu toată puterea noastră vom pune împedecare. Protivnicilor lor nu le vom prinde parte; în contra crăimilor și țărelor lor nu ne vom rădica, nici le vom cuprinde; și toate pricinele și împrotivirile, ce s-au făcut sau se vor face asupra lor prin oricari inamici, cu cuvîntul sau cu fapta, le vom împedeca; și vîlva și cinstea lor o vom înălța cu toată puterea noastră. Prin mărturirea cărților acestora, cari le-am întărit cu pecetea noastră. Dat în orașul Argeș, în sărbătoarea preasîntei nedespărțitei Treimi, din anul Domnului 1396”[1].

În acest act *Besarabia* se repetă de două ori:

1. „Vlad *Waywoda Bessarabiae* nec non Comes de Severino";

2. „*Woiewodatum Bessarabiae* et Dominia, quae in Regno Ungariae obtinemus".

Cine-i Vlad?

Ce-i Basarabia?

Să auzim pe Engel.

El zice:

„După un act din 1396 ședea în Argeș un Vlad, dîndu-și numele de *Vayvoda Bessarabiae* și *Comes Severini*. Sub expresiunea de *Vayvoda Bessarabiae* eu înțeleg banatul Craiovei, căci munții Craiovei se cheamă și-n Thurocz *alpes Bazarath*, iar sub expresiunea *Comes Severini* pe comandantul cetății ungare mărginene Severin[2]".

Dentîi, *alpes Bazarath* nu se găsesc în cronica lui Thurocz, ci într-o diplomă a împăratului Sigismund din 1408, unde nici acolo nu sînt *alpes Bazarath*, ci *alpes Pazara*[3], adecă muntele *Pasărea din Mehedinț*[4].

Al doilea, banatul Craiovei pe la 1396 se zicea tocmai al Severinului, încît este ciudată distincțiunea pe care o stabilește Engel între *Besarabia* și *Severinum*, hărăzind primul din acești doi termini numai Craiovei.

Șincai, voind să îndrepte pe predecesorul său, a căzut în nește erori și mai grave.

El zice:

„Basarabia, al căriia voievodat l-a dobîndit Vlad de la Vladislav și Edviga, n-a fost munții lui Basarab cei din banatul Craiovei, precum se înșeală prea vestitul Engel, pentru că banatul Craiovei era sub Mircea-Vodă, nici îl putea dărui Edviga cu bărbatul ei Vladislav, ci a fost Bugeacul de acuma, cum arată crisovul. Nici te mira că Vlad se scrie pre sine comitele Severinului și dă crisovul din Argeș, pentru că deși n-a fost fiul lui Mircea-Vodă, dar a trebuit să fie dintr-un neam cu dînsul și a putut să-și țină titlul Severinului și să locuiască în Argeș, mai-nainte de a merge în Basarabia"[5].

Ca și Engel, Șincai crede în existința „munților Basarabi".

Ca și Engel, el nu observă că Severinul și Craiova formau un singur și același banat al Oltului.

Mai pe dasupra, el afirmă că Basarabia a fost Bugeacul *cum arată crisovul*, pe cînd crisovul, oricum s-ar citi și oricum s-ar traduce, n-o arată absolutamente nicăiri!

A trecut vro șaptezeci de ani și vine d. Rösler.

Să fie oare mai norocit decît Engel și Șincai?

El zice:

„În 1396 apare pentru prima oară peste Prut așa-numitul voievodat al Basarabiei, fundat de către cineva din familia Basarabilor "[6].

Tot ceea ce spunea Șincai, numai doară mai pe scurt!

Gebhardi, mai vechi dintre toți, dar și mai critic totdodată, înțelesese singur actul din 1396.

Iacă propriile sale cuvinte:

„Pe cînd Mircea s-a aliat cu Sigismund, plecînd împreună la Nicopole contra turcilor, un oarecare Vlad a uzurpat tronul muntenesc, prestînd omagiu de vasalitate reginei polone Edviga, ca și cînd ea ar fi fost regină a Ungariei. Vlad își dă titlul de *Voivoda Bessarabiae nec non Comes de Severino,* subscrie diploma *in oppido Argisch* și accepe de la suzeran *Voievodatum Bessarabiae et Dominia in regno Ungariae.* Aceste *Dominia* sînt Făgărașul și Amlașul, și fiindcă posesiunea Argeșului și a Severinului probează că Muntenia aparținea lui Vlad, apoi nu poate fi nici o îndoială că numele *Besarabia* nu se referă la depărtata provincie de peste Prut, ci anume la aceea ce în diplomele lui Mircea se cheamă *Transalpina*".

Pînă aci Gebhardi este admirabil.

El mai adaugă însă din nenorocire:

„Probabilmente în original va fi fost *Bassrath* sau *Pazara,* iar traducătorul a băgat *Bessarabia,* pe care o cunoștea mai bine"[7].

1. Originalul e scris lătinește, iar nu s-a tradus dintr-o altă limbă, după cum crede Gebhardi;

2. *Bassrath* este tot *Basarabie,* numai sub o formă treptat desfigurată de către cronicarii maghiari și imitatorii lor din occidinte: *Bassarad, Bassarat, Bassrath, Bassarab*[8]*;*

3. Despre *Pazara,* adecă muntele *Pasăre* de peste Olt, fără nici un legămînt cu numele Basarabilor și al Basarabiei, noi am răspuns mai sus.

Pray, scriind la 1787, patrona o ipoteză analogă cu a lui Gebhardi și expusă la aceleași obiecțiuni[9].

Cu trei secoli înainte de Șincai, de Engel, de Gebhardi, de Pray și de d. Rösler, actul în cestiune fusese în mînele lui Kromer, carele iată cum îl rezumă:

„În anul 1396, pe cînd Sigismund, regele Ungariei, se lupta fără succes la Nicopole și unii îl credeau perit acolo, *Vlad, domnul Munte-*

niei și ban al Severinului, a intrat sub suzeranitatea regelui polon Vladislav și a reginei Edviga, considerîndu-i de moștenitori ai Ungariei"[10].

Către relațiunea lui Kromer să mai adăogăm că acest Vlad n-a fost o rudă a marelui Mircea, precum afirmă Șincai, ci chiar fiul său, devenit mai în urmă celebru sub numele de Vlad Dracul.

Epizodul din 1396 este o lungă și interesantă dramă de familie.

Mircea plecînd cu oastea maghiară a împăratului Sigismund la bătălia de la Nicopole contra teribilului padișah otoman Baezid Fulgerul, unde a jucat prin vitejie unul din rolurile cele mai frumoase[11], tronul princiar a încăput un moment în mînele lui Vlad, unul dintre numeroșii bastarzi domnești[12], hotărît cu orice preț a răsturna pe tată-său.

Tocmai atunci Polonia se afla în dușmănie cu Ungaria, căci în ambele țăre domnea prin drept de căsătorie cîte un ginere: Sigismund al Ungariei ținea pe Maria, fia răposatului rege Ludovic, iar pe sora acesteia Edviga o ținea Vladislav al Poloniei, încît murind cea dentîi, coroana trecea legalmente la cealaltă, adecă Vladislav pretindea prin Edviga a fi el rege legitim al Ungariei, contestînd după moartea Mariei validitatea lui Sigismund[13].

Fiindcă Mircea ținea cu ungurii, Vlad se unește naturalmente cu polonii.

Astfeli se încheie tractatul din Argeș în ziua sîntei Trinități, adecă la 18 octobre 1396[14], pe cînd bătălia de la Nicopole în care au fost bătuți ungurii și Mircea, dîndu-se lui Vlad speranța de a-și putea mănține domnia, se întîmplase la 28 septembre[15], cu foarte puține zile înainte.

Cronologia concurge aci într-un mod viguros în limpezirea adevărului.

Eroul de la Nicopole se întoarce în capul armatei muntene, apucă pe uzurpatorul fiu și, drept pedeapsă, îl trămite la Buda, ca să-l păzească acolo, sub chip de educațiune la curtea regească, tocmai aceia contra cărora conspirase.

Vlad se încearcă a fugi din Ungaria în complicea Polonie: e urmărit, rezistă cu o bărbăție omerică care uimește chiar pe inamicii săi, dar este prins și adus înapoi[16].

Peste cîtva timp el reușește totuși a scăpa din Buda și aleargă la Constantinopole, intrînd în serviciul bizantin[17].

Soartea ulterioară a acestui principe, urcarea-i pe tron în urma lui Mircea, glorioasa-i domnie de patrusprezeci ani și moartea-i prin trădare, nu ne interesează în cazul de față[18].

Iacă cine a fost „waywoda Bessarabiae", pe care Șincai și d. Rösler îl gonesc în Bugeac, iar Engel îl închide în Craiova...

19
Etimologia termenului „Basarabie" de la „bastarni"

Teoria lui Cantemir despre cuvîntul *Basarabie* este împrăștiată pe ici, pe colea în cele trei principale opere ale ilustrului autor: *Descrierea Moldovei, Istoria Imperiului Otoman* și *Cronicul romano-moldo-vlahilor.*

În cea dentîi el zice:

„Numele Basarabiei derivă, poate, de la poporul besi. După Ptolemeu, dasupra Daciei locuiau peucinii și bastarnii. Matei Praetor vorbește, între ceilalți, despre identitatea bastarnilor cu besii"[1].

Cantemir se întemeiază pe Ptolemeu și pe Matei Praetor.

Ptolemeu, trăind în Egipt pe la 160-180 după Crist, adecă puțin în urma cuceririi Daciei, așează în adevăr pe așa-zișii bastarni la nord de Carpați: καὶ ὑπὲρ τὴν Δακίαν Πευκίνοι τὲ καὲ Βαστάρναι"[2].

Aceeași pozițiune, într-o epocă ceva mai veche, le acoardă Pliniu, mai spunîndu-ne că erau anume din seminția germană[3].

Cam tot pe atunci îi menționează Tit Liviu, făcîndu-i celți[4].

Apian nu specifică vița lor, fie ea germană sau celtică, dar îi pune pe același teritoriu cu dacii[5].

Critica istorică modernă, nedecisă între germanismul și celtismul bastarnilor, preferă a concilia controversa, numindu-i „celți germanizați"[6].

Numai cu besii nu i-a amestecat niciodată nemini!

În Ovidiu, în Strabone, în Iornande, în Dione Casiu, în toți clasicii fără osebire, bastarnii și besii, unii dincoace, ceilalți dincolo de Dunăre, sînt două popoare dopotrivă antice, dar absolutamente diferite prin locaș și prin tulpină.

Onoarea de a-i amalgama aparține lui Praetor, un arheolog prusian de pe la finea secolului XVII, carele nici dînsul nu afirmă, ci d-abia alunecă în treacăt vorba că: „*după opiniunea unora* besii și bastarnii *ar putea fi* una și aceeași națiune"[7].

Iacă la ce se reduce bastarno-besismul lui Cantemir.

Bun e Ptolomeu, dar păcat numai că bastarnii n-au a face cu besii, iar besii au a face și mai puțin cu Basarabia.

Nici chiar Cantemir nu înșiră aceste trei lucruri atît de disparate decît ca pe un dubios „se poate".

20
Ipoteza despre venirea Basarabilor de peste Prut

În *Cronic* Cantemir lasă la o parte pe besi și pe bastarni, mărginindu-se a căuta o explicațiune pentru surprinzătoarea legătură între Basarabia de la Prut și numele familiei domnești din Oltenia.

El zice:

„Basarabia, ai căriia locuitori pe vremea năpăzei lui Batie prin cetăți neîncăpînd, s-au tras spre Severin și peste Olt, unde și la stăpînie bănească unii dintr-înșii au ajuns, de la cari și astăzi familia Băsărăbeștilor în Țara Românească se trage, luînd adecă stăpînitorul sau banul lor de atuncea numele de pe numele norodului..."[1]

Așadar invaziunea lui Batu-han alungase o seamă de români de la gurele Dunării mai spre apus peste Olt, unde s-a ivit astfeli dinastia princiară a Basarabilor.

Această combinațiune a lui Cantemir se risipește prin două cuvinte.

Pînă la capătul secolului XV niciodată Bugeacul nu se zicea *Basarabie*, pe cînd toată Muntenia, precum am demonstrat-o mai sus, purtase documentalmente acest nume cu doi secoli mai denainte.

Cantemir uită totdodată că pe la 1240, cînd năvăliseră tătarii cătră Dunăre, în regiunea de peste Prut nu locuiau românii, ci cumanii.

Chiar români să fi fost, și tot încă logica și istoria ne spun că-n fața unei irupțiuni inamice popoarele nu-și caută scăparea pe șes, ci în munți, ceea ce au și făcut atunci cumanii de frica tătarilor, fugind în Transilvania[2], pe cînd ar fi fost absurd din parte-le a alerga după refugiu la Severin pe lungul țărm descoperit al Danubiului.

Dacă era prea departe de la Chilia pînă la Carpați, totuși nemic nu putea fi mai lesne decît a trece Dunărea, adăpostindu-se în Balcani, precum o și obicinuiau în secolul XIII cumanii cei mărginași, de cîte ori îi amenința mai de aproape vro urgie tătărească[3].

Sau peste Carpați, ori peste Dunăre, una din două, aceasta era calea cea stereotipă a cumanilor[4].

Nici într-un caz nu fugea nemini, gîfîind pe bărăganuri, de la Prut spre Olt.

Nu mai amintim că tocmai invaziunea tătară de la 1240, precum ne-am încredințat mai sus dintr-o fîntînă contimpurană, găsise deja pe un *Basarab-bană* în Oltenia.

Nu putem pretinde de la Cantemir de a fi cunoscut cronica persiană inedită a lui Rașid, pe care noi înșine eram cît p-aci să n-o cunoaștem;

însă și fără această prețioasă sorginte, totuși ipoteza lui e nu numai nereală, dar și neprobabilă.

El simțea foarte bine că termenul topic *Basarabie* nu poate a nu fi în cea mai strînsă înrudire cu numele gentilițiu al *Basarabilor;* din nenorocire, puținătatea izvoarelor sale l-a împins la o eroare de procedură, aducînd pe Basarabi din Basarabie, în loc de a deduce Basarabia de la Basarabi.

În *Istoria otomană* Cantemir mai adaugă un nou element de complicațiune.

El nu se mulțumește a imagina pentru dinastia basarabească un leagăn pe malurile Ialpuhului, ci o mai poftește să se preîmble de acolo în Serbia, și abia-abia după această ingenioasă călătorie pe apă și pe uscat îi permite a sosi la Severin.

În privința bastarno-besismului Basarabiei, Cantemir cita cel puțin pe Matei Praetor.

Asupra excursiunii Basarabilor de la Nistru în Serbia și din Serbia la Olt, el nu aduce nici o mărturie fie cît de fictivă; și totuși aceasta este tocmai porțiunea cea mai instructivă a teoriei sale.

O vom examina de aproape.

21
Banul Barbu Basarab

Iată cuvintele lui Cantemir:

„Basarab este numele unui neam foarte vechi și nobil în Muntenia, carele în linia bărbătească de mult s-a stins. Barbu, cel întîi Basarab cunoscut, denaintea invaziunii turce fugise din Basarabia în Serbia și de acolo în Țara Românească la Negru-Vodă, carele l-a primit prea bine, rădicîndu-l la demnitatea de ban, cea mai înaltă în țară. Fiul său Laiotă dobîndi tronul muntean după moartea lui Negru-Vodă, devenind primul domn din familia Basarabilor. El lăsă un fiu, numit Neagoie Basarab, ajuns de asemenea la domnie, nu se știe dacă îndată după tată-său, ori după vreun alt principe. Lui îi urmă fiul său Șerban Basarab etc."[1]

Se sparie cineva auzind niște fabule de acest calibru în gura unui bărbat ce poseda atîtea titluri la aureola de patriarc al criticei și mai ales al erudițiunii istorice în România!

Aceasta ne aduce aminte un portret de la monastirea Snagov, dasupra căruia poznașul egumen a scris galimatia: *„Ion-Mihail-Țepeș-Basarab al patrulea voievod"*[2].

Cîți oare la noi nu știu tot așa de bine istoria națională!

Cantemir cunoștea analele Munteniei mai cu seamă prin intermediul familiei cantacuzinești: „avut-am noi, încă la Țarigrad fiind, *cronicul muntenesc cu singură mîna lui Șerban logofătul pre proastă limba grecească scris*"[3].

Să nu se uite că acest Șerban Cantacuzino, dentîi logofăt și apoi vodă, a fost socrul lui Cantemir, și că neamul cantacuzinesc se distingea totdauna prin ardoarea-i de a strînge cronice și alte monumente literare ale trecutului național[4].

De acolo trebui să fi luat Cantemir povestea despre originea Basarabilor, fără să-și mai dea bătaie de cap de a o supune unui control analitic.

Deși Cronicul lui Șerban Cantacuzin se pare că a perit, totuși îl supleneşte pînă la un punt *Genealogia Cantacuzinilor,* publicată după un vechi manuscript de către d. Bolliac și-n care găsim între altele următorul pasagiu:

„Zic unii cum că neamul Basarabilor se trage din banul Barbu Basarab, carele din Basarabia a trecut la Serbia și de acolo a venit în Valahia la Radu Negrul-Vodă, carele a fost cel întîi descălecător domniei Țărei Românești la anul 1200, și cum că acest domn a făcut pe numitul Barbu ban Craiovei și stăpînitor peste cinci județe. Acest ban Barbu a zidit monastirea Bistrița"[5].

Iacă dară sorgintea lui Cantemir, către care el a mai adaos un alt manuscript, poate tot de provenință cantacuzinească, cunoscut încă în secolul trecut unui secretar al lui Constantin Mavrocordat și unde figura unul lîngă altul pretinsa posteritate a banului Barbu Basarab în următoarea ordine:

„1460. Laiota Bazaraba. – 1512. Negoi Bazaraba. – 1610. Serbanus Bazaraba"[6].

Cantemir a făcut pe Laiotă fiu al lui Barbu, pe Neagoie fiu al lui Laiotă, pe Șerban fiu al lui Neagoie, și astfeli totul a mers de minune!

Să cernem însă elementele cronologice și biografice ale unei teorii atît de ciudate.

Barbu Basarab vine în Muntenia la 1200.

Fiu-său este Laiotă Basarab.

Nepotu-său este Șerban Basarab, urmașul lui Mihai cel Viteaz la 1600.

În patru secoli, patru generațiuni!

Basarabii lui Cantemir trăiau fiecare cîte o sută de ani și mai bine.

Și nici că au fost ei mai mulți decît patru peste tot: Barbu, Laiotă, Neagoie și Șerban.

Acesta din urmă – zice Cantemir – avuse numai două fete: Ancuța, măritată după Petrașcu, fiul viteazului Mihai; Ilinca, măritată după boierul Constantin Cantacuzin; și-apoi un bastard, făcut cu o preuteasă[7].

Asta-i tot!

Ce-i pasă lui Cantemir de Alexandru Basarab, de Vladislav Basarab, de Radu Basarab, de Mircea Basarab, de lunga serie a Basarabilor de prin secolii XIII, XIV și XV!

De la cronologie să trecem la unele detalii biografice.

Banul Barbu Basarab, cărui i se acoardă paternitatea neamului basarabesc, apare totdodată ca fundator al monastirii Bistrița.

Prin urmare, acest sînt locaș cată să fie și el de pe la 1200.

Din norocire, epoca și modalitatea fundațiunii lui ne sînt astăzi foarte bine cunoscute.

D. A. Odobescu le-a studiat cu toată scrupulozitatea unui adevărat arheolog.

D-sa constată prin inscripțiuni autentice cum că primul ctitor bistrițan a fost în realitate banul Barbu Basarab, însă nu pe la 1200, ci pe la 1500.

Cu mult înainte de d. Odobescu, celebrul călător rus Kowalewski vizitase Bistrița, strîngînd acolo tot feliul de date despre începuturile monastirii.

Vom da aci întreagă în traducere interesanta-i relațiune:

„Monăstirea Bistrița este fundată de către banul Barbu pe la 1490. Pînă atunci era numai o capelă în numele sîntului Procopiu. Despre cauza fundării, tradițiunea locală, conformă în astă privință cu vechea icoană a sîntului Procopiu, aflătoare în biserică, povestește următoarele. Banul Barbu fusese prins în tinerețe de către turci și aruncat în temniță. Peste puțin i se anunță sentința de moarte, care era să se execute a doua zi. Se face noapte, o noapte teribilă și solemnă, o noapte pe care osînditul a petrecut-o toată în rugăciuni către patronul său sîntul Procopiu, implorîndu-l pentru scăpare, căci avea d-abia 18 ani și-i plăcea viața. Demăneața calăii se coboară în temniță și nu găsesc pe nemini: închisoarea era deșeartă. În aceeași zi, întrînd în capela de la Bistrița, preutul vede îngenuncheat denaintea icoanei sîntului Procopiu pe junele Barbu, ferecat în obezi la gît și la picioare. Tînărul nu știa el singur cum și cine l-a adus din temniță în biserică. În semnul acestui miracol el clădi o monăstire pe locul capelei. Mai tîrziu, după ce turcii luaseră Constantinopolea, banul Barbu, fiind dus după cererea sultanu-

lui la Stambul din partea Munteniei, a răscumpărat moaștele sîntului Gregoriu Decapolitul și le-a depus în monăstirea sa Bistrița, unde ele se conservă pînă astăzi într-un scump sicriu, acoperite de prinoasele credincioșilor. E remarcabilă marea pînză, dentîi păstrată în biserică și apoi transportată în chilia starețului. Ea este restaurată, însă întocmai după desemnul primitiv. Acest tabel reprezintă abdicarea bătrînului Barbu, carele se lasă de bănie și de viață lumească totdodată. E învestmîntat călugărește, fiind gata a pleca la monăstire. Îl însoțesc boierii olteni, toți triști, unii chiar lăcrimînd. După Barbu, carele n-a avut copii, pășește denaintea celorlalți boieri nepotul său, îmbrăcat într-o lungă haină superioară fără mînece, roșie și blănită, de sub care se vede o altă mai strîmtă. E nalt și frumos, cu mici mustețe și fără barbă. Boierii sînt toți bărboși. Monăstirea Bistrița are aparința unei cetăți"[8].

Romantica legendă, culeasă de către Kowalewski de la călugării bistrițani și care oferă poetului stofa unei admirabile balade, este importantă din acest punt de vedere, că ea ne explică pe turcii din relațiunea lui Cantemir.

După tradițiune, banul Barbu Basarab scapă dintr-o temniță turcească.

După Cantemir, el fuge de peste Prut denaintea unei invaziuni otomane.

Fondul este același.

Cum însă de nu și-a amintit tocmai Cantemir, și tocmai într-o istorie a Turciei, cum că osmanlîii abia după 1450 au început a cutreiera Bugeacul?

Turcii năvălesc pentru prima oară peste Prut pe la jumătatea secolului XV, și totuși cu două sute cincizeci de ani înainte banul Barbu Basarab, printr-o spaimă mai mult decît profetică, se cară de acolo de frica turcilor!

Monăstirea Bistrița este fundată din temelie pe la 1490, și totuși banul Barbu Basarab o clădește, o isprăvește și o zugrăvește ca prin farmec încă de pe la 1200!

Banul Barbu Basarab, scăpat în tinerețe din robie turcă și fundator la bătrînețe al monăstirii Bistrița, ne este cunoscut documentalmente între anii 1490-1510[9], și totuși cu sutimi de ani înainte el e favorit al unui Negru-Vodă!

De pe la 1250 Muntenia se numește Basarabie, și totuși cel întîi Basarab peste Olt este banul Barbu, carele trăiește cu două veacuri mai în urmă!...

În literatura noastră poporană aceasta se cheamă *basmu cu minciunile:* o herghelie de cai rătăcind într-un pepene sau o albină înjugată la plug.

Înainte de a ne despărți de simpaticul personagiu al banului Barbu Basarab, vom mai adăoga în treacăt o observațiune.

El se pare a fi fost cel întîi ban al Craiovei, ceea ce i-a și procurat caracteristicul epitet de *Craiovescul.*

În prima jumătate a secolului XV reședința banatului oltean nu se afla încă la Craiova, ci la Severin, precum o demonstră crisoavele succesive de la Vladislav Basarab, de la Mircea cel Mare și de la Vlad Dracul...

22
Consecințele asonanței între „Basarabia" și „Serbia"

Cronicul Cantacuzinesc și Cantemir conduc dopotrivă pe Basarabi dentîi din Bugeac în Serbia și apoi din Serbia la Olt.

Serbia sau *Sorabia,* după cum se scria adesea în evul mediu[1], formează materialmente mai mult decît două treimi din cuvîntul *Bassarabie.*

Asonanța este atît de simțită, încît noi văzurăm deja în *studiul I* pînă și poporul de jos, căruia nu i se poate imputa nici o pretensiune pedantică, confundînd ambii termeni în antica baladă despre *Fata banului de Hațeg,* unde variantul modern pune:

„Un fecior de om *serbesc*"

în loc de primitivul:

„Un fecior *băsărăbesc*".

Printr-o asemănare curat fonetică, fără nici o umbră de argumentațiune, Basarabii erau expuși a fi *serbizați* din cînd în cînd de către neștiință, și mai cu seamă de către semiștiință.

Pretinsul act al magistratului sas-sebeșian de la 1396, o grosolană mistificațiune din secolul trecut, zice:

„După ce au primit bulgarii credința creștinească, apoi au început românii de atunci a se împrieteni cu neamul serbesc, pînă cînd mai pe urmă *dobîndit-au și domn din neamul serbesc pe marele prinț Negru-Vodă Basaraba...*"[2]

Un fragment de cronică munteană din secolul XVII, descoperit de către d. Crețescu în biblioteca monastirii Cozia și al cărui autor ni se

pare a fi celebrul aventurar moldovenesc Nicolau Milescu Spatar, este în această privință nu mai puțin explicit, vorbind în genere despre boierimea română:

„Unii sînt din serbi, alții din greci, alții din albănași, alții din frînci, alții dintr-alte limbe, că și domni încă mai mulți din străini au stătut, cum *și Basărăbeștii se trag din neam serbesc*"[3].

În unele manuscripte d-ale lui Calcocondila, domnul muntenesc Dan, nepot de frate al marelui Mircea, este numit *Saraba*, Σαράμπα, în loc de Basaraba, Μπασαράμπα[4].

În fine, lista anonimă a domnilor Țărei Românești, care se compusese în secolul XVIII pentru ungurul Peterfy după diferite cronice locale de către Constantin Scarlatti, ne spune că neamul lui Mircea cel Mare „se zice a fi fost *nepoți ai regelui serbesc Lazar*"[5].

Genealogia mirciană se poate reconstitui astăzi după documente contimporane, iar nu după nește fabule sacramentale, precum se făcea pînă adineori.

Însuși Mircea declară în crisoavele sale că tată-său Radu fusese frate cu Vladislav Basarab[6].

Prin urmare, Mircea era *nepot* (*nepos ex fratre*) al lui Vladislav Basarab.

Regele maghiar Ludovic și papa Urban V ne spun, pe de altă parte, cum că Vladislav, unchiul lui Mircea, era fiu al lui Alexandru Basarab[7].

Mai pe scurt, era *nepot* al lui Vladislav și *nepot* al lui Alexandru, toți Basarabi unul ca și altul, și numai Basarabi.

Prin ce minune dară putea fi el *nepot* al lui Lazar, principe nu mai vechi, ci chiar contimpurean cu dînsul, urcat pe tronul Serbiei abia pe la 1371?

Fatalele silabe din coada numelui Basarabilor, iacă ceea ce încurcă toată treaba!

Cantemir, Cronicul Cantacuzinesc, falsarul actului din 1396, balada din Hațeg, fragmentistul din secolul XVII, scriba lui Calcocondila, fîntîna lui Scarlatti, toți se împedecau, fiecare pe rînd, de scabrosul sunet *s* + *r* + *b*!

23
Etimologia poporană

Ilustrul Vico analizase astronomia, fiziologia, metafizica, cronologia poporane, în comparațiune cu astronomia, fiziologia, metafizica, cronologia culte.

Tot astfeli s-ar putea pune în paralelă etimologia rudimentară și etimologia științifică.

Similitudinea vorbelor surprinde și împinge la deducțiuni pe înțelegințele cele mai rude, ca și pe cele mai erudite.

Toată diferința consistă în procedură și-n ponderozitatea rezultatului.

Un sînt din evul mediu se numea Renat, ceea ce însemnează renăscut: acest simplu joc de cuvinte era de ajuns pentru ca poporul să plăsmuiască o legendă întreagă despre imaginarul fapt al *renașterii sîntului Renat*[1].

Cam analoagă este superstițiunea cea etimologică a țăranului român de a se păzi de *foc* în ziua sîntului *Foca*[2], deși Φωκᾶς al grecilor are a face mai curînd cu elementul opus al apei, și deși fericitul de acest nume, martirizat în timpul lui Diocleţian, n-a fost nici ferar, nici cărbunar, ci un biet grădinar de lîngă Sinopa, adecă iarăși ceva mai dedat cu ploi și cu puțuri decît cu flacăre.

În Elveția se află un munte numit *Pilat;* sătenii din vecinătate sînt încredințați pînă la fanatism că acolo, adus de peste nouă țăre și nouă mări, zace famosul *Pilat,* din moleciunea căruia fusese răstignit în Palestina Mîntuitorul[3].

Tot astfeli cronicarii din evul mediu inventau pe turci în Finlandia fiindcă se găsește acolo un oraș numit Turku, sau pe troadeni în Francia deoarăce fiul lui Priam se numea Paris[a]!

Absolutamente de aceeași natură este și serbismul Basarabilor.

Dar cauza erorii fiind odată constatată, să nu ne oprim la o jumătate de cale.

Lista domnească a lui Scarlatti, în care marele Mircea se confundă cu familia regească din Serbia, ne mai spune încă ceva, unde originea greșelei nu poate a nu fi aceeași.

Vorbind despre domnul moldovenesc Petru Mușat, contimpurean și amic al lui Mircea, ea zice că tată-său era: „Costea Mușat, carele nu se știe unde va fi domnit, dar se crede a fi fost din neamul despoțian al regilor Serbiei"[b].

Mircea cel Mare din dinastie serbească; Petru Mușat tot din dinastie serbească; dinastia serbească confundată cu Basarabii; care-i concluziunea?

Iacă un punt demn pe deplin a fi examinat cu o extremă seriozitate, căci el ne va permite a demonstra că Vladislav și Alexandru cel Bun, Mircea și marele Ștefan, Neagoie și Petru Rareș, superbii zidari ai

naționalității române de dincoace și de dincolo de Milcov, au fost cu toți din aceeași nesecată în geniu tulpină a Basarabilor!

24
Muntenismul dinastiei Mușat din Moldova

Muntenia fusese în secolii XIII și XIV în dese și intime relațiuni cu puternicul pe atunci imperiu serb.

Doi Basarabi, unul pe la 1270, altul pe la 1355, au fost socri sau cuscri ai celor mai celebri cuceritori dintre cîți au ieșit vreodată nu numai din dinastia lui Nemania, ci chiar din întregul neam iliric.

Ștefan Milutin, fundatorul mărimii serbe, ținuse în prima-i căsătorie pe fata lui Litean Basarab[1].

Ștefan Dușan, groaza Oriintelui pe la jumătatea secolului XIV, însurase pe unicul său fiu cu fata lui Alexandru Basarab[2].

Mircea cel Mare, tată-său Radu Negru, unchiu-său Vladislav și frate-său Dan figurează pînă astăzi, ca o maiestoasă pleidă de eroi, în baladele poporane ale Serbiei[3].

Ne reținem într-adins de a înmulți aceste exemple prin ceva din Fotino, căci este de o falsitate îngrozitoare tot ce afirmă el pe ici, pe colea de a fi luat ἐκ τῆς σερβικῆς χρονολογίας.[4].

Țara Românească și Serbia fiind învecinate și adesea în strînsă alianță, lista domnească a lui Scarlatti avea în sprijin măcar o umbră de probabilitate cînd serbiza pe Basarabi.

Cum însă puteau fi serbi domnii moldoveni, cînd între Moldova și Serbia se întrepune un întins spațiu teritorial și nici că există cea mai slabă urmă de vro legătură internațională între ambele în tot cursul secolului XIV?

Nu cumva vor fi fost serbi tot ca și Basarabii?

Să vedem.

Lista lui Scarlatti serbizează anume pe Petru *Mușat*, pe frate său Roman *Mușat* și pe tatăl lor Costea *Mușat*.

Cuvîntul *mușat*, dispărut acum din limba română cisdanubiană, dar conservat la frații noștri de peste Dunăre[5], însemnează *frumos*, fiind o simplă scurtare din adiectivul *înfrumușat* sau *frumușat*.

Macedoromânul cîntă pînă astăzi:

„Aide cu mene, feată *mușată*!"

sau:

„Vezi în sus cerul? Nu e *mușat?*”[6]

La munteni numele propriu *Mușat* ne întîmpină în acte pînă pe la finea secolului XVII[7], ca și o formă femeiască *Mușa*[8], corespunzătoare cu *Bella* a italianilor.

Celebrul papă *Formosus*, sub care se întîmplase definitiva schismă religioasă între Occidinte și Oriinte, se traduce românește *Mușat*.

Serbii n-au avut niciodată și nu puteau avea acest nume curat românesc, și ceea ce-i și mai remarcabil este că pînă și-n limba lor ideea de *frumusețe* e respinsă radicalmente din formațiunea nominală bărbătească, ci se aplică numai la femeie și la vite: Liepava, Liepota, Liepotitza, Lieposzeta[9].

Mai pe scurt, nici prin depărtarea locurilor, nici prin lipsă de comunicațiune, nici prin nomenclatură, domnii moldovenești Petru Mușat și Roman Mușat, dempreună cu tatăl lor Costea Mușat, n-au putut fi serbi.

Care-i dară rațiunea serbizării lor în lista lui Scarlatti?

Din cele desfășurate în paragraful precedinte urmează că Mușateștii trebuiau să fi fost serbi în calitate de Basarabi, adecă simplu numai prin efectul fonetic al sunetului $s + r + b$.

Deja Cantemir emisese ideea că ambele dinastii domnești din cele două provincii dunărene ale Daciei se par a fi descins dintr-o singură viță[10].

Această asertiune a repetit-o apoi Samuil Micul[11].

Amîndoi însă au rătăcit în fantastica încercare de a înfrăți pe nu știm care Negru cu nu știm care Dragoș.

Fundatorii Moldovei n-au fost din aceeași familie cu fundatorii Țărei Românești; dar tocmai aci stă cestiunea că nu din sîngele fundatorilor Moldovei se trăgeau Petru Mușat, frate-său Roman Mușat și tatăl lor Costea Mușat.

25
Bogdăneștii și Mușateștii

Maramurășeanul Bogdan, cărui i se cade cu tot dreptul paternitatea voievodatului moldovenesc, avusese fiu pe Teodor, zis altfeli Lațcu.

Nemuritorul metropolit Dositeu, încă în secolul XVII, văzuse în anticul diptic al scaunului metropolitan, tezaur de mult perdut, căci nu mai exista pe la 1790[1], următoarea linie genealogică:

1. Bogdan-Vodă și doamna Maria;
2. Fiul lor Teodor Lațcu și doamna Ana.

El o rezumă în versuri:

„......................... Bogdan-Vodă,
Cu doamnă-sa Maria *lăsînd bună roadă:*
Pre Fedor Bogdanovici, Lațcu se numește,
Cu doamnă-sa cu Ana de se pomenește"[2].

Expresiunea „se pomenește" însemnează că erau înscriși în *pomenic*. O remarcăm aceasta pentru a da toată autoritatea de sorginte istorică cuvintelor metropolitului Dositeu.

În *studiul I*, bazîndu-ne pe fîntîne contimpurane, noi am cercuscris epoca fundațiunii Moldovei aproximativ între anii 1350-1360.

Lațcu a domnit după documente autentice pe la 1370[3].

Bogdan-Vodă și acest fiu al său, iacă dară doi principi pozitivi, cari împlu foarte naturalmente scurtul interval de cel mult două decenii între 1350-1370.

Cronica cea veche a Moldovei, scrisă în monăstirea Putna sub Ștefan cel Mare, adecă d-abia un secol în urma evenimentelor, confirmă această serie, zicînd că după Bogdan a domnit fiu-său Lațcu, iar lui Lațcu i-a succes „Petru, fiul lui Mușat"[4].

Să se noteze aci cu atențiune că Petru nu este în cronica cea veche a Moldovei fiu al lui Lațcu, nici fiu al lui Bogdan, ci *fiu al lui Mușat*.

Un nou neam s-a furișat prin încuscrire în dinastia maramurășeană.

Roman Mușat, fiu al lui Costea Mușat și frate al lui Petru Mușat[5], se însoară cu domnița Anastasia, fia lui Lațcu-Vodă și nepoata primului Bogdan***.

Acest fapt de o extremă însemnătate îl știe lista lui Scarlatti, în care citim: „Romanus habuit uxorem *Anastasiam filiam Principis Laczko*, et peperit sex filios, ex quibus Alexander Senex est ultimus filius ejus"[6].

Îl știa nu mai puțin metropolitul Dositeu tot din prețiosul diptic metropolitan:

„Petru-Vodă pre urmă purcese, *cu viță*
Carele-i zic Mușatin; în bună priință
Stătut-a dup-acesta luminată roadă
Stăpîn țărei Moldovei domnul Roman-Vodă;
Acesta, ce se scrie-ntr-a țărei urice
Mare samoderzaveț, și-n bună ferice,
C-a stăpînitu-și țara din plai pînă-n mare,

Lăsatu-și-a în scaun puternic mai tare
Ce-a născut-și *din doamna, din Anastasia,*
Pre Alexandru cel Bun ..."[7]

Aci o observațiune.

Metropolitul Dositeu arată foarte lămurit că Petru și Roman n-au fost din sîngele lui Bogdan și Lațcu, ci din „vița carele-i zic *Mușatin*".

Tot așa am văzut mai sus în cronica cea veche a Moldovei.

Lista lui Scarlatti face pe acești Mușatești din neam princiar, *ex familia regum,* ceea ce se justifică nu numai prin căsătoria lui Roman Mușat cu fia lui vodă Lațcu, dar încă și mai mult prin însurătoarea lui Petru Mușat cu fata putintelui rege polon Vladislav Iagello[8], carele – să se noteze bine – cu nici un preț nu s-ar fi aliat cu un om de vro origine puțin ilustră.

Prin urmare, ei nu erau din dinastia moldovenească a maramurășeanului Bogdan, în care s-au întrodus unicamente prin încuscrire, dar totuși erau dintr-o dinastie românească oarecare.

Opriți-vă un moment și cugetați.

Nefiind din familia domnească de la Suceava, Mușateștii trebuiau să fi fost vrînd-nevrînd din familia domnească de la Severin.

Adecă: Basarabi.

Această dilemă este dictată de logica lucrurilor.

O mai întăresc însă mai multe alte considerațiuni.

26
Numele propriu „Mușat"

Un nume propriu este cîteodată o biografie.

Să presupunem, bunăoară, cum că istoria Moldovei ne-ar fi lăsat în catalogul principilor țărei un singur cuvînt despre vodă Radu, poroclit cel Mare, fără să arate totdodată originea-i: ei bine, considerînd raritatea numelui *Radu* la moldoveni si frecuența-i la munteni, nemic mai mult decît atîta, un istoric ar fi putut ghici, fără vro altă indicațiune, muntenismul acestui principe[1].

Cam astfeli este și cu *Mușat.*

În Moldova acest nume a fost totdauna foarte insolit[2], pe cînd în Muntenia, din contra, el se întrebuințează la săteni pînă-n ziua de astăzi și cată să fi fost fără comparațiune mai răspîndit cu cîțiva secoli înainte.

Aceasta se poate demonstra.

Un nume propriu cînd se generalizează peste măsură într-o țară, încît la tot pasul întîlnești omonimi, ajunge în cele din urmă a deveni ridicol prin trivialitate, și de atunci încoace, ferindu-se părinții a-l mai impune copiilor, începe a fi din ce în ce mai rar.

Un exemplu.

Guillaume este actualmente în Francia unul din numile cele mai puțin favorite, fiind considerat ca prea mitocănesc: „trop roturier".

Această dizgrație provine dintr-un prisos de grație de care el se bucurase tocmai la aristocrația franceză în cursul evului mediu.

În secolul XII un duce de Normandia, invitînd o mulțime de nobili la o mare festivitate, îi împărți din glumă în bande separate, compuse fiecare din toți cîți purtau același nume de botez.

Diviziunea *Guillomilor* era cea mai numeroasă: o sută zece cavaleri, afară de simpli scutari[3].

Nu este dar de mirare că dezgustul și satira au succes modei.

La românii din Muntenia mai multe numi proprii bărbătești au avut o soarte analogă de a se vedea îmbrîncite treptat în straturile cele mai de jos ale societății, după ce figuraseră altădată mai cu preferință pe tron și-n divan.

Mai întîi este *Vlad*.

Etimologicește, acest cuvînt însemnează *domn*.

În secolii XIV și XV cei mai iluștri principi ai Munteniei au fost Vlad Basarab, Vlad Dracul, Vlad Țepeș.

Între boieri și-n burghezie erau Vlazi peste Vlazi.

Trebuia firește să vină o reacțiune.

Trivializîndu-se prin abuz, gloriosul oarecînd Vlad s-a făcut cu încetul sinonim al *nerodului*.

În secolul XVII Vlazii încep a se rări, căci pesemne se născuse deja proverbiul: „după ce e prost, îl cheamă și *Vlad*"[4].

Tot așa au pățit-o *Udrea* și *Nan*, două dintre cele mai uzate numi din primii secoli ai istoriei muntene, despre cari astăzi poporul zice:

„Care cum venea
Tot *Udrea-l* chema"[5]

sau

„caută *Nan* iapa, și el călare pe ea"[6].

Iacă în ce mod căderea unui nume propriu în deriziune este o probă istorică despre exagerata-i popolaritate într-o epocă anterioară.

Această ursită izbise și pe *Mușat.*

D. Gr. G. Tocilescu ne spune că pintre țăranii munteni *nea Mușat,* ca și *nea Vlad,* ca și *nea Udrea,* ca și *nea Nan,* însemnează astăzi pe un prostolan.

Aci își are locul exclamațiunea bătrînului Orațiu:

„Non semper idem floribus est honor!"

Poporul și copilul cu atît mai iute se satură de un lucru și-l aruncă stricat sub picioare, cu cît mai mult le plăcuse.

În Moldova *nea Mușat* n-are nici un înțeles.

Muntenismul acestui nume se mai poate verifica pe o altă cale.

Nomenclatura corografică a României e foarte ponderoasă în cazul de față, fiindcă aproape toate localitățile sînt botezate la noi după vreun nume propriu bărbătesc.

Astfeli cele derivate de la *Vlad: Vlădaie, Vlădeni, Vlădășești, Vlădești, Vlădilă, Vladislava, Vladnic, Vlad, Vlăduleni, Vläduța* sînt cele mai multe în Muntenia, dar nu lipsesc vro cîteva nici în Moldova[7], ceea ce dovedește că *Vlad* avusese trecere pe ambii țărmi ai Milcovului[8].

Localitățile cu radicala *Udrea: Udrești, Udriște, Udricani,* sînt toate în Muntenia și absolutamente nici una în Moldova[9].

De la *Nan* s-au format peste tot vro cincisprezeci numiri topografice: *Nănaci, Nandra, Năneasca, Nănești, Nani, Nanoveni, Nanov, Nan,* dintre cari unsprezeci în Muntenia și numai patru în Moldova[10].

Să vedem acum pe *Mușat.*

În Țara Românească sînt:

Mușatești, sat în Gorj;

Mușatești, sat în Argeș;

Mușatești, săliște tot acolo;

Parte-din-*Mușatești,* munte în Muscel;

Mușatesc, alt nume tot acolo;

Mușaterca, moșie nelocuită în Braila;

Mușatoiu, munte în Gorj[11].

În Moldova avem numai și numai o singură localitate de această formațiune: satul *Mușata* în Fălciu, despre care însă nu se uite că întreaga regiune a Prutului de jos pînă la Marea Neagră, precum am

demonstrat-o în *studiul I*, făcea parte în secolul XIV din teritoriul Țărei Românești.

În Transilvania se găsește iarăși abia muntele *Mușat*, carele și acesta se află nu departe de hotarele muntene despre Hațeg [12], și tot acolo, iar nu în restul Ardealului, noi dăm de urmele numelui propriu bărbătesc *Mușat* în documente din secolul XIV[13].

Prin urmare, limba geografică vine la rîndul său a se pronunța pentru muntenismul Mușateștilor.

Aci însă nu se mărginește în cestiunea noastră misiunea filologiei.

Frații Petru Mușat și Roman Mușat, ca și tatăl lor Costea Mușat, ne apar în cele mai vechi fîntîne istorice sub o formă nominală foarte curioasă.

Am văzut deja că anticul diptic al metropoliei moldovene, o sorginte contimpureană de prima ordine, pune: „viță ce-i zic *Mușatin*".

Lista lui Scarlatti, a căriia conformitate cu dipticul îi dă multă greutate, se exprimă de asemenea: „Koste *Mușatin*".

În cronica putneană, începută a se scri pe la jumătatea secolului XV, vedem nu mai puțin: „fiul lui *Mușatin*"[14].

În fine, o altă cronică moldovenească, pe care o consultase raguzanul Luccari pe la 1600, încît în orice caz ea este anterioară lui Ureche, zice: „*Musatin*"[15].

Ce-i oare acest *Mușatin* în loc de *Mușat?*

Muntenii, și mai cu seamă acei de peste Olt, adaugă un *-in* cătră numile proprii personale, mai ales cele finite prin *r* sau *t*.

Această particularitate n-a observat-o încă nemini.

Lui *Tudor Vladimirescu* oltenii îi zic *Tudorin*.

Urbea lui *Sever* este pentru dînșii *Severin*.

Din *Flor* ei fac *Florin*.

Un munte în Gorj și altul în Muscel se numesc *Carpatin*, naturalmente în loc de *Carpat*[16].

Două sate în Olt se cheamă *Dobrotin*[17], după numele bărbătesc *Dobrotă* sau *Dobrot*, de la care derivă mai multe localități *Dobrotești*.

În dreptul Mehedințului avem insula *Florentin* și alta *Florentina*[18], provenite din *Florentie*.

Un sat și o insulă în Ilfov se numesc *Tatina*[19], de la *Tatu*.

O săliște în Dolj, nește ruine în Vlașca și două sate în Romanaț se zic *Marotin*, după vechiul nume *Marot*[20].

Un sat în Gorj și un alt în Argeș se zic *Sîmbotin*[21], de la numele personal *Sîmbătă* (Sabbatius).

În Dolj avem: „Valea *Robotinei*"[22].

Forma *Mușatin* în loc de *Mușat* ne apare dară și ea ca o particularitate filologică în favoarea basarabismului dinastiei Mușateștilor din Moldova.

Nu zicem că d-a stînga Milcovului nu se află vro două-trei localități ca *Hotin, Bohotin, Zeletin,* cari indică o formațiune nominală analoagă; ele totuși sînt nu numai foarte rare, dar încă cea mai istorică din ele, anume Hotinul, se datorește unei imigrațiuni oltene, precum vom demonstra cu o altă ocaziune pe bazea unui document din secolul XIV.

Încă o probă și vom închide apoi epizodul, căruia nu i-am putut da nește proporțiuni mai restrînse, cestiunea fiind nouă, din cele mai interesante și mai grele totdodată.

27
Domnia lui Iuga Koriatovici în Moldova

Urcarea pe tron a lui Petru Mușat nu urmase îndată după vodă Lațcu.

A fost un interval cînd reușise a coprinde domnia moldoveană un duce străin, de la care s-a conservat următorul unic crisov:

„Cu mila lui Dumnezeu, noi principe litvan Iurga Koriatovici voievod, domnul țărei Moldovei, și cu toți boiarii domniei mele, facem cunoscut prin această carte a noastră oricărui om bun, ce o va vedea sau o va auzi citindu-se, cum că această adevărată slugă a noastră, credinciosul pan Iacșa Litavor, locuținător de la Cetatea Albă, ne-a servit cu dreptate și credință, încît noi, văzînd a sa dreaptă și credincioasă slujbă cătră noi, și mai ales vitejia sa în lupta cu tătarii la satul Vlădici pe Nistru, am miluit pe această slugă a noastră sus-scrisă cu unul din satele noastre, numit Zubrouț, pentru cari toate este credința domniei mele și a boiarilor moldoveni, iar spre mai mare tărie a acestei cărți a noastre am poruncit credinciosului Ivan... Scris-a Iațcu, în Bîrlad, anul 1374, iuniu în 3"[1].

Cronicele litvane cele vechi cunosc foarte bine această întroducere a lui Iuga Koriatovici în șirul domnesc din Moldova.

Cea mai veche din ele zice:

„L-au poftit moldovenii să le fie vodă și l-au dus acolo"[2].

Gebhardi[3] și după dînsul Wolf[4] au spus cei întîi și singuri dintre istoricii noștri că obscurul Iuga-Vodă din cronica moldoveană poate fi anume acel Iurga Koriatovici.

Această asertiune însă e adevărată numai pe jumătate.

În Moldova au fost în secolul XIV doi principi dopotrivă efemeri cu numele de Iurga sau Iuga: unul pe la 1374, de la care vine actul de mai sus, și altul precezînd la domnie pe Alexandru cel Bun pe la 1399, de la care noi posedăm de asemenea o diplomă foarte autentică[5].

Ceea ce a făcut cronica moldovenească este de a-i fi confundat pe amîndoi într-un singur personagiu, deși-i despărțea în realitate un spațiu intermediar de vro treizeci de ani.

Textul lui Ureche sună în ajunul anului 1400:

„Iuga-Vodă întrecut-a pre domnii cei trecuți de mai-nainte de dîns; că a trămis la patriarhia de Ohrida, și a luat blagoslovenie, și a pus mitropolit pre Teoctist; și a descălecat orașe prin țară tot la locuri bune, și ales sate, și le-a făcut ocoale pe-npregiur; și a început a dăruire ocine prin țară la voinici ce făceau vitejie la oști; și a domnit doi ani, și l-a luat Mircea-Vodă domnul muntenesc la sine"[6].

Ceea ce aparține în această relațiune lui Iuga II poate fi, afară de datul cronologic, numai doară vro corespundință cu patriarcul bulgar din Ohrida, căci tocmai între anii 1395-1400 Moldova era cam certată cu patriarcatul grec de la Constantinopole[7].

Restul privește din punt în punt pe Iuga Koriatovici.

În adevăr:

1. „Dăruirea ocinelor prin țară la voinici ce făceau vitejie la oști" – și să se observe că sub Iuga II n-a fost nici un război – se verifică prin însuși crisovul din 1374, unde boiarul Iacob Litavor capătă satul Zubrăuț în urma unei bătălii cu tătarii lîngă Nistru;

2. „Descălecarea orașelor prin țară tot la locuri bune, și ales sate, și facerea ocoalelor pe-npregiur", este o caracteristică distinctivă a întregei familii Koriatovici, încît lor li se atribuie rennoirea aproape a tuturor urbilor din Podolia: Bakota, Smotricz, Kamienieç, Braçlaw, Winniça etc.[8], iar unul dintr-înșii, principele Teodor, fratele mai mic al lui Iurga, emigrînd în Ungaria, a strămutat această ereditară pasiune de edificare pînă-n fundul Maramurășului[9].

Mai rămîne dar un singur punt de lămurit: „a domnit doi ani și l-a luat Mircea-Vodă domnul muntenesc la sine".

Mai întîi, ce poate fi oare: „l-a luat la sine"?

Un domn nu se ia de bunăvoie.

Este evidinte că Urechea trebuia să fi înțeles rău sau desfigurat din negrijire cuvintele unei fîntîne mai vechi, pe care o va fi avut la dispozițiune.

Cunoștința limbei slavice, în care scriau pe atunci românii, descurcă această enigmă.

Vziati sau *uziati* însemnează *a lua; vezati* sau *uzati* însemnează *a lega; uznik* sau *uzien*, polonește *wiezen*, însemnează *captiv;* toate aceste expresiuni omofone confundîndu-se una cu alta, cronicarul a tradus zisa slavică a sorginții sale prin *a luat*, în loc de *a prins în război*.

E și mai ușor a înlătura o nedomerire cronologică.

La 1374 nu domnea în Muntenia Mircea cel Mare, ci tată-său Radu Negru, frate și urmaș al lui Vladislav Basarab.

Cu toate astea se știe că:

1. Fiii domnești în România purtau titlul de *voievozi*[10];
2. Cînd suveranul era împedecat de a ieși el însuși la luptă, trămitea generalmente în locu-i pe cineva din familie[11].

Astfeli se înțelege în ce mod marele Mircea, comandînd oastea părintelui său Radu Negru, fără a fi încă el însuși „domn muntenesc", după cum îl califică Urechea, învinge și chiar omoară pe uzurpatorul principe al Moldovei, litvanul Iuga Koriatovici.

În martiu 1375 acesta din urmă nu mai trăia, precum dovedește un act de atunci din partea fratelui său Alexandru Koriatovici, carele-i succesese pe tron în micul principat rutean transnistrian al Podoliei la marginea orientală a Moldovei[12].

Prin urmare, războiul lui Iuga Koriatovici cu marele Mircea și peirea ducelui litvan s-au întîmplat documentalmente între iuniu 1374, datul crisovului său, și între martiu 1375, datul diplomei fratelui său Alexandru Koriatovici.

Actul din 1374 se dă în Bîrlad; tot în apropiare, negreșit cu puține zile mai în urmă, cade în luptă cu muntenii Iuga Koriatovici, deoarăce tot acolo se vedea încă mormîntul său peste doi secoli.

Polonul Martin Strykowski zice:

„Iuga Koriatovici a fost înmormîntat într-o monastire de peatră ca o jumătate de zi mai jos de Bîrlad, *unde am fost eu însumi la 1575*"[13].

Iată un text pe cît se poate de clar din partea unui martur ocular!

În *studiul I* noi ne-am încredințat că Bîrladul forma în secolul XVI un punt de hotar între Moldova și Muntenia.

Bătălia avusese dară loc chiar la fruntarie.

Ei bine, marele Mircea destronează și ucide pe Iuga Koriatovici.

De ce însă?

Pentru a așeza în domnia moldoveană neamul Mușateștilor, despre muntenismul căruia noi am oferit mai sus atîtea probe.

Războiul între Țara Românească și nenorocitul Iuga Koriatovici avea în vedere pur și simplu stabilirea dinastiei Basarabilor în Moldova, unde ramura Mușateștilor a fost admisă de către popor cu atît mai lesne, cu cît unul dintr-înșii se căsătorise mai denainte cu o fie a lui Lațcu-Vodă din dinastia maramurășeană a Bogdăneștilor.

Printr-o consecință de origine și de gratitudine, Petru Mușat, în tot cursul lungei sale domnii dintre anii 1374-1399, îndura pînă la un punt suzeranitatea Țărei Românești asupra Moldovei.

În 1389 ambasadorul său la curtea polonă nu se sfiește a numi pe marele Mircea: „domn al său", ceea ce ar fi fost nențeles fără un grad de vasalitate sau cel puțin de subordinațiune[14].

Există urme documentale, pe de altă parte, cum că însuși scaunul metropolitan al Moldovei era supus pînă la un punt supremației metropolitului muntean[15].

Într-un cuvînt, basarabismul Mușateștilor explică printr-o singură trăsură de lumină toate misterele semisecolarei istorii primitive a Moldovei între 1350-1400.

Un moment de recapitulare.

28
Rezumat despre Mușatești

Am probat că:

1. Din dinastia fundamentală maramurășeană domniseră în Moldova numai tată și fiu: Bogdan și Lațcu;

2. Urmașii lor Petru și Roman au fost din familia Mușateștilor, cu totul străină celei dintîi;

3. Numele *Mușat,* și mai ales forma *Mușatin,* sub care el ni se prezintă în fîntînele cele mai vechi, indică o origine muntenească;

4. Deși Mușateștii nu erau cîtuși de puțin din prima dinastie moldoveană, totuși descindeau și ei dintr-un neam român princiar, încît nu puteau fi decît numai doară din dinastia olteană a Basarabilor;

5. Acela care-i aduce și-i așează în puterea sabiei pe tronul voievodal din Suceava este anume luceafărul Basarabilor: Mircea cel Mare;

6. În cît timp au trăit primii Mușatești, Petru și Roman, legăturele de sînge și de recunoștință îi mănțineau fără șovăire într-un feli de vasalitate către Țara Românească.

Aceste șase punturi concurg a constitui o certitudine istorică despre derivațiunea secundei dinastii moldovene a Mușateștilor din ilustra tulpină munteană a Basarabilor[1].

Iacă de ce unii credeau pe Petru Mușat și pe frate-său Roman Mușat a fi fost serbi, tot așa precum Cantemir, *Genealogia Cantacuzinească*, Nicolau Milescu, copistul lui Calcocondila, pretinsul act din 1396, balada despre banul de Hațeg, lista princiară a lui Scarlatti și alții serbizau care mai de care pe Basarabi, fără vreun alt cuvînt decît numai și numai asemănarea fonetică între *sorab* și *Basarab*.

Astăzi, cînd unirea principalelor două fii ale Daciei Traiane a devenit un fapt împlinit, este o mîngîiare de a putea constata că una din misterioasele căi prin cari provedința se apucase de secoli a prepara treptat-treptat neisprăvita încă unitate română, a fost înălțarea unei singure familii pe îngemănatele tronuri din Moldova și Muntenia.

29
Sulzer și Heliade despre arabismul Basarabilor

Nomenclatura Țărei Românești în secolul XIV ne-a procurat deja mai multe prețioase concluziuni.

S-o urmărim însă pînă-n fine.

Celebrul Sulzer zice într-un loc că pecenegii, numiți altfeli biseni, vor fi avut nește sclavi arabi, de unde apoi însăși țara, în care locuiau împreună stăpînii și robii, se va fi zis *Bis-Arabie* sau *Bes-Arabie*[1].

Nemuritorul nostru Heliade a găsit și el un mijloc nu mai puțin excentric de a *arabiza* pe Basarabi, ba încă în versuri:

„Toți Basarabi d-a rîndul, în sus din fiu în tată,
Pînă la căpitanul legiunilor romane,
Carii se stabiliră în Țara Macedonă
D-Aurelian augustul; și locul, ce s-adapă
De Istru și Morava, d-atuncea îl numiră
Basarabița Romei, ca să se știe-n secoli
Că Basarab fu capul acestei colonii;
Acest Basarab fost-a unul din prinții Romei
Și căpitan celebru, ce pentru mari succese,
Victorii lăudate ce-n arme repurtase
În *Basa-Arabie*, ast nume i se dede!"[2]

De unde luat-a Sulzer pe sclavii arabi ai bisenilor?

De unde dedus-a Heliade triumfurile unui oarecare căpitan roman în Arabia de jos?

O simplă alucinațiune!

Și totuși, dacă jumătatea cea *arabică* din numele *Basarabiei* a putut impresiona atît de tare pe un Sulzer și pe un Heliade, cu cît mai mult această simfonie trebuia să izbească nește spirite mai puțin culte?

Mai întîi de toate, cată s-o fi observat înșiși Basarabii.

30
Natura rebusului eraldic

În evul mediu elementele semnificative ale unui nume propriu jucau un rol foarte important.

Ele dederă naștere în eraldică așa-numitelor *rebusuri*.

În momentul de față cea mai aristocratică țară, unde sînt încă departe de a se stinge urmele tradițiunilor feodale, este Anglia.

Să ascultăm dară pe cel mai modern blazonist britanic.

„*Rebus* – zice d. Boutell – este o compozițiune eraldică făcînd aluziune la numele purtătorului stemei, sau la profesiunea acestuia, ori la calitățile sale personale, cari sînt descrise figurat; non verbis, sed *rebus*. Bunăoară: trei somi, anglezește *salmon*, sînt marca familiei *Salmon*: o lance plecată, *shake-spear*, specifică pe *Shakespeare* etc. În evul mediu rebusurile erau forma cea favorită a limbagiului eraldic, din care ne-au mai rămas mulți eleganți și curioși specimini. Așa, pe monumentul abatelui *Ramrydge* la St.-Albans sînt sculptați o mulțime de berbeci, *ram*, purtînd fiecare pe gît cîte un colan cu inscripțiunea: *rydge*. Un frasin, *ash*, ieșind dintr-un butoi, *tun*, ne întîmpină la St.-John's în Cambridge pe monumentul unui *Ashton*. Asemeni aluziuni, asemeni rebusuri sînt mai mult sau mai puțin chiar esențiale în orice eraldică, căci altfeli ea n-ar îndeplini scopul său de a fi o limbă simbolică"[1].

Originea așa-zicînd instinctivă a acestei *limbe simbolice* se poate constata pînă astăzi la sălbatecii din America.

Pe vechile monumente mexicane regele Itzcoatl e reprezintat printr-un șarpe cu nește cuțite pe spate, fiindcă cuvîntul *itzcoatl* în limba aztecilor însemna „cuțit-șarpe"[2].

Un irochez, pe care-l cheamă *zmeu* sau *urs*, zugrăvește în trăsure grosolane chipul animalului omonim, și acest *rebus* îi servește drept subscriere[3].

Ceea ce face canibalul în lumea nouă o făcea întocmai așa în lumea veche nobilimea din evul mediu.

Vom aduce cîteva din numeroasele exemple pe cari ni le procură d. Boutell:

Familia *Tremain*, marcă *trei mîni*;

Familia *De Ferrers*, marcă *potcoave* (fers);

Familia *De Hertley*, marcă *inimă* (hart);

Familia *Filz-Urse*, marcă *urs;*

Familia *De Merley*, marcă *merlă*;

Familia *Corbett*, marcă *trei corbi*;

Familia *De Lucies*, marcă *trei brazi* (lucy);

Familia *Bannerman*, marcă *steag* (banner);

Familia *Bell*, marcă *clopot* (bell);

Familia *Trumpingdon*, marcă *trîmbiță* (trumpet) etc.

Pînă și dinastia regală a *Plantageneților* își luase drept însemne un vegetal foarte modest, din care se fac numai mături: *planta-genista*[4].

Să ne-ntrebăm acuma: care putea fi oare anticul rebus al *Basarabilor?*

31
Rebusul eraldic al Basarabilor

Olandezul Levin Hulsius[1] a publicat în timpul lui Mihai cel Viteaz stemele tuturor țărelor dintre Carpați și Balcan.

Muntenia figurează acolo în următorul mod:

Valahia

Am văzut mai sus că dinastia moldovenească a Mușateștilor a fost din tulpina Basarabilor.

Ei bine, marca Moldovei în Levin Hulsius se compune iarăși din *capete negre*, însă nu trei, ci numai două, puse în vîrfuri a două crenge încrucișate.

Crengele sau ramurele în graiul simbolic al eraldicei denoată *derivațiune*...

În simțul științific al expresiunii, arabii nu sînt *negri*.

Cu toate astea în evul mediu și pînă astăzi uzul vulgar a confundat și confunda numele lor aproape pretutindeni cu ideea de negreață.

Maur, mor, arab, arap, negru sînt sinonime în generalitatea limbelor europee[2].

La români, mai în specie literatura poporană ne reprezintă sub numele de *arab* tipul cel mai perfect al *negriteanului*, după cum s-ar putea găsi în realitate numai doară în centrul Africei:

„Un arap bogat,
Negru și buzat,
Cu solzi mari pe cap
Ca solzii de crap,
Și cu buze late,
Late și îmflate,
Și cu ochi holbați,
Și cu dinți smaltați"[3].

De aceea în toată Europa un *cap negru* servea în epoca feodală ca rebusul eraldic cel mai potrivit pentru acele familii sau localități în numele căroră se putea observa ceva *arabesc* sau *moresc*.

Așa de exemplu:

Provincia spanioală *Algarbia* poartă în stemă un *cap negru*[4].

Orașul belgian *Morin* întrebuințează aceeași emblemă[5].

Casa angleză *Muryson*, întocmai ca icoana din cartea lui Levin Hulsius, are în marca-i nobilitară *trei capete negre*[6].

Am dobîndit astfeli un punt în privința căruia nu poate persiste cea mai mică îndoială.

Cuvîntul *Basarab* are mai multe drepturi la un *cap negru* decît chiar *Algarbia, Morin* sau *Muryson*.

Rebusul eraldic este aci evidinte.

Eleganta stemă, pe care Levin Hulsius o atribuie Munteniei și Moldovei[7], nu aparține nicidecum acestor țăre, ci exclusivamente neamu-

lui Basarabilor, din care Mușateștii formau o simplă ramură, transplantată din Severin la Suceava.

Geograful olandez nu știa însă nemic nu numai despre Mușatești, dar nici măcar despre Basarabi.

Pentru el, ca și pentru universalitatea scriitorilor de pe la finea secolului XVI, sub numele de *Besarabie* se înțelegea într-un mod riguros colțușorul transprutian al Moldovei de jos[8].

Așadară, neștiind nemic despre Basarabi, despre Mușatești și despre antica origine muntenească a Basarabiei, Levin Hulsius n-a putut inventa din crierii săi pentru ambele țăre române de la Dunăre rebusul eraldic al *capetelor negre*, ci trebuia, fără să preceapă el însuși însemnătatea lucrului, să le fi descoperit în nește fîntîne istorice cu mult mai vechi.

În adevăr, noi îl surprindem existînd documentalmente deja pe la jumătatea secolului XIV.

Cînd Vladislav Basarab recunoscu pe la 1368 suzeranitatea coroanei Sîntului Ștefan[9], regele Ludovic s-a grăbit de bucurie a bate o monetă cu efigia puternicului și temutului său vasal.

Acea efigie este un *cap negru*, ba încă încins cu o legătură, adecă din punt în punt așa precum vedem în Levin Hulsius.

Exemplare din acea interesantă monetă a regelui Ludovic există pînă astăzi; noi înșine posedăm unul, pe care ni l-a oferit d. Dem. A. Sturdza; totuși numismații maghiari, necunoscînd anticitățile române, prin cari singure ea se explică, o consideră ca enigmă[10].

D. Cezar Bolliac publică între celelalte, ca primitivă marcă a Munteniei, nu *trei capete negre*, ci *doi arabi întregi*, goli, fără legătură, întorși cu spatele unul către altul, brațul stîng al fiecăruia fiind rădicat în sus, astfeli ca ambele se unesc încrucișîndu-se în nivelul capetelor, iar brațele drepte sînt lăsate în jos și picioarele au aerul de a danța[11].

Meritosul arheolog nu indică sorgintea din care va fi împrumutat această complicată variațiune a rebusului eraldic al Basarabilor; noi însă credem că a luat-o anume din Paul Ritter, un genealog serb din secolul trecut, carele nici acela nu citează fîntînele sale în cazul de față[12].

Aiuri, în colecțiuni eraldice mai vechi, noi unii n-am putut-o găsi.

Tot în Ritter și-n d. Bolliac, sub numele de *stemă a imperiului româno-bulgar al Asanilor*, se văd cele două capete negre așezate în vîrful crengelor, pe cari Levin Hulsius le acoardă Moldovei.

Asanii, ca și Mușateștii, derivau din tulpina Basarabilor.

În tomul III vom reveni mai pe larg asupra acestei importante particularități.

Acum ne rezumăm.

Ceea ce-i comun tuturor variantelor rebusului eraldic al Basarabilor, constituind sîmburele lor, partea cea fundamentală, este *negreața de arab.*

Ceea ce nu e mai puțin caracteristic este că străinii, confundînd familia princiară cu însăși țara, puneau acele *arabități*, proprii neamului *basarabesc*, în locul vulturului muntean și al zîmbrului moldovean.

Vom vedea îndată cum din aceeași cauză unii dintre vecinii noștri numeau în evul mediu *arabi* pe toți românii, și mai ales pe munteni; dar mai înainte să ne oprim o clipă asupra unei coincidințe destul de originale.

32
Flavii și Basarabii

În limba ebraică romanii cei vechi se numeau *Edom*, în limba arabă *Alasfar;* Edom și Alasfar, ambii termini însemnînd: *galben, roșcat, alamiu.*

De unde oare venea fiilor lui Romul această poreclă de *bronz*, tot așa de ciudată ca și *negreața* românilor?

Scriitorul arab Firuzabadi pretinde că romanii s-ar fi născut din însoțirea femeilor italiane cu bărbați din Etiopia, încît acest amestec de pele albă cu pelea neagră i-ar fi înzestrat pe dînșii cu o pele roșietică.

Celebrul orientalist Silvestre de Sacy a găsit o cheie mai serioasă.

Pe tronul imperial se afla familia *Flavia*, dentîi Vespasian și apoi fiu-său Tit, cînd evreii și arabii făcuseră cea întîie cunoștință mai apropiată cu Roma.

Iacă de ce toți romanii fără distincțiune erau pentru evrei și pentru arabi *Flavii*, adecă oameni ai Flaviilor, după obiceiul oriental de a caracteriza popoarele prin numile suveranilor.

Informîndu-se apoi despre înțelesul cuvîntului, li s-a răspuns că *flavus* vrea să zică lătinește: *galben, roșcat, alamiu.*

Atîta le trebuia pentru ca orice roman să devină în ochii evreilor și arabilor: *Edom, Alasfar, galben, roșcat, alamiu!*[1]

Lăsînd la o parte nuanța de culoare, românii au pățit-o din cauza *Basarabilor* întocmai ceea ce pățiseră altădată romanii din cauza *Flaviilor.*

Procedura este identică.

Dacă împărații Vespasian și Tit nu erau din casa *Flavia*, romanii n-ar fi fost *galbeni* pentru evrei și arabi; dacă dinastia princiară din Munte-

nia și chiar din Moldova nu se numea *Basarabi*, românii din această regiune n-ar fi fost *negri* pentru bulgari, pentru serbi, pentru germani, pentru turci, pentru mongoli, după cum ne vom încredința îndată.

33
Arabizarea românilor în poezia poporană sud-slavică

Sînt acum cîțiva ani, d. A. Odobescu ne atrăsese atențiunea asupra unui interesant volum de legende ruse, comentate de către arheologul moscovit d. Besonov.

Am găsit acolo multe opiniuni paradoxale, multă ușurință în argumentațiune, mult dogmatism, dar n-am putut în același timp a nu constata în autor o profundă cunoștință comparativă a poeziei poporane la toți slavii din oriinte: ruși, serbi și bulgari.

Printr-o simplă intuițiune, d. Besonov a descoperit, între celelalte, neașteptata concluziune la care am ajuns noi după o laborioasă grămădire de probe în privința epitetului *arabic* al Munteniei.

D-sa nu știe nemic despre *Basarabi*, nici despre natura *rebusului* în eraldica evului mediu, nici despre *capete negre*, nici despre moneta regelui Ludovic; mai pe scurt, îi este cu totul străin tărîmul științific al cestiunii.

Ei bine, deși lipsit de aceste nedispensabile călăuze, d. Besonov nu se sfiește a risca următoarea afirmațiune:

„Tot ce se numește din vechime, însă într-o epocă deja istorică, Kara-vlah, în înțelesul cel mai larg al cuvîntului, poartă în poezia poporană a bulgarilor numele de *arab*, iar poezia poporană a serbilor este și mai explicită"[1].

D. Besonov citează mai multe legende serbe și bulgare, prin cari își întărește asertiunea.

Bunăoară.

Într-o baladă famosul crăișor Marcu, eroul favorit al eposului bulgaro-serb și inamic înverșunat al marelui Mircea[2], este descris „răpind *de la arabi toate orașele pînă la Pont*", pe cînd într-o altă baladă același crăișor Marcu „*închide Țara Românească* înșirînd șaptezeci de *orașe d-a lungul Pontului*".

Într-o baladă despre cei șapte frați Iacșici se povestește cum pe sora lor o fură din actualul Bielgrad niște *negri voinici*, ducînd-o „*drept pe Dunăre în jos la Țara Arăbească*".

Aceste două exemple despre *arabizarea* Munteniei în poezia poporană bulgaro-serbă sînt suficiinți docamdată.

D. Besonov mai observă ceva nu mai puțin remarcabil.

Literatura poporană serbă numește *negri* și pe bulgari: „tzrn Bugarin".

D-sa nu știe însă cum să explice acest dat, nefiindu-i cunoscută originea Asanilor tot din tulpina muntenească a *Basarabilor.*

Eraldica ne-a arătat mai sus că rebusul *capetelor negre* figura dopotrivă în marca nobilitară a Mușateștilor din Moldova, a Asanilor din Bulgaria și a Basarabilor propriu-ziși de la Severin, cele trei ilustre ramure dintr-un singur trunchi.

Bulgarii cei *negri* din poezia poporană serbă se mai adaugă aci ca un nou argument despre *basarabismul* Asanilor.

Rezultatul cercetărilor d-lui Besonov este în cazul de față de o însemnătate cu atît mai mare, cu cît însăși d-sa nu putea să prevază importanța curat istorică a cestiunii.

Nici măcăr fîntînele serbe, afară de literatura poporană în simțul cel mai îngust al expresiunii, nu i-au fost familiare.

Ce ar fi zis oare d. Besonov aflînd că elementele legendare ale afirmațiunii sale se pot corobora prin cele mai solide elemente diplomatice?

Țarul serbesc Ștefan Dușan, într-un act de pe la 1350, numește foarte limpede pe domnul muntenesc Alexandru Basarab: „rege al vecinilor noștri *Negri-Tătari*".

Iacă însuși textul slavic al acestui decisiv pasagiu: „Alexendra tzara sumeg zsivusczich *Czrnyich Tatar*"[3].

Amestecul politic al românilor de atunci cu belicoasele triburi de cumani, cărora le aparținea întreaga porțiune superioară și orientală a Moldovei actuale, ne prefăcea oarecum în *tătari* pe noi înșine; numele dinastiei *Basarabilor*, pe de altă parte, arunca asupră-ne așa-zicînd un colorit de negri; și astfeli într-o bună demăneață unul din cei mai iluștri principi ai Munteniei s-a văzut *tatarizat* și *arabizat* totdodată de către limitroful monarc al Serbiei, cu care s-a încuscrit apoi peste cîțiva ani, dîndu-i pe fie-sa de noră[4].

Dacă d. Besonov ar fi cunoscut crisovul lui Ștefan Dușan, i se lumina cu mult mai bine vederea pînă și asupra poeziei poporane serbo-bulgare, pe care d-sa, lipsit de acest dat, a putut s-o înțeleagă numai pe jumătate.

Astfeli, de exemplu, în balada sud-slavică *Stoian și Grozdana* trei sute *arabi-tătari* răpesc turma unui bulgar *de lîngă Dunăre:*

„Na son me menè naid'oa
Do trista duszi *Arape,*

Arape, sestro, Tatare...
Krai taia biela Duneva"[5].

Iacă dar *arab-tătar* înlocuind în poezia poporană pe *negru-tătar* din limba oficială!

Diploma lui Ștefan Dușan e foarte instructivă din mai multe punturi de vedere.

Pe cînd românii se metamorfozau în tătari *negri*, tătarii cei orientali, deși în realitate erau mai bruni decît noi, trebuiau vrînd-nevrînd să devină *albi*, căci altfeli s-ar fi confundat la un loc noțiunea ambelor popoare. În adevăr, *Comani albi* și *Comani nigri* ne întîmpină în acest înțeles deja în cronica maghiară a lui Simon Kézai, scriitor cu un secol anterior lui Ștefan Dușan[6].

Acum se naște o întrebare.

De la serbi și de la bulgari *arabizarea* Țărei Românești oare să nu fi trecut în aceeași epocă mai departe spre occidinte?

Ne va răspunde renumita epopee germană din secolul XIII: *Cîntul Nibelungilor*.

34
Arabizarea românilor în „Nibelungenlied"

S-ar putea face o bibliotecă întreagă din mulțimea de comentare mari și mici cărora le dede naștere așa-zisul *Nibelungenlied* în curs abia de o jumătate de secol[1].

După multă bătaie de cap, critica modernă a reușit a stabili într-un mod decisiv, ca unul din punturile cele mai fundamentale, provenința austriacă a ultimei redacțiuni sub care s-a conservat pînă la noi această admirabilă epopee, deși materialurile ei datează din diverse epoce și din diverse regiuni, fiind împrăștiate pe ici, pe colea, pe toată întinderea pămîntului teuton pînă-n ghețurile Islandei[2].

Scris în vecinătatea Dunării de jos, lesne se explică în *Cîntul Nibelungilor* nu numai incidintele episcopului peregrin de la Passau, nu numai sublima figură a marchezului Rudiger de Bechlaren, nu numai atîtea alte amănunte curat sud-germane, dar mai cu seamă precisele sale cunoștințe despre toate popoarele de pe țărmii Pontului, greci, ruși, poloni, pecenegi, români:

„Von *Riuzen* und von *Kriechen* reit dâ manic man,
Den *Poelân* und den *Vlâchen* sach man swinde gân...

Von dem lande ze *Kiewen* reit dâ manic degen,
Und die wilden *Pesnaere*..."[3]

Venim acum d-a dreptul la cestiune.

După *Nibelungenlied,* a cărui origine austriacă ne interesează foarte mult, cele mai prețioase țesături de mătasă sosesc din *Arabia.*

Regina Krimhilda, cînd prepară haine sărbătorești pentru plecarea fratelui său, „împodobește cu giuvaiere *mătăsurile arabe, albe ca zăpada*":

„Die 'Arâbischen sîden wiz alsô der snê"[4].

Într-un alt pasagiu vedem o cingătoare „reținînd *elegantele îndoituri ale stofelor de Arabia*":

„Uf edel röke ferrans von pfelle ûz'Arâbî"[5].

Apoi ne mai întîmpină patruzeci și trei fete de la Rin „îmbrăcate în *strălucite materii țesute în Arabia*":

„Die truogen liehte pfelle, geworht in Arâbin" [6].

Avem denaintea noastră un monument francez foarte minuțios, aproape de aceeași vrîstă cu *Nibelungenlied* și-n care sînt enumerate toate țările de unde veneau feliurite mărfuri la nundine din Bruges în Belgia, unul din cele mai active centruri comerciale în evul mediu, mai ales în privința Germaniei.

Această instructivă listă nu ne indică absolutamente nici o importațiune din propriu-zisa *Arabie.*

Fabricatele cele grele și scumpe de mătasă, de natura celor descrise în *Nibelungenlied,* se aduceau atunci dintr-o țară pe care lista de la Bruges o numește *Tătarie.*

Iacă textul:

„Thartarie, *draps d'or et de soie de moult de menieres,* et pelles, et vairs, et gris"[7].

După *Cîntul Nibelungilor,* afară de mătăsărie, *Arabia* mai avea la dispozițiunea comerciului german un alt product și mai căutat: aur.

Pe hainele soților regelui Gunter „petrele străluceau în *aur de Arabia*":

„Uz' Arâbischem golde vil gesteines schein"[8].

După lista de la Bruges aurul se aducea la germani din Polonia, din Ungaria și din Boemia[9].

Astfeli, în privința aurului în specie, *Arabia* din *Nibelungenlied* se confundă foarte pozitiv cu vreuna din țărele carpatine sau danubiane. Aceasta se confirmă prin alte fîntîne istorice posterioare tot de proveninţă austriacă.

Enric de Muglein, cronicar sud-german din secolul XIV, zice că primul duce maghiar Arpad a trămis în dar principelui Panoniei, pe care voia să-l înșele ca să-i coprinză țara, o șea poleită cu *aur de Arabia:* „verguld mit golde von Arabia", și un frîu tot de *aur de Arabia:* „dezselben goldes von Arabia"[10].

Cronicarul anonim de la Buda din secolul XV, vorbind despre același eveniment, întrebuințează expresiunea: „sella deaurata *auro Arabie*"[11].

Negreșit că acel *aur arabesc* al lui Arpad provenea mai curînd din învecinata regiune *basarabească* decît din imaginarele mine de la Marea Roșie.

Aceasta ne conduce a urmări *Arabia* tot pe aci și-n respectul mătăsăriei, încercîndu-ne a limpezi semnificațiunea termenului *Thartarie* în lista de la Bruges, unde așa se numește acea parte de loc căriia *Cîntul Nibelungilor* îi zice *Araby.*

În actul țarului Ștefan Dușan de pe la 1350 noi văzurăm deja Muntenia figurînd sub numele de *Tătarie,* iar în baladele poporane bulgaro-serbe sub epitetul de *Arabo-Tătarie.*

Într-o bulă papală din 1374, relativă la propaganda catolică între românii din Transilvania, ei sînt numiți vecini cu *Tătaria,* înțelegîndu-se sub acest termen România danubiană: „certa pars multitudinis nationis Walachorum, qui circa metas Regni Hungariae *versus Tartaros* commorantur"[12].

Același înțeles cată să fi avînd și *Thartarie* în lista de la Bruges.

Probele sînt numeroase și categorice.

După lista de la Bruges, acea *Tătarie* înzestra luxul german nu numai cu mătăsuri, dar încă și cu mărgăritar: „soie de moult de menieres et *pelles*"[13].

Ei bine, calea cea mai scurtă pe care mergea mărgăritarul în Austria și restul Germaniei era Dunărea.

La gurele acestui fluviu îl aducea navigațiunea mercantilă a Mării Negre, răspîndindu-l apoi în sus pe ambele țărmuri.

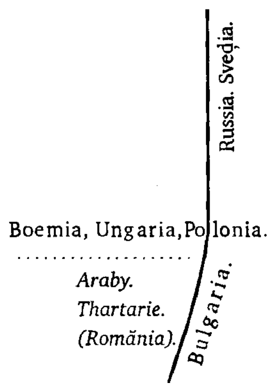
La 1387 genovezii reușiră chiar a obține ca depozitul lor de mărgăritar în Dobrogea să fie scutit de orice vamă: „non tamen intelligantur in ipsis rebus navigia, aurum, argentum, *perlae veraces*"[14].

Prin urmare, sub raportul mărgăritarului *Tătaria* listei de la Bruges coincidă cu România.

Pe lîngă mătăsuri și mărgăritar, această regiune mai procura Germaniei, după pasagiul reprodus mai sus textualmente: „vairs et gris", adică diferite varietăți de blănuri[15].

Tot astă marfă și tot lista de la Bruges se aducea numai din Polonia, din Bulgaria, din Rusia și din Svezia[16].

Să luăm acum o mapă și să însemnăm prin cîteva punturi linia țărelor de unde venea aurul, adecă Boemia, Ungaria și Polonia, iar printr-o trăsură linia de unde veneau blănurile, adecă Svezia, Rusia, Polonia și Bulgaria, căutînd astfeli *înghiul de ciocnire între aur si blănuri*:

Am dobîndit o demonstrațiune geometrică.

Este matematicește evidinte că acea *Arabie* din care după *Cîntul Nibelungilor* venea aurul, ca și din Boemia, Ungaria și Polonia; acea *Tătarie* din care după lista de la Bruges veneau blănurile, ca și din Bulgaria, Polonia, Rusia și Svezia; acea *Arabie*, adecă *Basarabie*, și acea *Tătarie*, adecă *Cumanie*, nu putea fi decît *România*, așezată la mijloc într-un colț între Ungaria, Polonia și Bulgaria, încît partecipa firește de genul productivității și tranzacțiunilor tuturor acestor regiuni.

Este unul din acele cazuri, foarte rare în istorie, cînd concurge la descoperirea adevărului procedura științelor exacte!

În *studiul III* noi vom vorbi pe larg despre imemoriala anticitate a exportării aurului oltean din Muntenia, de unde el se răspîndea mai cu preferință în laturea Austriei actuale; deocamdată ne vom opri asupra puntului mătăsăriei, prevenind o obiecțiune destul de serioasă.

35
Tranzitul comercial prin România

Ne va întreba oricine cu legitimă îndoială: România din veacul de mijloc fost-a ea o țară sericolă, după cum ne apare *Arabia* în *Cîntul Nibelungilor*?

Nu, n-a fost, precum nu producea nici mărgăritar, și cu toate astea Germania se aproviziona atunci cu perle și cu cele mai alese stofe de mătasă anume din Muntenia, căci le căpăta de la gurele Dunării, de unde ele se urcau pe creștetul fluviului departe la Ratisbona în fundul Bavariei.

Pînă azi un splendid tabel în pinacoteca de la Munic, schițat după datele istoriei comerciale a Bavariei, ne oferă cu viile culori ale artei moderne spectacolul descărcării mărfurilor orientale pe țărmul Danubiului.

Servind drept mijlocitoare între Apus și Răsărit, Muntenia primea la rîndul său mătăsuri, perle și alte scumpeturi dentîi de la greci, de unde avem chiar cuvintele μέταξα[1], σύρμα[2] etc.; apoi de la diferiți dictatori italieni ai comerțului pontic: amalfitani, pisani, venețiani, genovezi, florentini, și-n parte de la industrioșii slavi din Raguza și de la aventurarii catalani din Barcelona.

Cronicarul rus Nestor, vorbind în secolul XII despre Dunărea de jos, zice că superbele stofe aurite de mătasă veneau acolo din Grecia, mai adăugînd cu admirațiune: „aci se întrunesc toate bunurile pămîntului!"[3]

În secolii XIII și XIV italianii au înlocuit pe greci[4], stabilind într-adins un însemnat factoriu la Chilia[5], de unde își întindeau apoi o dominațiune fluvială aproape exclusivă pînă la Giurgiu și chiar pînă la Calafat[6].

Este dar învederat că acea avută *Arabie*, din care se comisionau în evul mediu pentru Germania, și mai cu deosebire pentru Austria, minunatele produsuri ale Oriintelui, se afla între Carpat și Istru, în *Basarabia*, iar peste nouă țări și nouă mări lîngă Golful Persic.

Acum o lămurire.

36
Confuziunea între Arabia danubiană și Arabia asiatică

D. Besonov surprinsese cu multă pătrundere românismul *Arabiei* în poezia poporană bulgaro-serbă, dar a comis eroarea, comună novicilor în critica istorică, de a da aserțiunii sale un caracter prea absolut.

Atît rapsodicele balade sîrbe și bulgare din veacul de mijloc, precum și măreața poemă epică a Germaniei, bazîndu-se dopotrivă pe amă-

gitorul sunet al numelui *Basarab*, confundă într-o singură concepțiune pe români și pe arabi; însă-i confundă, nu-i identifică, să se observe bine această distincțiune, și tocmai de aceea fiecare din cele două elemente, elementul român și elementul arab, fiind numai confuze, nu identice, conservă pînă la un grad propria individualitate, lăsînd-o să transpire din cînd în cînd mai mult sau mai puțin.

Numind pe români *arabi*, bulgaro-serbii știau foarte bine, mai ales după invaziunea otomană în Europa, despre existința unor alți arabi în oriinte, precum o știau și mai bine germanii, mai cu seamă în urma cruciatelor.

Confundîndu-se ambele noțiuni din cauza omonimității, muza slavică de peste Dunăre strămută adesea asupra românilor toate trăsurele unui beduin sau chiar ale unui negritean, iar cîte o dată, printr-un procediment diametralmente opus, cîrpește către beduini și negriteni cîte ceva românesc.

Cînd o baladă bulgaro-serbă descrie o „țară *arăbească*" de la Dunăre, ca în exemplele citate mai sus din d. Besonov, e mai mult decît sicur că vorbește despre „țara *basarabească*"; este însă nu mai puțin cert că are în vedere nu pe români, ci pe orientali, cînd povestește răpirea unei fete de popă de către doisprezece *arabi*, „cari o duc *la Ali-pașa din Ianina*":

„...tie *tzîrni Arapi*
Mene ke mlada popleniat,
Ke me odnesiat v Ianino,
V Ianino pri Ali-pasza,
Basz-robinczitza da bidam,
Szerbet i cafe da sluzsam..."[1]

Este dar o gravă rătăcire de a generaliza fără nici o mărginire, precum o face d. Besonov.

Tot așa în *Nibelungenlied* aurul și mătăsurile *arabe* indică aducerea lor pe Dunăre din regiunea română a *Basarabiei;* însă nu ne poate fi permis de a atribui poetului german o intențiune geografică precisă și exclusivă.

Pe lîngă Arabia românească de la gurele Danubiului, ne mai întîmpină în *Cîntul Nibelungilor* cîte o aluziune la Arabia cea răsăriteană.

Bunăoară:

„*Von Ninnivê der sîden* si den borten truoc...”[2]

Sau:

„*Von Marroch dem lande und ouch von Libîân*
Die aller besten sîden die ie mêr gevan
Deheines küneges künne, der heten si genuoc...”[3]

Ninive nu mai exista de secoli în epoca lui *Nibelungenlied;* la Maroco, și cu atît mai puțin în Libia, nu se făcea în realitate mătasă; însă cîntărețului îi era de ajuns a fi auzit vro obscură poveste despre relativul arabism al acestor localități pentru ca el pe dată să le înavuțească cu nativitatea splendidelor stofe, pe cari Austria le cunoștea prin intermediul țărei *Basarabilor.*

Într-un loc poezia epică germană merge pînă a inventa o regiune de tot imaginară, un Zazamanc sau Zazamant, de unde aduce mătasă verde:

„*Unde von Zazamanc der grüenen (sîden) so der klê...*”[4]

Ninive, Maroco, Libia, Zazamanc probează că poetul Nibelungilor nu avea nici o idee despre adevăratele fabrice arabe de mătasă, foarte înflorite pe atunci în Siria și în Spania de jos[5], dar ale cărora superbe producte erau de tot necunoscute pe teritoriul austriac.

În secolii XII, XIII, XIV, stăpîni absoluți ai Pontului fiind grecii și italianii, cari posedau ei înșii speciile cele mai superioare de mătasă, fabricate mai cu seamă în Constantinopole sau la Palermo și susținute prin protecționismul cel mai riguros[6], țesăturile propriu-zise arabe nu puteau străbate la gurele Dunării și-n lungul acestui fluviu.

Chiar în Occidinte, ba tocmai într-o țară pe atunci semiarabă, în patria lui Rodrig Cid-Campeador, stofele italiane se bucurau de cea mai întinsă reputațiune:

„Mantos è pielles è *buenos cendales d'Adria*”[7].

Așadară prețioasele materii, pe cari le admiră epopeea austriacă, ieșeau din manufacture grece și mai ales italiane; însă locul lor de oprire între puntul de plecare și puntul de destinațiune aflîndu-se în Muntenia, adecă în *Basarabia* sau mai bine în acea regiune în care, după expresiunea călugărului Nestor dintre anii 1150-1200, „se întrunesc toate bunurile pămîntului”, ele ajungeau la nemți sub numele de mătăsuri *arabe.*

Tot astfeli în Francia mărfurile indiane și chineze purtau epitetul de alexandrine, nu pentru că se confecționau în Alexandria, ci din cauza depozitului lor în această metropolă comercială a Egiptului[8].

Aceleași mărfuri, cînd pătrundeau în Europa prin calea Rusiei, deveneau în Apus: *cendal de Russie*[9]; cînd se depuneau în Ungaria: *point de Hongrie*[10]; cînd treceau Mediterana: *cendal de Candie*[11].

În regulă generală s-ar putea zice că popoarele botează nu numai lucrurile, dar pînă și ființele străine, dacă ele vin de departe, nu după adevărata lor patrie, ci după un punt intermediar mai cunoscut.

Exemplul cel mai izbitor sînt țiganii, pe cari nemini nu i-a considerat ca indiani, ci unii i-au făcut egipteni, γύφτοι, *gitanos*, *faraoni*, *gypsies*, iar altora, văzîndu-i că imigrează în Francia din direcția Boemiei, le-a plăcut, fără nici o umbră de rațiune etnografică, să-i numească: *bohémiens*.

Acuma, după ce am discernut cazurile de excepțiune, analiza fiind terminată, să ne oprim un moment asupra semnificațiunii sintetice a numelui *Arabia* în privința Munteniei.

37
Arabia ca numele epic al României

Una din frumusețele cele mai caracteristice ale genului poetic consistă în a imagina raporturi între diversități.

Asemănarea nominală între *Basarabia* și *Arabia* a fost motivul unei creațiuni de această natură.

În diplome, în cronice, în proza veacului de mijloc, noi nu găsim nicăiri și niciodată *arabizarea* Țărei Românești.

Ea ne întîmpină unicamente în operele fantaziei și deocamdată anume:

1. Balade bulgaro-serbe;

2. *Cîntul Nibelungilor*;

3. Rebusul capetelor negre, carele în fapt, ca și eraldica întreagă, nu este decît o poezie zugrăvită.

Această revistă a fîntînelor ne permite a privi „Arabia" ca *numele epic* al Munteniei în evul mediu.

În adevăr, îndată ce aceeași idee se încerca a ieși din sfera imaginațiunii pentru a întra în limbagiul vulgar, o vedem mănținîndu-se numai pe jumătate.

Așa, în crisovul serbesc al țarului Ștefan Dușan de pe la 1350 sau în cronica maghiară a lui Simon Kézai din secolul XIII, muntenii rămîn

negri, însă ei nu mai sînt arabi, ci tătari sau cumani, adecă dispare ceea ce constituia prin excelință poezia numelui: *Basarabie*.

O tranzițiune și mai prozaică, și mai puțin imitativă, și mai apropiată de realitate, ni se prezintă în *Kara-Iflak*, după cum ne numesc otomanii, sau în *Kara-Ulag*, după cum ne chemau mongolii.

Aci nu mai sînt nu numai arabii, fără cari *Basarabia* încetează de a mai ațîța prin consonanță avîntul închipuirii, dar nu mai sînt nici măcar negri-tătari sau negri-cumani, ci curat și simplu: *negri-români*.

Este aceeași apă, lipsită însă, după o îndelungată curgere, de accesoarele pitorești ale izvorului.

38
Numile Kara-Iflak, Kara-Bogdan și Mauro-Vlahia

În secolul XIV, stabilindu-se pentru prima oară în Europa, turcii s-au ciocnit între Dunăre și Balcan cu puternicul și belicosul voievodat al Basarabilor.

Deja de pe la 1370 istoria cea mai pozitivă, un crisov domnesc și o bulă papală, ne arată pe vulturul muntean învingînd într-o luptă pept la pept pe semiluna otomană*.

Murad I, groaza grecilor, slavilor și maghiarilor, fusese bătut atît de cumplit de către Vladislav Basarab, încît merse vestea pînă la Roma[1].

Cea întîie cestiune care trebuia să miște pe turci în fața acestor îndrăciți munteni a fost firește: cine sînt și cum se cheamă?

O asemenea întrebare nu se putea adresa din parte-le decît numai doară vecinilor noștri serbi și bulgari, cari ne cunoșteau mai d-aproape și cu cari înșii otomanii, prin consecința pozițiunii geografice respective, aveau o cunoștintă anterioară.

Răspunsul bulgaro-serbilor, imperiosamente dictat prin propriul lor punt de vedere, a fost:

Acești oameni sînt *vlahi*, adecă dintr-o viță cu celelalte neamuri romanice; iar cît despre nume, îi cheamă *Tzrni-Arapi*, *Czerni-Tatare*, *Arapi-Tatare*, „negri-arabi", „negri-tătari", „arabi-tătari".

Serbii și bulgarii, în calitatea lor de serbi și bulgari, nu puteau răspunde altminte, căci ar fi dezmințit modul de a ne numi chiar dînșii în cronice, în diplome, în balade, în toate monumentele literaturei sud-slavice din evul mediu.

O dată recomandați ca *vlahi*, ca negri-arabi, ca *negri-tătari*, ca *arabi-tătari*, rămînea acum otomanilor, uzînd în voie bună de aceste noțiuni, să ne făurească pe bazea lor vreun nume turcesc.

Încă din Asia ei cunoșteau prea bine pe adevărații arabi și pe adevărații tătari, încît era peste putință să ne confunde cu dînșii, precum a fost permis a ne confunda serbilor și bulgarilor, ale căror informațiuni despre depărtatul Oriinte erau în genere vage și mai totdauna fabuloase.

Pentru turci, noi nu puteam fi nici arabi, nici tătari.

Iacă dar excluzîndu-se de la sine două din cele patru epitete.

Nemic însă nu împedeca pe otomani a admite restul: *vlahi* și *negri*.

Muntenii sînt *vlahi*; muntenii sînt *negri*; prin urmare, muntenii sînt *negri-vlahi*: „Kara-Iflak".

Kara înseamnă turcește *negru*; *iflak* este un orientalism în loc de *vlah*, precum *Ibrail* din *Braila, Izmail* din *Smil, Iskenderie* din *Scutari, Istifan* din *Ștefan* etc.

În acest chip se traduce logic și factic misterioasa origine a vechiului nume turc al Munteniei, pe care Leunclavius îl comenta prin *negreața* grîului românesc[2], iar nemuritorul Cantemir, dorind cu orice preț a-și facilita o forțată soluțiune, nu s-a sfiit a comite pînă și o falsitate![3].

Pe la finea secolului XIV turcii observă existința unui al doilea stat român danubian, fundat atunci de curînd de către maramurășeanul Bogdan.

Aceeași limbă, aceleași datine, același aspect, otomanii nu știau cum să deosebească Moldova de Muntenia, decît prin numele personal al fundatorului.

Astfeli alături cu „negri-români", *Kara-Iflah,* se ivesc în limba turcă „negrii-Bogdani", *Kara-Bogdan*.

Și nu numai în limba turcă!

Între anii 1390 -1400 patriarcatul constantinopolitan, intrînd în primele sale relațiuni cu Moldova, de tot proaspetă încă pe scena politică, o numește Μαυροβλαχία[4], adecă *Neagră-Vlahie,* sau chiar *Arabo-Vlahie,* dacă vom considera ecuivocitatea zicerii μαῦρος, maurus.

Mai pe scurt, toate cîte văzuserăm mai sus *arabizate* în poezia poporană bulgaro-serbă, fără a mai vorbi aci de *Cîntul Nibelungilor,* se transformă succesivamente prin traducțiuni turce și grece de pe slavonește, mai ales pe la începutul secolului XV, în *Kara-Iflak, Kara-Bogdan*, Μαυροβλαχία.

39
Morlachii din Dalmaţia

Cuvîntul Μαυροβλαχία ne aduce aminte de a rectifica în treacăt o secolară eroare.

Românii din Dalmaţia, de mult slavizaţi, dar mai conservînd încă oarecari urme etnografice de străbuna lor tulpină, se numesc pînă astăzi ei înşii *vlahi*, iar vecinii le zic *morlachi*.

Pedantismul etimologic n-a lăsat în pace pe acest *Mor-*.

În timpul nostru devin din ce în ce mai rari filologii de feliul acelora ce trag *Ardealul* din *ardere* sau *viforul* din *vis-fors*[1]; însă în epoca obscurantismului ştiinţific asemeni derivaţiuni limbistice formau pentru semieruditiune o petrecere de toate zilele.

Pe cînd cronicarul francez Turpin din secolul XI susţinea cu gravitate că numele celtic *Fergus* nu este decît lătinescul *ferrum acutum*[2], cronicarul dalmatin din Dioclea nu avea de ce se teme în secolul XII, afirmînd, la rîndul său, cum că slavicul *morlach* vine din grecescul μαυροβλαχός negru-vlah[3].

Parcă auzi pe Figaro: „A pédant, pédant et demi; *vous parlez latin, je parle grec!*"[4].

Dintre scriitorii bizantini anteriori Presbiterului diocleat, acela carele vorbeşte mai mult despre Dalmaţia este împăratul Constantin Porfirogenet.

Pe latinii de acolo el îi cheamă pretutindeni *Romani*, Ρωμάνοι[5].

Vorba *morlach* nu este şi nu poate fi greacă, ci-i curat slavică.

N-are cineva decît a lua în mînă cel întîi dicţionar geografic şi-o să se convingă că ţara morlachilor se întinde d-a lungul Adriaticei, rězămată de ţărmul *mării*[6].

Este ceea ce se zicea greceşte Παραθαλασσία, latineşte *Civitates maritimae*, slavoneşte *Pomorie*[7].

Marea se cheamă în toate dialectele slavice: *more*[8].

Mor-vlah însemnează: vlah maritim.

Ei bine, paradoxul Presbiterului din Dioclea a găsit totuşi partizani chiar între fruntaşii criticei istorice, precum a fost Gebhardi[9], sau între corifeii filologiei slavice, după cum este Jireček[10].

Atît de anevoie se smulg din minţile umane erorile prea învechite!

Făcînd această digresiune despre morlachi, noi avurăm în vedere a preveni din partea oricui şi a curma din capul locului vro veleitate de a

pune într-o închipuită legătură nominală pe *românii-maritimi* din Dalmația cu *negrii-români* de la Olt[11].

Istoricul este dator nu numai a căuta adevărul, ci încă după putință a împedeca nașterea rătăcirii.

Să fie dar bine constatat că *morvlahii* de la Adriatică și-au dobîndit acest nume absolutamente pe o altă cale decît Μαυροβλαχία, *Kara-Iflak, Kara-Bogdan, Neagra-Tătarie, Neagra-Comanie, Neagra-Arabie, Arabia* sau *Basarabia* de la Dunăre.

Mai este ceva.

40
Cuvîntul „black" în limbele nord-germane

S-ar putea găsi eruditi cărora să le surîză o apropiare între *negreața* Munteniei și un cuvînt teutonic.

În limbele scandinave, de unde a trecut apoi la anglezi, vorba *blak, blac, blackr, blakket, black, bla* vrea să zică *negru*[1].

Pe arabi, în înțeles de negri, scandinavii îi cheamă *Blaki* sau *Blak-mani*[2].

Ar fi dară comod a-și imagina că germanii, numind România dunăreană *Araby,* se întemeiau nu numai pe rebusul dinastiei *Basarabilor,* dar totdodată și pe rebusul națiunii române, cu atît mai mult că cronicele și diplomele din evul mediu cele mai de multe ori preferă forma *Blacki* în loc de *vlahi*[3].

Acest artistic edificiu se distruge printr-o considerațiune foarte masivă.

Cuvîntul *blak* în înțeles de negru e scandinav, este chiar anglez, dar n-a fost niciodată cunoscut germanilor propriu-ziși, mai cu deosebire celor sudici, la cari ideea de negreață s-a tradus totdauna prin *schwarz*[4].

Iacă dară că *blak* al scandinavilor rămîne cu totul pe din afară în materia nomenclaturei române.

Adepți ai pozitivismului istoric, noi respingem orice dat carele nu se întemeiază pe o mărturie precisă a fîntînelor, nu decurge din logica unui șir de fapte, nu se oferă spiritului cu o plastică claritate.

Revenim la numele otoman al românilor.

41
Numele „Kara-Vlah" la slavi

Am văzut mai sus în ce mod *Kara-Iflak* și *Kara-Bogdan* au provenit printr-o procedură necesară din diverse epitete de *negreață,* pe cari

treptat ni le-a atras din partea serbilor și bulgarilor, în secolii XII, XIII, XIV, *basarabismul* dinastiei princiare de la Olt.

Cu alte cuvinte, acest *Kara* nu este decît o edițiune turcă a unui slavism.

Ei bine, în filologie se întîmplă cîteodată un lucru curios: împrumutul se întoarce creditorului, modificat însă printr-o dobîndă din partea debitorului.

Un exemplu.

Anglezii apucă de veacuri vorba franceză *bougette* care însemnează săculeț, o prefac la dînșii în *budget*, și apoi pe la 1790 o înapoiesc Franciei, mulțumite a o primi din literă în literă sub forma-i cea angleză.

Cam tot așa bulgaro-serbii au reluat cu timpul de la otomani, fără conștiință de origine, mai multe din cîte le luaseră mai denainte otomanii.

De pe la începutul secolului XV, căzuți sub dominațiunea iataganului turc, slavii de peste Dunăre și-au încărcat limba care mai de care cu sute și mii de cuvinte și chiar fraze întregi din vocabularul stăpînilor.

Un rus, un polon, un boem, sînt în imposibilitate de a se înțelege cu un serb sau bulgar mai ales din cauza deselor orientalisme.

În dicționarul iliric al lui Karagici, bunăoară, dintre 900 pagine nu este mai nici una pe care să nu ne izbească cinci-șase vorbe turce.

Între celelalte avem pe *Kara-Iflak*, revenit la *Kara-vlah* sau *Kara-vlâ*, și pe *Kara-Bogdan*.

Serbul cîntă:

„Dmitar uze zemliu *Karavlaszku*
Karavlaszku i Karabogdansku..."[1].

Bulgarul de asemenea:

„Da szetame zemia po kraina;
Da szetame zemia *Karablaszka* " etc.[2].

Sub un vestmînt atît de turcit, nici serbul, nici bulgarul nu mai recunosc astăzi derivațiunea slavică a prozaicului *Kara*, prin care cîntăreții lor au înlocuit ades în baladele poporane cele antice pe *Tzrni-Arapi*, *Czerni-Tatare*, *zemia arapinska* etc., poetice resturi dintr-o epocă primordială.

Pentru noi însă e foarte important a nu perde din vedere în literatura bulgaro-serbă această esențială distincțiune cronologică: *Arabia* pînă la 1400 și *Kara-Vlahia* sau *Kara-Bogdania* de la 1400 încoace.

42
Numele mongolic „Kara-Ulag"

Cu doi secoli înainte de turci, pe la anul 1240, locuitorii Munteniei au fost deja cunoscuți mongolilor sub numele de *Kara-Ulag*, după cum ne-o spune celebrul cronicar oriental Rașid, care trăia el însuși între 1250-1300 și a descris o invaziune a hanului Ordà din Transilvania în Țara Românească[1].

În Ardeal nu erau slavi ca să comunice ei mongolilor că românii se cheamă *vlahi* și se cheamă și *negri*, după cum au comunicat-o mai tîrziu turcilor serbii și bulgarii.

Informațiunea cată să fi venit dintr-un alt izvor: de la sași sau de la maghiari.

Săsește însă România și românii se numesc *Bloch, Blesche, Bleschland, Blöchslandt, Blechisland* etc.[2], adecă neşte forme foarte depărtate de *Ulag*, deoarăce după legile fonetice sonul *b* nu trece directamente în *u*.

Să căutăm prin urmare la unguri, unde găsim în adevăr *Oláh*, o formațiune de tot apropiată de cea mongolică, sau chiar identică pe bazea ecuațiunii între $o = u$ și $g = h$.

Notăm dară că această interesantă manifestațiune a *negreței Basarabilor* e cu totul nedependinte prin sorgintea-i de turcul *Kara-Iflak*.

Fiind însă că la unguri noi nu știm să fi existat vreodată forma concretă *Fekete-Olah*, adecă *negru-vlah*, de unde să fi provenit printr-o simplă traducere mongolicul *Kara-Ulag*, cată să admitem că și aci ar fi ocurs un fenomen analog cu acela de peste Dunăre, și anume maghiarii comunicînd tătarilor două calificațiuni separate ale românilor, numele genetic de *vlahi* și epitetul dinastic de *negri* în înțeles de *Basarabi*, ceilalți le-au legat apoi la un loc, întocmai ca și turcii.

Să trecem acum la puntul cel mai scabros în istoria Țărei Românești.

43
Doi Negri voievozi

Dintre toți istoricii noștri d. Laurian a fost unicul căruia i s-a părut a fi dubioasă pînă un la punt așa-numita descălecare a așa-numitului Negru-Vodă.

Sub anul 1291 d-sa zice:

„Pre timpurile acestea spun cronicele Țărei Românești că trecu *Radu Negru, ducele Făgărașului* și al Amlașului, peste munți în Dacia austra-

lă, și-și așeză scaunul la Cîmpulung etc. *La Făgăraș pre la anul 1291 domnea magistrul Ugrin*, precum se vede dintr-o diplomă foarte însemnată de la regele Andrei III, în care se face cea dentîi memorare despre o adunare generală a țărei, compusă din nobili români, săcui și sași. Din cauza *însemnătății* noi o punem aici din vorbă în vorbă"[1].

Apoi d. Laurian reproduce întregul document, combătînd tacitamente cronica prin diplomă, narațiunea suspectă prin fîntînă sicură, pe Negru prin Ugrin.

Cantemir, Șincai, Engel, Gebhardi, toți ceilalți mai mănunți fără excepțiune, pînă și d. Rösler, admit în unanimitate pe un fantastic fundator al statului muntean, venit din Făgăraș și botezat Negru-Vodă, divergind numai asupra puntului cronologic, căci unii îl pun la 1290, alții la 1240, alții iarăși la 1220, și așa mai încolo.

În tomul III, desfășurînd pe larg istoria tuturor domnilor Țărei Românești, noi vom cîntări cu o minuțiozitate chimică toate aceste opiniuni, cari în fapt, dacă ne-ar fi iertat a ne exprima într-un stil parlamentar, nu sînt decît amendamente și subamendamente la una singură ipoteză.

Aci, lăsînd la o parte literatura modernă a cestiunii, ne vom mărgini în cercul strict al obiectului în sine, întrucît va fi necesar pentru a dobîndi o convicțiune intrensecă asupra existinței și neexistinței lui Negru-Vodă.

Zicem *existinței* și *neexistinței*, căci analiza descopere în Muntenia doi *Negri*: unul concret și cellalt abstract.

Personagiul real, istoric, documental este *Radu Negru Basarab*, domnind între anii 1372-1382, fiu al lui Alexandru Basarab, frate al lui Vladislav Basarab, tată al lui Mircea Basarab.

Personagiul ideal, mitic, tradițional este pur și simplu *Negru-Vodă*.

Să începem cu acesta din urmă.

44
Personificarea originilor naționale în istoria universală

Nu se află mai nici o națiune pe scoarța pămîntului care să nu-și fi inventat cîte un patriarc omonim, sau care să nu fi personificat tot astfeli primitiva origine a celorlalte popoare.

Anticii ebrei croiseră o genealogie pentru lumea întreagă, derivînd pe asiriani dintr-un *Assur*, pe mezi dintr-un *Madiam*, pe kimri dintr-un *Gomer*, pe traci dintr-un *Tiras* și așa mai departe[1].

Grecii, împărțiți în cele patru triburi, doriani, eoliani, ioniani și aheiani, întrunite sub calificațiunea comună de eleni, n-au întîmpinat cea

mai mică dificultate de a fabrica pe un *Elen*, silindu-l apoi vrînd-nevrînd să nască fii și nepoți: *Dor, Eol, Ion* și *Aheu*, fără a mai vorbi de un *Lacedemon* pentru Lacedemonia, un *Etol*, pentru Etolia, un *Macedon* pentru Macedonia și alți o sută[2].

Neamțul, *All-mann*, deja în vremea lui Tacit relata minuni despre strămoșul său *Mann*, iar fiecare subdiviziune națională teutonică își găsea cîte un subpărinte propriu: svevii pe *Suâp*, vandalii pe *Wandal*, sașii pe *Saxneat*, vestfalii pe *Westerfalen*, hermionii pe *Hermin* etc.[3]

La slavi, aceeași operațiune: boemii ne asicură că primul lor duce se numea *Bohemus* [4]; croații povesteau împăratului Constantin Porfirogenet despre vechiul lor căpitan Χρώβατος[5]; leșii celebrează pe fabulosul rege *Lechus*[6]; rușii nu s-au putut stăpîni de a nu scoate și ei la lumină pe principele *Rus*[7].

Întrebați cronicele maghiare și-o să vă răspunză: „gens illa a *Magog* rege vocata est Moger"[8].

Orientalii au mers cu fantazia pînă a imagina un moș *Andalus* pentru Andaluzia[9].

Pe același ton vor glăsui cronicele scandinave despre numele danezilor: „Rex *Dan* – communi omnium decreto regnum suum Daniam et incolas *Danos a se, qui Dan dicebatur, apellavit*"[10].

Ne-ar coprinde oboseala dacă ne-am încerca să înșirăm aci numai a zecea parte din toate exemplele analoage cunoscute!

Mulțimea, sau mai bine universalitatea lor ne permite a le formula într-un feli de lege istorică constantă, astfeli încît departe de a ne mira în fața unui *Romul* la *romani* sau a unui *Negru* în țara *Basarabilor*, noi ar trebui din contra să restaurăm aceste mituri prin divinațiune, dacă se întîmpla cumva să le fi negles cronicele și legendele.

Popoarele au unele fabule ale lor *necesare*.

Aceeași prin viță, prin tip, prin vorbă, prin datine, prin teritoriu, prin tendințe, orice naționalitate, simțindu-se a fi o singură familie, își închipuiește a le fi moștenit pe toate acestea, dempreună cu numele comun, de la un singur tată, perdut în întunerecul timpilor, dar ai căruia fii și nepoți, unii mai norocoși, au întemeiat dinastia princiară, ceilalți mai de rînd au format popor.

Așa credeau ebreii, grecii, germanii, slavii, scandinavii, romanii, toate neamurile din toate părțile lumii, bazîndu-și ficțiunile respective pe același mobil psihic, înfipt în natura umană generală.

45
Personificarea originilor naționale la români

Una din cele mai vechi cronice române, scrisă slavonește pe la finea domniei lui Ștefan cel Mare, zice că românii veniseră din Italia într-o epocă imemorială sub conducerea a doi frați: *Roman-Vodă* și *Vlahiță-Vodă*[1].

Cine oare să fi fost acel vodă *Roman*?

Înainte de Roman Mușat, urcat pe tronul Moldovei pe la 1390, istoria cea pozitivă nu ne arată la români nici un principe cu acest nume.

Cine oare să fi fost acel vodă *Vlahiță*?

Nu numai o născocire în fond, dar pînă și-n formă, căci niciodată un asemenea nume n-a figurat în analele sau în diplomele române.

Vodă *Roman* este *Romanus*.

Vodă *Vlahiță* este *Vlachus*.

Vodă *Roman* și vodă *Vlahiță* sînt pentru români ceea ce au fost *Bohem* pentru boemi, *Lech* pentru leși, *Chrovat* pentru croați, *Magog* pentru maghiari, *Saxneat* pentru sași, *Suap* pentru suevi, *Wandal* pentru vandali, *Dan* pentru danezi, *Elen* pentru eleni, *Romul* pentru romani etc.

Însă precum toți românii își dedeau numele generic de *romani* și precum tuturor românilor străinii le ziceau *vlahi*, tot așa Muntenia mai în specie, țara *Basarabilor*, era cunoscută de jur în jur, serbilor, bulgarilor, ungurilor, austriacilor, turcilor, mongolilor, grecilor, sub epitetul de *Neagră*.

Oare acest *negrism* nu trebuia la rîndul său idealizat, precum fuseseră idealizate *romanismul* și *vlahismul*?

Roman-Vodă personifică numele *român* al coloniei danubiane a lui Traian; *Vlahiță-Vodă* personifică numele său *vlahic*; *Negru-Vodă*, cel mai celebru dintre toți, personifică numele *basarabic* al Munteniei, din cauza căruia răsar cele trei capete *negre* în rebusul dinastic de la Olt, din cauza căruia baladele sud-slavice și *Cîntul Nibelungilor* ne fac *arabi*, din cauza căruia țarul Ștefan Dușan ne cheamă *negri*-tătari, din cauza căruia maghiarii ne botează *negri*-comani, din cauza cărui otomanii ne numesc *negri*-vlahi sau *negri*-Bogdani etc.

Vodă *Roman*, vodă *Vlahiță* și vodă *Negru* sînt trei idealuri concordante.

Dacă cele întîie două s-au perdut din memorie, pe cînd cel al treilea se mai conservă încă, aceasta se explică prin comparativa tenacitate a elementului poetic față de elementul prozaic.

Roman, Vlah, noțiuni istorice sau filologice, nu vorbesc nemic imaginațiunii, și poporul a trebuit, sau cel puțin a putut, să le dea uitării.

Negru, noțiune pitorească, a reușit din contra a se imprime tocmai prin culoare în închipuirea poporului.

Ca ființă plastică, el n-a existat niciodată.

Ca mit însă, un mit foarte *necesar*, precum am mai spus-o, căci derivă, în esență, dintr-o lege istorică universală, el reprezintă începuturile statului muntean sub impulsul dinastiei *Basarabilor.*

Tot ce-i prea vechi, tot ce-i ruină din moși-strămoși, tot ce nu se știe dc către cine să se fi făcut, dar se bănuiește că doară nu fără inițiativă sau participarea vreunui *Basarab,* aparține lui vodă *Negru*.

Fiecare *Basarab,* din dată ce trecea în tradițiune, ștergîndu-i-se trăsurele cele distinse ale individualității, devenea *Negru*.

După balada poporană pînă și monastirea de la Curtea de Argeș, grandioasa creațiune a lui Neagoie Basarab, despre originea căriia nu se poate rădica cea mai slabă umbră de îndoială, se atribuie lui *Negru-Vodă*:

> „Pe Argeș în gios,
> Pe un mal frumos,
> *Negru-Vodă trece*
> Cu tovarăși zece..."[2]

Iacă dară un vodă *Negru* pe la 1520!

După Cronica Cantacuzinească[3], din care se inspirase Cantemir[4], Barbu Craiovescul, ctitorul bistrețean, este ban al Oltului sub *Negru-Vodă*; după inscripțiuni și diplome irezistibile[5] acest fapt s-a petrecut în ultimul deceniu al secolului XV.

Iacă dară un vodă *Negru* pe la 1490!

Cea mai veche cronică munteană, pe care o avusese în mînă raguzanul Luccari pe la 1600, numește *Negro Voevoda* pe tatăl lui Vladislav Basarab[6], adecă nu altcineva decît Alexandru Basarab, după cum se știe din documentele sincronice[7].

Iacă dar un vodă *Negru* pe la 1340!

La finea secolului XII, precum demonstrarăm în *studiul I* prin diploma maghiară din 1231 și prin scriitorul bizantin contimpurean Cinam, fără a mai vorbi despre cronicarul mongol Rașid, oltenii de la Severin năvălesc în Ardeal și cuceresc țara Făgărașului.

În fruntea lor se afla naturalmente un *Basarab.*

Ei bine, familia română făgărășeană Monea păstrează pînă astăzi o suvenire lapidară, cum că anume pe la finea secolului XII le dăruise acolo neşte moşii vodă *Negru*:

„Vixit Gri. I Venetus *anno D. 1185.* Genealogia Authentica Monestica. Gregorius Venetus *Thesaurarius Wajvodae Nigri, a quo donatus* IV. vallibus cum Sylvis et Campis. Gen. Gregorium secundum 1216" etc.[8]

Iacă dar un vodă *Negru* pe la 1185!

După diferite cronice muntene, fiecare vorbind altfeli, mai toate oraşele din Ţara Românească, Tîrgoviştea, Bucureştii, Cîmpulungul, Piteştii, Giurgiul, Buzăul, Flocii sînt zidite de vodă *Negru*[9].

Vro doi sau trei Basarabi, dacă nu şi mai mulţi, sînt îndesaţi aci într-o singură personalitate!

În secolul XV, în secolul XIV, în secolul XIII, în secolul XII şi mai sus, ne izbim la tot pasul de cîte un vodă *Negru*.

„Copiii – zice Vico – transpoartă ideea şi numele primelor persoane şi primelor lucruri, pe cari le văzuse, asupra tuturor persoanelor şi tuturor lucrurilor în cari se poate observa vro asemănare, vrun raport cu cele întîi. Egipţianii atribuiau lui Ermete Trismegist toate invenţiunile practice. Atenianii puneau pe socoteala lui Solone toate instituţiunile democratice, iar pe a lui Dracone tot ce era aristocratic. Romanii derivau de la Romul toate legile ierarhice, de la Numa tot ce se referea la cultul zeităţilor, de la Tul Hostiliu toate ordonanţele militare etc."[10]

Întocmai aşa la munteni orice fundaţiune, fie monastire, fie castel, fie urbe, fie stîncă, se ciocnea cu legenda lui *Negru-Vodă*.

46
Originea fabulei despre venirea lui Negru din Făgăraş

Este de observat o împrejurare topografică foarte semnificativă, prin care putem reuşi a preciza pînă la un punt însuşi momentul naşterii mitului lui vodă *Negru*.

Am enumerat cu cîteva rînduri mai sus toate urbile a cărora paternitate se acoardă în diverse cronice române pretinsului fundator al statului muntean: Bucureşti, Tîrgovişte, Cîmpulung, Buzău, Giurgiu, Piteşti, Floci, cătră cari s-ar mai putea adăuga aşa-zisele *cetăţi* ale lui Negru-Vodă de prin Muscel sau din Argeş[1].

Nici una din aceste localităţi nu se află în anticul banat al Severinului, unde se găsesc pretutindeni numai suvenirile Basarabilor, iar despre Negru, sau mai bine despre Negri, nicăiri nici o vorbă.

Oltul desparte în această privință întreaga Muntenie în două zone foarte determinate: „Basarab" spre apus, „Negru" pe malul răsăritean al fluviului.

În Muscel sau în Făgăraș poporul nu știe nemic despre Basarabi, în Vîlcea sau în Mehedinț – nemic despre Negri.

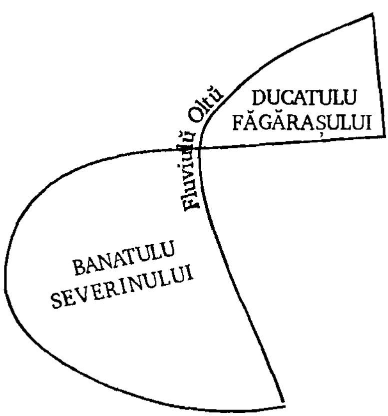
Mulțumită lungului șir al dezvoltărilor noastre precedinți, acest fenomen lesne se explică.

Încuibați de secoli în Oltenia, Basarabii numai din treaptă în treaptă și pas la pas reușiseră a-și întinde dominațiunea spre nord și spre oriinte.

Pe la 1160-1180 noi îi vedem începîndu-și cariera prin supunerea ducatului făgărășean.

Este un fapt pe care-l demonstră diploma maghiară din 1231, bizantinul contimpurean Cinam și peatra genealogică a familiei Monea, trei fîntîne separate, de tot nedependinți una de alta, dar a cărora concordanță e cu atît mai decisivă.

Așadară voievodatul Basarabilor oferea documentalmente pe la anul 1180 următoarea figură geografică:

Studiați cu atențiune această grosolană mapă.

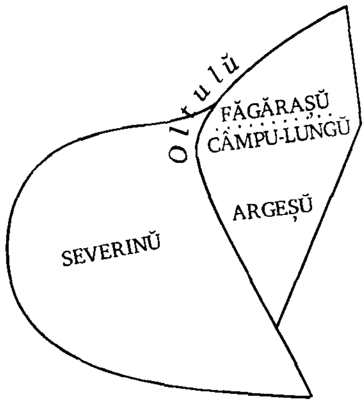
Întrunind sub un singur sceptru banatul Severinului și ducatul Făgărașului, cari se lovesc colț în colț unul cu altul, Basarabii strîngeau între două focuri mai în specie acea regiune a Munteniei, unde se întind astăzi districtele Muscel și Argeș.

Era peste putință ca să n-o coprinză, căci numai astfeli își mai rotunjeau teritoriul, asicurîndu-și printr-un necesar părete de pămînt posesiunea ducatului făgărășean.

Din dată ce am constatat irupțiunea Basarabilor în Făgăraș pe la 1180, toate consecințele decurg și se dezvoltă de la sine.

Posedăm dară trei punturi:

1. Pînă la 1180 Basarabii stăpîneau numai Oltenia;
2. La 1180 ei dobîndesc Făgărașul;
3. După 1180 apucă regiunea Muscelului, fără care nu-i chip a mănține o legătură teritorială între Făgăraș și Severin, dînd astfeli statului următoarea configurațiune:

Nu se cere decît o noțiune elementară de strategie pentru a ne convinge că invaziunea Basarabilor asupra Cîmpulungului și Curții de Argeș trebuia negreșit să se fi operat așa-zicînd vulturește de pe munte în jos, adecă din direcțiunea Făgărașului, iar nu din vale în sus, adecă din partea Olteniei[2].

Datul cronologic al evenimentului se nemerește cel mult după vro două-trei decenii în urma cuceririi ducatului făgărășean, considerîndu-se timpul materialmente necesar pentru a prinde cineva rădăcină pe un tărîm de curînd anexat.

În acest mod între anii 1200-1210 un *Basarab*, un cavaler cu cele trei capete *negre*, un teribil vodă *Negru*, năvălește anume din țara Făgărașului în Muscel și apoi gradat asupra celorlalte județe mai în șes.

Iacă de unde-i faimoasa descălecare din Făgăraș!

Oltenii de la Severin nu aveau nevoie de a traduce numele *Basarabilor*, căci era o proprietate a lor d-acasă din secolii secolilor.

De aceea în Oltenia sînt destui *Basarabi*, și nu este nici un vodă *Negru*.

Numai acela traduce pentru cine lucrul e atît de nou încît nu-l poate înțelege.

Sub anul 1240, povestind o invaziune a mongolilor prin Ardeal în România dunăreană, cronicarul lor Rașid stabilește deja o deosebire clară între țara lui *Basarab-ban* și țara *negrilor-vlahi*.

Cea dentîi este pentru dînsul Oltenia; cea din urmă îmbrățișează porțiunea cisolteană a Țărei Românești[3].

Era un singur principe, căci Rașid nu menționează doi sau mai mulți, dar acest singur principe se chema *Basarab* la olteni și se traducea prin *Negru*-Vodă la musceleni.

Negru în loc de *Basarab*, formulă de mult cunoscută serbilor, bulgarilor, germanilor, s-a reprodus în România pentru prima oară de către făgărășeni, precum ne-o arată lespedea familiei Monea, pogorîndu-se de acolo la Cîmpulung, la Argeș, și călătorind apoi tot mai în jos spre Tîrgoviște, București, Giurgiu, Floci, Buzău, dar la fiecare mișcare înainte devenind naturalmente din ce în ce mai palidă și perzîndu-se cu desăvîrșire la marginea răsăriteană a Munteniei, încît pe la Rîmnicu-Sărat nu i se mai recunoaște nici o urmă[4].

În *studiul I*, definind epocele succesivei formațiuni a teritoriului muntean, noi am conclus că d-abia pe la anul 1270 Basarabii ajunseră pînă la gurele Dunării și talazurile Pontului.

Mai la vale, făcînd monografia Bîrladului, noi vom mai reveni asupra acestui punt. Ni se prezintă aci ocaziunea de a confirma acea concluziune, rezumînd-o și completînd-o:

Pe la 1160-1180 Basarabii, pînă atunci numai bani ai Severinului, coprind Făgărașul;

Pe la 1200-1210 mai iau tărîmul închis la mijloc între hotarele țărei făgărășene și ale Severinului: regiunea Cîmpulungului și a Curții de Argeș;

De la 1210 pînă la 1270-1280 se execută cu-ncetul lățirea Basarabilor în direcțiunea Chiliei.

Acest interval de șaptezeci de ani de amplificare politică corespunde cu gradata disparițiune teritorială a lui *Negru-Vodă* în măsura depărtării sale de la Făgăraș, de la Muscel și de la Argeș, primitivele trei leagănuri ale mitului.

47
Originea fabulei despre închinarea Basarabilor lui Negru

Am desfăşurat mai sus în ce mod *Negru-Vodă* s-a născut la munteni din numele *Basarabilor* prin acelaşi procediment prin care *Romul* provenise la străbunii noştri din numele *Romei*.

Această analogie nu este unică.

Pe ţărmii Tibrului, ca şi pe ai Dunării, primii cronicari naţionali, adunînd fără control tradiţiunile poporane despre începuturile statului, se izbiseră dopotrivă de cîte două forme diferite ale unui singur nume.

La Romani: *Romus* şi *Remus*[1].

La munteni: *Basarab* şi vodă *Negru*.

Cronicarii latini nu şi-au dat osteneala să vază că *Romus* şi *Remus* sînt absolutamente tot una, deoarăce vechea limbă romană, confundînd mereu *o* şi *e*, zicea: *amplocti* şi *amplecti*, *animadvorti* şi *animadverti*, *compes* şi *compos*, *voster* şi *vester* etc.[2]

Cronicarii munteni n-au voit nu mai puţin să observe că vodă *Negru*, ca şi cele trei capete *negre* din marca nobilitară a dinastiei oltene, nu este decît o idealizare din numele *Basarabilor* trecut deja cu mult mai denainte de la dinastie asupra ţărei: *Basarabie, Arabie, Neagră*-Tătarie, *Neagră*-Comanie etc.

Închipuindu-şi o arbitrară bifurcaţiune între *Romul* şi *Rem*, între *Basarab* şi vodă *Negru*, cronicarii latini şi cronicarii munteni s-au găsit siliţi în aceeaşi măsură a inventa cu orice preţ cîte un benevol epizod, prin care să tragă de păr Roma şi Muntenia din cîte o fundaţiune dualistă.

Cronicarii latini, ginte mai dură dintr-o epocă mai violentă, zic că Romul a ucis pe Rem, şi ucizîndu-l – iacă unitatea!

Cronicarii munteni, ginte mai moale dintr-o epocă mai conciliatoare, spun că Basarab s-a închinat lui Negru, şi închinîndu-i-se – iacă iarăşi unitatea!

Uciderea lui Rem, închinarea lui Basarab, două metoade în vederea aceluiaşi rezultat, erau pentru cronicarii latini şi pentru cronicarii munteni, într-o sferă analoagă, neşte stratageme nedispensabile spre a-i scăpa din încurcătura în care-i aruncase nepreceperea identităţii între *Romus* şi *Remus*, între *Basarab* şi vodă *Negru*.

Zicem: pentru cronicari, nu pentru popor.

Tradiţiunea italică pronunţa *Romus* într-o parte a urbii şi *Remus* într-o altă parte, balanţînd acelaşi lucru de la *o* la *e* după diferinţe dia-

lectice între diverse elemente constitutive ale poporațiunii: într-un feli la muntele Palatin și ceva deosebit la dealul Aventin.

Tot așa la munteni *Basarab* în Oltenia, vodă *Negru* în Muscel sau în Făgăraș, același fond botezat în două moduri prin trecere din loc în loc, nu ne întîmpină niciodată alături unul cu altul în tradițiunea propriu-zisă.

Topografia arheologică a Munteniei probează pînă astăzi, precum am mai spus-o, că oriunde poporul vorbește despre *Negri*, tace despre *Basarabi.*

Prin urmare, nu tradițiunea română, nu poporul muntean poatè fi acuzat de insipida închinare a lui *Basarab* denaintea lui vodă *Negru*, căci ar fi trebuit să rostească ambele numi totdodată, ceea ce el nu face.

48
Tradițiunea și cronica

A trunchea o singură individualitate și apoi a ciocni fărmiturele, a culege relațiunea poporană și a n-o lăsa nedesfigurată, a fost treaba cronicei.

Tradițiunea din Muscel, dacă o considerăm în trăsurele sale esențiale, dezbrăcînd-o de orice aliaj străin, nu minte.

Ea zice: sînt acum mai multe sute de ani, coborîse Negru-Vodă din Făgăraș la Cîmpulung, și de acolo la Curtea de Argeș.

Așa este.

Istoria cea pozitivă cercetează, cumpănește și confirmă vocea poporului.

Un Basarab, ban de Severin, coprinde pe la 1180 ducatul Făgărașului; același Basarab sau succesorii lui, căci nu aci este locul de a întra în amănunte, năvălește pe la 1210 din Făgăraș asupra Muscelului; totul se împacă, totul se limpezește; din Severin la Făgăraș, din Făgăraș la Cîmpulung, din Cîmpulung la Argeș, din Argeș în jos spre Pont, aceasta-i procedura succesivei rotunjiri a statului muntean, după cum ne-o dezvălește un șir de mărturii contimpurane.

Ce face dară tradițiunea?

Lasă la o parte Severinul, fiindcă poporul, ca și copilul, nu scrutează niciodată cauzele prime sau mediate; lasă la o parte Severinul, și se mulțumește a înregistra faptul mai recinte al descălecării imediate din Făgăraș.

Nemic mai adevărat!

Ce mai face tradițiunea?

Neglege datul cronologic precis, fie 1200, fie 1210, căci memoria colectivităților nu se pogoară la cifre exacte; neglege datul cronologic precis și se mărginește a semnala epoca pe un ton aproximativ, astfeli însă că pînă și cronicarii, deși diferind asupra anului, totuși au înțeles cam secolul XIII.

Iarăși nemic mai adevărat!

În fine, capul-*negru* fiind antica emblemă a dinastiei oltene, fără a mai vorbi de celelalte derivate ale numelui *basarabesc*, *Arabie*, *Neagră*-Tătarie, *Neagră*-Comanie etc., și fără a mai reveni asupra numeroaselor exemple de personificări naționale: *Elen* – *Elada*, *Dan* – *Dania*, *Lech* – *Lechia* etc., *Basarab* s-a tradus prin *vodă Negru*.

Pentru a treia oară, nemic mai adevărat!

În bloc, tradițiunea musceleană are dreptate.

Ce fac însă cronicarii?

Deosebesc pe vodă *Negru* de *Basarab*, și o dată această deosebire fiind întrodusă, iată că imaginarul fundator al Munteniei, transformîndu-se într-o absolută ficțiune, pere fără neam, fără familie, fără posteritate, întocmai precum perise imaginarul fundator al Romei.

După Romul apare pe tron o dinastie sabină; după vodă Negru urmează Basarabii.

Ce a devenit semința celui întîi?

Unde s-au ascuns erezii celuilalt?

Pace!

Să se noteze bine că noi sîntem departe de a bănui vrun grad de înrudire latină între mitul muntean al lui Negru și acel italic al lui Romul; nu ne place a exagera; ambele s-au născut fiecare pe o cale proprie; ele se aseamănă într-un chip surprinzător, dar aceasta nu derivă din romanism, ci din identitatea naturei umane generale; un principiu universal se manifestă tot un feli la Tibru și la Olt, la latini și la slavi, la greci și la germani, la ebrei și la iaponezi, la unii mai mult sau mai clar, la alții mai puțin sau mai vag, la unii putînd a fi urmărit pînă-n ultimele-i consecințe, la alții – abia întrevăzut.

Însă pentru că fenomenul prezintă un caracter antropologic atît de întins, tocmai de aceea, după cum Romul ne-a servit pînă la un punt a descifra pe vodă Negru, cu același temei vodă Negru ar fi putut ajuta unui Niebuhr la înțelegerea lui Romul.

Precum statul muntean fiinţase înainte de pretinsul descălecător din Făgăraş, de asemenea şi Roma se înfiinţase înainte de pretinsul fiu al zeului Marte[1].

Precum Negru-Vodă este un mit, însă un mit suscitat prin realitatea invaziunii unui Basarab de peste Carpaţi în Muscel, de asemenea şi Romul este un mit, însă un mit suscitat iarăşi prin vro personalitate reală, prin vrun fapt concret, personalitate şi fapt poetizate cu schimbarea numelui şi excluderea tuturor indicaţiunilor prozaice.

Un vodă Negru, un Romul, nu se şterg cu buretele, nu se distrug, ci se purifică.

Este tot atît de uşor a nega fără raţiune, precum şi de a crede orbeşte, dar în ştiinţă nu se permite nici o virgulă fără demonstraţiune, şi cele mai de multe ori analiza găseşte o mare doză de adevăr într-o fabulă, sau în cazul cel mai rău descoperă încai motivul cel adevărat al naşterii unei erori.

„Istoria fabuloasă – zicea celebrul elenist Larcher – nu este decît o istorie veridică, dar împestriţată cu fabule. Eu sum departe de a crede că Ercule, Cadmu etc. ar fi neşte numi de tot fictive, simplu numai pentru că istoria acestor eroi s-a încărcat cu multe trăsure fabuloase. Oare nu s-ar putea contesta tot astfeli biografia mai multor oameni mari din timpii moderni, sub cuvînt că au desfigurat-o romanciarii?"[2]

49
Rezumat despre mitul lui Negru-Vodă

Legenda lui vodă *Negru* este într-o intimă conexiune cu întreaga nomenclatură *basarabică*: *Arabie* la slavi şi la germani, *Neagră*-Comanie la unguri, *Neagră*-Tătarie la serbi, *Neagră*-Românie la turci, la mongoli şi la greci, încît prin legea istorică a personificării naţionale urma necesarmente ca această ţară a *Negrilor* să-şi fi dat de mult ea însăşi şi să-i fi dat popoarele demprejur idealul unui patriarc *Negru*.

Un nod şi mai de aproape o leagă cu rebusul eraldic al celor trei capete *negre*, în virtutea cărui orice Basarab, nu numai într-o parte a Munteniei, nu numai în România, ci chiar în străinătate, putea fi luat drept un vodă *Negru*, de unde a şi provenit în creaţiunile poporane ulterioare, precum arătarăm mai sus, identificarea tipicului vodă Negru cu Alexandru Basarab, cu Neagoie Basarab, cu feliuriţii Basarabi de prin secolii XIII, XIV, XV, precum şi *negreaţa* lui Vladislav Basarab pe moneta comemorativă a regelui maghiar Ludovic.

Amîndouă aceste împrejurări, atît de varii și cu mult mai vechi decît legenda în cestiune, au exercitat o acțiune converginte asupra spiritului făgărășenilor și muscelenilor la prima aparițiune a unui Basarab din Severin spre Făgăraș și apoi din Făgăraș în Muscel.

Originea legendei, întru cît ea este făgărășeană și musceleană totdodată, se poate cercuscri între anii 1160-1210, oferindu-ni-se ca un poem istoric, ca o epopee despre începutul mișcării expansive a neamului Basarabilor, vulturi crescuți pe stînca Severinului, dar setoși de a-și întinde viguroasele aripe de ambele coaste ale Carpaților și de ambele laturi ale Oltului, pe la finea secolului XII și debutul secolului XIII.

N-a trebuit decît o dată să se încuibeze imaginea lui Negru-Vodă la făgărășeni și la musceleni ca un tip de fundator, căci fundator a și fost la dînșii; nu trebuia decît atîta, pentru ca din același moment, cu cale sau fără cale, tradițiunea poporană de acolo să pună tot pe socoteala lui, printr-o firească tendință de asimilare, orice inițiativă, orice construcțiune, orice rest al zilelor bătrîne, întocmai precum pruncul, dacă-i arăți un arbore zicîndu-i că se cheamă plop, tot plop o să numească și bradul, și fagul, și stejarul.

În fine, reducînd concluziunile de mai sus la o prismă, critica istorică distinge în legenda lui vodă Negru, sau mai bine în diversele redacțiuni ale mitului, trei nuanțe atît de gradate, atît de apropiate, încît se contopesc una cu alta:

1. Personificarea naționalității române;
2. Personificarea dinastiei oltene;
3. Personificarea începuturilor statului muntean...

50
Cine a fost Negru-Vodă cel adevărat?

Pe lîngă Negru-Vodă cel fictiv, poeticul Romul al Țărei Românești, a mai fost un alt Negru-Vodă, personagiu foarte real: tatăl lui Mircea cel Mare.

Amestecîndu-i la un loc, analele noastre au produs o monstruoasă enigmă, semiadevăr, semiminciună, din cauza cării a fost peste putință a străbate pînă astăzi misteriul primei formațiuni a statului basarabesc.

În secolul XV, din care datează materialurile celei mai vechi cronice muntene, cunoscute raguzanului Luccari, mitul lui vodă Negru se acăța de Alexandru Basarab, adecă își căuta un refugiu de aplicațiune printre anii 1310-1360.

Acest principe avusese trei fii: Vladislav Basarab, domn între anii 1360-1370; Radu Basarab, domn între 1370-1380[1] și Nicolau Basarab, răposat fără domnie pe la 1366[2].

Al doilea dintre acești frați se numea nu numai Radu, ci încă și *Negru*.

Fragmentul documental, rămas de la dînsul în lipsa unui crisov întreg, sună așa în traducere din slavonește:

„Io Radu Negru Voievod, din grația lui Dumnezeu domnul toatei Țăre Ungro-Române și ducele țărelor transcarpatine Amlaș și Făgăraș"[3].

În *studiul I* noi ne încredințarăm deja că ducatul Amlașului numai sub Vladislav Basarab fusese anexat pe la 1370 cătră Muntenia.

Așadară, deși fragmentul crisovului lui Radu Negru nu ne oferă nici un dat cronologic, totuși este evidinte că s-a scris după 1370, căci altfeli n-ar putea figura acolo „ducele Amlașului".

Această considerațiune e foarte decisivă.

Mai este de făcut o observațiune.

Cuvîntul „Negru" nu e tradus în slavonește, ci se conservă intact: „Io Radul *Negrul* Voevoda, bozsiiu milostiiu etc."

Acum o întrebare.

Negru fost-a un simplu supranume al acestui principe?

Mai mulți dintre contimpuranii săi au purtat asemeni *sobricheturi*.

Celebrul erou anglez dintre 1330-1376, groaza Franciei pe cîmpia de la Poitiers, se zicea „Principele *Negru*", fiindcă purta o armură de culoare închisă[4].

Pe Osman, fundatorul monarhiei otomane între 1290-1326, turcii îl chemau *Negru*, în înțeles de frumusețe și vigoare bărbătească[5].

Cel întîi Hohenzollern de pe la 1350 se numea „Comitele *Negru*"[6].

În alte cazuri, *Negru* era un nume de familie.

Mai marele jude al Făgărașului la 1413 se chema: „Comes Janusch *Niger*"[7], despre care însă noi nu știm docamdată dacă a fost român, sas sau ungur, adecă *Negru*, *Schwarz* ori *Fekete*, dar în orice limbă ideea este aceeași.

Într-un act transilvan din 1383, între subscrierile mai multor români de pe la marginea Munteniei, citim doi porocliți Negri, dintre cari unul Radu: „ex parte Castri praesentibus Walachis infrascriptis, primo Fladimir, Schuba Petril, Schereban, Magnus Neg, Schereb, Rodbanch, Thomas Oldamor, Straw, *Niger* Banch; ex parte Civitatis, Kende Knez, Lud, Dives Neg, *Niger Radul* etc."[8].

Cu toate astea un scrutin mai de aproape ne arată că Radu-Vodă n-a fost *Negru* nici prin supranume, căci atunci așa l-ar fi numit alții, dar

nu el însuși în propriile sale crisoave, nici prin nume de familie, deoarăce era Basarab.

Afară de aceasta, dacă *Negru* ar fi fost epitet, cuvîntul lesne se traducea prin *Czern* în documentul cel slavic[9], iar nu se lăsa neatins, precum se cruță numai doară numile personale.

Să căutăm aiuri o altă soluțiune.

În veacul de mijloc era un uz foarte răspîndit în toată Europa de a-și schimba sau cel puțin a-și modifica numele dempreună cu schimbarea sau modificarea condițiunii sociale; o interesantă datină, ale cării urme se găsesc din anticitatea cea mai depărtată mai la toate popoarele lumii: cu mult înainte de Crist, persianul Arsica devine pe tron Artaxerse, iar ebreul Matania se face Sedekia[10].

La români acest al doilea botez, așa-zicînd prin coroană, a existat în toată vigoarea pînă-n secolul XVI.

Cronica Moldovei zice sub anul 1552: „au rădicat domn pe Petrea stolnicul *și-i schimbară numele de-i zicea Alexandru-Vodă, pre carele l-au poreclit Lăpușneanul*"[11].

Acest pasagiu este cu atît mai remarcabil cu cît el semnalează diferința între numele primitiv, numele princiar și supranumele individual.

Nume primitiv: *Petre*;

Nume princiar: *Alexandru*;

Supranume: *Lăpușneanul*.

Supranumele nu apare absolutamente nicăiri în actele oficiale, fiind considerat ca ceva mai pe jos de demnitatea domnească, pe cînd celelalte două numi ne întîmpină uneori chiar în documente importante, precum în tractatul Lăpușneanului cu Polonia citim: „ego *Petrus Alexander*, palatinus terrarum Moldaviae"[12].

Tot așa răsturnătorul lui Despot-Vodă de la 1564, boierul Tomșa, numai la domnie a căpătat numele de Ștefan, devenind astfeli „Ștefan Tomșa", ca și cum s-ar zice lătinește: *Stephanas Thomas*[13].

În secolul XIV – ca să revenim la epoca ce ne preocupă mai în specie – noi vedem tocmai pe contimpureanul, aliatul și ruda lui Radu-Negru, domnul moldovenesc Petru Mușat, întemeietorul dinastiei Basarabilor, pe tronul de la Suceava, punînd pe monetele sale: *Simon Petrus*[14].

Ce-i drept, eruditul nostru numismat d. Dem. A. Sturdza bănuiește că abreviațiunea SIMON pe banii acestui principe ar putea fi: SI(gnum) MON(etae).

Ipoteza e ingenioasă, dar ar avea nevoie de a fi demonstrată.

Pînă atunci cazul rămîne ecuivoc.

Ceea ce-i pozitiv însă este că pe unele monete ale lui Mircea cel Mare tot din prețioasa colecțiune a d-lui Sturdza se citește foarte clar: „Mircea-*Rostislav*".

Iacă dară două numi, din cari unul, acela de Rostislav, cu desăvîrșire necunoscut din diplome sau din relațiuni contimpurane, a putut să aparțină marelui Mircea numai doară înainte de urcarea-i pe tron, continuîndu-se apoi pe monete abia în primii ani ai domniei.

În același simț cată să se explice și duplul nume: *Radu Negru*.

Radu-Vodă fusese „Negru" întocmai după cum fiul său Mircea a fost „Rostislav".

Negru a ocupat totdauna unul din locurile cele mai favorite în calendarul onomastic național nu numai al muntenilor, ci și al românilor în genere.

Deja pe la începutul secolului XI, între anii 1000-1030, noi aflăm în Maramurăș pe un nobil *Negrilă,* străbunul familiei Tomaiaga, existinte acolo pînă-n ziua de astăzi[15].

La 1359 regele maghiar Ludovic face o donațiune teritorială în Temeșiana mai multor români, din cari unul se cheamă *Negre*[16].

Tot așa se chema unul dintre boierii moldovenești ai lui Alexandru cel Bun[17].

La 1485 mare vornic al Munteniei era Stan fiul lui *Negre*[18], iar mare spătar în 1476 Manea *Negrul*[19].

Fără a mai spori de prisos numărul exemplelor, vom constata numai mulțimea localităților *Negrești* și *Negrilești,* provenite din numele personal bărbătesc *Negru, Negre, Negrilă*, și împrăștiate în toate provinciile Daciei, ca și localitățile *Cernești* și *Cernătești*, derivate din forma slavică a aceluiași nume: *Cernat* și *Cerne*[20].

Precum *Radu* slavonește sau *Bucur* românește corespunde cu numele creștin *Ilariu,* tot așa *Negru* românește sau *Cernat* slavonește nu este iarăși decît numele creștin *Mauriciu.*

Radu Negru se traduce pur și simplu prin *Hilarius-Mauricius.*

Înainte de a fi ajuns la domnie, se numea *Negru*; coroana l-a mai înzestrat cu *Radu*; astfeli a ieșit *Radu Negru*.

Cum că numele-i princiar a fost *Radu,* iar nu *Negru,* dovadă este că fiii și nepoții săi, cari îl menționează numai ca pe domn, îl numesc în crisoavele lor totdauna „Radu Voievod", precum ne vom încredința mai la vale.

După cum au fost rare cazurile cînd Lăpuşneanul sau primul Muşat sau marele Mircea întrebuinţau întreaga formulă, Petru Alexandru, Simon Petru sau Mircea Rostislav, în loc de numile lor curat princiare, Alexandru, Petru şi Mircea, tot astfeli cată să fi fost puţine ocaziunile în cari tatăl acestuia din urmă să fi înşirat ambele sale numi, Radu Negru, ci în generalitatea actelor el se mulţumea cu numele-i exclusivamente domnesc de Radu.

Tocmai din cauza acestei excepţionalităţi, cu atît mai mare a fost surprinderea analiştilor români posteriori, cînd li s-a întîmplat a găsi pe neaşteptate vro diplomă cu „Radu *Negru* Voievod", precum ne mirăm şi noi aflînd vro două-trei monete cu inscripţiunea „Mircea *Rostislav*" sau „*Simon* Petru" şi o singură diplomă cu „*Petru* Alexandru".

În secolul XV, între 1450-1500, memoria anilor 1370-1380 fiind încă proaspătă, cronicarii munteni de atunci, despre cari raguzanul Luccari ne dă un specime, nu puteau confunda o epocă atît de apropiată cu vagul mit antic despre vodă Negru cel din Făgăraş, şi de aceea ei îl împingeau ceva mai departe pînă în zilele lui Alexandru Basarab.

În secolul XVI, între 1550-1600, timpul ştergînd din ce în ce mai mult suvenirea periodului imediat antemircian, rolul de fundator fabulos al statului muntean a putut trece cu-ncetul de la Alexandru Basarab către fiu-său Radu, şi-a trecut cu atît mai naturalmente, cu cît acest din urmă, pe lîngă celelalte, se mai numea şi *Negru*.

În secolul XVII nemini nu se mai îndoia cîtuşi de puţin despre minunata descălecare a lui Radu-Vodă Negru din Făgăraş.

În secolul XVIII, mai ales în urma cronicei lui Greceanu, nici o suflare omenească nu mai cuteza să rădice o umbră cît de subţire de bănuială contra unei venerabile superstiţiuni istorice, devenite de două sute de ani ca o specie de cult religios, fiindcă un asemenea liber-cugetător s-ar fi expus a gusta puşcăria sau cel puţin o casă de nebuni, precum tot pe atunci chiar în luminata Francie beciurile de la Bastilia pedepseau pe nemuritorul Fréret pentru că îndrăznise a demonstra germanismul francilor[21].

În secolul XIX însă, ştiinţa istorică spulberă fără milă şi fără frică orice nu este istorie.

Să analizăm dară pe scurt toate spusele cronicei muntene despre pretinsul descălecător Radu Negru.

Mai întîi o vorbă asupra dificultăților cifrice, de cari se lovește în genere istoricul în studiul vechilor documente și epigrafuri scrise cu cirilica.

51
Exemple de erori paleografice

Într-un crisov de la împăratul româno-bulgar Caliman, doi slaviști foarte ponderoși, rusul Barski în secolul trecut[1] și bulgarul Aprilov în zilele noastre[2], au citit dopotrivă anul de la Adam 6700, adecă 1192 din era creștină.

Noi înșine eram cît p-aci să ne alunecăm sub prestigiul lor într-o eroare atît de groasă[3], dar, supunînd actul unei cercetări critice, nu ne-a fost greu a observa că:

1. Între 1185-1195 domneau peste Dunăre fundatorii imperiului româno-bulgar, frații Asan și Petru[4], încît pentru un Caliman nu era loc;
2. Actul în cestiune specifică nu numai anul, luna și ziua, dar încă ceva mai mult, anume indictionul I, ceea ce-i de prima importanță în cazul de fața pentru descoperirea inexactei lecture, căci la 1192 era indictionul X, nu I[5].

Totuși criteriile interne nu ne permit a bănui autenticitatea diplomei, în care nemic nu indică fals sau mistificațiune.

Împingînd dar analiza mai departe, noi am constatat că:

1. Indictionul I cădea la anul 1243[6];
2. Între 1241-1245 a domnit în adevăr la româno-bulgari un principe pe care cronicele bizantine și occidentale contimpurane îl numesc în unanimitate Caliman, Calaman, Coloman, Calman etc.[7]

Iacă dară în ce mod Barski și Aprilov au descifrat 6700 în loc de 6751, comițînd o modestă greșeală de un semisecol!

Să trecem la o inscripțiune.

Exemplul cel mai curios este patrafirul pe care celebrul campion al viteazului Mihai, stolnicul Stroie Buzescu, îl închinase în anul 1600 la monastirea Stănești din districtul Vîlcea.

Aci ne întîmpină iarăși doi slaviști, ba încă cei mai renumiți din epoca noastră, corifeii științei slavice moderne, dd. Kukulievich[8] și Miklosich[9], cari au citit în bună-credință pe inscripțiunea stofei anul 1114.

Un eroic salt de cinci secoli![10]

Dacă un Barski, un Aprilov, un Kukulievich, un Miklosich puteau rătăci într-un mod atît de monstruos asupra cronologiei diplomatice și

epigrafice în limba lor natală, apoi cu cît mai iertat era a orbeca pe dibuite unor bieți gramatici români de pe la finea secolului XVII!

Ei bine, întreaga fantasmagorie a lui vodă Radu Negru, ca fundator al statului muntean, se bazează unicamente pe nește autorități de această ultimă natură.

Sînt acum vro trei decenii, un bărbat luminat și competinte, crescut pintre cele bisericești ale țărei, d. Alexandru Gianoglu-Lesviodax, compusese un catalog al metropoliților munteni, care se începe astfeli:

„6870. 1362. Antim I. În crisovul lui Mircea din arătatul leat, genariu 7, indiction 15, se zice că a pus domnia marturi pe Antim mitropolitul și pe mitropolitul Atanasiu al Severinului și al slăvitei cetăți egumen. Vezi condica monăstirii Coziei"[11].

Prin urmare, anul 1362 și – „vezi condica".

Am văzut-o, după cum o poate vedea oricine.

Ea se află între folianții Arhivului Statului din București sub titlul de: „Condică a sfintei și dumnezeieștei monastiri Coziei, scrisu-s-a de la înnoirea lumii 1778, decembre 4".

La foaia 16 recto se găsește acolo în realitate crisovul pe care-l citează d. Lesviodax, cu indictionul 15 și din luna lui genariu, însă 8, iar nu 7, și din anul nu 6870 sau 1362, ci 6902, adecă 1394[12].

O diferință abia de 34 ani![13]

Dacă le făcea al-d-acestea d. Lesviodax pe la 1840, apoi cu cît mai boacăne le croiau vrînd-nevrînd predecesorii d-sale cei de pe la 1640!

52
Radu Negru și Radu Greceanu

Să ascultăm pe bătrînul Radu Greceanu.

El zice:

„6723 (1215). Radul Voievod Negrul, care pisania monăstirii Cîmpulungului arată cum că o zidise măria-sa în domnie biserică de mir și, surpîndu-se, Mateiu-Vodă o a prefăcut, arătînd și în crisovul măriei-sale, ce este acolo la monăstire de la leat 7155 (1647) aprile, cum că a fost zidire întîi la leat 6723 (1215), care este de 75 ani mai-nainte zidirea monăstirii decît veleatul ce scrie letopisețele țărei de descălecarea țărei.

6730 (1222). Radul Voievod Negrul, întru care arată într-un pomelnec de lemn, care este făcut iar de Radul Voievod Negru, la sfînta monăstire Cîmpulung, pre cînd era biserică de mir, și se află acolo, care îl avem și acesta de mărturie.

6800 (1292). Mircea Voievod cel dentîi, sin Radului Voievod, dintr-un crisov al monastirii Tismenei; și cum că și Radul Voievod Negru a fost Băsărab, dintru care l-am adevărat dintr-un crisov al monăstirii Cîmpulungului de moșia Bădești; și a zidit monăstirea Cotmeana în domnie la leat 6809 (1301), după cum pisania monăstirii arată și adeverează"[1].

Apoi mai departe Greceanu urmează cu desfășurarea minunatelor sale fîntîne:

„Pisania din 6809 (1301) a monăstirii Nucetului, ce acum se cheamă Cozia, întru care se citește că este zidită de Mircea I la 6809 (1310) în domnie; crisovul din 6810 (1302) tot al lui Mircea I voievod al Amlașului și laturilor tătărești si domn al băniei Severinului și de amîndouă părțile de Dunăre pînă la Marea Neagră și cetății Dîrstorului stăpînitor, în care crisov acest domn dă monastirii Nucetul să țină balta de la Săpatul pînă la gura Ialomiței, poruncind județului din Dîrstor ca la vamă să nu se amestece; pisania din 6811 (1303) tot a lui Mircea I Voievod, ce se găsi de el pe clopotul monastirii Cozia și din care se dovedea că acea monăstire a fost făcută de Mircea I în domnia sa"[2].

Reproducînd toate acestea, strănepotul cronicarului, d. Ștefan Greceanu, exclamă cu admirațiune:

„*Negreșit* că denaintea *unor asemeni probe puternice*" etc.[3]

Dec!

Să cîntărim.

Sorgințile lui Radu Greceanu se împart în patru serii:

1. De la Tismana;
2. De la Cozia;
3. De la Cotmeana;
4. De la Cîmpulung.

Le vom descoase una cîte una.

53
Originea monastirii Tismana

De la Tismana Greceanu citează un singur crisov, zis din 6800, adecă 1292, și emanat de la Mircea-Vodă fiul lui Radu.

Acest act nu numai că se păstrează în original, ba chiar în două exemplare, în Arhivul Statului din București pintre legăturele Tismenei, dar încă a mai fost și publicat de mult de către răposatul Venelin.

Pe unul din cele două exemplare datul cronologic lipsește cu desăvîrșire, pe cellalt însă este specificat cu deplină claritate: „scris în

Argeș din ordinea domnului voievod Io Mircea în anul *6895 (1387)*, luna lui iuniu în 27 zile"[1].

În text se zice între celelalte:

„Monastirea Tismana, pe care sînt răposatul *părinte al domniei-mele I o R a d u V o i e v o d din temelie a rădicat-o*, iar sînt răposatul frate al domniei-mele Io Dan Voievod cu multe lucruri a întărit-o"[2].

Apoi mai departe:

„Și-i mai întărește domnia-mea toate cîte a fost dat *unchiul domniei-mele Vladislav Voievod* monastirii sîntului Antoniu de la Vodița"[3].

Așadară, pînă la tatăl marelui Mircea, adecă pînă la Radu Negru cel adevărat, n-a existat nici măcar temelia monastirii Tismana, ci numai Vodița, fundată cu cîțiva ani mai-nainte în apropiare de acolo, mai în jos spre Dunăre.

Toate acestea ni le spune de asemenea fratele și predecesorul lui Mircea cel Mare, Dan Basarab „fiul lui Radu Voievod", într-un crisov din 3 octobre 1385, conservat în Arhivul Statului în condica monastirii Tismana și asupra căruia ne făcu atent d. Ion Brezoianu.

Acest document, fiind pînă astăzi unicul conservat de la Dan I, îl reproducem aci întreg, după cum se găsește tradus:

„Pentru că eu carele întru Cristos Dumnezeu binecredinciosul Ion Dan Voievod, din mila lui Dumnezeu domn a toată Țara Românească, întru început de la Dumnezeu dăruindu-ni-se domnia, *am aflat în pămîntul domniei-mele, la locul ce se numește Tismana, o monastire cu toate lucrurile nesăvîrșită, pre carea răposatul întru fericire blagocestivul R a d u V o i e v o d, părintele domniei-mele, din temelie a înălțat-o, și scurtîndu-i-se viața nu s-a săvîrșit*; pre aceasta bine am voit domnia-mea, precum și domnia-lui, și de aceasta îndemnatu-m-am a înnoi dar pomenirea părintelui domniei-mele, și drept sufletul meu, cu hramul preasfintei stăpînei noastre născătoarei de Dumnezeu și pururea fecioarei Marie, a zidi și a întări cu toate adăogirile și veniturile, nu numai acestea, ci și cîte a închinat părintele meu monastirii, toate a le întemeia și a întări pentru mărirea Dumnezeului meu și întru lauda și cinstea preaslăvitei stăpînei mele și preacuratei născătoarei de Dumnezeu, ca pre aceasta să o aflu întru viața domniei-mele întărire și ajutătoare și întru înfricoșata zi a judecății vieței vecinice mijlocitoare; și mai întîi am adăugat acestei sus-zisei monastiri grîul din sud (județul) Jaleș patru sute de kile în tot anul, și cine va fi căblar, de aceasta să nu

întrebe domnia, ci să trămiță aceia așa la monastire; am adăugat și la rîul Jaleșului în Dubăcești lemnele de nuci toate, și din curtea domniei-mele în tot anul 10 foi de brînză și 10 cașcavale și 10 așternuturi și zece postavuri de... și zece postavuri de miere și ceară, pe potriva pe cît va aduce anul; către aceasta întăresc domnia-mea cîte a închinat răposatul întru fericire *părintele domniei-mele R a d u V o i e v o d*, satul Comanii și vadul cu Toporna și balta Bistrețul de la Toplița pînă-n gîrla răpede, mai sus de Covăciță, cu satul Chrisomunii, și Tismana de amîndouă laturile, cîte au fost ligășească și rusească; către aceasta întăresc și cîte monastirii sîntului Antonie a închinat și a scris răposatul întru fericire *unchiul domniei-mele Vladislav Voievod*: satul Jidoștița cu rîul, și pe Dunăre virul din mijloc tot, și venitul de la 8 vîrși, și Dunărea din padina Oreavei pînă la podul de sus, și Vodița mare de amîndouă laturile cu nuci și cu livezile și cu siliștile Bahnei și moara în Bistrița, și sălașe de țigani patruzeci; acestea toate am adăugat și am întărit domnia-mea cu toată porunca și întărirea să fie neclintite și nemișcate; așișderea și satele să fie slobode de toate slujbele și dajdiile și veniturile domniei-mele; către aceasta poruncesc domnia-mea ca să fie călugării înșiși stăpînitorii întru amîndouă monastirile, și după moartea întîiului povățuitor al lor alt năstavnic nemini să nu pună, nici eu însumi voievod, dar și nemini din cei după mine, nici să se strice orînduiala lui Nicodim și porunca mea, și cine va îndrăzni dintr-acestea a strica ceva și a adăuga rău să fie proclet de Domnul Dumnezeu atotținătorul și de preasînta născătoare de Dumnezeu și de toți sînții, și să fie părtaș cu cei cari s-au lăpedat de Domnul și l-au vîndut spre moarte; acestea toate s-au scris în Argeș cu porunca domnului Dan Voievod. Octobre 3, anul 6894 (1385), indictionul 9".

Unele mici erori de traducere din slavonește lesne se pot corege în acest act prin crisovul omolog al marelui Mircea din 1387, citat mai sus și din care noi posedem chiar originalul.

Astfeli, bunăoară, în loc de „Comanii și vadul cu Toporna" trebui să se citească: „Vadul Comanilor cu Toporna".

Deși textul slavic nu mai există, totuși deplina autenticitate a documentului se verifică nu numai prin conformitatea-i cu cel mircian, dar și prin calculul indictionului, carele se începea în adevăr al 9-lea de la 1 septembre 1385 încoace, adecă cu o lună înainte de 3 octobre.

Un alt monument de la Dan I din același an, anterior însă lui septembre, este un clopot al monastirii Cotmeana, de pe inscripțiunea căruia

d. A. Odobescu ne-a comunicat un admirabil facsimile în mărime naturală, unde se citește scris pe un singur rînd circular:

БЪДНИБЛЯГОБѢРИ ЯГОГИ ЯИСѠЯИ ЯДЯИ ЯБОЄБОДѦСЪТБОРИ СИ КЯѦБЯИЪЖУПЯИЬДРЯГОѦИРЪСИЪИГУѦЄИ ЯДРЯГОѦИ РЯ +БЪЛѢТЪЅѠЧГЄИДИКТІѠИИ

Adecă:

„În zilele binecredinciosului domn Ioan Dan Voievod a făcut acest clopot jupînul Dragomir fiul egumenului Dragomir. În anul 6893 (1385), indictionul 8".

Astfeli în 1385, și chiar pe la finea acestui an, dintre cei doi fii ai lui Radu Negru domnea încă Dan, iar nu fratele său marele Mircea, după cum s-a crezut pînă acum.

Să ne rezumăm.

Dentîi domnește Vladislav Basarab și întemeiază mica monăstire de la Vodița; apoi frate-său Radu Negru clădește pe un plan mai grandios Tismana, unind-o totdodată cu Vodița; de aci fiul mai mare al lui Radu, Dan-Vodă, face ambelor locașuri întrunite mai multe donațiuni; în sfîrșit Mircea...

De la Dan și de la Mircea, din 1385 și din 1387, s-au conservat pînă astăzi înseși actele de donațiune.

Ce se petrece dară cu maiestosul turn babilonic al lui Greceanu?

Unde-i anul 1292?

Și cu atît mai vîrtos, lăsînd la o parte mai multe altele, unde-i Negru-Vodă cel de pe la 1215?

Cronicarul substituă nește cifre imaginare în loc de anul 1387, sperînd că o să se treacă gluma în vecii vecilor, și apoi ține-te!

Monastirea Tismana cu toate ale sale ființează cel mult de pe la 1372, adecă de pe la începutul domnirii adevăratului Radu Negru; monastirea Vodița, ceva mai veche, datează iarăși cel mult de pe la 1362, adecă de pe la începutul domnirii lui Vladislav Basarab; ambele se datoresc mai cu seamă, precum ne vom asicura mai la vale, stăruințelor fericitului Nicodem, devenit în urmă el însuși o figură mitologică, dar carele egumenise acolo în fapt, într-un mod documental, sub patru principi succesivi: Vladislav Basarab, Radu Negru, Dan-Vodă și marele Mircea, de pe la 1362 pînă pe la 1406.

Iacă totul!

Să vedem acum și Cozia.

54
Originea monastirii Cozia

Această monastire procură lui Greceanu următoarele izvoare:

1. O inscripțiune din 6809 sau 1301 de la Mircea-Vodă;
2. Un crisov din 6810 sau 1302 de la același, anume despre „balta de la Săpatul pînă la gura Ialomiței";
3. O inscripțiune tot de la vodă Mircea din 6811 sau 1303.

1301, 1302, 1303, ce admirabilă potriveală cronologică!

În Arhivul Statului din București se află ceva mai mult decît atîta: însuși actul de prima fundațiune a Coziei.

D. Gr. G. Tocilescu l-a dat la lumină întreg, după cum îl traduce vechea condică a acestei monastiri.

Iacă-l:

„Eu cel întru Christos Dumnezeu bun-credinciosul și de Christos iubitorul Ion Mircea, marele voievod și domn a toată țara Ungro-Vlahiei, cît din putință m-am nevoit a urma ca să proslăvesc pre Dumnezeu, cel ce m-a proslăvit și pre scaunul părinților mei cu slavă m-a înălțat; pentru aceea *bine am voit domnia-mea a rădica din temelie* monastirea întru numele sfintei și de viață începătoarei și nedespărțitei Troițe, nezidita dumnezeire, întru care împărații împărătesc și întru carea trăim și ne mișcăm, la locul ce se cheamă Nucet lîngă Olt, ce se numește Cozia etc."

Apoi datul:

„La anul 6896 (1388), indiction II, luna lui mai 20"[1].

Astfeli Cozia, ca monastire, se rădică din temelie de către marele Mircea cel mult cu vro doi-trei ani înainte de 1388.

Ce mai fac dară miraculoasele inscripțiuni și crisoave coziane ale lui Greceanu din 1301, 1302 și 1303?

Mircea cel Mare a fost în genere un principe puțin bisericos; dar numai cît despre Cozia, paternitatea acestei monastiri nu i se poate contesta.

Tradițiunea poporană de acolo povestește pînă astăzi cum nemuritorul erou, învins o dată de către unguri, adormise obosit sub un arbore, și iată apărîndu-i în vis icoana sîntei Trinități și poruncindu-i a da inamicilor țărei o nouă năvală: se scoală, bate pe maghiari, și acolo unde era binecuvîntatul arbure înalță din recunoștință altarul monastirii[2].

Legenda e poezie, documentele sînt proză, Greceanu nu este nici una, nici alta!

Ce-i și mai frumos, crisovul cel despre „balta de la Săpatul pînă la gura Ialomiței", pe care cronicarul nostru îl pune sub anul 1302, oricine-l poate vedea în original în Arhivul Statului din București, dacă-și va da osteneala de a cere pachetul 40 din ale Coziei.

Ei bine, în loc de leatul 6810 sau 1302 se citește acolo foarte clar anul 6895 sau 1387[3].

O nevinovată înghițitură de 75 vere și ierne!

Dacă Greceanu era atît de dibaci a descifra crisoavele, apoi ce să mai vorbim despre lectura cea cu mult mai încurcată a „pisaniilor" de pe clopote!...

Înainte de a se funda monastirea Cozia de către marele Mircea între 1385-1387, exista cam tot pe acolo la satul Călimănești o biserică, pe care o clădise între 1372-1380 tatăl acestui principe: vodă Radu Negru.

Biserica și monastirea, Călimăneștii și Cozia, s-au identificat mai la urmă, anexîndu-li-se totdodată un alt locaș de o origine analogă: Cotmeana.

Iacă un prețios crisov de la Mircea cel Mare din 20 mai 1388:

„Cîți au duhul lui D-zeu de poartă, aceștia sînt fiii lui D-zeu, precum zice dumnezeiescul Apostol, cărora cei iubitori de dreptate urmînd și cu nevoință bună nevoindu-se, viața cea dorită au cîștigat; cele pămîntești pe pămînt lăsîndu-le, către cele cerești s-au mutat; fericitul glas de bucurie auzind, pre care și pururea îl vor auzi: veniți, blagosloviții părintelui meu, de moșteniți împărăția ce este gătită vouă de la întemeiarea lumii; cărora și eu, cel întru Christos D-zeu binecredinciosul și de Christos iubitorul Ion Mircea, marele voievod și domn a toată Ungro-Vlahia, cît mi-a fost prin putință m-am nevoit a urma: a proslăvi pre D-zeu cel ce m-a proslăvit și pre scaunul părinților mei cu slavă m-a înălțat; pentru aceasta bine am vrut domnia-mea de *am rădicat din temelie monastire* întru numele sfintei de viață începătoarei și nedespărțitei Troițe, nezidita dumnezeire, întru carea împărații împărătesc și domnii domnesc și întru carea trăim și ne mișcăm și sîntem, *în loc ce se cheamă Călimăneștii la Olt,* care mai-nainte era satul boiarului domniei-mele lui Nan Udobă, pre carele cu dragoste și cu multă osîrdie cu voia domniei-mele l-a închinat monastirii ce s-a zis mai sus; și am mai adaus domnia-mea cîte sînt trebuincioase călugărilor ce vor locui într-acest locaș, de hrană și de îmbrăcăminte: satul lîngă Olt, care a fost mai-nainte al lui Cazan, ce se numește Orleștii, și alt sat la Cricov,

care a fost mai-nainte al lui Stan Halgaș; am mai dat și moară la hotarul Piteștilor; încă și la moartea jupînului Stanciu Turcul a mai dat satul ce se numește Crușia, ca să fie al monastirii; a mai închinat și alt boiar al domniei-mele Stanciul Balcov la Argeș moșie, care a cumpărat-o de la Ștefan Taco, și cu vie, și aceea cu voia domniei-mele; și alt loc era acolo, care *l-a dat Dude din porunca lui Dan Voievod;* încă și alt loc tot acolo s-a împreunat cu locul lui Dude din hotarul Stanciului Vran, care l-a dat frate-său Vladul, și vie tot pe acea parte în 4 locuri, una în hotarul Călineștilor, și 2 locuri la hotarul lui Voico, și altul la hotarul lui Stănislav Oreaova; și la Rîmnic moară, care *a dat-o Dan Voievod;* și vie iar acolo a închinat jupînul Buda, *după voia părintelui domniei-mele Radu Voievod;* și metoc în locul Hinateștilor, care l-a închinat Tatul *l a b i s e r i c ă;* aceste toate ce sînt mai sus-zise să fie slobode de toate dăjdiile și lucrările domniei-mele; și încă am mai adaus domnia-mea și mertic de la curtea domniei-mele pe tot anul: grîu găleți 220, și vin zece buți, și zece burduși de brînză, și 20 de cașcavale, și 10 vedre de miere, și 10 sloi de ceară, și 12 bucăți de aba, și 300 sălașe de țigani; cătră acestea *bine am voit domnia-mea să fie monastirea Cotmeana sub stăpînire cu toate cele ce sînt ale ei monastirii ce s-a zis mai sus,* și de acolo să se stăpînească; iar pentru viețuirea acestui locaș într-acest feli să fie: după așezămîntul popei lui Gavril, oricîte el va așeza și va întemeia, și neminea să nu fie slobod a scădea sau a adăuga măcar cît de puțin; încă și după moartea popei lui Gavril să nu aibă neminea voie ca să pună egumen, nici eu Mircea Voievod, nici alt domn, carele bine va voi D-zeu a fi după mine, nici altcineva, numai frații pe care-l vor alege dintre dînșii după așezămîntul popei lui Gavril... (Urmează blăstemul.) Acest cinstit crisov s-a scris după porunca marelui voievod Mircea și domn a toată Ungro-Vlahia, la leat 6896, indiction II, luna lui mai 20"[4].

Așadară:

1. Radu Negru, tatăl marelui Mircea, fundează o biserică nu departe de Cozia la Călimănești;

2. Acea biserică primește apoi mai multe donațiuni succesive de la Dan Basarab, fratele și predecesorul lui Mircea cel Mare;

3. Deja după Radu Negru și după Dan Basarab se naște „din temelie" propriu-zisa monastire Cozia.

Iacă în trei cuvinte nu numai singurul act de botez autentic, dar pînă și ca un feli de *status ante partum* al acestui sînt locaș.

55
Originea monastirii Cotmeana

Isprăvind cu Cozia, să venim la Cotmeana.

Documentul de mai sus ne-o arată existînd în 1388.

După inscripţiunea de pe clopotul de la Dan Basarab, reprodusă în paragraful 53, ea avea pe la 1385 egumen pe boiarul Dragomir.

De cînd însă?

Aci-i cestiunea.

În cronologia lui Greceanu, pe care noi am adus-o textualmente, ni se spune că: „Mircea Voievod cel dentîi a *zidit monastirea* Cotmeana în domnie la leat 6809", adecă de la Crist în anul 1301.

De unde oare luat-a aceasta cronicarul?

El răspunde cu gravitate:

„Pisania monastirii arată şi adeverează".

Iarăşi o *pisanie*!

Cele desfăşurate cu cîteva rînduri înainte despre monumentele mirciane ale Coziei zise din 1301, 1302, 1303, şi despre crisovul mircian al Tismenei pretins din 1292, cari toate în realitate nu sînt decît de pe la 1387-1388, au probat pînă la ultima evidenţă că „Mircea Voievod cel dentîi" al lui Greceanu nu este altcineva decît pur şi simplu nemuritorul Mircea cel Mare.

Urmează dară că şi în *pisania* de la Cotmeana, care astăzi nu se mai găseşte, trebuia să fi fost indicat, ca şi-n cele de la Cozia şi Tismana, nu fantasticul an 1301, ci un altul posterior cel puţin cu vro opt decenii.

În adevăr, noi avem la mînă în astă privinţă o diplomă, care ne permite a dobîndi, ca şi pînă aci, o demonstraţiune dintre cele mai decisive.

Primul crisov în Condica cea veche a Cotmenei, conservată în Arhivul Statului din Bucureşti la un loc cu vechile condice ale Tismenei, Coziei, Vieroşului şi mai multor alte monastiri, este din 12 iuniu 6926, indiction II, adecă anul 1418.

Mihai Basarab, urmaşul pe tron şi fiu al marelui Mircea, asociat la domnie de către tată-său încă de pe la 1392[1], începe acel crisov cu următoarele cuvinte:

„Eu cel întru Christos Dumnezeu binecredinciosul şi blagocestivul şi de Christos iubitorul şi însumi stăpînitorul Iô Mihail, voievod şi domn a toată Ţara Românească a Ungro-Vlahiei, dat-am domnia-mea această poruncă a domniei-mele *amînduror monastirilor, carile sînt zidite de moşul domniei-mele şi de părintele domniei-mele: de la Cozia a sîntei*

începătoarei de viață Troițe, și a sîntei Bunei-Vestiri carea este de la Cotmeana etc."[2].

Cu patru ani mai-nainte, pe cînd trăia încă Mircea, s-a făcut cel mai mare din cele patru clopote existinți pînă astăzi ale Cotmenei, pe care d. A. Odobescu a citit următoarea inscripțiune:

ВЪ ИМѦ СТЫЖ И ЖИВОНАЧАЛНЫѪ ТРОИЦѪ ВЪ ДНИ ВЕЛИКАГО ІѠ МИРЧА ВОЕВОДѪ + МИХАИЛ ВОЕВОДѪ СЪТВОРИСѦ СІЄ ЅВОНО ВЛѢТЅЦКА ЄН ЅМЦА МАИА. И ПРИ ИГОУМЕНѢ СОФРОНІ. ІЗВОЛЕНІЄМ ѠЦА И ПОСПѢШЕНІЄМЬ СНА. И СЬВРЬШЕНІЄМ СТАГО ДХА. ХАНОШЬ МАИСТОРЪ.

Adecă:

„În numele sîntei și de viață începătoarei Treimi, în zilele marelui Io Mircea Voievod și Mihai Voievod, s-a făcut acest clopot în anul 6921, indiction 6, luna lui mai, sub egumenul Sofroni, cu voia Tatălui și ajutorul Fiului și îndeplinirea Sîntului Spirit. Meșter Hanoș".

Clopotul ne spune cine a fost Mihai Basarab, iar Mihai Basarab ne povestește originea monastirii Cotmeana.

Fiu al lui Mircea cel Mare și nepot al adevăratului Radu Negru, el atestă foarte limpede, ca unul ce o știa negreșit mai bine decît oricine altul, cum că ambele monastiri Cozia și Cotmeana se formaseră absolutamente în același mod.

Reducînd acum inscripțiunea cea cotmeniană a lui Greceanu la marginile veritătii factice, adecă la Mircea cel Mare, iar nu la anul 1301, și confruntînd-o apoi cu crisovul din 1418, noi lesne ne convingem că:

1. Radu Negru, între 1372-1382, clădise undeva lîngă Cotmeana o biserică întocmai precum tot dînsul făcuse o altă la Călimănești lîngă Cozia;

2. Pentru Cotmeana, ca și pentru Cozia, marele Mircea a fost între 1386-1388 fundatorul cel „din temelie" al monastirii în loc de o simplă biserică[3].

56
Originea monastirii de la Cîmpulung

Să mai urmărim pe Greceanu în ultimul său refugiu la Cîmpulung. Aci misiunea analizei critice devine gingașă.

Toți cîmpulungenii pînă la unul sînt în stare din ambițiune locală a se face punte și luntre pentru a scăpa din sicura peire sacra umbră a semizeului lor Negru-Vodă cel de pe la 1215, mulțumită căruia le este

dat a se făli, în ocaziuni solemne, cum că urbea lor va fi fost oarecînd, fără știrea lui Dumnezeu, capitala Munteniei.

Apoi chiar dintre arheologii noștri cei mai cu vază s-au nemerit unii cari au mers cu intrepiditatea pînă a cîntări cu un aer serios: „în zestrea monastirii Cîmpulungul cupa de argint a lui Negru-Vodă", numind-o cu energie: „*o cupă cavalerească de cinci litre*"[1].

Ei bine, cu pericolul de a supăra pe frații musceleni, noi vom cuteza a risipi maiestoasa lor aureolă.

Cîmpulungul înavuțește pe Greceanu cu următoarele trei argumente:

1. O inscripțiune despre descălecarea lui Radu Negru în 1215;
2. Un diptic sau așa-numitul „pomelnic" cu datul 1222;
3. Un crisov relativ la satul Bădești...

Le vom analiza unul cîte unul.

Mai întîi o „pisanie" cu anul 1215.

Ea ametise la noi toată lumea fără excepțiune: nu numai pe d. Bolliac, dar pînă și pe un istoric de talia răposatului Ioan Maiorescu, carele nu se temea să exclame: „*mă țin tare* de inscripția monastirii din Cîmpulung!"[2].

O singură bagatelă a scăpat ca prin minune din vederea tuturora: nemini nu s-a întrebat cîtuși de puțin despre epoca precisă a famoasei „pisanii".

Datează ea oare chiar din anul 1215?

Aș!

Dacă nu de atunci, să fie încai din secolul XIII?

Nici atîta!

Măcar din 1300, măcar din 1400, măcar din 1500...

Nu, nu și nu!

Miraculoasa inscripțiune s-a săpat din ordinea lui Matei Basarab pe la 1640.

Între 1640 și 1215 aritmetica cea mai rudimentară numără pe degete un interval de 425 ani.

Socotindu-se cîte trei generațiuni la fiecare secol, acest spațiu de timp echivalează cu nașterea și moartea consecutivă a 13 neamuri.

Anul 1640 depunînd o mărturie despre anul 1215, iacă o ciudată fîntînă istorică.

Însuși Greceanu ne spune:

„Radul Voievod Negrul, care pisania monastirii Cîmpulungului arată cum că o zidise măria-sa în domnie biserică de mir, și *surpîndu-se, Matei-Vodă o a prefăcut*, arătînd și *în crisovul măriei-sale, ce este acolo*

la monăstire de la leat 7155 (1647), aprile 1, cum că a fost zidire întîi la leat 6723 (1215) etc.".

Inscripțiunea cea în litigiu, sau mai bine zicînd două gemene, ambele de la Matei Basarab, s-au conservat pînă astăzi.

„Pisania dasupra ușelor sfintei monastiri", după cum ne-o comunică într-o copie exactă d. C. D. Aricescu, sună așa:

„În zilele dulcelui creștin și de Dumnezeu iubit creștin Matei Basarab Voievod i gospozsda ego Elena (și doamna lui Elena), cu vrerea lui Dumnezeu pus a fi domn creștin în Țara Românească și întru moșia lui, *carea este dintru Ungurie descălecată*, adecă început-am a scrie de această sfîntă dumnezeiască biserică, ce este hramul vladyczitzie naszei bogoroditzie i prisno dievy Maria (templul stăpînei noastre născătoarei de Dumnezeu și pururea fecioarei Maria), *carea s-a început și s-a zidit și s-a săvîrșit de bătrînul și preamilostivul creștin Radul Negru Voievod, carele a fost din început descălecător Țărei Românești și din început a fost zidit această sfîntă dumnezeiască biserică, cînd a fost cursul anilor de la Adam 6723* (1215), și tot a stătut cu bună pace pînă în zilele creștinului Alexandru Voievod Iliaș întru a doua domnie, cînd a fost cursul anilor de la Adam 7136 (1628), atuncea întru aceeași vreme s-a surpat din voia lui Dumnezeu în zioa de sfîntul Ilie prorocul la meazi-noapte și nici o firoseală nu s-a făcut; întru aceeași vreme daca a dăruit domnul Dumnezeu pre acest domn bun și milostiv creștin Matei Basarab Voievod i gospozsda ego Elena (și doamna lui Elena) cu domnia în Țara Românească și întru moșia lui, și fiind și măria-sa dintru acea rudă bună și dintru acel neam adevărat, socotit-a ca un domn bun și milostiv ca să rădice și să facă această sfîntă și dumnezeiască biserică, să nu peară pomana acelor răposați domni bătrîni, și acestui domn bun și milostiv creștin Matei Basarab Voievod i gospozsda ego Elena (și doamna lui Elena) încă să le fie de pomană la sfîntul jertfenic întru vecie nesăvîrșită și de mare ajutor înaintea feței lui Dumnezeu adevărat; și ispravnic a fost după lucrul acestei sfinte și dumnezeiești biserici Socol clucer de Cornațeani, și a nevoit și acest boier înțelept cu multă strădanie și cu toată inima pentru slujba domniei și întru pomana domnu-său, apoi și pentru sufletul lui ca să-i fie de ajutor la înfricoșata judecată; și s-a început de zidit această dumnezeiască biserică *din fața temeliei* în luna lui iunie 22 de zile, cînd a fost leatul de la Adam 7143 (1635), și s-a săvîrșit în luna lui august în 20 de zile, leatul 7144 (1636)".

Iacă din punt în punt celebra *pisanie*!

Ea ne oferă o teorie întreagă: nu numai impune lui Radu Negru anul 1215, dar încă, pentru a fi consecinte cu ideea fixă a colonizării din Făgăraş, mai traduce în titlul princiar „Ungro-Vlahia" prin „din Ungurie descălecată"[3].

Tot în monastirea cîmpulungeană, dasupra uşei celei mari din întru, se mai află următoarea inscripţiune analoagă iarăşi de la Matei Basarab:

„U imia ôttza i syna i sviatago ducha (în numele Tatălui şi Fiului şi Sîntului Spirit) amin, în zilele dulcelui creştin şi de Dumnezeu iubit creştin Matei Basarab Voievod şi doamna lui Elena, cu vrerea lui Dumnezeu pus a fi domn creştin în moşia lui, adecă scris-am de această biserică ce este hramul uspeniei presviatiei vladyczitzie naszei bogoroditzie i prisno dievie Mariia (adormirii preasîntei stăpînei noastre născătoarei de Dumnezeu şi pururea fecioarei Maria), *care o a zidit răposatul Negru Voievod cînd a fost veleatul de la Adam 6723 (1215)*, şi a stătut cu bună pace pînă în zilele lui Alexandru Voievod Iliaş, fost-a leatul 7136 (1628), atuncea s-a surpat, iar daca a dăruit Dumnezeu pe creştinul Basarab Voievod i gospozsda ego Elena (şi doamna lui Elena) cu domnia întru moşia lui, socotit-a ca un domn milostiv ca să rădice această biserică sfîntă, ca să nu peară pomana moşilor, pentru că a fost şi măria-sa dintru acea rudă bună şi adevărată, şi ca să fie şi domniei lui de pomană la sfîntul şi de mare ajutor înaintea feţei lui Dumnezeu întru vecie amin; după aceea şi acesta ce se zice Dolgopol (Cîmpulung) să fie iertat de vamă de pîne, să nu dea vamă domnească; aşijderea şi orăşeanii să nu dea vamă de ce vor vinde, *după cum iertaţi au fost de răposatul Radul Negrul Voievod, şi cum scrie în cărţile cele bătrîne*, aşijderea să fie iertaţi şi de domnia mea; iar cine nu va întări, să fie proclet şi anatema; şi s-a început această sfîntă biserică *din faţa temeliei* în luna lui iunie 23 de zile, de la Adam trecuţi ani 7143 (1635), şi ispravnic a fost după lucrul acestei sfintei biserice jupîn Socol cluciarul de Cornăţeani, şi a voit şi acest boier cu toată inima şi cu toată strădania, pentru slujba domnu-său şi pentru sufletul lui, ca să-i fie de ajutor; şi s-a săvîrşit în luna lui august în 20 de zile, cînd a fost leatul 7144 (1636)".

Mai pe scurt, clucerul Socol Cornăţeanu, însărcinat din partea lui Matei Basarab cu edificarea „din faţa temeliei" a monastirii cîmpulungene, căci din primitiva zidire se pare a nu mai fi rămas peatră pe peatră, s-a crezut dator, „pentru slujba domnu-său şi pentru sufletul lui", a scri în dreapta şi-n stînga anul 1215.

Iacă, mai repețim încă o dată, renumita *pisanie* în două edițiuni din același an 1636.

Ca ce feli de bază științifică poate să pună un istoric pe nește asemeni monumente?

Trecem la „pomelnic".

Dipticele, al căror uz este tot așa de vechi ca și însăși existința religiunii creștine, pot constitui, în caz de a fi autentice și sincronice, o fîntînă istorică dintre cele mai prețioase[4].

Dacă noi am avea în realitate un „pomelnic de lemn făcut chiar de Radul Voievod Negru", după cum pretinde Greceanu, și dacă am găsi acolo scris cu o mînă contimpureană anul 1222, ar trebui cu voie sau fără voie să ne plecăm fruntea cu resemnațiune.

Din nenorocire însă un document de această natură nu se vede nicăiri.

Prin intermediul d-lui C. D. Aricescu, iacă ce ne scrie într-o epistolă din 14 mai 1872 ințelegintele institutor cîmpulungean d. G. Bădescu:

„Pomelnicul de lemn vechi fiind șters, l-am găsit transcris pe o hîrtie pusă în ram; *pe dînsul nu se află alte persoane cari au o importanță istorică, decît Radu Negru, Matei Basarab și Elena doamna*".

Dipticul s-a făcut la 1215, și totuși nu s-a înscris într-însul nici un domn pînă la 1640!

Un Vladislav Basarab, un Mircea, un Neagoie, un Mihai, n-au căpătat măcar dînșii onoarea de a figura într-un colțușor alături cu „doamna Elena".

Este evidinte că un asemenea „pomelnic de lemn" nu s-a putut naște, ca și „pisania" de mai sus, decît iarăși sub domnia lui Matei Basarab, tot prin zeloasa „strădanie" a vreunui clucer Socol Cornățeanu.

Să se noteze bine că anul 1222 nu se citește nicidecum în acest diptic, fiind o proprie născocire a lui Greceanu, silit a potrivi o cifră care să nu fie tocmai 1215 din „pisanie", dar cam aci pe aproape.

Iacă și „pomelnicul"!

Oare ce mai rămîne?

Greceanu mai menționează: „un crisov al monastirii Cîmpulungului pe moșia Bădești".

De cînd și de la cine?

Aceasta se lămurește dintr-un alt pasagiu, pe care de asemenea ni-l împărtășește strănepotul cronicarului:

„Crisovul din 1352 (6860) al lui Necolae Voievod Basarab cel dentîi, sin Alesandru Voievod Basarab, feciorul Negrului Voievod Basarab, prin care dă moșia Bădeștii să fie a monastirii Cîmpulung"[5].

Nicolau Basarab, frate cu Vladislav Basarab și cu adevăratul Radu Negru, adecă cu tatăl marelui Mircea, a fost în realitate unul dintre fiii lui Alexandru Basarab, precum o demonstră lespedea-i mormîntară din 1366[6].

Greceanu însă nu se mulțumește a constata această veridică filiațiune, ci merge și mai departe, găsind o altă imaginară pentru însuși bătrînul Alexandru Basarab: „fecior Negrului Voievod".

Aci cronicarul s-a prins în cursă de bunăvoie.

Dacă Negru-Vodă era tatăl lui Alexandru Basarab, atunci cată să fi domnit cel mult pe la 1300.

Unde-i dară loc pentru un „Mircea Voievod cel dentîi" la 1301?

Unde-i Negru-Vodă cel de pe la 1215?

De la 1215 pînă la 1300, nu cumva acest nou Matusael să fi șezut pe tron aproape un secol?

Iacă în ce nămol împinge pe Greceanu nenorocita-i teoromanie!

Cine anume a fost tatăl lui Alexandru Bazarab, aceasta se constată într-un mod nerecuzabil.

Regele maghiar Carol Robert, povestind teribila bătaie pe care o pățise de la olteni, ne-o spune foarte categoric într-o diplomă din 1332: „in terra transalpina per Bazarab, *filium Thocomery*"[7].

Nemic nu poate fi mai neted!

Cum că *Bazarab* de la 1330 n-a fost altul decît Alexandru, aceasta se știe cu o preciziune matematică din cronica ungară contimpureană a lui Ioan de Kikullew[8], dintr-un act iarăși contimpurean de la împăratul serbesc Ștefan Dușan[9] etc.

Așadar Alexandru Basarab a fost fiu al lui Tugomir Basarab, despre care în analele noastre și-n toți istoricii moderni ai României în deșert veți căuta o singură silabă.

În calitate de *Basarab*, precum am mai demonstrat-o, ei toți au fost *Negri*, întocmai ca și cele trei capete din rebusul lor eraldic; dar nici unuia dintr-înșii în specie nu se poate atribui fundațiunea statului muntean, a cărui existință în banatul Severinului nu s-a întrerupt niciodată de la însăși colonizarea romană a Daciei.

Profitînd de amănuntele de mai sus, noi putem restabili aci următoarea genealogie *documentală* a Basarabilor, începînd de la tatăl lui

Alexandru Basarab pînă la marele Mircea și însemnînd în parentezi cu cifre provizoare durata domniilor:

Tugomirŭ Bassarabŭ (1300)

Alessandru Bassarabŭ (131x-1360)

Vladislavŭ Bassarabŭ (1360-137x) | *Radu-Negru Bassarabŭ* (137x-138x) | *Nicolaŭ Bassarabŭ*

Danŭ Bassarabŭ (138x-1386) | *Mircea Bassarabŭ* (1386-1418)

Danŭ Bassarabŭ | *Mihaiŭ Bassarabŭ* | *Vladŭ Bassarabŭ*

Dintre toți aceștia n-a domnit numai Nicolau Basarab.

După ce am ales neghina din grîu, aruncînd acum la o parte ceea ce aparține d-a dreptul lui Greceanu, lui Cornățeanu sau unor călugări și logofeți din timpul lui Matei Basarab, noi lesne vom putea restitui pura veritate istorică în privința monastirii de la Cîmpulung.

1. Fundator al ei a fost Radu Negru; toate datele concurg în unanimitate la recunoașterea acestui fapt; însă nu vreun Radu Negru fictiv de pe la 1215, ci tatăl marelui Mircea, principe real dintre 1372-1380, a căruia memorie s-a conservat, de asemenea, ca generos donator de orice templu, în originile celorlalte trei antice locașuri ale Munteniei: Tismana, Cozia și Cotmeana;

2. Pînă a nu avea o monastire în înțelesul propriu al cuvîntului, adecă înainte de 1372, Cîmpulungul cată să fi avut în locu-i o simplă biserică, deoarăce Nicolau Basarab, unul dintre frații lui Radu Negru și unchi al lui Mircea cel Mare, îi dăruiește moșia Bădeștii între 1350-1366.

57
Rezumat despre Radu Greceanu

Înșirînd într-o ordine cronologică vechimea monastirilor muntene, după cum o documentează actele cele mai autentice, noi avem:

1. Vodița sub Vladislav, 1360-72;

2. Cîmpulung } sub Radu, 1372-80;
3. Tismana }
4. Cotmeanca } sub Mircea, 1386-87.
5. Cozia }

Să nu se treacă cu vederea că mai toate sînt peste Olt sau aproape de Olt și tot pe acolo în aceeași epocă vom vedea mai departe o monăstire la Prislop, un schit la Motru, un altul la Jiu, Strugalea sau Strehaia etc.

Clasicul Polibiu zicea că erorile unui scriitor trebui considerate totdauna dintr-un duplu punt de vedere: scuzabile dacă decurg din neștire, și neiertate la caz de precugetare[1].

Cum oare să judecăm pe Greceanu?

Pentru acreditarea fantasticului Negru-Vodă de pe la 1215, el grămădește cu profuziune vro zece probe, și toate sînt false.

Erorile lui Greceanu întrunesc condițiunile unei sisteme premeditate, a căriia prima inspirațiune îi va fi venit de la vrun crisov sau vro pisanie *à-la-Cornățeanu*, înflorite apoi de către dînsul cu feli de feli de variațiuni.

Așa, de exemplu, însuși „clucerul Socol" s-ar fi speriat de a atribui unui Negru-Vodă de pe la 1215 fundațiunea Coziei, despre care pînă și călătorii arabi din timpul lui Matei Basarab știau foarte bine că fusese clădită de către marele Mircea[a].

Am isprăvit cu Greceanu.

Vom analiza aiuri documentele municipale ale Cîmpulungului, cari ne vor procura ocaziunea de a constata în privința lui Radu Negru o altă specie de imposibilități istorice, unele mai poznașe decît chiar cele emanate de la Greceanu.

Bunăoară crisovul „despre satul Mățăul de jos ot sud Muscel", confecționat tot în epoca lui Matei Basarab, menționează între celelalte:

„Cartea răposatului Negru-Vodă, care a fost întîi descălecător țărei și a fiu-său Vlad Voievod și cartea lui Vladislav Voievod și cartea strămoșu-său Basarab Voievod și a ginere-său Alexandru Voievod și a nepotu-său Radului Voievod și cartea lui Gavril Voievod și cartea bătrînului Mircea Voievod și cartea lui Alexandru Voievod și a nepotu-său Alexandru Voievod și a fiu-său Alexandru Voievod Iliaș etc., etc., etc."[b]

Un premiu pentru cine va descifra această oroare, cu strămoși peste nepoți, cu gineri peste fii, cu Alexandri peste Alexandri!

Și totuși, precum o vom demonstra mai la vale în monografia Cîmpulungului, cam de aceeași natură, cel puțin în cestiunea lui Negru-Vodă, este întregul Arhiv Municipal din capitala Muscelului.

Aci, pentru a completa epizodul, nu ne mai rămîne de purificat decît personagiul atît de simpatic al primului egumen din Tismana.

58
Legenda ardeleană despre sîntul Nicodem

D. Bolliac, ale căruia dese excursiuni arheologice în toată țara i-au permis a vedea și a auzi multe, zice într-una din operele sale:

„Afară de sîntul Nicodem, contimpurean cu Radu Negrul, pe care tradițiunile îl vor român și părinte al Bisericei Române, nu mai cunoaștem nici un sînt român”[1].

D. Bolliac fiind din numărul acelora ce militaseră altădată cu mult entuziasm pentru un Negru-Vodă de pe la 1215, iacă dară fericitul Nicodem de la Tismana strămutat către începutul secolului XIII, deși însăși monastirea s-a fundat abia peste o sută șasezeci de ani mai în urmă![2]

Eruditul episcop Melchisedec de la Izmail, ceva mai sobru în calculi cronologici, ne spune la rîndul său: „Monastirea Tismana, fundată de sîntul cuviosul părintele nostru Nicodem la 1313”, mai adăugînd apoi într-un alt pasagiu cum că tot acolo se păstrează „un deget” din perdutele moaște ale primului stareț[3].

Să venim la adevărul istoric.

O cronicuță rimată din secolul trecut, scrisă peste Carpați de către un călugăr de la Prislop, din țara Hațegului, atribuind tot fericitului Nicodem fundațiunea acestei monastiri, coprinde între altele:

„O Prislop!
Numite loc,
Cum fuseși făr' de noroc!
– Ba eu bine am fost norocit,
Căci sfîntul Nicodim aici s-a sălășluit,
Și întîi sfîntul Nicodim mie
Mi-a pus temelie,
Care stă de veacuri multe
Acum de oameni trecute:
Mai-nainte cu mulți ani
De domnia lui Matiaș crai;

Că acestui preacuvios părinte și sfînt
De la Dumnezeu Domnul i s-a vestit
Locul pișătoarelor[4] să-l găsească
Și acolo monastire să zidească;
Și în Țara Românească preste munte
A trecut și a cercat locuri multe,
De și-a tocit toiagul de fer
Privind pe pămînt și pe cer.
Locul cel ales mai întîi
Este în Surtuc sus pe Jii:
Acolo peșteră a găsit
Și într-însa tot s-a sălășluit,
Care peșteră și pîn-acum se găsește
Și-a sfîntului Nicodim se numește.
Apoi s-a dus în țară și mai în întru
Pînă la apa ce se zice Motru:
Acolo puțin a conăcit
Și după vremi monastire s-a zidit.
De acolo s-a dus spre Vodița,
Unde-i acum schitul Topolnița;
După aceasta pișătoarele a găsit,
Unde și sfînta lavră Tismana s-a zidit,
Unde și moaștele sfîntului se găsesc
Și minunile toate i se vestesc.
Deci de la sfîntul Nicodim s-a făcut
Tuturor de obște început
În Țara Românească la munte zidiri,
Biserici, schituri și monastiri.
A doua lavră Cozia Mircea o a zidit,
Și sfîntul Nicodim o a sfințit..."[5].

Ori de unde să fi luat necunoscutul versificator ardelean izvoarele sale, narațiunea de mai sus, afară de eroarea de a confunda Vodița cu Topolnița[6], este de o remarcabilă exactitate.

D. Bolliac și episcopul Melchisedec, în ce se atinge de apostolica figură a fericitului Nicodem, nu aveau decît să urmeze din literă în literă modestei cronicuțe din Prislop, ceea ce ar fi fost cu atît mai lesne celui dentîi, cu cît tocmai d-sa este acela ce a scos-o la lumină.

Ea pune pe seama neobositului lucrător al lui Crist următoarele creațiuni succesive:

1. Prislopul din Hațeg;
2. O peșteră lîngă Jiu;
3. Un schit la Motru;
4. Monastirea Vodiță;
5. Tismana...

Despre ultimele două noi avem numeroase probe documentale.

Edificînd Vodița între 1360-1370, Vladislav Basarab îș începe actul de fundațiune, conservat în original în Arhivul Statului din București, cu următoarele cuvinte:

„Fiindcă eu, cel în Crist Dumnezeu binecredinciosul voievod Vladislav, din grația lui Dumnezeu domn a toată *Ungro-Vlahia, am binevoit* din inspirațiune divină a rădica o monastire la Vodița în numele marelui și de Dumnezeu purtătorului Antoniu, *ascultînd pe onestul între monahi Nicodem*, încît de la domnia-mea să fie pornire și donațiune, iar *munca lui kir Nicodem* și a călugărilor săi etc."[7].

Apoi încheie:

„După moartea lui *kir Nicodem*, nici domnul, nici metropolitul, nici alții să nu fie liberi a pune egumen în acel locaș, ci *după cum va zice și va regula însuși kir Nicodem*, așa să fie etc."[8]

Aceasta s-a întîmplat, precum am mai spus-o, nu la 1215 sau la 1313, ci între 1360-1370.

La 1406 fericitul Nicodem trăia încă, fiind în capul Tismenei, de mult unificate cu Vodița.

Iacă ce zice un crisov de atunci:

„Eu Io Mircea, marele voievod și autocratul domn al toatei Țăre Ungro-Române și de peste munți, încă și al țărelor tătărești, al Amlașului și al Făgărașului duce, și al banatului de Severin domn, și pe ambele laturi pe toată Dunărea pînă la Marea cea mare și peste orașul Silistria autocrat, dă domnia-mea această poruncă domnească rugătorului domniei-mele *lui pop Nicodem, ca nemini să nu cuteze a pescui în apa Tismenei* etc."[9].

Încheiarea sună:

„A fost aceasta în anul 6915 (1406), cînd mă duceam domnia-mea la Severin întru întîlnirea regelui, și am ajuns la monastire în 23 ale lui noiembre cu toți egumenii monastirești și cu toți boierii etc."[10].

O ultimă urmă despre „pop Nicodem" ne întîmpină într-un act din 1410[11].

Puțin după aceea el cată să fi murit.

Între 1360-1410, în curs de cincizeci de ani, în toate actele Tismenei și Voditei figurează în permanință fericitul Nicodem, căruia-i urmează apoi în această duplă egumenie mai puțin renumitul Agaton[12].

Verificată documentalmente în privința celor două monastiri întrunite, cronicuța din Hațeg se susține nu mai puțin în respectul Prislopului, al peșterei de lîngă Jiu și al schitului de la Motru, dacă nu prin texturi diplomatice, încai cu ajutorul unor foarte pozitive daturi de topografie.

Pe la monastirea Motru, deși edificată în starea-i actuală cu mult mai tîrziu, există totuși pînă astăzi o vie numită *a lui Nicodim* și tot acolo se păstrează din tată în fiu tradițiunea locului unde se afla chilia sîntului[13].

„Pe Jiu în sus, pe mîneca Surtucului – zice editorul cronicuței noastre – se formează o insulă, în care se găsesc și astăzi ruine, și tradițiunea spune că aci ar fi fost o biserică mare, zidită înainte de Radu Negru"[14]; adecă, presupunînd că în adevăr așa sună tradițiunea, căci chiar în lipsă-i ne-ar ajunge ruinele, acea „biserică mare" se zidise anume sub fratele și predecesorul lui Radu Negru, Vladislav Basarab, atunci cînd fericitul Nicodem venise în Muntenia.

În fine, o vorbă despre Hațeg.

După arătarea vechilor menee serbe și a unei cronice bulgare, locul de naștere al fericitului Nicodem a fost orașul transdanubian Prilip sau Prilep[15], așezat nu departe de Ohrida, între Albania și Macedonia, și al căruia nume se poate pronunța românește *Prislep* sau *Prislop* prin intercalarea unui *s*, întocmai cum din *lapis* se face *lespede*, din *acutus* – *ascuțit*, sau precum la vechii latini se zicea *triresmos*, *dusmosus*, *cosmittere*, *poesnis*, în loc de *triremos*, *dumosus* etc.[16]

E natural că fericitul Nicodem va fi botezat în călătorie cu numele patriei sale cel întîi petec de pămînt pe care a venit să se stabilească în străinătate.

Prislopul din Hațeg este o legitimă colonie nicodemiană a Prilepului din Macedo-Albania.

Cronicuța ardeleană mai menționează încă sînțirea monastirii Cozia sub marele Mircea:

„A doua lavră Cozia Mircea-Vodă o a zidit
Și sfîntul Nicodim o a sfințit..."

Acest fapt n-are trebuință de confirmațiune: fundatorul Tismenei fiind luceafărul clerului muntean dintre 1360-1410, parteciparea-i la consacrarea unui locaș de importanța Coziei decurge ca o firească consecință.

Așadară nu la 1215, după d. Bolliac, și nici la 1313, după episcopul Melchisedec, ci anume între anii 1360-1410, sub patru Basarabi, dintre cari unul a fost adevăratul Radu Negru, tatăl marelui Mircea, trăia în Muntenia fericitul Nicodem, edificînd templuri peste templuri în tot lungul banatului oltean, de la Hațeg pînă la Dunăre.

59
Legenda munteană despre sîntul Nicodem

Pentru a completa daturile documentale sincronice despre fundatorul Tismenei, ne poate servi famoasa călătorie a lui Paul de Aleppo, scrisă arăbește pe la 1657 și cunoscută docamdată numai după o traducere angleză.

Ignorant în culme, dar observator foarte scrupulos și narator foarte veridic, acest sirian vizitase, în societatea patriarcului Macariu de Antiohia, aproape toate monastirile muntene, examinînd monumentele și culegînd tradițiunile.

În privința petrecerii fericitului Nicodem la Motru, el se unește cu relațiunea cronicuței ardelene că:

„Apoi s-a dus în țară și mai în întru
Pînă la apa ce se zice Motru,
Acolo puțin a conăcit
Și după vremi monastire s-a zidit".

Paul de Aleppo zice:

„Monastirea Motru se consideră ca mai veche decît Tismana, căci sîntul Nicodem fusese cel întîi om ce venise a locui acolo într-o cuvioasă solitudine, apucîndu-se a clădi o biserică, și numai cu mult timp mai în urmă tot dînsul s-a dus de a zidit Tismana"[1].

Dar partea cea mai curioasă și cea mai instructivă din narațiunea lui Paul de Aleppo este viața fericitului Nicodem, așa după cum i-au povestit-o călugării.

Iacă:

„Nicodem se născuse dintr-un tată grec, originar din orașul Castoria, și dintr-o mamă serbă. Fugînd din casa părinților, el veni aci prin

inspirațiunea unui înger, carele-i indică sub culmea muntelui locul cel mai bun prin abundința pîraielor[2]. Atacînd stînca, el își sfredeli singur o chilie, în care astăzi te poți urca numai cu ajutorul funilor, și se vesti apoi prin minuni. Sosind în orașul Buda, reședința regelui unguresc, și predicîndu-i legea lui Crist, principele îi răspunse: o să te crez dacă vei trece intact printr-un mare foc, cu Evangeliul și cu vestmintele tale. Aprinzîndu-se focul, sîntul a trecut prin el, dempreună cu diaconul său. Atunci regele i-a dat scumpe daruri, între cari treizeci de sate, și i-a mai acordat mari ajutoare pentru construcțiunea acestei monastiri, la care Nicodem cel întîi a lucrat și a rădicat-o. Nu mai puțin și cnezul serbesc Lazar i-a dăruit un mare tîrg cu șasezeci de sate împrejur, iar domnul muntenesc i-a conferit tot venitul vamal din cercul monastirii, pe lîngă mai multe alte daruri. Regele unguresc îi mai dede o grea cadelniță de argint, care ne-a și fost arătată, avînd turnuri în forma castelului din Buda..."[3]

În această frumoasă legendă monastică predomnește elementul curat istoric.

Castoria, de unde Paul de Aleppo aduce pe tatăl sîntului, se află puțin mai spre sud în aceeași regiune cu urbea Prilep, adevărata patrie a fericitului Nicodem, încît nemic nu poate fi mai firesc decît un grec castoriot venind a se stabili în Prilep și căsătorindu-se cu o serbă de acolo.

Scena focului celui mare din Buda este negreșit o fabulă, dar aceasta nu împedecă de a fi totuși foarte documentală înalta protecțiune acordată monastirii Tismana din partea regelui de atunci al Ungariei, împăratul Sigismund, de la care ea posedă mai multe crisoave de pe la anii 1418-1420 asupra diferitelor proprietăți teritoriale[4].

Țarul serbesc Lazar n-a dat fericitului Nicodem „un mare tîrg cu șasezeci de sate împrejur", dar ceva cam pe aproape, căci o diplomă de la despotul Ștefan, fiul acestui principe, aflătoare actualmente chiar în original în Arhivul Statului din București, cu datul din 1391, indiction 14, zice între altele:

„Am eliberat monastirile, dînd fiecării după a sa demnitate, *între cari monastiri am găsit și pe acele din Țara Românească, zidite cu ajutorul tatălui meu, anume templul preacuratei de Dumnezeu născătoarei la Tismana și al marelui Antoniu la Vodița. Și așa dară metoașele lor cele din provincia domniei-mele fiind ajunse, ca și altele, la o desăvîrșită uitare și pustiire,* m-am milostivit domnia-mea de a le înnoi și, întărindu-le cu credința mea, a le înapoia ziselor monastiri, și anume metoașele: Tribrodi, Hapovți,

Dragevți, Crusevița cu Duhovți, Izvorețu, Barici, Bichin, Ponicva, Poporate; iar acei ce au fost oameni bisericești mai-nainte de pustiire, oriunde s-ar fi aflînd ei, sau în pămîntul domniei-mele, sau la unguri, să meargă în libertate fieșicare la locul său și nemini din dregătorii domniei-mele să n-aibă a-i bîntui sau a le lua ceva, ci să fie scutiți de globași și de toate dările dregătorești; iară dacă cineva va fi fugit din pămîntul domniei-mele la țara ungurească sau în Bulgaria, fie al meu om sau al vreunui dregător al meu, și va fi petrecut acolo trei ani, sau doi, sau unul, și va voi a se întoarce în ziseie sate bisericești, acela să fie liber a veni, afară numai de cei osîndiți pentru crimele următoare: dacă va fi lucrat contra domniei-mele, sau va fi jefuit pe dregătorul meu, sau va fi ucizaș, sau fur de cele sacre, sau este rob cumpărat cu pămînt, sau răpitor de fecioară, unora ca aceștia nu li se acoardă libertatea aci făgăduită; iar de va fi cineva osîndit pentru o alt feli de crimă, atunci să-mi raporteze despre el economul ziselor sate ca să-i dau credința mea; acestea toate de mai sus se întăresc cu credința și cu porunca domniei-mele, ca să fie nestrămutate și neclintite pentru *cît timp va trăi popa kir Nicodem*, precum și după moartea lui în toți anii vieței domniei-mele, iar după răposarea domniei-mele etc."[5]

Donațiunea venitului unor văme de peste Olt este iarăși un fapt pe cît se poate de autentic, constatat printr-o lungă serie de diplome d-ale Tismenei, de cari sînt pline pachetele Arhivului Statului și vechea condică a acestei monastiri[6].

Cadelnița cea dăruită de către împăratul Sigismund nu mai există, după cum ne asicură d. A. Odobescu.

Mai pe scurt, afară de miraculoasa trecere prin rug și de exagerata cifră a moșiilor, toate celelalte detaiuri din legenda lui Nicodem, așa precum ne-o transmite Paul de Aleppo, sînt de cea mai riguroasă veritate istorică.

O particularitate e foarte remarcabilă.

Tismana n-a conservat nici un act de la Radu Negru, ci numai de la fiu-său Mircea cel Mare; nici un act de la țarul serbesc Lazar, ci numai de la succesorul său Ștefan; nici un act de la împăratul Sigismund pînă la 1410, ci numai dintr-o epocă deja după moartea fericitului Nicodem.

Și totuși se probează documentalmente, chiar prin diplomele cele în ființă, cum că Tismana avusese crisoave de la Radu Negru, de la țarul Lazar, de la împăratul Sigismund înainte de 1410.

Unde sînt ele și ce s-au făcut?

Unica explicațiune posibilă a acestei disparițiuni din România a mai tuturor actelor din secolul XIV, pe cînd cele din secolul XV tot mai

există, sînt războiele externe și luptele intestine pe teritoriul muntean între 1380-1400.

Dacă nu le putea păstra în mijlocul turburării generale o *quasi*-cetate, un stîncos castel ca monastirea Tismana, apoi cum oare să nu le fi perdut particularii!

Iacă de ce de la Radu Negru nu ne rămîne mai nici un monument grafic și numai două de la primul său fiu Dan Basarab, fratele și predecesorul marelui Mircea[7], iar de la acesta din urmă dacă mai avem cîte ceva, o bucată dintr-o sută, cauza este mulțimea actelor din îndelungata-i domnie de aproape patruzeci de ani.

Ne întoarcem la fericitul Nicodem.

Mulțumită datelor de mai sus, cariera părintelui celor mai vechi monastiri muntene se reduce acum la următoarea schiță.

Născut pe la începutul secolului XIV dincolo de Balcani în urbea Prilep, din tată grec și mumă serbă, el și-a părăsit părinții, îmbrăcînd haina monacală și venind pe la 1350 dincoace de Dunăre în Muntenia, căriia-i aparținea atunci, dempreună cu mai multe alte localități limitrofe din Ardeal, și o parte din țara Hațegului.

Aci înființează mica monastire din Prislop; apoi pogorîndu-se în munții Olteniei și căutînd prin stînce și peștere un loc mai potrivit pentru sălbătăcia traiului monastic, clădește succesivamente chilii, schituri, biserice, monastiri, pe Jiu, pe Motru, pe Vodița, pînă ce se stabilește definitiv la Tismana.

Decis a înălța un locaș model, călătorește în dreapta și-n stînga, peste Carpați și peste Istru, cerșind și obținînd bogate ajutoare: în țară de la Basarabi, în străinătate de la împăratul Sigismund din Ungaria și de la țarul Lazar din Serbia.

În fine, reușind în toate, egumenește în noua-i creațiune în curs de vro cinci decenii, sub Vladislav Basarab, sub Radu Negru, sub Dan Basarab, sub Mircea cel Mare, murind centenar după anul 1410 și rămînînd ca apostol al propagandei evangelice nu numai în memoria românilor, ci aproape în a întregei ortodoxii.

60
Un evangeliar slavo-român din 1404

Paul de Aleppo mai adaugă ceva, pe care noi cît p-aci eram să scăpăm din vedere.

Pe la 1650 se afla încă la Tismana un tezaur paleografic, a cărui posterioară perdere este una din cele mai dureroase pentru cei dedați cultului suvenirilor naționale.

Paul de Aleppo zice:

„Am văzut acolo un antic evangeliar, scris în Ungro-Vlahia de propria mînă a sîntului Nicodem, cu neşte caractere de o finețã admirabilă, în limba slavică, pe o frumoasă membrană, împodobit cu argint, şi la finea volumului avînd datul: 6912”[a].

Adecă: anul 1404.

Repețim încă o dată: *1404*.

Prețiosul autograf se va fi ascunzînd astăzi undeva în Rusia sau în Austria, devenind victimă a lacomilor arheologi, de cari se însoțesc mai totdauna armatele de invaziune în interesul aşa-numitei spoliațiuni ştiințifice...

61
Legenda serbo-bulgară despre sîntul Nicodem

D. Gr. G. Tocilescu ne atrage atențiunea asupra unei publicațiuni etnografice bulgare, apărute la lumină abia de cîteva zile şi în care, răsfoind-o la prima vedere, ne întîmpină o antică baladă relativă într-un mod evidinte tot la fericitul Nicodem, deşi nu-l numeşte.

Iacă subiectul.

O cadînă turcă, fata unui puternic emir, iubind pe un vlădică bulgar, recurge la violință, îl răpeşte, îl aduce într-o giamie, îl forțează a îmbrățişa mahometismul; dar sîntul, pus la strîmtoare, invoacă pe Dumnezeu, cerînd „să-l scape ca să meargă *în Țara Românească, să facă acolo minuni, să zidească în fiecare sat cîte o biserică, iar în oraşe monastiri*”:

„Da si izlieznem ot tuka,
Da si iotidem u Vlaszka,
Da si s'tvorim cziudesa,
Na 'sieko selo po tz'rkva,
A u gradove manastyr”.

Dumnezeu aude ruga; o teribilă furtună izbeşte şi culcă la pămînt giamia dempreună cu toți turcii; vlădica fuge; afară-l aşteaptă diaconii săi şi-l conduc departe, „*departe în Țara Românească, unde el clădeşte în fiecare sat cîte o biserică, iar în oraşe monastiri, şi-şi face o mare glorie*”:

„Ta go na daliek otveli,
Ta ie napravil po tz'rkva
U Vlaszka na sieko sielo,
A u gradove manastyr, –
Goliema slava stanalo!"[1]

Această frumoasă baladă, care constitută partea așa-zicînd epică din biografia fericitului Nicodem, nu este fără legămînt cu „fuga de la părinți" din legenda lui Paul de Aleppo: „he ran away from his parents".

Serbii, ca și bulgarii, conservă tradițiuni despre sîntul Nicodem.

Una este mai cu seamă remarcabilă, căci îl pune într-o directă legătură cu Radu Negru.

În districtul serbesc al Crainei, la distanță de vro două-trei oare de tîrgușorul Cladova, se află o bisericuță numită Manastiritza, a căriia fundațiune poporul de acolo o atribuie „unui sînt Nicodem".

Dasupra ușei altarului se află o veche inscripțiune, din care se mai putea citi pînă mai dăunăzi cuvîntul: **РАДѸЛБЄГЪ**, adecă: „Radu-Vodă".

Arheologii serbi, vorbind despre Manastiritza, constată dopotrivă legenda poporană și acea murală, dar confesă totdodată neștirea lor despre cine vor fi fost acel *sînt Nicodem* și acel *Radu-Vodă*[2].

Încă o observațiune și am încheiat.

Noi numim pe fundatorul Tismenei „sînt", precum îl numește Paul de Aleppo, cronicuța din Hațeg, d. Bolliac, episcopul Melchisedec etc.

Să se noteze însă că românii, națiunea cea mai puțin bigotă din lumea întreagă, nu l-au canonizat niciodată, precum n-au canonizat absolutamente pe nemini, ci l-au primit, deja cu mult mai tîrziu, sînțit gata de la bulgari și de la serbi, popoarele cele mai darnice în materia paradisului.

În actele Tismenei din secolii XIV, XV, XVI, el este cunoscut, fără nici o calificațiune de sanctitate, sub modestul epitet de „pop Nicodem", ca și succesorul său „pop Agaton", luîndu-se cuvîntul *pop* în înțelesul primitiv de *părinte, πάππας*, fie preut, fie călugăr.

Abia în cărțile noastre liturgice moderne îl găsim menționat cu calificațiunea de: „Nicodim *cel sînțit*", după cum ne informează d. dr. Barbu Constantinescu.

În *Viețile sînților*[3] – nici o vorbă!

Ne oprim aci.

62
Rezumat despre sîntul Nicodem

Am demonstrat epoca fericitului Nicodem prin acte contimpurane și prin tradițiuni topografice.

Prin acte contimpurane pe prima linie, și prin tradițiuni topografice numai pe un plan secundar, admițînd pe aceste din urmă unicamente în măsura conformității lor cu cele dentîi.

Actele contimpurane, adecă valabile prin propria lor greutate, sînt:

1. Crisovul lui Vladislav Basarab dintre 1360-1370;
2. Crisovul principelui serbesc Ștefan din 1391;
3. Crisovul marelui Mircea din 1406;
4. Evangeliarul slavic al Tismenei cu anul 1404 etc.

Tradițiunile topografice, admisibile prin perfectul lor acord cu acte contimpurane, sînt:

1. Legenda despre fundațiunea Prislopului;
2. Legenda de la Motru;
3. Legenda din Paul de Aleppo;
4. Legenda de la Manastiritza;
5. Meneiele serbe etc.

Rezumatul sintetic este că „Negru-Vodă", a căruia mînă dreaptă a fost în adevăr fericitul Nicodem în organizarea monastică a Munteniei și mai ales în creațiunea clasicului locaș de la Tismana, e pur și simplu tatăl lui Mircea cel Mare.

63
Rezumat despre adevăratul Radu Negru

În istorie, așa după cum o scriu cei mai mulți, s-a văzut cîte o dată o biată literă prefăcîndu-se într-un important personagiu; și adesea au trebuit secoli pînă ce critica să gonească bolnavele năluciri.

Un filolog francez a povestit nu demult în sînul Institutului o frumoasă metamorfoză de această natură.

Iacă-o.

Pe la 1034, împăratul grecesc Mihail IV dizgrațiase pe un metropolit al Tesalonicei, numind în locu-i un curator ad-interim, carele să administreze diocezea.

Relatînd acest eveniment, bizantinul Cedren califică pe funcționarul imperial προμηθεύς, căci mai toți scriitorii greci din evul mediu, Gregora, Efrem, Frantze etc., astfeli cheamă ceea ce se zice lătinește *tutor.*

Prima ediţiune a lui Cedren în locul minusculei π a pus din negrijire pe maiuscula Π, ca şi cînd ar fi numele propriu: Προμηθεύς.

Traducătorul latin a mers şi mai departe, conferind acestui nou Prometeu, negreşit fără voia lui Giove, un splendid episcopat: „episcopatum Prometheo committit".

Lequien citeşte textul, consultă traducerea şi nu se sfieşte a vîrî pe fabulosul Prometeu în lista arhiepiscopilor Tesalonicei, acordîndu-i anume fotoliul treizeci şi şaselea după ordinea cronologică.

Vine Lebeau, apoi St. Martin şi ceilalţi istoriografi ai Bizanţiului, şi fiecare pe rînd vorbeşte despre „arhiepiscopul Prometeu".

Din buchi în episcop, din episcop în arhiepiscop, din arhiepiscop putea să devină patriarc!

O literă mică schimbîndu-se într-o literă mare, nemic mai mult decît atîta, a fost în stare a zăpăci o grămadă de magistrale capete![1]

Oricine se expune a brăzdui cîmpul istoric fără a putea cunoaşte înseşi texturile în limbele lor originale, fără a fi aprofundat fîntîne şi iarăşi fîntîne, fără a posede aptitudinea şi răbdarea de a le supune una după alta celui mai minuţios scrutin, o să găsească şi el la tot pasul „arhiepiscopi Prometei", întocmai precum la noi moştenitorii lui Greceanu au dat mereu de „Negru-Vodă", pe la 1215, pe la 1240, pe la 1290 etc.

Ilustrul critic maghiar Kemény a schiţat cu o pană de maistru următoarea geneze a greşelelor:

„Unul scoate o supoziţiune; un al doilea clădeşte pe ea o teorie; un al treilea o consideră deja ca pe o veritate recunoscută, trage consecinţe şi mai anină cîte ceva de la sine; un al patrulea mai adaugă cătră cele adause; şi tot progresînd astfeli într-o spiţă oarecum genealogică, istoria trece pe nesimţite în *longas errorum generationes,* pînă ce-n fine se rădică un gigantic arbure, ale cărui intrepide ramure, în loc de a oferi obositului istoric un sicur adăpost şi un viguros sprijin, îi storc în turmente picăture de sudoare"[2].

Am asudat şi noi, după vorba lui Kemény, însă cel puţin n-a mai rămas nici o portiţă deschisă pentru basmele şcoalei lui Greceanu!

Prin documente şi numai prin documente, am demonstrat că:

1. Tatăl marelui Mircea se zicea Negru înainte de a fi ajuns la domnie şi chiar după urcare pe tron, deşi numele-i curat princiar este numai Radu, precum îl cheamă totdauna în acte oficiale fiii şi nepoţii săi;

2. Negru-Vodă cel cu titlul de „duce al Amlaşului" este Radu, tatăl marelui Mircea, căci înainte de 1370 teritoriul amlaşean nu aparţinea încă Munteniei;

3. Negru-Vodă fundator al Tismenei este Radu, tatăl marelui Mircea, precum dovedesc toate crisoavele existinți ale acestei monastiri;

4. Negru-Vodă donator al bisericei din Calimănești, devenită mai în urmă monastire de la Cozia, este Radu, tatăl marelui Mircea, după cum atestă o diplomă de la acesta din 1388;

5. Negru-Vodă ctitor primitiv al Cotmenei este Radu, tatal marelui Mircea, precum arată însuși nepotul său Mihai Basarab într-un act din 1418;

6. Negru-Vodă cel cu monastirea de la Cîmpulung este Radu, tatăl marelui Mircea, fiindcă înainte de 1350 nu era acolo decît o simplă biserică.

7. Negru-Vodă, sub care se ilustrase prin creațiuni monastice fericitul Nicodem, este Radu, tatăl marelui Mircea, deoarăce acest apostol al Munteniei a trăit anume între 1360-1410.

Mai pe scurt, oriunde Negru-Vodă apare ca o personalitate reală, plastică, concretă, pînă și-n cupa cea cavalerească de cinci litre descoperită de d. Bolliac, el se identifică cu Radu, tatăl marelui Mircea, clasîndu-se cronologicește nu mai sus de intervalul anilor 1370-1380.

A-l împinge către 1215 sau 1290 sub apoteoza de părinte al statului muntean, a fost opera ignorantismului logofețesc și călugăresc din epoca lui Matei Basarab.

În secolul XVI teorie *à la Greceanu* nu exista încă în România, și iacă despre aceasta o probă tot atît de documentală ca și lunga serie a celor de mai sus.

Între moșiile cele mai vechi ale monastirii Tismana se află satul Cumanii, numit dintru-ntîi Vadul Cumanilor, situat lîngă Dunăre, actualmente în districtul Doljului, pînă-n secolul XVIII făcînd parte din teritoriul pe atunci cu mult mai vast al Mehedinților, numărînd astăzi vro 400 case și 2 biserice.

Crisovul lui Mircea cel Mare din 1387 zice foarte limpede:

„Întărim monastirii Tismana cele *date de către sînt răposatul părinte al domniei-mele Ion R a d u Voievod, satul Vadul Cumanilor* cu jumătatea Topornei etc."[3]

Prin urmare, moșia Cumanii este o donațiune directă și exclusivă de la Radu, tatăl marelui Mircea.

Ei bine, un crisov din 28 aprile 1576 o recapitulează în următorul mod:

„Din grația lui Dumnezeu Iô Alexandru, vodă și domn al toatei Țăre Ungro-Române etc. Dă domnia-mea această poruncă a domniei-mele

sîntei monastiri numite Tismana, unde este templul Adormirii preasîntei curatei și preabinecuvîntatei stăpîne născătoarei de Dumnezeu pururea fecioarei Maria, ca să-i fie satul numit Cumanii, carele se află aproape de Vidin, cu tot hotarul și cu balta, fiindcă supramenționatul sat Cumanii este moșia monăstirii, confirmată *încă din zilele răposatului N e g r u - V o d ă,* iar acum de curînd a avut sînta monastire judecată denaintea domniei-mele cu Pîrvu, fiul lui Cherbeleț, pentru sus-zisul sat Cumanii, afirmînd Pîrvu cum că acest sat este moșia lui, rămasă moștenire de la Cherbeleț și deci domnia-mea am căutat procesul *după dreptate și după legea dumnezeiască, cu toți onorabilii consiliari ai domniei-mele, și am mai citit domnia-mea și crisovul de întărire de la răposatul N e g r u - V o d ă,* văzînd și convingîndu-mă că supramenționatul sat Cumanii etc".[4]

Așadară, Radu, tatăl marelui Mircea, era cunoscut de veacuri sub numele său anteprinciar de *Negru,* însă pînă la gramaticii lui Matei Basarab nimenui nu venea în minte de a-l face să colindeze cu extractul matricular al țărei din secol în secol.

Această descoperire era rezervată istoricilor alde stolnicul Socol ot Cornățeni.

La 1576: *„răposatul Negru-Vodă"*, nemic mai mult decît atîta, după cum vedem în crisovul de mai sus; la 1636: *„bătrînul și preamilostivul creștin Radul Negru Voievod, carele a fost din început descălecător Țărei Românești"* după cum sună inscripțiunile de la Cîmpulung.

Cît de fecund în floricele a fost șase-zecenarul spațiu dintre 1575-1636!

Întru cît Negru-Vodă trece peste cadrul strictamente istoric al lui Radu, tatăl marelui Mircea, el devine un obscur mit, o personificare tradițională a întregului neam al *Basarabilor,* o expresiune lexică a rebusului eraldic al celor trei capete *negre,* un eponim al statului *basarabesc: Arabie, Neagră*-Cumanie, *Neagră*-Tătarie, *Kara*-Iflak, Μαυροβλαχία etc., toate astea amalgamate, mai ales la făgărășeni și la musceleni, cu memoria cuceririi regiunii lor de către un ban al Severinului, adecă un *Basarab* sau vodă *Negru,* între anii 1160-1210.

Numai printr-o descompunere așa-zicînd chimică calitativă și cantitativă, recurgînd la tot feliul de *reactivi,* noi am reușit a separa elementul factic de elementul imaginar, ambele din ce în ce mai fuzionate în curs de secoli.

64
Țara Negrilor în sagele scandinave

Am terminat cestiunea legămîntului legendei lui Negru-Vodă cu numele basarabic; însă n-am conchis încă asupra naturei acestuia din urmă și celei mai interesante a sale manifestațiuni: *Arabia.*

Semnalarăm din capul locului caracterul eminamente poetic al epitetului de *Neagră* în privința Munteniei; un epitet care nu numai depinge o dinastie, o națiune, o țară întreagă printr-o culoare, adecă prin tot ce poate fi mai imaginativ, dar merge cu fantazia, pe bazea ademenitoarei asonanțe, pînă a grupa lucrurile cele mai disparate: *Basarabia* și *Arabia.*

Principalele monumente în cari ne întîmpină această nomenclatură sînt iarăși poetice, începînd de la balade slavice pînă la *Cîntul Nibelungilor.*

Reputațiunea românilor din veacul de mijloc de a fi *negri* și chiar *arabi* nu se mărginea însă numai în sfera popoarelor învecinate, după cum s-ar putea crede din cîte am spus pînă aci.

Noi o găsim tot pe atunci tocmai în Islandia și, ceea ce-i nu mai puțin instructiv, o găsim tot într-o fîntînă poetică.

Famosul Snorri Sturluson, unul din părinții literaturei scandinave, născut la 1178 și mort la 1241, în legenda *Inglingasaga* din *Heimskringla* ne-a lăsat o mențiune despre regiunile noastre, după ideile pe jumătate mitologice ale călătorilor septentrionali din acea epocă.

Iacă pasagiul în traducere:

„*Spre nord de Marea Neagră* se întinde Sciția cea mare sau friguroasă, în care sînt o mulțime de țăre vaste, o mulțime de națiuni minunate, o mulțime de feliuri de limbe; sînt acolo pitici, sînt uriași și sînt *oameni negri*".

Iacă și textul islandez:

„*En nordan at Svartahafi* gengr Svidjót en mikla eda hin kalda. I Svidjót eru stórherud morg, ok margskonar tjódir undarligar ok margar tùngur; tar eru dvergar ok risar ok *blamenn*"[1].

Să se noteze că același cuvînt *blámenn,* adecă *oameni negri,* deseamnă totdauna în opera lui Snorri Sturluson și pe *arabii* din Asia.

În acest mod o sagă scandinavă din Oceanul Înghețat, ca și *Nibelungenlied* al germanilor de la sud, ca și cîntecele eroice transdanubiane ale serbilor și bulgarilor, și-apoi tot în secolii XII-XIII, numește pămîntul Basarabilor: *Arabie.*

Precizarea țărmului nordic al Pontului: „en nordan at Svartahafi” nu permite nici o îndoială.

Cu acest dat în mînă, putem enumera acum într-o listă completă toate sorgințile poetice din evul mediu în cari ocurge dopotrivă *arabizarea* României din cauza *Basarabilor:*

1. Rebusul eraldic al capetelor negre;
2. Balade serbe;
3. Balade bulgare;
4. *Cîntul Nibelungilor*;
5. Mitul lui Negru-Vodă;
6. *Heimskringla* lui Snorri Sturluson.

Pentru ca negrismul muntenilor să fi putut străbate între anii 1170-1240 pînă în fundul Islandiei, la marginea crivețeană a lumii vechi în ciocnire cu marginea crivețeană a lumii nouă, el cată să fi fost foarte răspîndit cu mult mai denainte și cu mult mai încolo de banatul propriu-zis al Severinului.

Ceea ce distinge orice creațiune poetică, fie ea cultă sau poporană, este o semiobscuritate: „poezia consistă în raze de soare printre aburi matinali”, după sublima definițiune a lui Goethe:

„Aus Morgenduft gewebt und Sonnenklarheit”[2].

Epitetul de *Neagră* sau de *Arabie,* deși izvorît din Oltenia, totuși nu se putea restrînge în îngustul cerc al țărei Basarabilor, ci trebuia să îmbrățișeze cu-ncetul în închipuirea popoarelor o zonă oarecare, o întindere mai mult sau mai puțin confuză, un κλίμαξ lungit în sus și-n jos afară din sfera Munteniei.

65
Neagra Bulgarie, Neagra Ungarie și Marea Neagră

Am urmărit pînă acum în ce mod numele Basarabiei, derivat de la străvechea dinastie olteană, scurtîndu-se dentîi în *Arabie* și traducîndu-se apoi prin *Neagră,* a dat succesiva naștere unei variate nomenclature, sub care întreaga Dacie dunăreană a devenit cunoscută în cursul evului mediu slavilor, grecilor, maghiarilor, turcilor, germanilor, mongolilor, scandinavilor: *Araby, Tzrni-Arabi, Nigra-Cumania, Tzrni-Tatari, Kara-Iflak,* Μαυροβλαχία, *Kara-Bogdan* etc.

Această *neagră* planetă, ca să ne fie permis a ne exprime astfeli, și-a creat ca o specie de atmosferă, împresurînd cîte un brîu de spațiu peste

Carpați și peste Dunăre, ba chiar și peste gurele grandiosului fluviu: la nord o *neagră* Ungarie, la sud o *neagră* Bulgarie, la răsărit o Mare *Neagră*.

Și să se observe bine un punt esențial: nu toată Ungaria era *neagră*, ci numai Transilvania; nu toată Bulgaria era *neagră*, ci numai acea danubiană; nu tot Pontul era *negru*, ci numai țărmul său nord-vestic; mai pe scurt, nu era *negru* decît ceea ce se apropia mai mult sau mai puțin de *Neagra Românie*.

Împăratul Constantin Porfirogenet, petrecut o jumătate de secol pe tronul constantinopolitan, de la anul 912 pînă la anul 959, încît nemini nu cunoștea mai afund pe toți vecinii Imperiului Bizantin, ne spune în două locuri că o parte a Bulgariei se chema *neagră:* μαύρη.

Cuvintele autorului imperial sînt susceptibile de a fi interpretate în următoarele patru moduri:

1. Unii cred că Μαυροβουλγαρία coincidă cu antica Mesie[1], adecă o provincie care se limita la nord cu Dunărea, la sud cu Balcanii, la răsărit cu Pontul și la apus cu fluviile Drin și Sava, ceea ce îmbrățișează nu numai Bulgaria, dar încă și Serbia[2].

2. Alții reduc Μαυροβουλγαρία la Bulgaria strictamente istriană[3], adecă Dobrogea de astăzi și teritoriul mai spre apus în direcțiunea Vidinului.

3. Du Cange identifică Μαυροβουλγαρία cu Moldova: *Cara-Bogdania* „vraisemblablement la mesme province qui est nommée *Nigra Bulgaria*"[4].

4. În fine, danezul Suhm, luîndu-se după Du Cange, dar mai puțin exclusiv, zice într-un loc: „Nu se poate contesta că împăratul Constantin înțelegea sub Neagra Bulgarie de nu pe Bulgaria de acum, apoi Bugeacul și Moldova, cu atît mai mult că această din urmă pînă în momentul de față se cheamă Neagră Bogdanie"[5].

Astfeli Suhm și Du Cange dibuiau de pe atunci o obscură înrudire între Μαυροβουλγαρία și Μαυροβλαχία, deși nu știau nemic și într-o mare parte nu puteau încă să știe despre *Basarabie*, *Neagră*-Tătarie, *Neagră* Cumanie etc.

Ceea ce-i îndemna a căuta Neagra Bulgarie pe ambii țărmi ai Dunării, nu numai spre sud, dar și spre nord de gurele fluviului, este anume mărturia lui Porfirogenet cum că astă regiune amenința hotarele Chazariei, care aflîndu-se peste Nistru, cam tot pînă acolo trebuia să se fi întinzînd și Μαυροβουλγαρία.

Oricare din aceste interpretațiuni ar fi admisă, fondul comun este că *Neagra* Bulgarie a lui Porfirogenet se învecina printr-o coastă cu multipla *negreață* a țărei *Basarabilor*.

Călugărul Nestor, patriarcul cronicarilor slavi, trăitor între 1056-1116, prin urmare numai cu un secol posterior lui Porfirogenet, reproduce în totalitate un act internațional între ruși și greci din anul 945, prin care cei dentîi se obligă a nu îngădui *negrilor* bulgari de a face incursiuni în țara Chersonului[6], adecă peste Nistru, ceea ce confirmă opiniunea că Μαυροβουλγαρία se întindea întru cîtva și asupra malului nordic al Dunării.

După combinațiunea cea mai sobră între textul lui Porfirogenet și documentul din Nestor, ambele de pe la 950 și ambele specificînd proximitatea Negrei Bulgarii anume de regiunile Rusiei meridionale, noi putem conchide că Μαυροβουλγαρία sau *Czerno*-Bolgaria coprindea în secolul X întregul litoral marin format prin întrunirea Dobrogii cu ceva din Bugeac, de unde, avînd la dispozițiune Pontul și gurele Dunării, îi era foarte lesne a supăra Chazaria și Chersonul nu numai pe uscat, ci mai cu seamă pe apă.

Concluziunea noastră devine cu atît mai evidinte, cu cît Porfirogenet el însuși, descriind într-un loc navigațiunea pontică a rușilor, ne arată gurele Dunării intercluse în teritoriul bulgar[7], iar într-un alt pasagiu, vorbind despre așezămintele pecenegilor mai sus de Bulgaria în direcțiunea Rusiei, menționează Nistrul, Niprul și apele mai mărunte, dar nici un cuvînt de Danubiu[8]; rămîne totuși nu mai puțin cert că pe malul nordic al fluviului dominațiunea bulgară se confunda cu acea peceneagă, sau cel puțin limitele lor respective erau foarte rău determinate[9], încît într-un mod decisiv se poate pune pe seama Μαυροβλαξίας numai Dobrogea, care singură se desemnează limpede în relațiunile concordanți ale lui Porfirogenet și Nestor.

Suhm presupune că așa-numiții negri-bulgari ar fi fost românii, bazîndu-se pe deasa identificare a vlahilor și bulgarilor în scriitorii din evul mediu[10]; noi însă n-o putem afirma, neavînd la mînă nici o probă solidă.

Din contra, însuși Porfirogenet ne spune foarte clar că-n secolul X în tot spațiul dintre Nistru și gurele Dunării nu mai exista decît abia o vagă suvenire de a fi locuit acolo oarecînd romanii[11], ceea ce indică o completă retragere a elementului latin spre munți în fața barbarismului revărsat pe cîmpie, iar mai ales vechea-i disparițiune din laturea de tot descoperită a Bugeacului.

În epoca împăratului Constantin numai Oltenia, pămîntul Basarabilor, regiunea începînd de la *Pons Aluti* sau chiar de la Siret și pînă la

Pons Trajani de la Severin, rămăsese în Dacia unicul adăpost curat român, unde n-a putut pătrunde potopul gloatelor slave și turanice.

Ungurii, zice Porfirogenet, domnesc din puntea lui Traian spre occidinte, adecă de la Temeșiana în sus[12]; pecenegii, zice tot dînsul, domnesc din Siret spre oriinte, adecă de la Moldova în sus[13]; ce dară se mai face cu intermediul dintre Severin și Siret, unde nu ni se arată nici unguri, nici pecenegi?

Acolo, iar mai cu seamă între Olt și munții Temeșianei, domneau în largul lor românii, și întreaga carte *De administrando Imperio,* atît de avută în detaiuri, nu zărește numai acolo nici o umbră de barbar.

Suhm fusese primul și pînă acum unicul carele a surprins această caracteristică particularitate, deși nu știa cum să și-o explice.

Într-una din disertațiunile sale el observă:

„După împăratul Constantin țara pecenegilor se întindea în lungul Dunării pînă la apa Olt; apoi de la Olt pînă la hotarele Ungariei era un interval de patru zile de drum; ar urma dară că Oltenia va fi fost pustie"[14].

Suhm comite o eroare incidentală.

Fruntaria apuseană a Pecenegiei după Porfirogenet nu este Oltul, ci Siretul, căci el zice: „fluviile din această țară sînt întîi Baruch, al doilea Cubu, al treilea Trull, al patrulea Brut, al cincilea Seret"[15].

Plecînd din oriinte, aceste rîuri sînt:

1. Baruch, Βορυσθένης, Nipru;
2. Cubu, Κουβος, mai corect Βου-κος, Bugu sau Bog;
3. Trull, Τύρας, turcește Turla, în atlantele catalan din evul mediu Tuila, Nistru;
4. Brut, Βρουτος, Prut;
5. Seret, Σέρετος, Siret.

Prin urmare, întregul spațiu de la Siret pînă la podul lui Traian, dar negreșit mai în specie fireasca cetate a Olteniei, era deșert, însă nu într-un înțeles absolut, precum se părea lui Suhm, ci numai în privința barbarilor.

Nemic nu poate fi mai prețios și mai elocinte ca această tacită mărturie a lui Porfirogenet despre nebarbarizarea Olteniei în secolul X.

Aci stăpîneau Basarabii.

Nu este trebuință de a face români pe negrii bulgari, fiind de ajuns că ei se aflau în vecinătate, sau mai bine zicînd gravitau în cercul atmosferic al banatului de Severin, de unde le și venea nuanța de *negri.*

În secolul X numai Dobrogea și vrun petec nedefinit din Bugeac se chemau Neagră Bulgarie prin apropiare cu Neagra Românie; peste trei

secoli însă, după ce Mesia întreagă se *basarabizase* deja mai d-a dreptul sub dinastia română a Asanilor, ceilalți slavi transdanubiani au început a numi *negri* pe toți bulgarii fără deosebire: „Tzrni-Bugari", precum am constatat-o mai sus în baladele poporane serbe din Besonov.

În interesul exactității este important a nu perde din vedere această distincțiune cronologică:

1. *Negreața* totală a Bulgariei datează de la anul 1200 încoace;

2. *Negreața* parțială a teritoriului de lîngă gurele Dunării precede cu mai mulți secoli, cel puțin de pe la anul 950.

Călugărul Nestor, pe care l-am văzut mergînd braț la braț cu împăratul Constantin Porfirogenet în cestiunea *Negrei Bulgarii*, ne-a mai lăsat tot dînsul un pasagiu despre *negrii unguri*, zicînd că pe la 950 ei trecură lîngă Kiev, de unde au pășit apoi mai departe spre Carpați.

Cuvintele cronicarului rus au rămas o enigmă, și enigmă ar rămînea pentru totdauna dacă nu ne-ar veni în ajutor un alt scriitor contimpurean, și chiar ceva mai vechi, deși foarte puțin cunoscut în genere, iar istoricilor slavi nicidecum[16].

Călugărul francez Ademar de Chabanne scria pe la 1020[17].

Așadară, posterior lui Porfirogenet, este totuși anterior lui Nestor.

Vorbind despre cucerirea Transilvaniei de către regele maghiar Sîntul Ștefan, el zice:

„Pornind războl asupra *Negrei Ungarii*, a reușit atît prin forță, cum și prin frică și amor, a o întoarce toată la credința cea adevărată".

Iacă și textul:

„Stephanus etiam rex Ungriae bello appetens *Ungriam Nigram*, tam vi, quam timore et amore, ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit"[18].

Istoricii maghiari vedeau foarte bine că e vorba de Transilvania, dar nu puteau precepe că de ce adecă să fie *neagră*.

„Este vro eroare!" exclamă Pray[19].

„Rău și fără cale!" adaugă Katona[20].

Și totuși Ademar nu numai că numește Transilvania „*Neagră* Ungarie", dar încă se mai silește ei însuși a motiva epitetul: „de aceea se cheamă Neagră Ungarie, *fiindcă poporul de acolo este negru ca etiopii*".

Textul:

„Dicitur pro eo, quod populus est *colore fusco, velut Etiopes*".

Iacă dară răsăriți pe față *capetele cele negre* din rebusul eraldic al *Basarabilor*, *negri* arabi din baladele serbo-bulgare, *Araby* din *Nibelun-*

genlied, *Neagra* Tătarie din crisovul țarului Ștefan Dușan etc., pe cînd în realitate ardelenii se deosebesc din contra prin albeața peliței, încît anglezul Boner se mira deunăzi de a găsi acolo: „figure gingașe și bălane ca o copiliță din Albion"[21].

Transilvania la nord, și Dobrogea la sud reflectau pur și simplu *negreața* cea poetică a țărei *Basarabilor*, pusă la mijloc între dînsele ca un centru comun de colorațiune.

Ademar își termină cronica cu vro patruzeci de ani înainte de a se fi născut Nestor.

Din toate provinciile supuse coroanei maghiare Ardealul este cea mai apropiată de Rusia, încît trebuia să-i fi fost orișicînd cea mai cunoscută.

Pe la 1100, și chiar ceva mai tîrziu, cînd scria Nestor, principalii locuitori ai Transilvaniei erau indigenii români și invazorii pecenegi: „Pecenatorum et Falonum campania", după expresiunea unui scriitor german din secolul XII[22].

În acest mod, povestind trecerea anterioară prin Rusia pe la anul 900 a unei gloate de pecenegi, analistul rus i-a numit foarte bine negri unguri, deși asemenea calificațiune nu li se cuvenea rigurosamente decît după așezarea lor în Transilvania, pe care am văzut-o a se fi chemat astfeli cu mult mai denainte.

O dată nemerind urma adevărului, nu ne va fi greu a-l constata acum în însuși textul lui Nestor, ale căruia cuvinte bine înțelese confirmă cele de mai sus.

Slavonește:

„...Obre, ichzse niest plemeni ni nasliedka, po sichze pridosza Peczeniezi, i paky idosza Ugri Czernii mimo Kyev, posliezsde pri Olzie"[23].

Adecă:

„Avarii s-au stins fără neam; după aceea au venit pecenegii și apoi au trecut negrii unguri lîngă Kiev mai tîrziu *sub Olga*".

Acest pasagiu n-are nici un dat cronologic, dar se știe că Olga a domnit între 945-955.

După ce descrie moartea principelui Oleg la 913, Nestor urmează sub anul 915:

„Pentru prima oară au venit pecenegii în Rusia"[24].

Despre pecenegi Nestor mai vorbește adesea în cursul cronicei sale; despre negrii unguri însă, veniți abia peste treizeci de ani după apariționea primului stol peceneg, nu mai găsim nicăiri nici o vorbă.

Ce s-au făcut cu dînșii?

Din Porfirogenet se știe că pecenegii erau împărțiți în mai multe triburi cu totul separate.

Nu toate deodată sosiseră din Asia, ci unele după altele, astfeli că antegarda apărînd la 915, partea cea mai întîrziată putea să ajungă peste trei decenii.

O asemenea mișcare treptată, trib după trib, se observă în istoria tuturor oardelor barbare din evul mediu.

Este evidinte că sub pecenegi și negri unguri Nestor înțelege una și aceeași naționalitate împărțită în triburi.

Dar care anume din triburile pecenege erau negrii unguri, ariergarda celorlalte?

Ademar răspunde:

„Acel ce s-a așezat în Transilvania".

Fără Ademar e peste putință a înțelege textul lui Nestor, precum fără Nestor e greu a nu bănui, dempreună cu Pray și Katona, vro posibilă încurcătură în textul lui Ademar; precum nu mai puțin amîndoi, Ademar și Nestor, n-ar fi instructivi fără Neagra Bulgarie a lui Constantin Porfirogenet; și precum iarăși nici acesta, nici Neagra Ungarie a celorlalți n-ar ieși din misteriu fără gradata desfășurare a întregei nomenclature: *Neagra* Cumanie, *Neagra* Tătarie, *Neagra* Românie, *Neagra* Bogdanie, voievodatul *Negrilor, Arabie, Basarabie.*

Numai gruparea fîntînelor secol după secol și chiar an după an, supunîndu-le apoi pe rînd și comparativamente unei analize omnilaterale, străbate labirintul.

Una din exigințele cele mai imperioase și mai dificile ale criticei este însă nu numai de a urmări adevărul, nu numai de a-l descoperi, ci încă a nu trece peste dînsul, adecă din prea mult zel a nu amesteca la un loc certitudinea și ceea ce nu este decît probabil, sau și mai puțin decît atîta.

Astfeli, deși ar fi poate un lucru comod, totuși noi nu vom mări argumentațiunea printr-o ipoteză a lui Zeuss, adoptată de către d. Rösler, cum că numele Σαβαρτοιάσφαλοι, sub care apar ungurii într-un pasagiu din Constantin Porfirogenet[25], n-ar fi decît o presupusă formă scandinavă *Svartiasphali,* adecă negri cumani[26].

În secolul X cumanii, veniți mai tîrziu după unguri și după pecenegi, erau de tot necunoscuți în Europa; și chiar să fi fost altfeli, tot încă prima ciocnire cu dînșii n-ar fi avut-o norvegii sau svezianii, ci grecii la Dunăre, încît mai curînd limba scandinavă adopta pentru a-i desemna vreun termen bizantin decît viceversa.

Oricare ar fi adevărata etimologie a cuvîntului Σαβαρτοιάσφαλοι[27], el n-are a face cu negrii unguri ai lui Nestor și Ademar, cari se rapoartă d-a dreptul la Transilvania.

La Transilvania, și-n parte chiar la Muntenia, precum Neagra Bulgarie se rapoartă în parte la Moldova, căci expedițiunea Sîntului Ștefan, aceea despre care vorbește Ademar, se întinsese pînă la un grad și asupra Țărei Românești[28]...

Mai rămîne Marea *Neagră*.

Italianul Formaleoni, scriind istoria comercială a Pontului, pleacă de la următoarele două preliminare:

1. Această mare nu s-a numit *neagră* din cauza brumozității sale, căci brumoasă a fost totdauna, dar nu totdauna se numea *neagră;*

2 Acest nume de *neagră* ea trebuia să-l fi moștenit de la vrun popor țărmurean, carele de asemenea se numea *negru.*

Ca teorie, ambele punturi sînt foarte nemerite; dar Formaleoni se perde într-un haos cînd se încearcă a găsi o aplicațiune.

El se opintește la cuvîntul *kara* ce are semnificațiunea de *negru* în diverse limbe orientale, și, oprindu-se aci, găsește numele anticului popor *carii* din Asia-Mică; iacă *negrii* în memoria cărora s-a botezat Marea *Neagră!*

Și mai mult decît atîta.

Știind că grecește μέλας însemnează *negru,* Formaleoni susține că famoșii navigatori și colonizatori *milezіani* ai anticității au fost *cari.*

Mai pe scurt, Marea *Neagră* se fi va numit astfeli după *negrul* popor cari-mileziani[29].

Lăsînd la o parte că Μιλήσιοι nu se deduce grecește din μέλας, încît n-are a face cu *negru;* lăsînd la o parte că milezianii erau eleni în toată puterea cuvîntului, încît dintr-înșii ieșiseră filosofii Tale, Anaximandru, Anaximene, istoricul Ecateu, oratorul Eschin etc.[30], pe cînd carii erau barbari, βαρβαρόφωνοι, după Omer[31], și chiar înșuși Formaleoni îi face tocmai sciți; lăsînd la o parte toate acestea și mai multe altele, să ne mărginim într-o singură observațiune.

Carii și milezianii se perd cu totul din istorie, unii grecizîndu-se, ceilalți persindu-se, înainte de începutul erei creștine.

Dacă Pontul s-a *negrit* de la cari sau de la mileziani, de la vreunul din aceste două popoare diferite, sau de la ambele împreună, după cum îi unifică Formaleoni, fie cum va fi, urmează în orice caz că evenimentul trebuia să se fi petrecut într-o anticitate foarte depărtată, cu cîțiva secoli înainte de nașterea Mîntuitorului.

A ști că *negreața* Pontului s-a ivit abia în evul mediu și a-i atribui totuși o origine carică sau mileziană, este cea mai flagrantă contradicțiune.

Formaleoni prevedea greutatea acestei obiecțiuni și spera să scape printr-o invențiune.

El zice că primul scriitor în care ne întîmpină *Neagra* Mare este Apian: „Il primo fra gli scrittori, che dasse all'Eussino il nome di Mar Nero, fu Appiano Alessandrino"[32].

Imposibil ceva mai fals!

Apian trăia în zilele lui Traian, cunoștea foarte bine Pontul îl menționează la tot pasul, mai ales în Μιθριδατεῖος, însă niciodată nu-l numește altfeli decît Πόντος ὁ Εὔξεινος sau simplu Πόντος[33].

Nu numai romanii, nu numai elenii din vechime, dar nici chiar arabii și perșii din evul mediu n-au cunoscut niciodată numele de Mare *Neagră*[34], ceea ce probează că el nu s-a putut naște nici pe litoralul sudic, nici pe cel oriental al Pontului.

Tătarii, slavii, scandinavii, ungurii, turcii de cînd s-au stabilit în Europa, iacă la cine ne întîmpină pentru primă oară această numire; adecă la toți acei ce cutrierară trei-înghiul marin vest-nordic, al căruia vîrf se află în gurele Dunării.

Însuși Formaleoni, printr-o ciudată contradicțiune, mărturește că: „Pontul s-a numit Mare Neagră de cînd încăpu sub dominațiunea tătarilor și turcilor, de unde rușii i-au zis apoi Czerno More și moldovenii Neagra Mare"[35].

Unde mai sînt dară carii, milezianii și pseudo-Apian?

Francezul De la Primaudaie, carele citise mai tot ce se referă la Pont în literaturele vechi și moderne, constată același fapt[36].

Într-un cuvînt, originea numelui Mării *Negre* se poate împinge cel mult pînă în secolul X, nu mai încolo; adecă în acea epocă în care feliurite triburi turce și tatare, chazari, pecenegi etc., au început a se mișca din răsărit cătră gurele Dunării, și-n care epocă noi văzuserăm mai sus formîndu-se o variată nomenclatură de sateliți *negri* în jurul centralului *negrism* al țărei *Basarabilor*.

Aproape toate numirile Pontului în evul mediu s-au format după diverse popoare mari și mici: uneori Mare *Romană* în înțeles de greacă, adecă a Romei Nouă; cîte o dată Mare *Rusă*[37].

În anticitate el se chema în același mod Marea Scitică: „Scythicus Pontus"[38] sau „Scythicum Mare"[39], după numele sciților, Marea Cimeri-

că: „Cimmerius Pontus"[40], după numele cimerilor, Marea Amazonică: „Amazonius Pontus"[41], după numele Amazoanelor, Marea Sarmatică: „Sarmaticum Mare" sau „Sarmaticus Pontus"[42] etc.

Numele anticilor feniciani însemnînd *roșii*, grecește Φοίνικες, latinește *Poeni* de la „puniceus" – φοινίκιος, ebraiește *Edom* etc., golful învecinat cu Fenicia a fost numit în toate limbele „Marea Roșie"[43].

Tot astfeli Pontul fu botezat *negru* din cauza românilor.

O probă directă sînt chiar turcii și tătarii, și nu cei de astăzi, ci străbunii lor din secolul XIV.

Pe la 1390, fiind prins rob de către otomani și auzind de la dînșii numele turco-tătar *Kara-denghiz*, neamțul Johann Schiltberger ceru naturalmente o traducere și s-a informat că această *Neagră* Mare însemnează a *Kara-Iflakilor*, încît în relațiunea călătoriei sale ne izbește dodată cu surprindere că orașul Tesalonica se află: pe țărmul Mării Românești[44].

De la pecenegi, de la chazari, de la triburile orientale mai mănunte, coprinse sub aceste două vaste etichete confederative și împrăștiate în evul mediu pe tot lungul septentrional al Pontului, *Neagra* Mare trecu la turci și la tătări sub forma *Kara*-denghiz, la slavi sub acea de *Czerno*-more, la scandinavi *Svarta*-haf și așa mai încolo, iar grecii o împrumutară de la osmanlîi, prefăcînd-o în Μαυρο-θάλασσα, sau poate s-o fi avut și ceva mai denainte.

La unguri, notarul anonim al regelui Bela o numește lătinește: *Nigrum mare*[46].

În sus de Dunăre pînă pe la Crim, în jos de Dunăre pînă pe la Varna, în sus și în jos revărsîndu-se, ca dintr-o pîlnie răsturnată, anume din basinul carpatino-danubian, iacă propriu-zisa *Neagră* Mare, pe cînd de dincolo de Meotide și de dincolo de Bosfor ea niciodată nu se chema astfeli pînă la moderna generalizare a terminologiei geografice.

Am finit și cu Pontul, completînd pe deplin *neagra* atmosferă a Munteniei în evul mediu.

66
Harta epică a Arabiei de la Dunăre

Negrul provoacă ideea de *alb*.

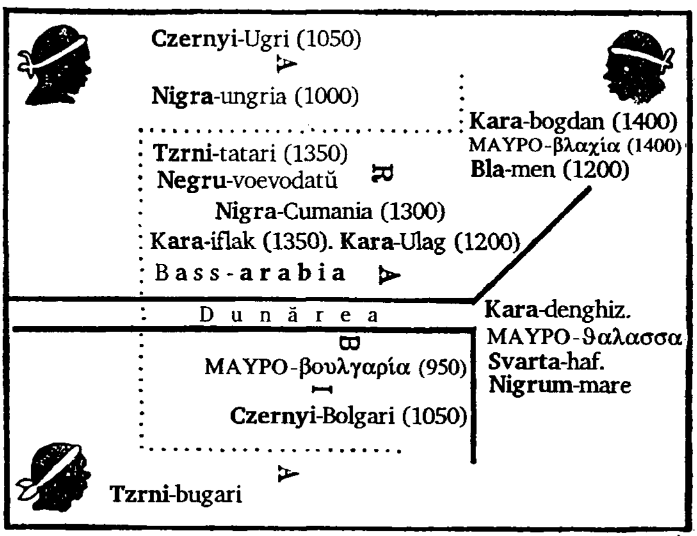
România carpatină fiind *neagră*, iacă dară că un copist al lui Villehardouin numește pe cea balcanică „Românie *albă*"[1], dar numai într-un singur pasagiu și n-o mai găsim aiuri, ceea ce arată că antiteza nu trecuse nicăiri la popor.

Transilvania fiind Ungarie *neagră,* Ademar și Nestor numesc pe maghiarii propriu-ziși unguri-*albi;* însă cel întîi se grăbește a lămuri el însuși că această albeață n-are altă rațiune decît spre a distinge Panonia de Ardeal: „dicitur Alba Ungria ad differentiam Ungriae Nigrae"[2], pe cînd negreața Transilvaniei este anterioară antitezei, bazîndu-se pe capetele cele negre ale *Basarabilor:* „populus est colore fusco velut *Etiopes*"[3].

Pontul fiind Mare *Neagră,* grecii, slavii, turcii au atribuit epitetul de *albă* Mării Ionice[4].

Cronicarul maghiar Kezai botează pe cumanii cei adevărați *Comani-albi* prin opozițiune cu *Comani-nigri* de la Dunăre[6].

Fără a înmulți exemplele, vom semnala numai că pretutindeni acest epitet de *alb* este izolat, accidental, cu totul străin literaturei poporane, limbisticei și diplomaticei, în timp ce *Neagra* Românie, *Neagra* Tătarie, *Neagra* Comanie etc., purcezînd toate din *Basarabie,* formează un întreg ciclu compact, solidar, strictamente circumscris din toate părțile între *Neagra* Ungarie, *Neagra* Bulgarie, *Neagra* Mare, și pe care-l putem rezume prin următoarea mapă epică a *Arabiei* dunărene:

E foarte important de a observa caracterul poetic al acestei nomenclature, căci numai astfeli se previne o obiecțiune ce s-ar putea face: cum oare o țărișoară ca Oltenia să-și reverse numele asupra unui spațiu atît de întins, ajungînd indirectamente a fi cunoscută pînă-n Islandia? Una din proprietățile cele mai distinctive ale poeziei poporane din toți timpii și din toate regiunile este de a mări pînă la dimensiuni colosale nește lucruri foarte mici, micșurînd din contra pînă la nulitate pe cele foarte mari.

În *Nibelungenlied* teribilul Atila devine pitic față cu obscurul Hagen, din care iese dodată un gigante.

În epica franceză Carol cel Mare este o nemica pe lîngă Roland, deși acesta n-a fost în realitate decît un biet „praefectus Britannici limitis", pe care cronicarul contimpurean Eginhard abia-l menționează cu ocaziunea bătăliei de la Roncevaux.

La elini Ahile și la spanioli Cid sînt neste iperbole poporane analoge.

La vecinii noștri serbi și bulgari nu auzi nici o vorbă despre împăratul Șfefan Dușan, una din figurele cele mai grandioase în întreaga istorie a ginții slavice, și totuși poporul înalță acolo pînă la cer în toate baladele pe un „Crăișor Marcu", o personalitate fără nici o însemnătate istorică, un simplu condotier în armata turcă, carele însoțise pe sultanul Baiezid într-un războl contra marelui Mircea și a fost ucis într-o bătălie de lîngă Craiova de către un boier român numit Ratco, deși pe acesta, învingător al semizeului bulgaro-serb, nemini nu-l celebrează![6]

67
Concluziunea despre Arabia de la Dunăre

Așadară în secolul X, între anii 900-1000, la marginea primului mileniu după Crist, întregul basin dintre Balcani și Carpați și chiar ceva mai încolo căpătase brumoasa famă de *negru*.

Acest fenomen provenind printr-o poetică asociațiune de idei din descompunerea numelui *Basarabie*, prin care se caracteriza mai în specie banatul Severinului, se trage o necesară consecință că cu mult mai denainte, cel puțin în secolii VII-VIII, teritoriul oltean era deja cunoscut ca *Basarabie*, căci cauza nu poate a nu fi anterioară propriilor sale efecte.

Logica nu se oprește aci.

În privința *Negrei* Ungarii, *Negrei* Bulgarii, Mării *Negre*, *Negrei* Tătarii, *Negrei* Cumanii, *Negrei* Bogdanii, *Blà*-menn, Μαυροβλαχία, *Araby*,

Kara-Iflak etc., *Basarabia* este o cauză; însă totdodată dînsa ne apare la rîndul său ca un simplu efect în calitatea-i de nume dinastic al Munteniei, adecă un ce datorit secolarei dominațiuni la Dunărea de jos anume a neamului Basarabilor.

Prin urmare, dacă *Basarabia,* ca desemnațiune teritorială, datează dintre anii 600-700, cată să admitem că *Basarab,* ca desemnațiune domnească, trebuia să fie și mai antic, din secolii V, VI sau mai sus.

În tomul III, scriind istoria ierarhică a Țărei Românești, noi vom dezbate pas la pas pe bazea fîntînelor analele neamului basarabic, începînd înainte de colonizarea Daciei și demonstrînd microscopicește etimologia cuvîntului Basarab; de astă dată ne e peste putință a antecipa asupra unui lung șir de dezvoltări prealabile.

68
O coincidință la românii transdanubiani

Vorbind despre celelalte vechi numi teritoriale ale voievodatului Basarabilor: *Țară Românească, Muntenie,* și *Vlahie Mare,* noi am indicat pentru fiecare din ele o nomenclatură corespundinte la frații noștri de peste Dunăre.

Același fenomen, deși numai în germene, ne întîmpină în privința numelui dinastic *Basarabie.*

Urcarea pe tron a neamului Asanilor, o ramură a Basarabilor de la Olt, cavaleri cu *capete negre* unii și alții, era cît p-aci să prefacă întregul imperiu româno-bulgar în *Asanie;* dar foarte scurta durată a glorioasei dinastii, stinse abia după două-trei generațiuni, a poprit definitiva formulare a noii numiri.

Misionarul papal Ricard de pe la 1230 zice: „am ajuns la Constantinopole prin *Bulgaria lui Asan*"[1].

N-a trecut totuși un semisecol, și o mulțime de alte familii, care de care mai obscură, au început a se succede sub văduvita porfiră a Asanilor.

Pentru ca o dinastie să transmită numele său unei țăre într-un mod durabil, se cer nu ani, ci veacuri.

În Oltenia Basarabii erau antici deja în secolul VI, și numele lor, transmițîndu-se teritoriului de pe atunci și mai denainte, n-a încetat a fi în floare pînă în secolul XV; peste Dunăre însă tînăra creangă asanică a Basarabilor, mai puțin norocoasă decît tulpina-i din Carpați, s-a șters ca meteorul, deșteptînd într-o clipă admirațiunea și perzîndu-se apoi pentru totdauna.

Aceasta-i diferința între *Basarabie* și *Asanie*, una despărută din fașă, pe cînd cealaltă, după o viață multisecolară, reuși a se eterniza direct și indirect pe toată întinderea basinului istrian.

69
Importanța unei nomenclature teritoriale

Trăgîndu-se din pagină în pagină și din coală în coală, nomenclatura Munteniei în secolul XIV a luat pînă aci pe nesimțite proporțiunile unui volum; și totuși, departe de a ne căi cît de puțin, noi credem că numai astfeli ne-a fost cu putință a da o temelie solidă ulterioarelor noastre cercetări.

În privința statelor, ca și-n a indivizilor, după ce s-a îmbrățișat mai întîi printr-o răpede cătătură configurațiunea lor generală, un aspect masiv al suprafeței totale, primul pas este apoi de a întreba: cum te cheamă? Și dacă un stat sau un individ va fi fost cunoscut cumva sub mai multe numi, cată să le precizăm succesivamente pe toate, constatînd identitatea persoanei, fiindcă altfeli ne-am expune dintr-un singur om a face doi sau din doi oameni unul singur, în loc de a atribui, după famosul precept al lui Iustinian: *suum cuique.*

Lectorii noștri s-au convins deja că numai neștirea nomenclaturei împedecase a discerne originea olteană a vechii dinastii princiare din Moldova; numai neștirea nomenclaturei mănținuse în picioare fabula despre Negru-Vodă; numai neștirea nomenclaturei a petrificat atîtea grave aberațiuni despre Ungro-Vlahia, despre modalitatea anexării Făgărașului cătră Muntenia, despre *voivodatus Bessarabiae* și mai cîte altele; numai neștirea nomenclaturei a servit a întuneca o grămadă de lumine de prima importanță pentru istoria noastră națională, dintre cari abia o parte au fost dezbătute mai sus, cele mai multe rămînînd în rezervă.

Cît de necesară, cît de nedispensabilă este o stăruitoare aprofundare preliminară a cestiunilor nominale în orice studiu istoric, ne-o arată o nenorocită experiință a răposatului Heliade, om de geniu, bărbat providențial, dar înzestrat cu prea puțină doză de răbdare spre a fi putut înfrunta cu izbîndă analiza critică.

Într-unul din opusculii săi, atît de bine scriși și atît de rău documentați, el zice între altele:

„În mediul-ev Dacia era reputată în toată Europa de desciplina ei ecleziastică. Organizarea cenobiilor și monastirilor, și organizarea civi-

lă și militară în Dacia era exemplară. Ariosto, ce a stat în secolul XV, cîntînd cavalerii secolului VIII din imperiul lui Carolmagnu, cînd e vorba de eroi și eroine sații de ale lumii, spune că veneau în monastirile Daciei și se închinau devotîndu-se lui Dumnezeu:

> Dalinda per voto, e perchè molto sazia
> Era del mondo, a Dio volse la mente;
> Monaca s'endò a render fin in Dazia,
> E si levò di Scozia immantamente.
>
> *(Orlando Furioso, canto VII, sex. 16).*

Apoi Heliade urmează:

„Este în uzul poeților a descrie cînd vorbesc de un ce nou și necunoscut. Aci Ariosto e așa de răpede, vorbind de monastirile din Dacia, ca și cum am vorbi noi de Pasărea sau de Viforîta. Parc-ar fi zis: se dusese colo în Dacia, unde știți cu toții că creștinismul și pietatea sînt de exemplu"[1].

Așadară Dalinda pleacă din Scoția pentru a se călugări în Dacia.

Dar în ce feli de *Dacie?*

Aci s-a păcălit Heliade.

Pe la finea evului mediu, începînd de la suta X, nu România, ci Danemarca, pe care numai apa o desparte de Scoția, încît tocmai într-acolo era drumul firesc pentru eroina lui Ariosto, se chema în toți scriitorii occidentali și în toate actele oficiale externe și interne: *Dacia, Datia, Dazia.*

În același secol cu Ariosto noi vedem pe regele danez Eric XIII intitulîndu-se: „Dei gratia regnorum *Daciae,* Sveciae, Norvegiae etc. rex"[2], încît Heliade și aci ar fi trebuit să traducă: „regele *României,* Sveziei și Norvegiei".

În același secol cu Ariosto circula prin Italia o nuvelă poporană în care joacă rolul principal un „Imberto rè di *Dazia*"[3]: Heliade ar fi putut susține iarăși că acest nume german denoată pe vrun principe din România.

Pe la 1519 regele danez Cristiern II, dîndu-și în limba franceză titlul de „roy de *Dace*"[4], trămitea din Copenhaga la Paris amicului său regelui Francisc I niște cîni de vînat, despre cari scrie în epistolă: „certains chiens levriers, tant de Russie que de *ce pays de Dace*"[4].

Nu cumva Heliade s-ar fi încercat a ne asicura despre româneasca origine a acelor dulăi?

Muscalii pînă astăzi numesc pe danezi *Daciani* (Datczanin), întrebuințînd totodată în privință-le adiectivul *dacic* (datskii)[5].

Iacă unde se aflau monastirile lui Ariosto și se ducea bigota Dalindă!

Dazia, Datia, Dacia, ca o desemnațiune normală a Danemarcei în toate fîntînele apusene din veacul de mijloc, este ceva atît de cunoscut încît nu e permis ca să n-o știe oricine pretinde a se fi ocupat măcar în treacăt cu studiul istoric[6].

Numai ignoranța acestui punt împinsese pe nemuritorul Heliade a băga pe bietul Ariosto pe la călugărițele noastre din Pasărea și din Viforîta, celebrînd ca din senin o antică „disciplină ecleziastică", altfeli foarte dubioasă pe țărmii nordici ai Dunării de jos![7]

Ferindu-ne de perspectiva unei asemeni confuziuni și ecuivocități, noi am insistat atît de mult asupra nomenclaturei, și tot încă n-am limpezit-o întreagă, căci puține țăre și puține națiuni pe fața globului pămîntesc au purtat în întru și-n afară mai feliurite numi geografice și etnografice.

Geție, Goție, Atel-cuzu, Oltenie și mai multe alte denumiri a căror întrebuințare se mărginea în parțialul cerc al unor deosebite epoce sau al unei deosebite specii de sorginți istorice, fără a fi fost răspîndite sau perpetuate, nu și-au putut găsi loc în dezvoltările noastre de mai sus, consacrate exclusivamente unei nomenclature generale și stabile; dar totuși ele vor fi dezbătute fiecare mai la vale.

Acum să recapitulăm în cîteva cuvinte, într-un mod pe cît se va putea mai plastic, esențialele concluziuni ale acestui lung studiu, grăbindu-ne a păși înainte.

70
Recapitularea despre nomenclatura Țărei Românești

Principalul nume al Munteniei, meritat prin desbarcarea legiunilor romane ale lui Traian la Severin și prin persistința de atunci și pînă astăzi a elementului latin în laturea Oltului, chiar în acele momente periodice cînd el se eclipsa în celelalte cătune ale Daciei, este România prin excelință: *Țară Românească.*

Slavii și germanii cunoscînd pe vechii romani sub epitetul de vlahi, adecă dominatori, și astă calificațiune, lipsită mai în urmă de primitivul său înțeles de supremație, devenind o traducere adecuată a cuvîntului „Romanus", Muntenia a fost zisă *Vlahie* dentîi de către slavo-germani, apoi prin împrumut de către greci, unguri, orientali, purtînd acest nume

mai cu preferință denaintea celorlalte provincii ale Daciei, ca una ce mai cu preferință reprezinta românismul.

Eponimi, individualizări, personificațiuni ale acestor două forme, ambele manifestînd originea națională, erau Roman-Vodă și Vlăhiță-Vodă, umbroase figure mitologice, create în evul mediu și cari trăiau încă în tradițiunea poporului nostru pînă pe la finea secolului XV.

Adoptînd pentru uz liturgic și oficial limba slavică și știind că vorba *vlah,* deși de proveninţă străină, nu este totuși decît un exact echivalinte al cuvîntului *român,* fără ca să fie coprinsă în ea cea mai mică idee de reprobațiune, muntenii au admis-o ei înșii.

Pe la 1160-1180, anexîndu-se cătră banatul Severinului teritoriul făgărășean de peste Carpați, rupt din corpul Transilvaniei, această creștere a statului muntean pe socoteala maghiarilor a început a se exprime de atunci încoace prin Ungro-Vlahie, ca și cînd s-ar zice Făgăraș-Severin, care nume, denotînd noua compozițiune administrativă a țărei, a luat loc în titulatura celor doi capi ai națiunii, dentîi principele și mai tîrziu metropolitul, dar numai în acte slavice și grece, căci în cele latine el ar fi provocat o intempestivă susceptibilitate din partea Ungariei contra unei nomenclature corespunzătoare literalmente cu: „terra Ungriae-et-Vlachiae".

Predomnirea Carpaților a mai cîștigat voievodatul Basarabilor următoarea nomenclatură omogenă, egalmente raspîndită în întru și-n afară:

Țară Muntenească, uzată dopotrivă de ambele laturi ale Milcovului;

Transalpina, adecă Peste-Muntenia, care ne întîmpină mereu în fîntîne latine, fie maghiare, fie papale, fie chiar române etc.

Multany, nume polon corupt prin schimbarea lui *n* în *l* din forma românească locală „Muntenie";

Vrance, nume moldovenesc, datorit creștetului alpestru prin care se desemna despre Moldova fruntaria ost-nordică a Țărei Românești;

Havas-Alföld, adecă Muntenia de Jos, nume maghiar pe care graiul unguresc din Ardeal îl prescurtează în *Alföld.*

Muntenia sau Țara Românească, atît prin întinderea hotarelor sale în comparațiune cu ale celorlalte staturi române din evul mediu, pe cît mai cu seamă prin prestigiul de a fi fost totdauna centrul mișcării românismului la nord de Dunăre și chiar pentru românimea transdanubiană, mai purta un nume, pe care-l aflăm în fîntîne istorice sub două forme:

Grosse-Walachie, Valachia-Major, Vlachia-Maggiore etc., adecă România mare, la străini;

Mare voievodat, în titulatura princiară internă.

Deja cu mult înainte de secolul VI, dominaţiunea neamului Basarabilor d-a stînga Oltului lăţise asupra teritoriului numele de *Basarabie*, conservat apoi fără întrerumpere pînă-n suta XV, cînd o parte a statului muntean de la Galaţi pînă la Chilia trecînd sub stăpînirea Moldovei, această denominaţiune a început a se aplica din ce în ce mai exclusiv către regiunea Bugeacului, iar de la 1812 guvernul moscovit a întins-o asupra întregului spaţiu dintre Prut şi Nistru.

Cuvîntul coprinzînd în sine elementele *s* + *r* + *b*, s-a întîmplat uneori a se confunda *Basarabia* cu *Serbia*, încît ca serbi erau consideraţi cîteodată, simplu din cauza acestei gratuite asonanţe, atît anticii Basarabi de la Olt, precum şi o ramură a lor mai nouă, urcată pe la 1375 pe tronul Moldovei în persoana lui Petru Muşat; dar nu numai aci s-a răsfrînt acţiunea omofoniei, ci încă într-un alt fenomen fără alăturare mai remarcabil prin mulţimea, varietatea şi importanţa consecinţelor.

Printr-un rebus eraldic, foarte comun în simbolismul din toate epocele şi din toate ţările, Basarabii, descompunîndu-şi străbunul nume gentiliţiu în *Bas-arab*, purtau din timpi imemoriali în stema lor nobiliară unul sau mai multe capete de *arabi*, adecă *negre*, ceea ce pe de o parte a dat naştere famosului mit al lui *Negru-Vodă* ca fundator al statului basarabesc, iar pe de alta a creat pentru întreaga Românie, şi chiar pentru regiunile limitrofe, o întinsă nomenclatură teritorială *sui generis*.

Poezia poporană a vecinilor noştri slavi şi teutoni a fost naturalmente încîntată de a putea găsi în apropiare la Dunăre o fantastică *Arabie*, pe care s-au şi grăbit a o celebra baladele serbe şi bulgare ca *Tzrni-Arapi* sau „Negri-arabi", cîntul epic german al Nibelungilor ca *Araby*, pînă şi sagele scandinave din Islandia ca *Blà-menn* sau „Arabi", iar mongolii, turcii, grecii şi ungurii sub feli de feli de forme, devenite ceva mai prozaice prin suprimerea arabismului şi conservarea numai a echivalintului său de negru: *Kara-Iflak*, *Kara-Bogdan*, *Nigra-Cumania* etc.

Eminamente poetic, acest epitet nu se putea înfige într-o singură regiune definită, preciziunea fiind tot ce este mai proză, şi astfeli deja în secolul X – căci n-am voit a ne urca mai sus docamdată – noi vedem epica negreaţă a ţărei Basarabilor lăţindu-se nu numai pretutindeni între Carpaţi şi Dunăre, dar mai împresurînd încă un spaţiu transcarpatin prin metamorfozarea Transilvaniei în Neagra Ungrie, un spaţiu transdanubian prin Neagra Bulgarie, şi chiar însuşi Pontul se preface în

Neagră Mare, adecă se-nnegreşte tot coprinsul albiei istriane pe ambii ţărmi ai fluviului, avînd drept punt de plecare *Basarabia*, cuibul *negrilor* voievozi.

Afară de „Neagra Românie", rămasă la otomani în uz vulgar pînă-n momentul de faţă, toate celelalte numiri ale noastre *arabice*, pînă şi rădăcina lor Basarabie, încetînd de secoli a se mai aplica cătră ţara Românească, încît numai poporul de pe la Cîmpulung mai conserva o obscură tradiţiune despre acel Negru-Vodă, adecă acel ban al Severinului carele cucerise între 1160-1210 Făgăraşul, Muscelul şi Argeşul, urmează dară fireşte că legendarii, cronicarii şi chiar istoricii moderni ai românilor, puţin diliginţi în răsfoirea fîntînelor, au transformat originile statului muntean într-un haos de contradicţiuni, de falsuri, de travestiri, de imposibilităţi, aducînd pe Basarabi din Bugeac, făcînd „întîi descălecător" pe tatăl marelui Mircea, silindu-l să domnească cînd la 1215, cînd la 1240, cînd la 1290 etc.

Ne rezumăm.

Nomenclatura Munteniei, în parte existinte încă şi-n parte despărută după secolul XIV, se reduce la următorul tabel:

I. După originea naţională *r o m a n ă*:

1. ŢARA ROMÂNEASCĂ, nume etnic intern poporan;
2. VLAHIA, nume etnic slavo-german, trecut la toţi ceilalţi străini şi admis în limba oficială internă;
3. UNGRO-VLAHIA, nume intern strictamente administrativ, civil şi ecleziastic, exprimînd revendicarea de sub *Ungrie* şi anexarea cătră *Vlahia* a ţărei Făgăraşului.

II. După aspectul *m u n t o s* al tărîmului:

4. ŢARA MUNTENEASCĂ, nume topografic intern, întrebuinţat pe ambele maluri ale Milcovului;
5. TRANSALPINA, adecă Peste-Muntenie, nume topografic oficial latin, extern şi intern;
6. MULTANY, mai corect *Muntany*, nume topografic polon, desfigurat din cel intern;
7. HAVAS-ALFÖLD, adecă *Muntenie de Jos*, nume topografic maghiar;
8. VRANCEA, nume topografic poporan moldovenesc.

III. După *m ă r i m e a* teritoriului şi a prestigiului:

9. ROMÂNIA MARE, Valahia-major, Grosse-Walachie etc., nume ierarhic extern;
10. MARE VOIEVODAT, nume ierarhic oficial intern.

IV. După dinastia *B a s a r a b i l o r:*

11. BASARABIA, nume dinastic intern și extern;

12. ARABIA, nume dinastic poetic poporan slavo-german;

13. NEGRU VOIEVODAT, țara lui *Negru-Vodă,* nume dinastic poetic poporan intern;

14. BLA-MENN, *Negrii*-oameni, nume dinastic poetic scandinav;

15. NIGRA-CUMANIA, probabilmente *Fekete-Kunok,* adecă *Negrii-comani,* nume dinastic maghiar, aplicabil și cătră Moldova;

16. KARA-ULAG, *Neagră Românie,* nume dinastic mongol;

17. TZRNI-TATARE, *Neagra Tătarie,* nume dinastic serb;

18. KARA-IFLAK, *Neagră Românie,* de unde apoi *Kara-Bogdan* pentru porțiunea d-a dreapta Milcovului, nume dinastic turc;

19. ΜΑΥΡΟ-ΒΛΑΧΙΑ, nume dinastic neogrec, mai cunoscut relativamente la Moldova.

Toate acestea într-o strînsă legătură de origine cu NEAGRA UNGRIE ca numele Transilvaniei, cu NEAGRA BULGARIE ca numele Dobrogii, și cu MAREA NEAGRĂ...

Note

1

1 Vechea cartă a Munteniei în ASCHBACH, *op. cit.*, și în FRÖHNER, *La Colonne Trajanne,* Paris, 1865, in-8.
2 NEUGEBAUER, *Dacien aus den Überresten des klassischen Alterthums,* Kronstadt, 1851, in-8, nr. 4, p. 72.
3 *Narracione della infelice morte dell'Sigr Alouis Gritti,* reprodusă după un manuscript al Bibliotecii St. Marcu din Veneția în *Magyar Történelmi tár,* t. 3, p. 22: „La lingua loro e pocco diversa dalla nostra Italiana *si dimandono in lingua loro Romei perchè dicono esser venuti anticam da Roma* ad habitar in quel paese, et se alcuno dimanda se sano parlar in la loro lingua valacca, dicono a questo modo: sti Romineste, che vol dire: sai tu Romano?... Ne racontono tutta l'historia della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese, che fu questa: che *havendo Trajano Impre debellato et acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati, et la fece come Colonia de Romani, dove essendo questi discesi da quelli antichi, conservano il nome de Romani...*"

2

1 Letop., 1, 9. – Cf. MURGU, *Beweis dass die Wallachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind,* Ofen, 1830, in-8, p. 3 sq.
2 URECHE, *Letop.*, I, 97.
3 LAURIAN, *Tentamen criticum in originem linguae valachicae,* Viennae, 1840, in-8, p. XVIII, nota.
4 MAIKOV, *Istoria srbskoga naroda,* Beograd, 1858, in-8, p. 345.
5 SALVERTE, *op. cit.*, II, 135: „Jamais peuple ne s'est donné à lui-même un nom peu honorable: *tant d'humilité ou de sottise n'est pas dans la nature.* Un nom offensant pour la nation qu'il désigne lui a été imposé par un autre peuple, et *non accepté par elle; ou bien il ne nous est parvenue que traduit inexactement*".
6 Diploma din 1362, în FÉJER, IX, 3, 502: „nostrum dilectum *Olachum, comitem* Ladislam..." – Diploma din 1291, în TEUTSCH u. FIRNHABER, 167: „Universis *nobilibus* Saxonibus, Siculis et *Olachis...*" etc.
7 MIKLOSICH, *Lexicon Palaeoslovenicum,* Vindob., 1865, in-8, p. 68, după multă bătaie de cap reușește a aduce numai două exemple în astă materie, cari și acelea se referă ambele la „ciobanii *români*" de peste Dunăre.

8 SALVERTE, *op. cit.*, II, 107: „Vlach ou vlachi, en albanais signifie pasteurs; tel est, suivant M. Pouqueville, le nom national des Valaques nomades; les noms qu'ils reçoivent des Turcs et des Grecs ont la même signification (POUQUEVILLE, *Voyage dans la Grèce*, t. 2, p. 151, 206-11 sq.). *M. Constantin Polychroniadès, natif du canton de Zagori en Epire, que j'ai consulté sur ce sujet, nie que vlach ait jamais signifié pasteur en langue schip ou albanaise*". – De aceeași natură este și aserțiunea lui FRAAS, ap. RÖSLER, *Rom. Stud.*, 119, cum că grecește Βλάχος înseamnă pe *țăran*. Țăranii *români* din Grecia sînt Βλάχοι, da; însă numai țăranii *români*.

9 KARAGICI, *Lexicon Serbico-Germanico-Latinum.*, Vindob., 1852, in-8, p. 68: „Srbi zakona Turskoga u Bosni i u Hertzegovini, a tako i oni zakona rimskoga, kako u Bosni i u Hertzegovini, tako i u tzarstvu Austriiskome izvan Dalmatziie zovu i to kao za porugu Vlasima brat'u svoiu zakona grczkoga".

10 JIREČEK, *Entstehen christlicher Reiche vom J. 500 bis 1000*, Wien, 1865, in-8, p. 225: „Als die Slovenen in fünften Jahrhundert die östlichen Laender der thrakischen Halbinsel eroberten, wurden die Dako-Romanem des rechten Donau-ufers theils auf das linke gedraengt, theils nach Westen, Norden und Süden versprengt. Ein Theil scheint nördlich von der Save, in die später als *kleine Walachei* bezeichnete Gegend Slavoniens, ein anderer gegen das adriatische Meer hingezogen zu sein, wo ein zwischen Dalmatien, Croatien und Bosnien gelegenes Gebiet ehemals *Wlachien* hiess. Beiderseits wurden die Dako-Romanen slavisirt. Insbesondere waren die *Morlachen*, welches Wort aus *Maurovlach (schwarzer Wlache)* enstanden ist, ursprünglich solche Daco-Romanen; slavisch nennen sie sich noch jetzt *Vlach*, also mit jenem *Gemeinnamen, der bei den Slaven seit jeher für Römer oder deren Stammverwandte üblich war. Auch die nun ganz slavischen Walachen der mährischen Karpaten dürften ähnlichen Ursprungs sein*"

11 ŠAFAŘIK, *Slowanské starozitnosti*, Praha, 1837, in-8, p. 196–201, 307-8. – DOBROWSKY, în MUELLER's *Nestor*, Berlin, 1812, in-8, p. 183, și-n *Jahrbücher der Litteratur*, Wien, 1827, t. 37, p. 13-14, ap. ŠAFAŘIK, 199, nota 37. – Cf. ŠAFAŘIK, *Über die Abkunft der Slawen*, Ofen, 1828, in-8, p. 156-7.

12 MEIDINGER, *Die deutschen Volkstämme*, Frankfurt, 1833, in-8, p. 108: „Gal-Wealas, Gal-Walas, Gar-Walas, für Galli, *Gallische Wälchen*, und Gal-Weala-ric, für Gallia".

13 NESTOR, *Textum russico-slovenicum*, ed. Miklosich, Vindob., 1860, in-8, p. 2: „do zemli aglian'sky i do *vlasz'szky*... Agliane, Galiczane *Vlachove*..."

14 *Ib.*, p. 3: „*Vlachom* bo nasz'd'szem na Slovieny na Dunaiskyia..." – p. 12: „Siediachu bo tu priezsde Slovieni, i *Vlachove* priiasza zemliu."

15 *Ib.*, p. 12: „Ugri prognasza *Vlachy* i nasliedisza zemliu..."

16 Cel mai bun exemplu, împrumutat din *Mimânsâ,* vezi în COLEBROOKE, *Essais sur la philosophie des Hindous,* trad. Pauthier, Paris, 1833, in-8, p. 138, 307. – Cf. LASSEN, *Indische Alterthumskunde* Bonn, 1843, in-8, t. 1, p. 855.
17 ARISTOPHAN, *Aves,* vers. 200. – HERODOT, II, 158. – OVID., *Trist.*, V, 10 etc.
18 KUHN, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, Berlin, 1852, in-8, t. 2, p. 252, 260. – MAX MUELLER, *La science du langage,* Paris, 1867, in-8, p. 103.
19 CURTIUS, *Griechische Etymologie,* Leipzig, 1869, in-8, p. 540.
20 GAUGENGIGL, *Älteste Denkmäler der deutschen Sprach rhalten in Ulfilas,* Passau, 1849, in-8, t. I, p. XLVII. – GABLENTZ ue. LOEBE, *Glossarium der gothischen Sprache,* Leipzig, 1843, in-4, p. 184. – BUTTMANN, *Lexicologus,* Berlin, 1818, in-16, t. 1, p. 190. – Mai cu seamă vezi: DIEFENBACH, *Wörterbuch der gothischen Sprache,* Frankfurt, 1851, in-8, t. 1, p. 175-7, unde aduce în comparațiune, între celelalte, cuvîntul persic: *v â l â, magnus, excelsus.* – Pentru radicala sanscrită, EICHOFF, *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde,* Paris, 1836, in-4, p. 328.
21 VIRG., *Aeneid.*, I, 282.
22 HERODOT, VII, 64.
23 *Origines indo-européennes,* I, 87.
24 În cronica rusă a lui Nestor, după manuscriptele cele mai vechi, în loc de *Woloch* se spune *Wolot,* precum arată SCHLÖZER, *Nestor,* Göttingen, 1805, in-8, t. 2, p. 81, și TATISCZEW, *Istoria Rossiiskaia,* Moscva, 1768, in-4, t. I, p. 306. – În bula papală din 1234, ap. THEINER, *Monum. hung.*, I, 131, tot astfeli se numesc românii: „quidam populi qui *Walathi* vocantur... cum eisdam *Walathis...*" – Volot se contrage slavonește în *Vlat,* ca și *Voloch* în *Vlach:* vezi MIKLOSICH, *Lex.*, 66.
25 CZULKOW, *Abevega russkich suievierii,* Moscva, 1786, in-8; p. 69: „Woloty, sii straszilíscza byli velikany iznaczili u Slavian tozse czto u Grekov giganty". – Cf. REIFF, *Dictionnaire russe-français,* Petersburg, 1835, t. I, p. 89: „*Welet ou Wolot, géant.*"
26 DU CANGE, VI, 962: „*Waliscus, Wealh, sax. mancipium...*" – *Ibid.*, verbo *Wallus*: „Silvester Giraldus in descriptione Cambriae, cap. 7: *Saxones lingua sua extraneum quemlibet Wallum vocant*". – Cf. NEUMANN, Die *Völker des südlichen Russlands,* Leipzig, 1847, in-8, p. 149.
27 GUIZOT, *Essais sur l'histoire de France,* 9-e éd., Paris, 1857, in-8, p. 173: „La Barbare valait d'ordinaire plus que le Romain, le propriétaire plus que le simple colon, l'homme libre plus que l'esclave". D-o parte germanul, proprietarul, omul liber; de cealaltă romanul, clăcașul, sclavul; două scări foarte caracteristice. – Cf. LIUTHPRANDUS, scriitor din secolul X, apud DU CANGE, *Glossarium mediae Grecitatis,* Lugduni, 1688, in-f, p. 130, verbo Ῥωμαῖος: „quos nos, Longobardi scilicet, Saxones, Franci, Lotharingi, Bajoarii, Suevii, Burgundiones, tanto dedignamur, ut inimicos nostros com-

moti, nil aliud contumeliarum, nisi Romane, dicamus, *hoc solo, id est Romanorum nomine, quidquid ignobilitatis, quidquid timiditatis, quidquid avaritiae, quidquid luxuriae, quidquid mendacii, imo quidquid vitiorum est, comprehendentes*".

28 THEINER, *Mon. Hung.*, I, 691.

29 VENELIN, 301-324.

30 Sute de documente în Arhivul Statului din București.

31 Χρόνικα τῆς Ρωμανίας, în BUCHON, *Chronique de la conquête de Constantinople, écrite dans les premières années du XIV siècle*, Paris, 1825, in-8, p. 76:
„...αὐθέντης τῆς Βλαχίας καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος,
Τῆς Ἄρτας τῶν Ἰωαννινῶν καὶ ὅλου τοῦ Δεσποτάτου..."
Despre hotarele acestei provincii, vezi tot acolo, p. 20, 209, 210.

32 FALLMERAYER, *Fragmente aus dem Orient*, Stuttgart, 1845, in-8, t. 2, p. 240: „Die Wlachen Tessaliens nennen siech wie ihre Sprach-und Stammgenossen in den Donau-Fürsterthümern ebenfalls *Romanen*, sprechen ein verderbtes Italienisch und *haben ihren Hauptsitz auf dem Kamm und den beiden Seitenabhängen des Pindus, in den Quellschluchten des Peneios und seiner Nebenflüsse, wo die bizantinische Geschichte des eilften Jahrhunderts ihrer zum erstenmal gedenkt*". – Cf. PHILIPPIDES, Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας, Λειψία, 1816, in-8, t. 1, part. 2, p. 30 sq.

3

1 *Cronica*, II, 316.

2 *Călătoria*, în *Buciumul*, 1863, nr. 66, p. 263.

3 Mai sus, *studiul I*, §3, notele 6, 7.

4 *Arhiva istorică*, t. 1, part. 2, p. 144, 150.

5 *Cronicul*, II, 82, LXXXIX.

6 *Ibid.*, 83.

7 *Ib.*

8 Textual, ap. RÖSLER, *Rom. Studien*, 295, nota 2.

9 *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich et Müller, Vindob., 1860, t. I, p. 383, 386 etc. – Toate actele relative la România sînt traduse de răposatul SCARLAT ROSETTI în ziarul *Eclezia*, București, 1866, in-4..

10 *De officiis ecclesiae et aulae Constantinopolitanae*, ed. Gretser, Paris, 1625, in-f., p. 129.

11 *Ibid.*, 130. – *Acta Patriarchatus*, 535.

12 MAZARI, *Dialogi mortuorum*, în Biblioteca Națională din Paris, ms. grec. nr. 2991, lettre A de l'ancien fonds, p. 473 verso: „Τὸ ἀοιδὸν Πῶλον ἰδὼν ἐκ Βλαχίας" etc.

13 Ap. STRITTER, II, 205.

14 MONTFAUCON, *Palaeographia Graeca*, Paris, 1708, in-8, p. 80: „τοῦ ἐντιμοτάτου ἄρχοντος κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Σπανοπούλον καὶ Ζουπάνου

τοῦ ἀπὸ τῆς Βλαχείας..." Datul acestei inscripțiuni este de pe la 1450. – Cf. CHALCOCONDYLAS, lib. IX, p. 508.

15 *Dissert.*, 121, 139.

16 *Gesch. d. Wal.*, 283, nota *f*.

17 *Gesch. d. Wal.*, 148. – *Gesch. d. Bulg.*, 440, nota *u*.

18 *Rom. Studien*, 309: „Dass die walachische Wojwodschaft zuerst als Provinz der ungarischen Krone Geltung gewann, dass die Herrscher sich nur in der Anlehnung an Ungarn erhoben, zeigt die Bezeichnung Ungrovlachia als Bezeichnung des Landes, *gebraucht in den eigenen Urkunden der walachischen Wojwoden*".

19 Cf. *Arhiva istorică*, passim. – Pentru cele în limba greacă, MONTFAUCON, *Palaeographia*, 441 sq.

20 Nu știm de unde va fi luat d. LAURIAN, *Tentamen*, p. XVIII, formele: Ωχροδακία, Ωχροσανΐα și Ωχροβλαχία, cari nu se aflǎ absolutamente nici într-o fîntînă istorică.

21 Mai sus, *studiul I*, § 1, nota 3, § 4, nota 1 etc.

22 PRAY, *Dissert.*, 144.

23 1, 292: „Τότε καὶ ἡ Βλαχία ὠνομάσθη Οὐγγροβλαχία ἀπὸ τῶν ἐκ Τρανσιλβανίας εἰς ταύτην μετοικησάντων κατοίκων."

24 II, 6: „ἡγεμὼν πάσης Ῥουμάνας τζάρας, ἐκ τῆς Οὐγγαρίας... Οὐγγαρίαν ἐννοεῖ τὴν Τρανσιλβανίαν".

25 Op. cit., 28: „K slovam Voevoda Basaraba prisovokupleno: i gospodin *vsei zemli Ugrovlachiiskoi, to est Transilvanii*, s tiech por, kak vladieltzy Basaraba priobrieli vladieniia vnutri toi strany, kakovy byli tak nazyvaemyia Gertzogstva Almaszskoe i Fagaraszskoe. Transilvania imiela tosze svoich Voevod, mezsdu koimi i Basarabskimi proischodili sorevnovaniia; posemu *titlo: i gospodin vsei zemli Ugrovlachiiskoi bylo tolko pritiazatelno*".

26 *Tentamen*, XVIII: „Οὐγγροβλαχία, Pannodacia, *Trans-Tibiscana Hungaria*, partem Hungariae Regni efficiens, divisa per Marisium fluvium în Temisianam et Chrysianam".

27 *Magaz. ist.*, III, 263: „Mitropoliții Transilvaniei se hirotoneau de mitropoliții Țărei Româneşti, *cari se socoteau drept esarhi ai episcopilor din țările supuse coroanei Ungariei, și de aceea se numeau și mitropoliți ai Ungrovlahiei*".

28 *Cronica munteană*, în *Magazin istoric*, IV, 231: „Fiind în *Țara Ungurească* un voievod, ce l-au chemat Radul Negru voievod etc." – *Ibid.*, p. 280. „Bator Sigmon, craiul *unguresc*..." – Diploma din 1570, în VENELIN, 183: „u *Ugr'ska zemle*... ot Iakoba Kozsokaria ot *Sibina*..." – *Condica Vieroșului*, ap. TOCILESCU, *Foaia Societății Românismului*, t. 1, Bucur., 1870, p. 153. – etc.

29 VENELIN, 40: „u ugrovlachiiskoi zemli, *sczo est Basarabska*".

30 *Acta Patriarch. Constantinop.*, ed. Miklosich, II, passim.

31 STAROWOLSKI, *Descriptio Poloniae*, în MIZLER, I, 451.

32 *Akty Zapadnoi Rossii*, I, 22.

3 bis

1 SERVIUS, în *Aeneid.*, VII, vers. 684 sq. – FESTUS, verbo: *Hernici.*
2 Ed. CLOSS, Stuttgart, 1866, in-16, V, p. 26: „Dacia est *ad coronae speciem arduis alpibus emunita*".
3 ACKNER, *Die Colonien der Römer in Dacien*, Wien, 1857, in-4, p. 8-10. – GEBHARDI, ENGEL etc.
4 Diploma regelui Ladislav din 1285, ap. FÉJER, V, 3, 274: „aliquam partem de regno nostro, *ultra alpes* existentem", vorbind despre războiul ungurilor cu voievozii munteni Litean și Bărbat. – Cf. KATONA, VI, 911.
5 În prețioasa colecțiune a d-lui DEM. A. STURDZA.
6 Mai sus, *studiul I*, § 10, nota 6.
7 *Ibid.*, §4, nota 1.
8 *Ib.*, §10, nota 12.
9 *Ib.*, §2, nota 3.
10 *Ib.*, nota 5.
11 DOGIEL, I, 599.
12 PRAY, *Dissert.*, 144.
13 THEINER, *Mon. Hung.*, I, 691.
14 *Magaz. ist.*, III, 130-135; – RAYNALDUS, *Annales ecclesiastici post Baronium*, Romae, 1646-77, in-f., t. 16, nr. 5: „Ladizlao Waydae *Vlachiae...*" – „Alexandri Waydae in *Vlachia* viduae".
15 Turcii: *Erdel-ban*, și serbii: *Erdel*, conservă pînă astăzi această formă primitivă. Vezi LEUNCLAVIUS, *Annales sultanorum Othmanidarum*, Francof., 1596, in-f., p. 191, și KARAGICI, *Lexicon*, 153. – Cf. DU CANGE, *Glossarium mediae graecitatis*, Lugduni, 1688, in-f., p. 114, cuvintele ἀργαλεῖον etc.
16 Amatorii de curiozități pot citi în *Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum*, Budae, 1825, in-8, p. 29, sublima etimologie a Ardealului: „a civitate *Ardisu* vel *Argisu*, vel forte a lat. *Ardelio, id est homo inquietus*". Și totuși autorii știau ungurește! – Nu mai puțin excentrică este opiniunea unui sas, carele cunoaște și acela limba maghiară, dar îi convenea mai bine din originalitate a se preîmbla în lumea celtică. Vezi MÖCKESCH, *Die celtische Abstammung der Walachen*, Hermannstadt, 1867, in-8, p. 34: „Das Wort *Ardeal* ist *eben so gut und celtisch als das Wort Ardennen oder Artgal, oder Artalbinum, Ardee, Ardea, Ardala-Hög, Ardaban, Ardagan, Artaxerxes* etc."
17 LEAKE, *Researches in Greece*, London, 1814, in-4, p. 103, 217, 372, 407. – FALLMERAYER, 236. – THEINER, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, Romae, 1863, in-f., t. I, p. 17, an. 1202. – GODINUS, ap. STRITTER, II, 673. – Peste Dunăre erau în evul mediu mai multe regiuni curat slavice, numite de asemenea *Zagoria*, precum arată ŠAFAŘIK, *Staroz.*, 619, nota 73. În unele cazuri singurul mod de a distinge cu sicuranță pe cea româ-

nească este de a confrunta cîte mai multe pasage sau mai mulți autori asupra unuia și aceluiași om sau eveniment.

4

1 *Rerum Ungaricarum*, libri XLV, Viennae, 1744, in-f., p. 21: „ad Tibiscum usque spatiatur, quod *Montanae Daciae* caput est, quam Ripensem plerique dixerunt, et *nunc Montanam Valachiam appellant*. Altera vero Valachia, cui Moldaviae nomen est, inter Istrum et Tyram, ab Hierasso *montanae Valachiae* termino ad Euxinum usque Pontum extenditur".

2 *Akty Zapadnoi Rossii*, I, 32. – *Arhiva istorică*, I, 1, 130: „A *Muntianskyi* vosk i Braszevskyi slobodno imest". – Despre exportațiunea cerei muntenești iată ce zice peste patru secoli PEYSSONEL, *Le commerce de la Mer-Noire*, Paris, 1787, in-8, t. 2, p. 185: „La cire est le plus considérable article du commerce de sortie de Walaquie; elle est de très belle qualité, et la quantité en est immense". – Iacă o marfă asupra căriia vicisitudinile veacurilor n-au avut nici o influință!

3 *Arhiva istorică*, I, 2, 133-150.

4 RADU POPESCU, în *Istoria Țărei Românești*, ed. Ioanid, Bucur., 1859, in-8, t. 2, pînă la p. 344, este plin la tot pasul de *munteni* și *Țara Muntenească*.

5

1 Un memoriu din secolul XVII, în RUMY, *Magyar emlékezetes irások*, Pesten, 1816, in-8, t. 2, p. 18-19: „Ezen Doctor Ferentz vólt Batori Sigmondal, midön *Havasalföldébe* ment haddal, és ott amaz hires Tyrannus Mihály Vajdával, ki egyéb igen vitéz Fejedelem vólt, mind két *Oláh Országokut'* birto etc." – Basarabii, cînd scriau ungurește, admiteau ei înșii numele *Havas-Alföld*, bunăoară într-un act de la Constantin-Vodă Șerban, în KEMÉNY *Notitia Archivi Capituli Albensis*, Cibinii, 1836, in-8, t. 1, p. 18: „My Constandyn Vayda, Isten Kegyelmességéböl *Havas Alföndének* Ura etc." – Cf. cronica lui IANOS BORS, în KEMENY es KOVACS, *Erdélyország'törtenete'i 'tara*, Kolozsvárt, 1837, in-8, t. I, p. 179 etc. – TRAUSCHENFELS, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Kronstadt, 1860, in-8, passim. – Cf. HELTAI, *Historiás Enek*, Kolozsvárt, 1577, in-4, pass., etc.

2 Descrierea polonă contimporeană a expedițiunii otomane din 1462 contra lui Vlad-Vodă Țepeș, în *Zbiór pisarzów polskich*, ed. Galenzowski, secțiunea 2, t. 5, Warszawa, 1828, in-16, p. 182-193: „O uojeuodzije woloskim Drakule ktorij zdzijerzal *dulna zijemije moldawska*..."

3 Secuii și ungurii din Transilvania numesc Țara Românească în limba vorbită numai *Alföld*, adecă *Provincia de Jos*, omițînd *Havas* sau *Muntenie*, ceea ce ne face a crede că polonii vor fi luat zicerea anume de la maghiarii din Ardeal, cu cari se și învecinează.

4 Cf. MIECHOWSKI, *Chronica Polonorum*, Cracoviae, 1521, in-f., p. CCCXXXIII.

5 KEMÉNY, în KURZ, *Magaz. für Geschichte Siebenbürgens*, Kronstadt, 1846, in-8, t. 2, p. 100. – FÉJER, X, 6, 876, 878. – NAGY, PAUR, RATH és VÉGHELY, *Hazai Okmányatár*, Györött, 1866, in-8, t. 3, p. 353, act din 1428: „in Hozzywmezw dictarum parcium nostrarum Transalpinarum". – Un act din 1395, ap. ENGEL, *Gesh. d. Wal.*, 160 etc.

6

1 CHAVÉE, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, in-8, p. 156.
2 KROMER, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basileae, 1568, in-f., p. 213: „*Multani* a nostris, a caeteris vero *Transalpinenses* vocentur". – *Idem*, *Polonia sive de situ regni Polonici*, 1576, reprodus în MIZLER, *Historiarum Poloniae collectio magna*, Varsaviae, 1761, in-f., p. 118: „*Transalpinensis et Moldavicus*, quorum hic a nostratibus peculiariter Valachiae Palatinus dicitur, *ille vero Multanicus*".
3 Ad calcem DLUGOSSI, Lipsiae, 1711, in-f., t. 2, p. 919: „Puto autem *Multanos* a multitudine gentium, quae eo confluxerant temporibus Romanorum, et varietate confusioneque linguarum sic appellari".
4 Mai sus, *studiul I*, § 2, notele 2-5.
5 KARAGICI, *Lex.*, 505: „Planina, der Bergwald, saltus, mons silvosus".
6 Această observațiune a făcut-o deja RÖSLER, *Rom. Stud.*, 304: „Planina aber ist sl. Gebirge und unabhängig vom lat. adj. planus".
7 *Gesch. d. Wal.*, 148: „Die Serwier nannten die Walachey *Zemlia Blachozaplaninskaia, d.i. die ebene Walachey, im Gegensatz der gebirgigten am Hämus*".
8 BENKÖ, *Milcovia*, II, 283.
9 Mai sus, *studiul I*, § 2, notele 3, 5 etc.
10 Se întrebuințează în diplomatică mai cu deosebire în secolii XVI și XVII. – Vezi KEMÉNY, *Notitia Archivi*, passim. – În secolul XIV, nici o dată. – în secolul XV, foarte rar.

7

1 *Agricultura română din Județul Putna*, Bucur., 1869, in-8, p. 19. – Cf. CODRESCU, *Vrancea*, în ȘUTZU, *Notițe statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, in-8, p. 108.
2 *Beschreibung der Moldau*, Leipzig, 1771, in-8, p. 280.
3 BENKÖ, *Milcov.*, I, 228, act din 6 martiu 1518: „Michael Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Ecclesiae Milcoviensis Cathedralis Regni Moldaviensis, venerabilibus et egregiis Archi-Presbyteris, Decanis, nec non Plebanis, sub *Comitatibus et Archi-Presbyteriatibus ac Decanatibus* Milcoviensi, Moldvabanensi, Barczensi, Cibiniensi, *Varanczensi* etc." – Cf. *ibid.*, II, 42: „*Varanczensis Decanatus, positum suum habuit in extremis, Moldaviam versus, Valachiae Transalpinae finibus*". – Sonul adițional *a* în *Varanczen-*

sis, în loc de *Vranczensis,* este eufonic ca și *Valachus* din *Vlachus, Ungaria* din *Ungria* etc.

4 L. II, p. 77: „ὄρος ἐπὶ πολὺ διῆκον, Πρασοβὸς καλούμενον"

5 *Ib.*, p. 79: „τὰς δὲ γυναῖκας καὶ παῖδας ἐς τὸ ὄρος τὸ Πρασοβὸ κατεστήσατο περιποιούμενος".

6 Lib., VII, p. 338: „διὰ τοῦ Πρασοβοῦ ἐς τὸ Ἀρδέλιον" etc.

7 *Cron.*, I, 126: „Pre aceste două țăre le despart *munții ce se cheamă Vransovii adecă a Vrancii*". – În edițiunea lui Calcocondila, pe care o avea la mînă Cantemir, era scris nu Πρασοβὸς, ci Βρανσόβοι, dacă nu cumva traducătorul și-a permis aci o licență ortografică, ceea ce noi nu garantăm. – Apocriful publicat sub titlul de *Fragment istoric din 1495,* Iași, 1856, in-8, p. 8 etc., are naivitatea de a copia după Cantemir forma *Vransovia.*

8 *Cron.*, I, 370. „*Muntele de la Focșani s-a numit Prasov*".

9 FRUNZESCU, *Dicționar topografic și statistic al României*, Bucur., 1872, in-8, p. 531. – ION IONESCU, *Mehedinți*, p. 673.

10 PICTET, *Origines*, I, 123, 194; II, 194.

11 STRABO, VII, cap. 6, § 1: „τῆς δέ πόλεως β ρ ί α ς καλουμένης θρᾳκιστι". – Steph. Byz., v. Μεσημβρία.

12 Mai sus, *studiul I*, § 3, nota 9.

13 *Revista română*, Bucur., 1860, in-4, t. 1, p. 43 sq. – ALECSANDRI, *Poezii populare,* Bucur., 1866, in-8, p. 1.

8

1 RICARDUS, *De Facto Ungariae magnae*, dintre 1220-1240, în ENDLICHER, *Monumenta Arpadiana,* Sangalli, 1849, in-8, p. 248-54.

2 *Ibid.*, p. 249 și 252, unde Bulgaria danubiană se numește *Bulgaria Asani*, iar cea asiatică: *Magna Bulgaria*. – Cf. RÖSLER, *Rom. Stud.*, 157. – ENGEL, *Gesch. d. Bulg.*, etc.

3 Ap. ŠAFAŘIK, *Slow. Staroz.*, 638. – Constantin Porfirogenet zice în același înțeles: ἡ μεγάλη Χρωβατία și ἡ ἄσπρη Χρωβατία, adecă Croația-*Mare* și Croația-*Albă*, fiindcă slavonește albul este *bel*, iar marele, *vel*, încît grecul, neposedînd sonul *b*, le confunda pe ambele. Lecțiunea cea corectă este *Vel-Hrovatia* și *Vel-Serbia*, deși însăși *albeața* se poate lua figuramente la slavi în simț de *mărime*, încît muscalii numesc pe împărat: *Bielyi-tzar*, adecă țarul alb, ceea ce însemnează: *marele.*

4 STRYIKOWSKI, în MIZLER, t. 1, p. 45: „Porro Polonia bipartita est, maior et minor. *Maior ideo dicitur, quod in ea Lechus, auctor Polonorum, inprimis consederit, ibidemque Gneznam civitatem, regni sedem, fundaverit*". – Cuvîntul *Gnezno* sau *Gniazdo* vrea să zică polonește: *cuib*.

5 BOUILLET, *Dict. de Geogr.*, verbo: *Russie.*

6 PRAY, *Dissert.*, 139: „*Moldavia, quam Majorem Valachiam reges nostri in publicis litteris vocabant*". O goală afirmațiune. Nu citează nici o diplomă, și nu putea cita, căci nu există, cel puțin pentru intervalul secolilor XIV și XV. – LAURIAN, *Tentamen*, XLI, nota, zice din contra că ungurii numeau Muntenia *Valachia-Major*, ceea ce-i exact, dar că polonii îi ziceau *Valachia-Minor*, ceea ce-i imaginar. Cari poloni? Din ce secol? Nu spune. – GEBHARDI, *Gesch. d. Wal.*, notă, asicură că nemții numeau Muntenia Valahie-Mică: „*Walachia minor sive occidentalis in teutscher Sprache*". O pură fantasmagorie! Unul zice unguri, altul poloni, cel de al treilea nemți, și nimeni n-a consultat în această cestiune nici o singură fîntînă!
7 Ap. ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 166-167.
8 Ed. PELZEL, p. 82, 205 etc. – Edițiunea *princeps* nu este paginată. – Schiltberger zice: „der Volck *in der grossen und kleinen Walachey* etc."; apoi vorbind despre Suceava: „Sedhof ist die Hauptstad *in der kleinen Walachey*".
9 În *Arhiva istorică*, I, 1, 129. – Cf. mai sus, *studiul I*, §1, nota 18.
10 *Chronica Polonorum*, Cracoviae, 1521, in-f., p. CCCXXXIII: „Radul autem germanus Wladi, Mahumet Thurcarum imperatori adherens, tributarium se illi prestitit, et praefatam *maiorem Moldaviam* ab illo regendam sub tributo accepit". – Despre obiceiul polon de a zice *Moldavia* în loc de *Valahia*, anume în secolul XV, vezi mai sus, § 5, nota 2.
11 Ap. LELEWEL, *Géogr. du moyen-âge*, Atlas, nr. 102. – Titlul originalului este: *Tabula moderna Sarmatie sive Hungarie, Russie, Prussie et Valachie.* – Face parte din PTOLEMAEI *geographiae opus*, Argentinae, 1513, in-f.
12 În *De bello contra Turcas libri varii*, ed. Conringi, Helmestadi, 1664, in-4, p. 403, 6.
13 OLAHI, *Hungaria et Attila*, Vindob., 1763, in-8, p. 84.
14 *Cron.*, II, 245. – Cf. *ibid.*, 79, 80, 84, 247. – Cantemir nu citează nicăiri în astă materie absolutamente nici o sorginte istorică.
15 *Annales*, 146: „Cingunt ambae Valachiae Transilvaniam, *quarum una maioris nomen habet, allera minoris. Maior ad Euxinum mare se porrigit, et nostris Moldavia...*" – Cantemir cunoștea foarte bine cartea lui Leunclavius și o citează mereu.
16 Mai sus, § 3, nota 9.
17 VENELIN, 18, 22 etc.
18 KARAJAN, *Zehn Gedichte Beheims*, în *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte*, Wien, 1849, in-4, p. 35-46: „Von dem kung. Pladislav wy der mit den Turken strait", vers. 327 etc.
19 *Arhiva istorică*, I, 1, 18.
20 Pînă pe la finea secolului XVI, italianul GUAZZO, *Dialoghi piacevoli*, Venezia, 1586, in-4, p. 14, numește pe vodă Petru Cercel: „Principe della *Valachia maggiore*".

9

1 CONIATE, PACHIMERE ȘI FRANTZE, citați textualmente în RÖSLER, *Rom. Stud.*, 105, unde sînt rezumați așa: „Und eben Thessalien ist es welches im 13 Jahrhundert die Walachen zu seinen zahlreichten Einwohnern rechnete. Da *fürthe es den Namen Gross-Walachien*, μεγάλη Βλαχία, so dass der alte Name Thessalien ausser gebrauch kam. *Den notwendigen Gegensatz zu dieser Gross-Walachei bildete die kleine*, μικρὰ Βλαχία, *in Aetolien und Acarnanien*, wohin noch heute, nach Bolintineanu, wandernde Walachen ziehen". – Cf. *De la conqueste de Constantinople*, par VILLEHARDOUIN et HENRI DE VALENCIENNES, ed. Paris, Par., 1838, in-8, p. 185: „et si vous ottroi avoec *Blaquie la grant*, dont je vous ferai segnor, se Dieu plaist et je vis".

2 SALVERTE, II, 247.

10

1 Lib. XIII, t. 2, p. 516: „Anno 1474 Turcorum Caesar omnes arces et munitiones in Bessarabia et *Montania*, tradente sibi ultronee *Bessarabiae Voivoda Radulone* occupans etc." – Cf. mai sus, § 6, notele 2, 3.

2 *Ibid.*, lib. XIII, t. 2, p. 345: „Germanus eiusdem Vladi, Radul nomine, ad Turcorum caesarem Machumetem se conferens, feudalem et tributarium se illi praestitit, et praefatam *maiorem Moldaviam* ab illo regendam sub tributo suscepit". – ȘINCAI, II, 45, traduce foarte bine: „*Moldova cea mai mare, adecă Valahia*" – Cf. mai sus, § 5, nota 2, § 8, nota 10.

3 Lib. XIII, t. 2, p. 508.

4 *Letop.*, I.

5 *Chronicon*, CCCXLII. – Tot așa în DLUGOSZ, lib. XIII, t. 2, p. 508.

6 ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 168.

7 RACZYNSKI, *Codex Diplomaticus Lithuaniae*, Wroclaw, 1845, in-4, p. 351.

8 *Acta Tomiciana*, ed. Dzialynski, Posnaniae, 1852, in-4, t. I, p. 67.

9 CROMERI, *Inventarium publicarum literarum Regni Poloniae MDLI*, autograf în Arhivul principal al Afacerilor Externe din Moscva in-f., p. 222: „*Transalpina sive Bessarabia*", ap. OBOLENSKI i DANILOWICZ, *Metrika velikago kniazsestva litovskago* (1545-72), Moscva, 1843, in-4, p. 435, 453.

10 *Arhiva istorică*, I, 1, 131. – *Akty Zapadnoi Rossii*, I, 31: „A do Ugor i do *Besarab* svodobno im vyvoziti sukna a kto povezet sukno do *Bessarab*, dati imet na golovnoe myto u Soczavie ot grivnu po tri groszi, a na krai u Bakovie ot grivnu dva groszi; a szto privezet iz *Basarab*, ili peretz, ili bavolnu, ili bud szto etc."

11 *Arhivul Municipal din Lemberg*, fascic. 517, nr. 8. – Reprodus în *Arhiva istorică*, I, 1, 3: „Az jô Mircza velikyi voivoda i gospodin v'sei zemi uggrovlachiiskoi i zaplaninskym stranam".

12 *Archiv. Munic. din Lemberg*, ms., lib. 1178, p. 232. – Cf. ZUBRZYCKI, *Kronika miasta Lwowa*, 75.

13 *Arhiva istorică,* II, 173: „A do Ugor i do *Basarab* i do Kelin i do Turkov volno im vyvesti sukna, a kto povezet sukno do *Basarab* dati imet na golovnom mytie u Soczavie ot grivnu tri grosti etc., a sczo privezut ot *Basarab* ili ot Turkoch, ili bavolnu, ili bud sczo, u Bakovie i Romanov t'rg i u tych kraisznych t'rgov ot voza po dva zlaty turskych".

11

1 KARANO-TVRTKOVICI, *Srbskii spomenitzy,* Bieograd, 1840, in-8, p. 52: „kto lubi iti u inu zemliu s tr'gom, s kuplom da grede priez zemliu tzarstvami svobodno bez vsake zabave, t'kmo oruzsiia da ne nosit ni u Bugare, ni u *Basarabinu zemliu,* ni na Ugre, ni u Bosnu, ni u Gr'ke" – Datul este 6858 de la Creațiune, indiction 2, septembre 20, adecă 1349, iar nu 1350, precum pune în parentezi editorul din necunoașterea regulelor cronologice.

2 *Rodoslovie serbskoe,* în *Glasnik drusztva srbske slovesnosti,* t. 5, Bieograd, 1853, in-8, p. 64: „Michail zse silnieisze voinstvo sobrav i vzia pomosczi u *Basarabovych Volchov*". – În edițiunea tipărită stă: *Besarabov* i Volchov. După limbă, cronica se pare a fi fost scrisă, cel puțin parțialmente, în secolul XV.

3 *Historiarum L. IV,* rec. Schopen, Bonnae, 1828, in-8, I, 175: „ὁ δὲ τὴν τε ἰδὶαν στρατιὰν συναγαγών καὶ ἐξ Οὐγκροβλάχων κατὰ συμμαχίαν οὐκ ὀλίγην etc."

4 VENELIN, 49: „Vsiem koi v *ugrovlachiiskoi zemli sczo est Basarabska*". – Originalul acestui document se află în Arhivul Statului din București.

5 *Ed. Schwandtner,* 208: „Transtulit se *in terram Bazarad Wayvodae Vlachorum*".

6 Ap. PODHRADCZKY, în *Chronicon Budense,* 250: „Anno Domini MCCCXXX, feria sexta ante festum beati Martini, in *terra Bazarad* Carolus rex fraudulenter est devictus".

12

a *Annales,* 182: „Novi aliquando in aula Maximiliani II Augusti, Spirae comitia celebrantis, Nicolaum, patre *Bessarabiae principe* natum, uti quidem credebatur: *documentis quibusdam ac testimoniis, praesertim Veneorum plumbeis bullis, hanc eius originem adprobantibus*".

b *Cron.,* II, 373.

3 SEIVERT, *Von dem walachischen Wappen,* în *Ungrisches Magazin,* Pressburg, 1781, in-8, t. 1, part. 3, p. 366, dă acest act numai în traducere. Nicolau, *princeps Bessarabiae* al lui Leunclavius, își numește patria: „unser Fuerstenthum Transalpina". – Articolul lui Seivert este publicat de asemenea în *Anzeigen allergnädigst privilegirte,* Wien, 1771-76, in-8, t. 6 p. 180-8.

4 RAYNALDUS, an. 1372, num. 32, ap. ASSEMANI, *Kalendaria,* V, 1, 61: „Quod in eisdem, Bosnia scilicet, Rascia ac *Basarath,* et aliis partibus eis

vicinis multi schismatici et haeretici commorantur, et quod ibidem convertendorum messis est multa, operarii vero pauci".

13

1 *Op. cit.*, II, 121-3.
2 *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig; 1848, in-8, t. 2, p. 774: „Betrachtet man nun den Grund der Namen, so ergeben sich drei Arten, indem sie sich entwerder auf einen Stammherrn, oder auf eine vorstechende Eigenschaft des Volks selbst, oder endlich auf die Gegend beziechen, in der es wohnt".
3 *Rom. Stud.*, 296: „Die ununterbrochene Folge der Dynastie Bassaraba ist ein Glaubenssatz der romänischen Historiker. Aber für einen modernen Leser des westlichen Europa gehört es doch zu den starken Zumutungen, Vertrauen in die Behauptung zu verlangen, dass diese Familie seit Aurelian berühmt gewesen sei. Ich finde den Namen Bazarad als den eines Wojwoden der Walachei zum ersten Mal in der berührten Stelle Thwróczis zum J. 1330 genannt. Eine Urkunde von 1345 nennt uns den Edlen Alexander Bassarat. Eine andere vom J. 1359 stellt den Alexander Bazarad Vajvoda Transalpinus noch sicherer. Der Mangel fernerer Aufzeichnimgen hindert uns diese Benennung zu verfolgen, erst 1475 erscheint ein Bozarabus Valachiae Vaivoda von nenem". – D. Rösler citează pe THEINER, și totuși nu vrea să știe că pînă și acolo, *Mon. Hung.*, I, 513, se găsește „Bazaras Vayvoda Transaplinus" deja în anul 1327.

14

1 WISZNIEWSKI, *Historya litteratury polskiéj*, t. 2, Krakow, 1840, in-8, p; 152-153.
2 *Animadversiones ad antiquiores scriptores Poloniae*, p. 52, § 13, ap. OSSOLINSKI, *Vincent Kadlubek*, übers. v. Linde, Warschau, 1822, in-8, p. 284-286.
3 LELEWELS *handschriftliche Mittheilungen*, ap. OSSOLINSKI, 622. – Lelewel avea intențiunea de a publica pe toți acești cronicari într-o nouă edițiune cu variante, acea a lui Sommersberg fiind foarte defectoasă.
4 SOMMERSBERG, *Silesicarum rerum scriptores*, Lipsiae, 1730, in-f., t. 2, p. 82. – Memoria luării Sandomirului de către tătari în 1259 s-a conservat pînă în secolul XVII. CELLARIUS, *Poloniae descriptio*, 1659 în MIZLER, I, 544, zice: „Anno 1259, a Russis adiuti, Tartari Sendomiria potiti sunt – *in cujus rei memoriam adhuc hodierno tempore quotannis ultimo Maii festus dies caedis, quasi Martyrum Christi, celebratur magno hominum concursu, quibus, ex Papae Alexandri IV concessione, magnae indulgentiae donantur*". Papa Alexandru IV a domnit între 1254-1261. Prin urmare, însăși cronologia confirmă veracitatea narațiunii.
5 *Gesch. d. Mold.*, 512: „1259 wurden einige Komaner, die im heutigen Bessarabien wohnten, schon in polnischen Geschichtbüchern Bessarabeni ge-

nannt". – Este curioasă ușurința cu care celebrul MALTE-BRUN, *Géographie*, Paris, ed. Malte-Brun fils, sine anno, in-8, t. 6, p. 347, utilizează eroarea lui Gebhardi: „La Bessarabie doit son nom à un chef des Comans, appelé Bessarab".

15

1 D'OHSSON, *Histoire des Mongols*, La Haye, 1834, in-8, t. 1, p. XXXV: „Il éxistait dans les archives du khan mongol de la Perse des fragments historiques d'une anthenticité reconnue, écrits en langue et en caractères mongols, mais peu de personnes avaient la faculté de les lire. Pour mettre ces matériaux à la portée du public, le sultan Mahmoud Gazan khan voulut qu'ils fussent rédigés en corps d'histoire, et confia ce travail, en 702 (1303), au plus humble de ses serviteurs Fazel-oullah, fils d'Abou-l-Khair, surnommé Raschid le Médecin, de Hémédan, qui reçut l'ordre de consulter, pour compléter ces matériaux, les savants chinois, indiens, ouigours, kiptchacs, et autres, qui se trouvaient à sa cour". – KLAPROTH, *Asia Polyglotta*, Paris, 1831, in-4, p. 4, numește cronica lui Rașid: „ein höchst schätzbares Werk, welches als die einzige Quelle angesehen werden kann, aus welcher alle späteren Mohammedanischen Schriftsteller dass geschöpft haben, was sie über die ältere Geschichte der Mongolischen und Türkischen Völker beibringen".
2 D'OHSSON, II, 627-8. – Această citațiune este un nou răspuns la asertiunea d-lui RÖSLER, *Rom. Stud.*, 296, cum că prima mențiune istorică despre Basarabi ar fi din anul 1330.
3 CODRU DRĂGUȘANU, *op. cit.*, 1: „Înaintea mea era *Țara Oltului*, ca o grădină măreață, întinsă, țărmurită de Carpații Făgărașului, de culmea Perșianilor și de malul ardelean formînd rîpa dreaptă a Oltului etc."
4 Harta Transilvaniei în REICHERSDORFER, *Transsylvaniae ac Moldaviae descriptio*, Coloniae, 1595, in-f.

16

1 DOGIEL, I, 618.
2 *Tartariae descriptio*, Coloniae Agrippinae, 1595, in-f., p. 2: „Moldaviae seu Valachiae inferioris pars, *quae olim Bessarabia dicta fuit*". – De asemenea, pe mapa care însoțește opera lui Broniowski citim: „*Bessarabiae seu Valachiae inferioris pars*".
3 *Opisanie Moldawskiej i Multanskiej ziemi*, în DUNIN-BORKOWSKI, Pisma, Lwów, 1865, în-8, t. 1, p. 249:

„Dziurziów, takze Braila z Moltan, hospodarów
Sa pamiatki wieczyste *onych Bassarabów*,
Od nich Bassarabia stronom tym wzniecila

Imie, mappom, pisarzom daremnie wslawila;
Oprócz ze Bassarabi czesc Missyi trzymali,
Na krotki czas kat morski, ze ja tak nazwali;
Ale co ma do tego Bialogrodzkie pole?
Moldawia prawdziwa wszystkie te podole
Po sam Euxin, przywilej nie jeden to powie
Burkulabstw Bialogrodzkich..."

4 *Cron.*, II, 371. – Cf. ŞINCAI, I, 388: „Bassarabia, care apoi s-a numit şi pînă astăzi se numeşte Bugeac". – Cronicarul scria în ajunul lui 1812.

5 PEYSSONEL, *op. cit.*, I, 304: „La Bessarabie, *aujourd'hui le Budjiak*". – D'HERBELOT, *Bibliothèque Orientale*, Paris, 1697, in-f., p. 203: „Bessarabie, partie de la Moldavie vers la mer noire". – SULZER *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781-2, t. 1, p. 376: „Bessarabien, und zwar: a, das türkische enthält die Landschaften *Ismail, Kilia* und *Akirman* oder Tschetatie alba, Weissenburg; b, das tatarische aber das ganze innere Land unter dem Namen Budschak". – Cf. *ibid.*, p. 456-64. – Mapa în CANTEMIR, *Beschr. d. Moldau* etc.

17

1 SZEGEDI, *op. cit.*, 260: „Extremam Cumaniae seu Moldaviae partem quidam recentiores, praesertim Geographi, Bessarabiam, quasi Besso-Thraciam (Ungaris: Bucsák-Ország), nescio qua ratione inducti, nominare maluerunt." – Cf. TIMON, *Imago novae Hungariae*, Cassoviae, 1734, in-16, p. 148.

2 VELTMAN, *Vospominanïa o Bessarabii*, în ziarul *Sovremennik*, Petersburg, t. 7, 1837, in-8, nr. 3, p. 234: „Nazvanïe svoe Bessarabia poluczila vieroiatno ot Gotov v znaczenii Bess-arf ili arb, Erde-zemlia, Erbe-nasliedïe, t.e. zemlia Bessov".

3 VAILLANT, *La Romanie, ou histoire des peuples de la langue d'Or*, Paris, 1844, in-8, t. I, 76: „La Bessarabie semble tirer son nom des anciens Bessi ou Bassi, qui, maîtres un instant de la rive droite de Prut, s'y seraient fortifiérs au mont Rabie; Bessarabie signifierait alors Bassi de Rabie".

4 Este mai cu seamă comic ceea ce face poetul besarabean Stamati, carele, găsind în Cantemir versul lui Ovidiu: „Vivere quam miserum est inter Bessosque Getasque" şi neştiind latineşte, ne asicură că numele Besarabiei derivă de la poporul *Bessosqui*! Vezi *Zapiski Odesskago Obsczestva Istorii*, II, 805: „Bastarny ili Bessy, narod thrakiiskago plemeni, so vremen imperatora Augusta Kesaria zsili po obiem storonam Dniestra i pri beregach Czernago moria v nizsnei ezasti Bessarabii, a ne v Missii, *i nazvany Ovidiem Bessoskvy*".

5 *Tristium*, 1, III, el. 10. – Cf. STRABO, 1, VII, c. V., § 12. – Despre toate popoarele, cîte au fost stabilite vreodată lîngă Dunărea de jos, vezi KATANCSICH, *De Istro ejusque adcolis*, Budae, 1798, in-4.

6 *Vita S. Theodosii*, în PAGIUS, t. 2, p. 9, ap. ŠAFAŘIK, *Abkunft d. Slaven*, 71: „In primo templo laudes Dei graeca lingua personabant, in altero Bessi sermone suo praeconia canebant, in tertio Armenii numini supplicabant". – În acest prețios pasagiu, pe care nimeni nu l-a înțeles pînă acum, *armenii* nu sînt armeni, cari n-au locuit niciodată în Tracia, ci anume macedoromâni, cari pînă astăzi pronunță *armân* în loc de român, după cum vezi în HAHN, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, in-8, p. 33: „Die Pinduswlachen nennen sich nicht, gleich ihren im Lande zerstreuten Brüdern, Rum, *sondern Armeng*". – Cf. *ibid.*, 231, unde însuși Hahn se miră de asemănarea acestei forme cu numele armenilor. – Pasagiul de mai sus din Vita S. Theodosii este prima mențiune pozitivă despre macedoromâni.
7 *Cron.*, I, 70.
8 ENDLICHER, *Monum.*, 422.
9 MURATORI, *Scriptores Rerum Italicarum*, t. 6, p. 665 sq., ap. SCHLÖZER, *Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795, in-8, p. 231. – Diferitele numi sub cari ne întîmpină pecenegii în scriitorii evului mediu sînt: Πατζενακῖται, Πατζινάκαι, Pincenates, Petinci, Petinegi, Pincinati, Pincenarii, Pecenaci, Pedenei, Pezineigi, Pinzinaci, Pezenaci, Pecinei, Pezenati, Pesnaer, Pizenati. Vezi SUHM, *Om Patzinakerne*, în *Scrifter som udi det Kiöbenhavnske Selskab* etc., Kiöbenhavn, 1770, in-4, t. 10, p. 260-310. – Diplomele maghiare îi numesc: Bisseni, ceea ce se pronunță „bitzeno", precum și bessi – „betzi". Vezi PRAY, *Diss.*, 168-70; și DANKOVSZKY, *Anonymus, Keza et Thurotz recensiti*, Posonii, 1826, in-8, p. 18. – Scriitorii orientali le zic: *badginak*. Vezi D'HERBELOT, ad vocem.

18

1 DOGIEL, I, 623.
2 *Gesch. d. Wal.*, I, 161: „Unter dem Ausdruck: Vajvoda Bessarabiae, verstehe ich hier den Ban von Crajova, denn die Crajovaer Gebirge heissen auch bey Thurotz: alpes Bazarath, und unter jenem Comes Severini, den commandanten der ungr. Gränzfestung Szörény und ihres Gebiets."
3 PRAY, *Annal.*, II, 191, nota. – Tot *Alpes Pazara* ne mai întîmpină într-o diplomă a regelui Albert din 1438 în PRAY, *Diss.*, 144. – *Alpes Bazarath* nicăiri!
4 FRUNZESCU, *Dicț. top.*, verbo *Paserea*. – Cf. LAURIAN, *Ist.*, 279.
5 *Cron.*, I, 369.
6 *Rom. Stud.*, 297: „Die 1396 zuerst genannte Wojvodschaft Bessarabien östlich des Prut empfing wol von ihnen den Namen, als Mitglieder ihres Hauses ein Fürstenthum daselbst errichtet hatten".
7 *Gesc. d. Wal.*, 299: „Vermuthlich stehet im Original Bassrath oder Pazara, und der Uebersetzer schob dafür das ihm bekanntere Bessarabien unter".
8 Vezi mai sus, passim.

9 *Commentarii historici de Valachiae cum regno Hungariae nexu*, ed. Féjer, Budae, 1837, in-8, p. 122: „Originale valachico sermone exaratum fuit, sed traductor polonus egregie hallucinatus est, dum pro Bazarabo, quod cognomen pluribus Valachiae Vajvodis commune erat, substituit Bessarabiam, cum inter utramque provinciam tota Moldavia interposita alteri principi paruit?"
10 *De rebus Polonorum*, lib. XV, p. 251: „Hoc ipso anno, nempe 1396, Sigismundus, rex Ungarorum, – infeliciter pugnavit apud Nicopolim – cumque periisse putaretur, *Wladus Transalpinae palatinus* et comes Sevrinensis sive Zwerinensis cum ditione sua in fidem et clientelam Wladislai regis Hedvisque reginae Polonorum, uti haeredis Ungariae ultro concessit".
11 SCHILTBERGER. – MADAME DE LUSSAN, ap. ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 160. – etc.
12 DUCAS, ap. STRITTER, II, 911.
13 THUROCZ, 275: „Regina Maria, gravi praeventa aegritudine, reginum pariter et vitam liquit. Nec ilius obitus Regi Sigismundo parum curae peperit. Nam rex Polonorum Ladislaus defunctae Reginae sororem uterinam, Advigam denominatam, matrimonialis, foederis grato in contubernio habebat. Ipsam igitur conjugem suam, sceptro mortuae sororis potiri ratus, contra Regem Sigismundum exercitum compiosum movit".
14 Socotindu-se ca *Festum Trinitatis* ultima duminică după Rusalii. Vezi *L'art de vérifier les dates*, Paris, 1818, in-8, t. 2, glossaire des dates, p. 17.
15 KATONA, XI, 405.
16 Diploma din 1430 în KATONA, XII, 539: „Laykone filio olim spectabilis et magnifici Merche, voivodae partium nostrarum Transalpinarum, in curia nostra educato, *sinistro uso consilio*, de ipsa curia nostra et de hoc regno nostro Hungariae furtim et clandestine effugiente, et versus alienas partes se reducere volente, tamquam fugitive cum tota sua comitiva usque ad alpes partium nostrarum Scepusiensium, quae vicinae ac prope metas Regni Poloniae situatae sunt, perveniente, iidem Martinus et Georgius (Turzo de Bethlemfalva) – praedictum Laykonem insequentes – cum vaivodis ac cunctis suis eo tunc sequacibus, licet *viriliter resistentibus et se per maxima bellorum praeludia defendentibus*, captos maiestati nostri adduxerunt et assignarunt".
17 STRITTER., *loco cit.* – Cf. ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 161. – ȘINCAI, I, 386. – LAURIAN, 289.
18 Vom aduce totuși cuvintele lui DLUGOSZ, II, 34, despre catastrofa lui Vlad Dracul în 1447, fiindcă-l numește iarăși, ca și diploma din 1396, voievod al Bessarabiei: „Ioannes de Huniad, Gubernator Regni Hungariae, collecto non mediocri exercitu, simulans se contra Turcas iturum, in *Bessarabiam*, cum Stanculone, praefecturus illum *Bessarabis* in voievodam, Vlad Voievoda expulso, descendit. Subintrans autem clan-

destine terram *Bessarabiae*, et Vlad Voievodam, nullam hostilitatem hujusmodi suspicatum, incautum et securum reperiens, una cum filio interfecit etc.". – ŞINCAI, II, 14, exclamă cu multă naivitate: „Cîte zice aci Dlugosz, toate sunt adevărate, *numai cît amestecă Basarabia cu Valahia*"!!

19

1 *Beschr. d. Mold.*, 70, nota: „Ptolemaeus schreibt: Oberhalb Dacien wohnen din Peucini und Bastarnae. Dass die Bastarnae einerley mit den Bessis seyn, meynt unter andern Matthaeus Praetor".
2 *Geogr.*, III, 5: Σαρματίας ἐν Εὐρώπη θέσις.
3 *Hist. Nat.*, IV, 14. „*Germanorum genera* quinque... quinta pars Peucini Basternae, contermini Dacis". – Cf. TACITUS, *Germ.*, 46: „Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis, *ut Germani* agunt".
4 *Annal.*, XL, 57: „Facile Bastarnis Scordiscos iter daturos, nec enim *aut lingua aut moribus aequales* abhorrere".
5 *De reb. Illyr.*, XXII: „ὁ Καῖσαρ, ὡς ταμιείῳ χρησόμενον ἐς τὸν Δακῶν καὶ Βασταρνῶν πὸλεμον, ὀὶ πέραν εἰσὶ τοῦ Ἴστρου" etc.
6 NIEBUHR, *Kleine historische Schriften*, Bonn, 1828, in-8, t. 1, p. 386. – DIEFENBACH, *Celtica, I, Sprachliche Documente;* Stuttgart 1839, in-8, p. 220-22. – ŠAFAŘIK, *Slow. Staroz.*, 319-22 etc.
7 PRAETOR, *Orbis Gothicus*, Olivae, t. 2, 1689, in-f., p. 219: „*Sunt qui* Bastarnas *putant* esse illos ipsos populos, qui olim Bessi, hodie Bessarabi dicuntur". – Altmintrea lectura cărţii lui Praetor nu este fără oarecare interes pentru un istoric al românilor.

20

1 *Cron.*, II, 372, 375.
2 ROGERIUS, *Carmen miserabile*, ap. ENDLICHER, 257: „Igitur anno 1242 – sic evenit, ut Kuthen Comanorum rex ad dictum regem (Belam) solennes nuncios destinaverit asserens – quod si vellet ipsum suscipere ac in libertate tenere, se et suos paratus esset ei subdere ac – in Hungariam intrare etc."
3 NICEPHOR. GREGOR., ap. STRITTER, III, 985, *Comanica.*
4 În FESSLER, *Geschichte von Ungarn*, ed. Klein, Leipzig, 1867, in-8, t. 1, p. 360, sînt rezumate foarte bine în astă privinţă texturile contimpurane bizantine şi maghiare: „Auch die Kumanen wurden von Batu 1238 gänzlich besiegt. Um der mongolischen Herrschaft zur entgehen, *floh ein Theil derselben über die Donau und suchte Rettung in Bulgarien und Macedonien; ein anderer zog mit dem König Kuthen zu ihren Brüdern in die Gebirge der Moldau*".

21

1 *Geschichte des osmanischen Reichs*, Hamburg, 1745, in-4, p. 608: „Basaraba, welches der Name eines sehr alten und edlen Geschlechts in der Walachey, aber in der männlichen Linie längst erloschen ist. Denn Barbul, der erste, der unter diesem Namen bekannt ist, flohe zu der Zeit, als die Türken in Bassarabien einfielen, aus diesem Lande in Servien, und von da in die Walachey zu dem Fürsten Heglul, der ihn sehr liebreich aufnahm, und ihn stufenweise zu dem Amte das Bans, als der höchsten Stelle in diesem Lande, erhob. Sein Sohn, Lajota, gelangte nach Hegluls Tode zu dem Fürstenthume, und war der erste, der seinen wäterlichen Namen mit der fürstlichen Würde zierete. Er hinterliess einen Sohn, mit Namen Niagoe, der gleichfals in der Walachey zur Regierung kam etc." – *Heglul* este o învederată eroare de copist sau de tipar în loc de *Negrul*.

2 *Revista română*, II, 361.

3 *Cron.*, II, 361.

4 Cf. nota noastră, comunicată d-lui Sion și publicată în TUNUSLII, *Istoria Țărei Românești*, Bucur., 1863, in-8, p. II; o notă pe care regretăm că d. Sion se pare a n-o fi înțeles. – Cf. *Arhiva istorică*, I, 2, 112.

5 În *Buciumul*, 1863, nr. 27, p. 108.

6 *Series Principum utriusque Valachiae*, ap. PRAY, *Diss.*, 140.

7 *Op. cit.*, 608-9.

8 *Stranstvovanïa po suszie i moriam*: *Karpaty*, Petersburg, 1845, in-16, p. 195-198.

9 VENELIN, 134 sq. – Cf. EPISCOPU MELCHISEDEC, *Oratoriu*, București, 1869, in-16, Synaxar, p. 71. – ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 189. – etc.

22

1 ENGEL, *Gesch. v. Serv.*, 180. – ŠAFAŘIK, *Slow. Star.*, 148, enumeră următoarele forme ale numelui serb: serbi, sorbi, surbii, sorabi, soravi, sarbi, zerivani, zirbi, serebi, srbi, srpi etc.

2 *Magaz. ist.*, II, 275. – FOTINO, II, 28-36. – BARIȚ, *Foaia pentru minte și inimă*, Brașov, 1846, in-4, p. 57, unde redactorul pune în notă: „Redacția împărtășește acest document fără a putea răspunde cît mai puțin de autenticitatea lui".

3 *Istoria Moldo-României*, ed. Ioanid, Buc., 1858, in-8, t. I, p. 347. – La asertiunea d-lui KOGĂLNICEANU, *Cronicele României*, Bucur., 1872, in-8, t. I, p. XIX, cum că Milescu nu poate fi autor al acestui fragment, vezi răspunsul nostru în *Columna lui Traian*, 1872, nr. 31.

4 Ap. STRITTER, II, 918, nota *e*. – În ediţiunea din Bonna acest variant nu este indicat.

5 PRAY *Diss*,. 140: „Pater nescitur, sed dicuntur esse nepotes Lazari regis Serviae".

6 VENELIN, 9-14, un act din 1387, cu care confruntează actul din 1424 în a mea *Arhivă istorică*, I, 1, 19, ambele aflătoare în original în Arhivul Statului din București.

7 Act din 1365 în ȘINCAI, I, 330; – FÉJER, IX, 3, 470; – WENZEL, *Okmányi kalászat*, t. 1, Pesten, 1856, in-8, p. 18. – Bula din 1370 în *Magaz. istor.*, III, 130-35; – RAYNALDUS, XVI, nr. 5 etc.

23

1 SAINTE-MARTHE, *Gallia Christiana*, Paris, 1715-85, in-f. t. 2, p. 113.

2 CANTEMIR, *Kniga Systima ili sostoianïe muchommedanskiia religii*, Petersburg, 1722, in-f., p. 142-3.

3 FLEURIEU DE LA TOURETTE, *Voyage au mont Pilat*, Avignon, 1770, in-8, p. 76-9.

a O serie de citațiuni în BUCKLE, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, trad. Baillot, Paris, 1865, in-8, t. 1, p. 338 sq.

b PRAY, *l.c.*: „Koste Musatin, non scitur ubi principaverit; dicitur quod ejus genus sit ex familia despotiana regum Serviae".

24

1 NICEPHORUS GREGORAS, scriitor bizantin contimpurean, VI, 9, zice numai: „a domnului Vlahiei", carele însă nu poate fi decît domnul muntenesc de pe atunci „Lithen voyvoda", ucis într-o bătălie de către unguri pe la anul 1272, cum arată o diplomă din 1285 în FÉJER, V, 5, 274, și în KATONA, VI, 911.

2 Vechea cronică serbă în *Glasnik*, V, 69: „zaruczil dsczer voevodizaplanskago Basarabi za sina iunago Urosza". – Cf. RAYNALDUS, 1370, nr. 5.

3 KARAGICI, *Srpske narodne pjesme*, t. 3, Becz, 1846, in-8, p. 54:

„Na Vidinu gradu bijelome,
Ond'e bjesze staritz *Vladisave*;
A na ravnoj zeml'i Karavlaszkoj,
Ond'e bjesze Karavlach *Radule*;
Na Bukreszu gradu bijelome,
Ond'e bjesze bego Radul-bego,
S'svojim bratom *Mirkom* vojevodom".

Despre Dan-Vodă există o admirabilă baladă bulgară, publicată în *Periodiczesko spisanïe na b'lgarskoto kuizsovno druszestvo*, Brăila, 1870, t. 1, p. 106.

4 FOTINO, II, 23. – Toate cronicele serbești sînt astăzi cunoscute mai cu seamă mulțumită răposatului ŠAFAŘIK, *Gesch. d. serb. Schriftthums*, Prag, 1856, in-8, p. 227-47, și absolutamente nici una din ele nu se potrivește cîtuși de puțin cu imaginarea ἡ σερβικὴ χρονολογία a lui Fotino.

5 Ne surprinde că d. CIHAC, în excelintele său *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Mayence, 1870, in-8, p. 98, a scăpat din vedere acest cuvînt. Este însă și mai surprinzătoare etimologia pe care i-o dă WOLF, *Beschreibung der Moldau*, Hermannstadt, 1805, in-8, t. 2, p. 9: *„Musch, ein Galanterie-Pflästerchen* und wer diese auf dem Gesichte häufig trägt, wird Muschat genannt". Vrea să zică – de la *mouche* a perucheriei franceze, un termen modern de cochetărie întrodus de români în timpul fanarioților!!!
6 MASSIM, *Gramatica macedo-română*, București, 1862, in-8, p. 149.
7 *Arhiva istorică*, I, 1, 139, act din 1620. – Cf. VENELIN, 291-299 etc.
8 *Arh. ist.*, I, 1, 24, act din 1640.
9 KARAGICI, *Lexic.*, 337.
10 *Cron.*, II, 385: „Radu-Vodă Negrul, *sau frate, sau văr* lui Dragoș-Vodă".
11 *Origines Daco-Romanae*, ap. ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 92: „Doctissimus Princeps Cantemir agnovisse videtur, ubi ait, tam Radum Negrum, quam Bogdanum Vayvodam, genitorem Dragosii primi Moldaviae Principis, *ejusdem familiae esse"*.

25

1 Dovadă lista princiară a metropolitului IACOB STAMATE în *Geografia*, Iași, 1795, in-4, reprodusă în WOLF, II, X-XIV.
2 Cronica rimată, în CIPARIU, *Crestomatia sau analecte*, Blaj, 1858, in-8, p. 234. – E de mirare cum de n-a băgat de seamă eruditul editor importantisimul fapt că versurile dositeiane nu sînt aci decît o parafrază a vechiului diptic metropolitan al Moldovei.
3 Bule papale în *Magazin istoric*, III, 136-141. – THEINER, *Monum. Poloniae*, I, 664. – RAYNALDUS etc.
4 În *Arhiva istorică*, III, 5, unde însă cronicarul, ca parte fabuloasă a istoriei, pune înainte de acești principi mitul despre Dragoș și un fiu al acestuia, în privința căruia mărturește cu naivitate că nu știe nici măcar cum i-a fost numele. Metropolitul Dositeu de asemenea menționează pe Dragoș și pe Sas, dar fără neveste; ceea ce probează că n-a luat numile lor din diptice, unde se înscria totdauna întreaga familie.
5 Petru Mușat el însuși numește pe Roman frate al său în corespundința-i cu regele polon Vladislav din 1388, in *Akty Zapadnoi Rossii, I*, 22, tradusă în *Arch. ist.*, I, 1; 177.
6 PRAY, *l.c.*
7 *L.c.* – ȘINCAI, Cron., I, 362; ENGEL, *Gesch. d. Mold.*, 112; WOLF, *Beschr. d. Mold.*, 13; și alții, închipuindu-și pe Mușatești a fi fost din neamul lui Bogdan, își bat capul în deșert a ghici pe Lațcu-Vodă, tatăl doamnei Anastasia. Șincai îl crede Vladislav Basarab din Muntenia, Engel preferă pe ungurul Ștefan Latzkofy din Ardeal, Wolf nu știe ce să mai zică!

8 Acest rege numește el însuși pe Petru Mușat: „amic și *ginere* al nostru", în actul din 1388, *Akty Zapadnoi Rossii*, I, 22: „Petr voivoda moldavskii *ziat* i priatel nasz". – Cf. *Arhiva istorică*, I, 1, 177.

26

1 Totuși pe un *Radu* Gangur îl găsim între boierii lui Ștefan cel Mare. Vezi actul din 1481 în a mea *Arhivă istorică*, I, 1, 75. Putea însă a fi fost muntean.
2 Un ambasador al lui Ștefan cel Mare la Moscva se numea *Mușat*. Vezi KARAMZIN, t. 6, nota 629, edit. Einerling, p. 99. I se aplică însă și lui observațiunea din nota noastră precedinte. – Cf. *Arh. ist.*, I, 1, 156.
3 LEGRAND D'AUSSY, *Fabliaux du XII et XIII siècle*, Paris, 1829, in-8, t. 2, p. 315; „Ce nom de Guillaume, qui aujourd'hui est si roturier, était alors très commun chez les gens de qualité, et surtout dans certaines provinces. On raconte que Henri, duc de Normandie et fils de Henri II, roi d'Angleterre, ayant donné dans son duché un grand festin auquel il invita beaucoup de noblesse, les convives, par plaisanterie, s'avisèrent de se partager par bandes, selon leurs noms. La bande des Guillaume se trouva de 110 chevaliers, sans compter les simples gentilshommes".
4 ANTON PANN, *Proverburi*, București, 1853, in-8, t. 2, p. 139. – Cf. observațiunea d-lui ODOBESCU, *Revista română*, II, 364, unde mai aduce un alt proverbiu: „vorbi și nenea Vlad, că-i și el din sat".
5 PANN, III, 25.
6 *Ibid.*, I, 85.
7 FRUNZESCU, *Dicț. topogr.*, 527-28.
8 Actul din 1410 în *Arhiva istorică*, I, 2, 12, ne oferă doi Vlazi numai în consiliul domnesc din Moldova: *Vlad Siriatskyi și Vlad Dvornik*.
9 FRUNZ., 497-98.
10 *Ib.*, 308-9.
11 *Ib.*, 306-7.
12 TREUENFELD, *Siebenb. geogr. Lex.*, III, 127.
13 Vezi despre „Ladislaus filius *Musath*", român din „Districtus Castri Deva", trei acte din 1362-63, în BARIȚ, *Transilvania*, t. 4, Brașov, 1871, in-4, p. 238-40. – Cf. FÉJER, IX, 3, 380, 505. – KEMÉNY, *Über die Knesen*, în KURZ, *Magazin*, II, 300-302. – PUȘCARU, *Despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864, in-8, p. 15. – etc.
14 *Arhiva istorică*, III, 5: „Piotr syn *Muszatynow*".
15 *Ristretti di Ragusa*, Veneția, 1605, in-4, p. 104: „Morto Bogdan, venne Lazko, *Musatin*, Roman, Stefano...".
16 FRUNZESCU, 98. – Munții *Carpați*, sau mai bine muntele *Carpat*, ὁ Καρπάτης ὄρος, ne întîmpină deja în PTOLEMEU, III, 3: ὑπὲρ τὴν Δακίαν μέχρι τοῦ Καρπάτου ὄρους, unde se pare a se fi inspirat MARCIAN ERACLEOTUL, geograf grec din secolul IV, în *Périple*, éd. Miller, Paris, 1839, în-8, p. 98.

17 FRUNZ., 164. – VENELIN, 344.
18 *Ib.*, 192.
19 *Ib.*, 476.
20 *Ib.*, 285. – Ducii românilor din Bihar în epoca invaziunii ungare obicinuiau acest nume *Marot* sau *Marut*, ENDLICHER, *Mon. Arp.*, 13, pe care numai pedantismul superficial îl poate preface în Mariu și-n Mariot, pe cînd el nu este decît *Mare*, de unde *Marut*, ca și opusul *Micut* din *Mic*, întocmai ca lătinește: *minus – minutus* sau *canus – canutus*. De la *Marot*, fără oltenescul *-in*, avem satul *Marotești* în Brăila, FRUNZ., 301.
21 *Ib.*, 417.
22 *Ibid.*, 401.

27

1 S-a produs pentru prima oară în a mea *Foiță de istorie și literatură*, Iași, 1860, in-16, nr. 2, p. 41, după originalul din biblioteca comitelui Swidzinski din Kiev. Iacă textul slavic: „Milostiiu bozsieiu. my. *kniaz litovskyi iurg koriatovicz* voevoda, gospodar zemli moldavskoi. i s ousi boiarove gospodstva mi. sviedomo czinim is sim listom naszim. vsiakomu dobromu nan v'zriusczіu ili ego ouslysziusczіu cztczi. ôzse tot istii sluga nasz vierno pan iakszia litavor. namiesnik bielograd'skyi. sluzsil nam pravo i vierno tiem bo my vidievsze pravoiu i viernoiu sluzsbu ego do nas. a naipaczezs *chr'blii pod'vizi is tatary ou sela zovomoe v'ldiczi na d'niestr.* zsalovali esmy togois'nogo slugu nasze viszpisanogo is edno ôt naszich sel. na imia zubrovtzi. ou... na toe v'se viera gva mi i boiar molav'skych. a na bolszoiu tvrdost semu listu naszemu. velieli esmy viernomu ivan... pisal iatzko. *u br'lad v'lieto 6882, iiun* 3".
2 *Latopisiec Litwy*, ed. Danilowicz, Wilno, 1827, in-8, p. 50: „Kniazia Iuria Wolochove vziali ego sobie voevodoiu, *i tamo ego okormili*". – Cf. mai jos, nota 13.
3 *Gesch. d. Mold.*, 566: „In dem Verzeichnisse bey dem Herrn Pray, *Diss.*, p. 140, sind Stephanys III, 1391-1398, Jurgas I, 1399-1401, und Alexander I, 1401-1433, als Brüder und Romani I Söhne, Petrus III, 1398, als Stephani III, und Stephanus IV als Petri III Söhne angegeben; allein des F. Kantemirs Angabe, dass Stephan IV und Peter III des Stephans Söhne gewesen sind, *Jurga aber nicht zu dem Geschlechte gehöre, ist den Urkunden nach richtiger*. In des Alb. Wujek Koialowicz Hist. Lithuanae (Dantisci, 1650), t. 1, p. 290, findet sich *ein gewisser Jurgas, Jurjew eder Georg Koriatowiz, ein lithuaischer Prinz, den die Moldauer aus Podolien geholt und über sich zum Fürsten gesetzt, einige Bürger zu Sutschava aber gleich durch Gif, getödtet haben sollen...*".
4 *Beschr. d. Mold.*, II, 18.
5 În KOGĂLNICEANU, *Arhiva românească*, ed. 2, Iași, 1860, in-8, t. 1, p. 14. – Originalul slavic se află la familia Caruzo din Botoșani. Deși noi

cunoaștem numai traducerea și deși crisovul este fără dat, ba încă și cu numi proprii desfigurate, bunăoară *Bărlin* în loc de *Bărliciu* etc., totuși criteriile interne îl pun mai presus de bănuială.

6 *Letop.*, I, 102.

7 *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, 241-245, 528 etc. Tot de acolo însă apare că între anii 1395-1400 au fost metropoliți în Moldova dentîi Ieremia și apoi Iosif. De la acest din urmă s-a publicat un document din 1407 în *Arh. ist.*, I, 1, 140. Metropolitul Teoctist aparține epocei cu mult mai încoace a lui Ștefan cel Mare. Vezi iarăși *Arh. ist.*, I, 1, 115. Iacă în ce mod Ureche confundă la un loc nu numai pe amîndoi Iuga, dar pînă și pe marele Ștefan, carele în adevăr la 1456 a rugat pe patriarcul ohridean Dorotei a da Moldovei un metropolit. Vezi două acte în *Magaz. ist.*, I, 277-8.

8 KARAMZIN, V, nota 12, ed. Einerling, p. 7.

9 BASILOVITS, *Notitia fundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Muncacs*, Cassoviae, 1799, in-4, passim.

10 Vezi bunăoară în VENELIN, 19, actul mircian din 1399: „syna gospodstvami *Michaila voevoda*". – *Ibid.*, 61, un crisov moldovenesc din 1420 de la Alexandru cel Bun: „syna gospodstvami *Iliasza voevody*". – Cf. observațiunea lui ȘINCAI, I, 330, despre *Nicolae-Vodă* din 1366. – etc.

11 La 1330, în războiul dintre bulgari și serbi, Alexandru Basarab rămite în ajutor celor întîi pe *socru-său*. Vezi actul serbesc din 1348 în MAIKOV, *Ist. srb. naroda*, 43. – În războiul aceluiași Alexandru Basarab contra ungurilor, fiii săi jucau rolul principal: „Bazarab Olacum et *filios ejus*", zice actul maghiar din 1335 în FÉJER, VII, 4, 56.

12 După originalul din biblioteca comitelui Przedziecki publicat în *Akty Zapadnoi Rossii*, I, 21. – Despre Alexandru Koriatovici mai vezi o bulă papală din 1378 în THEINER, *Monum. Poloniae*, I, 784. – În BALTHAZAR BEHEM, *Codex pictoratus urbis Cracoviae*, 1505, in-f., ms. al bibliotecei Universității din Cracovia, p. 26 și 142, se află de la acest Alexandru Koriatovici o diplomă în limba germană din 1375, și o altă latină din 1385 de la fratele său Constantin Koriatovici, despre cari vezi articlul lui Dr. HEYZMANN, în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, Wien, 1865, in-8, t. 33, p. 194, 209. – Koriatovicii erau din aceeași familie ducală a Litvaniei, din care ieșise și dinastia polonă a Iagellonilor.

13 *Kronika Polska Litewska, etc.*, Königsberg, 1582, in-f, p. 418 „Swiadcza potym *Latopicsze Litewskie y Ruskie*, iz Juria Koriatowicza Woloszy na hospodarstwo albo woiewodztwo Woloskie i Moldawskie *dla iego dzielnosci rycerskich* wzieli, y w Soczawie na stolice wedlug swego zwyczaiu podniesli, wszakze iako u nich iest wrodzona niestatecznosc czestego odmieniania panow, Iuria Koriatowicza otruli w Soczawie, *pochowan u Wasziulach monasterze murowanem za Berladem, gdziem sam byl* 1575, *pol dnia iazdy*". – Otrăvirea lui Iuga Koriatovici în Suceava este partea legendară a

cronicelor litvane, care se află în contradicțiune cu locul înmormîntării sale și cu actul nostru din 1374. El fusese *dus* la Suceava, nu *otrăvit*. Cea mai veche cronică litvană, despre care vezi mai sus, nota 2, întrebuințează zicerea *okormiti*, care însemnează nu numai *a otrăvi*, ci încă *a duce undeva*. Vezi dicționarul Academiei ruse: *Slovar Tzerkovno-slavianskago iazyka*, t. 3, Petersb., 1847, in-8, p. 60. Strykowski și urmașii săi n-au înțeles expresiunea și au tradus-o prin *otrăvire*. Cîte fabule nu s-au furișat astfeli în istorie din cauza ambiguității vorbelor!

14 DOGIEL, I, 587: „Nos Magnus et Romanus Hericzski Comites Illustris Principis Domini Miricii Woievodae Transalpini etc., nec non Dùgoyus Magnifici Principis *Petri Woiewodae Muldanensis Marschalcus*, Ambasiatores Recognoscimus tenore praesentium – nomine et pro parte praefati *Domin Miricii Domini nostri*". – Să se observe că în acest act Mircea este *Ilustris* iar Petru Mușat numai *Magnificus*.

15 *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, 494.

28

1 Cu puțin mai la vale se va mai adăoga o puternică probă eraldică, asupra căriia n-am putut antecipa în dezvoltările de mai sus: marca nobilitară a Mușateștilor și a Basarabilor este aceeași.

29

1 *Gesch. d. transalp. Daciens*, I, 443: „Bessarabien, mit diesem Namen von den *arabischen Sclaven*, welche die Petschenegen, da sie in Mit telalter dieses Land bewohnten, von den Komanern an sich erkauften, vorher aber von seinen ersten Bewohnern, den Bissenern oder Bessen, glattweg Bessien genannt". – Un adept al lui Sulzer, MEIER, *Opisanie Oczakovskiia Zemli*, Petersb., 1794, in-8, p. 42, merge cu extravaganța și mai departe asicurînd că sciții, încă înainte de Crist, ar fi adus pe sclavi arabi la Dunăre!

2 *Curierul de ambe sexe*, 1847, p. 62, ap. ARICESCU, *Ist. Cîmpulungului*, I, 41.

30

1 *Heraldry historical and popular*, London, 1864, in-8. p. 123 sq.: „Rebus, a charge, or any heraldic composition wich has an allusion to the name of the bearer, or to his profession, or his personal characteristics, and thus may be said to speak to the beholder: non verbis, sed rebus. For example, three salmons for the name Salmon; a spear on a bend for Shakespeare etc. In the Middle Ages the Rebus was a favourite form of heraldic expression, and many quaint and curious examples remain of such devices: for instance, the monument of Abbot Ramrydge, at St. Alban's, abounds in figures of Rams, each of wich has, on a collar about its neck, the letters:

rydge. An Ash-tree growing out of a Cask or Tun, for the name Ashton, at St. John's, Cambridge, is another example of a numerous series... It is of the very essence of all Heraldry, that in some respect or degree it should be allusive, should have in it something of the Rebus; otherwise it would not fulfil its aim and purpose of being a symbolical language".

2 TYLOR, *The early history of mankind*, London, 1870, in-8, p. 95. – LENORMAND, *Sur la propagation de l'alphabet phénicien*, Paris, 1872, in-8, t. I, p. 25.

3 WELD, *Voyage au Canada*, cap. 35, și LAFFITEAU, *Moeurs des sauvages américains*, t. 2, p. 40-41, ap. SALVERTE, *op. cit.*, I, 238. – Cf. detaiuri foarte interesante în LUBBOCK, *Origines de la civilisation*, trad. Barbier, Paris, 1873, in-8, p. 45-53 și 129.

4 BOUTELL, 74. – Cf. *ib.*, 40, 42, 45, 47, 51, 54, 66 etc.

31

1 *Chronologia, das ist ein kurze Beschreibung was sich in den Ländern, so in dieser hierzugehörigen Landtafel begriffen, biss auff dieses 1597 Jahr gedenckwürdigs verlauffen*; sine loco, typis Christ. Lochneri, 1597, in-4, peste tot 76 pagine nenumerotate. – Același HULSIUS a scris latinește *Descriptio Transylvaniae, Moldaviae et Valachiae*, Francof., 1594, in-4, pe care noi însă n-o cunoaștem și pe care ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 69, o citează de asemenea fără s-o fi cunoscut. – Despre Hulsius în genere vezi: BRUNET, *Manuel du libraire*, t. 3, part. I, Paris, 1862, in-8, p. 370 și ASHER, *Bibliographical essay on Levinus Hulsius*, London, 1839, in-4.

2 DU CANGE, *Gloss. med. lat.*, IV, 329, 547, verbis *Mauri, Maurellus, Moreta* etc. – Cf. KARAGICI, *Lex.*, 6, v. *Arapin, Arapincze* etc. – Deja în anticitate STRABO, XVI, 4, 27, combate pe aceia cari pe arabi îi făceau negri: ἐρεμνοὺς τῶν γὰρ Αἰθιόπων μᾶλλον ἴδιον.

3 ALECS., *Poezii pop.*, ed. 2, 116. – Cf. ISPIRESCU, *Basme*, Bucur., 1872, in-16, p. 128 sq.

4 NIESIECKI, *Herbarz Polski*, ed. Bobrowicz, Lipsk, 1841, in-8, t. 6, p. 458, 494.

5 *Ibid.*

6 *Ib.* – Cf. PAPROCKI, *Herby Rycerstwa polskiego*, ed. Turowski, Kraków, 1858, in-4, p. 725, verbo: *Mora.*

7 După Hulsius o reproduce de asemenea o cărtecică anonimă foarte rară, din care un exemplar se află în Biblioteca Arhivului din București: *Die Donau, der Fürst aller Europäischen Flüsse*, Nürnberg, 1688, in-16, tabel B. 9.

8 *Op. cit.*, cap. XXXIII: „Moldaw erstrekt sich gegen Morgen an *Bassarabiam so indem Ponto Euxino ligt*". – *Ib.*, cap. XXXII: „*Kilia in Bassarabia...*".

9 Actul din 1369 în FÉJER., IX, 4, 210. – BATTYANYI, *op. cit.*, III, 217: „Ladislaus Dei et *Regis Hungariae gratia Waywoda Transalpinus...*" Cf. a

mea *Istoria toleranței religioase în România*, ed. 2, Buc.,1868, in-8, p. 36. – O altă diplomă tot de la Vladislav Basarab din 1372 în FRIEDVALDSZKI, *op. cit.*, 80-94: „semper fidelis et subjectus serenissimo Principi Ludovico Illustri *Regi Hungariae, Domino nostro naturali*". – O a treia diplomă tot de la Vladislav Basarab din 1368 în FÉJER, IX, 4, 148: „Ladislaus, Dei et *regie Majestatis gracia* Waywoda Transalpinus". Așadară datul cronologic al monetei maghiare cu *capul negru* se stabilește pe baza documentelor contimpurane între anii 1368-1372.

10 SCHÖNVISNER, *Notitia Hungaricae rei numariae*, Budae, 1801, in-4, p. 206, tabel III, nr. 97. Autorul zice: „Sigillum ergo parvi hujus capitis in Ludovici I monetis occurrens, *adhuc aenigma est.* Quod resolvere volentes, nonnulli suspicantur caput illud esse Caroli Principis Dyrrhacheni, quem Rex Ludovicus anno 1348 fraternam Andreae Regis Neapolitani necem vindicaturus, cum esset Neapoli, in custodiam adreptum securi percui jussit. *Alii heraldicum hoc esse Mauri caput, eoque subjectionem Valachiae notari autumant*".

11 BOLLIAC, *Daco-romane*, nr. XXII.

12 *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio*, s.l., et anno, in-4, 81 pagine. – Există și o edițiune serbă: *Stematografia, iazse gg Arseniu posviasczena Christ. Zsefaroviczem*, Vienna, 1741, in-4. – Cf. IVANFI. *A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek cimerei*, Pest, 1869, in-4, pl. F nr. 2, 4, unde marcele sunt coloriate.

32

1 SILVESTRE DE SACY, *Fables de Bidpai en hébreu*, în *Notices, et extraits*, t. 9, Paris, 1813, in-4, p. 437-438, nota.

33

1 RYBNIKOV, *Narodnyia byliny*, Moskva, 1862, in-8, p. CCCXXX sq.: „Vse czto v drevniuiu poru, v epochu uzse vproczem iasnoi istorii nazyvalos v obszirnom smyslie Czerno-Voloszskim, *v tvorczestvie Bolgarskom nosit imia Arapskago, a sami Czernye Volochi imia Arapov. – Vzglianem, teper na Serbov, kotorye escze boliee uiasniat nam dielo*".

2 *Ibid.*, – Cf. MAURO ORBINI, 279.

3 Ap. MAIKOV, *op. cit.*, 43.

4 *Glasnik*, V, 69. – RAYNALDUS, 1370, nr. 5. – etc.

5 MILADINOVTZI, *Bîlgarski narodni piesni*, Zagreb, 1861, in-8, p. 323. – *Ibid.*, 101: o românca transdanubiană, *Rada Vlachinia*, devine nevastă a domnulul negrilor-tătari, *Czerni Tatare*, adecă a vreunui principe român carpatin.

6 Ap. ENDLICHER, 90: „*Comanorum alborum* terras transirent, de inde Sosdaliam, Rutheniam, et *nigrorum Comanorum terras ingressi usque Tize flumen...*". – Cf. HORVAT, *Commentatio de initiis Jazygum et Comano-*

rum, Pestini, 1801, in-8, p. 41, nota. – *Chronicon Budense*, 14: „*Cumanos Albos*, deinde Susdalos, Ruthenos, *terramque Nigrorum Cumanorum intravere, abinde egressi usque ad Thysciam pervenerunt* etc.".

34

1 Vom indica aci numai pe acelea cari ne sînt cunoscute nouă; GÖTTLING, *Über das Gaschichtliche im Nibelungenliede*, Rudolstadt, 1814 in-8; MONE, *Einleitung in das Nibelungenlied*, Heidelberg, 1818, in-4; HAAS, *Die Niebelungen in ihren Beziehungen zur Geschichte des Mittelalters*, Erlangen, 1860, in-8; KRUEGER, *Der Ursprung des Nibelungenliedes*, Landsberg, 1841, in-8; ROSENKRANZ, *Das Heldenbuch und die Nibelungen*, Halle, 1829, in-8; HOLZMANN, *Untersuchungen über das Nibelungenlied*, Stuttgart, 1854. in-4; MOSLER (Gebrüder), *Der Nibelunge-Noth*, Leipzig, 1864, in-8: REVILLE, *L'Epopée des Nibelungen*, în *Revue des deux mondes*, 1866, p. 887-918; LAVELEYE, *Les origines du Nibelunge-Not*, în *Les Nibelungen*, traduction nouvelle, Paris, 1861, in-8, p. IX-LXXIX; etc. – Un vechi fragment din *Niebelungenlied*, descoperit în Transilvania, s-a publicat în VON DER HAGEN, *Germania, Neues Jahrbruch d. berl. Gesell. f. deut. Spr.*, Berlin, 1836, in-8, t. 1, p. 337-38.

2 Vezi în astă privință, între ceilalți, observațiunile lui THIERRY, *Histoire d'Attila*, Paris, 1864, in-8, t. 2, p. 332-41, și ale lui BEAUVOIS, *Histoire légendaire des Francs et des Burgondes*, Paris, 1867, in-8, p. 279-291.

3 *Der Nibelunge Noth und die Klage*, ed. Lachmann, Berlin, 1851, in-8, p. 173-4.

4 *Ibid.*, 48. – În unele manuscripte: *Arabiscen, ib.*, Anmerkungen, 50.

5 *Ib.*, 74. – În variante: *uz Arabin. ib.*, Anm., 77.

6 *Ib.*, 108. – Variant: *Araby, ib.*, Anm., 107.

7 Ms. din Biblioteca Națională din Paris, ap. LEGRAND d'AUSSY, *op. cit.*, IV, 8-10.

8 *Ed. cit.*, 49.

9 *Op. cit.*, 8: „Hongrie, cire, or et argent en plate; Bahaigne, cire, argent et estain; Polane, or et argent en plate etc.".

10 MUGLEIN, *Chronik der Hunnen*, în KOVACHICH, *Sammlung kleiner noch ungedruckter St. cke*, Ofen, 1805, in-8, t. 1, p. 20.

11 *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, Budae, 1838, in-8, p. 38.

12 FÉJER, IX, 4, 589.

13 DU CANGE, VII, 257: „*pelle, perle*".

14 SILVESTRE DE SACY, *Archives de la république de Gènes*, în *Notices et extraits*, t. II, Paris, 1827, in-4, p. 69.

15 DU CANGE, VII, 194: „Gris, sorte de fourrure"; *ib.*, p. 823: „Vaire, vair, sorte de pelleterie".

16 *Op. cit.*, 8-10: „Suedelen, *vairs et gris*, oint, sui etc. – Polane, or et argent en plate, cire, *vairs et gris* etc. – Rossie, cire, *vair et gris*. – Bougerie, *vairs et gris*, hermine etc.".

35

1 Italianii zic de asemenea *matassa,* spaniolii *madexa,* portugezii *madeixa,* ungurii *matasz* etc., tot din cauza primitivei importațiuni a mătasei la dînșii de către greci, sau mai bine din Grecia.
2 În limba albaneză acest cuvînt, *sirme,* a trecut chiar în înțelesul de *mătasă.* – Cf. articolul nostru *Elenii și barbarii,* în ziarul *Traian,* 1870, nr. 5, p. 19.
3 *Chronica* NESTORIS, ed. Miklosich, Vindobonae, 1860, in-8, p. 15: „*tu vsia blagaia schodiatsia,* ot Grek *zlaty pavoloky*" etc. Noi credem mai preferabilă lecțiunea *zlaty pavoloky,* în loc de „*zlato, pavoloky*", precum se citește în generalitatea edițiunilor lui Nestor, căci stofele orientale cele mai scumpe din evul mediu erau *aurite.* Această corecțiune nu schimbă întru nemic esențialul simț al cuvintelor cronicarului rus în respectul mătăsurilor. – Cf. tractatul principelui bîrlădean Ivancu cu Messembria din 1134, împreună cu comentarele noastre, în ziarul *Traian,* 1869, nr. 55, p. 220.
4 DE LA PRIMAUDAIE, *Études sur le commerce au moyen âge,* Paris, 1848, in-8, p. 213: „Varna était l'entrepôt du *riche commerce de la Valachie.* Toutes les marchandises de cette province, destinées pour Contantinople, y étaient conduites. *Un grand nombre de marchands grecs et latins la visitaient continuellement; mais les principales affaires étaient faites par les Vénitiens et les Génois.* Ces deux peuples avaient des traités de commerce avec les princes du Dobroutze, et les autres négociants ne pouvaient trafiquer en Bulgarie que sous leur patronage. On portait à Varna du sel, de la quincaillerie, du poivre, des épiceries de toute sorte, qui se vendaient avec un grand bénéfice; des toiles des draps d'Europe, *des tissus de soie, des came lots* etc.".
5 *Archivio storico italiano,* serie III, t. 3, part. 1, Firenze, 1866, in-8, articolul lui BELGRANO, *Le cambiali appó i Genovesi,* p. 109.
6 Studiul nostru *San-Giorgio și Calafato,* în ziarul *Columna lui Traian,* 1870, nr. 57, p. 3.

36

1 MILADINOVTZI, *Bîlgarski narodni piesni,* Zagreb, 1861, in-8, p. 407.
2 *Ed. cit.,* 110.
3 *Ibid.,* 48.
4 *Ib.,* 48. – Variante: *Zazamanch, Zazamant, ib.,* Anm., 50, unde Lachmann adaogă: „*Seiden von Zazamanc kommen sonst nirgend vor*".
5 Vezi în această privință: BEZON, *Dictionnaire des tissus anciens et modernes,* Lyon, 1854, in-8, t. 2, p. 210, 219 etc. – LINAS, *Anciens vêtements sacerdotaux,* Paris, 1860, in-8, p. 123 sq. – CONDÉ, *Historia de la dominacion de los Arabes en Espana,* Madrid, 1820, in-8, t. 1, p. 442 etc. – Lista din Bruges, *op. cit.,* 9, știe numai despre Grenada, menționînd-o însă foarte în treacăt: „Grenate, cire, *soie,* raisins et amandres".

6 CIBRARIO, *Economia politica del medio evo*, Torino, 1861, in-8, t. 2, p. 231-232. – BEZON, *op. cit.*, II, 214, 265; III, 271.
7 *Poema del Cid*, ap. BEZON, II, 174.
8 BEZON, II, 205: „En voyant ces étoffes désignées par le nom de la ville d'Alexandrie, on pourrait en induire qu'elles y étaient fabriquées; cependant il est probable qu'on tomberait ici dans l'erreur. *Alexandrie n'était que l'entrepôt des marchandises de l'Orient et de l'Occident, le marché principal où venaient s'approvisionner les grands négociants du moyen-âge*".
9 *Ibid.*, II, 173.
10 *Ib.*, I, 67.
11 *Ib.*, II, 173.

38

1 *Diploma Ladislai Vaivodae*, an. 1372, în FRIDVALDSKJ, 83, și FÉJER, IX, 4, 477: „cum exercitu nostro viriliter *contra saevissimos et infideles Thorcos – ipsosque invadendo* etc.". În BARIȚ, *Transilvania*, V, 67, printr-o eroare a editorului, acest act este publicat în două extracte, ca și cînd ar fi două documente diferite. – *Bulla Urbani*, în *Magaz. ist.*, III, 131: „*impios Turquos* catholicae fidei hostes pro Dei et praefatae sedis reverentia *persequeris, et tuos reputas inimicos*".
2 *Annales Sultanorum*, Francof., 1596, in-f., Pandectae, p. 46: „*a frumento nigro*, cujus est ager ille feracissimus".
3 În *Hronicul*, II, 83, el recunoaște că turcii nu numesc Moldova *Ak-Iflak*, adecă Alba-Vlahie; în *Beschreibung* însă, p. 36, uită prima-i afirmațiune și ne asicură, cu totul din contra, că moldovenii se cheamă turcește: „*Ak-Iflak, dass ist weisse Walachen, im Gegensatz von Kara Iflak, den schwarzen Walachen, welche die Einwohner der Walachey sind*". În originalul latin al lui Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, Bucur., 1872, in-8, p. 2: „Turcae enim, cum propter finitimas in Europa occupatas provincias saepius in Moldaviam castra moverent, *Moldavis primo Ak Ulach nomen indiderunt*". O pură invențiune în favoarea unei antiteze! *Ak-Iflak* nu există și n-a existat niciodată în nomenclatura turcă a României. În *Geschichte d. osm. Reichs.*, p. 67, Cantemir merge și mai departe, susținînd enormitatea cronologică cum că turcii numeau Moldova *Ak-Iflak* înainte de a o fi numit *Kara-Bogdan!* Despre existința acestui din urmă deja pe la jumătatea secolului XV, vezi mai jos, în nota următoare, textul lui CHALCOCONDYLAS. Trebuie dară să căutăm pe *Ak-Iflak* tocmai în secolul XIV, sau și mai sus. Iacă o minune, pe care Cantemir n-o prevăzuse!
4 *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, nr. 404, 435, 444, 454, 461, 465, 468, 472, 487, 495, 514, 516, 660. – Cf. CODINUS, *De officiis magnae ecclesiae*, ed. Gretser, Paris, 1625, in-f., p. 130: „καὶ ἐν τῇ Μαυροβλαχία". – Cf. CHALCOCONDYLAS, *ed. cit.*, lib. IX, p. 514: ἐπὶ τὸν Μελαίνης

Πογδανίας ἡγεμόνα, unde apare o traducere literară din *Kara-Bogdan* turcesc, pe cînd Μαυροβλαχία, o formă mai veche, se vede a fi fost luată de către greci nu de la otomani, ci d-a dreptul de la serbi și bulgari. – GHEBHARDI, *Dalmatien*, în *Allgemeine Weltgeschichte*, t. 35, Leipzig, 1781, in-8, p. 469, zice: „*Maurovlachia ward durch den Prachova-strom von Ungrovlachia getrennt*, und war also das östlichste Stück der heitigen Walachey etc.". O comedie întreagă, bazată pe neînțelegerea cuvintelor lui Chalcocondylas despre *munții Vrancei*, Πρασοβός, pe cari Gebhardi îi preface în *apa Prahova*: „Prachova-strom!"

39

1 SELAGIANU, *Manual de geografie*, Viena, 1871, in-8, p. 13, 67. – În prefață autorul numește istoria: „elementul nostru propriu", și promite: „una istorie națiunale!" Să ne ferească Dumnezeu!

2 *De vita Caroli Magni et Rolandi*, ap. SALVERTE, I, 377.

3 ANONYMUS PRESBYTER DIOCLEAS, în SCHWANDTNER, III, 478.

4 Citat într-o ocaziune analogă de FALLMERAYER, *Fragm.*, II, 462.

5 *De administr. imperio*, passim.

6 BOUILLET, verbo *Morlaqui*: „Petit pays d'Europe, *sur l'Adriatique*, entre la Dalmatie et la Croatie etc.".

7 ŠAFAŘIK, *Slow. Star.*, 667.

8 Deja FORTIS, *Viaggio in Dalmatia*, Venetia, 1774, in-8, t. 1, p. 67, observă că *mor* în numele mor-lachilor nu este decît slavicul *more*, dar se aruncă apoi, p. 70, 71, într-o ipoteză excentrică asupra semnificațiunii cuvîntului *vlah*. – Este mai corect LEVASSEUR, *La Dalmatie ancienne et moderne*, Par., 1861, in-8, p. 8: „Le nom Morlaque vient des mots slaves *more* ou *mor*, qui signifient la mer, et *Vlach* qui signifie Italien; c'est comme si l'on disait: *les Italiens maritimes*".

9 *Gesch. der Reiche Dalmatien*, p. 468: „Ursprung der Morlachen. Auf dem Gebirge breitete sich ein fremder illyrischer Volksstamm aus, vermischte sich mit den bisheringen kroatischen Eigenthümern, und machte sich gewissermassen unabhängig. Dieser, welcher *wahrscheinlich aus der schwarzen oder kleinen (!) Walachey, Maurovlachia, gekommen war, und daher von den Venetianern und Teutschen das Volk der Morlachen genannt ward* etc.", apoi mai departe, p. 469: „*Ist es sehr wahrscheinlich, dass sie aus jener schwarzen Walachey hierher gekommen sind*, entweder im zehnten Jahrhunderte, da die Kumaner ihr Vaterland eroberten, oder auch 1065, da wiele moldauische Kumaner in Thracien fielen etc." – Ciudată procedură, nu de a scrie, ci de a inventa istoria, mulțumită unor repețite *wahrscheinlich, entweder, oder* și altele! – Nu mai vorbim despre ENGEL, *Gesch. v. Serw.*, 330; DU CANGE, *Illyricum*, 145 etc.

10 *Entstehen christlicher Reiche,* Wien, 1865, in-8, p. 225: „*Morlachen, welches Wort aus Maurovlach, schwarzen Wlache, entstanden ist*".

11 Deja în secolul XV o face TUBERO, *De rebus quae temporibus ejus in Pannonia gestae sunt,* Francof., 1603, in-4, unde zice, vorbind despre originea muntenească a lui Huniade: „quum paterno genere Geta esset, quam gentem, ab eorum asperiore cultu (?), commodiore ad componenda, verba graeca voce Morovlachos, *nostrates* nuncupant". Autorul era din Dalmația. Cei de acolo n-au numit niciodată pe românii danubiani *morovlahi*. Se confundă dar aci ideea Munteniei cu ideea Morlachiei.

40

1 IHRE, *Glossarium Svio-Gothicum,* Upșalae, 1769, in-f., t. 1. p. 197, voce *Black.*

2 GEFFROY, *Notices et extraits des bibliothèques ou archives de Suède,* Paris, 1856, in-8, p. 33: „*Blaameri, pour les Sarrasins*".

3 *Anonymus Belae,* in ENDLICHER., 11: „*Blachii* ac pastores Romanorum..." – *Ibid.*, 24-25: „Gelou quidam *Blacus*... Gelou ducem *Blacorum*.." – *Ibid.*, 40: „Bulgarorum atque *Blacorum*". – SIMON DE KEZA, *ib.*, 96: „*Blackis,* qui ipsorum fuere pastores..." *Ibid.*, 100: „cum *Blackis* in montibus confinii sortem habuerunt, unde *Blackis* commixti..." – ANDREAS REX, *ib.*, 422: „silvam *Blacorum* et Bissenorum etc." – Villehardouin, *De la conqueste de Constantinople,* Paris, 1838, in-8, p. 64, 116, 127: „Johannis li rois de *Blaquie* et de Borgherie etc." – *Ibid.*, 117, 137, 142: „Johannis le *Blak*..." – *Ib.*, 157: „Li Comain et li *Blac* etc." – ALBERICUS MONACHUS, *Chronicon,* ed. Leibnitz, Lipsiae, 1698, in-4, t. 2, p. 439: „Johannicus Bulgariae et *Blackariae* Dominus"; și altele nenumărate.

4 E interesantă următoarea observațiune a lui TYLOR, *The early history of the mankind,* London, 1870, in-8, p. 59: „It makes no practical difference to the world at large, that our word to «rise» belongs to the same root as Old German *rîsan*, to fall, French *arriser,* to let fall, whichever of the two meanings may have come first, not that *black, blanc, bleich,* to *bleach,* to *blacken,* Angle-Saxon *bloec, blac* = black, *blâc* = pale, white, come so nearly together in sound. It has been plausibly conjectured that the reversal of the meaning of to «rise» may have happened through a preposition being prefixed to change the sense, and dropping off again, leaving the word with its altered meaning, while if *black* is related to German *blacken,* to burn, and has the sense of «charred, burnt to a coal», and *blanc* has that of shining, a common origin may possibly be forthcoming for both sets among the family of words which includes *blaze, fulgeo, flagro,* φλέγω, φλόξ, sanskrit *bhrâg,* and so forth. But explanations of this kind have no bearing on the practical use of such words by mankind at large, *who take what is given them and ask no question*".

41

1 KARAGICI, *Lex.*, 264.
2 MILADINOVTZI, 203.

42

1 D'OHSSON, *Histoire des Mongols,* La Haye, 1834, in-8, t. 2, p. 628.
2 TRAUSCHENFELD, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.* Kronstadt, 1860, in-8, p. 55, 59, 120, 249, 251 etc. – SEYVERT, *Proben der siebenbürgischsächsischen Sprache,* în *Ungrisches Magazin,* Pressburg, 1781, in-8, t. 1, p. 264.

43

1 *Ist.*, 249-50.

44

1 NIC. COSTIN, *Letop.*, I, 49-56, plin de reminiscințe biblice, reproduce cu deplina bună-credință această „înmulțire a multe noroade din trei feciori ai lui Noe". – JOSEPHUS FLAVIUS, *Antiquitates Judaicae,* b. 1, cap. VI, ed. Dindorf.
2 STRABO și PAUSANIAS, passim.
3 ŠAFAŘIK, *Slow. star.,* 767. – GRIMM, *Gesch. d. deut. Spr.*, II, 776: „Dass solche Stammhelden ungeschlichtlich und mythisch waren, verschlägt nichts; *es lag nur am Glauben der Völker, von ihnen die Reihe der historischen Könige abzuleiten.* Nach einem Ἕλλην, Sohn des Deukalion und Enkel des Prometheus, *die nie gelebt hatten,* nach einem Γραῖκος oder Λακεδαίμων, Sohn des Zeus, nannten sich Hellenen, Griechen und Spartanen. Warum nicht die Gautôs nach Gauts, einem Sohne des Vôdns? – *Sichtbar sind viele Szammhelden erst durch die Sage aus Ländernamen entsprungen.* Von Noregr, das doch nach der Himmelsgegend hiess, leitete sie einen Norr etc.".
4 COSMAS, *Chron. Bohem.*, în PELZEL et DOBROWSKY, *Scriptores rerum bohemicarum,* Pragae, 1783, in-8, p. 6-7.
5 *De administr. imp.*, cap. XXX.
6 DLUGOSZ etc. – Vezi nota ce urmează.
7 KARAMZIN, t. 1, nota 70. – Vechea cronică, ap. SZAJNOCHA, *Lechicki poczatek Polski,* Lwów, 1858, in-8, p. 88: „Slavorum principes plures erant, qui propter angustam et strictam habitationis penuriam et sortem inter se elegerunt, quis eorum ex patria hoc est ex antiqua Croatia recedere deberet. Sorsque ipsa venit *super Bohemum seu Czech, Lech Polonum, et Rus Ruthenum*".
8 ANONYMUS BELAE, în ENDLICHER, 3.
9 D'HERBELOT, *Bibl. Orientale,* verbo: *Andalous.*
10 *Chronicon Erici,* în LANGEBEK, *Scriptores rerum danicarum,* Kopenhagae, 1792, in-4, t. 1, p. 147.

45

1 *Skazanie vkrattze o moldavskich gosudarech*, pe care ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 32, a cunoscut-o după SCHLÖZER, *Allgemeine Weltgeschichte*, t. 50, Halle, 1785, in-4, însă a cunoscut-o fără s-o fi înțeles sau utilizat. – S-a publicat întreagă textualmente în *Lietopis Russkaia Voskresenskago spiska*, Petersburg, 1793, in-4. – Un extract pe larg în KARAMZIN, t. 4, nota 388. – Despre originea acestei cronice vezi studiul nostru *Domnița Elena*, în ziarul *Traian*, 1869, nr. 75, p. 302.

2 ALECS., *Poezii poporale*, 186. – D. Alecsandri, într-o notiță la p. 192, crede cum că în adevăr un Negru-Vodă ar fi zidit monastirea de la Curtea de Argeș, ba încă invoacă autoritatea *cronicelor*, fără să le citeze! – Vezi REISSENBERGER, *L'église de Curtea d'Argis*, Vienne, 1867, in-8, p. 26.

3 BOLLIAC, *Buciumul*, 1863, p. 108.

4 *Gesch. d. osm. Reichs*, 608.

5 VENELIN, 134, diplomă din 1499. – ODOBESCU, în *Buletinul Instrucțiunii Publice*, București, 1866, in-4, t. 1, p. 137-141.

6 *Ristretto delli Annali di Rausa*, Venetia, 1605, p. 49: „Negro Voevoda di natione Ungaro e padre di Vlaico, *nel* 1310".

7 ȘINCAI, I, 329. – WENZEL, *Okmányi kalászat*, I, 18 etc.

8 KLEIN, *Origines Daco-romanae*, ap. ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 92.

9 GEBHARDI, *Gesch. d. Wal.*, 281: „Nach der Chronik die Filstich gebraucht hat, ist von ihm (Negru-voda) erbauet Tergvisto oder Tergowischte, Bukurescht, Kimpelungu, Pitest und S. Georg; nach dem Luccari aber Buseo und Floc". – Iacă pasagiul textual din LUCCARI, 49: „frabricò la città in Campolongo, e tirò alcune cortine di matoni in Bucuriste, Targoviste, Floc e Busa".

10 *La scienza nuova*, lib. II, cap. 3, § 3.

46

1 FRUNZESCU, *Dicț. top.*, 313.

2 Deja la vechii romani VEGETIUS, 1, III, c. 13, zicea: „In subjectos enim vehementius tela descendunt, et majore impetu obnitentes pars altior pellit. Qui adverso nititur clivo, duplex subit et cum loco et cum hoste certamen.

3 D'OHSSON, *Hist. d. Mongols*, II, 628.

4 D. A. ODOBESCU, atît de competinte în materie de topografie arheologică, ne asicură că *Negru-Vodă* nu se aude nici chiar în Buzău.

47

1 Despre forma *Romus*, sau mai grecește *Rhomus*, în loc de *Romulus*, vezi FESTUS, v. *Roma*, unde se enumeră totdodată o mulțime de tradițiuni contrazicătoare despre mitica personalitate a fundatorului Romei.

2 PRISCIANUS, 1. I: „Antiqui quoque *amplocti pro amplecti dicebant, et animadvorti pro animadverti*". – QUINTILIANUS, *Inst. Orat.*, 1, I, cap. 7: „Quid dicam vortices et vorsus, *caeteraque ad eundem modum*, quae primo Scipio Africanus in e literam secundam vertisse dicitur?" – Ambii citați de MAIOR, *Ortographia romana*, cap. II, § 5 și 13, în *Lexicon Valachicum*, Budae, 1825, in-8. – Tranzițiunea din *o* în *e* și viceversa lăsă în limba latină diftongul *oe*: *foemina* (întîi *fomina* sau *homina*, din *fomin, homin, homo*, sanscr. *bhûman*) etc. Forma tranzitorie din *Romus – Remus* cată a fi fost *Roemus*. – CORSSEN, *Über Aussprache, Vocalismus und Betonung der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1868, in-8, t. 1, p. 144, separînd pe *homo* de *foemina*, uită că forma primitivă din *homo* a fost tocmai *fomin* și *femin*, precum vezi BOPP, *Grammaire comparée des langues indo-européennes* trad. Bréal, Paris, 1872, in-8, t. 4, p. 31.

48

1 Deja un vechi poet roman, MARINUS, citat în SERVIUS, *ad. Virg.*, V, 50, Ecl. I, zicea:

„*Roma ante Romulum fuit*
Et ab ea nomen Romulus adquisivit".

Prin urmare, legendele din Tit Liviu sau din Dionisiu Alicarnase nu erau dogme nici chiar la cei bătrîni.

2 *Discours à l'Acad. des Inscr. et Belles-Lettres*, 1785, ap. BEHR, *Recherches sur les temps héroiques de la Grèce*, Paris, 1856, in-8, p. 2.

50

1 Punem aci numai cifre rotunde, fiindcă deplina precizare a cronologiei princiare va cere o analiză specială. Despre fraternitatea lui Vladislav și Radu vei vedea mai jos crisoavele originale ale marelui Mircea, în cari numește pe cel întîi „unchi" și pe cel al doilea „tată". Despre filiațiunea lui Vladislav, prin urmare și a lui Radu, din Alexandru Basarab, vezi cele două bule papale din 1370, în *Magaz. ist.*, III, 132, 133, unde se zice limpede că *Ladizlaus Wayda Vlachiae* era fiu din prima căsătorie a răposatului *Alexandri Waydae in Vlachia*. Astfeli întreaga genealogie se restabilește pe bazea a o mulțime de documente contimpurane, externe și interne.

2 Inscripțiunea lapidară, ap. ȘINCAI, I, 329.

3 *Istoria Țărei Românești*, ed. Ioanid, II, 2.

4 SAINT-PROSPER, *Hist. d'Angleterre*, Paris, 1838, in-8, p. 200, și portretul pe tabela 18.

5 HAMMER, *Histoire de l'empire Ottoman*, trad. Hellert, Paris, 1835, in-8, t. 1, p. 107: „Ses cheveux, sa barbe et ses sourcils noirs lui avaient fait donner dès sa jeunesse le surnom Kara, c'est-à-dire *le noir. Cette épithète appliquée à une personne est l'éloge le plus significatif qu'on puisse faire de sa beauté.*

Hafiz exprime, dans un vers qui est devenu célèbre, son admiration pour le teint noir de son favori. *Plusieurs princes turcomans sont connus dans l'histoire sous ce surnom*; de ce nombre sont: Karasi etc.". – Am reprodus pasagiul întreg pentru acei cari își închipuiesc că *Negru*-vlah ar avea în gura turcilor ceva înjositor pentru români, precum crede ENGEL, *Gesch. d. Moldau*, 106, și alții.

6 SCHAEFER, *Histoire de Hohenzollern au moyen-âge*, Paris, 1859, in-4, p. 250.

4 *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landes-kunde*, t. 2, Hermannstadt, 1845, in-8, p. 92.

8 FÉJER, X, I, 132.

9 După cum în crisovul moldovenesc din 1442, *Arhiva istorică*, I, 1, 123, boierul Crăstea *Negrul* este: „Krysti *Czornogo*"; sau în crisovul muntean din 1399, VENELIN, 19, boierul Gostean *Negrul* este: „Gostian *Czr'ni*".

10 SALVERTE, *op. cit.*, I, 337-341, paragraful întitulat: *Le changement de nom, marque d'élévation et d'accroissement d'honneurs*. – Autorul însă nu este destul de avut în exemple. Astfeli el uită cu desăvîrșire schimbarea numilor la papi, despre care vezi la tot pasul în ALBERICUS, *Chronicon*, ed. Leibnitz, Lipsiae, 1698, in-8, bunăoară, t. 2, p. 13: „Benedictus hujus nominis Quintus, *qui et Octavianus*. – Leo huius nominis Octavus, *qui et Prothus*" etc. – Cf. DU CANGE, *Gloss. med. lat.*, ed. Carpent., IV, 637, v. nomina mutari.

11 *Letopis.*, I, 176.

12 DOGIEL, I, 618.

13 GRATIANI, *De Ioanne Heraclide Despota*, Versaviae, 1759, in-16, p. 44: „Tomsam, quem Stephanum grato genti nomine appellaverunt. etc.".

14 OUVAROFF, *Recherches sur les antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la Mer Noire*; Paris, 1860, in-f., p. 155, 157, tabela nr. 1, 2, 3. – Această carte, pe care ne-o comunică d. A. Odobescu, coprinde sau indică o mulțime de monumente foarte prețioase pentru istoria română, dar coplesite toate de neste erori piramidale de cîte ori autorul voiește a comenta. Așa, între celelalte, moneta domnului moldovenesc Istrat Dabija dintre 1662-1666, despre care vezi *Letopisețe*, II, 5, *Magaz. ist.*, III, 9, și PASEK, *Reszty rekopismu*, wyd. Lachowicza, Wilno, 1843, in-8, p. 216, d. Uvarov, p. 158, o atribuie lui Ștefan cel Mare, din care face doi Ștefani.

15 SIMONCHICH, *Noctium Marmaticarum vigiliae*, ms. 274 quart. lat. în Biblioteca Muzeului din Pesta, p. 19: „Hujus Urcund filii *Nagrile* et Radomer dicuntur esse progenitores familliae Tomay-aga, Nobilis Valachi in Borsa. In cujus probam authenticam adducimus protocolarem Comitatus Marmaros extractum, qui sic est: Familliae Thomay-aga successores producunt anno 1763 coram legitimatorio Comitatus foro Nobilitatis recognitionem Kenderes de Malomvize Comitis Comitatus ejusdem de anno 1445, in qua Petrus, Mandra, Han, Koszta, Sandrinus, Nicolaus Pap et Nicola de Viso

specificatur, quod ipsorum primis parentibus *Nagrille* et Radomer vocatis *collatio adhuc a Stephano facta sit*, pro fidelibus servitiis, in Kenezatu de Viso". – Această prețiozisimă indicațiune despre kinezaturile române din secolul XI a rămas pînă aci cu totul necunoscută istoricilor noștri.

16 FÉJER, IV, 3, 1: „Ludovicus Rex Hungariae Karapath Stanislai, *Negre* Wlanyk, Nicolai et Ladislai, filiorum Ladislai, filii Zovna, Olachorum etc.".

17 Act din 1420 în VENELIN, 62. – Cf. Alecsandri, *Dumbrava Roșie*, Iași, 1872, in-8, p. 44.

18 VENELIN, 92.

19 *Ibid.*, 118.

20 FRUNZESCU, *Dicț. top.*, 106, 312-13. – TREUENFELD *Lex. geogr. Siebenb.*, III, 173 etc.

21 BOUILLET, v. Fréret: „Ayant dans un Discours sur l'origine des Français, qui fut prononcé à l'Académie en séance publique, émis sur cette question toute historique une opinion qui déplut au pouvoir, *il fut mis pour quelque temps à la Bastille. Il rénonça dès lors à ses recherches sur l'histoire nationale, et ne s'occupa plus que de l'antiquité*".

51

1 *Puteszestvïe k sviatym miestam*, Petersburg, 1778, in-f.

2 *Bolgarskiia gramoty*, Odesa, 1845, in-8, p. 35.

3 *Arhiva istorică*, I, 1, 96.

4 STRITTER, II, 672-689.

5 DU CANGE, *Gloss. med. lat.*, I, 282.

6 *Ibid*, I, 283.

7 ACROPOLITA, ap. STRITTER, II, 732-8: „Bulgarorum Asani filius Callimanus etc." – ALBERICUS, II, 578, an. 1241: „Alsanus Rex mortuus est, qui reliquit de prima uxore, quae fuerat soror Belae Regis Hungariae et soror sanctae Elizabeth, *filium unum nomine Colmannum*".

8 *Izviestïe o putavaniu*, în *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, Zagreb, t. 4, 1857, in-8, p. 344.

9 *Monumenta Serbica*, Viennae, 1858, in-8, p. 1.

10 Noi dezbăturăm pe larg această cestiune în studiul *Inscripțiunea de la Stănești*, publicat în ziarul *Traian*, 1869, nr. 78, 82, 86 și 90. – În urmă, însuși Miklosich a recunoscut în astă privință lui RÖSLER, *Rom. Stud.*, 92, cum că „ein paläographischer Irrtum leicht gewesen"!

11 *Istoria bisericească pre scurt*, București, 1845, in-8, p. 390.

12 „S-au scris acest crisov la leat 6902, indiction 15, luna lui gen. 8 dn., și iată și mărturiile acestei scrisori *mitropolitul kir Antim și mitropolitul Severinului Atanasie și egumenul Vladislav*" etc. – Nemulțumit de a preface 6902 în 6870, d. Lesviodax a mai metamorfozat mai pe dasupra pe „egumenul Vladislav" în: „al slăvitei cetăți egumen"!!

13 A greșit însă nu numai d. Lesviodax, ci și condicarul pe care-l avusese în vedere, căci la 1394 era indictionul 2, iar indictionul 15 cu trei ani mai-nainte, la 1392. În originalul slavic fiind 6900 (1392), după care urma: „*v* indiktion", adecă: „*în* indiction", traducătorul român a luat *v* drept cifra cirilică echivalinte cu 2, și astfeli a ieșit 6902, în loc de 6900.

52

1 *Revista română*, I, 577-78.
2 *Ibid.*, II, 251.
3 *Ib.*

53

1 VENELIN, 13: „Sia v'sia zapisaszese u Argiszu povelieniem gospodina voevodia Iô. Mircza, v lieto 6895 miesietza iunia 27 dni". – Actul s-a publicat mai corect *după original* în a mea *Arh. ist.*, III, 191-193.
2 VENELIN, 9: „Tismena monastyr, egozse svietopoczivszii roditel gospodstvami Iô. Radul voevoda ôt osnovania v'zdvizse i svieto-poczivszii brat gospodstvami Iô. Dan voevoda mnôziemi vesczmi pokriepi". Cf. crisovul de la vodă Dan fiul lui Dan, adecă nepot de frate al marelui Mircea, din 1424, în *Arhiva istorică*, I, 1, 19.
3 VENELIN, 11: „elika svietopoczivszii stritz gospodstvami Vladislav voevoda prilozsi svietomu Antoniu na Voditzi".

54

1 *Foaia Societății Românismul*, t. 2, 1871, p. 28-29.
2 KOVALEVSKI, *Stranstvovatel po suszie i moriam, Karpaty*, Petersb., 1845, in-16, p. 151.
3 „V'sie blata pocsiavsze ôt Sypatul dori do ustie Ialovnitzi po Dunavu, glôba li sia sczet uczinit po tiechzi blata, duszegubinali, byd ôt pastyrei, byd i ôt koigo czelovieka prievelika bolierina ili mala, vse da est monastirsko, eszczezs i ôt pezel vare koliko se chtiat nachoditi po tiech blata etc. u liat 6895".
4 *Foaia Societății Românismul*, II, 30, dă acest document după *Condica cea nouă a Coziei*, t. 2, p. 2, unde însă el este trecut numai într-un extract, și încă foarte vițios. Noi îl reproducem după *Condica cea veche*, foaia 17.

55

1 Diploma din 1418 în ENGEL, *Gesch. d. Wal.*, 164. – Diploma din 1399 în VENELIN, 19. – Diploma din 1415 în Arhivul Statului din București, *Documentele Coziei*, rubrica netrebnicelor, nr. 171-216 etc. – Diploma importantă din 1392, tradusă lătinește după un original slavic inedit, în BARIȚ, *Transilvania*, t. 5, p. 151 etc. – Acest principe, despre care cronicele mun-

tene păzesc cea mai adîncă tăcere și despre însăși existința căruia se cam îndoia ENGEL, este menționat într-o mulțime de crisoave, emanate de la el însuși și de la Mircea cel Mare.

2 În *Condica Cotmenei*, p. 4, imediat după acest act mai urmează un altul de la Mihai Basarab, carele însă fiind fără dat cronologic, copistul a pus de la sine în coadă, fără legătură cu corpul documentului, tot 22 iuniu 6926 indiction 11, mulțumindu-se a transcri cifrele ce le scrisese deja cu o pagină mai sus, deși după text astă diplomă nu este sincronică cu cealaltă, ci anterioară, scrisă anume înainte de moartea lui Mircea cel Mare, pe cînd Mihai Basarab era încă numai asociat la domnie.

3 Așadar EPISCOPUL MELCHISEDEC, *Oratoriu*, București, 1869, *Sinaxar*, p. 64, este foarte corect cînd zice: „Monastirea Cotmeana, județul Argeș, zidită de Mircea-Vodă, carele a domnit 1383-1419".

56

1 BOLLIAC, *Itinerariu*, în ziarul *Curier românesc*, 1845, p. 344, unde se mai pot găsi la p. 355: o „baie a lui Negru-Vodă", apoi o „masă a lui Negru-Vodă", și mai multe alte curiozități. – Cf. ARICESCU, *Ist. Cîmpulungului*, I, passim.

2 *Foaia pentru minte*, 1842, nr. 42, ap. ARICESCU, *Ist. Cîmpulungului*, I, 58. – Cf. BOLLIAC, *loco cit.*, p. 342.

3 Acest mod de a traduce pe *Ungrovlahia*, moștenit de la gramaticii lui Matei Basarab, ne întîmpină adesea în condicele române din secolul trecut. Vezi bunăoară un crisov din Condica Vieroșului, reprodus de Gr. G. TOCILESCU, în *Foaia Societății Românismul*, I, 153: „Petrașcu voievod și domn a toată Țara Românească *dentru Ungurie descălecat...*" – Matei Basarab, Petrașcu cel Bun, descălecați din *Ungarie!*

4 HIRSCH, *Über Diptychen, Negrologien etc. im Mittelalter*, Gratz, 1865, in-4. – MARTIGNY, *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, Paris, 1865, in-8, verbo: *diptiques* etc.

5 *Revista română*, II, 252.

6 Apud ȘINCAI, I, 329.

7 FÉJER, VIII, 3, 625.

8 ED. SCHWANDTNER, I, 217: „*Alexander* Waiwoda Transalpinus... qui *tempore quodam Caroli Regis...* rebellaverat et *per multa tempora in rebellione permanserat*".

9 Ap. MAIKOV, *Istoria srbskoga naroda*, Beograd, 1858, in-8, p. 43.

57

1 Lib. XII.

a PAUL OF ALEPPO, *The travels of Macarius*, London, 1836, in-4, t. 2, p. 340: „Mirtaja Voivoda, who *built it together with its church*". – Autorul se infor-

mase chiar de la călugării din Cozia, pe cari îi vizitase îndată după moartea lui Matei Basarab.

b TEULESCU, *Documente istorice*, București, 1860, in-8, p. 84-90.

58

1 *Monastirile închinate*, București, 1862, in-8, p. 10.

2 A mea *Istoria toleranței religioase*, Bucur., 1868, in-8, p. 17: „Se mai pretinde cum că ar fi fost român un sînt Nicodem, pe care d. Bolliac îl face contimporan cu Radu Negrul; ar trebui însă a decide mai întîi de toate cel puțin epoca acestui problematic principe pe care cronologia noastră îl strămută mereu din secol în secol, ceea ce aruncă, negreșit, o obscuritate și mai mare asupra imaginarilor sfinți români din timpul său. Un Nicodem a fost, în adevăr, egumen al monastirilor unite Tismana și Vodița din România cea mică sub Vladislav-Vodă și sub nepotul său Mircea cel Mare".

3 *Oratoriu, Synaxar*, p. 47, 71.

4 Cataracte, salturi de apă de pe stînce, precum sînt acelea de la Tismana.

5 Ziarul *Buciumul*, 1863, nr. 3, p. 12.

6 Pozițiunea ambelor acestor locașuri este indicată foarte bine deja în *Indice topografico* al lui Constantin Cantacuzin, reprodus în DEL CHIARO, *Istoria della Valachia*, Venezia, 1718, in-4; de asemenea pe mapa Olteniei în SCHENDO VANDERBECH, *Valachiae cis-alutanae descriptio*, 1720, în KÖLOSERI, *Auraria Romano-dacica*, ed. Seyvert, Posonii, 1783, n-8.

7 VENELIN, 5: „Ponezse az izse v Christa Boga blagovierny voevoda Vladislav, milostiî bozsieî gospodin v'sei Vîgrovlachii, blagoizvolich po bozsïemu nastavleniiu v'staviti monastyr na Voditzi v imia velikogo i bogonosnago Andonia, posluszav czestnago v inotziech Nikodima, paczezse ôt gospodstvami exod i prilozsenie, a s kyr Nikodimoviem trudom i togo bratii".

8 *Ibid.*, 6: „Po smr'ti kyr Nikodimovie da niest niky gospodar volen da postavi na miestie tom starieiszini, ni archierei, ni in kto, ni kako reczet kyr Nikodim i kako oustavit takozi da dr'zsît".

9 *Ib.*, 22: „Davat gospodstvomi sie ôrizmo gospodstvami molebniku gospodstvami popu Nikodimu, iako nikto da se ne smieet pokusiti da lovit ribî po rietzie Tismienski".

10 *Ib.*, 23: „I se byst v lieto 6915... gradîsczu mi gospodstvumi k Sieverinu da se s'tanu s kralem, ta doidoch v monastir miesietza noemvriia v 23 s v'siemi egumeni monastirskiia i s v'siemi bolieri gospodstvami".

11 *Condica ms. a Coziei*, t. 1, p. 60-62, în Arhivul Statului din București.

12 *Condica ms. a Tismenei*, în Arhivul Statului din București. – VENELIN, 12 sq., etc.

13 *Buciumul, l. cit.*, nota 4.

14 *Ibid.*, nota 3. – Noi ne îndoim că tradițiunea va fi menționînd pe *Radu-Negru*, ci va fi zicînd pur și simplu: „din moși, din strămoși", iar editorul va fi adaus apoi de la sine un nume princiar.

und indem diesses in einer gewissen genealogischen Ordnung so fortgehet, übergehet endlich die Geschichte in longas errorum generationes, bis endlich ein Riesenbaum dastehet, dessen kühne Zweige, statt dem erschöpften Geschichtsforscher einen sichern Ruheplatz und festen Anhaltspunkt zu gönnen, ihm nur qualvolle Schweisstropfen erpressen".

3 *Arhiva istor.*, III, 192: „potvr'zsdam prilozsenaa ôt svieto-poczivszago *rôditelie gospodstvami Io Radula voevodi*, selo Koumanskyi brod s polovina Toporna etc." – VENELIN, 10.

4 Arhivul Statului din București, *Actele Tismenei, legătura nr.* 14: „Milostiiu bozsieiu Iô Alixandru voevoda i gospodin v'soi zemle uggrovlachiiskoe, syn velikago i priedobrago Mirczev voevodi i anepseu Michnev voevoda, davat gospodstvomi sie povelenie gospodstvami svietoe monastirev zovemago Tismiena idezs est chram uspenie prie svietie czistie i prieblagoslovenie vladiczitze i bogoroditze prisno dievi Mariia, iakozs da mu est selo ezs se zovet Komanii ezs sut bliz kod Idin, v'si s's v'siem chotarôm i s's blatem, ponezs siiu viszimenitag selo Komanii bili sut za diedinô monastirev i ukrieplenie esczezse ôt pri dni pokoinag *Negrul voevoda*, a potom k'da est bil s'da a svietoe monastir ôna est mal prenie pried gospodstvami s's Pyrvul syn Kerbeletzov radi viszreczeno selo Komanii, i sitze priesz Pyrvul kako siiu selo Komanii ôni sut negov za diedinu, i est s'tvoren selo... basczinu emu ôt Kerbeletzu, i utem gospodstvomi gleda redu im po pravdu i po zakonu bozsiiu, s v'siemi cziestitimi previteliem gospodstvami, i esczezs procztach gospodstvomi i kniga pokoinag *Negrul voevoda* za ukrieplenie etc." – Cf. al meu *Codice diplomatic din* 1570-1580, în *Columna lui Traian*, 1871, nr. 35, p. 138.

64

1 RAFN, *Antiquités russes d'après les monuments des anciens Scandinaves*, Copenhague, 1850, in-4, t. 1, p. 245, 246.

2 *Lieder*, dedicațiunea, în *Sämmtliche Werke*, Stuttg., 1868, t. 1, p. 8. – D. XENOPOL, *Ceva despre literatura poporană*, în *Columna lui Traian*, 1872, p. 215, a expres foarte bine aceeași idee.

65

1 THUNMANN, *Untersuchungen*, 102: „das Mösische Bulgarien heisst das schwarze".

2 FORBIGER, *Handbuch der alten Geographie*, Leipzig, 1848, in-8, t. 3, p. 1088: „so dass sie das heutigen Servien und Bulgarien umfasste".

3 NEUMANN, *Die Völker des südlichen Russlands*, Leipzig, 1847, in-8, p. 106: „Die *Donau-Bulgaren* wurden die schwarzen genannt".

4 *Histoire de l'empire de Constantinople*, Paris, 1657, in-f, p. 303.

5 Noi cunoaștem pe SUHM după traducerea rusă: *Istoriczeskoe rassuzdenie o Chazarach*, Moskva, 1846, in-8, p. 46: „Dolzsno soznatsia czto imperator

Konstantin ponimaet pod Czernoiu Bolgariei ili nynieszniuiu Bolgariu, ili Bessarabiu i Moldaviu, iz koich posliedniaia nazyvaetsia i teper escze Kara-Bogdan, to est Czernaia Bogdania".

6 *Chronicon Nestoris*, ed. Miklosich, 28: „prichodiat *Czernii Bolgare* i voiuiut v stranie Korsunstiei, velim kniaziu Rus'skomu da ich ne pusczaet pakostit stranie toĭ". – Să punem alături pe PORFIROGENET, *De administrando Imperio*, ed. Bekker, Bonnae, 1840, in-8, p. 81, cap. 12: „Περὶ της μαύρης Βουλγαρίας καὶ Χαζαρίας, Ὅτι καὶ ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία δύναται τοῖς Χαζάροις πολεμεῖν". *Ib.* 180; cap. 42: „ὁ Δάναπρις ποταμός, ἐξ οὗ καὶ οἱ Ῥῶς διέχονται πρός τε τὴν μαύρην Βουλγαρίαν".

7 *Op. cit.*, p. 79, cap. 9: „ἀλλὰ τὴν τῆς Βουλγαρίας γῆν ἐνδυασάμενοι εἰς τὸ τοῦ Δανουβίου στόμιου ἔρχοντοι".

8 *Ibid.*, p. 73. cap. 8: „ὅτι καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς Βουλγαρίας καθέζεται λαὸς τῶν Πατζινακιτῶν ἐπὶ τὸ μέρος τοῦ Δάναπρι καὶ τοῦ Δάναστρι καὶ τῶν ἑτέρων τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν".

9 *Ib.*, p. 166, cap. 37; p. 177, cap. 42 etc.

10 *Loco cit.*: „Bolgarieiu nazyvaet on (Konstantin)ee, vieroiatno, potomu czto v nei zsili Blachi, kotorych niekotorye pisateli smieszivali s Bolgarami".

11 *Op. cit.*, p. 167, cap. 37: „ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς τῶν παλαικάστρων κτίσμασιν εὑρίσκονται καὶ ἐκκλησιῶν γνωρίσματά τινα καὶ σταυροὶ λαξευτοὶ εἰς λίθους πορίνους ὅθεν καὶ τινες παράδσοιν ἔχουσινώς Ῥωμαῖοί ποτε τὰς κατοικίας εἶχον ἐκεῖσε". – Aci prin Ῥωμαῖοι se înțeleg romanii, nu grecii, pe cari Porfirogenet îi numește în pasage etnice totdauna Γραικοί, bunăoară p. 217, cap. 49 etc.

12 *Ib.*, p. 173, cap. 40: – „ἡ τοῦ βασιλέως Τραϊανοῦ γεφυρα κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας ἀρχὴν". Despre Τουρκία, ca numele Ungariei în scriitorii bizantini, vezi STRITTER, t. 3, *Ungrica*.

13 Mai jos, nota 15.

14 *Om Patzinakerne*, în *Skrifter, som udi del Kiöbenhavnske Selskab* etc., t. 10, § 7. – Noi cunoaștem numai traducerea rusă: *Istoriczeskoe rassuzsdenie o Patzinakach*, Moskva, 1846, in-8, p. 14-15: „Zemlia Patzinakov naczinalasĭ pri vpadenii Dunaia v Czernoe more, prostiralasĭ potom vdolĭ Dunaia do rieki Aluty, odnakozs tak, czto mezdsu neiu i Dunaem nachodilosĭ prostranstvo na poldnia iezdy ili na tri mili pustym, dlia bezopasnosti zsitelei ot napadenia so storony Bulgarov; potom prostiralasĭ zemlia ich na siever po teczeniiu rieki Aluty, a ot nei do Turtzii ili Vengrii bylo czetyre dnia iezdy ili 24 mili, po kakomu sczisleniiu, czastĭ Valachii ot Aluty do Vengrii i poczti vse Sedmigradie (?) *dolzsenstvovali lezsati pustymi*".

15 *Op. cit.*, p. 171, cap. 38: „ποταμὸς πρῶτος ὁ καλούμενος Βαρουχ, ποταμὸς δεύτερος ὁ καλούμενος Κουβου, ποταμὸς τρίτος ὁ καλούμενος Τροῦλλος, ποταμὸς τέταρτος ὁ καλούμενος Βροῦτος, ποταμὸς ὁ καλούμενος Σέρετος".

16 KARAMZIN, t. 1, nota 302.
17 Vezi despre el FABRICIUS, *Bibliotheca Latina*, ed. Mansi, Florentiae, 1858, in-8, t. 1, p. 14, și POTTHAST, *Bibliotheca historica medii aevi*, Berolini, 1862, p. 102, art. Ademarus Chabannensis.
18 În PERTZ, *Scriptores Rerum Germanicarum*, Hannoverae, 1840-56, in-8, t. 4, p. 129-130.
19 *Annales Regum Hungariae*, Vindobonae, 1764, in-f., p. 17, nota *h*: „Ungariam nigram – ita *per errorem* vocat Transilvaniam".
20 *Hist. critica*, I, 104: „Transilvaniam *male* sic appellat".
21 *Transylvania, its products and its people*, London, 1865, in-8, p. 439: „fair as a young English girl, and with features, too, caracteristic of England". – Autorul vorbește despre maghiari, dar observațiunea i se aplică și către celelalte naționalități ale Transilvaniei.
22 OTTO FRISINGENSIS, an. 1158, în MURATORI, *Scriptores Rerum Italicarum*, t. 6, p. 665 sq., ap. SCHLOEZER, *Gesch. d. Deutschen in Siebenb*, 231.
23 *Ed. Miklosich*, 6.
24 *Ibid.*, 22: „Vlieto 6423 pridosza Peczeniezi *pervoe* na rus'skuiu zemliu".
25 *Op. cit.*, p. 168, cap. 38.
26 RÖSLER, *Rom. Stud.*, 150: „Σαβαρτοιάσφαλοι ist dies Swartiasphali d.i. die schwarzen Falen und es wäre dies die Bezeichnung welche ihnen die scandinavisch redenden Waräger in Russland und Constantinopel gaben. Diese Vermutung von K. Zeuss klingt mir sehr beifallswert". – Cf. ZEUSS, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, München, 1837, in-8, p. 749, nota 2.
27 Cf. POTOCKI, *Recherches sur la Sarmatie*, Varsovie, s.a., in-4, t. 1, p. 98.
28 Apud PODHRADCZKY, *Chronicon Budense*, 67.
29 *Storia della navigazione nel Mar Nero*, Venezia, 1788, in-8, t. 1, p. 42: „Il Ponto Eusino ora è detto Cara Degniz, o Mar Nero da' Tartari e Turchi. Questa voce *cara* è d'origine scitica, non meno dei popoli Cari, ch'erano venuti ad abitar l'Asia Minore. Questi *Cari* furon detti *Milesi* dai Greci, il che rendeva corrottamente il valore della loro denominazione di *neri*. Questi Cari furon i più possenti coloni del Ponto, il quale da loro dovette prendere il nome di Mar *Nero* presso le nazioni, che ne occuparono le coste".
30 STRABO, lib. XIV, cap. 1, § 7.
31 *Ib.*, VIII, 6, § 6.
32 *Op. cit.*, 93.
33 *Ed. Firmin-Didot*, Paris, 1840, in-8, passim, începînd de la pag. 1. – Și să se observe că sub Apian carii și milezianii de mult nu mai existau ca popoare, ci numai ca localități; *ib.*, p. 197, 200, 269, 471, 517, 573 etc. – Despre Apian ca fîntînă a istoriei române, vezi A. PAPADOPOL CALLIMACH, *Scrierile vechi perdute*, § 3, în *Columna lui Traian*, 1872, p. 228.

34 LELEWEL, *Géographie du moyen-âge*, Atlas.
35 *Loco cit.*: „Dachhè vi regnarono Tartari e Turchi, fu detto Mar Nero, e cosi pure lo dissero: Russi in loro linguaggio Czerno More, ed i Moldavi Nigra Mare". – Despre numele scandinav *Svartahaf*, vezi RAFN, *op. cit.*, passim.
36 *Histoire du commerce de la Mer Noire*, p. 3, nota: „Mer Majeure, les Grecs byzantins l'appellèrent les premiers de ce nom, qui fut adopté par les Latins. Lorsque les Turcs et les Tartares la dominèrent, ils lui donnèrent le nom de Mer Noire".
37 MASSOUDI, în KLAPROTH, *Magasin asiatique*, 1825, p. 271, ap. PRIMAUDAIE, l.c. – SHEM-UDDIN-ABU-ABD-ULLA MUHAMMED, ap. KARAMZIN, I, nota 365 etc.
38 VALER. FLACC., *Arg.*, I, 59; II, 329. – LUCAN., II, 420, 580; V, 436.
39 GELL., XVII, 8.
40 CLAUDIAN., *De laud. Stilich.*, I, 129; XXI, 29.
41 CLAUDIAN., in *Eutrop.*, II, 265.
42 OVID., *Pont.*, IV, 10, 38. – VAL. FLACC., VIII, 223 etc.
43 RENAN, *Histoire des languages sémitiques*, Paris, 1858, in-8, p. 38. – MOVERS, *Die Phoenizier*, Berlin, 1849, t. 1, p. 1-3.
44 SCHILTBERGER's *Reise*, ed. Pelzel, München, 1814, in-8, p. 83: „am Ufer des *Wallachischen Meeres*".
45 BAYER, *De Cimmeriis*, în *Opuscula*, p. 127, ap. KARAMZIN, I, nota 3.
46 ENDLICHER, *Monumenta*, 14.

66

1 *Hist. de Constant.*, 301: „Mont Haemus, qui est la basse Mysie, s'appellant maintenant *blanche Blaquie*".
2 *Loco cit.*
3 *Ib.* – Despre epitetul *alb* într-un alt înțeles, vezi § 8, nota 3; precum și despre epitetul *negru*, iarăși într-un alt înțeles, § 50, nota 6; ambele note foarte importante pentru a preveni controversa.
4 FORMALEONI, I, 43. – MIKLOSICH, *Lex.*, verbo: *crz'n*.
5 EXDLICHER, *Monumenta*, 90.
6 LUCCARI, 72: „Paiasit tornò in Europa, ripassò il Danubio alla città di Sieverino, opera di Severo Imperadore, et fece giornata campale con Rè Mirce, sotto la città di Chraglievo, e vi fu mezo rotto. Marco Chraglievich figliuolo di Vucascin Margnavcich, ch' haveva seguitato il Turco, fu morto à caso da Ratko Valaco, et il suo corpo messo sopra un cavallo di pezza, fu portato à sepelire in Monasterio di Bullacciani".

68

1 ENDLICHER, *Monum.*, 249: „per *Bulgariam Assani* et per Romaniam".

69

1 *Instituțiunile României, tabel istoric*, Bucur., 1863, in-16, p. 41.
2 Diploma din 1418 în DOGIEL, I, 353.
3 *Novella della figlia del re di Dacia*, ed. Wesselowsky, Pisa, 1866, in-8; o reproducțiune foarte rară, numai în 260 exemplare, din cari unul se află în superba bibliotecă a d-lui A. Odobescu.
4 GEFFROY, *Notices et extraits des bibliothèques ou archives de Suède*, Paris, 1856, in-8, p. 502.
5 GRIMM, *Gesch. d. deut. Spr.*, II, 732.
6 HEEREN, *Historische Werke*, Göttingen, 1821, in-8, t. 5, p. 89, nota.
7 A. D. XENOPOL, un june, altfeli plin de cunoștințe foarte serioase, comite din răpeziciune o eroare analogă în *Convorbiri literare*, 1872, art. *Notițe istorice.*

STUDIUL III

Acțiunea naturei asupra omului

1
Natura Munteniei

Un anglez foarte solid și foarte observator, vechi consul britanic în București, sir William Wilkinson, începe unul din capitolii operei sale cu următoarele cuvinte:

„Vecinătatea Mării Negre și a Balcanului d-o parte, a Carpaților de cealaltă, face clima ambelor principate române schimbăcioasă și supusă unor răpezi variațiuni de temperatură. Cînd suflă vîntul nord-est, chiar în mijlocul verei atmosfera se răcește dodată pînă într-atîta că locuitorii sînt siliți a recurge la vestminte mai substanțiale. Vîntul de la sud aduce căldură și timp frumos, dar generalmente de scurtă durată. Vara este foarte ploioasă; în iuliu și în iuniu cu furtune viscoloase, cari revin în toate serele la aceeași oară. Iarna mai totdauna e lungă și monotonă, și căldurele verei debută subitamente din cele întîie zile ale lui mai, astfeli că deliciile unei primăvere regulate sînt aci puțin familiare. Porțiunea cea mai aspră a iernei se începe de la primul patrar al lui decembre, și același grad de frig cu puțină variațiune ține pînă la mijlocul lui februariu, cînd îi succede o temperatură umedă și nesalubră, durînd apoi pînă la mai. Dunărea și toate rîurile acestei regiuni rămîn degerate în interval de șase săptămîne, gheața lor fiind destul de tare pentru a susține transportul celei mai groase artilerii. În genariu și-n februariu ninge și lumea îmblă cu sanie. Cele mai frumoase zile ale anului se-ncep de pe la finea lui septembre și țin cîteodată pînă pe la finea lui novembre, dar nopțile sînt excesivamente reci și nesănătoase. Călătorii cari nu se apără atunci prin flanele și haine calde contra pernicioasei influințe a nopților sînt expuși a căpăta feliurite friguri și pleurezie. Neregularitatea climei, umiditatea solului și mulțimea bălților exercită aci o vizibilă înrîurire asupra diverselor specii animale, precum și asupra vegetațiunii. Urșii, lupii și vulpii sînt de o natură timidă și puțin periculoși, afară numai cînd îmblă în numeroase haite, ceea ce se-ntîmplă adesea în nopțile cele mai reci ale iernei. Animalii domestici sînt remarcabili prin blîndeță. Carnea de bou, de porc, de oaie, de vînat și de paseri n-are un gust pronunțat; legumele sînt mai puțin gustoase și florile puțin aromatice. În fine omul, capdopera naturei, este aci greoi

și moale. Fără pasiuni violinți, fără energie în caracter, el manifestă o repulsiune firească contra a tot feliul de muncă corporală sau intelectuală. Negreșit că aceste dispozițiuni pot proveni din cauze morale, dar în România cauzele fizice sînt cel puțin tot atît de active"[1].

Mai pe scurt, oamenii, caii, boii, urșii, lupii, vulpii, găinele, rațele, florile, pînă și iarba cîmpului, pînă și gustul fripturei, toți și toate se ticăloșesc, se piticesc, se trîndăvesc în nefericita Românie, din cauza emanațiunilor palustre, din cauza capricioasei temperature, din cauza solului și atmosferei, din cauza a o mulțime de aginți ce se cheamă foarte bine în știința igienică: *circumfusa*.

Permis unui turist a constata o actualitate și a semnala proveninţa-i cea mai imediată, cea mai evidinte, cea mai palpabilă, deși chiar dînșii ar trebui să specifice totdodată cel puțin zona observațiunii, iar nu să generalizeze într-un mod absolut; nu e permis însă unui istoric, căruia nu i se iartă a tăia dintr-o lovitură nodul lui Gordia, în loc de a căuta pas la pas o lege providențială permaninte, explicînd apoi cu stăruință tot ce *se pare* a fi o deviațiune:

„Sucht das vertraute Gesetz in des Zufal's grausenden Wunder n
Sucht den ruhenden Pol in der Erscheinungen Flucht!"[2].

Caracterele fizice ale pămîntului românesc fost-au ele totdauna astfeli după cum ni le descrie Wilkinson?

De n-au fost așa, urmează necesarmente o altă întrebare: cum anume să fi fost și care trebui să fie diverginţa totală sau parțială a efectelor în comparațiune cu ceea ce este?

De au fost tot așa, de nu s-a schimbat nemic sau prea puțin, de a rămas aproape intactă aceeași constituțiune geologică și meteorologică, același joc termometric, barometric și igrometric, atunci cum dară de s-a modificat atît de radicalmente natura organică?

Nu mai departe decît în secolul XIV, carele ne preocupă mai în specie în opera de față; nu mai încolo decît între anii 1300-1400, altminte destul de apropiați de zilele noastre, fost-a atît de căzut, atît de slăbănog, atît de inspid românul din Muntenia, după cum el ne apare în relațiunea lui Wilkinson, fără a mai vorbi de vite sau plante și mai ales despre gustul lor curat gastronomic?

Ce să răspunză oare la o asemenea îndoială vitejii lui Alexandru Basarab, ai lui Vladislav Basarab, ai lui Basarab Mircea, denaintea cărora, în curs de un veac întreg, se puneau pe gînduri ungurii, serbii, bulgarii, tătarii, turcii, toate neamurile învecinate, chiar cînd în frun-

tea acestora se aflau neşte giganți ca țarul Ștefan cel Fórte, ca regele Ludovic cel Mare, ca sultanul Baiezid Fulgerul, ca împăratul Sigismund?

Au atunci nu era în Muntenie tot feliul de mlaștine și mocirle cu funestele lor efluve febrifere? Au nu era o temperatură tot atît de extremă în frig și-n arșiță, în uscăciune și-n umiditate? Au nu erau toate motivele morbide, pe cîte ni le-a spus și pe cîte a uitat încă să ni le înșire Wilkinson, încît le vom spune noi înșine mai la vale?

Și dacă altădată, în fața unei presiuni fizice analoage, românul de la Dunăre a putut să uimească lumea prin mărimea personalității sale, cum dară de nu se mai bucură el actulamente de aceeași imunitate contra aceleiași acțiuni exterioare? Și dacă nu se mai bucură astăzi, apoi oare prin ce specie de tranzițiune, redobîndindu-și vechea-i aptitudine, ar putea să se bucure încai mîni sau poimîni?

Precum vedeți, problema devine dintre cele mai complicate și mai importante totdodată, căci într-însa rolul istoriei este nu numai a clarifica o situațiune antică, a restabili o imagine trecută, dar încă mai cu seamă a prevesti și a prepara o posibilă regenerare viitoare a unei națiuni.

Vom merge încet, căci sînt unele cestiuni în cari calea spre descoperirea veritătții se aseamănă cu îngusta punte ce duce peste prăpastie la paradisul lui Mahomet: un singur pas precipitat și ai perdut perspectiva de a ajunge la țintă!

Mai întîi, ca o nedispensabilă întroducere în materie, cată să ni se spună: pînă la ce punt se poate subordina, sau trebui vrînd-nevrînd să se subordineze un popor, în bine și-n rău, înrîuririi pămîntului?

A admite fără cercetare și fără restricțiune dictatura glebei, a trece peste idiosincraziile individuale și de ginte, a uita principiul atavismului, a nu recunoaște provedința, a nu lăsa omului liberul său arbitriu față cu natura și cu divinitatea – este a nu înțelege istoria.

2
Teoria acțiunii climei asupra omului

Cu cinci secoli înainte de nașterea lui Crist, sînt acum două mii patru sute de ani și mai bine, dentîi Khung-fu-tse în China și apoi Ipocrat în Elada constatau legea dezvoltării climatologice a națiunilor.

Toți au vorbit despre marele grec; nemini, nici chiar scriitorii cei mai noi asupra filosofiei istoriei[1], n-au voit să cunoască pe marele chinez.

Și totuși iacă ce zicea Khung-fu-tse cu mult înainte de Ipocrat:

„A avea apucăture binevoitoare și dulci pentru a instrui pe oameni; a avea compătimire pentru cei răsculați din rătăcire contra rațiunii;

aceasta-i forța virilă a țărelor sudice, prin care se distinge înțeleptul. 'A-și face culcuș cu sămcele de fer și cu armure din peile fearelor sălbatece; a privi fără fiori apropiarea morții; aceasta-i forța virilă a țărelor nordice, prin care se distinge viteazul"[2].

Peste opt secoli după Khung-fu-tse, un ostaș roman, Flaviu Vegețiu, făcea din vorbă în vorbă aceeași observațiune.

El zice:

„După opiniunea oamenilor celor mai competinți, națiunile sudice, supuse extremei arșițe a soarelui, au mai multă înțeligință, dar mai puțin sînge, ceea ce le face sfiicioase și temătoare de a da pept într-o luptă, căci, știindu-se anemice, lor le e frică de răne; popoarele nordice, din contra, depărtate de căldure solare, au mai puțină înțeligință, dar un sînge abundinte, care face dintr-însele cei mai buni luptători; așadară pe soldați cată să-i luăm din nește țăre intermediare, încît nici sîngele să nu le lipsească pentru a putea înfrunta rănele și moartea, nici acea înțeligință prin care se mănține în armată disciplina și care este dopotrivă utilă în răzbel și-n consiliu"[3].

Pentru ca un chinez și un roman, nedependinți unul de altul, fără să fi știut nici măcar dacă există undeva China pentru Vegețiu sau Roma pentru Khung-fu-tse, pentru ca ambii să fi expres o singură idee, ba încă aproape în aceeași ordine logică, ajungînd fiecare pe o cale proprie la un rezultat identic, trebuie să fie coprins în observațiunea lor comună un mare fond de veritate.

Antagonismul moral între nord și sud, bogăția globulelor sanguine în cel dentîi și puținătatea lor în cellalt, cunoscută chiar sub numele tecnic de *anémie des pays chauds*, adecă tot ce au știut deja Khung-fu-tse și Vegețiu este o dogmă în medicina de astăzi[4].

O cugetare fugitivă a devenit însă o știință întreagă, un corp compact și sistematic numai sub condeiul anticului medic grec de la Cos.

Ipocrat este adevăratul părinte al climatologiei.

Laboarea modernă, atît de orgolioasă, abia putu descoperi în realitate, de atunci și pînă la Humboldt, pe ici, pe colea cîte ceva care să nu se găsească în nemuritorul opuscul: περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων.

Pînă și acest titlu al capdoperei lui Ipocrat rezumă în sine ultimul cuvînt al științei climatologice: aer, ape și locuri.

Nici atmosfera, nici idrologia, nici topografia nu sînt suficiinți, întru cît le ia cineva separamente.

„Ipocrat – zice unul din discipolii săi cei mai celebri – atribuie efecte morale nu numai temperaturei aerului, ci tuturor celorlalte calități atmosferice întrunite; nu numai gradului de latitudine al pămîntului, ci încă naturei sale telurice, naturei producțiunilor sale, naturei apelor ce-l percurg. El se silește a descrie cu exactitate toate particularitățile cîte pot atrage atențiunea în studiul diverselor țăre și cari le disting mai în specie. Pentru dînsul, ca elemente necesare ale cestiunii, sînt toate obiectele importante proprii fiecării regiuni; toate calitățile constante și pronunțate prin cari aceste obiecte pot afecta simțurile și a modifica natura umană. Această semnificațiune a cuvîntului *climă* e singură completă. Clima nu poate dar a fi restrînsă în circumstanțele particulare ale caldului și frigului, ci ea îmbrățișează într-un mod foarte general totalitatea circumstanțelor fizice ale unei localități; și toate trăsurele caracteristice prin cari natura a distins diferitele țăre, întră toate în concepțiunea climei"[5].

Iacă în ce simț înțelegem și noi clima, dîndu-i însă, pentru a preveni orice confuziune, numele mai puțin mărginit de *natură*.

În limbagiul filosofic omul fiind *ego*, acțiunea naturei asupra-i însemnează raportul activ al lui *non-ego*.

Este ceea ce în zilele noastre d. dr. Bertillon a numit *mesologia*, adecă știința mijlocului ambiant[6].

3
Gintea mărginind acțiunea naturei

Oricît de coprinzător ar fi înțelesul ipocratic al condițiunilor climaterice și oricît de simetrică teorie s-ar putea clădi pe dînsele, realitatea se va arăta adesea rebelă concluziunilor celor mai legitime și istoricul va fi silit să exclame cu nedomerire: este ceva mai pe sus de materie!

Mai întîi chiar în sfera materială se observă izolîndu-se un element mai puțin brut, deși tot materie; un element nu numai organic, ci încă uman; un element foarte tenace, a căruia rezistință contra tuturor presiunilor topice, dacă nu totdauna le învinge, încai cele mai de multe ori reușește a ajunge la o împăcare prin compromis.

Acest viguros element, această aristocrație a materiei, ca să ne fie permis a ne exprime astfeli, este *gintea*, pe care Ipocrat și interpreții săi o uitaseră aproape cu desăvîrșire și-n virtutea căriia bascii și strănepoții goților, bunăoară, locuiesc de secoli pe aceeași coastă a Pireneilor, fără ca totuși o natură exterioară absolutamente identică să fi

putut asimila printr-o necurmată acțiune de toate zilele vița teutonică cu acea iberică.

Nemuritorul creator al climatologiei zice într-un pasagiu:

„Priviți pe țărmurenii Fasului în Asia. Pămîntul lor e umed, mlăștinos, călduros, acoperit de păduri, scăldat nencetat, sau mai bine inundat cu violință de potopuri de ploaie. Locuințele lor sînt înfipte chiar în sînul bălțelor: șubrede colibe din lemn și din trăstie. Rareori fasianii vizitează orașele și tîrgurile învecinate: singurul lor mijloc de comunicațiune sînt nește luntri scobite din butuci și cu ajutorul căror ei plutesc ici-colea pe numeroasele canaluri ce despică pămîntul lor în toate direcțiunile. Ape calde și stătătoare, putrezite la arșița soarelui și nutrite de nentrerupte ploi, sînt unica lor băutură. Însuși fluviul lor Fas este rîul cel mai leneș, ce abia își mișcă undele. Fructele și ierburile nu ajung aci niciodată la deplina lor dezvoltare: umiditatea le reține într-o stare perpetuă de neperfecțiune. În fine, aerul e încărcat de negure. Prin lucrarea tuturor acestor cauze, fasianii diferă de toți ceilalți oameni. Statura lor e înaltă, dar desfigurată prin o grăsime atît de neobicinuită, încît corpul se pare a nu avea nici vine, nici mușchi. Figura lor e palidă, ca și cînd ar suferi de gălbenari. Aerul cel umed și neguros dede vocii lor o intonațiune răgușată. Ei sînt domoli din fire și nu pot susține nici o oboseală...”[1].

Icoana e superbă, și totuși cuvintele lui Ipocrat nu se mai potrivesc cu actualitatea.

Regiunea fasiană, famoasa Colchidă cu berbecul de aur din mitologia elenică, este la picioarele Caucazului, cerespunzînd cu Imeretia și mai ales cu Mingrelia, ambele făcînd parte din Georgia.

Apele, locurile, aerul, mai toate *circumfusele* se află aproape în aceeași stare patogenică în care ele erau în anticitate; dar locuitorii, deși cam molateci, sînt însă prea departe de a justifica ultralimfaticul tip din relațiunea lui Ipocrat.

Un proverbiu mingrelian zice că fericirea omului consistă în a avea un cal, un șoim și un ogar[2].

Popor de vînători este popor de voinici.

Între fasianii lui Ipocrat și mingrelianii de astăzi există dar o diferință radicală, măcar că pămîntul lor a conservat în trăsurele sale caracteristice vechea băltoasă fizionomie.

De unde oare provine această întîrziată rebeliune a omului contra naturei?

Cauzele trebui să fie multiple, însă una mai cu seamă se pare a fi cea mai decisivă.

Naționalitatea georgiană, din care mingrelianii sînt o simplă ramură, nu poate fi de aceeași *ginte* cu anticii fasiani, o colonie africană, după Erodot[3], ci derivă dintr-o altă tulpină mai vînoasă, mai vivace, mai rezistinte, a cării așezare în văile Caucazului, pe unde ca printr-o colosală poartă trecură atîtea sute de neamuri în succesivele migrațiuni ale barbarilor din Asia în Europa, este posterioară epocei lui Ipocrat.

Popoarele, ca și indivizii, se disting prin mai marea sau mai mica intensitate a așa-numitelor predispozițiuni morbide.

„Expuneți mai multe persoane totdodată aceluiași curent de aer rece: una se va plînge de colice, alta va căpăta o bronchită, a treia va simți preludele unui reumatism articular, și așa mai încolo”[4].

Se va găsi între ele chiar cîte una din acele fericite constituțiuni imune cari trec nevătămate prin foc și apă.

Aproape aceeași climă crește pe laponi și pe sveziani: cei dentîi, mănunți, slabi, urîți, oacheși; ceilalți, înalți, tari, frumoși, blonzi.

Mai multe familii olandeze, stabilite sînt acum trei secoli tocmai la capătul sudic al Africei, departe de a deveni negre sau măcar brune, au rămas pînă în momentul de față ca și cînd niciodată nu s-ar fi mișcat din Amsterdam[5].

Țiganul de la Constantinopole nu se deosebește de fratele său de la Stockholm.

În acest mod toate condițiunile curat fizice se arată uneori neputincioase în crîncena lor luptă cu tenacitatea principiului de ginte.

Aceasta totuși, cată s-o recunoaștem, nu este generalitatea cazurilor.

Mai adesea pămîntul și poporul ajung la un fel de echilibru.

„Israeliții – zice Michel Lévy – a căror împrăștiare începuse cu mult mai-nainte de moartea lui Crist, oferă medicului o secolară experiință universală despre înrîurirea climaterică. Israelitul olandez, gros, înflat și lungan, poartă în toată ființa lui sigilul predomnirii limfatice; israelitul din Algeria este macru și bine proporționat, mai mult scurt decît înalt, oacheș, ager și îndemînatec. Iacă ceea ce i-a făcut clima. Să-i puneți însă alături unul lîngă altul și asemănarea lor de ginte o să vă surprinză. Aceleași trăsure denoată o origine comună. Iacă ceea ce pot face dispozițiunile organice contra lucrării lunge și întrunite a influințelor exterioare”[6].

Noi înșine descriserăm altă dată cu următoarele cuvinte procesul formării materiale a naționalităților:

„O națiune presupune două elemente constitutive, un pămînt și un neam.

Fiecare pămînt are o natură a sa proprie, o natură pe care nu o poate nemici influința neamului și prin care acel pămînt se aseamănă cu el însuși și diferă de toate celelalte pămînturi.

Anglia a fost totdauna insulă: sub britani, sub saxoni, sub danezi, sub normanzi ...

Fiecare neam are și el o natură a sa proprie, o natură pe care nu o poate nemici influința pămîntului și prin care acel neam se aseamănă cu el însuși și diferă de toate celelalte neamuri.

Armenii păstrează ceva armenesc stereotip în Francia, în Turcia, în Germania, în Italia, în Polonia...

Astfeli, fiecare pămînt are o idee a sa specială în universalitatea pămînturilor, și fiecare neam are o idee a sa specială în universalitatea neamurilor.

Așezîndu-se vreunul din neamuri pe vreunul din pămînturi, legătura celor două specialități produce o națiune.

Unirea dentre pămînt și neam, pe bazea căriia se înalță o națiune, e atît de strînsă, încît pămîntul răsfrînge în toate ale sale imaginea neamului, și neamul răsfrînge în toate ale sale imaginea pămîntului.

Națiunea, astfeli formată, se aseamănă cu ea însăși mai mult încă de cum se aseamănă unul cu altul cele două elemente ale sale constitutive, pămîntul și neamul, căci națiunea este un product de asemănări.

Prin urmare, diferința acestei națiuni de toate celelalte națiuni, fiind iarăși un product de diferințe, cată să fie și ea mai mare de cum era diferința cea simplă dintre un pămînt și un alt pămînt, dintre un neam și un alt neam"[7].

Nemic mai corect ca teorie.

Avînd la mînă acest criteriu al contopirii climei cu gintea, s-ar părea lesne la prima vedere a caracteriza ca și matematicește pe orice națiune:

Francezul = latin + clima *x*;
Italianul = latin + clima *y;*
Românul = latin + clima *z*...

Nemic însă n-ar fi mai iluzoriu în aplicațiune.

Simplă și ușoară în aparință, cestiunea este în fapt una dintre cele mai dificile și mai complexe.

Și iacă de ce.

Întîi, nu este mai nici o națiune sub soare care să nu fi suferit multiple și copioase amestecuri cu alte ginți, deși aceste căsătorii se finesc totdauna prin predomnirea neamului celui mai bine constituit.

Al doilea, nu este mai nici o ginte sub soare care să nu fi trecut succesivamente prin multe și diverse clime, rămînînd însă uneori imună contra presiunilor exterioare.

Al treilea, nu este mai nici o climă sub soare care să nu fi îndurat măcar o picătură modificatrice de la feliurite națiuni.

Aceste trei proptele aruncă problema într-un labirint.

Pentru a defini pe francez, de exemplu, nu mai ajunge elementara formulă de mai sus, ci se cere o altă fără comparațiune mai complicată, în care să se prevază proporțional toate ginții cîte au fost concurs dempreună cu cea latină la nașterea națiunii franceze, toate climele cîte influințaseră anterioramente asupra definitivei formațiuni a acelor diferite ginți, și-n fine toate națiunile cîte exercitaseră și mai denainte o fracțiune de lucrare în sfera acelor variate clime[8].

Și-apoi rezultatul unei asemeni analize cată să se aplice treptat cătră toate etățile vieței naționale, constatîndu-se gradațiunea cu care urmele triplei înrîuriri converginți devin din ce în ce mai palide și mai nesimțite, unele mai mult și altele mai puțin, în proporțiune cu mărimea dozei primite de la început și-n măsura depărtării în timp și-n spațiu de la puntul de plecare, mai ținîndu-se apoi seamă și de nouăle ingrediente ce se adaugă în fiecare secol.

Astfeli, revenind la formule algebraice, cu ajutorul cărora raționamentul apare mai plastic, și exprimînd prin *N* o națiune orișicare, prin *G* ginții constitutive, prin *C* climele prin cîte trecuse, prin δ scăderea elementelor vechi și prin γ adausul elementelor nouă, vom vedea că o naționalitate, dacă în primul secol al existinței sale este $N = xG + yC$, în ceilalți secoli unul după altul va fi:

$$N = (xG - \delta) + (yC - \delta') + \gamma;$$
$$N = (xG - 2\delta) + (yC - 2\delta') + 2\gamma;$$
$$N = (xG - 3\delta) + (yC - 3\delta') + 3\gamma\ldots$$
$$N = (xG - n\delta) + (yC - n\delta') + n\gamma.$$

Dar a găsi valoarea concretă a acestor formule este o muncă de titan!

Și totuși istoricul poate pînă la un punt să întreprinză această colosală operă, și fiindcă poate, trebui s-o facă.

Negreșit că istoricul unei națiuni, cel mult al unei ginți, căci timpul unei serioase istorii universale n-a sosit încă, sau mai bine zicînd istoria fiecării țăre, microcosm al macrocosmului, este cea mai veridică istorie universală.

Elementul ginții ne va preocupa mai în specie în tomul II al acestei scrieri.

Aci noi am voit numai a mărgini printr-însul cercul de acțiune al naturei. Dar această acțiune, fie ea cît de întinsă, precum și este, oare numai gintea o mărginește?

4
Instituțiunile mărginind acțiunea naturei

Teoriile exclusive sînt acelea ce au servit totdauna mai mult decît orice a întuneca veritatea.

Ilustrul Montesquieu explica toate prin climă și iarăși prin climă[1], ba încă într-un simț foarte restrîns al cuvîntului, cam în feliul lui Khung-fu-tse și Vegețiu[2], cu mult mai pe jos de vastele vederi ale lui Ipocrat.

Într-un loc el zice:

„Popoarele insulare sînt mai liberale decît popoarele continentale. Insulele sînt generalmente mici, încît o parte a poporului nu poate fi întrebuințată atît de bine la asuprirea celeilalte..."[3].

Montesquieu observă el singur în notă că Iaponia e foarte despotică, dar pentru că... este o insulă mare, nu mică!

Ce ar fi zis însă cu cîțiva ani mai în urmă despre Statele Unite ale Americei, atît de liberale, deși foarte spațioase și cari nu sînt nici măcar o insulă ca Iaponia?

De ce tace despre Elveția?

Generalizări pripite de această categorie, deochind adevărul teoretic prin eroarea aplicațiunilor, n-au putut să nu provoace din partea semiștiinței alte generalizări tot atît de pripite și nu mai puțin eronate în simțul diametralmente contrariu.

Unii s-au apucat a contesta din temelie acțiunea naturei asupra omului.

Cel mai celebru, fără a mai vorbi despre Voltaire[4], este Helvétius, un amic intim al lui însuși Montesquieu.

Combătînd proverbiala vitejie a oamenilor de la crivăț, el zice:

„Dacă nordul are urșii albi, sudul are și el lei și elefanți. Citiți istoria și-o să vedeți pe huni, ieșiți din regiunea Mării de Azof, înlănțuind popoare mai nordice; o să vedeți pe saracini răpezindu-se în gloate de pe arzătoarele nășipuri ale Arabiei pentru a duce dezolațiunea pînă-n inima Franciei, după ce triumfaseră în Spania și cuceriseră atîtea alte

națiuni; o să vedeți pe aceiași saracini sfărămînd cu o mînă victorioasă stindardurile cruciaților, cari nu veneau din Europa în Palestina decît pentru a suferi bătăi peste bătăi și rușine peste rușine. Dacă-mi întorc privirile cătră alte țăre, observ aceeași confirmare a opiniunii mele: fie triumfurile lui Tamerlan, carele de la țărmii Indului se urcă victorios pînă la ghețurile Siberiei; fie isbînzele incilor și vitejia egiptenilor, renumiți în zilele lui Cir ca poporul cel mai curajos și meritînd pe deplin această reputațiune în bătălia de la Tembreia; fie mai în sfîrșit acei romani, ale cărora victorioase arme au răsunat pînă-n Sarmația și pînă la Britania...!"[5].

El încheie, apoi, că, de cîte ori cei de la nord vor fi învins pe cei de la sud, a fost mai ales victoria libertății asupra servituții.

Iacă o generalizare tot atît de ciudată ca și a lui Montesquieu!

Ea prezintă însă nu mai puțin o parte foarte adevărată.

Pentru Helvétius guvernele sînt răspunzătoare de firea popoarelor:

„Fiecare națiune posedă un mod propriu de a vedea și de a simți, ceea ce constituă caracter național. La toate popoarele acest caracter se poate schimba, fie subitamente, fie puțin cîte puțin, în conformitate cu schimbările răpezi sau încete în forma guvernamentului, deci în educațiunea publică. Caracterul francezilor, de mult cunoscut ca voios, n-a fost totdauna astfeli. Împăratul Iulian ne spune că parizianii îi plăceau fiindcă sînt de un caracter sever și serios ca și dînsul. Așadară caracterul național se schimbă. Însă cînd oare această schimbare se observă mai bine? În acele momente revoluționare, cînd popoarele cad dodată din libertate în sclavie. Mîndre și îndrăznețe pînă atunci, ele devin debile și fără inimă"[6].

Ceva mai la vale Helvétius reproduce din celebrul anglez Burke următoarea expresivă imagine a moleciunii în care se cufundase Veneția sub tîmpitoarea presiune a unui brut regim despotic:

„Venețianul nu este decît un purcel, nutrit de cătră stăpîn și pentru uzul stăpînului, care-l păzește într-un staul, permițîndu-i a se tăvăli în gunoi și-n mocirlă. Mare, mic, bărbat, femeie, preot, mirean, în Veneția toți zac dopotrivă în trîndăvie"[7].

Cînd marele orator britanic schița în secolul trecut acest hidos tabel, unde mai erau oare acei întrepizi venețiani din evul mediu, cari spulberau armatele germane ale lui Frederic Barbarusa, desființau Imperiul Bizantin, dictau legi pe Marea Neagră, se luptau pept la pept cu Mohamed II?

Și totuși clima rămăsese aceeași!

Este dară foarte adevărat că vițiul instituțiunilor, cari adesea sînt o oarbă imitațiune din afară, uneori un capriciu individual al celor de la cîrmă, poate mișeli națiunile cele mai bine înzestrate din puntul de vedere al pămîntului.

Aceasta însă nu autoriză cît de puțin a nega radicalmente acțiunea climaterică, ci numai o restrînge, precum am mai restrîns-o noi mai sus cu principiul de ginte.

Însuși Helvétius se vede cîte o dată silit a recunoaște cu o jumătate de gură influința *circumfuselor*.

Într-un loc el zice:

„Toate evenimentele se leagă. O pădure despre nord fiind tăiată, se schimbă vînturile, secerișul, arțile unei țăre, moravurile, guvernămîntul. Noi nu vedem însă toată această înlănțare, a căriia prima verigă se află în eternitate”[8].

Observațiune sublimă!

Dar dacă o singură pădure poate să exercite asupra unei națiuni o înrîurire atît de gravă, ce să mai zicem oare despre totalitatea aginților fizici ai unei regiuni?

Helvétius s-a prins într-o cursă de contradicțiune, exagerînd pentru și contra.

5
Oamenii mari mărginind acțiunea naturei

Nu numai originea națională, nu numai forma de guvernămînt bună sau rea, ci chiar o singură idee mare, zguduind cu energie tot organismul uman, poate să paralize acțiunea climei.

O idee mare scosese pe nepăsătorul beduin din ferbințile deșerturi ale Arabiei, supunîndu-i o lume de la Himalaia pînă la Atlantică.

Pe cine condițiunile fizice ale țărei sale îl învățaseră a nu ști decît să vagabundeze cu șatre din loc în loc, o idee mare l-a urcat ca printr-o minune la culmea culturei științifice, literare și artistice, făcîndu-l să domine în trei continente prin armă și prin carte totodată, prin victoriile unui Harun-el-Reșid, prin versurile unui Farazdak, prin filosofia unui Avicena, prin fațadele Alhambrei.

Și n-are dreptate Buckle cînd atribuie iarăși climei pînă și astă miraculoasă înălțare morală a beduinului, sub cuvînt că ea nu s-a operat în seaca și stearpa Arabie, ci deja la Bagdat, la Cordova, la Delhia, în cele

mai fecunde laturi ale Mesopotamiei, ale Indiei, ale Spaniei, unde trebuia s-o provoace avuția pămîntului[1]; n-are deplina dreptate, căci tot acolo, deși fecunditatea este un fapt permaninte, totuși fenomenul unei puteri și al unei civilizațiuni exuberanți nu s-a manifestat decît numai sub arabi, și-apoi numai întru cît arabii erau electrizați de ideea cea mare.

O idee mare implică pe un mare om.

Alkoranul este Mohamed.

Astfeli, un individ, un verme, un atom poate să smulgă uneori o națiune de sub arbitriul naturei.

Și nu există nici o țară, cît de dezmoștenită, unde să fie peste putință a se naște rara excepțiune a unui mare om, căci pretutindeni se poate întîmpla un locușor de cîteva palme în care la un moment dat să concurgă toate elementele unei asemeni eventualități.

Corsica a produs pe un Bonaparte.

Trufașă de două milenii de a fi fost leagănul unui Alexandru, Macedonia o să mai doarmă poate într-o perfectă sterpiciune alte două milenii.

Cronicele orientale ne povestesc cu multă naivitate originea celui mai mare om din cîți au ieșit vreodată din fundul Asiei.

Iacă narațiunea:

Un tătar, vînînd într-o zi cu doi frați ai săi mai mici, întîlnește în cîmp pe un alt tătar, care venea cu o tînără și frumoasă femeie; temîndu-se a nu fi atacat de către trei, tătarul cel însurățel o ia la sănătoasa, lăsîndu-și nevasta; vînătorul cel mai mare o duce la sine, și peste nouă luni se naște... Cinghiz-han![a]

De nu pleca la vînătoare, de nu era însoțit de alți doi, de nu întîlnea pe un fricos, de nu era acesta însurat, de-și lăsa femeia acasă etc., etc., etc., lumea n-ar fi văzut pe cel mai teribil cuceritor, născut într-un biet cort din Mongolia, dar a căruia posteritate a domnit în același timp în China, în Perisa, în India, pe țărmii Pontului; și chiar pînă astăzi, după atîția secoli, nu numai în Asia, ci chiar în Europa, națiunea rusă, deși de o altă origine și într-o altă climă, conservă de atunci în caracterul său profunde urme ale dominațiunii tătare!

E sicur că nu toate țărele dau pe Mohamezi, pe Bonaparți, pe Alexandri, pe Cinghiz-hani; dar oamenii mari după măsura timpului și a locului n-au lipsit mai nicăiri, și mai nicăiri n-au rămas necombătute de către dînșii imediat sau indirect, într-un mod mai mult sau mai puțin durabil, pretensiunile pămîntului asupra poporului[b].

6
Accidentele locale mărginind acțiunea naturei

În sfîrșit – și această considerațiune este de prima însemnătate – afară de nord extrem sau de sud extrem, sînt prea puține țăre destul de întinse unde clima să nu fie oarecum în anarhie, înlesnind astfeli ea însăși omului calea de a se emancipa.

Acolo mai cu seamă unde sînt munți, natura grămădește într-un îngust spațiu panorama aproape a întregului glob pămîntesc.

Tournefort, făcînd ascensiunea Araratului, găsise la picioarele colosului vegetațiunea locală a Armeniei, ceva mai sus pe a Italiei, apoi pe a Franciei și Germaniei, în fine de tot în vîrf rudimentarele plante ale Laponiei, ca și cînd ar fi călătorit în cîteva oare de la Caucaz pînă la Marea Înghețată.

Humboldt în America observă în privința medicală un fenomen analog în creștetul Cordilierelor, unde brîul inferior oferă afecțiuni bilioase ca sub ecuator, brîul intermediar se distinge prin afecțiuni catarale ca în regiunile temperate, brîul superior prezintă afecțiuni inflamatoare de ale nordului[1].

După calcule admise, negreșit aproximative, fiecare grad de latitudine spre nord de ecuator corespunde cu o împuținare de 1/2 grad în temperatură, iar fiecare rădicătură de pămînt de 100 metri echivalează cu o sărire în sus peste un grad de latitudine[2], încît o măgură italiană de cîteva mii de metri transpoartă pe om în condițiunile fizice ale Siberiei!

În Africa, pe cînd arșița șesului coace și frige, la o înălțime de 4000 metri sclipește zăpada în mijlocul verei[3].

Deși pesta zeciuia din period în period poporațiunea Constantinopolii, totuși la o distanță de cîteva leghe de acolo înflorește un sat pe muntele Alem-dag, ca la 500 metri dasupra mării, unde ciuma n-a putut pătrunde niciodată[4].

Corfu și Leucada sînt două insule din același grup ionic, și totuși statistica ne spune că din 1000 de oameni mor anualmente la Leucada 46 și la Corfu numai 20[5].

Asemeni anomalii devin cu atît mai marcate, cu cît pe lîngă munți se mai adauge țărmul marin, diversități de expozițiune cătră cele patru punturi cardinale etc., etc., toate cîte serviseră lui Humboldt a stabili famoasa-i teorie a *liniilor izoterme*, cari ne arată clime identice

presărate ici-colea sub cele mai feliurite latitudini, sau climele cele mai feliurite învecinîndu-se sub latitudini identice.

Așadară mai în fiecare țară, ca să nu zicem mai în fiecare provincie, cu excepțiunea numai doară a zoanelor polare, se ciocnesc și se contrabalanță mai multe diferite nature, a cărora varietate scapă totalitatea unei națiuni de masa presiunii exterioare.

Este însă nu mai puțin adevărat că una din aceste diferite subclime, anume cea mai răspîndită, joacă totdauna un rol predomnitor.

7
Concluziunea despre acțiunea naturei

Am desfășurat principalele margini ale acțiunii naturei asupra omului.

Urmează oare că această acțiune să fie nulă?

Din contra.

Gintea, instituțiunile, ideile sau bărbații mari și recursul la accidente locale pot învinge tirania pămîntului, dar nu-l distrug, ci abia-l netezesc pe dasupra.

Dintr-un lac iese o mlaștină, o mlaștină se preface într-o livadă, o livadă cine mai știe în ce; însă niciodată nu veți vedea acolo un munte.

Toți locuitorii planetei terestre strînși la un loc n-ar putea să niveleze Alpii, sau să astupe acea Mediterană căriia Herder nu se sfia a-i atribui civilitatea Europei[1].

Egiptenii rădicaseră monstruoase piramide, dar n-au fost în stare de a schimba năsipul în argil, precum nici argilul nu se schimbă în granit.

Luați de pe poduri un cerșetor, învățați-l puțină carte, dați-i un lustru social, îmbrăcați-l elegant și așezați-l într-un tilbury sau pe bancele unui parlament; este o imensă deosebire, însă același individ; un individ în care s-a dezvoltat ceea ce avea mai bun, s-au mascat părțile cele rele, poate chiar s-au cloroformizat; dar nemic nou, nemic supres, nemic adaus!

Neputincioși a metamorfoza o ființă atît de mobilă și atît de impresionabilă ca omul, cum oare să revoluționăm radicalmente impasibila constituțiune fizică a unei țăre întregi?

Un exemplu.

Nici o ginte nu întrece pe anglezi în persistință, în stabilitate, în tărie, în individualism.

De vro doi secoli ei se strămută la nordul Americei.

Sălbătăcia noii lumi dispare sub neobosita muncă de braț și de minte a colonului britanic.

Pădurile și bălțile ajung a fi cuiburi de civilizațiune.

Spiritul a biruit materia!

Ei bine, anglo-americanii mărturesc ei înșii că o neperceptibilă acțiune a climei îi apropie cu-ncetul din zi în zi mai mult de natura fizică și morală a barbarilor indigeni.

Yankee devine huron[a]!

Un huron cult, precum e cult și pămîntul lui; dar conservînd același sîmbure pe care-l avuseseră unul și altul în starea lor primordială.

Din măceș veți avea un trandafir, o roză cu o sută de foi, niciodată însă un crin!

Instituțiunile, oamenii mari, recursul la accidente locale, nemic și nemini nu face mai mult decît ceea ce făcuse gintea în Statele Unite.

Natura nu ucide liberul arbitriu, nu împedecă progresul, nu oprește realizarea celor mai frumoase tendințe ale unei națiuni; dar ea le imprimă o direcțiune, o direcțiune adesea întreruptă și apoi rennodată din interval în interval; o direcțiune ce nu poate fi aceeași la Tamisa și Bosfor, în Urali și Ande; iar supradirecțiunea tuturor direcțiunilor climaterice parțiale, precum și toate cîte rămîn nestrăbătute pentru cugetul omului, este în provedință[b].

Acum ne e permis a trage următoarele două concluziuni:

1. Numai printr-un studiu monografic al naturei fiecării regiuni cu toate particularitățile sale, iar nu prin idei generale preconcepute, se poate constata acțiunea-i asupra omului, diferită în feliurite țăre atît după propriul său fond, precum și după reacțiunea ginții, a instituțiunilor, a oamenilor mari, a recursului la accidente locale și altele.

2. Gintea, instituțiunile, oamenii mari, recursul la accidente locale, cu atît mai vîrtos altele mai mănunte, modifică numai superficialmente fondul natural al unei regiuni, și prin urmare acțiunea-i asupra omului.

O dată ajunși aci, știind ce-i clima și cari sînt restricțiunile sale, adecă posedînd o deplină definițiune a tezei, noi vom analiza fără a șovăi natura fundamentală a Munteniei în cele mai caracteristice epoce:

1. Sub Erodot, cu patru secoli înainte de Crist;
2. Sub Ovidiu, în zilele Mîntuitorului;
3. În periodul formațiunii limbei române.

I
Erodot

8
Textul lui Erodot despre Dacia

„Părintele istoriei" – căci acest epitet s-a dat lui Erodot cu tot dreptul și nu i se va răpi niciodată[1] – cercetase personalmente aproape întregul țărm apusean al Mării Negre.

Într-un loc, vorbind despre regiunea dintre Bog și Nipru, adecă cu mult mai sus de gurele Nistrului, el zice foarte limpede: „cu înșiși ochii mei am văzut-o"[2].

În alte două pasage menționează mormintele regilor cimeriani[3] și urma de peatră a lui Ercule[4], ambele pe malul răsăritean al Nistrului.

Nemic nu arată că Erodot va fi străbătut în adîncul pămîntului românesc de astăzi, dar totul probează că el cunoștea de aproape litoralul marin al Dunării, de unde apoi, probabilmente de la colonii mileziani din urbea Istria, așezată la gurele fluviului[5], nu-i era greu a culege noțiunile cele mai pozitive asupra unei porțiuni oarecari din teritoriul interior pînă la Olt și chiar mai încolo.

În adevăr, relațiunea-i despre țara noastră este de o exactitate surprinzătoare; negreșit însă cu esențiala condițiune de a fi bine înțelese cuvintele sale, căci într-un text antic e gravă o singură literă rău citită sau un singur punt rău intercalat, iar mai cu seamă necombinarea tuturor indicațiunilor contextului.

Dintr-o legiune de comentatori, între cari au figurat nește somități ca Niebuhr[6] sau Lelewel[7], mai nici unul n-a reușit a surprinde ideea lui Erodot și a o verifica printr-o riguroasă confruntare cu natura cea vie.

Geții și dacii nu trecuseră încă Dunărea.

România actuală într-o mare parte se afla sub dominațiunea sciților.

Însă pînă unde anume?

Aci e peatra de poticnire.

Mai întîi iacă textul:

„Εἰσὶ δὲ οἵδε οἱ μέγαν αὐτὸν (Ἴστρον) ποιεῦντες, διὰ μέν γε τῆς Σκυθικῆς χώρης πέντε μὲν οἱ ῥέοντες, τόν τε Σκύθαι Πόρατα καλεῦσι, Ἕλληνες δὲ Πυρετὸν, καὶ ἄλλος Τιαραντὸς καὶ Ἀραρός τε καὶ Νάπαρις καὶ Ὀρδησσός. Ὁ μὲν πρῶτος λεχθεὶς τῶν ποταμῶν μέγας

καὶ πρὸς ἠῶ ῥέων ἀνακοινοῦται τῷ Ἴστρῳ τὸ ὕδωρ, ὁ δὲ δεύτερος λεχθεὶς Τιαραντὸς πρὸς ἑσπέρης τε μᾶλλον καὶ ἐλάσσων, ὁ δὲ δὴ Ἀραρός τε καὶ ὁ Νάπαρις καὶ ὁ Ὀρδησσὸς ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΟΥΤΩΝ ΙΟΝΤΕΣ ἐσβάλλουσι ἐς τὸν Ἴστρον Οὗτοι μὲν αὐτιγενέες ποταμοὶ Σκυθικοὶ συμπληθύνουσι αὐτόν ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ".

Traducțiunea latină stereotipă sună:

„Qui illum (Istrum) augent, hi sunt: primum quinque, qui Scythicam terram perfluunt: is quem Scythae Porata, Graeci vero Pyreton vocant; tum deinde Tiarantus; porro Ararus, et Naparis, et Ordessus. Quem prime loco nominavi horum fluviorum, is magnus est, et ad orientem fluens aquam suam cum Istro miscet; secundo loco memoratus, Tiarantus, magis ab occidente, estque minor. Ararus vero et Naparis et Ordessus, *medium inter hos cursum tenentes* in Istrum influunt. Hi sunt fluvii in ipsa Scythia oriundi, qui Istrum augent. Ex Agathyrsis autem decurrens Maris fluvius itidem cum Istro aquam suam miscet".

9
Ecuivocitatea expresiunii διὰ μέσου

Toată economia textului erodotian depinde de la înțelegerea cuvintelor: διὰ μέσου τούτων ἰόντες.

Uitînd extrema elasticitate a lui μέσου la greci, o elasticitate pe care o observase deja Suida[1], traducătorul latin pune: „*medium inter hos cursum tenentes*", în loc de pur și simplu: „*his mediantibus* in Istrum influunt".

Ambele moduri de a interpreta oferă o deosebire imensă.

După cei de pînă acum, pe bazea traducțiunii de mai sus, apele Ararus, Naparis și Ordessus se vărsau d-a dreptul în Dunăre *între* Porata și Tiarantus; pe cînd după simțul adecuat al textului, ele nu se vărsau d-a dreptul în Dunăre, ci prin *intermediul* Poratei și a Tiarantului, servind astfeli nu *imediat,* ci *mediat,* a adăuga volumul Dunării: μέγαν αὐτὸν ποιεῦντες sau συμπληθύνουσι αὐτὸν, unica idee ce preocupă pe Erodot, încît el o repetă aci de două ori și-n doi termini.

Mai întîi, dacă cele cinci rîuri se vărsau toate unul după altul directamente în Istru, astfeli că Ararus, Naparis și Ordessus să fi curs în spațiul intermediar dintre Porata și Tiarantus, de ce dar Erodot nu le-a înșirat: Πυρετὸς καὶ Αραρὸς καὶ Νάπορις καὶ Ὀρδήσσος καὶ Τιάραντος, ci pe Tiarantus îl pune după Porata, iar pe celelalte trei în coadă?

Dacă Ararus, Naparis și Ordessus se aflau cu Istrul în aceeași relațiune de continuitate ca Porata și Tiarantus, de ce atunci Erodot, recurgînd la particula τε, le înșiră numai ca un feli de suplement către aceste două din urmă: Πυρετὸς καὶ Τιάραντος καὶ Αραρὸς τε etc.? Adiunctivul τε, atît de inofensiv la prima vedere, corespunzînd aci lui *auch* german, desparte în realitate întreaga nomenclatură în două serii marcate:

Πυρετὸς καὶ Τιαραντὸς;
'Αραρὸς καὶ Νάπαρις καὶ 'Ορδησσός.

Conveninţa geografică confirmă concluziunile curat gramaticale, cari, dacă ar fi sigure, noi n-am cuteza a le emite, fiindcă ele sînt destule pentru a deștepta o bănuială, dar nu ajung spre a forma o convicțiune.

Înțelegîndu-se διὰ μέσου τούτων prin *medium inter hos cursum*, după cum s-a tradus și s-a comentat, geografia lui Erodot devine absurdă, căci trebui să se caute spre apus de gurele Dunării cinci afluinți mari: Porata, Ordessus, Naparis, Ararus și Tiarantus, toate *autogene* ale Sciției: οὗτοι μὲν αὐτιγενέες ποταμοὶ Σκυθικοὶ și iacă dară că marginea occidentală a teritoriului scitic se împinge vrînd-nevrînd pînă-n Ungaria!

Înțelegîndu-se din contra διὰ μέσου τούτων prin *his mediantibus, moyennant, mittelst*, totul întră în normă.

Așadar traducțiunea noastră este:

„Rîurile, cari măresc Istrul, curgînd prin teritoriul scitic, sînt acestea: întîi Porata, după cum zic sciții, sau Pyretos grecește; apoi Tiarantus; de asemenea Ararus, Naparis și Ordessus. Primul din aceste rîuri este mare și curgînd în direcțiune spre răsărit se varsă în Istru; al doilea, Tiarantus, mai spre occidinte, e mai mic; prin intermediul acestor două se varsă tot în Istru Ararus, Naparis și Ordessus. Toate aceste rîuri, cari măresc Istrul, se nasc chiar în Sciția, iar venind din țara agatîrșilor se mai varsă în Istru rîul Maris".

Să se observe bine că noi n-am modificat o virgulă în textul lui Erodot, nici am tradus διὰ μέσου prin ceva nou, insolit, arbitrariu, ci ne-am mărginit numai a-i da o accepțiune pe care i-o recunosc în unele cazuri toți eleniștii: διὰ μέσου, *que interveniente vel cujus opera aliquid perficitur*; bunăoară: διὰ μέσου αὐτοῦ, διὰ μέσου ἀνθρώπων etc.[2]

Prin urmare, în lungul Istrului, adecă pe actualul pămînt român, Sciția se întindea pe unde curgeau întregi și se vărsau în acest fluviu două rîuri mari: Porata și Tiarantus.

Porata, prima apă tributară a Dunării despre răsărit, este cu cea mai perfectă certitudine topică și chiar fonetică *Prutul*.

Tiarantus, al doilea rîu mai spre apus, nu poate fi iarăși decît Siretul, nu numai prin poziţiunea-i geografică, dar pînă și prin nume, căci în dialectele elenice confundîndu-se τ cu σ, *Tiarantus* este *Siarantus* întocmai ca τύρβη = σύρβη[3].

În Constantin Porfirogenet, sînt acum opt secoli, ambele rîuri sînt numite: Βρούτος și Σέρετος[4].

Nu luăm asupră-ne a decide pe care anume dintre afluinții Prutului sau dintre ai Siretului va fi numit Erodot: Ararus, Naparis și Ordessus, căci nu vedem în text sau în natură nici un indice susceptibil a ne conduce la un rezultat sicur.

Criticul rus Nadejdin, a cărui idee despre coprinsul teritorial al Sciției este cea mai apropiată de a noastră proprie și carele de asemenea înțelegea διὰ μέσου prin *mijlocire*, dar trecu prea iute peste un punt atît de capital, crede că Ararus ar fi Moldova, Naparis, Bistrița și Ordessus, Bîrladul, cîtetrele vărsîndu-se în Siret[5].

Posibil, dar nu probat.

Dintre numirile actuale ale diferiților afluinți ai Prutului și Siretului: Jijia, Sarata, Nîrnova, Lăpușna, Tigheci, Trotuș, Putna, Rîmnic, Buzău etc., toate sînt cu mult mai moderne, și nici una nu seamănă întru cîtva cu Naparis, Ordessus și Ararus.

A defini precisa poziţiune a acestor trei rîuri e nu numai peste putință, dar ar fi chiar o întreprindere ciudată, deoarăce nu știa s-o facă însuși „părintele istoriei", cărui informatorii săi se par a-i fi dat în privința lor o noțiune confuză.

Această lacună nu este singură.

Despre Ialomița și Argeș, deși ambele se varsă drept în Dunăre, totuși nu s-a spus lui Erodot absolutamente nemic, afară numai doară că mai sînt *altele multe*: καὶ ἄλλων πολλῶν[6].

Și cum oare să cerem de la dînsul o mai mare doză de claritate, cînd nu mai departe decît în secolul XVII, într-o epocă foarte modernă, noi vedem pe Paul de Aleppo călătorind el însuși prin toată Muntenia, și-apoi asicurîndu-ne „din spusa locuitorilor" că ea posedă: „douăzeci și șapte rîuri ca Oltul, venind toate din Ungaria și vărsîndu-se toate în Dunăre, pe lîngă altele nenumărate"[7].

Cu cît mai exact este moșul Erodot, carele aflase pînă și aceea că Prutul e mai lung decît Siretul!

În adevăr, cel întîi numără 340.000 stînjeni, pe cînd cellalt numai 280.000[8].

Acum o cestiune.

10
Semnificațiunea termenilor „Prut" și „Siret" în limba scitică

Ce însemna *Prut* și *Siret* la sciți?

Să ne întrebăm mai întîi: ca ce feli de limbă vorbeau acele diverse popoare confederate de la nordul Pontului, pe cari Erodot îi botează sciți?

El însuși ne spune că sciticește *oior* vrea să zică bărbat și *pata* – a ucide: „οἰὸρ γὰρ καλεῦσι τὸν ἄνδρα, τὸ δὲ πατὸ, κτείνειν"[1].

Ambele vorbe sînt de cea mai evidinte origine indo-erupee.

Oior – bărbat, este zendicul *air*, conservat pînă astăzi în limba armeană; este sanscritul *vîra*, este latinul *vir*, goticul *vair*, litvanul *wyras*, celticul *gwr* etc.[2]

Pata – a ucide, e sanscritul *bad*, elenicul πατάσσω, latinul *batuere*, slavicul *biti*, românescul *bate* și altele[3].

Astfeli dară, deși în sînul confederațiunii scitice trebuia neapărat să fi fost întrate pe planul secundar unele elemente turanice, totuși limba predomnitoare era ariană, adecă de aceeași tulpină cu dialectele sanscrite, zende, germane, celte, slavice etc.

O dată constatat acest criteriu, dispare orice dificultate de a întrevedea etimologia cuvîntului $P + r + t$ în radicala sanscrită *pâr*, la zenzi *pĕrĕ*, grecește περάω – a trece, de unde indianul *pâra* – mal, persicul *pĕrĕtu* – pod, elenicul πόρος – drum, germanul *Furt* etc.[4]

Celții au păstrat cuvîntul *frut* chiar în înțeles de fluviu[5].

Celebrul Schleicher crede că celto-kimricul *frwt*, adecă *frut*, rîu, ar corespunde celto-irlandezului *sruth*, rîu, ambele provenind din arianul *sru* – a curge[6].

El se combate totuși singur într-un alt loc, unde arată că grupul inițial latin *fr* se reprezintă uneori la celți prin *sr*, citînd ca exemplu, între celelalte, pe celto-irlandezul *sru-th* în comparațiune cu latinul *flu-men*[7], care acest din urmă se știe că n-are a face cu primitivul *sru*, căci nu e chip a-l separa de elenicul φλύω – a curge[8].

Celto-irlandezul *sruth* – rîu și celto-kimricul *frut* – rîu sînt dară niște termeni cu totul eterogeni.

Cel întîi provine evidamente din radicala *sru* – a curge; cellalt se apropie de zendicul *pĕrĕ* și elenicul περάω – a trece, cu atît mai mult că

însuși Schleicher recunoaște ca foarte veche la celți tranzițiunea inițialului *p* în *f* [9].

„Porata" însemna dară la sciți: *trecătoare*.

E ceva mai dificil de urmărit proveninta cuvîntului *Siret*, a căruia formă din evul mediu, după cum o vedem în Porfirogenet, în fîntîne latine[10] și-n actele române[11], este *Seret*, iar tipul primitiv, pe care-l putem deduce din Τιάραντος al lui Erodot și care este conform cu legea fonetică a priorității relative a vocalei *a*, cată să fi fost *Sarat*.

În literatura filologică modernă se ciocnesc în această privință trei opiniuni diferite.

Rawlinson crede că *Tiarantus* este *Ter* + *antus*, avînd în prima jumătate radicala *ter* din mai multe alte numi fluviale, ca *Is-ter*, *Tyr-as*, sau *Dnies-ter*, *Ter-mus*, *Tru-entus* etc., cu semnificațiunea generală de „rîu", iar în a doua jumătate coprinzînd sufixul *-ant* din *Scam-ander*, *Mae-ander*, *Tru-entus*, *Casu-entus*, *Fr-ento* etc., astfeli că prin ambele jumătăți *Tiarantus* corespunde lui *Truentus*, astăzi *Trent*, o apă în Anglia[12].

Cuno susține că *Tiarantus* n-ar fi decît o formă mai veche a numelui slavic fluvial *Cerna*, pe care-l preface în *Tiarna*, mai adăogînd că între *Tiarantus* și *Tiarna* există aceeași relațiune ca grecește între θεράποντ în θεράπαινα și între θεράπνη[13].

Ambele păreri se disting printr-o învederată artificialitate.

Pictet oferă o etimologie ceva mai serioasă.

El vede în *Tiarantus* termenul sanscrit *taranta*, torinte de ploaie, ocean, o formă augmentată a participiului prezinte *tarant* din radicala *tri*, a trece, a se străcura, a înota[14].

Din dată ce se constată însă identitatea Tiarantului erodotian cu actualul *Siret* și cu Σέρετος al lui Porfirogenet, cîtetrele opiniunile se înlătură de la sine din discuțiune, fondul cuvîntului rămînînd nu *tr*, ci *sr*.

În adevăr, de la radicala ariană *sru* – a curge, derivă terminul sanscrit *srav-anti*, fluviu, carele explică pe deplin pe *Tiarantus* = *Sar* + + *antus* al lui Erodot, de unde prin suprimarea nazalei, întocmai ca în *vasanti* = *vasati*[15], se naște *Sar-at*, prototipul direct al *Siretului*.

„Siret" însemna dară la sciți: *fluviu*[16].

11
Oltul de jos sub numele de „Maris"

Sciția nu se întinde în Erodot numai pînă la Siret, după cum credea Nadejdin, ci mai spre apus pînă la rîul Μάρις.

Pasagiul, pe care-l reproduserăm mai sus, ne-o spune foarte limpede. *Porata, Tiarantus, Ararus, Naparis* și *Ordessus* erau ale Sciției în toată lungimea cursului lor pe ambele maluri: αὐτιγενέες ποταμοὶ Σκυθικοὶ, pe cînd Marisul îi aparținea de asemenea, însă numai pe jumătate, venind de aiuri, și anume din țara agatîrșilor.

De ce însă Erodot tace despre Ialomița și Argeș, rîuri mai apropiate, și totuși menționează Marisul?

Fiindcă prin acesta se desemna unul din hotarele Sciției, iar apele de la fruntarie, chiar cele mici, sînt totdauna mai cunoscute.

Care român în toată Dacia n-a auzit, bunăoară, de Milcov?

Aproape toți comentatorii, ademeniți de elementul material al cuvîntului, identifică Marisul cu Mureșul[1].

Maris = *Mureș*, sunetele în adevăr se potrivesc de minune, însă cea mai perfectă potriveală fonetică este nulă în geografie fără o potriveală topică.

Deja Lindner bănuia în treacăt că Marisul lui Erodot poate să nu fie Mureșul, ci mai curînd Oltul[2].

Noi din parte-ne sperăm a rădica supozițiunea eruditului german la treapta deplinei certitudini.

Și pentru aceasta, ca și pînă acum, nu avem nevoie de a ieși din textul lui Erodot.

Ca baze argumentațiunii ne pot servi următoarele trei punturi:

1. E peste putință ca Erodot să sară d-a dreptul de la Siret la Mureș, fără a menționa un fluviu intermediar de importanța Oltului; pe cînd e foarte posibil viceversa, a menționa Oltul, fără să fi auzit despre depărtatul Mureș.

2. E greu de crezut ca Erodot să fi cunoscut Mureșul fără a ști totdodată că nu se varsă în Dunăre, ci în Tisa, încît trebuia să-l lege cu aceasta din urmă printr-un διὰ μέσου; pe cînd în privința Oltului nu încape nici o intervențiune, fiind un afluinte direct al Istrului.

3. Este imposibil a căuta tocmai la Mureș hotarul Sciției, deoarăce această din urmă nu se întindea peste Carpați.

Astfeli singura logică ne spune că Μάρις ποταμὸς nu e Mureșul de astăzi, ci Oltul, a treia apă mare spre apus de Prut.

Această concluziune a bunului simț se confirmă prin texturi.

Strabone, scriind în timpul lui Cezar, numește ca și Erodot Oltul Μάρισος, și ca și Erodot n-a fost înțeles nici el de către comentatori.

Iacă pasagiul:

„Ρεῖ δὲ δι'αὐτων (Φετῶν) Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούιον, ᾧ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον".

Lătinește:

„Per Getas Marisus fluvius in Danubium labitur, quo Romani res ad bellum necessarias subvexerunt"[3].

Adecă:

„Prin Geția *se varsă în Dunăre* rîul Marisus, *cătră care romanii au înaintat* toate cele necesare pentru război".

Romanii nu puteau ajunge la Mureș fără a fi întrat întîi în Tisa, mai mergînd apoi în sus o bună bucată de loc.

Strabone nu scrie de pe auzite ca Erodot, ci după nește indicațiuni pozitive ale armatei romane, precum ne-o spune el însuși[4]. Μάρισος nu este dară Mureșul, ci partea de jos a Oltului prin care se descarcă în Dunăre: ῥεῖ δὲ δι'αὐτῶν Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούιον și pînă la care romanii, posedînd deja Mesia, aveau ușa deschisă: ᾧ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πὸλεμον.

Nemic mai neted, dacă interpreții, între cari figurează și d. Rösler[5], ar fi consultat natura lucrurilor, fără a se opri exclusivamente asupra asemănării nominale.

Mai iacă încă o probă tot atît de decisivă.

Itinerariul lui Antonin, Tabla Peutingeriană și Notitia Dignitatum enumeră în următorul mod *de la apus spre răsărit* o serie de localități danubiane din Mesia:

Itinerariul Antonin	*Tabla Peutingeriană*	*Notitia Dignitatum*
Appiaria	Appiaris	Appiaria
Transmariscam	*Transmarisca*	*Transmarisca*
Candidiana	Nigrinianis	Candidiana
Teglicio	Tegulicio	Teglicio
Dorostoro	Durostero	Durostoro[6].

Dorostoro, Durostero sau *Durostoro, Dristor* în toate monumentele din evul mediu, este Silistria de astăzi.

Prin urmare, *Transmarisca* se afla spre occidinte în apropiare de acest oraș, nu însă imediat, ci trecînd peste alte două localități: Teglicio sau Tegulicio și Candidiana, numită altfeli, prin antiteză, Nigriniana.

După *Itinerariul lui Antonin,* între Transmarisca și Silistria se numărau 53.000 pași; după *Tabla Peutingeriană*, 49.000; luînd dar o cifră

de conciliațiune între cele două de mai sus, căpătăm ca ceva destul de pozitiv: 50.000, ceea ce, după calculii celebrului Canina, bazați pe anticele măsurători romane autentice de prin muzeele Italiei, corespunde cu vro șaptezeci pînă la șaptezeci și cinci kilometri[7].

Căutînd acum pe o mapă această distanță spre apus de Silistria, dăm peste puntul unde din partea României rîul Argeș se varsă în Dunăre.

La romani particula *trans* la începutul unui nume local indica mai totdauna o pozițiune lîngă o gură de rîu sau față-n față; noi zicem „mai totdauna", fiindcă au putut fi excepțiuni, deși Mannert, mai puțin rezervat, nu le admite nicidecum, considerînd fenomenul ca o regulă generală[8].

Transmarisca însemnează: „în fața rîului *Marisca*", întocmai precum *Transdierna* este: „în fața rîului *Dierna*".

Iacă de ce toți comentatorii în unanimitate au atribuit castelului Transmarisca locul Turtukaiului de astăzi, orășel turcesc situat pe țărmul danubian bulgar și avînd în față pe malul opus gura Argeșului.

De aci însă urmează necesarmente că acest rîu, acolo unde se ciocnește cu Dunărea, se numea *Marisca.*

O consecință atît de neapărată o înțelesese deja nu numai Mannert[9], dar și Reichard[10], și este ciudat cum de n-a voit s-o înțeleagă Böcking, deși fixează și el pozițiunea Transmariscăi, ca și ceilalți, în fața gurei Argeșulu[11].

Forbiger nu se sfiește a vedea lucrurile întocmai ca Mannert și Reichard: „Transmarisca, eine der Mündung des Mariscus gegenüber gelegene starke Festung"[12].

Mai pe scurt, dacă Transmarisca se afla în adevăr în fața Argeșului, ceea ce nu contestă nemini, atunci vrînd-nevrînd cursul de jos al acestui rîu purta numele de *Marisca.*

Este un fapt scos din sfera dubiului.

În adevăr, geograful Ravenat, lucrînd în secolul IX după fîntîne geografice vechi, pune în Dacia „fluvius *Mariscus*"[13].

Astfeli Argeșul se chema „Marisca" sau „Mariscus".

Însă desinința *-iscus -isca*, fie lătinește, fie grecește, denoată un deminutiv.

Mariscus sau *Marisca* însemnează „Maris-*mic*".

Este dar învederat că-n apropiare trebuia să fi existat sub numele de „Maris", fără epitet, un alt rîu mai voluminos decît Argeșul, și acesta poate fi numai Oltul.

„*Mariscus*" către „Maris" se află în aceeași relațiune nominală ca „Prutețul" către „Prut", „Dîmbovicioara" către „Dîmbovița", „Oltețul" către „Olt" etc.

Este un lucru surprinzător cum de au putut comentatorii să recunoască că Argeșul se chema *Marisca* și-n același timp să nu voiască a înțelege că Oltul se numea *Maris*!

Așadar identitatea „Marisului" cu actualul Olt o demonstră:

1. Punerea acestui fluviu de către Erodot la marginea occidentală Sciției, a cării întindere spre apus nu trecea peste Carpați;
2. Revărsarea „Marisului" erodotian imediat în Dunăre, pe cînd Mureșul cel transcarpatin e nu numai prea depărtat, dar încă se varsă în Tisa;
3. Textul lui Strabone despre înaintarea de peste Dunăre a armelor romane contra dacilor anume către gurele „Marisului";
4. Vechea numire de „Maris-mic", sub care era cunoscut rîul Argeș, vecin al Oltului.

Dar mai este o probă ...

12
Agatîrșii

În pasagiul reprodus mai sus, Erodot ne spune că Marisul vine din țara agatîrșilor.

Dar cine erau aceștia și unde lăcuiau?

„Agatîrșii – zice Erodot – se disting prin portul cel mai desfătat *și prin podoabe de aur:* ʼΑγάθυρσοι δέ, ἁβρότατοι ἄνδρες εἰσὶ, καὶ χρυσοφόροι τα μάλιστα.[1]

După ce descrie apoi comunismul acestui curios popor, la care femeile aparțineau tuturora, încît bărbații trăiau într-o eternă frăție à la Fourier fără certe de gelozie, Erodot adaugă că „în celelalte agatîrșii urmează *obiceielor tracice*": τὰ δ᾽ ἄλλα νόμαια Θρήϊξι προσκεχωρήκασι.

Impresionați de abundința aurului, comentatorii aproape în unanimitate caută pe agatîrși în Transilvania[2], iar Nadejdin în partea occidentală a Moldovei de sus, perzînd cu totul din vedere cealaltă particularitate nu mai puțin semnificativă: obiceiele tracice.

Pentru ca textul lui Erodot să fie cu desăvîrșire împăcat, cată să găsim nu numai o regiune auroasă, ci încă în vecinătatea tracilor, sau cel puțin să n-o despărțim de dînșii prin nestrăbătuta barieră a Carpaților; și-apoi o regiune la sud de munți, iar nu la nord, căci dacă

nu podoabele de aur, încai „portul cel mai *desfătat*" nu simpatiză cu crivățul.

Avem dară la mînă patru criterii foarte pozitive pentru a descoperi țara agatîrșilor;

1. Mine de aur;
2. Apropiarea de hotarele Traciei;
3. O expozițiune sudică;
4. Porțiunea superioară a unui fluviu ce se varsă în Dunăre;

Noi zicem *porțiunea superioară*, căci textul lui Erodot nu implică nicidecum izvorîrea, ci numai simpla trecere a Marisului prin pămîntul agatîrșilor înainte de a atinge Sciția: ἐκ δὲ Αγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ.

Aceste patru condițiuni esențiale le întrunește întreaga zonă submunteană a Țărei Românești, pe care despre nord o apără Carpații, la mijloc o despică Oltul, iar la o coastă o scaldă Dunărea, punînd-o în contact cu Tracia.

La ambele capete ale acestui lung brîu de pămînt, la capătul spre Temeșiana și la capătul spre Moldova, deja Neigebaur recunoscuse urmele existinți ale unei sistematice extracțiuni de aur din epoca romanilor[3].

În timpul lui Erodot însă progresul montanistic nu mersese pînă acolo.

Căutarea aurului în arina rîurilor, cari îl cară cu deosebire în urma ploilor, mai totdauna redus în pulbere, dar cîteodată chiar cu bucăți foarte mari[4], este modul primordial, întrebuințat din vechime la toate popoarele și descris în literatura chineză deja cu 2.000 de ani înainte de nașterea Mîntuitorului[5].

Erodot ne-o spune și el într-o mulțime de pasage[6].

Așadar avuția de aur a agatîrșilor nu consista în ascunsele vine din sînul pămîntului, ci în aurosul năsip al apelor; și tocmai în regiunea de sus a Munteniei ne întîmpină cu grămadă undele cele purtătoare de aur, Argeșul, Topologul, Dîmbovița, șiroaie mai mănunte și regele tuturora: Oltul[7].

13
Aurul oltean în cimitirul preistoric de la Hallstadt

Înainte de a păși mai departe cu analiza critică a geografiei lui Erodot, ne aducem aminte promisiunea dată în *studiul II* de a limpezi isto-

ria primitivă a exportaţiunii comerciale a aurului oltean; o cestiune foarte interesantă, menită a arunca o rază de lumină asupra uneia din numeroasele probleme ale aşa-numitei arheologii preistorice.

În anii trecuţi făcuse un mare zgomot în lumea ştiinţifică descoperirea la Hallstadt în Austria Superioară, adecă în arhiducatul austriac de peste Ens, a unui întreg cimitir dintr-o epocă fabuloasă.

După calculii cei mai moderaţi, acest imens cîmp mortuariu, compus din cîteva mii de groape, este cu patru, cinci şi chiar şase secoli mai vechi de naşterea Mîntuitorului, încît în terme mediu coincidă anume cu timpul lui Erodot, sau mai bine zicînd al dominaţiunii agatîrşilor la cataractele Dunării[1].

Între celelalte lucruri de la Hallstadt, atenţiunea arheologiei a fost nu puţin excitată prin prezinţa mai multor obiecte de aur.

S-au ivit pînă acum două diverse teorii asupra proveninţei comerciale a acestui metal, pe care nu-l oferă acolo însăşi localitatea.

Chimistul Fellenberg, după ce arată prin analiză că aurul de la Hallstadt se compune din 73.78 părţi curate, 11.06 de argint şi 15.16 de cupru, fără nici un amestec de platină, conchide apoi că nu putea fi adus din Urali, ci mai curînd din Transilvania[2].

Această concluziune s-a părut tuturor atît de plauzibilă, încît Figuier, al căruia necontestat merit este de a fi cel mai bun vulgarizator al ştiinţelor naturale, o repetă ca ceva pozitiv: „l'or était *sans doute* extrait des mines de la Transilvanie"[3].

O singură împrejurare distruge această teorie.

Ardealului îi lipseşte cu desăvîrşire o mare arterie fluvială, fără ajutorul căriia, de nu astăzi în secolul drumurilor de fer, cel puţin în depărtata anticitate, cînd orice alte căi de comunicaţiune se distingeau prin cea mai perfectă nulitate, era peste putinţă o întinsă mişcare mercantilă[4].

Însuşi Mureşul, cel mai voluminos rîu al Transilvaniei, nu este decît un afluinte al Tisei, carea la rîndul său plăteşte tribut Dunării, ambele făcînd în cursul lor un ocol foarte lung pînă a veni să-şi desfunde apele în albia danubiană.

Lipsită de ţărmii unui fluviu nedependinte şi ermeticeşte închisă din toate părţile între ziduri de munţi, cari îi formează o formidabilă barieră mai cu seamă despre occidinte, Transilvania se afla în imposibilitate de a aproviziona cu aur tocmai Hallstadtul.

Nu e dară de mirare că s-a mai încercat să-şi facă loc o altă teorie explicativă.

Baronul Sacken crede că aurul de la Hallstadt ar fi originar din Gastein, situat nu departe de acolo, bazîndu-și opiniunea pe un fragment al lui Polibiu, conservat de către Strabone[5].

Din nenorocire însă, în loc de a susține pe d. Sacken, fragmentul în cestiune îl combate.

În adevăr, ce zice Polibiu?

Cum că *în zilele sale,* adecă cu vro doi secoli înainte de Crist, se descoperise la nordul Iliriei o mină de o *extremă abundință,* astfeli că dodată făcuse a scade prețul aurului în toată Italia[6].

Așadară:

1. Prima extracțiune a aurului de la Gastein este cu mult posterioară obiectelor de aur de la Hallstadt;

2. Aceste din urmă, după cum le descrie însuși d. Sacken, sînt foarte puține și foarte supțiri, ceea ce probează – zice d-sa – „că metalul era *foarte rar* și *foarte scump*"[7], adecă două cercustanțe într-o opozițiune diametrală cu *mulțimea* și *ieftinătatea* din textul lui Polibiu.

La cea întîie obiecțiune s-ar putea răspunde că unele morminte de la Hallstadt se par a fi din timpul lui Polibiu; însă chiar în acest caz rămîne a se demonstra în specie că aurul nu se găsește acolo în groapele cele mai vechi sau intermediare.

La a doua obiecțiune nu se poate răspunde nemic.

Pentru ca la Hallstadt aurul să se fi bucurat de mare raritate și de mare scumpete, el cată să fi fost adus dintr-o regiune depărtată.

Nu însă din Transilvania, ci dintr-o altă țară avînd la dispozițiune calea comercială a Dunării, care duce drept în Austria Superioară.

Iacă-ne dară reveniți pe nesimțite în Oltenia, la auriferii agatîrși ai lui Erodot: χρυσοφόροι τὰ μάλιστα.

Ne mai împinge tot aci însăși epoca cimitirului de la Hallstadt, a căruia cea mai vastă parte se referă la secolul V înainte de Crist.

Și nu numai epoca, dar pînă și compozițiunea chimică a aurului de acolo: aproape 74 părți curate pe lîngă cari abia 11 de argint și 15 de cupru.

Niciodată aurul ardelean nu s-a rădicat la un asemenea grad de puritate.

Iacă în astă privință nota pe care au binevoit a ne-o comunica d. dr. Bernath și d. profesor Ștefan Michăilescu:

„Aurul se găsește în Transilvania sau în stare nativă, sub formă cristalină (octaedrice și derivatele) și ca incrustațiuni ușoare în gangă de porfir cloritos și quarț, filoane ce străbat gresele carpatice și

formațiunile gypsoase, unde se mai află și mineraie de pyrită, blendă etc., sau în combinațiune cu telurele, formînd mineralul cunoscut sub numele de *sylvanită* (teluro-aurate de argint) 3Te[6]Au + Te[2]Ag. Mineraiele variază sub raportul avuției lor; ele merg avînd aur și argint de la 2, 6, 10 pînă la 20 procente, iar restul este gangă. Compozițiunea sylvanitei, după d. Petz, este:

59,97 telure
26,97 aur
11,47 argint

și restul pînă la % este format din antimoniu, cupru și plumb. Vreasăzică sylvanita coprinde aproape 38% metal extractibil, din care 27% aur".

În aurul transilvan întră cel mult 20-30 părți curate, pe cînd acela din cimitirul de la Hallstadt ne oferă peste 70.

Orice identificare e peste putință.

Să ne întoarcem acum la aurul oltean.

La începutul secolului trecut, cînd banatul Oltului încăpuse sub dominațiunea Curții de la Viena, gubernatorul austriac al Craiovei, comitele de Stainville, se grăbi pe dată a înființa pentru speculațiunea avuțiilor metalice locale o deosebită societate comercială, care n-a întîrziat a constata că aurul din năsipurile Oltului e *cu mult mai bun, mai pur, mai frumos* decît acel din Transilvania, precum de asemenea aurul din Motru, din Lotru, din Rudar și din celelalte ape ale Vîlcii, Gorjului și Mehedințului[8].

Tot pe atunci maiorul austriac Schwanz von Springfels, după ce studiase cestiunea la fața locului, zice la 1720 că: „aurul oltean este cu mult mai pur decît acela ce se găsește în Transilvania și-n Ungaria"[9].

În fine, în același an, iacă ce ne spune cu entuziasm despre aurul oltean naturalistul Schendo Vanderbech, carele petrecea în Oltenia ca medic în armata austriacă: „quod non solum magis graduatum, utpote argenti miscella nequaquam inquinatum, Transilvanicum aurum examinis iudicio praecellit, sed et copia rudium collectorum negligentiam compensante, et insolita granulorum magnitudine distinguitur. Neque enim in solo fluvio Aluta, sed et in Argisch et Dambovitza, in quibus frequens est huiusce aureae loturae cultus, observare licuit, non auri tantum ramenta ac subtiliorem scobem separari, sed et lapides ferme siliceos graviori pondere se commendantes, nulloque licet externo metallici vaporis vestigio notatos, dein confractos tamquam nucleum aurum purissimum gra-

nulatum drachmae unius pondus saepe aequans in cavitate lapilli delitescens exhibuisse..."[10].

Astfeli însăși chimia se pronunță contra transilvanismului și pentru oltenismul aurului de la Hallstadt.

Un asemenea verdict este definitiv și demonstră încă o dată că știința istorică nu poate ajunge la o mare doză de certitudine dacă nu va fi strîns legată, după sistema lui Auguste Comte, cu toate științele pozitive, căci istoria e omul, iar omul este prisma naturei. Nu numai în anticitate, ci chiar astăzi aproape totalitatea aurului pus în comerciu provine din spălarea năsipului aurifer[11].

Pe acest tărîm contingintele rîurilor oltene ar putea fi unul din cele întîie, atît printr-o calitate superioară a aurului, precum și prin cantitate.

Pe la finea secolului trecut, profitînd de o ocupațiune militară, un rus își combinase un serviciu de masă din aur oltean[12], iar generalul Bawr ne spune că avusese ocaziuni: „de a vedea inele și chiar vase făcute din aurul ce se găsește în arina Oltului"[13].

De dincolo, pe coasta occidentală a creștetului Carpaților, în aceeași linie și-n aceeași apropiare de Dunăre, dar într-o mai mică proporțiune și nu știm dacă de o calitate analoagă, Temeșiana ne oferă la rîndul său năsip auros spre apus de Mehadia în marea vale a Almașului[14], care făcea și ea parte în evul mediu, precum am văzut în *studiul I*, din puternicul banat al Severinului.

Iacă de unde, iar nicidecum din Transilvania și cu atît mai puțin din Iliria, provine excelintele metal observat în obiectele de la Hallstadt.

Exportațiunea aurului de aluviune din Oltenia și-n parte din Temeșiana, adecă de pe țărmii Dunării de ambele laturi ale cataractelor, de unde firescul drum comercial se întinde departe în susul fluviului pînă-n inima Germaniei, ne prezintă dară trei interesante epoce:

1. Cu cîțiva secoli înainte de Crist, cînd zoana muntoasă a Țărei Românești era locuită de agatîrși;

2. În sutimele X-XIV din evul mediu, cînd epopeea Nibelungilor, precum am văzut în paragraful precedinte, celebra aurul din țara *Basarabilor*: „gold ûz Araby";

3. În primii ani ai secolului trecut, cînd gubernamentul austriac se apucase cu multă activitate a rădica sus în Oltenia industria spălării aurului fluvial, pînă ce succesul începutului s-a paralizat prin moartea înțelegintelui comite de Stainville.

Nu mai vorbim despre periodul roman, fiind mai cunoscut[15].

14
Ce însemna cuvîntul „Maris" la sciți?

Din cele de mai sus rezultă că:

1. Teritoriul român de la Nistru pînă la Olt aparținea în epoca lui Erodot sciților;

b. Spre apus de Olt și-n susul ambilateral al acestui fluviu locuiau agatîrșii;

3. Oltul, carele despărțea pe sciți de agatîrși, se chema Maris în porțiunea inferioară la revărsarea-i în Dunăre și pe malul său oriental pe unde forma hotarul Sciției.

Opiniunea generală este că termenul „Maris" ar deriva dintr-o temă *mar*, apă, de unde sanscritul *mîra*, celticul *mor*, goticul *marei*, latinul *mare*, slavonicul *more*, litvanul *mares* etc.[1]

Zicerea ar putea fi nu numai ariană, dar și turanică, căci în limba mongolă de asemenea *muran* însemnează fluviu[2], ba încă se mai anină în coada mai tuturor numilor fluviale: Aikra-*muran*, Kuk-*muran*, Un-*muran*, Akry-*muran*, Djaghin-*muran*, Djurdja-*muran* etc.[3]

Din dată însă ce s-a demonstrat caracterul Marisului de f r u n t a r i e între Sciția și Agatîrșia, ni se prezintă o altă etimologie mai corectă.

În limba sanscrită *maryâ* vrea să zică „hotar"[4].

În ramura eranică a familiei indo-europee sonul *y* din acest cuvînt se sibilează, astfeli că persianește și armenește hotarul se cheamă *marz*.

În limba albaneză, interesantul rest al vechiului grai tracic, verbul *maroïg* exprimă ideea de „a termina".

Radicala sanscrită este *mar*, a despărți, de unde grecul μερί-ζω etc.

Maris, ca anticul nume al Oltului, va fi însemnînd dar în limba scitică: „hotar".

15
Siginii

În timpul lui Erodot comerciul aurului înavuțea pe malul nordic al Dunării nu numai pe agatîrși, dar și pe vecinii lor din Temeșiana, cari se par a fi jucat atunci un rol de samsari între dînșii și între popoare mai obscure din centrul Europei.

Textul sună:

„...Ταφαὶ μὲν δὴ Θρηΐκων εἰσὶ αὗται. Τὸ δὲ πρὸς βορέεω ἔτι τῆς χώρης ταύτης, οὐδεὶς ἔχει φράσαι τὸ ἀτρεκὲς οἵτινές εἰσι ἀνθρώπων οἱ οἰκέοντες αὐτὴν, ἀλλὰ τὰ πέρην ηδη τοῦ Ἴστρου ἐρῆμος χώρη

φαίνεται ἐοῦσα καὶ ἄπειρος. Μαύνους δὲ δύναμαι πυθέσθαι οἰκέοντας πέρην τοῦ Ἴστρου ἀνθρώπους τοῖσι οὔνομα εἶναι Σιγύννας, ἐσθῆτι χρεωμένους Μηδικῇ. Τοὺς δὲ ἵππους αὐτῶν εἶναι λασίους ἅπαν τὸ σῶμα, ἐπὶ πέντε δακτύλους τὸ βάθος τῶν τριχῶν, μικροὺς δὲ καὶ σιμοὺς καὶ ἀδυνάτους ἄνδρας φέρειν. Ζευγνυμένους δὲ ὑπ᾽ ἅρματα εἶναι ὀξυτάτους, ἁρματηλατέειν δὲ πρὸς ταῦτα τοὺς ἐπιχωρίους. Κατήκειν δέ τούτῶν τοὺς οὔρους ἀγχοῦ Ἐνετῶν τῶν ἐν τῷ Ἀδρίῃ. Εἶναι δὲ Μήδων σφέας ἀποίκους λέγουσι ὅκως δὲ οὗτοι Μήδων ἄποικοι γεγόνασι, ἐγὼ μὲν οὐκ ἔχω ἐπιφράσασθαι, γέβνοιτο δ᾽ἄν πᾶν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ. (Σιγύννας δ᾽ ὧν καλεῦσι Λίγυες οἱ ἄνω ὑπὲρ Μασσαλὶης οἰκέοντες τοὺς καπήλους, Κύπριοι δέ τά δορατα). Ὡς δέ Θρήϊκες λέγουσι..."[1].

Adecă:

„...Astfeli sînt înmormîntările la traci. Nemini nu poate spune cu certitudine ca ce feli de oameni vor fi locuind la nord de această regiune; se crede însă că dincolo de Istru se întinde un pămînt deșert și nemărginit. Singurii dintre cei ce locuiesc peste Dunăre despre cari putusem afla eu, sînt așa-numiții sigini, îmbrăcați în haine mezice. Caii lor se zice a fi pletoși peste tot, avînd păr lung pînă la cinci degete, mici și cîrni și neputincioși pentru călărie, dar foarte iuți la tras, din care cauză siginii îmblă în căruțe. Hotarele lor ajung pînă la eneții cei de lîngă Marea Adriatică. Ei pretind a fi de origine mezică; dar în ce mod, eu unul nu mă poci domeri, deși într-un lung interval de timp toate sînt posibile. (La ligurii cei ce locuiesc dasupra Marsiliei se numesc sigini neguțitorii, iar la cipriani lancele.) Mai spun tracii etc."

Pasagiul pus de către noi în parentezi se bănuiește generalmente a nu fi ieșit din mîna lui Erodot; însă aflîndu-se în toate manuscriptele și-n toate edițiunile, noi n-am socotit de cuviință a-l suprime.

Să intrăm acum în analiză.

Relațiunea erodotiană despre sigini este de proveniență tracică.

Aceasta apare din următoarele considerațiuni fundamentale:

1. Erodot o bagă la începutul librului V, consacrat unei descrieri monografice a Traciei;

2. Pentru a arăta de la cine anume căpătase toate cele relative la sigini, el trece imediat la o altă narațiune cu cuvintele: *„Mai spun* tracii".

Dar Tracia în Erodot este o vorbă foarte vagă, sub care se coprindeau geții, bistonii, trausii, doberii, peonii, odomanții și o grămadă de alte popoare, aparținînd toate unei colosale ginți pe care el o numește

cea mai numeroasă în toată Europa: „Θρηΐκων δὲ ἔθνος μεγιστόν ἐστι μετά γε Ἰνδούς πάντων ἀνθρώπων”[2].

Înghiul meridional dintre Pont și Dunăre îl ocupau geții, cu cari singuri dintre toate națiunile tracice se învecinau sciții, după cum urmează chiar din cuvintele acestora, reproduse de către Erodot: „Ορήΐκας καὶ δὴ καὶ τοὺς ἡμῖν ἐόντας πλησιοχώρους Γέτας”[3].

Numai geții fiind limitrofi cu Sciția, întreaga Dunăre sudică pînă la puntul revărsării Oltului întra în teritoriul getic, adecă ceva mai mult sau ceva mai puțin, căci nu este probabil că fruntaria occidentală a sciților și fruntaria occidentală a geților să fi tăiat fluviul printr-o linie perpendiculară.

Acea ramură tracică, de la care s-a fost informat Erodot despre sigini, nu erau geții, deoarăce aceștia se învecinau numai cu Sciția și cel mult cu o fracțiune din teritoriul agatîrșic.

Prin urmare cată s-o așezăm mai spre apus de dînșii, cam în Serbia actuală, și astfeli vom avea în față-i pe sigini anume în Temeșiana de astăzi.

Dramaturgul Sofocle, scriitor contimpurean lui Erodot, confirmă această interpretațiune.

Într-un pasagiu, conservat de către Strabone, el zice că „Troianul Antenor și *eneții fugiseră în Tracia și de acolo la Marea Adriatică*": „τὸν μὲν οὖν Ἀντήνορα καὶ τοὺς παῖδας μετὰ τῶν περιγενομένων Ἑνετῶν εἰς τὴν Θράκην περισωθῆναι, κἀκεῖθεν διαπεσεῖν εἰς τὴν λεγομένην κατὰ τὸν Ἀδρίαν Ἑνετικὴν”[4].

Confruntați acum ambele indicațiuni topografice.

Dincolo de Dunăre noi vedem în Sofocle Tracia ajungînd pînă la țara eneților de lîngă Marea Adriatică.

Dincoace de Dunăre, noi vedem în Erodot Siginia ajungînd iarăși pînă la țara eneților de lîngă Marea Adriatică.

Una dincolo, cealaltă dincoace de Dunăre, ambele sînt puse față-n față într-o pozițiune paralelă.

Conformitatea este perfectă, arătîndu-ne totdodată că în epoca lui Sofocle și a lui Erodot, adecă cu vro patru-cinci secoli înainte de Crist, Italia era considerată ca prea apropiată de cataractele Istrului, ceea ce mai rezultă încă și din generala opiniune a anticității că un braț al Dunării se vărsa în Marea Adriatică[5].

În fapt, precum am mai spus-o, Siginia corespundea numai cu Temeșiana și Tracia numai cu malul opus al Serbiei, nu mai departe decît atîta.

Aici totuși nu se încheie analiza.

S-o urmărim pînă-n capăt.

Într-un alt pasagiu, Erodot ne dă indirect pînă și numele special al acelei Tracii: „cîmpia tribalică", πεδίον τὸ Τριβαλλικὸν, deși în restul operei sale nu se găsește nici o mențiune despre poporul tracic al tribalilor.

„Cîmpia tribalică", după cum o descrie dînsul, se afla dincolo de Dunăre, ocupînd teritoriul dintre acest fluviu și dintre acea parte a Iliriei unde locuiau eneții[6].

Tot acolo din punt în punt noi găsim pe tribali cu patru secoli mai încoace în geografia lui Strabone, carele ni-i arată învecinați spre nord cu Istrul, spre răsărit cu geții și spre occidinte cu Iliria[7], ceea ce constituă literalmente Τριβαλλικὸν πεδίον.

Așadară, urmărind cestiunea din pas în pas, noi am reușit a restabili în Erodot, conduși numai de context și de autoritatea contimpureană a lui Sofocle, un punt foarte însemnat: relațiunea despre sigini el o datorea anume națiunii tracice a tribalilor, așezate atunci pe țărmul sudic al Dunării, spre apus de geți, în Serbia de astăzi.

Sîntem însă departe de a ne închipui că „părintele istoriei" ar fi cercetat vreodată personalmente regiunea tracică pe care o numește πεδίον τὸ Τριβαλλικὸν.

Comercianții din toate țările Peninsulei Balcanice vizitau la gurele Dunării colonia mileziană Istria, și nu aiuri decît acolo trebuia să fi căpătat Erodot de la tribali noțiunile sale despre sigini, întocmai precum în Olbia sau τό Βορυσθενεϊτέων ἐμπόριον[8], o altă colonie tot mileziană pusă la gurele Niprului, el se informa despre sauromați, budini, neuri și restul popoarelor din acea direcțiune.

Istria și Olbia, un stabiliment grec la marginea Traciei și un stabiliment grec la marginea Sciției, ambele într-un nencetat contact comercial cu toate neamurile de pe litoralul nord-vestic al Pontului, erau localitățile cele mai nemerite pentru a procura istoricului grec perspectiva lumii barbare de jur în jur.

Noi întrebuințăm într-adins cuvîntul *perspectivă*, căci numai el explică natura spuselor lui Herodot, carele este totdauna atît de precis cînd povestește ceea ce se apropie de Istria sau de Olbia, dar devine apoi treptat din ce în ce mai confuz în proporțiunea depărtării razei sale de observațiune de la aceste două centruri.

16
Caracterul comercial al siginilor

Siginii locuiau în Temeșiana, învecinați spre sud cu tribalii și spre răsărit cu agatîrșii, astfeli că de cei întîi îi despărțea Dunărea și de ceilalți Carpații, iar spre apus teritoriul lor mergea aproape pînă la Iliria.

Deși nu atît de desfătați, nu ἁβρότατοι ca agatîrșii, siginii se distingeau totuși de asemenea prin avuția vestmîntului, căci purtau haine mezice ἐσθῆτι χρεωμένους Μηδικῇ, și Erodot ne spune el însuși într-un alt pasagiu că luxoasa îmbrăcăminte persiană era imitată după acea mezică: tiare, tunice mînecate de varii culori etc.[1]

Caii siginilor, mici, pletoși și cîrni, nu puteau servi la călărie, dar prin iuțeală erau de minune la ham, ceea ce făcea ca stăpînii lor să tot îmble mereu în căruțe.

Aceste două amănunte despre sigini, abundința și cărăușia, ne dau deja o vagă imagine a unor *commis-voyageurs* sau *travelling-clerks*, chiar dacă vechiul scoliast al lui Erodot nu s-ar grăbi a adăuga că numele lor se poate lua în înțeles de *negutitor*: κάπηλος[2].

Marsilia e departe de Temeșiană, dar nu mai departe de cum e România de Armenie.

Pînă-n secolul XVI părinții noștri numeau *armeni* pe toți negutitorii[3].

În Transilvania pînă astăzi se ia ades în același simț cuvîntul *grec*.

Pentru ca numele siginilor să fi devenit sinonim cu „negutitor" tocmai la Marsilia, mărfașii lor trebuiau în realitate să fi ajuns pînă la Pirenei; și astfeli se explică, între celelalte, de ce Erodot, după o confuză rumoare, deduce de acolo însăși Dunărea: „ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν καὶ Πυρήνης πόλιος"[4].

Ca unii ce locuiau în Temeșiana, adecă dencolo de cataracte, siginii aveau nu numai cai și căruțe, ci încă porțiunea Dunării cea mai liberă de orice pedece, în lungul căriia vasele din veacul de mijloc se urcau fără nici o dificultate cu mărfuri orientale pînă-n centrul Bavariei.

Una din trăsurele caracteristice ale spiritului mercantil din toți timpii este de a ascunde după putință piețele, de cari profită egoistul comerciant prin exportațiune sau prin importațiune.

Cartaginea și Elada în anticitate, Genova și Veneția în evul mediu, au practicat-o pe larg într-un mod sistematic, iar în miniatură pînă astăzi fiecare negutitoraș tăinuiește de ceilalți fabricele și depozitele de unde-și aduce marfă mai bună și mai ieftenă[5].

Această tactică rezultă din acea regulă mercantilă vulgară pe care celebrul economist List a expres-o foarte bine în două cuvinte: „după ce te-ai suit la înălțime, cată a respinge cu piciorul scara, pentru ca nu cumva să se urce alții după tine”[6].

Deja Esiod spusese, sînt acum treizeci de secoli, că „olarul invidiază pe olar și zidarul pe zidar”:„Καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτονι τέκτων...”[7]

Pe cînd călușeii cei cu păr de cinci degete alergau în fuga mare cu căruțe încărcate pînă la Iliria, sau duceau frumosul aur oltean anticilor locuitori ai Hallstadtului, pe cînd Dunărea spuma sub vîslele speculantului plutaș, siginii asicurau totdodată pe vecinii tribali cum că în susul fluviului nu locuiește nici o ființă omenească.

De la dînșii, prin intermediul tracilor, au trecut la Erodot cuvintele din pasagiul de mai sus despre nelocuibilitatea țărmului danubian nordic; căci din alte fîntîne Erodot auzise, din contra, că de la izvor și pînă la Pont întreaga Dunăre curge *tot prin țăre locuite*: „ὁ μὲν δὴ Ἴστρος, ῥέει γὰρ δι᾽ οἰκευμένης, πρὸς πολλῶν γινώσκεται, περὶ δὲ τῶν τοῦ Νείλου πηγέων οὐδεὶς ἔχει λέγειν”[8],

„Părintele istoriei” nu se contrazice, după cum s-ar putea crede la prima vedere, ci numai reproduce niște asertiuni diferite din niște diferite sorginți, pe cari e datoare a le discerne analiza critică...

17
Anticitățile apiculturei române

Nu aurul singur înavuțea pe agatîrși și pe samsarii lor sigini.

Mai era o altă ramură comercială foarte productivă.

După ce descrie traiul siginilor, Erodot urmează mai departe: „Ὡς δὲ Θρήϊκες λέγουσι, μέλισσαι κατέχουσι τὰ πέριν τοῦ Ἴστρου, καὶ ὑπὸ τούτων οὐκ εἶναι διελθεῖν τὸ προσωτέρω. Ἐμοὶ μὲν νυν ταῦτα λέγοντες δοκέουσι λέγειν οὐκ οἰκότα. τὰ γὰρ ζῷα ταῦτα φαίνεται εἶναι δύσριγα. ἀλλά μοι τὰ ὑπὸ τὶν ἄρκτον ἀοίκητα δοκέει εἶναι διὰ τὰ ψύχεα. Ταῦτα μὲν νυν τῆς χώρης ταύτης πέρι λέγεται”[1].

Adecă:

„Mai zic tracii că peste Dunăre sînt atîtea albine încît nu e chip a străbate mai încolo. Acei ce o spun nu mi se par a avee dreptate, căci se știe că aceste insecte nu sufăr frigul, ci eu cred mai curînd că din cauza frigului sînt nelocuite părțile nordului. Acestea sînt cele ce se povestesc”.

„Peste Dunăre nu încapi de albine!" ziceau lui Erodot tracii din „Cîmpia tribalică", cari ocupau anume malul danubian serbesc opus Olteniei și Temeșianei, locuind în vecinătatea agatîrșilor și a siginilor.

Părintelui istoriei nu-i venea la socoteală a da crezămînt acestei aserțiuni, încît el ne-ar fi lăsat și pe noi în dubiu, de n-am avea denaintea ochilor realitatea cea vie, mai însoțită de mărturia unui alt scriitor grec tot din epoca lui Erodot.

Astăzi apicultura română este într-o tristă decadință.

Decanul agronomiei naționale, venerabilul nostru amic d. Ion Ionescu, are tot dreptul de a zice:

„Nu știm cum au putut să lase românii din mîna lor creșterea albinelor și să ajungă a cumpăra ceară din străinătate. De la rădicarea turcilor din țară s-au stricat și mierăriile, și de atunci n-au mai ieșit neguțitori cari să strîngă miere și să stimuleze pe cultivatori a o produce și a căuta de ținerea albinelor"[2].

Nu așa a fost în vremile mai denainte.

Pe la 1780, studiind la fața locului condițiunile industriale ale litoralului Mării Negre, francezul Peyssonel zicea: „Ceara este *principalul* articol de exportațiune al Munteniei; calitatea-i e foarte frumoasă și cantitatea imensă"[3].

Tot atunci raguzanul Raicevich, primul consul austriac în România, consacrînd apiculturei un capitol separat într-o excelinte descriere naturală a ambelor principate danubiane, zice că ceara noastră „este fără îndoială *cea mai frumoasă* și *cea mai căutată* în toată Europa, încît albinele trebui considerate ca una din cele mai prețioase și mai bogate producte ale regiunii"[4].

Mulțămită d-lui Gr. G. Tocilescu, noi posedem din Ministeriul Lucrărilor Publice statistica apicolă de pe amîndouă laturile Milcovului din anii 1869, 1870 și 1871, din care rezultă în terme mediu că districtele române cele mai avute în stupi sînt pînă astăzi Vlașca și Doljul, ambele la Dunăre în Muntenia occidentală, adecă tocmai acolo unde în zilele lui Erodot „nu încăpeai de albine".

Naturalistul Elian scria în secolul III după Crist, dar avusese în mînă pe un alt autor grec anonim cu mult mai vechi, carele trăia atunci cînd sciții lăcuiau încă pe țărmul danubian nordic în vecinătatea Traciei, adecă de nu chiar în timpul lui Erodot, cel puțin înainte de Alexandru cel Mare, căci în epoca acestui cuceritor nordul Istrului era deja coprins de cătră geți[5].

„Scriitorul meu – zice Elian – merită cea mai deplină încredere, căci el cunoștea lucrurile *din propria experiință*, nu după nesicure povești ca Erodot: εἰ δὲ ἐναντία Ἡροδότῳ λέγω, μή μοι τις ἀχθέσθω ὁ γὰρ τοιαῦτα εἰπών, ἱστορίαν ἀποδείκνυσθαι, ἀλλ᾽ οὐκ ἀκοὴν ᾄδειν ἔφατο ἡμῖν ἀβασάνιστον."[6].

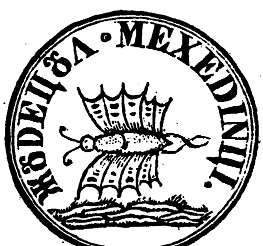
Ei bine, ce zice oare acea importantisimă fîntînă?

„La sciți frigul e nesupărăcios pentru albine, încît ei întrebuințează nu miere străină, ci locală, ba o și *expoartă, vînzînd faguri misilor:* μελίττας Σκυθίδας εἶναι, ἐπαΐειν τε τοῦ χρύους οὐσεν. καὶ μέντοι καὶ πιπράσκειν εἰς Μυσοὺς κομίζοντας Σκύθας οὐκ ὀθεῖον σφισιν, ἀλλὰ αὐθιγενὲς μέλι καὶ κηρία ἐπιχώρια"[7].

E vorba despre Sciția cea învecinată cu Misia, iar Misie se numea generic tot litoralul dunărean al Traciei încă din timpii omerici[8]; cu alte cuvinte, e vorba despre porțiunea Sciției de la Pont pînă la Olt.

Considerînd însă firea albinelor, cărora după expresiunea bătrînului agronom Varone: „natura le-a menit locurile silvestre, munții cei neculți și înfloriți totdodată"[9], cuibul de predilecțiune al acestor muncitoare insecte în Țara Românească trebuia să fi fost totdauna mai cu preferință creștetul carpatin al Olteniei, mai apărat de viscolii nordului și mai expus spre sud.

Pînă astăzi mehedințenii, fruntașii vechiului banat al Severinului, poartă drept emblemă în marca lor districtuală o *albină*[10].

Pe cînd sciții de la Siret exportau faguri peste Dunăre la geți, unde însă întîmpinau concurința superbelor producte apicole ale Greciei, agatîrșii prin mijlocul siginilor aveau deschisă o piață cu mult mai vastă și mai sicură, aprovizionînd cu miere și cu ceară toată Europa centrală, deși tribalilor le spuneau din mercantilism că acolo nu lăcuiește nimeni.

Un comerciu întins și fecund ne explică singur, sau mai bine zis pe prima linie, acea treaptă de civilitate la care reușiseră a se rădica agatîrșii în basinul oltean al Țărei Românești sînt acum aproape două milenii și jumătate.

Comodităţile traiului, pe cari le indică portul lor cel desfătat; respectul ce-l ştiuseră însufla pînă şi barbarilor sciţi[11]; toate astea nu sînt singurele trăsure din caracterul acestei originale naţiuni.

Aristotele, numai cu un secol mai nou, completează relaţiunea lui Erodot, zicînd că agatîrşii aveau *legi în versuri*[12].

„Cine ar putea crede asemeni lucruri tocmai în Sciţia!" exclamă cu naivitate un critic german[13].

Erudiţiunea modernă, după cum pe sciţi se încearcă a-i face cînd finezi, cînd slavi, cînd germani, tot astfeli pe agatîrşi i-a identificat uneori cu celţii, alteori cu mongolii, cîte o dată cu dacii sau cine mai ştie cu cine, iar pe bieţii sigini nu s-a temut a-i preface în strămoşi ai ţiganilor[14].

Toate aceste opiniuni s-au emis dopotrivă cu multă uşurinţă[15]. Noi unii lăsăm controversa în stare pendinte pînă la *Istoria etnografică a Munteniei*, unde va fi locul a limpezi naţionalitatea numeroaselor popoare cari preceseră la Dunărea de jos naşterea neamului român.

Aci ne interesă exclusivamente teritoriul Ţărei Româneşti.

18
Vespile din Temeşiana

În naraţiunea erodotiană despre imposibilitatea de a lăcui în susul ţărmului nordic al Dunării de răul albinelor, nouă ni se pare că, pe lîngă elementul curat apicol, limpezit în paragraful precedinte, cată să se mai deosebească pe o linie secundară un alt ingredient, surprins cu multă agerime de cătră răposatul istoric transilvan Schuller.

Temeşiana este bîntuită periodiceşte de un feli de tăuni, cunoscuţi sub numele tecnic de *Oestrus columbacensis* sau *Simulia columbacensis*, cari vara şi toamna se răspîndesc în stoluri pe tot spaţiul de la Baziaş pînă la Mehadia şi Orşova, căzînd pe boi, vace, cai, porci, oi, capre, distrugînd adesea turme întregi şi torturînd chiar pe oameni[1].

Românii din Temeşiana povestesc cu spaimă că aceste vespi se nasc în toţi anii dintr-un cap de balaur, pe care-l tăiase Sîntul Georgiu şi l-a aruncat într-o peşteră de lîngă ruinatul castel Columbaciu: numai prin venin de şarpe ei îşi pot explica o muşcătură atît de otrăvitoare![2]

E foarte remarcabil un nume românesc al tăunului, întrebuinţat mai cu seamă în Muntenia, dar cunoscut şi peste Carpaţi: „streche"[a].

Acest termen nu poate deriva decît din latinul *stragula*, în înţeles de mortuară, de la *strages* – măcel sau ruină.

Din „stragula", după spiritul limbei noastre a trebuit să se nască *straghe*, ca și *unghe* din „ungula", de unde apoi forma scăzută *streche*, întocmai sa *zeche* din „sagulum".

Din punctul de vedere al semnificațiunii, românul *streche* se rapoartă către latinul „strages" tot așa precum latinul *tabanus*, de unde al nostru „tăun", se referă la sanscritul „tapana", tortură, de la radicala ariană *tap*, a turmenta, din care provin de asemenea malaicul *tabuvan* – vespe și giavanezul *tawon* – albină[b].

Mai pe scurt, „streche" însemnează: insect omorîtor.

Acest nume român și mai cu seamă muntenesc al tăunului, atît de conform cu natura în adevăr teribilă a lui *Oestrus-columbacensis* din Temeșiana, concurge și el a explica ideea pe care, sînt acum vro douăzeci și patru secoli, își făcea bătrînul Erodot despre ucizașele albine de pe tărmul nordic al Dunării, cînd zice că din cauza lor nu pot lăcui oamenii...

Schuller a spus cel întîi că Erodot în relațiunea-i despre regiunea danubiană va fi ințelegînd prin albine pe acest teribil tăun[3].

Trebui să se zică mai corect că mulțimea vespilor Temeșianei și mulțimea albinelor Olteniei au fost confundate într-o singură îngrozitoare mulțime de către învecinații tribali, conduși la aceasta prin asemănarea de aspect între vespe și albină, întocmai după cum țăranul temeșian din zilele noastre confundă pe mortiferul tăun cu balaurul din cauza asemănării în puterea veninului.

În ambele identificări se manifestă o procedură analoagă a imaginațiunii poporane.

Este instructiv de a urmări la Dunăre pe tăunul de la Columbaciu deja cu cinci secoli înainte de Crist!

19
Mapa geografică a Agatîrșiei

Dezbătînd mai sus pozițiunea geografică a agatîrșilor, noi demonstrarăm prin textul lui Erodot că ea îmbrățișa toată zona subcarpatină a Munteniei de la cataractele Dunării pînă la Vrancea, dar nu crezuserăm acolo de cuviință a cita un pasagiu foarte remarcabil, carele confirmă șirul argumentațiunii.

Determinînd hotarele Sciției, Erodot zice:

„Ἤδη ὦν ἀπὸ μὲν Ἴστρου τὰ κατύπερθε ἐς τὴν μεσόγαιαν φέροντα ἀποκληΐεται ἡ Σκυθικὴ ὑπὸ πρώτων Ἀγαθύρσων, μετὰ δὲ Νευρῶν, ἔπειτεν δὲ Ἀνδροφάγων, τελευταίων δὲ Μελαγχλαίνων."[1].

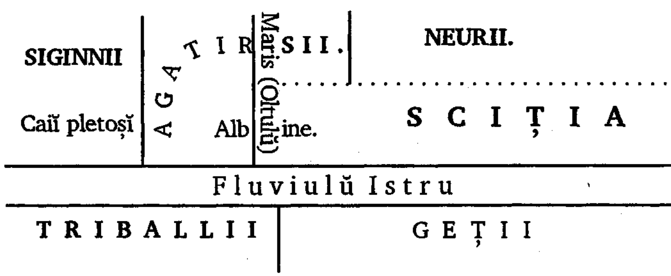
Adecă:

„Vecini ai Sciției, *începînd de la Istru* și înaintînd spre interiorul pămîntului, sînt: întîi *agatîrșii*, apoi neurii, de aci androfagii, în fine melanchlenii".

„Începînd de la Istru întîi agatîrșii" – oare poate fi ceva mai geometric? Un capăt al Agatîrșiei e pus la Dunăre, prin cellalt capăt „în interiorul pămîntului" ea se învecinează cu neurii, iar lungul întreg al teritoriului ei se ciocnește cu hotarele Sciției.

A nu înțelege acest text al lui Erodot este un adevărat miracol, și totuși n-a voit să-l înțeleagă pînă acum absolutamente nemini, fiindcă pe toți îi zăpăcea numele rîului Maris, mînîndu-i departe la Mureș în loc de a-i lăsa să se oprească pur și simplu la Olt!

Tradus pe o mapă, pasagiul de mai sus reprezintă următoarea figură:

Fața cu această primă schiță de cartă, ne-a venit rîndul de a face cunoștință cu vecinii nord-ostici ai agatîrșilor.

20
Migrațiunile neurilor prin Moldova

Toți comentatorii pun pe neuri cu mult mai sus sau cu mult mai într-o parte de adevărata lor regiune[1].

Și nemic mai natural, deoarăce determinarea teritoriului neuric depinde strictamente de prealabila precizare a pămîntului agatîrșic, încît orice eroare în privința acestuia din urmă trage după sine desfigurarea întregei Sciții a lui Erodot.

Să ne-ncercăm a restabili după putință veritatea textuală.

Neuria – zice Erodot – se întinde de la marginea orientală a Agatîrșiei pînă la izvorul Nistrului, unde se întîlnește cu fruntaria Sciției[2].

Prin urmare neurii se aflau spre apus de Nistru, anume de partea-i superioară, coprinzînd ceva din Galiția, Bucovina și o porțiune a Moldovei de sus.

Erodot ne mai spune că o generațiune înainte de Dariu Istasp, vrea să zică cu vro șase secoli înainte de Crist, neurii au fost lăcuit într-o altă țară, de unde-i gonise mulțimea șerpilor, silindu-i a refugi la budini[3]. Urmează dară că regiunea dintre Nistru și Siret, unde lăcuiau neurii în timpul lui Erodot, fusese dentîi a budinilor, împinși apoi de invaziunea neurică cu mult mai departe spre nord-ost, astfeli că aceste națiuni în epoca „părintelui istoriei" nici nu se mai învecinau măcar una cu alta, ci erau despărțite prin două popoare intermediare, numite androfagi și melanchleni[4].

Unde însă va fi fost țara cea primitivă a neurilor, pe care Erodot o specifică în treacăt numai prin mulțimea șerpilor: „ὄφιας γάρ σφι πολλοὺς μέν ἡ χώρη ἀνέφαινε?".

Ne pot conduce la descoperirea adevărului următoarele cinci criterii:

1. Pentru ca neurii să fi alungat pe budini spre nord-ost, năvala cată să fi fost făcută despre sud sau despre apus, una din două.

2. Erodot întrebuințează pentru șerpi cuvîntul ὄφις, și tocmai această expresiune a servit a numi din cea mai depărtată anticitate o urbe din Bugeac cam de la gurele Nistrului 'Οφιοῦσσα, adecă „oraș de șerpi"[5], din cauza mulțimii șerpilor, după cum se numea tot 'Οφιοῦσσα din cauza mulțimii șerpilor Rodosul[6], și după cum tot din cauza mulțimii șerpilor se numea 'Οφιώδης; o insulă arabică[7].

3. Besarabia actuală, mai ales în partea-i inferioară, este renumită prin reptilii săi, încît colonelul rus Meier, carele o vizitase pe la 1790, zice că un regiment întreg de muscali, cantonat atunci pe malul Nistrului între orașul Bender și satul Osmăneștii, era supărat de *nenumărata mulțime de șerpi*[8], ceea ce ne zugrăvește de minune, pe o scară în miniatură, antica soarte a neurilor.

4. Insula Fedonisi de la gurele Dunării, celebră prin anticul templu al lui Ahile, pe care-l descrisese pe larg Arian în zilele împăratului Adrian[9], e cunoscută pînă astăzi sub numele de *Insula Șerpilor*[10], fiind plină de nește șerpi „lungi și negri"[11].

5. În fine, tot în Besarabia, în apropiarea tîrgușorului Bălțile, se descoperi pe la 1830 un balaur de o mărime colosală, căruia naturalistul Eichwald, după ce-l examinase în legătură cu textul lui Erodot, nu s-a sfiit a-i da numele de *Python neurorum*[12].

Astfeli dară primitiva locuință a neurilor fusese cu sicuranță pe litoralul marin dintre Nistru și Dunăre, sau chiar de acolo mai încoace pînă la Prut și Siret; o regiune adecuată, atît din puntul de vedere topogra-

fic, precum și din cel zoologic, cu acea țară *sudică*, din care ei fugiseră în sus *de groaza șerpilor*, gonind pe budini din Moldova nordică, din Bucovina, dintr-o parte a Galiției, și așezîndu-se dînșii acolo unde i-a găsit definitivamente stabiliți expedițiunea persiană în Sciția în anul 500 înainte de Crist.

Și să se noteze bine că neurii nici că puteau fugi de la gurele Dunării spre nord decît numai în această unică direcțiune, căci, să fi apucat ei a trece Nistrul, dedeau iarăși peste șerpi, ba încă într-un număr și mai mare, după cum zice însuși Erodot: „οἱ δὲ πλεῦνες ἄνωθέν σφι ἐκ τῶν ἐρήμων ἐπέπεσον”[13].

Pozițiunea geografică a neurilor, sau mai corect cele două pozițiuni geografice ale lor, cea primitivă în Bugeac și cea posterioară în susul Nistrului, sînt dară pe deplin limpezite.

Erodot ne arată aproape în fiecare regiune cîte o specie animală mai răspîndită.

Pînă aci noi am văzut:

La sigini *caii pletoși*;

La agatîrși și-n parte la sciți – *albine*;

Între Nistru și Dunăre – *șerpi*.

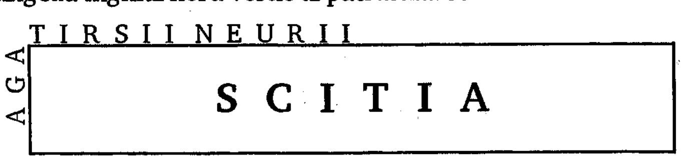
Ei bine, în țara cea nouă a neurilor predomneau *lupii*, încît de îmbulzeala lor pînă și locuitorii și-au cîștigat reputațiunea de a fi ceea ce se cheamă *loup-garous* sau *wehr-wölfen*: „atît sciții precum și grecii colonizați în Sciția – zice Erodot – susțin că fiecare neur se preface o dată pe an în curs de cîteva zile în lup, redobîndindu-și apoi forma umană”[14].

Afară de această particularitate de *licomorfie*, el ne spune că neurii se țineau de obiceiele scitice, diferind de vecinii lor agatîrși, ale cărora moravuri aveau un caracter tracic.

21
Regiunea sciților plugari

După ideea cartografică a lui Erodot, Sciția avea o configurațiune pătrată: „ἔστι ὦν τῆς Σκυθικῆς ὡς ἐούσης τετραγώνου”[1].

Teritoriile limitrofe ale agatîrșilor și neurilor, considerate la un loc, încingeau înghiul nord-vestic al pătratului scitic:

Confederațiunea scitică fiind împărțită în triburi, pe cari Erodot, după traiul fiecăruia, le distinge prin termenii de calipizi, nomazi, alazoni etc., se naște acum cestiunea: ca ce feli de sciți anume vor fi locuit în înghiul cel învecinat cu Agatîrșia și Neuria?

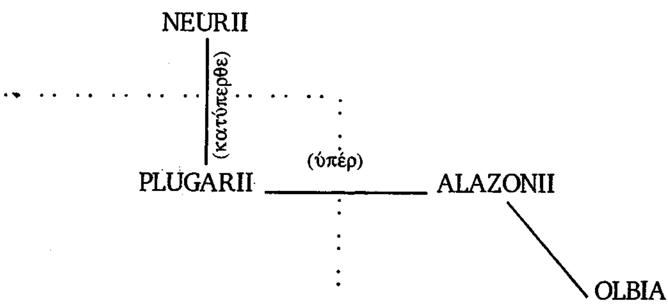
Un singur scurt pasagiu rezolvă pînă la un punt această întrebare. Iacă-l:

„Ὑπὲρ δὲ Ἀλαζώνων οἰκέουσι Σκύθαι ἀροτῆρες, οἵ οὐκ ἐπὶ σιτήσι σπείρουσι τον σῖτον, ἀλλ᾽ ἐπὶ πρήσι. Τούτων δὲ κατύπερθε οἰκέουσι Νευροὶ"[2].

Adecă:

„Dencolo de alazoni locuiesc sciții plugari, cari seamănă grîu, nu însă pentru uzul lor, ci de vînzare. Mai sus de aceștia locuiesc neurii".

Privind din Olbia, Erodot vedea lucrurile în următorul mod:

Într-un alt pasagiu, voind a fi și mai explicit, Erodot zice că Nistrul și Bogul își apropie cursurile lor în regiunea alazonilor: κατ᾽ Ἀλάζωνας[3].

Atîta ne ajunge.

Sciții plugari, ca unii ce erau limitrofi cu neurii și cu alazonii totdodată, nu puteau locui aiuri decît spre apus de Nistru, căci spre răsărit ei nu încăpeau de alazoni, și spre apus anume de porțiunea mijlocie a Nistrului, fiindcă cea superioară, precum am văzut-o mai sus, aparținea neurilor.

Cu alte cuvinte, sciții plugari ocupau Moldova centrală.

Însă oare numai atîta?

După Erodot ei sînt ramura cea mai occidentală a sciților, fiindcă nici un alt trib, absolutamente nici unul, nu este menționat nicăiri mai spre apus de dînșii.

Deci de la Nistru pînă pe la Olt, adecă pînă la agatîrşi, era regiunea cea agricolă a Sciţiei, unde se cultiva grîu, nu însă pentru uz local, ci de vînzare.

Iarăşi comerciul pe scenă!

Iarăşi Dunărea!

Zonele cîmpeană şi danubiană a României ne apar, sînt acum două mii patru sute de ani, întocmai tot atît de plugare, şi-apoi *de vînzare, iar nu pentru uz local*, după cum ele sînt chiar în momentul de faţă!

Singura diferinţă este că-n locul sciţilor figurează românii, unii şi alţii crescuţi prin aceeaşi acţiune a naturei.

Pliniu cel Bătrîn ne spune că-n timpul său, pe la începutul erei creştine, întreaga Dobroge actuală era ocupată de sciţii plugari, veniţi de pe malul nordic al Dunării: „totum eum tractum Scythae *Aroteres cognominati* tenuere"[4].

Această ocupaţiune se întîmplase înainte de Cezar, căci sub Strabone Dobrogea era deja cunoscută sub numele de *Sciţia Mică* prin opoziţiune cu Sciţia cea Mare despre crivăţ[5].

Această mărturie a lui Pliniu întăreşte primitiva poziţiune geografică a sciţilor plugari, *Aroteres cognominati*, ἀροτῆρες, anume în România, căci numai de aci ei puteau trece în Dobrogea.

Noi avem însă la mînă o altă confirmaţiune şi mai ponderoasă.

Efor, geograf grec posterior lui Erodot abia cu un secol, ne arată pe sciţii plugari tot acolo unde-i văzuserăm în Erodot: în înghiul nord-vestic dintre agatîrşi şi neuri.

El zice:

„Πρώτους δὲ παρὰ τὸν Ἴστρον εἶναι Καρπίδας
εἴρηκεν Ἔφορος, εἶτεν Ἀροτῆρας, πρόσω Νευρούς"[6].

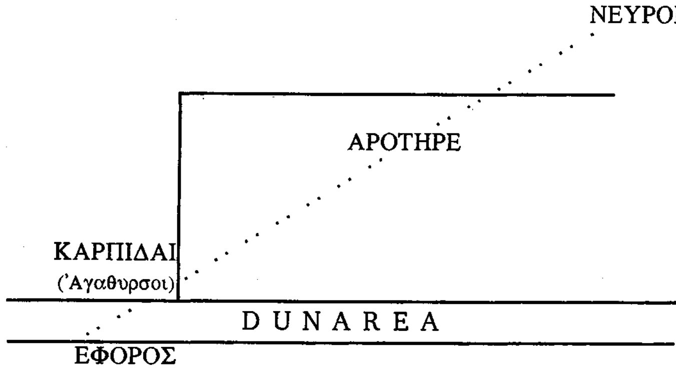
Adecă:

„Dacă treci Istrul, primii locuitori sînt cei din Carpaţi, apoi plugarii, în fine neurii".

Carpaţii lovindu-se cu Dunărea anume în Oltenia, este învederat că prin Καρπίδαι Efor înţelege pe agatîrşii lui Erodot.

Pînă şi expresiunile sînt identice: παρὰ τὸν Ἴστρον sau ἀπὸ μὲν Ἴστρου, după care apoi πφώτους Καρπίδας într-unul şi Πφώτων Ἀγαδύρτων în cellalt[7].

O dată acest punt stabilit, iacă și perspectiva lui Efor:

22
Carpații în Erodot

Epitetul de Καρπίδαι, dat agatîrșilor de către Efor, este foarte remarcabil, nu numai ca cea întîie mențiune nominală a *Carpaților*, dar încă și ca cea mai veche formă a numelui topic: *munteni.*

Nedependinte de cestiunea originii naționale, acest epitet a trecut ca moștenire de la agatîrși către succesorii lor teritoriali dacii, a căror o ramură tot din țara Românească se zicea *carpi*[1], și-n fine de la învinșii daci l-au primit iarăși în aceeași regiune cuceritoarele legiuni romane, traducîndu-l prin *Montani.*

Și ceea ce nu e mai puțin important, *Carpații* există chiar astăzi ca nume viu în gura poporului numai și numai în Muntenia, unde se cheamă *Carpatin* un munte de peste Olt în Gorj, și un altul de dincoace în Muscel[2], adecă ambii tocmai în locașul agatîrșilor Καρπίδαι și al dacilor *carpi.*

Carpat însemna munte nu numai la agatîrși și la daci, ci încă se pare a fi avut același înțeles în diverse limbe primordiale, despărțite una de alta prin origine și prin spațiu, căci noi vedem la cele două capete opuse ale Europei munții *Carpetani* în Spania[3] și muntoasa insulă greacă cunoscută deja în Omer sub numele de Κράπαθος sau Κάρπαθος[4].

Steub a constatat în vechea limbă retică existința aceleiași teme *kar* în înțeles de „deal"[5].

Tot aci se referă sanscritul *kâra* cu semnificațiune de munte acoperit de zăpadă, armenește *char* – peatră și *charag* – stîncă, celticește *càrr* etc.[6]

Derivațiunea „Carpaților" de la slavicul *chrb*, înălțime, pe care o patrona Šafařik[7], cată dară să fie lăsată cu totul la o parte, cu atît mai mult că la slavi sonul *ch* nu corespunde filologicește unui *k* arian, ci reprezintă regularmente pe un *s* primitiv[8].

Vom observa în treacăt că aproape toate etimologiile lui Šafařik păcătuiesc prin necunoștința fonologiei comparate, ale căriia legi erau pe atunci abia întrevăzute.

Erodot, deși mai-mai contimpurean cu Efor, totuși nu menționează Carpații.

Dar se poate oare ca el să nu fi auzit nemic, de la amicii săi din Istria și din Olbia, despre un gigantic creștet atît de apropiat de Dunăre și de Pont?

Šafařik crede că Hem, Αἶμος, se referă în Erodot nu numai la Balcani, ci și la Carpați:

„Ștefan Bizantinul pune pe agatîrși în Hem. Este dară cert că amîndouă creștetele, acel din Tracia și acela ce desparte Muntenia de Ardeal, ambele legate prin cataractele Dunării, au fost cunoscute anticilor sub numele de Hem, adecă *omătos*, cuvînt indo-europeu de aceeași rădăcină cu Hima-laia, cu Imaus etc. Cînd Erodot, IV, 49, aduce din Hem rîurile Atlas, Auras și Tibisis, în cari noi recunoaștem Oltul, Jiul și Temeșul, cată să se înțeleagă Hemul nordic, deși textul, din eroarea copiștilor sau chiar a autorului, are βορῆν, iar nu νότον"[9].

Mai întîi este o gravă eroare filologică de a crede că Hem însemnează „omătos, cuvînt indo-europeu de aceeași rădăcină cu Hima-laia etc."

Este o gravă eroare filologică, de vreme ce spiritul aspru în limba greacă înlocuiește nu pe arianul *h*, ci pe *s*: σῦς = ὗς etc.[10], astfeli că *Hemul*, mai bine *Haimul*, Αἶμος exprimă perfectamente pe sanscritul *sîman*, hotar, de unde armeanul *himan*, temelie[11]; și-n adevăr, Balcanul forma „hotarul" cel mai esențial al Traciei.

Nefericit în etimologie, Šafařik nu este mai norocos în restul pasagiului de mai sus.

El nu probează prin nemic identitatea Atlasului, Aurasului și Tibisisului cu Oltul, Jiul și Temeșul.

Este o foarte nudă afirmațiune.

Și mai ciudată e arbitrara prefacere din βορῆν în νότον, schimbîndu-se *nordul* în *sud* fără cea mai slabă umbră de argumentațiune, sau măcar de plauzibilitate.

În pasagiul pe care-l citează celebrul arheolog boem, Erodot se pronunță limpede, după toate manuscriptele și după toate edițiunile, cum că „trei rîulețe *curgînde spre nord* se varsă în Istru din culmile Hemului"[12].

„Curgînde spre nord", ῥέοντες πρὸς βορέην, este tot ce poate fi mai decisiv pentru a demonstra că Atlasul, Aurasul și Tibisisul scăldau Bulgaria, în privința cării Istrul e nordic, iar nicidecum România, de unde rîurile se pot vărsa în Dunăre numai *spre sud.*

Pliniu cel Bătrîn, cînd vorbește despre Tracia, ne spune, întocmai ca și Erodot, că din Hem se varsă în Dunăre trei ape: „ex Haemo, Utus, Escamus, Ieterus"[13].

Ieterus este cu certitudine rîul *Iantra,* pe care bulgarii îl numesc pînă astăzi *Ieter*[14], și-n care lesne se poate recunoaște Atlasul lui Erodot nu numai prin identitatea fonetică: *atr = atl,* dar pînă și prin importanță.

Escamus al lui Pliniu s-a prescurtat la locuitorii moderni ai Traciei în *Osma,* contractîndu-se după aceeași procedură limbistică prin care tot „Osma" a devenit vechiul oraș spaniol *Uxama.*

În fine, *Utus,* mai corect *Vtus,* corespunde cu rîul actual *Vid* sau *Vit,* de asemenea izvorîtor din Hem și tributar al Dunării.

Auras și *Tibisis* ale lui Erodot sînt dară *Escamus* și *Utus* ale lui Pliniu, adecă *Osma* și *Vid* din zilele noastre, pe cari în deșert s-ar încerca Šafařik sau oricine altul a le strămuta printr-o trăsură de condei pe țărmul nordic al Dunării.

Și totuși este foarte adevărat că Erodot, ca și fîntîna de unde luase Ștefan Bizantinul asertiunea despre locuința agatîrșilor în Hem[15], înțelege sub acest nume nu numai Balcanul, dar și acea ramură a Carpaților care se întinde de la cataractele Dunării pînă la Vrancea și mai încolo, despărțind Țara Românească de Temeșiană și de Transilvanie.

Este foarte adevărat, măcar că Šafařik n-a reușit s-o demonstre.

Nu trebui să mutăm în Dacia rîulețele bulgare, ci să le lăsăm în pace la locurile lor; nu trebui să confundăm βορῆν cu νότον, contra literei și spiritului textului; nu trebui să răsturnăm pe Erodot, ci numai să-l pătrundem; iacă tot!

Părintele istoriei zice că Atlasul, Aurasul și Tibisisul curg din Hem în Dunăre „spre nord".

Dar dacă Hem este *numai* Balcanul, se putea oare astfeli decît *spre nord?*

Deci în ideea lui Erodot era posibil ca un fluviu să curgă tot din Hem și tot în Dunăre nu numai spre nord, ci încă *și spre sud.*

Fără o asemenea posibilitate ar fi absurd de a mai adăoga πρὸς βορέην.

Vorbind despre fluviile Sciției și ale Agatîrșiei, Prut, Siret, Olt, Erodot nu zice nicăiri că ele se varsă în Dunăre *spre sud*.

Tot astfeli el n-ar fi spus că Atlasul, Aurasul și Tibisisul se varsă în Dunăre *spre nord*, dacă Hemul era numai Balcan, căci ar fi comis păcatul banalității.

Fiind însă că Αἷμος pentru Erodot se afla și la sud și la nord de Dunăre, se pune semnificativul βορῆν, fără care era peste putință a ghici pozițiunea acelor rîulețe.

Din Hemul nordic se varsă în Dunăre Oltul, din Hemul sudic se varsă tot acolo trei rîuri, iacă dară înțelesul cuvintelor:

„Ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ρέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ ἐκ δέ τοῦ Αἵμου τῶν κορυφέων τρεῖς οὐ μεγάλοι ῥέοντες πρὸς βορέην ἄνεμον ἐσβάλλουσι ἐς αὐτὸν”[16].

În acest mod, fără a întoarce pe dos ca Šafařik textul lui Erodot, și chiar fără a modifica într-însul o singură literă, se vădește adevărul, explicându-se totodată de ce fîntîna lui Ștefan Bizantinul așeza pe agatîrși în Hem.

Pentru părintele istoriei, de nu și pentru ceilalți antici, Hem era întreaga sistemă alpină, al cării amfiteatru formează basinul Dunării de jos, adecă de la Emine-dag în Dobrogea pînă pe la Peatra în Moldova.

23
Grifonii păzitori de aur

Carpații galițiani, cari se lungesc în sus între Polonia și Transilvania, erau prea depărtați de ambele punturi de informațiune ale istoricului grec, atît de Istria cît și de Olbia, pentru că el să fi bănuit legătura lor de continuitate cu Balcanul și cu munții Țărei Românești.

Totuși nici despre ei nu putea să nu fi avut o doză oarecare de noțiune.

Nadejdin susține că Erodot va fi înțelegînd această extremă ramură carpatină prin „munții cei nalți, stîncoși și nestrăbătuți”[1], din dosul cărora locuiau teribilii grifoni păzind comoare de aur[2], ceea ce trebui considerat – zice criticul rus – ca o alegorică aluziune la minele din Transilvania.

Argumentele sale sînt:

1. E peste putință ca Erodot să fi avut în vedere munții Urali, trecînd nebăgați în seamă Carpații, cari sînt fără comparațiune mai aproape;

2. Nu e de crezut să fi ajuns pînă la auzul sciților aurul siberian, și să nu fi știut ei nemic despre avuția auriferă a Transilvaniei;

3. După mărturia lui însuși Erodot, grecii din coloniile pontice adesea călătoreau pînă la poalele acelor munți, ceea ce nicidecum nu se poate admite în privința Uralilor[3].

Toți comentatorii căutau „munții cei nalți, stîncoși și nestrăbătuți" mai sus de Marea Caspică[4]; unii nu s-au sfiit a merge pînă la China[5]; arheologul moscovit a cutezat singur a protesta în numele bunului simț, strigînd: opriți-vă la coasta orientală a Carpaților!

Dar argumentațiunea-i e necompletă.

Nadejdin a nesocotit un punt foarte important, care dă și mai multă tărie demonstrațiunii sale, servind totodată a preveni obiecțiunile.

Țara grifonilor ne apare în Erodot că și cînd ar fi fost la marginea lumii.

Peste patru sau cinci secoli în urmă, armoniosul Ovidiu trăia la gurele Dunării, cunoștea d-aproape toate ginţile barbare, învățase a vorbi geticește și sarmaticește; mai pe scurt, era mai mult ca oricine în stare de a se familiariza cu oriintele Europei.

Ei bine, regiunea carpatină era și pentru dînsul marginea lumii.

El scria la Roma:

„Vai, cît de vecin îmi este capătul pământului și cît de departe e patria!"

„Heu! quam vicina est *ultima terra* mihi,
At longe patria est..."[6]

Sau:

„Aci între geți exilat, singur la extremitățile lumii!"
„Solus in *extremos* jussus abire Getas..."[7]

Sau:

„Trăiesc la marginea pămîntului, la capătul globului!"
„Ultima me tellus, ultimus orbis habet..."[8]

Sau:

„Zac în ultimele regiuni ale necunoscutei lumi!"
„Aeger *in extremis ignoti partibus orbis*..."[9]

Ponticele și *Tristele* lui Ovidiu ofer la fiece pas exclamațiuni de această natură, cari sînt atît de potrivite pentru a ne explica pe grifonii lui Erodot cei de peste nouă mări și nouă țăre.

24
Originea mitului grifonilor

Spre a ne încredința într-un mod plastic de originea famosului mit al grifonilor – fie în Asia, unde-l poartă sculptat ruinele Persepolii[1], fie în Europa, unde-l citim în Erodot – noi vom începe prin a pune aci denaintea ochilor următoarele două figure:

I

II

Sub numărul I este grifonul dacic, adecă așa după cum îl vedem pe misterioasa cutie descoperită în Bucovina de amicul nostru d. Panaioteanu-Bardasare[2], și așa după cum îl conservă pînă astăzi marca nobilitară a neamului Gryf din Polonia, al căruia strămoș Jaxa sau Jacșici venise acolo din Serbia[3].

Sub numărul II noi reproducem întocmai desemnul renumitului pictor naturalist Victor Adam[4], reprezintînd o specie de vultur cunoscută în ornitologie sub diversele numi de *vultur fulvus*, *vultur ruber*, *vultur aureus*, *vultur baeticus* etc.

Această colosală pasere, care întrece prin volum și prin puterea zborului pe cele mai mari acuile, este generalmente rară, căci se ascunde pe culmile cele mai inaccesibile, dar se găsește totuși din cînd în cînd

pe toate creștetele Europei meridionale, în Alpi, în Pirinei, în Rodop, mai ales în Carpați[5], rădicîndu-se la nord pînă-n Prusia[6], unde însă ea devine mai mică, precum devin acolo mai mici înșiși munții.

Dacă vom adăoga că penele acestui vultur, după cum indică pînă la un punt chiar numele său de *vautour fauve*, sînt de aceeași culoare cu părul leului [7], atunci înțelegem și mai lesne creațiunea mitologicului grifon, cel puțin a celui europeu, fiindcă soțul său din Persia se apropie mai mult prin configurațiunea capului de tipul acuilei propriu-zise.

În Urali grifonul cel real nu există, încît nici pe cel imaginar noi nu-l putem căuta acolo.

Și nu-l putem căuta acolo cu atît mai vîrtos cu cît regiunea grifonului în genere trebui necesarmente să fie învecinată cu regiunea leului, căci este imposibil a imagina cineva *acuila-leu* într-o țară unde nu se afla nici o idee despre o jumătate foarte esențială a acestei ibride compozițiuni.

În timpul lui Erodot și chiar cu secoli mai încoace, pînă la Traian și mai jos, leii ființau încă la coastele noastre în Tracia, după cum atestă într-un glas toți scriitorii anticității[8].

Iacă dară cu istoria naturală în mînă că nici este permis cuiva de a urmări în Europa pe grifoni în direcțiunea crivățului mai sus de Carpați!

Nu numai în Urali, dar pînă și cu mult mai la sud în Anglia nu s-a văzut niciodată vulturul cel auros, prototipul grifonului, încît un celebru ornitolog britanic abia putuse căpăta tocmai din Tirol un singur exemplar împăiat[9].

„Munții cei nalți, stîncoși și nestrăbătuți" ai lui Erodot sînt dară pur și simplu Carpații răsăriteni, continuați negreșit în sus pînă-n Boemia.

La nord de agatîrși, la apus de neuri, la nord și la apus de sciți și de celelalte ginți învecinate, locuiau grifonii anume în actuala Transilvanie, a cării avuție minerală nu putea fi exportată cu înlesnirea aurului din Oltenia, căci lipsea Dunărea și mai sta pedecă gigantica galerie de stînce peste stînce, așa că numai pe piscurile acestei necunoscute țăre se vedeau mișcîndu-se nește îngrozitori vulturi, asemănați la culoare, la putere, la aspect cu leii, și de jur în jur murmura o brumă de veste că din dosul monștrilor se ascund tezaure...

25
Pînă unde Dunărea aparținea sciților?

Pentru ca natura Munteniei în epoca lui Erodot să fie zgîndărită pînă-n capat, mai avem Dunărea.

El zice că hotarul Sciției despre Tracia se începe acolo unde Istrul face o întorsătură în fața acesteia din urmă: κόλπου δὲ ἀγομένου τῆς γῆς ταύτης[1].

Uitîndu-ne pe mapa Dunării în jos, noi vedem numai două locuri în cari fluviul își schimbă direcțiunea într-un mod destul de marcat:

a) lîngă Galați;

b) în Oltenia.

Puntul întîi este inadmisibil, căci atunci nu numai țărmul răsăritean al Oltului, dar nici măcar Siretul nu mai întră în teritoriul scitic, ceea ce ar oferi cea mai flagrantă contradicțiune în contextul lui Erodot.

Și să se noteze bine că dînsul nu putea nici într-un caz a comite o asemenea eroare tocmai în privința regiunii de lîngă Galați, fiind pusă așa-zicînd față-n față cu Istria, de unde o vedea cu ochii și o pipăia cu degetul.

Rămîne dară vrînd-nevrînd *numai* puntul al doilea, pe care prin urmare e peste putință a nu-l admite, deoarăce nu avem altul ca să ne încurce latitudinea alegerii.

Mai este de dezbătut o altă cestiune danubiană.

26
Podul lui Dariu pe Dunăre

Setos a pedepsi pe sciți pentru desele lor invaziuni în Persia, „regele regilor" adună o formidabilă armată continentală de 700.000 luptători și o marină de 600 corăbii, pătrunde în Europa prin Bosfor, cutrieră Tracia și străbate pînă la gurele Dunării, unde-și operează trecerea.

Podul danubian este încredințat unei cete de greci, îndatorate a-l păzi în curs de 60 zile în presupunere că întreaga expedițiune nu va putea fi mai lungă, iar însuși Dariu întră pe pământul inamic, anume de unde se începea așa-numita *Sciție veche*, și pășește spre nord-ost înainte-înainte, fără ca totuși să poată descoperi undeva pe sciți, decisi a-l paraliza prin strategia unei perpetue retrageri.

Ajungînd dincolo de Don, Dariu își schimbă direcțiunea, apucă spre apus, și iarăși merge, merge, merge, adurmecînd pe fugarii adversari, cari reușesc a-l atrage din hotarele Sciției, întîi pe teritoriul melanchlenilor, apoi pe al androfagilor, în fine pe al neurilor, adecă pînă-n Moldova de sus, venind astfeli aproape de fruntaria nord-ostică a Munteniei, unde și acolo erau să-l ducă sciții, dar s-au temut de rezistința agatîrșilor.

Încredințîndu-se la urma urmelor că nu-i chip de luptă și că au trecut deja cele 60 de zile prevăzute pentru durata expedițiunii, mai speriat ca nu cumva grecii, după cum îi și îndemna celebrul Miltiade, să părăsească podul în care-i rămînea acum ultima speranță, Dariu își ia inima în dinți și o rumpe la fugă spre gurele Dunării.

Acesta-i fondul expedițiunii persiane în Sciția.

Criticismul s-a încercat adesea a bănui veracitatea lui Erodot despre mersul lui Dariu, întrevăzînd diferite imposibilități de fapt, de timp și de spațiu.

Astăzi, mulțumită mai în specie luminoasei anticritice a anglezului Rawlinson[1], părintele istoriei e pe deplin justificat chiar în această atît de controversată materie, ceea ce-i cu atît mai natural cu cît evenimentul precesese numai cu vro două decenii anul nașterii lui Erodot, carele nu putea să nu fi cunoscut pintre greci, pintre sciți, pintre traci sau pintre perși vro cîțiva contimpurani și chiar marturi oculari ai nenorocitei aventure a lui Dariu.

Oricum să fie, pe noi unii ne interesă aci numai podul danubian, și tocmai acesta a fost și este partea cea mai puțin dubioasă a cestiunii.

Cum că perșii trecuseră în Sciția anume prin Dunăre, ne-o spun:

1. Erodot;
2. Ctesia, carele trăia chiar la curtea fiului lui Dariu[2];
3. Ferecide, scriitor din același secol cu Erodot, sau poate și mai vechi[3];
4. Trog-Pompei, carele utilizase opera perdută a grecului Teopomp cam din aceeași epocă[4];
5. Corneliu Nepote[5];
6. Strabone[6] etc.

Mai pe scurt, în literatura clasică domnește pe acest tărîm o perfectă unanimitate.

Erodot singur însă vorbește cu o preciziune topografică.

El zice:

„Τοῦ ποταμοῦ τὸν αὐχένα, ἐκ τοῦ σχίζεται τά στόματα τοῦ Ἴστρου ἐζεύγε"[7].

Adecă:

„A pus pod acolo de unde Istrul începe a se desface în mai multe gure".

Apoi mai lămurește că acea punte se afla de la Marea Neagră în distanță de două zile de navigațiune fluvială: δυών ἡμερέων ἀπὸ θαλάσσης.

Denaintea unor indicațiuni atît de precise era peste putință vro serioasă dezbinare între comentatorii lui Erodot.

Toți dopotrivă au fost siliți a căuta locul podului undeva spre apus de Ismail și spre răsărit de Prut[8].

„De la Dariu și pînă la ultimul răzbel din 1828 – zice Šafařik – Isaccea a fost totdauna obicinuita trecătoare pe Dunăre. În expedițiunea contra sciților flota persiană făcuse o cale de două zile de la Pont pînă la locul podului. După socoteala lui Erodot calea de o zi fiind de 200 stadii, și un grad ecuatorial corespunzînd cu 500 stadii, acel loc coincida tocmai cu Isaccea, care se află în adevăr cu vro 12 miluri departe de Marea Neagră. Mai spre oriinte gurele Dunării împedecă așezarea unui pod. Aci se referă ceea ce zicea despre Isaccea pe la 1650 Hagi-Calfa: «Isakgi-ghecidi, adecă vadul lui Isac, renumită trecătoare dunăreană, unde la 1620 în războiul polon sultanul Osman făcuse un pod, carele i-a servit apoi și la rentoarcere după luarea Hotinului, căci acest loc fiind cel mai îndemînatec, pe aci obicinuiau în toți timpii a trece Dunărea moldovenii, tătarii, ungurii». S-ar putea obiecta la prima vedere cum că brațul danubian cel mai sudic nu se desparte de cursul fluviului îndată lîngă Isaccea, ci cu vro trei miluri mai jos; cugetînd însă la schimbările cărora sînt supuse mai cu deosebire gurele rîurilor celor mari și studiind totodată d-aproape o mapă exactă a regiunii, lesne ne vom convinge că rîulețul Somova, unit cu brațul danubian cel mai sudic lîngă Tulcea și perzîndu-se apoi spre apus îndărat în bălțile de lîngă Isaccea, dentîi fusese unit cu Dunărea și-n acest ultim punt, încît forma atunci adevăratul început al gurei celei mai sudice a fluviului, dar mai în urmă lîngă Isaccea s-a nomolit, mănținîndu-se numai lîngă Tulcea”[9].

Cantemir, fără să fi cugetat cît de puțin la expedițiunea lui Dariu, zicea:

„Din pomenirea moșilor-strămoșilor auzim, precum unde acmu este Oblucița, căriia turcii îi zic Isaccea, să se fi chemat vadul Dunării, care nu că doară pre acolo Dunărea în vad să fi avut trecătoare, ci pentru căci acolo, pod fiind, se chema vad, de unde și acmu la vad la Oblucița a zice s-a obicinuit din bătrîni; încă și în cîntecele prostești pre la domnia lui Petru-Vodă vadul Obluciței se pomenește; ci Dunărea precum altfeli de vad prin apă trecător să nu fie avînd toată lumea știe, de care lucru oarecare socoteală nu departe de adevăr, se poate pune că acel nume, ce se zice vadul Dunării, să fie fost odată pod stătător, iar după stricarea podului să-i fie rămas numai numele vadului și pînă astăzi”[10].

Baladele poporane sau „cîntecele cele proștești", pe cari le auzise Cantemir și cari din nefericire nu mai există, se refereau la expedițiunea sultanului Suleiman cel Mare din anul 1538 contra domnului moldovenesc Petru Rareș; o expedițiune descrisă de către însuși monarcul turc într-un itinerariu, unde zice sub 21 august: „S-a pus pod peste Dunăre la trecătoarea de la Isaccea, și am întrat în Moldova"[11].

Mai pe scurt, una și aceeași localitate, *Vadul Dunării*, după cum o botezau atît de bine părinții noștri „din pomenirea moșilor-strămoșilor", a servit de trecătoare în mii de ocaziuni pentru sute de popoare în curs de douăzeci și patru de secoli, începînd de la puntea persiană din 500 înainte de Crist și pînă la puntea muscălească din 1828; niciodată însă ceva monumental, ci tot lucruri de lemn, poduri pe vase[12], șubrede baze ale unor efemere lupte, uriași rădicați în cîteva zile și pentru cîteva zile!

27
Gurele Dunării în Erodot

Cotitura Dunării de la Orșova și mai cu seamă puntea lui Dariu de la Isaccea, demonstră că bătrînul Istru este astăzi întocmai așa cum fusese în epoca lui Erodot.

Se pretinde că timpul ar fi adus nește mari prefaceri în delta fluviului[1].

Modificațiuni mici, bunăoară că ceea ce zice Šafařik despre rîulețul Somova dintre Tulcea și Isaccea, sînt necontestabile; noi nu ne sfiim totuși a pune în dubiu orice schimbare de o natură mai radicală sau mai întinsă.

Ovidiu atribuie Dunării șapte gure[2], Tacit șase[3], Erodot cinci[4], *Tabla Puetingeriană* patru[5], scoliastul lui Apoloniu de Rodos numai trei[6], fără a mai vorbi de Strabone, Pliniu, Ptolemeu, Solin, Amian Marcelin etc.

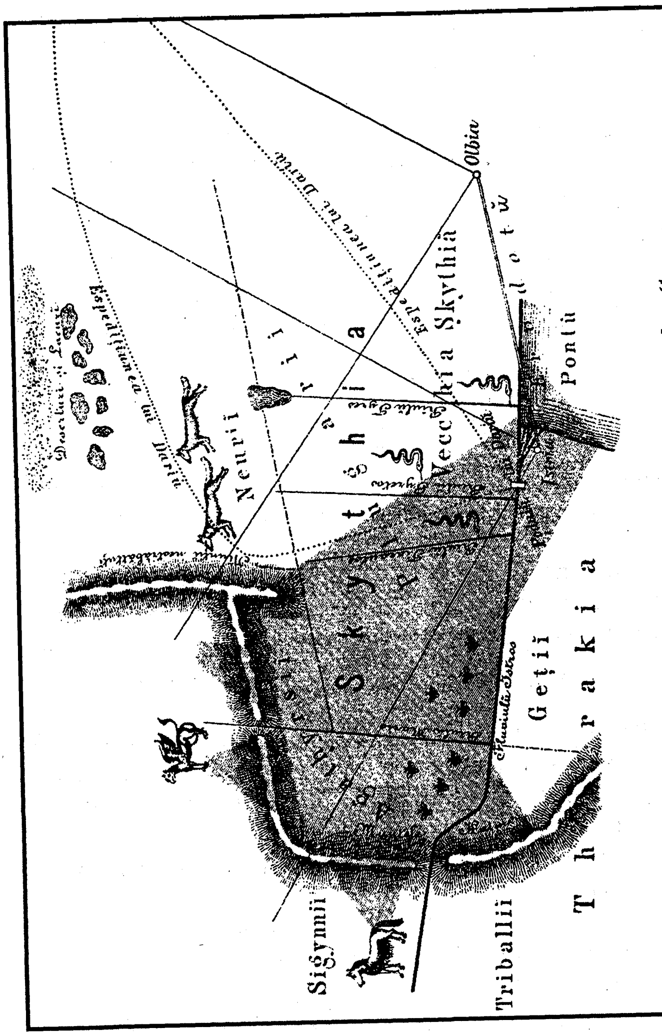
Urmează oare că dînșii se contrazic?

Nu cumva să conchidem că vrun braț al Dunării sau și două se vor fi perdut sau adăugat în cursul secolilor?

Fi-vom datori a căuta la fața locului, în Bugeac sau în Dobrogea, semne geologice ale acestor revoluțiuni fluviale?

Noi credem că nu.

Cele cinci gure danubiane ale părintelui istoriei, Ἴστρος πεντάστομος[7], nici au sporit vreodată pînă la șapte, nici s-au redus cîndva pînă la trei, ci au rămas tot cinci *pentru oricine vrea să le privească din puntul de vedere al lui Erodot.*

Muntenia în annulŭ 500 înainte de Cristŭ.

N.B. Porțiunea umbrită indică întinderea teritorială a Terrei Românesci în secolulŭ XIV sub Vladislavŭ Bassarabŭ și Mircea celŭ Mare.

În aparință această aserțiune are aerul de a fi paradoxală; în realitate ea este matematică.

Să ne explicăm.

Pe la anul 1768 un comerciant german foarte practic, dezbrăcat de orice preocupațiune teoretică, a scris o notiță asupra petrecerii sale la Chilia, unde zice între celelalte:

„Mai mulți geografi și chiar Büsching susțin că Dunărea intră în Marea Neagră prin șapte gure. *Eu însumi am verificat cu stăruință* acest fapt, și *m-am convins* că nu sînt decît cinci gure, căci nu se pot lua în considerațiune brațele cele mai mici, căci formează insule și se unesc apoi cu vreunul din brațele cele mari"[8].

Nemic mai instructiv ca această scurtă observațiune!

Autorul ei nici nu știa, probabilmente, dacă a existat vreodată Erodot; cele „nouă muze" nu-i sînt cît de puțin familiare; întreaga-i carte nu oferă nicăiri cea mai slabă umbră de erudițiune; și totuși dînsul vede în delta danubiană cele cinci gure erodotiane.

El recunoaște însă – și aceasta este important – că mai sînt și altele, dar le crede că „nu se pot lua în considerațiune".

O simplă cestiune de apreciare!

Nu le consideră *A*, le va considera însă *B* pe toate, și *C* pe unele dintr-însele.

Tacit era în dreptul său de a număra șase gure și Ovidiu șapte, tot precum era în dreptul său Erodot de a socoti cinci și *Tabla Puetingeriană* patru, iar scoliastul lui Apoloniu de Rodos, mai sobru decît toți, este iarăși în dreptul său de a *considera* numai trei.

Pe la 1835 general-gubernatorul Rusiei Meridionale, principele Vorontov, trămisese o comisiune specială pentru a studia gurele Dunării.

Raportul ei constată trei gîrle originale, adică legate directamente cu trunchiul fluviului, împărțindu-se apoi fiecare din ele în mai multe gure secundare, mari, medii și mici, diferind una de alta prin numiri locale, încît peste tot s-ar putea discerne vro șasesprezece[9].

În acest mod Ovidiu, Tacit, Erodot, *Tabla Puetingeriană* și scoliastul lui Apoloniu de Rodos aveau de unde alege.

Celui întîi i s-au părut a fi mai de căpetenie șapte din șasesprezeci, celui al doilea șase din șasesprezeci, celui al treilea cinci din șasesprezeci, celui al patrulea patru din șasesprezeci, celui al cincelea trei din șasesprezeci, după propriul *punt de vedere* al individului.

Nu varia natura, ci numai impresiunea.

28
Sciția veche și Sciția nouă

Alăturata mapă rezumă pînă la un punt rezultatul cercetărilor de mai sus.

Punînd-o în vederea lectorilor, sîntem datori a le oferi totodată un feli de călăuză generală.

Dînd Sciției o formă în patru înghiuri, Erodot ne prezintă dimensiunile figurei numai întru cît privește partea-i sud-ostică.

Această porțiune îi era personalmente cea mai cunoscută.

El o cheamă *Sciție Veche*, arătîndu-ne că ea se întindea de la Dunăre pînă la Crim: „ἀπὸ Ἴστρου αὕτη ἤδη ἀρκαίη Σκυθική ἐστι, πρὸς μεσανβρίην τε καὶ νότον ἄνεμον κειμένη, μέχρι πόλεος καλευμένης Καρκινίτιδος”.

În acest mod, întregul teritoriu scitic se împărțește în Erodot în două bucăți, deși numai una dintr-însele este textual specificată: *Sciția Veche* de la Prut spre răsărit pînă la Don și *Sciția Nouă* de la Prut spre apus pînă la Olt.

În adevăr, ca unii ce veniseră din direcțiunea Mării Caspice, sciții trebuiau să cucerească regiunea pînă la Prut cu mult mai-nainte de a se fi putut răspîndi pînă la Olt.

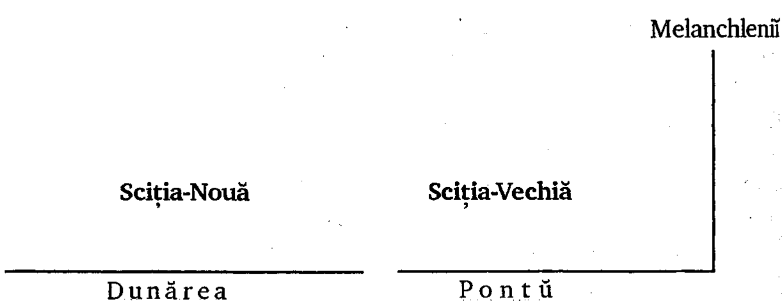
Iacă dar în ce înțeles ei o numeau foarte bine *Sciție Veche*.

Erodot definește mărimea pătratului numai și numai în privința acesteia din urmă.

El zice că de la gurele Dunării pînă la Marea de Azov litoralul scitic coprinde o cale de 20 de zile, și o altă cale egală de 20 de zile măsoară pe uscat coasta răsăriteană de la Marea Azov pînă la teritoriul melanchlenilor[2].

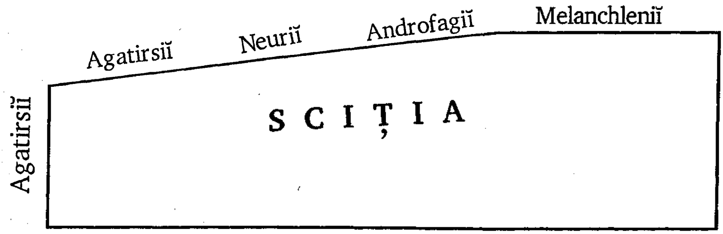
Fruntaria danubiană de la Pont pînă la Olt, adecă *Sciția Nouă*, nu întră în această socoteală.

Prin urmare, din dată ce vom băga și pe dînsa în calcul, după cum nu putem a nu face, pătratul devine necesarmente lung:

De la Marea de Azov pînă la melanchleni fiind o cale de 20 zile, dacă noi am acorda tot pe atîta și hotarului apusean al Sciției, ar trebui să trecem peste Carpați și chiar dencolo de sorgintea Oltului, unde nu ne lasă cu nici un preț teritoriul intermediar al agatîrșilor.

Așadară laturea occidentală a pătratului erodotian cată să fie neapărat mai scurtă decît laturea-i orientală, ceea ce reduce totalitatea la următoarea figură:

Oltul formînd fruntaria occidentală a Sciției, iar Dunărea și Marea Neagră fruntaria-i sudică, iacă dară noi am distruge pătratul de ne-am permite a reprezinta pe mapă îndoiturele rîurilor și zigzagurile țărmului marin, ci trebuie vrînd-nevrînd să tragem numai linii drepte, scoțînd cu totul afară din teritoriul scitic cotitura de la Orșova, κόλπος Traciei, cum o numește „părintele istoriei".

Ceea ce am schițat noi *ad mentem Herodoti*, dacă ar voi cineva s-o transcrie pe o hartă modernă, n-are decît să așeze pe geți în Bulgaria la nord de Balcan, pe tribali în Serbia, pe sigini în Temeșiana, pe agatîrși în Oltenia și-n toate districtele muntoase ale Țărei Românești, pe neuri în Moldova superioară și mai sus, pe grifoni în Transilvania și așa mai încolo, rămînînd pentru sciți tot șesul pe ambele maluri ale Siretului, plus întinsele regiuni de peste Prut și mai ales de peste Nistru, cari nu întră în cadrul de față.

II
Ovidiu

29
Importanța lui Ovidiu pentru istoria Daciei

Din analiza lui Erodot noi ne-am putut încredința cum că în curs de douăzeci și patru de secoli nu s-a perdut și nu s-a cîștigat nemic esențial

în natura fizică a teritoriului muntean și-n acțiunea-i asupra omului, încît mai cu seamă agatîrșii de atunci, iubitori de cîntece și de haine împodobite, industrioși, sociali, plini de frăție și de instinctul civilizațiunii, voinici și temuți, se răsfrîng de minune în oltenii și muscelenii de astăzi, deși-i despart pe unii de alții atîtea veacuri și diferința cea mai radicală de origine.

Erodot este însă foarte scurt despre pămîntul dintre Prut și Olt, care constituia la dînsul *Noua Sciție*.

Astfeli, bunăoară, numai prin armonia contextului și mărturiile succesive ale lui Efor și Pliniu, noi am putut demonstra mai sus plugăria scitică, Ἀροτῆρες, în șesul Moldovei și al Munteniei, căci nici aci Erodot el însuși nu se rostește într-un mod destul de categoric.

Laconismul său în privința porțiunii occidentale a Sciției e atît de anormal, încît Lindner bănuiește nu fără probabilitate o regretabilă lacună în text: un paragraf întreg va fi scăpat din vedere și se va fi lăsat la o parte de către copiști[1].

Oricum să fie, ceea ce lipsește în Erodot se poate supleni pînă la un punt din Ovidiu.

Marele poet al Sulmonei, gonit din Roma de către August la anul 9 după Crist, a trăgănat o dură viață de opt ani între geți și sarmați la gurele Dunării.

Colonia greacă Tomi, locul acestui exiliu, a fost mult timp ceva foarte problematic.

Semiștiința o muta mereu după arbitriul fantaziei, cînd la Stein-am-Anger în Austria, cînd la Akerman în Bugeac, cînd tocmai la Kiev în fundul Rusiei, inventînd pînă și petre mormintare *ad-hoc*, dintre cari una păcălise pe Cantemir[2].

Astăzi asemeni cimiliture au devenit imposibile.

Nu numai însuși Ovidiu, dar toți scriitorii greci și latini ai anticității, fără distincțiune, așează Tomi în Dobrogea actuală, adecă în Sciția Mică, ἡ μικρὰ Σκυθία a lui Strabone, avînd Istrul spre nord și Pontul la răsărit[3].

Fie acea localitate Kiustengi, fie Eski-pargana sau vreun alt punteluț din apropiare, aceasta puțin ne impoartă în cazul de față; ajunge s-o căutăm pe teritoriul bulgar nu departe de gurele Dunării.

Petrecerea lui Ovidiu la Tomi, unde scrisese cele două lungi plîngeri ale sale, *Tristele* și *Ponticele*, ne privește aci în două feliuri:

1. El vorbește ca vecin despre țărmul danubian nordic, de unde-l amenințau nencetat invaziunile barbare și ghețosul suflu al crivățului;

2. Însăși constituțiunea geologică și climaterică a Dobrogii nu se deosebește de a Munteniei de jos, de care o desparte fluviul nu printr-o linie paralelă, ci perpendiculară, încît este în fond aceeași zonă.

Brăila | Macinŭ
Buccurescĭ Călărașŭ | Kiustengi
D u n ă r e a

Din ambele poeme ale lui Ovidiu noi am ales trei bucăți, care ni se par a-l rezume în privința istoriei naturale a regiunii: elegiile 3 și 10 din cartea III a *Tristelor* și epistola 8 din cartea III a *Ponticelor*.

Deși le traducem în versuri, totuși n-am modificat întru nemic ideea poetului, conservînd-o cu aceeași fidelitate cu care au redat-o în proză germanii sau francezii.

30
Imaginile danubiane ale lui Ovidiu

Curînd după stabilirea-i în Tomi, Ovidiu scria:

„D-ar fi să-și mai aducă aminte de Nasone
În Roma vro ființă, și dacă fără mine
A mai rămas acolo ceva din al meu nume,
Să știe dar că-n țara, în care-al mării luciu
În veci nu se-ntîlnește cu zodia-nstelată,
Aici îmi duc eu traiul în sînul barbariei,
Cu fearele sarmate, cu besii și cu geții,
Nedemni a le răspunde un echo-n versul meu!

Cît mai adie vîntul răcoritor al verei[1],
Avem un zid de valuri, prin care ne scutește
De cruda lor năvală curgînd la mijloc Istrul;
Vai însă cînd sosește posomorîta iarnă
Rînjind grozava-i buză, și cînd începe gleba
A cănunți cu-ncetul sub marmora de ger![2]

Și crivățul pornește, și neaua împle nordul,
Și cade, cade, cade: nici soarele, nici ploaia
N-o mai topesc acuma, căci frigul o-mpetrește;
Și pînă să dispară un strat, s-așterne altul,
Și-adesea-n aste cuiburi de ghețuri îndesate
Privești într-o grămadă zăpezi din două ierni![3]

Și-atîta-i de cumplită furtuna dezlănțată,
Încît răpește case, ducîndu-le departe,
Și turnuri maiestoase în praf le risipește[4];
Și zguduit atuncea din temelie polul,
De spaimă se-nfioară sălbatecele ginți![5]

Și barbarul îmbracă nădragi și pei informe,
Cît din a lui făptură d-abia se văd obrazii,
Dar pînă și prin blană dă gerul în putere;
Și pulberea de gheață pe barbă scînteiază;
Și te coprinde groaza cînd sloiuri cristaline
Se-ncheagă pintre plete și se ciocnesc cu freamăt
L-a capului mișcare; și-n vas îngheață vinul
De-l scoți în bolovane păstrînd figura oalei,
Și-n loc a soarbe spuma, mănînci bucăți de vin![6]

Să mai descriu eu oare cum rîurile toate
În poduri le preface suflarea cruntei ierne?
Și-atunci din oboseală *de vrei să-ți stîmperi setea,*
C-un strop de apă vie, spargi întărita gheață,
Săpînd adînc o groapă în lacul cel căscat![7]

Chiar uriașul Istru, pe care nu-l întrece
A Nilului lărgime, acuma se zbîrcește
Sub viscolii de crivăț, și-albastrele-i talazuri
Se fac o scoarță tare, și pe furiș sub dînsa
Se scurge-n toiul mării prin cele multe guri!

Și p-unde mai dăunăzi plutea corăbiarul,
S-alunecă piciorul săltînd fără sfială;
Și-a calului copită izbește cu răsunet
În lespezi făurite din colosale valuri;
Și boii fără frică p-această nouă punte,
Sub care stau închise prăpăstii desfundate,
Alene trag căruța nomadului sarmat! [8]

De necrezut, și totuși eu am văzut chiar marea,
Chiar marea-ncătușată d-un bloc imens de gheață;
Tăcută, neclintită sub țeasta-i lunecoasă;
Și n-o văzusem numai, dar am îmblat eu singur

Pe culmile marine călcînd ca pe țărînă...
D-aveai și tu a trece asemeni mări, Leandre,
Nu te-nghițea-n vîlvoarea-i un mai îngust abis!

Respins de ger, delfinul tot în deșert se-ncearcă
În aer să tresalte p-a mării suprafață;
Și vîntul de la crivăț, trîntindu-se cu zgomot,
Turbează făr' să poată un val din loc să miște;
Și vasele, ca-n cercuri de marmoră coprinse
De gheața ce le-ncinge, stau țepene: vîslașul
Talazurile dure azi nu le mai despică;
Și-n unda degerată, cu capete afară
Vezi peștii ce se-ncrustă, și unii mai trăiesc!

Atuncea dar cînd Pontul și Dunărea spumîndă
De iarnă-mbrățișate prind peliță de gheață,
P-a Istrului lucioasă și măturată cale
Călări pe cai sălbateci vrășmașii vin încoace
Vestind a lor sosire săgețile ce zboară,
Și rămînînd drept urmă pămîntul despuiat!

Țăranii fug departe, lăsînd cîmpia pradă,
Și barbarul răpește puțina-i avuție,
Tot ce putu să strîngă săteanul prin sudoare:
Și carele, și turme, și sărăcia toată![9]
Apoi pe robi îi leagă cu mînele la spate...
Se duc, se duc sărmanii privind cu desperare
În urma lor ogoare ce n-o să le mai vază,
Și focul ce se-naltă din *șubrede colibe;*[10]
Căci barbarul aprinde, doboară, mistuiește
Tot ce nu poate duce, tot ce nu vrea să ducă,
Și stoluri de victime sucumbă sub săgeata
În vîrf încîrligată, al cării fer supsese
Din *ierburi ucizașe un suc înveninat!*[11]

Aci și-n timp de pace războiul te-ngrozește;
De nu mai vezi pe barbari, e spaima ce ți-o lasă;
Și nemini nu cutează pe cîmp să tragă brazde;
Și țelină uitată rămîne sterp pămîntul;

Nici desfătatul strugur nu crește-n umbra viței;
Nici ferbe mustul dulce în naltele basinuri;
Un pom nu se zărește[12], pe care ca-n vechime
Să scrie un Aconțiu cuvinte de iubire.
Pustie, tristă, nudă, nici arbure, nici frunză...
Fugi, fugi d-această țară, tu omule ferice![13]
Și totuși din întreaga nemărginită lume
Aice, ah! aice osînda m-a trămis!"

Cam în același timp Ovidiu scria unui amic:

„M-am tot gîndit, amice, din dunăreana țară
Ce ți-aș putea eu oare la Roma să trămit?
E căutat argintul, sau aurul mai bine,
Dar a-l primi nu-ți place, deprins mereu a da;
Și-apoi în aste locuri nici s-au visat comoare,
Abia putînd o brazdă să tragă bietul plug![14]

*

P-al tău vestmînt adesea purpura strălucește:
Purpură strălucită aș vrea eu să-ți ofer:
Dar turmele sarmate dau lînă grosolană,
Și n-ar putea s-o pingă o labă de sarmat;
Nici fetele nu țese, ci macină la grîne,
Sau îmblă după apă cu donița pe cap![15]

*

Aice blînda viță a strugurului dulce
Nu se-mpletește verde în jurul unui ulm,
Nici arborul nu-și pleacă mlădițele-ncărcate
De fructe pîrguite sub luminosul cer:
Pelinul singur numai inform îmbracă șesul,
Și nu rodește cîmpul decît amărăciuni!...[16]

În fine, în ultimii ani ai vieței, Ovidiu trămitea bolnav soției sale la Roma următoarea epistolă:

„Gîndește-te o clipă! Mă-nconjură sarmații
Și geții mă-npresoară, și-n mijloc între dînșii
Mă zbuciumă durerea, eu cetățean al Romei,
Aci-n această țară, în care ceru-i sumbru

Și apele sînt grele, ba pînă și țărîna –
De ce? nu poci precepe, dar simt că-mi dă fiori![17]
Nu-i casă mai comodă, nu-i hrană mai gustoasă![18]
Vrun meșter să m-ajute cu ierburi descîntate,
Sau un amic s-aducă vro dulce mîngîiare
Și cu povești plăcute să-mi mai scurteze timpul...
Ah, unde sînt acestea! și numai suvenirea,
Ce-i cu atît mai vie cu cît sum mai departe,
Îmi spune c-altădată pe toate le-am avut!

Și te-am avut pe tine, a tuturor regină!
Tu, care-mi împli peptul, soțio neuitată!
Și glasul meu te cheamă, deși te știu aiurea;
Și-o noapte fără tine, o zi nu poci petrece;
Chiar în delir – mi-au spus-o acei ce mă veghează –
Cu mințile perdute repet numele tău!"[19]

31
Frigul de la Dunăre

Ceea ce domnește în toate imaginile danubiane ale lui Ovidiu este extrema oroare a frigului, pe care Erodot îl menționează abia în treacăt.

Îngheață barbele, îngheață vinul, îngheață Dunărea, îngheață însuși Pontul! strigă la tot pasul cu desperare molatecul poet născut în sudul Italiei, și mai-mai s-ar crede că această dură climă nici nu cunoștea măcar ceea ce-i vară, dacă din fericire n-am avea semiversul:

„Dum tamen aura tepet...!"

Toate aceste ghețuri ale frigurosului Ovidiu, departe de a fi cît de puțin exagerate, sînt tocmai așa de mii de ani pînă astăzi, și vor rămînea întocmai așa alte mii de ani de azi înainte.

Meteorologia modernă și-a dat osteneala a aduna de prin diverse sorginți următoarele date cronologice, pentru a căror exactitate noi nu ne facem responsabili:

La anul 400 îngheață întreaga Mare Neagră;

La anul 462 goții trec Dunărea pe gheață;

La anul 558 Marea Neagră stă înghețată în curs de douăzeci de zile și tot atunci hunii trec pe gheață Dunărea, făcînd o invaziune pînă aproape de murii Constantinopolii;

La anul 763, începînd din octobre pînă la februariu din anul următor, o gheață în grosime de treizeci de coți acopere Marea Neagră pînă la o distanță de 100 miluri;

La anul 822 căruțe încărcate trec Dunărea pe gheață;

La anul 1236 acest fluviu îngheață pînă la fund;

La anul 1408 cronicele constată un fenomen analog;

La anul 1460 de asemenea;

Și așa mai încolo[1].

Unicul defect al acestui registru este că putea fi cu mult mai scurt, căci era de ajuns a zice că Dunărea îngheață în toți anii, iar apele țărmurene ale Mării Negre foarte des.

Noi l-am reprodus însă, fiindcă el ne prezintă unele daturi cu totul excepționale, pe cari nu le prevăzuse nici chiar Ovidiu; bunăoară înghețarea Pontului pînă la *o grosime de 30 coți* sau înghețarea Dunării *pînă la fund.*

Față cu atari monstruozități, cari în adevăr se par a fi exagerate, frigul poetului este mai mult decît modest!

D. Ubicini, după ce vizitase România, nu se teme a afirma în secolul XIX, cu o mie opt sute de ani și mai bine în urma lui Ovidiu, cum că iernele noastre pot rivaliza cu ale Moscovei![2]

În această privință nemic nu s-a schimbat.

Este o dictatură fizică, pe care n-o vor răsturna în vecii vecilor revoluțiunile cugetării.

De la Urali pînă la noi crivățul nu întîmpină în cale un singur creștet de munți în Rusia centrală, încît el dă năvală în basinul Dunării de jos întocmai ca într-o pîlnie, formată parcă într-adins în amfiteatrul carpatino-balcanic.

A zidi munți peste Nistru, sau a modifica direcțiunea Carpaților ar putea-o face numai doară o cataclismă universală!

Dacă ne vom mai aduce aminte, cu anemometrul lui Voltmann sau al lui Combes în mînă, că o vijelie dintre cele cîntate de Ovidiu:

„Și-atîta-i de cumplită furtuna dezlănțată
Încît răpește case, ducîndu-le departe,
Și turnuri maiestoase în praf le risipește...";

dacă ne vom aduce aminte că o vijelie de această specie călătorește 162 kilometri pe oră, apoi să nu ne mai mirăm că bietul poet se credea la poarta Siberiei, a cării suflare îl ajungea cu răpeziciunea unei locomotive diabolice!

Mai există apoi o deosebire esențială între acțiunea pe care o exercită crivățul în zona propriu-zisă danubiană și între aceeași acțiune în regiunile mai apropiate de munți.

Pentru ca Ovidiu să fie pe deplin înțeles, această esențială deosebire nu trebuie uitată.

Trecînd în lungul teritoriului uscăcios al Rusiei, vîntul nordic sosește la noi sec și conservă această salubră sicitate în toata zona interioară a țărei, pe cînd ciocnirea-i cu țărmul mlăștinos al Dunării îl înzestrează dodată cu proprietatea diametralmente opusă de a deveni umed, adecă mai nesuferit pentru organismul uman decît chiar la Moscova!

32
Ovidiu murind de friguri

Ovidiu adesea se plînge că nu-i este dat nici măcar setea să și-o stîmpere în rîuleț, ci numai într-o mlaștină, din care în timpul iernei trebui să spargă bucăți de gheață:

„Săpînd adînc o groapă în lacul cel căscat"[1]

Țărîna băltoasă, ape băltoase, un cer copleșit de emanațiuni marematice, iacă aspectul întregei zone a Dunării de jos:

„Aci-n această țară, în care ceru-i sumbru,
Și apele sînt grele, ba pînă și țărîna –
De ce? nu poci precepe, dar simt că-mi dă fiori!"[2]

Să mai adăogăm că toate aceste cuiburi de miasme erau combinate în epoca lui Ovidiu, întocmai ca și astăzi, dintr-un amestec de apă dulce cu apă sărată:

„Aequorea bibitur cum sale mista palus!"[3]

Febră și iarăși febră, începînd de la cea ordinară, și urcîndu-se treptat în gravitate pînă la cea mai perniciοasă, este o necesară consecință patologică a unei asemenea regiuni[4].

Și în adevăr, numai friguri palustre delirante poate fi acea boală de care suferă însuși Ovidiu, dictînd din așternut într-un moment de intermitință:

„Chiar în delir – mi-au spus-o cei ce mă veghează –
Cu mințile perdute repet numele tău!"

Nici zece ani n-a fost în stare poetul a trăi în această atmosferă. În floarea bărbăției, destul de avut ca să-și procure tot ce se găsea la gurele Dunării, înconjurat de stima și iubirea tomitanilor, el a murit numai și numai victima imposibilității de a se aclimata între bălți.

Această imposibilitate, în privința căriia știința medicală de astăzi și-a spus deja ultimul său cuvînt, puteau oare s-o biruiască niște simpli legionari sau coloni romani, lipsiți de mijloacele lui Ovidiu?

Iacă o cestiune foarte gravă, care ne va permite a rezolve aci însuși miracolul existenței naționalității române.

33
Mortalitatea țărelor palustre

„Mlaștinele – zice cel mai erudit igienist din secolul nostru – au făcut să peară mai mulți oameni decît orice altă calamitate. Nu o singură armată a fost distrusă, nu o singură țară a fost despoporată, nu o singură urbe oarecînd înflorită a fost ștearsă de pe fața pămîntului prin acțiunea bălților. Dintre epidemiile descrise de Francisc le Boe, cea din 1669-70 a secerat 2/3 din poporațiunea Leydei. La 1762, 30.000 negri și 800 albi au fost în Bengalia victime ale mlaștinelor și tot acolo la 1741 din aceeași cauză se stinseră 2/3 din 12.000 anglezi de sub comanda amiralului Vernon. La 1747, după cum arată Pringle, frigurile palustre au redus într-atît armata britanică din Zelandia, încît puține regimente mai conservau cîte o sutime de oameni sănătoși, iar la finea campaniei *The-Royal* număra în șirurile sale abia 4 indivizi pe care îi cruțase morbilitatea generală. Insula Walcheren a fost în două rînduri funestă trupelor anglo-franceze: o dată la 1806, și apoi mai ales în 1809, cînd frigurile au pus în neputință de a sta sub arme 2/3 din ambele oștiri. Asemeni dezastre s-au repețit adesea în Africa. La 1857 o companie a regimentului XI de linie, compusă atunci din 82 oameni, a trecut întreagă la ospițiu, afară de un suboficiar și de oficiarul ce comanda, carele este anume fratele meu. Countanceau a descris epidemia frigurilor intermitinți ce se declarase la Bordeaux în 1805 pe timpul secării bălții de la Chartreuse: în cinci lune, vro 12.000 persoane se îmbolnăviseră și 3.000 au murit. Mlaștinele de la Brouage au zeciuit de douăzeci de ori poporațiunea de la Rochefort, unde mureau, sînt acum o jumătate de secol, 1 individ din 15, pe cînd pentru totalitatea Franciei proporțiunea mortalității este numai de 1 la 40. E de prisos a mai înmulți exemplele acestor devastațiuni epidemice, exercitate prin

influința bălților și cătră cari se mai adaugă nește epizootii tot atît de ucizătoare"[1].

Un alt igienist, nu mai puțin celebru, susține aceeași teză printr-o altă serie de fapte decisive:

„Rezultatul cel mai ordinar al acțiunii băltoase este despoporarea localității. În Italia urbile Brindisi, Acuilea, Acerra s-au stins. În Francia, tîrgușorul Villars din Bressa e redus la un mic grup de locuințe. Orașul Vic, unde în secolul trecut erau 800 sau 900 case, nu mai are decît vro 30. Frontignan și alte tîrguri din regiunea Cettei au devenit sate. În districtele băltoase, precum este Sologna, Brenna, Bressa, numărul morților întrece în genere pe al nașterilor, și numai imigrațiunea îi mai vine în ajutor. O depoporare extremă a fost observată totdauna în maremele Pontine, unde chiar după îmbunătățirile executate din inițiativa papei Piu VI, tot încă s-a constatat între 1801-1811 următoarea proporțiune:

Localitățile	*Nașterile*	*Morțile*
Velletri	1.786	2.313
Serra	3.338	3.181
Piferino	1.601	1.717
Sorino	885	901
	7.610	8.112

Prin urmare, toate lucrările de ameliorațiune n-au putut să împedece mortalitatea de a fi mai tare decît nativitatea cu mai bine de 1/16! după Fodéré, viața medie în Elveția este de 46 ani în munți, și numai 26 în locuri băltoase. În Bressa viața medie se pogoară uneori la 22 și chiar la 19 ani!"[a]

În fine, medicul cel mai special în materia frigurilor, d. Boudin, afirmă cu statistica în mînă imposibilitatea aclimatării într-o regiune băltoasă, fie aceasta pentru un individ, fie și mai mult pentru o întreagă sistemă colonială, astfeli că frigurile sînt acolo cu atît mai mortale cu cît se sporește vechimea elementului imigrat, pînă ce-l reduc negreșit la un zero[b].

Tari prin acest verdict al igienei moderne, să ne întrebăm acuma: oare s-ar fi născut vreodată naționalitatea română dacă Traian, în loc de a-i pune temelia în munții Olteniei și ai Temeșianei, ar fi răsădit-o în mlaștinele Dobrogii sau în bălțile României de jos?

34
Piticii de la gurele Dunării

D. Michel Lévy iată cum descrie pe locuitorii unei țări palustre:

„Ei sînt de statură mică, adesea desfigurați, fie în trunchi, fie în membri; pelea lor e subțire și gălbuie, formele sînt moi și fără relievuri musculare; țesăturele n-au elasticitate, fiind înecate în fluide apoase; și dacă le apasă cineva cu degetul, se cunoaște urma..."[1]

O altă autoritate medicală de primă ordine se pronunță într-un mod nu mai puțin pesimist:

„Poporațiunile febricitante ale țărelor mlăștinoase – zice Roussel – dau naștere unei posterități piticite și fizicește degradate chiar din sînul mumei"[2].

Această tristă caracteristică ne explică pentru ce anticitatea punea anume lîngă Dunărea de jos cuibul pigmeilor.

E remarcabil un pasagiu din bătrînul Pliniu, pe care cată să-l reproducem întreg:

„În laturea unde fluviul Istru se varsă în Marea Neagră, Tracia posedă cele mai frumoase urbi: Istropolea milezianilor, Tomi, Calatis numit mai-nainte Acervetis; *mai erau oarecînd Heraclea și Bizonea pe care o înghițise pămîntul*; mai este Dionisopolea, zisă altădată Crunos; rîul Ziras trece pe acolo; toată această regiune au ocupat-o sciții chemați plugari; orașele lor sînt: Afrodisias, Libistos, Zigere, Borcobe, Eumenia, Partenopolis, Gerania, *unde se zice a fi existat gintea pigmeilor, pe care barbarii o numesc Cattuzi și* cred că o goniseră de aci cocorii"[3].

Unde mai sînt astăzi cele treisprezeci urbi ale Dobrogii, înșirate mai sus și dintre cari unele, spulberate de miasmul maremelor, nu mai ființau nici chiar în epoca lui Pliniu?

Unde mai este vro urmă clasică a superbelor colonii elenice, cari plantaseră la gurele Dunării divina limbă a lui Platone?

Deja Ovidiu ne spune că elementul grec abia se mai putea recunoaște:

„In paucis remanent graiae vestigia linguae"[4].

Tot ce rămase de atunci este tradițiunea despre nește oameni mici, șubrezi, mai slabi decît cocorii.

Tracii de la Dunăre îi numeau „cattuzi".

Cuvîntul este foarte remarcabil sub mai multe raporturi.

Persianește *kotah, kiuteh* însemnează mic sau scurt și se știe că-n limba persiană modernă finalul *h* reprezintă pe primitivul *k*[5], ceea ce ne aduce la formele *kotak* și *kiutek*.

Același înțeles avea în vechea limbă armeană zicerea *kotak*[6].

Erodot ne spune însă că armenii erau o colonie tracică[7].

Urmează că *z* din „cattuzzos" în textul lui Pliniu trebui considerat ca o eroare în loc de *c*: „cattucos".

O dată restabilindu-se această formă corectă, ne izbim de românescul „pitic" și de elenicul πίθηκος = *pithacus*, carele avea la vechii greci aceeași semnificațiune de omuleț: ἀνθρωπίσκος[8].

Perfecta omogenitate a termenului nostru cu cel elenic, atît în privința fonetică precum și-n cea logică, e mai pe sus de îndoială.

Este curios că precum grecii numeau πίθηκος pe un om foarte mic și pe maimuță totodată, de asemenea și românii aplicau pe „pitic" cătră un om foarte mic și cătră unele de specii animali.

Astfeli de exemplu Cantemir zice: „peștii mării, *piticii* pîraielor, fiarele și toată dihania pămîntului, paserile cerului și alaltele"[9].

În toate limbile indo-europee sonurile *p* și *k* se confundă.

Așa bunăoară din primitivul *kankan* au ieșit sanscrito-zendicul *pancian*, slavicul *pentĭ*, grecul πέντε, după dialectul eolic πέμπε, la osci *pomtis*, revenit iarăși la *k* în latinul *quinque*; elenicul ποῦ, πῶς, πότερος, după dialectul ionic se zicea κοῦ, κῶς, κότερος; din arianul *rik* s-a născut grecul λείπω, conservînd însă pe *k* în latinul *linquo* etc.

Este dar evidinte că persianul *kiutek*, armeanul *kotak*, tracicul *katuk*, grecul πίθηκος și românul *pitic*, pe care moldovenii îl pronunță *kitik*, derivă cîte cinci dintr-un singur prototip *patak* sau *katak*.

Din același prototip, într-o epocă imemorială, vorba trebui să fi trecut la turani, căci prea puțin modificată noi o găsim în maioritatea dialectelor turco-tatare: *kizik, kicik, kecik, kücik, kyčiuk, kyču, kici* etc., ungurește *kis* și *kitsiny*; dar ceea ce-i și mai curios, în dialectul ciuvașilor cuvîntul are o formă aproape românească: *pitiksä*[10].

Cu *k* el se află și-n vechile ieroglife egiptene: *ket, ketet, ketti*, în înțeles de „mic"[11].

Atît de răspîndit în regiunea sud-ostică a Europei și-n Asia, acest termen se găsește și-n occidinte, deși numai sub forma cu *p*: lătinește *petilus*, mai corect *petillus*, din *peticlus*, în înțeles de un lucru mic, de unde vechiul italian *petitto*, derivat dintr-un tip *petictus*, apoi francezul *petit* în loc de *petict* etc.

Oricum să fie, originea cuvîntului nu ni se pare a fi nici indo-europee, nici turanică, ci mai curînd semitică.

Sub cea mai veche formă, susceptibilă de a produce pe toate celelalte, noi îl găsim în limba fenicianilor, la cari, după cum ne spune Erodot, o figuretă divinizată de pigmeu, așezată în fruntea corăbiilor, se numea πατaικός, *pataik*[12].

Vastul comerciu al fenicianilor ne explică migrațiunile cuvîntului la greci, traci, latini și turani.

Ceea ce ne preocupă însă în cazul de față, lăsînd la o parte prețioasele învățăminte ale limbisticei, este numai și numai originea dobrogeană patologică a *piticului* la români.

35
Motivele lui Traian de a descăleca în Oltenia

A peri dodată, ori a se stinge cu încetul printr-o treptată piticire, iacă dar alternativa ce aștepta fatalmente coloniile romane la Kiustengi, Galați, Brăila, pe toată linia mlăștinoasă de ambele laturi ale Istrului; o soarte analoagă cu aceea ce o avuseseră legionarii Urbii Eterne în Asia și-n Africa, unde după o dominațiune secolară, susținută cu anevoie printr-o trămitere din an în an a nouălor contingințí din centrul imperiului, n-a rămas totuși la urmă nici un vestigiu viu al Romei.

Alegînd Oltenia drept cuib al grandioasei sale întreprinderi coloniale, Traian avut-a oare în vedere pericolul igienic de a întra în Dacia prin acea regiune băltoasă, pe unde întrase mai-nainte persianul Dariu?

Nu.

După teoria medicală a romanilor, mlaștinele de specia celor dobrogeane, departe de a fi mortifere, erau considerate cu totul din contra ca foarte sănătoase.

Vitruviu, un scriitor contimpuran expedițiunii dacice a lui Traian, afirmă în modul cel mai dogmatic că bălțile pot fi sau pot deveni inofensive, întru cît natura sau arta amestecă în ele apa dulce cu apa sărată[1].

Mlaștina *mixtă*, recunoscută că cea mai pernicioasă după medicina modernă în urma frumoaselor experimente ale italienilor Giorgini[2] și Savi[3], era privită de către romani, printr-un contrast diametral, tocmai ca cea mai salubră.

Nu dar o preocupațiune igienică a ferit pe Traian de regiunea băltoasă, ci numai rațiunea strategică de a lovi pe inamic cît mai repede drept în inimă.

Dacă centrul politic al dacilor era undeva în Milcov, Traian s-ar fi mișcat prin Dobrogea, și atunci neamul românesc nu se mai năștea niciodată.

Românismul era deja cu desăvîrșire format cînd au început străbunii noștri, pogorînd pe ici-colea din adăpostul munților, a se răspîndi în direcțiunea Pontului, unde aclimatarea lor în zona bălților s-a operat pe nesimțite, unul cîte unul și din zi în zi.

Totuși chiar astăzi, după atîția și mai atîția secoli, această aclimatare este în realitate mai mult decît problematică.

36
Coloniile române în Dobrogea

D. Ion Ionescu zice despre românii din Dobrogea:

„Ei sînt așezați la poalele codrilor și pe malul apelor, căci lor le place umbra de codru verde și răcoarea de apă limpede; la alt loc să nu-ți cauți, că nu-i găsești"[1].

Ocupînd într-adins pozițiunile cele mai excepționale, o seamă de români au reușit a scăpa în Dobrogea de veninul maremelor; însă chiar și așa, tot încă coloniile lor împrăștiate, mici, lipsite de un nod comun, căci de la *codru verde* pînă la *codru verde* sau de la *apă limpede* pînă la *apă limpede* trebuie să treci *mlaștine* și iarăși *mlaștine*, ar fi de mult despărut, de nu le alimenta o deasă imigrațiune de țărani mărginași din Moldova și mai vîrtos din Muntenia.

Această imigrațiune, începută în evul mediu, mai ales după ce Mircea cel Mare cucerise pe un moment Dobrogea, și nemaiîntreruptă apoi de atunci pînă astăzi[2] ne dă drept rezultat abia cifra de vro 70 000 români, pe cînd o colonizare mai puțin veche, mai puțin numeroasă și mai puțin sistematică din Oltenia în Serbia, unde n-o întîmpină elemente fizice atît de ostile aclimatării, a crescut peste 150 000[3].

D. Ionescu afirmă că românii dobrogeni sînt avuți.

Nemic mai natural!

Este o lege în economia politică că profesiunile cele nesănătoase aduc în genere muncitorului un salariu comparativamente mai adaus[4].

Cantemir ne spune că turcii, după ce prin cucerirea Bulgariei deveniseră stăpînii teritoriali ai Dobrogii, își aduceau acolo plugari serbi și munteni, cărora le acordau prin tocmele de bunăvoie clauzele dintre cele mai ademenitoare[5].

Avuția lucrătorilor într-o țară băltoasă se capătă prin muncă *dlus* viață.

Mlaștinele pot da bani, însă numai bani purtători de moarte, încît lor nu li se aplică frumoasa lege malthusiană că poporațiunea crește în măsura creșterii subzistințelor.

37
Invazibilitatea țărelor băltoase

În epoca lui Ovidiu, conservînd același caracter patologic, Dobrogea nu putea fi nici măcar avută, căci:

„Aci și-n timp de pace războiul te-ngrozește;
De nu mai vezi pe barbari, e spaima ce ți-o lasă;
Și nimeni nu cutează pe cîmp să tragă brazde;
Și țelină uitată rămîne sterp pămîntul...”

O asemenea stare de lucruri nu este totuși ceva anormal.

Ea s-a mai repețit adesea în urma lui Ovidiu și s-ar mai putea repeți și de acum înainte, fie în Dobrogea, fie în vecinătate pe malul nordic al Danubiului.

Acei barbari ce îngrozesc plugăria prin război și spaimă, încît „nemini nu cutează pe cîmp să tragă brazde”, se pot numi sciți, sarmați, goți, alani, gepizi, bulgari, comani, pecenegi, oricum poftiți, dar faptul pozitiv este că țărmul Dunării inferioare pe ambele sale laturi, de la Olt pînă la Marea Neagră, mai pururea bîntuit de năvala inamică, numai rareori a fost în pozițiune de a utiliza vreun scurt interval de liniște pentru a scoate pămîntul din „țelină uitată”.

Despre locuitorii Moldovei de jos Cantemir zicea: „per Tartarorum vicinitatem pauperrimi”[a], întocmai ca Ovidiu despre Dobrogea:

„Nec tamen haec loca sunt ullo pretiosa metallo,
Hostis ab agricola vix sinit illa fodi!”

„Provincia fiind dezvălită – ne spune pe la 1590 italianul Botero despre regiunea danubiană a Moldovei – tătarii năvălesc pe neașteptate ca nește lăcuste asupra locuitorilor, răpind oameni și lucruri”[b], după cum Ovidiu cînta despre Dobrogea:

„Și barbarul răpește puțina-i avuție,
Tot ce putu să strîngă săteanul prin sudoare,
Și carele, și turme, cu sărăcia toată,
Apoi pe robi îi leagă cu mînele la spate,
Se duc, se duc sărmanii...”

În acest mod, chiar de nu erau febriferele mlaștine, chiar de se depărta teatrul de acțiune de la zoana propriu-zisă a bălților mai în întrul teritoriului, unde atmosfera e mai puțin crudă, și totuși pe șesul Dobrogii sau al Daciei nu se putea naște naționalitatea română; oricine ar fi scăpat de miasmul palustru, nu scăpa de furia unui torinte de invaziune, perind astăzi sau mîini, cu o oară mai tîrziu sau mai-nainte:

„Gîndește-te o clipă! Mă-nconjură sarmații
Și geții mă-presoară, și-n mijloc între dînșii
Mă zbuciumă durerea..."

38
Caracterul strategic al Olteniei

Pe cînd orice năvălitor înfrunta fără sfială *baraganul* României și al Dobrogii, tot atunci pămîntul muntos și păduros al Oltului înfiora pe sciți, pe romani, pe unguri, pe pecenegi, pe toți cuceritorii Istrului.

Sub Erodot, după cum arătarăm mai sus, domneau în Oltenia făloșii agatîrși.

Un rege al lor ucisese prin supterfugiu pe un rege al învecinaților sciți, cari erau fără comparațiune mai puternici prin număr și prin întindere teritorială[1]; ei bine, aceștia înghițiră rușinea și nu îndrăzneau să-și răzbune!

Cu cîtva timp mai în urmă sciții, expuși în cîmpia lor cea descoperită invaziunii persului Dariu, cer ajutorul agatîrșilor, și primind din parte-le un rece refuz, se încearcă drept pedeapsă a strămuta războiul pe teritoriul oltean.

Să ascultăm aci chiar cuvintele lui Erodot:

„Apropiindu-se sciții de hotarul agatîrșilor, cari fuseseră marturi ai fugei și spaimei popoarelor învecinate, aceștia n-au așteptat invaziunea, ci trămiseră pe dată un erald ca să someze pe sciți de a nu păși înainte, căci la cea întîie călcare a pămîntului agatîrșic vor întîmpina o luptă cu arme. Apoi au purces spre fruntarie, gata să-și apere țara contra năvălitorilor. Nu așa făcuseră celelalte națiuni, melanchlenii, androfagii și neurii, cari toți, în loc de a se apăra față cu invaziunea scitică, uitaseră mîndria lor de mai-nainte și fugiseră în deșerturile nordului. Văzînd rezistința agatîrșilor, sciții s-au oprit..."[2].

Înșiși vulturii Romei se temeau a înfrunta Oltul.

Sub Mariu – zice un clasic – Curione ajunsese la fruntaria Daciei, dar s-a speriat de întunecimea codrilor; „Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit"[3].

În *studiul II*, analizînd pe Constantin Porfirogenet, noi văzurăm deja că ungurii și pecenegii, cei mai sălbateci cotropitori din evul mediu și-n epoca cea mai sălbatecă din analele lor, unii se răspîndiseră despre apus pînă la Orșova, ceilalți despre răsărit pînă la Măgurele, dar nici unii, nici alții nu s-au atins de țara Oltului.

39
Diferența între popoare belicoase și popoare forți

Sînt unele idei pe cari, deși vulgul le confundă, cată să le distingă o serioasă analiză.

Alt lucru, bunăoară, este o națiune cîntăreață, și alt lucru iarăși este o națiune poetică.

Popor foarte cîntăreț, francezii sînt tot ce poate fi mai puțin poetic; popor foarte poetic, spaniolii sînt tot ceea ce poate fi mai puțin cîntăreț.

Poetul ne dă imagini, cîntărețul se mulțumește a zbîrnîi sunete.

O deosebire tot atît de caracteristică trebui stabilită între o națiune *belicoasă* și o națiune *fórte*.

Francezii sînt mai mult belicoși decît forți; spaniolii, viceversa, sînt mai mult forți decît belicoși.

Ca și între poezie și cîntec, se observă aci o divergință.

Belicozitatea se manifestă prin expansiuni momentane, pe cînd forța este o stare continuă.

Belicozitatea cedează denaintea dificultăților, pe cînd forța rezistă.

Belicozitatea e ofensivă, pe cînd forța este defensivă.

Mai în sfîrșit, forța se află într-o radicală contrazicere cu slăbiciunea, pe cînd belicozitatea n-o exclude.

Popoarele din cîmpia cea deschisă a României sau Dobrogii au fost totdauna *belicoase*, niciodată *forți*.

Pînă și tradiționalii pigmei ai lui Pliniu de la gurele Dunării se bălăbăneau ca cocorii.

Ovidiu și Cantemir zugrăvesc fiecare cîte o altă epocă și cîte o altă ginte, dar absolutamente aceeași natură.

Cel dintîi zice despre sciți, geți, sarmați:

„Invehitur celeri barbarus hostis equo;
Hostis equo pollens longeque volante sagitta,
Vicinam late depopulatur humum..."

Cel al doilea ne spune despre românii din țara de jos a Moldovei: „Inferioris Moldaviae incolae longo tartaricorum bellorum usu exerciti, et meliores sunt milites, et ferociores, praeterea factiosi et inconstantes, et si defuerit hostis externus, facile corrumpuntur otio et contra praefectos suos, haud raro etiam contra ipsum principem, seditiones movent...”[1].

În evul mediu neastîmpărații bîrlădeni făceau incursiuni pînă la Crim[2], și tot atunci erau renumiți „hoții Brăilei”[3]; dar unii și alții, după un zgomot efemer, au perit fără veste.

În Moldova, ca și-n Muntenia, pe cînd belicoasa agresiune petrecea ștrengărind în șes, adevărata forță, începînd de la agatîrși pînă la Tudor Vladimirescu, reședea în creștetul Carpaților; mai în specie însă în munții occidentali, acolo unde o dezvolta concursul cel mai abundinte al tuturor condițiunilor fizice; acolo unde plaiul voinic se ciocnește cu Dunărea bogată; acolo unde fluviul, în loc de a tîrî după sine pe nește maluri ofilite bolnăvicios cortegiu de lacuri dulci-sărate, devine și el un formidabil munte de porfir: în Oltenia.

Provedința, pe care istoricul o vede prin rațiune, pe cînd celorlalți le este dat a o simți prin inimă: „c'est la coeur qui sent Dieu”, după expresiunea lui Pascal[4]; singura provedință, ferind pe Traian de laturea febrii și a piticirii, de regiunea unei aclimatări negative, de drumul invaziunilor, de leagănul unei belicozități fără putere, de toate cîte izvorăsc direct sau indirect din mlaștine, din șes, din feliul de expozițiune, din natura materială sub diversele sale punturi de vedere, l-a dus la țara sănătății, la țara celor peptoși și spătoși, la țara cea mai priincioasă aclimatării, la țara cea mai vergină de călcîiele năvălitorilor, la țara forței, la țara celor *cu douăzeci și patru de măsele*[5].

Națiunile se nasc, trăiesc, mor, pentru că nașterea uneia, traiul celeilalte sau moartea cutăriia dintr-însele a fost sau va fi o necesitate mediată sau imediată a întregului *tot*.

Dacă naționalitatea română s-a născut, dacă ea n-a murit în leagăn, dacă mai trăiește, așa trebuia și trebui să fie pentru acea armonie universală, a căriia cheie o posedă Dumnezeu și o vede istoricul; o vede, vai! mai puțin de cum poate vedea de jos în sus o furmică piramida lui Cheops, dar totuși o vede.

Iată ceea ce înțelegem noi prin provedință.

Și să nu se crează că acest pedagog al universului ar nega liberul arbitru individual sau național, unica bază a responsabilității morale a omului.

Nu.

Individul sau naționalitatea fac tot ce le place în măsura respectivei lor posibilități fizice și intelectuale; însă numai provedința poate grupa într-un singur concert imensitatea tuturor acestor note parțiale, cari tocmai că sînt prea libere nu se potrivesc una cu alta.

40
Cestiunea locuințelor lacustre în Dacia

Cîteva pasage din Ovidiu ne-au permis să atingem în treacăt un fenomen, la care adesea vom reveni, căci el continuă ața Ariadnei în labirintul istoriei române.

Oricine crede că naționalitatea noastră s-a născut dodată în întreaga Dacie să se întoarcă la ABC al științei istorice.

Cu anevoie se formează o familie, necum o ginte, acolo unde:

1. Mlaștinele cele mixte snopesc pe om prin febră și piticire;
2. Expozițiunea solului spre nord atrage toată asprimea unei atmosfere glaciale;
3. Un șes neted înlesnește o perpetuă mișcare invazionară;
4. Necontenita ciocnire cu inamicii mănține în lăcuitori un spirit belicos, dar nu le dă forță.

Pentru a termina acum cu cestiunea bălților, ne mai rămîne una din problemele arheologice cele mai interesante.

În congresul ținut la 1870 la Copenhaga, d. A. Odobescu emisese părerea că o seamă dintre basrelievurile Columnei Traiane ar lăsa a se bănui și în țărele danubiane antica existință a așa-numitelor *palafite* sau *locuințe lacustre*[1].

D. Desor, unul dintre naturaliștii cei mai distinși ai Elveției, îi răspunse prin următoarele două obiecțiuni:

1. Parii pe cari erau clădite propriu-zisele lăcuințe lacustre nu se vedeau din apă, pe cînd ei sînt foarte vizibili pe Columna Traiană;
2. Palafitele acesteia din urmă nu diferă de vedetele militare pe stîlpi, după cum se așează pînă astăzi de-a lungul țărmului dunărean[2].

D-lui Desor îi place generalmente a reduce toate la o singură normă, ceea ce însă nu i-a reușit și nu-i poate reuși totdauna.

Într-una din ședințele aceluiași congres, d-sa afirma, bunăoară, că reprezintațiunea figurelor umane nu era familiară veacului de bronz.

D. Desor uitase tocmai pe Omer, carele trăia chiar în acea epocă și indică foarte clar imagini antropomorfice![3]

Veacul de bronz din Grecia nu este una cu veacul de bronz din Galia sau din Germania.

Tot astfeli nu e pretutindeni din punt în punt dopotrivă natura lacurilor, încît nu poate fi din punt în punt dopotrivă nici caracterul lăcuințelor lacustre.

În Elveția palafitele se făceau din brad, din fag, din stejar sau mesteacăn; în Italia din ulm sau castan; în fiecare regiune după niște împrejurări cu totul locale[4].

De ce oare d. Destor nu neagă realitatea locuințelor lacustre italiane din cauza materialului, după cum contestă pe a celor dacice din cauza formei?

A fi văzuți parii din apă sau a nu fi văzuți nu este un lucru esențial în destinațiunea palafitelor.

De altă parte, asemănarea acelora de pe Columna Traiană cu vedetele danubiane actuale, departe de a fi o obiecțiune, s-ar putea considera din contra ca o nouă probă în favoarea opiniunii d-lui Odobescu, servind a demonstra persistința aceluiași tip în aceeași țară după un interval de două milenii.

Oare nu tot așa Lubbock constată că colibele pescarilor de lîngă Tesalonica se construiesc astăzi întocmai ca în epoca lui Erodot?[5]

Bazile de neîncredere ale eminintelui profesor de la Neuchatel fiind înlăturate, să privim cestiunea în sine.

Ovidiu, deși scria cu un secol înainte de datul Columnei Traiane, totuși nu menționează nicăiri locuințe lacustre.

Prin urmare, ele par a nu fi existat atunci nici în Dobrogea, nici pe corespunzătorul țărm nordic al Dunării, adecă cel puțin pînă la gurele Ialomiței.

Dacă noi le vedem însă pe Columna Traiană, nu este vro contradicțiune, căci basrelievurile acesteia se referă la porțiunea occidentală a Daciei, pe care n-o cunoștea Ovidiu.

Arheologia comparată și considerațiunile naturale ne vin aci în ajutor pentru a înțelege atît tăcerea lui Ovidiu, precum și limbagiul Columnei Traiane.

Oriunde s-au descoperit pînă acum în Europa locuințe lacustre[6], pretutindeni se poate constata clădirea lor pe niște *lacuri omogene*, iar niciodată pe *bălți mixte*, a căror acțiune miasmatică le-ar fi distrus cu o extremă răpeziciune.

Lacurile subalpine, sau cel puțin interioare, erau cele mai preferite, după cum ne conving famoasele stațiuni din Elveția, Italia, Irlandia, Bavaria, Moravia, Silezia etc.

În România nu s-a făcut încă o distincțiune patologică între lacuri.

Tot ce putem zice noi docamdată este că lîngă Brăila ne întîmpină unele plante curat marine, precum *Salicornia herbacea, Suaeda maritima, Arenaria salina* și altele[7], denotînd în modul cel mai peremptoriu natura *mixtă* a mlaștinelor de acolo.

O excursiune botanică, pe care ar trebui s-o întreprinză și pe țărmul Dunării d. dr. Grecescu, după ce tot d-sa a revărsat deja o rază de lumină asupra unui segment al Carpaților[8], ar descoperi cu certitudine prelungirea acestei vegetațiuni pontice mai spre apus de Brăila.

Pînă unde anume?

Nu știm.

Fie însă cum va fi, cele de mai sus ajung pentru a ne explica lipsa locuințelor lacustre în Ovidiu, o lipsă pe care o veți găsi în același grad și din aceeași rațiune, oriunde bălțile oferă proprietățile mixte ale mlaștinelor dobrogene, adecă oriunde ele nu sînt nici francamente dulci, nici francamente sărate.

Întorcîndu-ne la Columna Traiană, să ne întrebăm acuma, fără a ne grăbi și fără a precipita soluțiunea: basrelievurile cele cu palafite oare se referă ele în adevăr la teritoriul României actuale?

Precum vedeți, scepticismul nostru întrece chiar pe al d-lui Desor; este însă un scepticism numai provizoriu, carele nu neagă din plăcere de a nega, ci pentru a conduce la analiză.

Columna Traiană reprezintă ambele războaie romane contra lui Decebal: dentîi lupta dintre 101-103, a căriia principală scenă fusese Temeșiana; apoi campania definitivă din 106, operată mai ales prin Oltenia și avînd drept punt de plecare Mehedințul[9].

Podul de la Severin este unicul criteriu de separațiune între prima și secunda jumătate.

Basrelievurile anterioare acestui pod sînt relative la Temeșiana; basrelievurile posterioare se rapoartă la Oltenia.

Cu alte cuvinte, întreaga Columnă Traiană s-ar putea divide în epizod temeșian și epizod oltean.

Ei bine, cele două-trei basrelievuri, în cari se văd locuințele lacustre ale dacilor, sînt toate în Temeșiana, și nici unul în Oltenia.

Înainte de a conchide, mai avem de făcut două observațiuni foarte ponderoase.

Cum că în Temeșiana se poate urmări cu certitudine antica existință a palatifelor, probă este nu numai Columna Traiană, dar încă și una din cele mai luminoase și mai nouă descoperiri ale paleontologiei.

Analiza lui Erodot ne-a demonstrat mai sus că pe la anul 500 înainte de Crist lăcuiau în Temeșiana siginii, ai cărora cai se distingeau printr-o extraordinară micime, încît era peste putință a-i întrebuința la călărie.

Aprofundarea lăcuințelor lacustre din Elveța și din Italia ne permite astăzi a afirma că anume regiunilor cu palafite aparțineau într-o epocă preistorică speciile animale cele mai mărunte, iar mai cu seamă niște călușei de tot în miniatură[10].

În acest mod însuși Erodot, cu cinci secoli înainte de Columna Traiană atestă indirectamente, prin importantisimul său pasagiu despre caii siginilor, prezința lăcuințelor lacustre în Temeșiana.

Mai este ceva.

Arheologia preistorică a ajuns la un înalt grad de convicțiune despre caracterul industrial al palafitelor, unde comerciantul din epoca primitivă se adăpostea el și mărfurile sale în mijlocul apei contra fiarelor sălbatece și conta unor oameni și mai sălbateci[11].

Noi văzurăm însă tot din Erodot că tocmai mărfași de această natură, καπηλοι, au fost și siginii din Temeșiana, al cărora comerciu se întindea spre occidinte pînă-n Italia și pînă la Marsilia.

Ne putem dară măguli de a fi dobîndit următoarele trei rezultate destul de importante:

1. Locuințe lacustre *existau* sub Erodot și pînă-n epoca dacică în Temeșiana;

2. Locuințe lacustre *n-au existat* niciodată pe țărmul danubian ambilateral de la Ialomița în jos;

3. Locuințe lacustre *au putut existe* în Oltenia, considerată ca un teritoriu intermediar între cele două punturi extreme de mai sus.

Aceste trei concluziuni arheologice corespund cu o serie analoagă de condițiuni fizice:

1. Bălțile din Temeșiana sînt atît de inofensive, încît anume printre bănățeni s-au cules exemplele celei mai extraordinare longetivăți, bunăoară de peste 160 de ani[12].

2. Bălțile din Oltenia nu pot fi nesalubre, deoarăce numai în Mehedinț ele sînt într-un număr de vro treizeci mai însemnate[13], și totuși poporațiunea de acolo este dintre cele mai robuste.

3. Bălțile în josul Dunării, oferind toate amestecul apei dulci cu apa sărată, sînt omorîtoare în culme.

Fie bine înțeles că cele zise despre *posibilitatea* locuințelor lacustre în Oltenia se aplică egalmente la regiunea noastră subcarpatină spre răsărit de Olt, exceptînd însă chiar în munți acele lacuri în cari apa dulce se amestecă cu apa minerală, căci lucrarea patogenică a acestora, după cum a demonstrat-o Savi, este tot atît de febriferă ca și a mlaștinelor dulci-sărate.

Iacă un tărîm pe care arheologia cată să meargă braț la braț cu medicina, precum însăși medicina merge braț la braț cu chimia și cu statistica, toate ramurele cunoștințelor, pînă și cele mai eterogene, fiind adesea indispensabile unui istoric, după cum a demonstrat-o foarte bine școala *pozitivistă* din Francia.

41
Istoria bordeiului în Dacia

Lipsite de palafite, Dobrogea și România de jos le înlăcuiau printr-o alt feli de arhitectură: *bordeie*.

Ovidiu și Strabone au fost contimpurani: amîndoi din epoca lui August.

Cel întîi trăia el însuși la gurele Dunării; cel al doilea le-a vizitat personalmente în cursul variatelor sale călătorii[1].

Astfeli textul lui Ovidiu nu trebui și nu poate fi studiat fără a-l confrunta la tot pasul cu textul lui Strabone.

Ilustrul geograf ne asicură, între celelalte, cum că în Dobrogea, ba încă anume lîngă Tomi, unde petrecea nenorocitul Ovidiu, și-apoi de jur în jur între Pont și Dunăre, lăcuau *troglodiții*: „τῶν περὶ Κάλλατιν καὶ Τομέα καὶ Ἴστρον τόπων"[2].

Literalmente, cuvîntul Τρεγλοδύται, de la τρώγλη, gaură și peșteră însemnează: *lăcuitori de peștere* sau *locuitori în gaure*.

În primul simț îl ia însuși Strabone, cînd vorbește bunăoară despre Caucaz[3].

Noi știm însă că mai nici o peșteră nu se află în Dobrogea.

Expresiunea cată dară să aibă cellalt înțeles, și tot Strabone ni-l explică în următorul pasagiu despre o poporațiune din Africa:

„Τινὰς δ' αὐτῶν καὶ Τρωγλοδυτικῶς οἰκεῖν φασιν ὀρύττοντας τὴν γὴν"[4].

Adecă:

„Se zice că unii dintr-înșii *trăiesc trogloditicește în gaure săpate în pămînt*".

Trogloditii din Dobrogea, neavînd caverne naturale, sînt dară *locuitori în bordeie.*

Într-un alt loc Strabone observă că traiul trogloditic apără contra frigului: διά τά ψυχη[5], ceea ce concordează de minune cu condițiunile atmosferice ale Dunăii de jos, atît de energic descrise de către Ovidiu:

„Și barbarul îmbracă nădragi și pei informe,
Cît din a lui făptură d-abia se văd obrazii,
Dar pînă și prin blană dă gerul în putere;
Și pulberea de gheață pe barbă scînteiază;
Și te coprinde groaza cînd sloiuri cristaline
Se-ncheagă pintre plete și se ciocnesc cu zgomot
L-a capului mișcare; și-n vas îngheață vinul
De-l scoți în bolovane păstrînd figura oalei,
Și-n loc a soarbe spumă, mănînci bucăți de vin!"

Se naște acum fireasca întrebare: cum de tace poetul despre acești trogloditi ai lui Strabone?

A nu-i fi cunoscut, pe cînd unii dintr-înșii se aflau chiar lîngă Tomi, e peste putință.

Urmează dară să-i căutăm în textul lui Ovidiu.

Descriind cumplita năvală a barbarilor de pe țărmul nordic al Dunării asupra bieților țărani din Dobrogea, poetul zice:

„Et cremat insontes hostica flamma *casas*..."

Pentru a nu antecipa asupra rezultatelor analizei, noi traduseserăm:

„Și focul ce se-nalță din șubrede *colibe*..."

Dar *casae* din acest pasagiu să fie oare în adevăr *colibe*, după cum se crede generalmente, sau nu cumva echivalintele cel riguros trebui să fie *bordeie*?

Un contimpurean al lui Ovidiu și al lui Strabone, un scriitor special în cestiuni gramaticale, un pedagog de familie al lui August, lexicograful Veriu Flacu, al căruia tractat a ajuns pînă la noi în prescurtarea lui Fest, zice: „*casa à cavatione*[6]", ceea ce se traduce prin *bordei*, nici mai mult, nici mai puțin decît atîta.

O grotă acoperită cu paie, adecă iarăși un bordei, pe care și-l făcuse Romul pe muntele Capitolin, sau pe care romanilor le plăcea să-l atribuie unui mitic fundator al Urbii Eterne, se numea „*casa* Romuli"[7].

Față cu troglodiții lui Strabone, față cu „casa à cavatione" a lui Veriu Flacu, față cu „casa Romuli" de pe muntele Capitolin, rămîne cert că „insontes *casae*" din Ovidiu denoată grosolanele locuințe găurite în țărînă, oferind vederii abia acoperișul și servind drept adăpost unei mizere poporațiuni.

Acum e lesne de înțeles de ce poetul numește într-un loc Dobrogea: „țărm cimeric", *Cimmerium litus*[8].

Cimeria implica la cei vechi nu numai ideea unei obscurități suterane în genere, ci chiar anume *bordeiele*: „Ἔφορος δὲ τοῖς Κιμμερίοις προσοικειῶν τὸν τόπον φησὶν αὐτοὺς ἐν καταγείοις οἰκίαις οἰκεῖν"[9].

Peste cincisprezeci secoli în urma *Tristelor* și *Ponticelor*, un june olandez, Georgiu Douza, făcu în treacăt o călătorie prin România.

Mergînd de la Iași în jos spre gurele Dunării, el a fost izbit de un spectacol pe care nu i se întîmplase pînă atunci a-l întîmpina nicăiri, nu numai în Occidinte, dar nici măcar în partea de sus a Moldovei.

Iacă mai întîi chiar textul cuvintelor sale:

„Post haec spatio octo dierum venimus Smielum Turcicae ditionis oppidum, ad ripam, ut dixi, Danubii situm. *Dum in hoc itinere eramus, videre contigit pagos complures, ubi homines in specubus subterraneis habitabant*"[10].

Adecă:

„De aci după opt zile ajunserăm la Ismail, oraș dependinte de turci și așezat, după cum zisei, pe țărmul Dunării. În cursul acestei călătorii avurăm ocaziunea de a vedea *mai multe sate întregi, în cari oamenii lăcuiesc în peștere sub pămînt*".

Peștere sub pămînt, și-apoi nu pe ici, pe colea, ci *mai multe sate întregi*, iacă dară troglodiții lui Strabone și ai lui Ovidiu între românii de pe țărmul danubian al Moldovei!

În fine, chiar în secolul nostru, sînt acum vro șasezeci ani, iată cum descrie anglezul William Macmichael un bordei din regiunea Buzăului:

„Înserînd, ne-am adăpostit într-o colibă, cea mai mizerabilă din cîte ni s-a întîmplat a vedea vreunuia din noi. *Era o adevărată cavernă de troglodit*. O tindă aproape de tot descoperită, plină de păseri domestice, forma întrarea într-o *suterană, în care ne-am pogorît pe trei trepte* și unde am găsit două muieri și trei copii pitulați în jurul cîtorva surcele arzînd în vatră"[11].

„Tovarășul meu – încheie călătorul – fusese în Nubia și-n Egipt, și eu însumi am văzut colibele din Finlandia, Grecia și Sicilia; dar amîndoi

am fost siliți a recunoaște că n-am petrecut niciodată o noapte într-o *gaură mai ticăloasă*"[12].

Troglodiții lui Strabone lîngă Buzău!

Aceeași natură fizică a petrificat pentru zecimi de secoli același trai stereotip sub lunga succesiune pestriță a neamurilor celor mai diverse prin origine, prin limbă, prin tot ce constituă individualitatea morală și materială a unei comunități umane.

Lemnul fiind rar și scump în cîmpia cea pleșuvă a Dobrogii și a României, fiind rar și scump sînt acum două mii de ani ca și astăzi, și precum rar și scump va fi peste două mii de ani de aci încolo, trebui vrînd-nevrînd să recurgi la o altă specie de construcțiune decît într-o zoană lemnoasă.

Ceea ce făceau geții la gurele Dunării, o vedem făcîndu-se tot atunci și tot așa în Asia pe laturea orientală a Pontului de către frații lor frigiani, o altă ramură a aceleiași mari ginți tracice.

Iacă ce ne spune în zilele lui Traian arhitectul Vitruviu, descriind modul de a lăcui în două regiuni învecinate, dintre cari una e păduroasă și cealaltă stearpă:

„Frigianii, așezați într-o cîmpie lipsită de arbori, își fac lăcuințe suterane găurind de sus în jos cîte o movilă, în interiorul căriia să se poată stabili întru cît permite mărimea spațiului, iar dintr-o lature mai găuresc apoi o întrare. Peste gaura cea dasupra se pun în piramidă vro cîteva bîrne legate împreună, peste cari se aruncă paie și papură, și-n fine peste acestea se mai așterne un gros strat de pămînt, încît sub un astfeli de triplu acoperiș frigianii lesne îndură atît iernele cele mai friguroase, cît și cele mai călduroase vere"[13].

Arheologia română ar trebui să cerceteze și să lămurească dacă nu cumva partea cea mai antică dintre nenumăratele movile, presărate mai cu preferință în tot lungul Dunării de jos, ar fi nește rămășițe preistorice ale unor „bordeie" *à la Phrygienne*?

Probă se pare a fi prezința bîrnelor în interiorul unora din ele, după cum este, de exemplu, aceea despre care vorbește d. Bolliac:

„Am mers la cetatea de la Frumoasa, distanță de 16 kilometri în sus de Zimnicea, pre Teleorman; o cetate de pămînt regulată, pătrată, cu trei șanțuri și cu o intrare foarte bine văzută. Am pus să facă cîteva săpături cu vro 30 oameni numai, și n-am putut găsi decît *fragmente de vase de pămînt și cîteva bîrne putrede la adîncime de un metru la întrare*, cum și două fragmente de coloană de pămînt ars"[14].

Cu toate acestea problema rămîne în suspensiune pînă la gruparea tuturor elementelor de demonstrațiune.

42
Legătura bordeielor cu invaziunile

Pînă aci noi am constatat două mari cauze directe ale existinței bordeielor în regiunea cea băltoasă dulce-sărată a Daciei, adecă tocmai acolo unde, după cum arătarăm, nu existau lăcuințe lacustre:

1. Frigul.
2. Lipsa de lemne.

Frigul și lipsa de lemne, ambele atît de viguros schițate la tot pasul de muza lui Ovidiu:

„Vai însă cînd sosește posomorîta iarnă
Rînjind grazava-i buză, și cînd începe gleba
A cănunți cu-ncetul sub marmora de ger!
Și crivățul pornește și neaua împle nordul,
Și cade, cade, cade: nici soarele, nici ploaia
N-o mai topesc acuma, căci frigul o-mpetrește;
Și pînă să disparǎ un strat, s-așterne altul,
Și-adesea-n aste cuiburi de ghețuri îndesate
Privești într-o grămadă zăpezi din două ierni!"

Sau:

„Aice blînda viță a strugurului dulce
Nu se-mpletește verde în jurul unui ulm,
Nici arborul nu-și pleacă mlădițele-ncărcate
De fructe pîrguite sub luminosul cer;
Pelinul singur numai inform îmbracă șesul,
Și nu rodește cîmpul decît amărăciuni!"

Sau:

„Pustie, tristă, nudă, nici arbure, nici frunză;
Fugi, fugi d-această țară...!"

Frigul și lipsa de lemne, ambele sînt foarte adevărate, provenind imediat din natura zoanei și confirmînd minunata persistință a acțiunii climaterice asupra popoarelor; dar există nu mai puțin o a treia cauză a locuințelor suterane, tot atît de energică, deși indirectă.

O specifică raguzanul Raicevich, cel mai fin observator dintre cîți au scris vreodată despre România.

El zice:

„Satele din șes sînt mai toate foarte meschine, oferind aspectul dezolațiunii și al mizeriei. Casele, sau mai bine vizuinele, sînt construite sub pămînt și se cheamă *bordeie*. De departe nu zărești decît fumul ce iese de prin coșuri, iar de aproape vezi numai streșinele, puțin rădicate dasupra solului și formate din nește bîrne acoperite de țărînă, peste care crește iarbă. *Locuitorii se feresc totdauna de drumurile cele mari și-și caută cîte o rîpă, cîte o văgăună, unde să nu fie în calea trecătorilor și să se ascunză astfeli de jaf și de năpaste*"[1].

Cu un secol înainte de Raicevich, aceeași observațiune o făcea iezuitul francez Filip Avril, carele vizitase atunci curtea domnului moldovenesc Constantin Cantemir.

„În partea orientală a țărei – zice el – adecă la hotarul tătăresc, țăranii și toți acei ce nu locuiesc pen fortărețe *sînt siliți a-și săpa vizunie pe sub pămînt, ascunzîndu-se denaintea furiei cruzilor dușmani ai creștinătății*"[a].

În zilele lui Ovidiu creștinismul nu se încuibase încă pe țărmii Dunării, dar aceleași condițiuni fizice impuneau de pe atunci aceeași necesitate a *troglodismului*.

Frigul, după Strabone; lipsa de lemne, după Vitruviu; temerea unei urgii invazionare, după Avril și Raicevich; cîte-trele după noi, căci nemic nu poate fi mai vițios ca o explicațiune unilaterală a fenomenelor istorice; iacă genezea bordeiului în cîmpia danubiană cea descoperită la vijelie și la năvală, și iacă de ce totodată această sumbră înmormîntare de viu a omului este rară, excepțională, sporadică în toată regiunea noastră muntoasă, pe care, din dosul stîncelor și al codrilor, nici furtuna cea dezlănțată, nici inamicul cel fără milă n-o izbesc drept în față[b].

43
Originea cuvîntului „bordei"

La prima vedere s-ar putea crede că vorba *bordei* ar fi la noi un gotism.

Anglo-saxonii numeau casa *bord*, de unde împrumutase limba franceză zicerea mediană echivalinte *borde*, din care conservă astăzi diminutivul în simț de lupanar[1].

Diez susține că *bordeiul* ar fi un germanism[2].

E mai de mirare că o face și Diefenbach, deși avea la mînă tot ce trebuie pentru a se convinge că această etimologie este o alucinațiune filologică.

Bord s-a contras din goticul *baurd*, ca și *bôt* din *bauth*, *kos* din *kaus* etc.[3]

Goticește *baurd*, în toate celelalte dialecte teutoane și scandinave *bord* și *bort*, anglezește *board*, înseamnă tablă, bancă mal, zid, totdauna ceva înălțat dasupra pămîntului, după cum observă însuși Diefenbach: „Rand, Ufer, als Erhobenes, die *Grundbedeutung* bildet"[4].

Bordeiul român e cu totul divers.

El implică o lăcuință subterană, o excavațiune, fiind de aceeași familie cu:

1. B o a r t ă, caverna[5];
2. B u r t u c ă, foramen in glacie[6];
3. B u r t u ș, peritonaeum[7];
4. B u r g h i u, cochlea.

Rădăcina este *bor* sau *bur*.

Căutînd dar această rădăcină, fie orișicare diferința sufixului sau augmentului, și căutînd-o totodată anume în însoțire cu ideea fundamentală de ceva sfredelit, noi găsim numai în limba albaneză întreaga genealogie a cuvîntului:

1. *Buroïg*, izvorăsc de sub pamînt;
2. *Burmë*, boarta puștei;
3. *Burkθ*, grier, literalmente insectul care șede în gaură;
4. *Burim*, izvor, apă ce izbucnește afară;
5. *Burghi*, burghiu, instrument de sfredelit;
6. *Burk*, bordei.

Radicala acestui grup româno-albanez se află tot în înțeles de a d e s p i c a nu numai aproape în toate limbele indo-europee, dar pînă și la semiți.

Delitzsch citează pe arabul *ba'ara* – a sfredeli, *bi'r* – puț, *bu'r-a* – groapă; ebraicul *ba'ar* – a afredeli, *be'er* – puț; *bôr* – groapă; arabul *bara'a* – a tăia, *bari'a* – despărțit; chaldaicul *berâ'* – a sfredeli; aramaicul *barar* – a tăia; etiopicul *barbîr* – puț și altele, toate revenind la o tulpină *bar*, „schneiden, graben"[8], care se regăsește și-n sanscritul *bhar* – a spinteca, *bhurigĭ* – foarfecă, prototipul româno-albanezului *burghiu*; zendicul *bar* sau *bĕrĕ* – a sfredeli; celticul *beru* – a sfredeli, *bóireal* – burghiu; grecul φᾶρω, latinul *forare*, vechiul german *poran* sau *porôn*, modernul german *bohren*, anglo-saxonul *borian*, persianul *burîdan*, curdicul *berum* etc.[9]

Numai la români și la albanezi această radicală atît de răspîndită a dat însă naștere noțiunii concrete de „bordei".

Cunoscînd natura tracică a înrudirii între limbele albaneză și română, noi vedem că *bordeiul*, ca și *boarta*, ca și *burghiul*, ca și *burtuca* sau *burtușul*, ne-au rămas drept de la daci, fiind cu totul neatîrnate de saxonul *bord*.

Popor eminamente muntean, dacii nu trăiau în *bordeie*, dar ascundeau în ele averea lor în timp de război, întocmai după cum ne spune d. Hahn și despre albanezul *burk*: „unterirdisches Vorrathshaus, welches auf der Erdoberfläche nicht sichtbar ist und die Habe während eines Krieges birgt"[10].

Un bordei dacic de această natură figurează foarte clar pe basreliefurile Columnei Traiane[11].

Să se observe că macedoromânii, deși locuiesc aproape de albanezi, totuși n-au deloc vorba *bordei*, încît originea-i curat dacică pe țărmul nordic al Dunării este tot ce poate fi mai irecuzabil.

44
Grînarele și mormintele suterane în Dacia

Întru cît lăcuințele suterane, cel puțin la Dunărea de jos, sînt legate destul de strîns cu regiunea bălților celor mixte, tot pe atîta, ba și mai mult poate, bordeiele implică pînă la un punt construcțiunea unor grînare de asemenea sub pămînt.

Locuind el însuși într-o vizuină, țărmureanul cîmpiei danubiane putea oare să aibe pofta de a clădi ceva mai confortabil pentru grînele sale?

În fiecare ordine de idei sau de lucruri inteligința umană posedă cîte o singură normă, coprinzînd într-însa tot ce se aseamănă sau se înrudește.

O casă, fie pentru sine-și, fie pentru bucatele sale, este în fond tot o casă; și acolo unde una din aceste două specii ale genului se scobește în țărînă, să ne așteptăm a găsi scobindu-se tot în țărînă și pe cealaltă.

Varone, contimpurean și chiar amic al lui Ovidiu, zice:

„Unii fac grînare sub pămînt, ca un feli de caverne, ceea ce se cheamă s i r i, după cum sînt acelea din Capadocia și *din Tracia* etc."[1].

Pliniu cel Bătrîn, carele trăia numai un secol în urma lui Ovidiu, ne spune la rîndul său:

„Este foarte util de a păstra bucatele în groape numite *siri*, ca în Capadocia și *în Tracia*"[2].

Quintu-Curțiu, scriitor sincronic lui Pliniu după opiniunea cea mai acreditată, ne arată mai tot aceea despre provincia asiatică Bactriana, a cării împoporare era învecinată cu tracii din Asia:

„Bucatele se ascund atît de bine în groape, pe cari barbarii le numesc *siri*, încît nu se pot găsi decît numai dezgropîndu-se"[3].

Spațiul de un secol între Varone și Pliniu sau Quintu-Curțiu îmbrățișînd tocmai epoca lui Ovidiu, aci este locul de a dezbate și cestiunea *sirilor*, deși poetul, foarte sobru generalmente în detaiuri agricole, nu avusese ocaziunea de a-i menționa în *Tristele* sau *Ponticele* sale, precum nu-i pomenește nici Strabone.

D. de Rougemont, campionul cel mai pasionat al originilor semitice în Europa, după ce înțelesese că trogloditii dobrogeani vor fi lăcuit în nește caverne *naturale* din cauza unei clime *călduroase*, adecă tot ce poate fi mai pe dos în comparațiune cu textul lui Strabone și cu textul și mai elocinte al realității, nu ne mai mirăm că și invențiunea *sirilor* o acoardă țărelor ecuatoriale, numai și numai pentru satisfacțiunea de a o atribui fenicianilor[4].

În fapt însă, oriunde ar fi, în Tracia sau în Anglia, la Tunis ca și-n Bactriana, groapele pentru grîne au o rațiune identică cu a bordeielor, și anume: dacă nu frigul, apoi lipsa de lemne; de nu lipsa de lemne, atunci temerea de a-și vedea avuția răpită dodată printr-o neașteptată invaziune; una din aceste trei cauze, sau două din ele, ori cîte-trele împreună, cătră cari se mai adaugă pe ici-colea alte considerațiuni secundare de un caracter local.

Umiditatea solului poate strica bucatele cele îngropate, după cum observase deja agronomul roman Columela[5]; este însă nu mai puțin adevărat că bietul plugar preferă orișicum a le avea nu tocmai bune, decît a le perde cu desăvîrșire.

Bordeiele cele umede nu sînt conforme nici ele cu preceptele igienei[6], și totuși nenorocitul locuitor din Dobrogea sau din România inferioară avea cuvintele sale de a se ascunde cu toată familia pe sub pămînt, chiar cu riscul de a căpăta friguri, scrofule, tubercule sau rahitism, mai bine decît a degera iarna sau a cădea vara în robia celui întîi năvălitor.

Istoricul nu trebui niciodată să uite că multe și foarte multe fenomene în analele umanității se explică sau se justifică prin *nevoia* de a alege pe cel mai mic din două rele.

Pe țărmii Dunării de jos, nu fenicianii au introdus grînarele și casele suterane; nu le-au introdus însă nu mai puțin nici arianii sau turanii, ci le-a dictat natura fizică a regiunii.

Nu noi vom contesta puternica acțiune primordială a semiților în Europa, și chiar tocmai în Carpați; o vom semnala din contra nu o dată în cursul scrierii de față; toate popoarele tracice, cu daco-geții în frunte, primiseră în sînul lor din cea mai depărtată anticitate un copios amestec de element semitic; să ne ferim totuși de a încărca luntrea peste măsură în loc de a o face să plutească fără pericol cu ceea ce poate să conțină cu sicuranță.

E mai norocos d. de Rougemont cînd stabilește un feli de solidaritate între *siri* și între sistema înmormîntărilor suterane în formă de puțuri, după cum sînt, bunăoară, cele descoperite în Algeria[7].

Nemini însă n-a observat că-n limba maghiară se conservă un monument relativ la acea epocă preistorică a îngemănării groapelor alimentare și funerare.

Ungurește *sir*, citește *șir*, însemnează pînă astăzi o groapă în genere, și mai în specie un mormînt.

Sir, adecă tocmai așa cum ziceau tracii după unanima mărturie a fîntînelor antice: σῖρος, σειρός, *sirus*[8].

Românește *șiroadă*, o formațiune învederată din *șiră*[9], vrea să zică o cadă: *lacusculus, Stănder, cuveau*[10]; iar *șirimpău*, o zicere și mai remarcabilă, denoată după definițiunea *Lexiconului Budan*: „canalis aquarius, ductus aquae, *caenum profundum, cuniculus subterraneus ex quo effoditur aurum*"[11]; mai pe scurt, o serie de noțiuni toate foarte apropiate de ideea unui grînar suteran.

Șirimpău, descompunîndu-se în două radicale, din cari cea de la coadă, *-pău*, însemnează apă, de la sanscritul *pivâ-mi*, a bea, grecul πίνω, slavicul *piti* etc., rămîne *șirim* în înțeles de groapă.

Ei bine, în limba armeană curat ca la români, *șirim* vrea să zică groapă, însă totodată și mormînt, ca și maghiarul *sir*.

Șirim armean este cu atît mai prețios pentru înțelegerea *șirimului* român, cu cît se știe că:

1. Armenii sînt de origine primitivă tracică ca și daco-geții, încît ambele ramure trebuiau să fi avut dentîi o limbă foarte asemănată[12].

2. În Armenia existau din vechimea cea mai depărtată nu numai bordeie ca și la noi, nu numai groape alimentare, dar pînă și animalii se țineau acolo pe sub pămînt[13].

Aceste două considerațiuni revarsă o nouă vie lumină asupra vorbei *șirim*, a căriia solidaritate la români și la armeni rămîne mai pe sus de orice îndoială.

Dacă vom mai adăuga sanscritul *sirâ*, mai bine *çirâ*, întocmai ca *sâlâ* = *çâlâ*[14], căci armeanul ș reclamă aci pe ç, însemnînd cofă sau un vas în formă de tub[15], ceea ce este identic cu românul *șiroadă*, o să avem o galerie etimologică destul de bogată pentru a putea urmări originea *sirului* tracic, pe care daco-geții avîndu-l sub diverse forme dialectice de *șira*, *șirim*, *șir*, de acolo au trecut la români *șiroadă* și *șirimpău*, iar prin români la unguri *șir*.

45
Regiunea „sirului" în România

Ca să precizăm acum după putință zoana de predilecțiune a groapelor alimentare în România, ne place a recurge și de astă dată la d. Ion Ionescu.

D-sa zice:

„Pentru ca să se păstreze grînele în g r o a p e, se fac groapele în pămînt în forma unei carafe. Gîtul carafei, prin care se toarnă grînele în groapă, este de un stat de om de nalt, și gros cît poate să între un om. Corpul carafei, în care se țin grînele, e gros, și cu cît va fi mai mare, cu atîta groapa va coprinde mai multe grîne. Fundul groapei trebuie să fie îngust. După ce se face groapa, se arde și se usucă. Groapele se fac în fața casei, ca să fie mai apărate de șoareci. În groapă grîul este sustras de la acțiunea aerului, a căldurei și a umezelei, și prin urmare de la cauzele cari provoacă fermentațiunea și stricăciunea lui. În groape nici gargarițele nu se fac. Însă pentru ca să se conserve în groape, trebuie ca grînele să fie foarte bine uscate, căci, de vor duce cu sine în groapă umiditate, se dezvălește fermentațiunea și se aprind, se strică, dobîndind un miros și un gust foarte neplăcut. Grînele se pun în groape pînă la gura lor. Gura se astupă cu un capac și peste capac se pune pămînt în tot gîtul groapei. Mai-nainte cultivatorii români păstrau grînele lor în groape, *și chiar le păstrează și pînă în ziua de astăzi în unele locuri, ca în județul I a l o m i ț a*"[1].

Astfeli dară grînarele suterane, ca și bordeiele, deși nu sînt necunoscute restului României, totuși se pot considera mai cu preferință ca o trăsură proprie a regiunii mlaștinelor noastre celor mixte, coprinzînd adecă Dobrogea și toată laturea nordică a Dunării de la Marea Neagră cam pînă pe la Ialomița[2].

Nu ne îndoim că arheologia nu va întîrzia a descoperi tot pe acolo și *puțuri mormîntare*, cari fuseseră aproape pretutindeni într-o epocă

preistorică soațe mai-mai nedespărțite și probabilmente imitațiuni ale groapelor alimentare.

Dupla accepțiune a cuvîntului maghiar *sir*, un prețios rest rătăcit pînă-n zilele noastre din vocabularul tracic, implică această coincidință și în Dacia, după cum a constatat-o foarte bine d. de Rougemont în celelalte *pays à silos*, și după cum în Caucaz o indică iarăși dupla accepțiune a cuvîntului armean *șirim*...

46
Livreaua teritoriului

„Poporul – zisese nu știu unde Humboldt – poartă livreaua teritoriului"[1].

Cînd se-ntîmplă că mai multe naționalități lăcuiesc în aceeași regiune, le unește pe toate comunitatea *livrelei*.

La prima vedere crezi a face cu o singură viță de oameni, și numai o cunoștînță mai îndelungată și mai de aproape permite a distinge în vasta familie nește divergințe organice.

Ovidiu menționează o mulțime de neamuri la gurele Dunării; dar nicăiri noi nu găsim în *Tristele* și *Ponticele* vro demarcațiune între acele diverse elemente.

Într-un pasagiu el strigă cu desperare că însuși Omer ar fi devenit get în Dobrogea:

> „Si quis in hac ipsum terra posuisset Homerum,
> Esset, crede mihi, factus et ille Getes!"[2]

Dar a fi get nu este pentru Ovidiu o idee precisă.

Sarmații, iazigii, coralii, geții sînt confundați mai pretutindeni.

Într-un loc el zice că trăiește în *Sciția*:

> „Ergo erat in fatis Scythiam quoque visere nostris..."[3]

și imediat după aceea se plînge de a fi între *sarmați și geți*:

> „Quid mihi nunc animum dira regione jacenti
> Inter Sauromatas esse Getasque putas?"[4]

Într-una și aceeași elegie el numește locul exiliului său dentîi *Sarmație*:

> „Sic ego Sarmaticas longe projectus in oras...";

apoi *Sciție*:

„Sed dedimus poenas, Scythicique in finibus Istri..."

în sfîrșit *Geție*:

„...poenae modo parte levata,
Barbariem, rigidos effugiamque Getas!"[5]

Într-o epistolă *coralii* capătă epitetul de „acoperiți cu pei":

„Litora pellitis nimium subjecta Corallis..."[6];

într-o alta învecinată aceeași calificațiune se dă *geților*:

„Hic mihi Cimmerio bis tertia ducitur aestas
Litore, pellitos inter agenda Getas..."[7]

Aci vedeți pe *iazig*:

„Ipse vides, onerata ferox ut ducat Jazyx
Per medias Istri plaustra bubulcus aquas..."[8];

mai încolo aceeași imagine se atribuie *sarmatului*:

„Perque novos pontes subter labentibus undis
Ducunt Sarmatici barbara plaustra boves..."[9];

aiuri *getului*:

„Et discam Getici quae norint verba juvenci..."[10]

Sarmații și geții sînt dopotrivă călăreți:

„Sarmaticae major Geticaeque frequentia gentis
Per medias in equis itque redilque vias..."[11]

Deși cunoaște sabia[12] și cuțitul[13], totuși arma de preferință, arma așa-zicînd națională a *getului*, este arcul:

„Hic arcu fisos terruit ense Getas..."[14]

Tot arcul ni se spune a fi arma favorită a *sarmatului*:

„Moris an oblitus patrii, contendere discam
Sarmaticos arcus, et trahar arte loci?..."[15]

De asemenea a *iazigului*:

„Pugnabunt jaculis dum Thraces, Jazyges arcu..."[16]

Nu mai puțin a *scitului*:

„Nil agitur tota Ponti regione sinistri,
Quod mea sedulitas mittere posset, erat;
Clausa tamen misi Scythica tibi tela pharetra..."[17]

Amețit de această extremă asemănare exterioară între toate neamurile de la gurele Dunării, Ovidiu identifică adesea pînă și limbele getică, scitică și sarmatică[18].

El nu precepea ceea ce Humboldt botează atît de bine: *livreaua teritoriului.*

Și totuși un poet latin contimpurean lui Ovidiu descrisese această *livrea,* dacă nu tot atît de laconic, încai nu mai puțin clar decît marele naturalist german.

Fiecare regiune are o altă *lege,* o altă *figură,* o altă *culoare* transmițîndu-le acelora ce o lăcuiesc, zicea Marcu Maniliu:

„Idcirco in varias leges variasque figuras
Dispositum genus est hominum, proprioque colore
Formantur gentes, sociataque jura per artus
Materiamque parem privato foedere signant.
Flava per ingentes surgit Germania partus.
Gallia vicino minus est infecta rubore..."[19]

Pe geți și pe sarmați, mai cu seamă, îi amalgamează nu numai Ovidiu.

Ptolemeu de asemenea numește sarmați pe geții de la Nistru: Τυραγγίται Σαρμάται[20].

Fasti Romani, vorbind despre triumful lui Asiniu Gal pe la anul 15 înainte de Crist: „L. Asinius Gallus de Sauromateis", subînțeleg și pe geți, peste cari trebuiau să treacă romanii pentru ca să fi putut ajunge pînă la sarmați[21].

Floru cînd zice: „Sarmatae patentibus campis inequitant et hos per eumdem Lentulum prohibere Danubio satis fuit"[22], nu poate să nu fi avut în vedere și pe geți, pe al cărora teritoriu, în Moldova de jos și-n Bugeac, se petrecea acțiunea.

Arrian, geograf de multă autoritate și tocmai din timpul lui Traian, nicăiri nu menționează pe geti și pe sarmați alături unii cu alții, dar în

Tactica sa el coprinde tacitamente ambele națiuni sub numele de Σαυρομάται, iar în *Cynegetica* sub acela de Γέται[23].

Această perpetuă identificare a diferitelor popoare din cîmpia României, pe d-o parte este cea mai elocinte probă despre puternica acțiune a naturei fizice pentru a le da tuturor o singură fizionomie, iar pe de alta ne autoriză a rectifica aci în treacăt o eroare capitală comisă de către un șir de comentatori ai Columnei Traiane.

47
Călăreții geți pe Columna Traiană

Pe basrelievurile monumentului lui Traian nu figurează nicidecum și nu pot figura „călăreții sarmați veniți în ajutorul dacilor"[1], după cum s-a crezut pînă acuma, ci *călăreți g e t i c i*, pe cari îi chema sub steagurile lui Decebal nu numai vecinătatea, dar mai ales comunitatea originii tracice, comunitatea limbei, comunitatea intereselor[2].

Dovadă:

1. În cursul războiului daco-roman sarmații, și anume cea mai forte ramură a lor, iazigii[3], se aflau nu în alianță, ci în dușmănie cu Decebal[4];

2. Pe inscripțiunile și monetele cele autentice ale lui Traian, el se numește *Germanicus* și *Dacicus*, nicăiri însă *Sarmaticus*[5], după cum n-ar fi uitat a se întitula dacă sarmații ar fi fost aliați cu dacii, aparținînd ambele aceste popoare la cîte o ginte cu totul diferită;

3. Strabone ne arată că dacii și geții formau o confederațiune militară, avînd o armată comună, uneori mai mare, alte dăți mai mică[6];

4. Nu numai armele geților și modul lor de a călări se asemănau cu ale sarmaților, dar se asemăna pînă și zaua cea de pele în formă de solzi de peste, după cum ne spune foarte lămurit Marțial, carele muri la anul 103, adecă tocmai în intervalul expedițiunii dacice a lui Traian; vorbind despre pofta lui Domițian de a purta el însuși această specie de armatură, *lorica sarmatica*, el zice:

„Invia Sarmaticis Domini lorica sagittis,
Et *Martis Getico tergore* fida magis..." [7]

Astfeli nu mai rămîne nici un dubiu că amîndouă ramure tracice d-a stînga Dunării, atît *belicoșii* geți, precum și *forții* daci, sînt reprezintați pe basrelievurile Columnei Traiane.

Lipsa uneia din ele, arbitrariamente înlăcuită printr-un continginte de sarmați, a fost un fenomen enigmatic, pe care, profitînd de ocaziune, noi ne-am simțit datori a-l limpezi.

48
Legea influinței teritoriale postume

Nimeni n-a observat încă o lege istorică: *acțiunea teritoriului asupra unei națiuni chiar după ce aceasta de mult deja îl părăsise.*

Este un feli de influință care poate să urmărească un popor zecimi de secoli și la distanțe imense.

Posteritatea unui lăcuitor din Himalaia dintr-o epocă preistorică se supune pe neștiute acestei îndărătnice acțiuni lăcuind astăzi undeva în Elveția.

Vorbind de nomenclatura Munteniei, noi arătarăm în *studiul II* în ce mod legionarii lui Traian, veniți unii din Alpi, alții din Pirenei, și-au căutat în Dacia mai de preferință o pozițiune teritorială analogă cu a patriei lor pimitive; și-apoi emigrînd mai tîrziu de aci în Tracia, își alegeau iarăși în Balcani, mișcați de aceeași tendință instinctivă, nește cuiburi asemănate cu ale Carpaților.

Cu alte cuvinte, pînă și în fundul Macedoniei ei nu încetau, după un lung șir de veacuri, a resimți o influință climaterică italiană sau spaniolă.

Înainte de colonizarea romană la Dunăre, același spectacol ni-l prezintă geții și dacii.

Sub Ovidiu, al căruia cel mai legitim interprete este Strabone, România actuală se dividea în două porțiuni foarte distinse: la cataractele Dunării, adecă în Oltenia, locuiau dacii; în josul fluviului pînă la Pont, adecă în șesul Munteniei, Moldovei și al Bugeacului, petreceau geții; ambele naționalități avînd aceeași origine și vorbind aceeași limbă, dar unii fiind *plăiași* și ceilalți *cîmpeni*[1].

Lăcaș de predilecțiune al geților era năsipoasa pustietate dintre Prut și Nistru: ἡ τῶν Γετν Γετῶν ἐρημία[2], unde chiar astăzi rareori găsește cineva un părîu, o măgură sau un arbure[3].

Adăpost favorit al dacilor, din contra, erau izvoarele apelor curgătoare, nălțimea munților, desișul codrilor, cununele pururea rourate ale creștetului carpatin[4].

Geții lesne s-ar fi putut apropia de plai și dacii de cîmpie, dar nu voiau s-o facă, după cum nu voia să rămînă în deliciile Romei acel barbar despre care zice Ovidiu:

„Quid melius Roma? Scythico quid litore pejus?
Hue tamen ex illa barbarus urbe fugit?”[5]

Două națiuni surori, de unde oare le venea dacilor această pasiune de pădure și geților dorul pustiului?

Ceea ce-i Strabone pentru Ovidiu, tot aceea este în cazul de față Tucidide pentru contimpureanul său Erodot: un prețios context.

Pe la anii 500-400 înainte de Crist, pe cînd nu erau încă geți și daci pe țărmul nordic al Dunării, șesul Munteniei, Moldovei și al Bugeacului îl ocupau sciții, plaiul Țărei Românești aparținea agatîrșilor, iar Temeșiana siginilor.

Pe geți, ca și Erodot, Tucidide îi cunoaște numai în Dobrogea, dar vorbește totodată și despre daci, pe cari cellalt nu-i menționează; și-apoi vorbește în deplina cunoștință de cauză, căci era trac el însuși[6] și locuia chiar în Tracia, unde poseda nește bogate mine de aur.

Ei bine, Tucidide, ὁ συγγραφεὺς istoricul prin excelință, pe care anticitatea îl făcea ca și pe Erodot „părinte al istoriei”, Tucidide zice:

„Odrisianul Sitalce puse în mișcare dentîi pe tracii cei așezați la sud de munții Hem și Rodop, căci toți îi erau supuși pînă la litoralul Pontului și pînă la Elespont; apoi pe geți și pe alții cîți se află la nord de Hem d-a dreapta Istrului în apropiare de Pont. Geții și ceilalți de acolo sînt *vecini sciților, avînd aceleași arme și obiceiuri, toți arcași călări* (ὅμοροί τε τοῖς Σκύθαις καὶ ὁμόσκευοι, πάντες ἱπποτοξόται). Sitalce a mai chemat o mulțime de *munteni liberi din Tracia, armați cu pumnare și numiți davi, cari lăcuiesc mai cu seamă în Rodop* (τῶν ὀρεινῶν Θρᾳκῶν πολλοὺς τῶν αὐτονόμων, καὶ μαχαιροφόρων, οἵ Δῖοι καλοῦνται, Ροδόπην οἱ πλεῖστοι οἰκοῦντες)”[7].

Apoi adauge:

„*Din pedestrime, cei mai viteji erau purtătorii de pumnare cei liberi, veniți din Rodop*”[8].

Mai încolo:

„În aceeași vară veniră la Atena trei sute pedestri traci *din neamul dacic armați cu pumnare* (τῶν Θρᾳκῶν τῶν μαχαιροφόρων τοῦ Δῑακοῦ γένους)”[9].

În acest mod, după irecuzabila mărturie a lui Tucidide, cu mult înainte de a se așeza în România dacii erau *plăiași* și geții *cîmpeni*; și dacă i-am urmări și mai sus în istoria primordialelor migrațiuni ale ginții tracice, ne-am convinge, poate, că plăiași au fost dacii și cîmpeni geții chiar

înainte de a fi trecut din Asia în Europa; dar această interesantă problemă ne va preocupa în *Istoria etnografică a Munteniei.*

În cursul unui laborios semimileniu, fie la sud, fie la nord de Dunăre, geții și dacii conservau absolutamente aceleași două feliuri de trai: sub orice latitudine sau longitudine geografică, ei își căutau, fiecare aparte, cîte o normă teritorială stereotipă.

Geții sînt toți *arcași călări,* zice Tucidide.

Dar oare nu tot așa îi descrie și Ovidiu?

„Călări pe cai sălbateci vrăjmașii vin încoace,
Vestind a lor sosire săgețile ce zboară,
Și rămînînd drept urmă pămîntul despuiat!"

Oricît de mare ar fi avîntul civilizațiunii umane, astăzi ca și-n epoca lui Tucidide, cîmpia este specialul tărîm al cavaleriei și al armelor *departe-aruncătoare,* ca să ne fie permis a ne exprime astfeli: săgeată, glonț, ghiulea, tot una.

Însă o dată încarnîndu-se printr-o secolară ședere pe șes această tactică ostășească cu diferitele-i urmări directe și indirecte asupra moravurilor, cum oare voiți ca o asemenea națiune să nu dorească aceeași dispozițiune a solului în toate trecerile sale succesive din țară în țară, ferindu-se cu dinadinsul de munți, unde calul și arcul sînt dopotrivă la strîmtoare?

Pe daci, de altă parte, pe cînd lăcuiau încă în Rodop, Tucidide ni-i depinge pedestri și purtători de μάχαιραι, adecă de nește mici săbii răsucite, avînd o formă cam de seceră și pe cari noi nu le știm traduce mai bine decît prin *pumnare,* căci romanii le ziceau *sica*[10].

Tot pedestri și tot μαχαιροφόροι se reprezintă gloatele dacice și pe basrelievurile Columnei Traiane, deși scena se petrece în Carpați și cu cinci secoli mai încoace.

Negreșit că vor fi fost și călăreți pintre daci, după cum vor fi fost și pedestri pintre geți; vor fi avut arce și dacii, după cum vor fi avut pumnare și geții; între zone extreme fiind mai multe punturi intermediare, un feli de trai intermediar este și el o neapărată consecință pentru marginașii a două națiuni limitrofe; părțile mai descoperite ale Olteniei, Doljului sau Romanatul, bunăoară, au fost celebre altădată prin caii lor, după cum vom vedea în *studiul IV,* și tot acolo petreceau cei mai buni arcași români din evul mediu, celebrați în legendele germane din acea epocă; dar cu toate acestea e nu mai puțin adevărat că pe Colum-

na Traiană nu caii și nu arcele, ci mai ales pedestrimea și pumnarele formează trăsura caracteristică a ostașului dacic; o trăsură ce-l distinge anume de arcașii călări geți, veniți de la gurele Dunării în ajutorul lui Decebal și cari, precum știm din Ovidiu, nu difereau întru nemic de arcașii călări sarmați.

Pedestrimea și armele *d-aproape-lovitoare*, fie pumnar, fie măciucă sau altceva, au fost și vor fi totdauna proprii regiunilor muntoase, unde omul în luptă cu semenul său, ca și-n grosolanul duel pept la pept cu ursul, are mai multă nevoie de un bun cuțit decît de un armasar sau o carabină.

Iacă de ce și dacii, o dată dedați a se cățăra pe piscuri, puțin le păsa de a trăi la sud sau la nord de Dunăre, dar numai nu cumva pe cîmpie, ci tot pintre pletoase culmi alpine.

Darwin, ale cărui observațiuni, luate una cîte una, sînt generalmente atît de fine și atît de juste, fără ca totuși din suma lor să rezulte sintezea ce-i place să și-o închipuiască; Darwin citează, între celelalte, două exemple foarte originale și anume:

1. Americanii numiți *payaguas* se nasc cu nește gambe de tot subțiri și nește brațe de tot groase, fiindcă părinții și moșii lor, petrecînd zi și noapte în luntri, exercitaseră mereu mînele prin cîrmă, dar nu făceau mai nici un uz de picioare;

2. Eschimoșii se nasc cu o aptitudine extraordinară pentru pescărie, numai și numai fiindcă toți ascendinții lor n-au avut aproape nici o altă treabă fizică și intelectuală decît de a prinde viței de mare[11].

Imaginați-vă că un eveniment silește pe payaguas și pe eschimoși a emigra.

Un payagua, cu gambele lui cele neputincioase, fi-va oare în stare de a se așeza în munți, unde, asemenea căprioarelor, trebui să sară din stîncă în stîncă?

Un eschimos, croit din mătrice a fi pescar, va căuta pretutindeni un țărm unde să nu-i lipsească viței de mare.

Nu este numai atîta.

Un medic francez a dezvoltat în trei studii consecutive foarte remarcabile rezultatul propriilor sale observațiuni în Mexic asupra efectelor fiziologice ale aerului rareficat[12], de unde conchide despre extrema dificultate a indivizilor din șes de a se aclimata într-o regiune muntoasă pentru care, ca să respire și să îmble, omul trebui să aibe un pept mai larg și nește membri de moțiune mai musculoși decît ceea ce-i era necesar în aerul mai condensat și pe solul mai oblu al cîmpiei.

„Cîteva hurmale și puțină apă – zice un alt igienist – ajung pentru a sătura pe arabul din Sahara, pe cînd eschimosul se îndoapă cu proviziuni enorme de grăsime de balenă. Această diferință de nutrimînt este un efect al climei; însă ea trage după sine nește obiceiuri cari modifică starea materială și activitatea vitală a organelor. De aci se nasc rezultate organice ce se transmit prin ereditate. Modificațiunile căpătate de către strămoși devin nește trăsure congenitale în constituțiunea strănepoților. Din tată în fiu, arabul este subțire, vioi, musculos, macru; eschimosul e îndesat, gras, greu..."[13]

Dacă o națiune întreagă, constrînsă de forță, ar fi silită a se muta vrînd-nevrînd din șes în munte, maioritatea s-ar stinge cu timpul, conservîndu-se numai indivizii cei excepționali, adecă cei mai peptoși și mai vînoși, cari ar produce iarăși cu încetul o posteritate tot atît de viguroasă ca și părinții lor, constituind o *nouă* națiune eminamente munteană; însă maioritatea cea menită a peri nu s-ar mîngîia printr-o asemenea perspectivă de renaștere: ea preferă a-și căuta chiar în emigrațiune aerul și solul cîmpean al patriei primitive.

O națiune munteană, de altă parte, crescînd în atmosfera cea sănătoasă, robustă, foarte ozonizată a înălțimii, se topește în șes, unde un singur prînz copios ca la munte poate să ucidă pe un individ sanguinic, supraviețuind dintre toți numai constituțiunile cele mai debile, ai cărora moștenitori formează acolo un *nou* neam curat cîmpean, ceea ce însă nu va surîde în vecii vecilor maiorității celei osîndite la moarte: ea va ocoli șesul, strămutîndu-se din munți tot în munți, chiar dacă ar trebui să-i caute prea departe.

Aceasta este *influința teritorială postumă*, o lege istorică dintre cele mai importante, dintre cele mai fecunde în consecințe, căci ea ne permite ades a rectifica unele azardoase concluziuni ale erudiților moderni asupra migrațiunilor diverselor popoare.

O ginte munteană se mută totdauna din deal în deal; o ginte cîmpeană – din șes în șes; excepțiunile sînt prea puține, dacă sînt...

49
Duplicitatea numelui Dunării

Sub Ovidiu, ca și sub Erodot, Oltul despărțea teritoriul nostru în două mari secțiuni, foarte bine determinate prin diferința condițiunilor climaterice și prin diversitatea elementelor etnice; să observăm însă totodată că-n ambele acele epoce brîul carpatin de la Turnu-Roșu pînă

pe la Vrancea tindea, prin analogie fizică, să aparțină anume poporului așezat în Oltenia.

Sub Erodot, Oltul separă pe agatîrși de sciți.

Sub Ovidiu, pe daci de geți.

Originea sciților și agatîrșilor era identică[1], dar nu identice erau și obiceiele lor[2].

Dacii și geții, avînd aceeași limbă și ieșiți dintr-o singură tulpină tracică, se deosebeau unii de alții prin moravuri aproape în toate ramurele activității naționale respective: în tactica militară, în port, în arhitectură, în războl și-n pace.

E și mai mult decît atîta: Oltul tăia în două bucăți foarte distinse nu numai pămîntul, nu numai poporațiunea, dar pînă și cursul Dunării.

Ovidiu și Strabone sînt cei întîi clasici cari constataseră, unul între latini și cellalt între elini, duplicitatea nominală a Danubiului.

Poetul zice:

„Este o veche urbe, tare prin zid și prin pozițiune, aproape de țărmul *Istrului celui cu două numi*":

„...ripae vicina binominis Istri".

Geograful se exprimă și mai clar:

„Καὶ γὰρ τοῦ ποταμοῦ τὰ μὲν ἄνω καὶ πρὸς ταῖς πηγαῖς μέρη μέχρι τῶν καταρακτῶν Δανούιον (variantă: Δανούβιον) προσηγόρευον, ἃ μάλιστα διὰ τῶν Δακῶν φέρεται, τὰ κάτω μέχρι τοῦ Πόντου τὰ παρὰ τοὺς Γέτας καλοῦσιν Ἴστρον",[3]

Adecă:

„Iar susul fluviului, anume de la sorginte pînă la cataracte, *cari acestea se află mai ales lîngă daci*, se numește Danubiu, pe cînd *josul pînă la Pont, lungind teritoriul geților, se cheamă Istru*".

Prin cataracte Strabone nu înțelege așa-zisele *gherdapuri* dintre Severin și Orșova, ci întreaga cotitură olteană a Dunării, căci:

1. El spune că fluviul se numea Istru numai în dreptul pămîntului getic: παρὰ τοὺς Γέτας, vrea să zică exclusivamente de la Pont pînă pe la Olt, deoarece niciodată geții nu se întinseseră mai departe;

2. El lămurește că dacii nu lăcuiau lîngă Istru, ci lîngă Danubiu: μάμστα διά των Δακῶν;

3. Καταράκται-le lui Strabone corespund din punt în punt cu κόλπος-ul, adecă îndoitura Dunării pînă la care, după Erodot, se întindea dominațiunea scitică, și de la care mai încolo se începea pămîntul agatîrșic.

Geții, ca și predecesorii lor sciții, locuiau cel mult pînă la țărmul răsăritean al Oltului.

Dacii, ca și agatîrșii mai denainte, stăpîneau litoralul danubian numai pe laturea apuseană a Oltului.

Colpul Dunării în Erodot, întocmai ca în Strabone *cataractele,* coprinde tot spațiul între Cerna și Izlaz, deși în stricta realitate, examinînd mapa cu acea preciziune pe care n-o putem pretinde de la părinții studiului geografic, gherdapurile, ca și îndoitura fluviului, se află cu mult mai spre occidinte de Olt.

Conformitatea între Strabone și Erodot este aci un argument peremtoriu, chiar dacă n-am avea deja celelalte două de mai sus, cari sînt cu atît mai decisive cu cît se bazează pe context.

În acest mod geticul Istru curgea de la Pont pînă la gurele Oltului; de la gurele Oltului mai încolo – dacicul *Danubiu.*

Oltul, după cum am spus-o, despica pînă și Dunărea în două zoane separate!

Nu aici vom cerceta interesanta etimologie a duplei numiri *Istru* și *Danubiu,* pe care o rezervăm pentru o altă ocaziune.

Tot ce vom dezbate acuma este antica binomitate a cîtorva alte rîuri ale noastre; o binomitate a cării explicațiune nu e fără interes pentru istoria originilor teritoriale ale naționalității române.

50
Binomitatea Oltului

În analiza Munteniei sub Erodot, noi arătarăm că Oltul purta numele de *Maris,* adecă de „hotar", în porțiunea-i cîmpeană, continginte spre răsărit cu teritoriul scitic.

În zilele lui Ovidiu, josul Oltului conserva încă acest nume de Maris, după cum văzurăm tot acolo din Strabone; în același timp însă apare *Alutus* într-o lungă elegie la moartea lui Drus, pe care unii o atribuie chiar lui Ovidiu, alții amicului său Pedone Albinovan, ceea ce se pare a fi mai probabil.

Iacă pasagiul, după cum se citește el desfigurat în toate edițiunile:

„Rhenus, et Alpinae valles, et sanguine nigro
Decolor infecta testis Itargus aqua;
Danubiusque rapax, et *Dacius orbe remoto*
Apulus, huic hosti perbreve Pontus iter..."

Nisard traduce:

„Et le Rhin et les vallées des Alpes, et l'Itargus aux eaux rougies par le sang noir et le *Dace Apulien relégué aux extrémités du monde et vers lequel le chemin le plus court est le Pont Euxin*"[1].

Apoi adaugă într-o notă:

„Apulus était une ville de la Dacie, aujourd'hui la Transilvanie"[2].

Noi preferim a citi textul:

„... et Dacius orbe remoto
Alutus, huic hosti perbreve Pontus iter...";

traducînd:

„Rinul și văile alpine, și Itargul purtînd mărturia negrului sînge în undele sale pîngărite, și furioasa Dunăre, și la marginea pămîntului *dacicul Olt, inamicul către care Pontul e cea mai scurtă cale*".

Temeiurile noastre sînt:

1. Facilitatea paleografică cu care *Alutus* s-a putut citi *Apulus* de către copiști sau de către editori;

2. Forma *Alutus*, mai corectă decît *Aluta*, ne întîmpină pe *Tabla Peutingeriană* și într-o prețioasă inscripțiune din chiar timpul lui Traian, pe care o vom reproduce mai la vale; pe cînd orașul Apul nu figurează nicăiri în scripte sau monumente ca *Apulus*, ci numai ca *Apulum* și *Apula*;

3. *Dacius* este evidamente un adiectiv: *dacicul*, iar nicidecum un substantiv, după cum îi tradusese Nisard, cărui i-a plăcut totodată, viceversa, comițînd o a doua eroare, nu mai puțin inexplicabilă, a preface substantivul *Apulus* în adiectiv: „le Dace Apulien" în loc de „l'Apulus dacique".

Aplicarea unui epitet de naționalitate către un oraș este mai-mai fără exemplu în literatura latină, ca și-n cea modernă, căci o urbe aparține în regulă unei singure națiuni, încît n-are nevoie de a mai fi definită prin asemeni calificative; pe cînd cursul unui fluviu, din contra, cele mai multe ori fiind stăpînit în lungul său de către un șir de popoare diverse, se justifică necesitatea unei lămuriri.

Mai pe scurt, *dacius Apulus* ar fi un anormal pleonasm, de vreme ce Apulul era numai dacic; *dacius Alutus* este o expresiune foarte normală, fiindcă putea să fi fost și *geticus Alutus*, mai ales în poezie, întocmai după cum Lucan și chiar Ovidiu întrebuințează mereu *Scythicus Hister*[3];

4. Orașul Apul aflîndu-se în Transilvania, nu înțelegem în ce feli s-ar fi putut pune în legătură cu Pontul; „huic hosti perbreve Pontus iter",

ceea ce cadrează însă de minune cu Oltul, unit cu Marea Neagră prin Dunăre și pe unde tot atunci se începuse *hostilitas* între daci și romani;

5. Nu e de crezut că renumele orașului Apul ar fi ajuns pînă la Tibru, deoarăce romanii nu cunoșteau încă pe teritoriul dacic nici o altă localitate intermediară, și-apoi nu era nici măcar capitala Daciei;

6. Zicerea „orbe remoto" corespunde anume cu susul Oltului, *Alutus* propriu, pe cînd partea-i de jos se numea *Marisus;* deși altmintre Ovidiu, după cum văzurăm deja, socotea ca margine a lumii tot ce se afla imediat sau mediat la nord de Dunăre;

7. În cele patru versuri, pe cari le citarăm din elegia la moartea lui Drus, figurează numai numiri de fluvii: *Rin, Itarg, Danubiu.*

Oltul apare aci perfectamente la locul său: *Danubius* et *Alutus.*

O urbe, fie Apul, fie orișicare, nu încape.

Iacă de ce simțul critic cere imperios de a se admite *Alutus* pentru *Apulus;* o cere cu atît mai mult că:

8. Chiar alături se observă trebuința unei alte corecțiuni analoage: în loc de *Itargus* a se citi *Isurgis, Isurgus,* căci cel întîi nume nu ne întîmpină la nici unul dintre scriitorii antici, pe cînd despre cel al doilea noi găsim în adevăr în Floru: „*Drusus* praesidia atque custodias ubique disposuit, per Mosam flumen, per Albim, per *Visurgim*"[4];

9. Deja răposatul Bărnuț bănuia că numele orașului *Apulum* sau *Apula* are tot aerul de a fi fost impus localității de către romani în urma cuceririi Daciei[5];

În adevăr, numai în Italia noi găsim *Apulia,* Teanum *Apulum* etc.[6];

10. Mai departe noi ne vom încredința că în zilele lui Ovidiu, Strabone și Albinovan, cu un secol înainte de Traian, dacii nu pătrunseseră încă în Transilvania.

Din cele zece argumente de mai sus, numai cinci ar fi de ajuns pentru a stabili o certitudine istorică.

Așadară pasagiul întreg sună:

„Rhenus, et Alpinae valles, et sanguine nigro
Decolor infecta testis Isurgus aqua;
Danubiusque rapax, et Dacius orbe remoto
Alutus, huic hosti perbreve Pontus iter..."

Patru rîuri: două germane, Rin și Visurg; două dacice, Dunăre și Olt; două primare, Dunăre și Rin; două secundare, Olt și Visurg.

Puțin ne importă dacă autor al elegiei a fost Albinovan sau Ovidiu[7].

În ambele cazuri ea s-a scris pe la anul 10 după Crist, adecă îndată după moartea lui Drus, ceea ce ne înavuțește cu un dat cronologic precis.

Numele Oltului a fost însă cunoscut romanilor cu doi secoli și mai-nainte de Ovidiu, ceea ce se poate constata iarăși prin critică, fără ale căriia lumine ar fi rămas scîlciate, grație ignoranței vechilor copiști și neglijinței noilor editori, sute și mii de numi proprii din literatura greacă și latină.

Ceea ce Scaligerii, Casaubonii, Lipsii, Burmannii, Wesselingii Heynii, Reiskii etc., etc., etc. au făcut de mult pentru purificarea texturilor clasice în privința Europei occidentale, așternînd calea criticismului ulterior al Dindorfilor, Meinekilor și Mullerilor, trebui măcar să se înceapă o dată și pe tărîmul istoriei române.

Un fragment din Cneiu Naevius, poet roman dintre cei mai vechi, tocmai de pe la anul 250 înainte de Crist, abia cu vro doi secoli posterior lui Erodot, zice:

„Vos qui accolitis *Histrum fluvium atque Algidum*”[8]

Adecă:

„Voi ce lăcuiți lîngă fluviul Istru și lîngă Algid...”

Algidul în acest pasagiu este o enigmă.

Nicăiri, și cu atît mai puțin în părțile Dunării de jos, în laturea *Istrului* despre care vorbește Naevius, n-a existat vreodată un rîu cu acest nume.

Vrînd-nevrînd, în loc de *Algidum* cată să se pună *Alutum*.

Un munte zis *Algidus* cu un orășel omonim era în vecinătatea Romei[9], oferind copistului lui Naevius un sunet familiar, „care l-a împins a metamorfoza *Alutum* în *Algidum*, fără să-i fi venit în minte că:

1. O asemenea localitate nu se afla nicăiri afară din Italia;
2. Nici chiar în Italia „Algidus” nu este o apă;
3. Textul vorbește anume despre un rîu de lîngă Dunăre.

A preface *Alutus* în *Algidus* era cu atît mai ușor, cu cît adiectivul *Algidus*, însemnînd latinește *friguros*, se părea a fi termenul cel mai propriu a desemna un rîu din regiunea Dunării, pe care Ovidiu o numește mereu: *frigidus Ister*[10].

Rectificînd dară versul:

„Vos qui accolitis Histrum fluvium atque Alutum...”, noi dobîndim cea mai veche mențiune despre partea de sus a Oltului: *Alutus*, căci

josul acestui fluviu, mai apropiat de lumea clasică, fusese cunoscut din vechimea cea mai depărtată pînă în epoca romană sub numele de *Maris*.

Cele spuse se rezumă în următorul tabel de binomitate:

OLTUL

Alutus	Maris
(de la izvor pînă la cîmpie)	(de la cîmpie pînă la Dunăre)
În *Naevius* (250 ante Chr.)	În *Erodot* (450 ante Chr.)
În *Albinovan* (10 post Chr.)	În *Strabone* (10 a. Chr.)

Mențiunile mai proaspete ale *Oltului*, toate din primii secoli ai creștinismului, sînt:

1. În inscripțiunea traianică, pe care o vom reproduce mai la vale și care demonstră și ea, între celelalte, cum că legiunile romane la intrarea lor în Dacia găsiră deja aci numele de *Alutus*;
2. În Ptolemeu sub forma de 'Ἀλοῦτας[11];
3. Tot așa în Dione Casiu[12];
4. *Alutus* pe *Tabla Peutingeriană*[13].

51
Oltul, „rîu de aur" în limba agatîrșică

Anteroman și chiar antetracic, deoarăce pe la anul 250 înainte de Crist, cînd citim deja pe *Alutus* în poetul roman Neviu, în munții Țărei Românești lăcuia încă neamul scitic al agatîrșilor, dacii lui Berebist pătrunzînd aci abia sub Cezar, să ne întrebăm acuma: ce însemnează cuvîntul *Olt*?

„Cel întîi cunoscut din toate metalele – zice un chimist – a fost aurul. Culoarea și lucirea sa nu pot a nu atrage atențiunea sălbatecilor, și chiar a unor animali, precum sînt cioarele, corbii și alte paseri furătoare; al doilea, aproape totdauna el se găsește în stare nativă, adecă cu culoarea sa, cu lucirea, cu celelalte proprietăți ale sale fizice"[1].

Prin urmare, popoarele, imigrate în Europa din anticitatea cea mai imemorială, cunoscuseră aurul încă din epoca petrecerii lor anterioare în Asia.

Numele aurului în diverse limbi europene se resimte de această comună origine a primei cunoștințe, provenind generalmente din radicala ariană *ghar*, a străluci.

Iacă ce zice Pictet:

„Sanscritul *hirana, hiranya, harana*, aur. Zendicul *zara, zairi*, aur; *zaranya*, aurit; *zarĕmaya, de aur*. Persianul *zar, zarr*, aur; *zarîn*, de aur.

Curdicul și buharicul *zer*, aur; afganicul *zar*; oseticul *gharin*, păstrat în compozițiunea *siz-gharin*. Cu forma zendică, care substituă lui *h* pe *z*, se leagă, cu schimbarea lui *r* în *l* și adausul unui sufix, slavicul *zlato*, aur, rusește *zoloto*, polonește *zloto*, boemește și serbește *zlato*, în dialectul letic al limbei litvane *zelts*. Sufixul *t*, ca și *l* în loc de *r*, se găsește de asemenea în limbele germanice, la cari însă guturala primitivă devine *g* sau *k*: goticul *gulth*, aur; anglo-saxonul *gold*, scandinavul *gull*, vechiul teutonic *kolt* etc., de unde finlandezul *kulti*, estonicul *kuld*, laponicul *golle* și altele. În fine, grecul χρύσος, poate din χερύσος sau χερύτος, diferă numai prin terminațiune. Toate aceste cuvinte ne conduc la radicala *har*, *zar*, *zal*, *jal*, *gar*, *gal* etc. în înțeles de a străluci; și-n adevăr noi o aflăm sub forma-i cea mai veche în sanscritul *ghrĭ*, *ghar*, a străluci, de unde *ghrĭta* – strălucitor, *gharma* – lumina solară etc."[2]

Aducînd pe germanicul *gold* = *galta* și pe slavo-leticul *zlato* = *zalta*, Pictet a uitat o a treia formă, tot cu *l* și cu *t*, dar distingîndu-se prin perderea totală a consoanei inițiale.

Această omisiune e cu atît mai surprinzătoare, cu cît tocmai limba latină ne oferă un vestigiu necontestabil al unei forme *alta* cu accepțiune de aur.

Curtius, filologul cel mai circonspect, carele mai niciodată nu admite decît numai cazurile perfectamente sicure, a observat deja că din aceeași tulpină cu germanicul *gold*, cu slavicul *zlato* și cu ceilalți termeni omogeni, derivă latinul *lûtum*, în înțeles de culoare de *aur*[3].

„*Rubescere luto*" în Nemesian[4], „*lutea ardescunt* sulphura" în Ovidiu[5], „*aurora lûtea*" în Virgiliu[6], indică în adevăr foarte clar acest caracter auros al latinului *lûtum*, carele, atît prin semnificațiune, precum și prin lungimea lui *u*, diferă cu desăvîrșire de *lûtum*, lut și orice necurățenie, „amica luto sus" al lui Orațiu[7].

Lûtum a perdut nu numai pe consoana inițială, dar pînă și pe vocala *a*, pe care deși Hugo Weber crede că a conservat-o un alt cuvînt latin, anume *aluta*, citînd din Pliniu: „*auraria metalla* quae *aluta* vocant"[8], totuși pasagiul în cestiune lipsind în cele mai bune edițiuni ale nuturalistului roman, noi unii nu cutezăm a-i da vreo importanță.

Negreșit că latinul *lûtum* provine dintr-o formă mai veche *alutum*, născută la rîndul său prin perderea lui *h*, ca în *anser* din *hanser*, *olus* din *holus*, *via* din *vehia* etc., dintr-o formă și mai veche *halutum*, căci fără o asemenea gradațiune ne-ar fi imposibil a ne urca la radicala *ghar*; inițiala *a* se vede însă a fi dispărut din limbă într-un period foarte de-

părtat, astfeli că-n monumente literare ne întîmpină numai *lutum* cu adiectivul său *luteus* și cu deminutivul acestuia *luteolus*.

Necomplet la latini, *alûtum* se regăsește bine conservat afară din lumea indo-europee mai în toate dialectele turanice, în cari păstrează accepțiunea concretă de aur: *altun* la uiguri, bașkiri, nogai, chivesi și turci; *alton* la turcomani; *altân* la mesceraci, kirghizi și feliurite alte triburi siberiane; *iltân* la ciuvași; *altt* la Ieniseisk; *altan* la tunguși[9].

Fiind evidinte că turanii au împrumutat pe al lor *alt* de la ariani, cari singuri posedă radicala *ghar*, avem a constata de la cine anume dintre diversele ramure indo-europee au putut ei să contracteze acest împrumut.

Dînd la finezi peste *kult* – aur, nu e greu a conchide, prin persistința guturalei inițiale și prin vecinătatea ambelor ginți, cum că dînșii l-au luat din vechiul teutonic *kolt* – aur.

Tot așa turanii n-au putut primi pe *alt* decît dintr-o limbă ariană limitrofă, în care numele aurului perduse guturala inițială.

Prin urmare nici la inzi sau zenzi, nici la greci, slavi, germani sau celți, la cari toți această guturală inițială parte s-a păstrat intactă și parte s-a sibilat.

Alûtum italic este prea izolat și prea departe de hotarele viței turanice.

Unica soluțiune admisibilă rămîne stinsa limbă ariană a sciților, cari în regiunile Uralului și ale Mării Caspice se ciocneau mereu din cea mai înaltă vechime cu feliurite triburi turanice, astfeli că numai dînșii erau în stare să transmită acestora pe *alt*.

Agatîrșii, stăpîni primordiali ai Olteniei, au fost o simplă creangă din gintea scitică.

Iacă tradițiunea locală, culeasă de către Erodot, care, după obiceiul anticității, îmbrobodește faptul istoric într-o ingenioasă țesătură mitică:

„Agatîrs, Gelon și Scit au fost trei frați, născuți din unirea lui Ercule cu o ființă jumătate-femeie și jumătate-șarpe. Tatăl lor le lăsase un arc și un brîu, pe cari cine dintr-înșii va putea să le întrebuințeze, tinzînd arcul și strîngînd brîul, acela să domnească asupra țărei, iar ceilalți doi să-și caute un adăpost aiuri. Scit, cel mai mic dintre frați, a reușit singur în această încercare, și de la el au purces sciții. Ceilalți doi emigrînd, de la dînșii se trag agatîrșii și gelonii"[10].

Asupra acestui mit celebrul istoric polon Bandtkie observă:

„Precum fabula slavică despre cei trei frați Lech, Rus și Ceh trebui considerată ca o indicațiune adevărată despre înrudirea celor trei limbe slavice polonă, rusă și boemă, astfeli și fabula adusă de Erodot de-

spre cei trei frați Agatîrs, Gelon și Scit servă numai a constata omogenitatea de limbă la cele trei popoare agatîrși, geloni și sciți. În același înțeles tot Erodot ne arată ca frați pe părinții a trei neamuri înrudite prin limbă din Asia-Mică: Lydus, Carus și Mysus. În același înțeles în timpii mai noi fabula germană ne dă iarăși ca trei frați pe Fryso, Saxo și Bruno, din cari s-au descins frizii, sașii și brunsvicianii..."[11]

Observațiunea lui Bandtkie e atît de luminoasă, încît nu are nevoie de a mai fi amplificată.

Prin limbă agatîrșii difereau de sciții propriu-ziși ca rușii de poloni sau ca sașii de frizi.

În numele aurului deosebirea la agatîrși și la sciți a putut fi cel mult ca între *zloto* polon și *zoloto* rusesc sau ca între anglo-saxonul *gold* și teutonicul *kolt*.

La sciți aurul chemîndu-se *alt*, același termen pentru același lucru cată să fi avut și agatîrșii.

Iacă de unde provine anticul nume anteroman și antedacic al porțiunii superioare a Oltului: *Alutus*.

Oltul fiind *auros* mai cu seamă în partea-i de sus, pe unde cară cu profuziune darurile metalice ale Carpaților, epitetul de „rîu de aur" nu i se putea impune decît numai acolo de către agatîrși, pe cînd sciții cei de pe cîmpia României, tribul „plugarilor" după Erodot, ἀροτῆρες, pe cari partea de jos a acestui fluviu îi despărțea de Agatîrșie, preferau a-l numi *Maris* „hotar", deși în dialectul lor, ca și-n cel agatîrșic, aurul se chema de asemenea *alt*.

La marginea răsăriteană a vechiului teritoriu scitic, dincolo de Nipru, ni se prezintă o altă apă *Olt*, pe care analele moscovite o menționează adesea în secolul XII[12], iar o cronică polonă din secolul XIV o descrie: „magnum fluvium Tartarorum, nomine Olth, cuius latitudo extenditur ad unam leucam gallicanam, cuius impetuositas cunctos exterruit"[13]...

Acolo este „Oltul" scitic, după cum al nostru e cel agatîrșic, doi termini sincronici și omogeni exprimînd aceeași idee de r î u - d e - a u r.

52
Originea numelui „Jiu"

Să trecem la un al treilea rîu *binom*, rivalul Oltului, maiestuosul Jiu, carele și el sparge Carpații pentru a străbate la noi din Transilvania și după numele cărui întreaga Oltenie se zicea cîteodată în crisoave: „banat al Jiului"[1].

„Asta e țara cea roditoare,
Asta-i cîmpia cea zîmbitoare,
Ce-ntîi pe dînsa holde-auresc;
Asta-i ținutul de vechi costume;
Care e mîndru de al său nume,
Ce Oltul, Jiul, rotind în spume,
Ca sentinele îl ocolesc!"[2]

Forma poporană actuală a acestui nume este *Jiu* și *Jii*; forma străină, trecută în celelalte limbe prin canalul germanilor, este *Shyl* sau *Schil*; forma română veche, înregistrată în urice începînd de prin secolul XV, este *Jilŭ* și *Julŭ*[3], ceea ce probează că vocala de mijloc, intermediară între *i* și *u*, era *î*.

Din numele cel vechi al *Jiiului*, neavînd sonul palatal *j* germanii făcură *Schil*, reținînd foarte corect restul cuvîntului; iar românii, după cunoscuta proprietate a limbei noastre, o proprietate însă despre care nu se găsește nici o urmă pînă la jumătatea sutimii XV[4], au muiat pe finalul *l*: din *Jîlŭ – Jîiŭ*.

De unde va fi luat d. Bolliac că Jiul este „le *Gilid* (!) des Romains"[5], nu știm; probabilmente, venerabilul arheolog confundă aci, după cum o făcuseră și alții mai-nainte, Jiul oltean cu rîul *Gilfil* din Iornande[6] sau *Gilpit* din geograful Ravenat[7], nebăgînd de seamă că acest Gilfil sau Gilpit se afla lîngă actualele rîuri transcarpatine Criș și Mureș[8], încît nu se potrivește deloc cu Jiiui nostru.

Neștiind din texturi cum se chema în anticitate importantul rîu oltean, nu urmează încă imposibilitatea de a n-o putea afla de aiuri pe o cale științifică nu mai puțin sicură.

Metodul analitic cere mai întîi de toate de a se cerceta după putință dacă sonul *j* la începutul *Jiului* este primordial sau numai vechi.

Cu alte cuvinte, trebui să definim valoarea genetică a inițialului Ж în vorba poporului român; zicem: „în vorba poporului român", căci limba cultă poate fără nici un inconveninte să-l suprime cu desăvîrșire, înlocuindu-l în maioritatea cazurilor prin *dj* (*ge, gi*) ca la italiani[9], uneori excepțional prin *i* ca în *mai* din *majus*, sau prin *s* denaintea unei consoane, bunăoară *vrasbă* pentru *vrajbă*.

Toate vorbele de origine slavică cu Ж în cap au conservat la noi întocmai sonul pe care-l au la slavi în prototipurile lor: *joardă, jitniță, jale* etc.

Această ecuațiune însă n-ar fi nicidecum exactă în privința vorbelor române provenite din alte fîntîne decît acea slavică.

Drept probă, iacă un tabel:

Жug, latinește *iugum*, după cum se citește în inscripțiuni și-n cele mai vechi manuscripte[10];
Жoi, latinește *Jovis*;
Жos, latinește *deorsum*;
Жude, latinește *iudex*;
Жoc, latinește *joco*;
Жumătate, latinește *dimidietas*;
Жune, latinește *iuvenis*;
Жunghi, latinește *iugulum*;
Жur, latinește *iuro*;
Жale, planta *salvia*;
Жold, medianul *soldum*, latinul *solidum*[11];
Жeț, latinește *sessus*, în greaca bizantină σέντζος[12];
Жac sau *jaf*, de unde *a jăcui* și *a jăfui*, din medianul *sac*[13];
Жubră, adecă abces, grecește σαπρός, σαπρία, σηπεδών, de la σήπω;
Жemlă, nemțește *Semmel*;
Жeliță, ungurește *szellö* (citește *sellö*);
Жemlugă, peștele *salmo*;
Жigă, la românii de peste Carpați numele *Sigismundus*;
Жigărit, ungurește *szigor* (citește *sigor*);
Жumalț, italianește *smalto*, nemțește *schmelz*...

De două ori avem *j* = *d*, de șapte ori *j* = *i*, și de zece ori *j* = *s*.

După știința filologică tranzițiunea lui *s* în *j* fiind posibilă numai prin intermediul unui *z*, astfeli că *smalt* bunăoară a trebuit întîi să devină *zmalt* și apoi *jmalț*, se pot da aci trei urme de această trecere prealabilă a lui *s* în *z* la români: *zachar* din *saccharum*, *zer* din *serum* și *zeghe* din *sagulum*.

Înrudirea derivatului român *j* la începutul vorbelor cu un primitiv *s* ne ajută a descoperi sorgintea numelui topic *Jilŭ*, al căruia prototip este *Sil*

Pictet rennoadă la o temă *sil* anticul rîu *Silis* din provincia venețiană, rîul *Silarus* din Galia Cisalpină, și totodată mai multe ape *Sala*, *Salia* și *Saale* din Spania și Germania[14].

În adevăr, mai în toate limbele vechi ale Europei termenul *sal*, cu formele sale regularmente scăzute *sil* și *sul*, exprimă ideea de apă.

La celții din Irlandia verbul *silim* însemnează a curge, iar substantivul *sal* – spumă și mare.

Latinește *salum* este de asemenea luciul mării și chiar valurile unui fluviu, bunăoară în versul lui Stațiu:

„Amnis ut incumbens longaevi robora pontis
Assiduis oppugnat aquis: jam saxa fatiscunt,
Emotaequa trabes: tanto violentior ille,
Saevit enim majore *salo*..."[15]

Latinul *insula* și germanul *Insel* nu sînt decît *in-sala*, adecă „în apă"[16]; tot precum elenicul νῆσος – insulă vine de la σνα – a curge[17], sau slavicul *ostrov* – insulă, din *stru* – a curge[18].

Cu *insula* sau *Insel* concoardă și numele litvan al insulei: *sala*[19], iar în vechiul dialect stins pruso-litvan *salus* însemna moină sau baltă[20].

Toate acestea și altele omogene provin din radicala indo-europee *sal* sau *sar*, a curge, conservată mai cu seamă în limba sanscrită cu o mulțime de derivate analoage: *sara* – lac, *sarit* – fluviu, *sala* sau *salila* – apă etc.

Pliniu ne spune că sciții numeau *Silis* două mari rîuri ale lor, Donul în Europa și Iaxartul în Asia: „Tanain ipsum Scythae Silin vocant"[21], și mai la vale: „includente flumine Iaxarte, quod Scythae Silin vocant"[22].

Și la sciți dar termenul *sil* avea accepțiunea generică de *apă* sau de *fluviu*.

O dată zise acestea, după ce demonstrarăm mai întîi că forma cea veche a Jiului nostru a fost *Sil*, mai trebui oare vreun comentariu?

Dar o probă mai decisivă decît toate se conservă pînă astăzi în limba română.

53
Cuvîntul dacic „sil" în limba română

Reproducem din d. Ion Ionescu un prețios pasagiu relativ la idrografia Mehedințului:

„Trecînd dealul sau culmea cea mai înaltă a văii sau a luncei Motrului, dăm peste o mulțime de *păraie cari se numese jelțuri*. Satele din j e l ț u r i sînt toate situate lîngă albiile păraielor. În valea de la Runcurel începe un j e l ț, care se duce și dă prin luncă la Mătăsaru. Între culmea Motrului și lunca Mătăsarului sînt văile prin cari trec j e l ț u r i l e. Toate văile și luncele sînt ocupate de ogoarele cele mai fertile ale locuitorilor din satele Miculești, Tihomir, Cozmănești, Slăvilești, Sura; iar la Șac j e l ț u l de la Miculești dă în j e l ț u l de la Mătăsaru. J e l ț u l de la Mătăsaru se pogoară în jos pe la Drăgotești și se unește cu cel de la

Miculești. J e l ț u r i l e aceste minunate se pot asemăna cu numeroase nervure ale unei frunze, căci nervure sînt apele cu luncele lor cele fertile. Dealurile sînt coperite cu păduri ce înfrumusețează coastele și văile prin cari trec j e l ț u r i l e. Verdeața și activitatea vegetațiunii este întreținută numai de umezeala j e l ț u r i l o r. Ce ar fi cînd apa din j e l ț u r i s-ar scoate și cu dînsa s-ar iriga luncele? Ar fi un spetacol unic și pe care nu l-am văzut încă nicăiri, cu toate că am călătorit, și încă pe jos, numai în Elveția de două ori, și am văzut multe și minunate țăre în occidentul Europei ca și-n orient, și în Asia-Mică, unde sînt peisagele cele mai pitorești și mai frumos înzestrate de natură. În j e l ț u r i l e din județul Mehedinț pe lîngă matcele lor sînt și alei de copaci; lîngă matcă și pe albia văii sînt ogoare; la poalele dealurilor văilor sînt situate satele cu case între livezi de pruni și de tot feliul de pomi roditori ce merg pînă sub sprînceana dealurilor. Din dreptul Mătăsarului peste deal se începe valea în care sînt satele Buhurel, Negomir, Ursoaie, Artan și Rac. Apa ce trece prin această vale se numește j e l ț și merge pînă la Borești, unde se împreună cu mai multe j e l ț u r i ce vin din văi și merg toate la Ionești de se varsă în Jii"[1].

Jelț, această caracteristică denumire curat olteană a păraielor, pe care în deșert o veți căuta în restul Munteniei, în Ardeal sau în Moldova, ne oferă o formă modernizată a cuvîntului.

Nu mai departe decît în secolul XVI se zicea încă *jilț*, pe cînd tot atunci Jiul se chema *Jil*.

Într-un crisov de la Alexandru Mircea din 11 iuliu 1571, privitor la satul Turcenii din districtul Gorj, noi citim:

„Au fost dat ei cu sufletele lor lui Zacharia și cetei sale moșia în Turceni *pe jilț în sus*, iar moșia lui Maniu și Stan este jumătatea cea *pe jilț în jos*"[2].

Și mai departe:

„Hotarul să se știe *de la gura jilțului*"[3].

În acest important document termenul jilț se repetă de cinci ori.

Astfeli vorba dacică *sil*, devenită *jil* printr-o lege de preferință a fonetismului român, după cum am văzut în paragraful precedinte, trăiește pînă-n momentul de față în Oltenia, și-apoi numai acolo, în deminutivul *jilț*, contras din *jiluț*, prin perderea lui *u* ca în *usc* din *usuc*.

Jil, rîu; *jilț*, părîu; iacă o legitimă posteritate directă a *silului* dacilor.

Și cîte mai sînt altele, menite a se dezmormînta din limba română cu încetul de către știința istorică, cu toate pedecele ce-i pune în cale

pedantismul unor închipuiți filologi, cari înlătureazã orice nu li se pare a fi destul de *ciceronian* în graiul nostru, uitînd cu naivitate că o limbă, ca și un individ, se naște dintr-un tată și o mumă, nu dintr-un fantastic androgin.

Înainte de a trece la cellalt nume al Jiului, să ne oprim o clipă asupra unor rîuri omonime.

54
Unde a fost districtul de Jaleș din secolul XIV?

Un părîu numit *Jaleș* din județul Gorj se citește deja în diploma mirciană din 1387[1], iar actul confirmativ de la împăratul Sigismund din 28 octobre 1429 ne spune și mai lămurit că pe malul acestui rîuleț se află satul Arcanii[2], care în realitate există acolo pînă astăzi, încît nu mai rămîne nici o îndoială că *Jaleșul* din 1387 și 1429 este identic cu actualul *Jaleș*.

După numele acestui părîu însuși districtul Gorjului în aceleași două documente se cheamă „județ de *Jaleș*".

La prima vedere se pare curios cum de s-a botezat o regiune întreagă după numele unui rîuleț fără nici o însemnătate, cînd știm că nemic nu poate fi mai secundar și mai terțiar decît părîul gorjean Jaleș, un biet afluinte al părîului Suhodol, carele la rîndul său se varsă în părîul Bistrița, tributar iarăși al părîului Tismana, tot din părîu în părîu!

Dar sînt oare mai respectabile părîul Covurlui sau părîul Tutova, după cari se cheamă două importante districte din Moldova?

Singura obiecțiune ce ni s-ar putea face este că satele Ploștina, Cireș și Leurda, menționate în diploma sigismundiană ca făcînd parte din „județul de Jaleș", aparțin astăzi Mehedințului, nu Gorjului.

Da, însă ele se află anume la marginea dintre Mehedinți și Gorj, încît nu trebuia după secolul XV decît o mică modificare administrativă pentru a le lua de la unul și a le da celuilalt.

Tot astfeli satul oltean Cumanii la Dunăre nu mai departe decît sub Matei Basarab era documentalmente al Mehedințului[3], pe cînd astăzi face parte din districtul Dolj[4].

Totul probează că-n vechime districtul mehedințean se întindea mai mult decît acuma de la vest spre ost, adecă călca peste Dolj, și mai puțin decît acuma de la sud spre nord, adecă era călcat de Gorj.

Aceasta se confirmă pe deplin prin mapa Olteniei, executată de către armata austriacă la începutul secolului trecut și unde sînt indicate hotarele tuturor districtelor[5].

Iacă de ce, încă o dată, „județul de *Jaleș*" din epoca lui Mircea cel Mare este Gorjul, al căruia nume actual *Gor-Jiu* înseamnă slavonește „Jiul-de-sus", după cum *Dol-Jiu,* numele învecinat al districtului craiovean, vrea să zică tot slavonește „Jiul-de-jos".

O nouă probă, din cele nenumărate, cum că slavizarea nomenclaturei a fost la noi un simplu efect modern al influinței culturale a cirilismului, iar nicidecum al unui vechi amestec corporal cu slavii!

55
Originea cuvîntului „Jaleș"

Prima silabă a numelui *Jaleș* este evidamente *sal,* cu aceeași rațiune cu care *Jil* e *sil,* ambele numi oferindu-ne două derivate colaterale din radicala ariană *sal,* a curge, din care provine accepțiunea substantivală de „rîu".

Este mai anevoie a limpezi a doua jumătate a cuvîntului Jaleș: sufixul *-eș.*

El ne întîmpină de asemenea în alte numiri locale, ca fluviul *Argeș,* părîul *Bràteș* din Neamț și lacul *Bràteș* din Covurlui, muntele *Còrneș* din Gorj, *Gòeș* și *Bùteș* din Argeș, *Pàndeș* din Dîmbovița, *Gùreș, Bàbeș* și *Gròteș* din Prahova, *Spèdeș* din Buzău etc., apoi în numi personale ca *Ràreș, Scàfeș, Pèneș, Oreș, Vèrdeș, Bòldeș, Ràcleș, Màreș* și altele; în fine, în vorbe ca *gàleș, frùnteș, oacheș, trùpeș, lèneș* și așa mai departe, toate cu accentul pe penultima silabă.

În limba maghiară sufixul *-es* (citește *-eș*) formează regularmente adiective determinative: *egyenes, pénzes, beteges, részeges, öreges, nemes* etc., și este cert că ungurii nu l-au împrumutat prin vecinătate de la români, căci el se află și-ntr-o altă limbă fineză foarte depărtată, anume la laponi [1]; dar trebui oare să conchidem de aci viceversa, că *-eș* ar fi la noi totdauna un maghiarism întocmai după cum *-nik* este totdauna un slavism sau *-giu* un turcism?

Cu alte cuvinte, nește termeni ca „Argeș", bunăoară, cari oferă toate indiciile unei înalte vechimi, să fie posterioare în limba română venirii ungurilor în Panonia în secolul X?

Există un mijloc decisiv de a răspunde la această întrebare.

Ca posteritate directă a tracilor, arnăuții sînt de același neam cu dacii, fără ca totuși la coastele Albaniei să fi lăcuit vreodată ungurii.

Ei bine, în limba albaneză radicalele verbale formează prin sufixul *-ës,* cu accentul pe penultima silabă ca și la români, pe cînd la un-

guri el poate fi și pe silaba antepenultimă, termeni substantivali și adiectivali ca:

mbïelës, sămănător, de la *mbïel*, seamăn;
mbylës, acoperiș de la *mbyl*, închei;
nëmës, blăstămător, de la *nëm*, blastem;
prișës, corupător, de la *priș*, corump;
rïepës, calău, de la *rïep*, despoi;
hapës, cheie, de la *hap*, deschid;
hekïës, suferind, de la *hekï*, trag etc.

Cîteodată între radical și sufix se intercalează o consună, ca în:

pimës, bețiv, de la *pi*, beau;
hamës, mîncău, de la *ha*, mînc;
perghïonës, spion, de la *perghïoig*, pîndesc etc.

Uneori în locul consunei figurează vocala de legătură *e*, ca în:

rëmbees, hoț, de la *rëmboig*, răpesc;
malëkees, popă, de la *malëkoig*, afurisesc;
këmbees, zaraf, de la *këmbeig*, schimb;
këndees, cîntăreț, de la *këndeig*, cînt, etc.

D. Hahn constată un singur caz în care sufixul *-ës* este secundar, adecă se adaugă nu cătră o radicală verbală, ci la o temă nominală: *vëndës*, pămîntean, de la *vënd*, loc[2].

Albanezul *-ës* nu este decît sufixul arian primar *-as*, carele în maioritatea cazurilor cere accent pe penultima silabă, adesea pe ultima, niciodată pe antepenultima.

Acest sufix în limba sanscrită formează:

α. Numi abstracte neutre ca:

tàras, răpeziciune, de la *tar*, a străbate;
ràhas, taină, de la *rah*, a uita;
çàvas, putere, de la *çu*, a mări etc.

β. Apelative neutre ca:

çràvas, ureche, de la *çru*, a auzi;
cïêtas, spirit, de la *cit*, a cugeta;
pàyas, apă, de la *pî*, a bea etc.

γ. În dialectul vedic, prin trecerea accentului pe sufix, adiective ca:

tarás, iute, de la *tar*, a străbate;
tavás, forte, de la *tu*, a mări;
apás, activ etc.

În limba litvană sufixul *-as* scade la *-es* ca și la albanezi, mai lungindu-se printr-un *ia* complementar:

edesĭa, mîncare, de la *ed*, a mînca;
deghesĭa, august, de la *deg*, a arde;
debesĭa, nor etc.

Lăsăm la o parte tranzițiunile sufixului *-as* în limbile elenă, latină, celtică, gotică, slavică etc., în cari toate el se manifestă mai mult sau mai puțin în diverse forme scăzute[3].

Avem acum a stabili o distincțiune foarte esențială.

În limba maghiară sufixul *-es* este eminamente secundar, unindu-se adecă numai cu teme nominale.

În limba albaneză ca și-n toate celelalte de tulpină indo-europee, sufixul *-es* este aproape exclusivamente primar, legîndu-se cu radicale verbale.

În limba română sufixul *-eș* e cele mai de multe ori secundar, ca în *trupeș* de la *trup*, *leneș* de la *lene*, *corneș* de la *corn* etc., fiind prin urmare de origine maghiară, cu atît mai mult că unele vorbe sînt identice în totalitatea compozițiunii, de pildă *chipeș* – *képes*; ne întîmpină însă din cînd în cînd, pe de altă parte, sufixul primar *-eș* tocmai în termenii cei mai vechi din nomenclatura topografică, de exemplu *Argeș* de la o radicală *arg*, *Pandeș* de la o radicală *pand* etc., cari toate, departe de a prezinta ceva unguresc, denunță o antică proveniență dacică, nediferind întru nemic de formațiunile albaneze cu *-es*.

De această din urmă natură este și numele Jaleșului.

Jaleș corespunde din punt în punt sanscritului *sal-as*, apă, format prin sufixul *-as* din radicala *sal*, a curge.

56
Rîul „Gilort"

Pe lîngă *Jîl* sau *Silis* și *Jaleș* sau *Salas*, Oltenia mai are Gilortul, un însemnat afluinte al Jiului și-n a căruia primă silabă deja d. Vaillant recunoscuse pe *Jîl*, dar s-a încurcat asupra *ortului*, derivîndu-l din latinul *ortus*, început.

Ca și *Jîl*, acest misterios *ort* poate fi descoperit numai într-un strat limbistic anterior pe teritoriul nostru cuceririi romane; din fericire, graiul român a conservat în adevăr o vorbă, o vorbă mai rămasă astăzi în cînturile poporane cele mai arhaice, care poate să ne conducă la o serioasă soluțiune, fără ca să fim constrînși ca d. Vaillant a face din Gilort pe tatăl Jiului: „Gilliortus".

Vorba în cestiune este: „*ortoman*", al cării înțeles apare foarte limpede în următorul pasagiu al baladei *Mieoară*:

„Și se sfătuiră
Pe l-apus de soare
Ca să mi-l omoare
Pe cel moldovean,
Că-i mai *ortoman*,
Și-are oi mai multe,
Multe și cornute,
Și cai învățați,
Și cîni mai bărbați..."[1]

Sau în balada *Balaurul*:

„Cel viteaz de *ortoman*
Izbea negrul dobrogean,
Și cu pala lui cea nouă
Tăia bălaur în două..."[2]

Ortoman se descompune în *orto* și *man*.

Man, germanul *mann*, celticul *mon*, sanscritul *manus* și *manu*, om, ne întîmpină în limba română ca final acolo unde se cere a se da mai multă vigoare fondului expres în prima parte a cuvîntului, adecă a face ideea mai *bărbată*; astfeli din *gog*, prost, *gogoman*, și mai prost; din *hoț*, bandit, *hoțoman* și mai bandit; din *marghiol*, glumeț, italianește *mariolia*, neogrecește μαργιολία, *marghiloman*, și mai glumeț etc.

Același rol joacă în alte vorbe române finalul *-andru*, elenicul ἀνδρός, din indo-europeul *nara* = *anra* cu intercalarea eufonică a lui *d* întocmai ca în francezul *gendre* din *gener*, sanscritul și zendicul *nar*, celticul *nerth*, sabinul *nero*, albanezul *nïeri*, adecă iarăși om sau bărbat ca și *man*; bunăoară: *flăcăiandru*, ce de mai *flăcău*; *copilandru*, ce de mai *copil* etc., iar într-un basm poporan foarte vechi: *seteșandru*, ce de mai *setos*; *chitaciandru*, ce de mai *iute*; *fălcășandru*, ce de mai *fălcos*[2].

Man și *andru* n-au putut rămînea în graiul nostru decît de la daci, unicul strat primordial peste care se suprapusese imediat elementul latin.

Man în cuvintele române compuse fiind o simplă întărire cată dară să cercetăm valoarea lui *orto*, în care se coprinde simțul fundamental al vorbei *ortoman*.

Acest *orto* este cu totul nedependinte de grecul ὀρθός drept, a căruia formă dorică βορθός[4] corespunde arianului *vardha*[5], de unde anevoie se poate deduce tema *orto*, evidamente născută, ca și *Olt* din *Alt*, dintr-un prototip *arta*.

Erodot zice că numele cel antic al perșilor a fost Ἀρταῖαι și că-n limba lor cuvîntul *arta* însemna ceva mare, μέγαν[7].

Lexicograful Esichiu este și mai explicit:

Într-un pasagiu el ne spune că vorba *arta* avea persianește trei înțelesuri: mare, μέγας; luminos, λαμπρός; viteaz: Ἀρταῖοι, οἱ ἥρωες παρά Πέρσαις[8].

Într-un alt loc mai adauge că forma *artạd* însemna la perși „drept": Ἀρτάδες, οἱ δίκαιοι, ὑπὸ Μάγων[9].

Mare, luminos, viteaz, drept, iacă dar un bogat grup de accepțiuni ale termenului *arta* în antica limbă persiană, toate foarte apropiate de ceea ce exprimau dacii prin *orto*.

Rawlinson a adunat din fîntîne clasice următorul registru de numi proprii medo-persice coprinzînd cuvîntul *arta*, pe cari nu i-a fost greu a le explica cu ajutorul limbei zendice:

Artabardes, din *arta* și *vĕrĕto*, celebru: foarte celebru;
Artabarzanes, din *arta* și *berez*, strălucit: foarte strălucit;
Artachaeus, din *arta* și *hakhá*, amic: foarte amical;
Artapatas, din *arta* și *paiti*, domn: mare domn;
Artasyras, din *arta* și *sura*, soare: luminos soare;
Artaxerxes, din *arta* și *khșatra*, rege: mare rege;
Artochmes, din *arta* și *takhma*, tare: foarte tare etc.[10]

În limba zendică *arta* ne apare sub formele colaterale: *areta*, ceva perfect; *aretha*, lege; *ereta*, înalt; *erethé*, dreptate; *erethwa*, adevărat etc.

Cuvîntul *arethamant*, drept, legal[11], reproduce pînă și partea finală din al nostru *ortoman*, pe care-l regăsim de asemenea în numele propriu persian *Artamenes*.

Din limbele eranice moderne, tot aci aparțin armeanul *ardar* și oseticul *aldar* în înțeles de stăpîn[12], iar Pictet reduce la aceeași temă pe

celto-irlandezul *art*, nobil[13], și Curtius pe grecul ἄρτι, drept, pe ἀρετή, forță, pe ἀρι în ἄριστος, cel mai bun etc.[14]

Am mai putea menționa pe modernul persian *ard*, voinic.

Toate acestea ne readuc la „orto-manul" român.

Orto, primitivamente *arta*, implicînd ideea fundamentală de ceva bun, drept și viteaz totodată, adecă un complex ce s-ar putea traduce prin „voinic", finalul *man* vine de mai întărește această noțiune, astfeli că *ortoman* vrea să zică: „foarte voinic".

Dar constatîndu-se antica existință și nuanțele de semnificațiune ale cuvîntului *ort* conservat chiar în limba română după cum constatarăm în același timp tot în limba română cuvîntul *jil*, ce este oare *Gilortul*?

Compus din *sil-arta*, el însemna în limba dacică „rîu voinic", un epitet ce i se cuvenea pentru natura cursului său, care – după observațiunea ingenierului Kopystynski – „face multe și mari curbături și, cînd crește, nomolește tot împrejur"[15].

57
Rîulețul „Giomartil"

Tot în Oltenia se mai află o apă purtînd un nume dacic analog cu al Gilortului.

E *Giomartil*, un părîu ce curge prin districtele Dolj și Romanați, vărsîndu-se în Olteț.

Gĭo, adică *Giŭ*, reprezintînd pe dacicul *sil*, avem de lămurit numai finalul *martil*.

Pictet a constatat existința unei radicale indo-europee *mart* în înțeles de „vioi", de unde persianul *mart* – viu, celto-irlandezul *marthaim* – a trăi și *mart* – vacă, latinul *martes* – jder, germanul *marder* etc.[1]

Cuvîntul *martil*, identic prin elemente formale cu germanul *marder*, ar putea fi un membru dacic din același grup, denotînd un prototip *martira*, din radicala *mart* și sufixul *-ra*.

Părîul *Giomartil*, adecă *Sil-martira*, ar fi în acest caz rîu-vioi, întocmai după cum Gilortul, adecă *Sil-arta*, este rîu voinic.

Semnificațiunea termenului *martira* rămîne însă docamdată dubioasă, în așteptare de a i se găsi o urmă decisivă în limba română sau în acea albaneză, cari amîndouă sînt în privința graiului dacic ceea ce e coptica pentru descifrarea ieroglifelor sau persiana pentru monumentele zendice.

Tot ce se poate spune cu certitudine este numai atîta că numele părîului *Giomartil* coprinde în sine elementul *sil* – rîu, și un alt element neprecizat încă *martira*...

58
Numele Jiului în Ptolemeu

Numele dacic al Jiului *Sil* ne-a împins pe nesimțite a cerceta nomenclatura congeneră a Jaleșului: *Salas*, a Gilortului: *Sil-arta* și a *Giomartilului*: *Sil-martira*, toate în Oltenia.

Puntul la care trebui să revenim după această lungă excursiune este duplicitatea nominală a Jiului.

Pe lîngă *Sil*, păstrat în gura poporului nostru și care cată să fi fost numele părții superioare a Jiului, căci nu pe cîmpie, ci în regiunea muntoasă se operase amestecul elementului latin cu cel dacic dînd naștere naționalității române, acest fluviu mai purta tot atunci în porțiunea-i de jos un alt nume, ce se află înscris peste puțin după cucerirea Daciei în prețioasa compilațiune a lui Ptolemeu.

Imediat spre apus de Olt și imediat spre răsărit de Temeș, în mai multă apropiare de cel întîi, geograful alexandrin face a se vărsa în Dunăre, nu departe de gura rîului Cebru de pe malul opus al Bulgariei, un fluviu în care deja Ukkert a recunoscut pe al nostru Jiu[1].

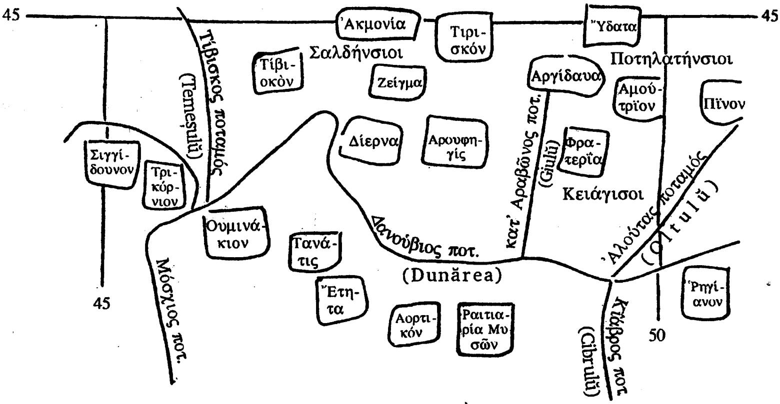
Ptolemeu, după toate edițiunile, îl numește Ῥαβών; dar toate manuscriptele, de altă parte, ne autoriză cu același drept de a citi Ἀραβών, căci atît în text precum și pe mapă acest cuvînt figurează nedespărțit de prepozițiunea elizibilă κατὰ, astfeli că denaintea textului καταραβωνοςποταμου depinde de la perspicacitatea editorului de a preferi pe κατ' Ἀραβῶνος ποταμοῦ sau pe κατὰ Ῥαβῶνος ποταμοῦ[2], adecă: „către rîul Arab" sau „către rîul Rab", una din două.

Arab sau *Rab*, oricum să fie, vom dezbate aiuri originea și semnificațiunea acestui nume; aci docamdată ne mărginim a constata că așa se cheamă Jiul în Ptolemeu.

Pentru a preveni în astă privință orice controversă, iacă în facsimile bucata olteană a Daciei după codicele vatopedian din secolul XII, cel mai vechi manuscript cunoscut al operei lui Ptolemeu.

Acolo dar unde se descarcă în Dunăre, Jiul se chema *Arab* sau *Rab*, numele ce-i dederă probabilmente învecinații misi de lîngă Ραιτιαρία Μυσῶν, făcîndu-l apoi cunoscut grecilor, prin intermediul cărora va fi ajuns pînă la Ptolemeu; mai încolo în munți acest fluviu se zicea *Sil*,

transmițîndu-se cuvîntul prin moștenire de la daci la români și persistînd pînă-n zilele noastre.

59
Concluziunea despre fluviile binome din Muntenia

În paragrafii precedinți ne-am încredințat că:

1. Dunărea din vechimea cea mai cănuntă a purtat două numi: *Ister* de la gură pînă la Olt, adecă în regiunea cîmpeană, și *Danubius* de la Olt în sus, unde-și sparge lîngă Orșova un drum între Balcan și Carpați;

2. Oltul avusese iarăși două numi: *Maris* pe șes, *Alta* în munți;

3. Jiul de asemenea se chema *Arab* sau *Rab* în partea-i inferioară, pe cînd locuitorii zonei de sus îl cunoșteau sub numele de *Sil*;

4. În fine, după ce demonstraserăm mai denainte că Argeșul se numea *Marisca* pe cîmpie, am arătat apoi în treacăt anticitatea celuilalt nume al său, *Argas*, asupra căruia vom avea a vorbi pe larg mai departe în monografia urbilor și carele nu încăpea aiuri decît la cursul superior al acestui fluviu.

Ister – Danubius, Maris – Alta, Arab – Sil, Marisca – Argas, iacă dar o bogată binomitate fluvială, din care însă românii nu cunosc decît numile cele curat muntoase: *Dunăre* și nu Istru, *Olt* și nu Maris, *Jii* și nu Arab, *Argeș* și nu Marisca, ceea ce probează încă o dată că naționalitatea noastră se născuse exclusivamente pe plai, de unde s-a pogorît pe șes cu mult mai tîrziu, avînd deja o limbă formată.

Față cu acest tabel binominal se mai naște o nouă întrebare.

Afară de Dunăre, care aparține așa-zicînd Europei întregi, celelalte trei fluvii ale noastre cîte cu două numi, Oltul, Jiul și Argeșul, se află toate în jumătatea cea occidentală a Țărei Românești.

De ce oare să nu fi fost tot așa de binome rîurile ceva mai orientale, mai cu seamă Dîmbovița și Ialomița?

Problema fiind dintre cele mai interesante, sîntem datori a-i acorda un moment de atențiune.

60
De unde și pînă unde au locuit slavii în Muntenia

Rîul cel mare *Dîmbovița*, rîulețul *Dîmbovnic* ce se varsă în Neajlov, părîul *Dîmb* din Prahova și părîul *Dumbrăveni* din Tutova, toate derivă din tema slavică *dîmb*, avînd semnificațiunea de stejar, de unde limba română are *dumbravă* (quercetum Eichenwald) și *dumbravnic* (melissophyllum, Waldmelisse)[1].

Tot de acolo mai avem noi *dîmb* (collis, Hügel), căci verbul *dubiti* sau *dìmbiti* înseamnă la slavi a sta în sus, *erectum stare*, ceea ce se aplică dopotrivă către un arbore și către o movilă[2].

Lăsînd însă la o parte accepțiunile cele secundare, vorba *dîmb* exprimă în toate dialectele slavice, vechi și nouă, ideea principală de *stejar*.

D. Bolliac zice într-un articol:

„Pentru ce *apele verzi* ale Dîmboviței se cheamă *Dîmboviță* vor spune-o norocitii generațiunilor viitoare"[3].

Fără a aștepta moartea generațiunii prezinți, noi vom răspunde de pe acum venerabilului nostru arheolog că apele cele verzi ale Dîmboviței se cheamă Dîmbovită tocmai pentru că slavilor de pe la începutul evului mediu, ca și d-lui Bolliac mai deunăzi, ele se păruseră *verzi*.

Dîmbovița se descompune în trei părți constitutive egalmente slavice:

1. Radicala *dîmb*, stejar;
2. Dezinința adiectivală *va*: *dîmbo-va*, prin care cuvîntul ia înțelesul de „a stejarului", adecă „foaie de stejar";
3. Sufixul *-ița*, generalmente deminutiv, aci totuși semnalînd numai substantivarea adiectivului *Dîmbova*, ca și-n o mulțime de alte cazuri de numi proprii locale, culese de d. Miklosich[4].

Dîmbovița cea verde, după cum o numește d. Bolliac, nu este filologicește altceva decît o „foaie de stejar", iar nicidecum un Mesia al

generațiunilor viitoare, sau vro imaginară vorbă latină *Ambaevites*, „două vițe", după cum își închipuia un respectabil filoromân[5].

Să trecem la *Ialomița*.

D. Bolliac, pe care ne place a-l cita de cîte ori este în joc observațiunea exterioară a lucrurilor, ne spune:

„Cine poate zice că Ialomița nu este cea mai *galbenă* gîrlă ce avem în țara noastră?"[6]

D-sa rătăcește însă cînd iese din familiara sferă a impresiunilor de pe natură, adăugînd că ar fi citit în nește crisoave de pe la 1600 chiar numele de *Galbena* și că însăși vorba Ialomiță ar deriva din γιαλὸ doric (!) și din *mita*, „galben într-un dialect celt" (?)

D-sa rătăcește, căci:

1. În istorie nu se vorbește cu „foiletînd prin crisoave găsesc", după cum se exprimă d-sa, ci se indică datul cronologic al documentului și locul numerotat unde se află;

2. Nu numai pe la 1600 acest rîu purta actualul său nume, dar încă la 1387, într-un crisov al monastirii Nucetul, unde Mircea cel Mare dăruiește călugărilor toate bălțile pînă la gura *Ialomiței*: „dori do ustïe *Ialovnitzi*"[7];

3. Dacă *Ialomița* s-a născut dintr-o închipuită limbă mixtă celto-dorică din anticitatea cea mai depărtată, apoi uricarii români de pe la 1600, cari nu știau nici doricește, nici cu atît mai puțin celticește, cum oare să fi putut ghici atît de bine că acea construcțiune verbală vrea să zică „Galbenă"?

Astfeli, din toată teoria d-lui Bolliac numai culoarea *galbenă* a Ialomiței rămîne în picioare, rîurile diferind în adevăr adesea prin nuanțe, fie din cauza compunerii geologice relative a albiilor, fie din a diversei nature sau dispozițiuni a malurilor, fie din a materialului de aluviune ce cară.

Noi am văzut mai sus că Dîmbovița, deși verde, totuși nu s-a numit *verde*, ci numai prin asociațiune de idei cu verdeața s-a zis „foaie de stejar".

Tot așa Ialomița, în loc de a se zice *galbenă*, și-a căpătat un nume după o altă proprietate a sa mai pronunțată, care poate să fie cu *gălbeneață* într-o relațiune foarte indirectă.

Dacă popoarele ar chema toate rîurile lor numai d-a-dreptul după culoare, vocabularul idrografic ar trebui să fie foarte scurt, deoarăce numărul culorilor propriu-zise este de tot mărginit.

Forma cea corectă a numelui Ialomiță, pe care am văzut-o în diploma marelui Mircea, nu este cu *m*, ci cu *v*: *Ialovița*.

N din crisovul mircian: *Ialov-nița*, provine din facultatea limbei slavice de a adăuga acest son către sufixul *-ița* sau de a-l suprime pur și simplu, după considerațiuni momentane de eufonie[8].

Cu primitivul *v Ialomița* ne întîmpină deja în scriitorii bizantini din secolii VII și VIII după Crist.

Teofilact Simocata, mort pe la anul 640, o numește Ἠλιβακία[9].

Călugărul Teofan Cronograful, născut pe la anul 784: Ἰλβακία[10].

Šafařik transcrie ambele aceste grecisme prin *Ilovace*[11] și traduce însuși numele, ca și al nostru Șincai[12], prin *Ialomiță*.

Noi credem că o transcripțiune mai adecuată din Ἠλιβακία și Ἰλβακία este *Jalovka*.

În adevăr, așa se zice Ialomița și în cronica maghiară a lui Ioan de Kikulew din secolul XIV[13].

Sufixele *-ița* și *-ka* fiind perfectamente echivalinți în limba slavică, mai ales în numi proprii locale, Dîmbovița se chema uneori și ea *Dîmbovca*[14].

Elementul material al cuvîntului fiind determinat, să ne-ntrebăm acuma: ce vrea să zică *Ialovița* sau *Ialovca*?

Ceea ce caracterizează regiunea propriu-zisă a Ialomiței noastre, după cum am indicat-o deja în parte vorbind despre bordeie, este o pustietate mlăștinoasă și neroditoare, un feli de Sahara a Daciei.

Descriind sub anul 590 expedițiunea bizantinului Prisc contra slavilor de la Ialomița, Teofilact zice:

„Dînd peste *mlaștine*, grecii s-au încurcat într-un pericol extrem, încît toată oștirea ar fi perit dacă tribunul Alexandru nu reușea s-o scoață cu grabă din acele *locuri băltoase și noroioase*"[15].

Bizantinii trecuseră atunci Dunărea la puntul numit actualmente Vadul-Oii, deoarăce Teofilact ne spune că mai îndată ei au și sosit la Ialomița, ceea ce e peste putință la orice altă trecătoare danubiană, căci imediat mai sus numeroase insule desfac Istrul în mai multe ramure, iar imediat mai jos se întrepune între el și Ialomița uriașul braț dunărean Borcea.

Peste cîțiva ani grecii trec Dunărea într-un alt loc cu mult mai spre apus, anume undeva între Turtucaiu și Silistria, căci Teofilact ne arată că era departe de Ialomiță; și apoi mergînd înainte spre acest rîu, ei nemeresc – zice scriitorul bizantin – „peste nește *locuri fără apă*, rătăcind vro trei zile"[16].

Teofan și traducătorul său latin Anastasiu Bibliotecarul, care trăia pe la anul 850, sînt nu mai puțin expliciți asupra naturei fizice a spațiului intermediar dintre Dunăre și Ialomița: „*arida inaquosaque loca*"[17].

Ei bine, această sterilitate a țărei ialomițene de jur în jur trebuia să fi izbit pe slavi mai mult decît chiar culoarea galbenă, care impresionase atît de mult pe d. Bolliac.

S-ar putea zice, ce-i drept, că ideea de *galben*, frunză *galbenă*, față *galbenă*, nu e fără legătură cu ideea de *sterilitate*; noi totuși sîntem dispuși a crede că la formațiunea numelui Ialomiței această poetică asociațiune n-a jucat mai nici un rol.

Oricum să fie, este cert că *sterilitatea* predomnește în cazul de față asupra *gălbenelei*.

Adiectivul *ialov*, de unde *ialovița* și *ialovka*, ca și *dîmbovița* și *dîmbovka* din *dîmb*, două forme substantivale echivalinți, înseamnă în toate dialectele slavice: *arid, sterp, neroditor*, fie vacă, fie cîmp, fie oaie, fie arbure[18].

Ialomița, care scaldă în deșert profilul vastului baragan fără să-l poată fertiliza, este fluviul cel mai sterp al României.

Am demonstrat că Dîmbovița cea verde și Ialomița cea galbenă sînt nește numi eminamente slavice, pe cari românul nu le-ar putea traduce decît prin *Foaie-de-stejar* și *Stearpă*.

Vom vorbi aiuri despe Prahova, Ilfov, Cricov și celelalte rîuri secundare, toate nu mai puțin slavice prin nomenclatură și toate în pătratul cîmpean oriental al Munteniei.

Aci este locul de a constata atîta că, de cînd există Dacia, slavii, ca element compact, n-au lăcuit niciodată și niciodată n-au fost în stare de a pătrunde în Țara Românească decît numai și numai în porțiunea teritorială coprinsă între Dîmbovița și Ialomița, ajungînd spre apus pînă la Argeșul de jos și întinzîndu-se spre răsărit dincolo de Buzău.

Despre Moldova noi nu vorbim aice.

Oltenia și munții de la Muscel pînă la Vrancea au fost pururea vergure de orice impoporare slavică.

Teofilact și Teofan, scriitori de cea mai înaltă autoritate, cel întîi fiind contimpurean evinemintelor și cel al doilea bazîndu-se pe memorii sincronice, mărginesc în modul cel mai decisiv *Slavonia* de la Istru, din secolul ei de apogeu, într-o sferă ceva în stînga și ceva în dreapta de Ialomița, nu mai încolo.

O mărturie tot atît de prețioasă o găsim în bizantinul Menandru, un scriitor iarăși contimpurean evinemintelor, carele ne spune sub anul

581 că hanul avarilor, ce lăcuiau atunci în partea occidentală a Temeșianei, fiind iritat pe slavi din cauza refuzului lor de a-i plăti un tribut, trece Dunărea din Ungaria în Serbia, pășește prin toată Bulgaria pînă la Dobrogea, aci trece din nou Dunărea, naturalmente undeva între Brăila și Silistria ca linie corespunzătoare litoralului dobrogean, și apoi pradă țara slavică, adecă preajmele Ialomiței, ca și-n Teofilact sau în Teofan[19].

Dacă slavii ar fi lăcuit în Oltenia sau măcar puțin spre apus de Argeș, oare nu era absurd din partea avarilor de a veni să-i caute tocmai prin Dobrogea, pe cînd nu aveau, ca unii ce domneau în Temeșiana, decît să treacă Dunărea pe la Severin sau pe la Măgurele, ori să vină pe uscat prin Vîrciorova?

Este dar învederat că în secolii VI, VII și VIII posesiunile slavice în Dacia nu se întindeau spre occidinte mai departe de Dîmbovița, iar centrul puterii lor, unde veneau să-i izbească succesivamente grecii și avarii, era în vecinătatea Ialomiței.

Nici un popor slavic n-a lăcuit vreodată în Dacia spre apus de Argeș, și mai cu seamă în Oltenia; nici un popor slavic, afară doară de cîte un izolat sătuleț serb sau bulgar, colonizat de peste Dunăre și adăpostit sub deplina dominațiune a elementului român și-apoi chiar aceasta cu mult mai încoace de secolul VIII.

Străbătuți pe pămîntul românesc cam între anii 300-400 după Crist, căci prima mențiune despre stabilirea lor la noi se află în Cesariu, fratele sîntului Gregoriu Teologul, adecă un scriitor din secolul IV[20], slavii ocupară aci teritoriul totdauna cel mai puțin lăcuit din cauza acelor omorîtoare condițiuni climaterice, pe cari noi le descriserăm mai sus din diverse punturi de vedere.

Cum că la venire ei nu găsiseră între Buzău și Dîmbovița mai pe nimeni, nemerind într-un feli de pustiu, dovadă este, între celelalte, că n-a fost cine să le spună nici încai numirile cele vechi ale localităților, numiri ce se transmit generalmente fără nici o modificare din popor în popor și din ginte în ginte, mai ales în privința fluviilor, ale cărora maluri sînt mai totdauna și mai pretutindeni cele mai lăcuite, astfeli că peste mii de ani *Pyretos* al lui Erodot este tot *Prut*, *Alutus* al lui Naevius este tot *Olt* etc.

Din Teofilact, din Iornande[21], din împăratul Mauriciu[22] și din alte fîntîne mediane, pe cari nu aci este pentru noi locul de a le cita, ne încredințăm că spre nord dominațiunea slavilor în Țara Românească,

adecă în regiunea Ialomiței cu o coastă la Dîmbovița și o coastă peste apa Buzăului, nu mai mult decît atîta, se întindea în sus pînă la zoana pădurilor, prin urmare pînă la brîul teritorial intermediar între poalele Carpaților și Dunăre.

Toți pînă la unul caracterizînd locuința danubiană a slavilor prin *mlaștine și păduri*, și absolutamente nemini prin *păduri și munți*, așadar este în cestiune laturea cea *mlaștino-păduroasă* pe care o cînta din vecinătate Ovidiu:

„Non avis obloquitur silvis nisi si qua remotis,
Aequoreas rauco gutture potat aquas"[23].

Pădurile cele depărtate în mijlocul bălților sălcii, despre cari vorbește aci poetul, nu erau în Dobrogea, nu numai pentru că ne-o spune termenul *remotae*, dar și pentru că acolo nu se găseau nici arbori izolați, necum păduri:

„Poma negat regio; nec haberet Acontius in quo
Scriberet hic dominae verba legenda suae;
Aspiceres *nudos sine fronde, sine arbore campos!*"[24]

Cele două versuri din Ovidiu se referă la aceeași parte de loc, pe care noi o văzuserăm descrisă în Teofilact, Teofan, împăratul Mauriciu etc.

Este țara ialomițeană.

Pe timpul lui August, în veacul de mijloc, astăzi, ea nu s-a schimbat niciodată.

Trăgînd acum pe hartă o linie de la Brăila prin Buzău și Ploiești pînă la Tîrgoviște, apoi de la Tîrgoviște prin București pînă la Oltenița sau Călăraș, și-n fine de aci pe Dunăre iarăși pînă la Brăila, ne putem forma o imagine aproximativă a *Slavoniei* danubiane dintre secolii V-VIII; notînd însă bine că pe acest spațiu desimea elementului slavic era foarte disproporționată, avînd *maximum* la gura Ialomiței și scăzînd din ce în ce mai mult în măsura depărtării de acolo.

Pe cît este de cert că slavii au botezat la noi Dîmbovița și Ialomița dempreună cu celelalte rîuri mai mici din porțiunea ost-sudică a Țărei Românești: Prahova, Ilfov, Cricov, Teleajen, Milcov etc.; pe cît este de cert că, la așezarea lor în morbifica regiune a mlaștinelor danubiane, ei o găsiseră aproape pustie; tot pe atîta e de cert că străbunii noștri începuseră anume în urma slavilor, descinzînd din munții Olteniei și ai Muscelului, a înainta gradat în această direcțiune, dînd la fiece pas

peste neşte numiri locale slavice deja înrădăcinate, pe cari le-au şi adoptat în cea mai mare parte.

Întîmplată în urma lui Teofilact, Menandru, Iornande, Mauriciu şi a celorlalte fîntîne istorice de pînă la 650, mişcarea românilor spre Ialomiţa se poate fixa cu destulă preciziune în intervalul secundei jumătăţi a secolului VII, adecă vro cinci sute de ani şi mai bine după intrarea legionarilor lui Traian în muntoasa lature apuseană a Daciei.

Pînă atunci strămoşii noştri nu se întîlniseră nicăiri şi nu aveau unde să se întîlnească nicăiri cu elementul slavic, carele se ferea pururea de plai, urcîndu-se în regiuni deluroase doară în cazuri de forţă maioră, cînd strîmtorat de pretutindeni nu avea încotro să apuce; pe cînd din contra naţionalitatea română, antică odraslă alpo-pireneică, se ferea pururea de cîmpie, pogorîndu-se de nevoie în şes numai şi numai cînd nici într-un feli nu putea să încapă la munte.

Este încă o aplicaţiune a legii istorice de *influinţă teritorială postumă*, pe care noi am dezbătut-o pe larg vorbind despre diferinţa dintre geţi şi daci.

Să trecem acum la apele oltene, prin cari vom încheia idrografia munteană din epoca lui Ovidiu.

61
Limba dacică, limba slavică şi limba română

Primul rîu interior pe care l-au cunoscut romanii descălecînd pe teritoriul Munteniei a fost rîuleţul Cerna, la hotarul între Temeşiana şi Oltenia.

În epigrafia daco-romană din epoca colonizării şi mai încoace numele acestei ape, care este de o importanţă idrografică atît de mică, joacă un rol foarte însemnat din cauza staţiunii militare omonime, unde însuşi cuceritorul Daciei stabilise o colonie latină.

D. Laurian rezumă în următorul pasagiu indicaţiunile anticităţii asupra Cernei:

„Ruinele acestei cetăţi romane sînt în înghiul de către nord-vest cel format de Dunăre şi de rîul Cerna, care se varsă într-însa sub 40°8′, 44°4′. Fundamentele castelului formează un pătrat a cărui linie paralelă cu Dunărea face 120, cealaltă paralelă cu Cerna 100 de paşi. Dar cetatea trebui să se fi întins cu mult mai departe prin această vale. Urme de zid, afară de fundamentele castelului, se mai văd în deosebite locuri. Cărămidele şi cimentul nu lasă nici o îndoinţă asupra romanităţii aces-

tor ruine. Famoasă fu în vechime astă cetate ca o colonie fundată chiar de împăratul Traian: in Dacia quoque *Zernensium* colonia a Divo Traiano deducta iuris Italici est, zice iurisconsultul Ulpian. Inscripțiunea cea luată de Caryophilus din băile Erculane face dintr-însa o stațiune militară: expraefectus Legionis V stationis *Tiernensis*. Tablele cerate spun și de un Giove Cernean: Artemidorus Apollonis Magister Collegii Jovis *Cerneni*. Aici era a doua trecătoare peste Dunăre din Mesia în Dacia. Pozițiunea geografică a locului acestuia e drept însemnată și de Ptolemeu, care-l numește *Dierna*, și de *Tabla Peutingeriană*, care-l numește *Tierna*"[1].

Dacă vom rectifica că-n inscripțiunea de la Mehadia este *Tsiernensis*, iar nu *Tiernensis*[2], schița d-lui Laurian va fi corectă.

Așadară rîulețul Cerna din Oltenia și Temeșiana se numea astfeli deja în epoca dacilor.

Dar cuvîntul *Cerna* este tot ce poate fi mai slavic! exclamă panslaviștii[3].

Deci – încheie dînșii – dacii au fost slavi.

S-a prea grăbit concluziunea.

Este drept că-n toate dialectele slavice vorba *czern, czarn, czorn* înseamnă *negru*.

E drept nu mai puțin că numele rîulețului *Cerna* se traduce românește prin „Neră", adeacă *neagră*, bunăoară în admirabila baladă poporană despre Erculean:

„Pe mal se oprește,
Cu *Cerna* grăiește:
«*Neră* limpezie,
Stăi de-mi spune mie etc.»"[4]

Cu toate astea, înainte de a risca o soluțiune istoricul este dator a lua toate măsurele pentru a nu se poticni cumva peste periculosul: „post hoc, ergo propter hoc".

Limba dacică fiind de aceeași tulpină indo-europee ca și graiurile german, grec, latin, persian, slavic etc., oare nu se poate întîmpla foarte lesne că o zicere oarecare să fie comună sub aceeași formă la două sau mai multe din aceste vere primare, după cum *nasum* latin nu se deosebește de *nase* german și de *nas* sanscrit?

Posibilitatea unei asemeni coincidințe fiind necontestabilă, vine acum o a doua cestiune.

Deși forma dacică ar putea să fie pe deplin aceeași cu forma slavică, fără ca să urmeze de aci că dacii au fost slavi, totuși ambele forme sînt ele oare în realitate așa de perfectamente identice, după cum o pretind slaviștii?

Să vedem.

La slavi predomnește sonul palatal *cz*, adecă *ci*, pe care numai serbii l-au redus la sibilantul *tz*.

Acest element fonetic nu ne apare deloc în numele dacic al Cernei, ale căruia forme în monumente sînt:

1. În Ptolemeu: Δίερνα;
2. Pe *Tabla Peuntingeriană: Tierna;*
3. În inscripțiunea de la Mehadia: *Tsierna;*
4. La Ulpian: *Zerna.*

Apoi localități învecinate cu același nume, fie pe malul danubian sudic după unii, fie după alții chiar în Oltenia actuală:

5. În *Notitia Dignitatum*, față cu vărsarea Cernei în Dunăre: *Transdiernis;*
6. Tot acolo, o altă stațiune în apropiare: *Zernes*[5];
7. În Procopiu. Ζέρνης[6].

Cerna din table cerate, citată de d. Laurian, se apropie de *Tsierna* din inscripțiunea de la Mehadia sau de *Tierna* de pe *Tabla Peutingeriană*, confundîndu-se *c* cu *t*, întocmai precum în cursul evului mediu scribii puneau „nacio" sau „oracio" în loc de „natio" sau „oratio".

Să clasificăm acum cele șapte forme de mai sus.

Două dintre ele sînt cu dentala *d*: *Dierna.*

Una cu dentala *t*: *Tierna.*

Forma cu *z*: *Zerna* sau *Zerneș*, repetită de trei ori, adecă cea mai răspîndită, este un evidinte românism din *Dierna*, un provincialism daco-roman ca și-n *zi* din *dies*, *zece* din *decem* (ital. *diece*), *zău* din *deus* (franc. *dieu*) etc.

Forma cu *ts*: *Tsierna*, întrebuințată numai într-un rînd, este iarăși o proprietate a dialectului latin din Dacia în loc de *Tierna*, ca și-n *tseară* din *terra*, *tsin* din *teneo*, *tserm* din *terminus*, *tses* din *texo*, *tseavă* din *tibia* etc.

Frecuența formei *Zerna* îndemnase pe unii[7] a o lua drept primitivă, căutîndu-i apoi originea în slavicul *z'rno*, care însemnează sîmbure, și uitînd două lucruri esențiale:

1. Nici o localitate slavică nu s-a numit nicăiri și niciodată după *z'rno*[8], ideea de sîmbure fiind foarte depărtată de orice reprezentațiune topică, mai ales în privința unei ape;

2. Vorba slavică *z'rno* provine dintr-un *garna*, de unde decurg asemenea latinul *granum*, germanul *kern* etc.[9], încît sonul *z* în *z'rno* este derivat din g și fără nici o legătură cu *d* sau *t*.

Astfeli, lăsînd la o parte forma îndoioasă *Cerna* din table cerate, celelalte șase se reduc la două, cari ambele provin dintr-una singură:

1. Forma primitivă cu o dentală, fie *d* sau *t*: *Dierna* sau *Tierna*;

2. Forma derivată din cea primitivă; distingîndu-se printr-o sibilantă, fie *z* sau *ț*: *Zerna* sau *Tsierna*.

Ca rezultat dobîndim că prototipul, prin urmare forma cea dacică, anterioară celei romane, necum celei slavice, se caracterizează printr-o dentală, iar nicidecum printr-o palatală.

Dar puși între două dentale, nu cumva am putea alege dintre ele pe cea mai corectă?

Dacii ziceau ei oare *Dierna* sau *Tierna*?

Se știe că limbei latine îi plăcea a schimba pe *d* în *t*, mai ales cînd cel întîi precede de aproape pe un *r*[10].

În acest chip este deja o probabilitate despre latinismul formei *Tierna*, rămînînd pe seama dacilor *Dierna*.

Există însă un mijloc de a demonstra aceasta într-un mod irecuzabil.

În prețioasa glosă antică asupra botanicei lui Dioscorid, noi găsim că „veratrum *nigrum*", o varietate de elebor remarcabil prin negreața rădăcinei și chiar a foilor, se numea în limba dacică „prodiorna": προδίορνα[11].

Iacă dară dacicul *diorna* sau *dierna* corespunzînd literalmente cu latinul *nigrum*; zicem *diorna* sau *dierna*, ca și slavonește *czorna* și *czerna*, ca și latinește *vorsus* și *versus* etc., sau după cum și la noi bucureștenii fac *picere* din *picior*.

Cît pentru prima silabă *pro*, ea derivă evidamente din aceeași radicală de unde au provenit mai multe numiri indo-europee de vegetale, bunăoară celticul *peur* – iarbă, armeanul *perk* – fruct, persianul *pârî* etc.[12]; o radicală foarte răspîndită, deoarărece o au și limbele semitice, de exemplu ebraicul *prî* – rod, siriacul *piro* și altele; o radicală pe care o găsim nu mai puțin la vechii egipteni sub forma de *pir* cu accepțiunea generală de vegetațiune[13].

Dacicul *prodiorna* exprimă ideea de o *plantă-neagră*.

Am arătat că spiritul dialectului daco-roman cere trecerea lui *di* în *z*, adecă din *diorna* – *zorna*, de unde *zîrnă*.

Ei bine, planta „solanum *nigrum*", care în toate limbele neolatine poartă epitetul de *neagră* din cauza fructelor sale: francezește *morelle*,

italianeşte *morella*, anglezeşte *morel*, spanioleşte *yerba mora*, toate acestea de la μαῦρος, negru, iar nemţeşte *Nachtschatten* sau „umbră de noapte", se cheamă româneşte *zîrnă*, un termen botanic cunoscut pretutindeni în întreaga Dacie, pînă şi la românii de peste Nistru[14].

În Oltenia, după cum ne asigură d. dr. Demetrescu-Severeanu, acest cuvînt se aude lungit în *zîrnotă*, cu accentul pe prima silabă; iar în Transilvania, după d. Barcianu, el există sub două forme colaterale: *zîrnă* şi *zirm*[15].

Este însă şi mai remarcabil că în unele locuri românii îl pronunţă nesibilat: *dărnă*[16], ceea ce reproduce din punt în punt prototipul dacic δίορνα.

Tot în privinţa plantelor, limba noastră posedă vorba „a se zărni", pe care d. Pontbriant o traduce prin „se rabougrir, s'étioler"[17], nemţeşte „sich verkrüppeln, dünn aufschiessen, sich entfärben"[18].

Cînd o plantă se etiolează, românul zice că ea se *zărneşte*.

„Etiolarea unei plante – ne spune Littré – este o consecinţă a creşterii sale *într-un loc obscur sau puţin luminat*"[19].

Astfeli *zărnirea* corespunde literalmente cu „întunecarea" plantei.

Zîrnă şi *zărnire* provin dar în limba română egalmente din dacicul δίορνα cu accepţiune de *negru*.

Să mergem mai departe.

Într-un cîntec poporan cam obscen, pe care negreşit că nu-l putem reproduce, vorba *zîrnă* serveşte la adresa părului *negru*.

În limbagiul mocanilor oiţele *negre* se numesc *zărne*...

Mai avem ceva.

De la cuvîntul dacic *diorna* sau *dierna* românizat în *zîrnă*, rămas pînă astăzi în popor sub această arhaică formă daco-romană şi cu înţelesul său propriu de *negru*, s-au născut la noi o mulţime de numi topice.

În Ardeal, fără a fi cercetat nomenclatura localităţilor mai mănunte, este marele sat *Zărneşti*, cel cu fabrica de hîrtie şi muntele *Zărne* în Secuime.

În România danubiană avem satul *Zărneşti* din Argeş, satul *Zărneşti* din Covurlui, satul *Zărneşti* din Cahul şi două sate *Zărneşti* din Buzău, din cari unul formează o singură comună cu satul *Cernăteşti*, adecă două cătune învecinate, ambele *negre*, dar unul daco-româneşte şi cellalt deja refăcut slavoneşte[20].

În districtul Putna sînt două pîraie: *Zărna*-Mare şi *Zărna*-Mică, cari au scăpat ca prin minune de a fi şi ele *cernizate* ca surorile lor din Oltenia[21].

Forma patronimică *Zărnești* presupune neapărat, ca poreclă a fundatorului, pe cîte un *Zîrnă*, adecă ceea ce românii mai adesea ziceau *Negrilă* și ceea ce slavii numesc *Czernat*.

În adevăr, noi deschidem într-un noroc o colecțiune de documente și dăm în secolul XVI peste un „popă *Zîrnă*"[22].

Din pas în pas, vedeți cît de departe se întinde pe teritoriul nostru posteritatea cuvîntului dacic *diorna*, formînd epitete ca al părului *negru* sau al oițelor *negre*, termeni botanici generali și speciali, numi locale, porecle personale...

Dentala curat dacică *d* din *Dierna* sau *Diorna* și chiar sibilantul daco-roman *z* din *Zîrna* sînt foarte depărtate de palatalul slavic *cz* din *Czerna*.

Această depărtare devine cu atît mai palpabilă cu cît se știe că la slavi *cz* reprezintă în genere pe un *k*[23], iar *czern* al lor mai în specie nu este decît o formă mai nouă din *kersna*, care se regăsește în vechiul dialect pruso-litvan: *kirsna* – negru, răspunzînd exactamente sanscritului *krĭșna* – negru[24].

Dacicul *diorna*, pe de altă parte, e de aceeași origine cu sanscritul *dhyama*, care însemnează orice lucru sumbru[25].

Compus din *dhi* în simț de întunecare și din cuvîntul *varna* – culoare, pe care și limba latină l-a redus la *orna*[26], *diorna* exprimă ideea de „întunecată culoare", ceea ce se zice nemțește „dunkel-farbig".

Între dacicul *diorna* contras din *dhivarna* și între slavicul *czern* contras din *kersna*, unde-i oare vreo picătură de înrudire?

Ce se mai face dară cu imaginarul slavism al dacilor, pescuit cu entuziasm din rîulețul Cerna?

Să se observe că dacicul *diorna* s-a păstrat nu numai la români în *zîrnă*, dar și la albanezi în cuvîntul *diorë*, sărac, nenorocit, propriamente negru[27], printr-o asociațiune de idei între nefericire și întunecare, ca în latinul *ater* – negru, pe lîngă *atri dies* – zile de sărăcie sau de nenorocire.

Albanezul *diorë*, mai corect *diorrë*, contras din *dhivarna* cu asimilarea nazalei, probează că termenul *diorna* a fost nu numai dacic, ci comun tuturor popoarelor de viță tracică de pe ambii țărmi ai Dunării.

Mai pe scurt, contra așteptării slavofililor, tocmai rîulețul Cerna din Oltenia și Temeșiana demonstră, mai bine ca orice alt, că dacii n-au fost slavi.

Dacica *Dierna* sau *Diorna*, daco-romana *Zîrnă*, „colonia *Zernensium*", după cum îi zicea iurisconsultul Ulpian în secolul III, s-a putut metamorfoza în *Czerna* abia între anii 1000-1300, după ce se întrodusese la străbunii noștri abecedarul și liturgia lui Ciril.

Tot atunci și tot în Oltenia cată să se fi prefăcut din *Zărnă* în *Czerna* o altă apă cu mult mai voluminoasă, deși mai puțin celebră, anume rîul Cerna, afluintele Oltețului, în districtul Vîlcea.

Asemeni modificări erau cu atît mai ușoare cu cît înțelesul de *negru al* vorbei *zărnă*, după cum văzurăm, nici pînă astăzi nu s-a perdut din limba română, astfeli că moda slavofilă a părinților noștri din evul mediu știa foarte bine că *zărna* și *czerna* înseamnă tot una.

Un exemplu analog de slavizare este cuvîntul „sudeț", prin care crisoavele slavo-române înlocuiau termenul curat latinesc „județ".

Slavonește *sud* însemnînd judecată, *sudatz* după dialectul serb – judecător, schimbarea unei singure inițiale metamorfoză dodată în aparință pe „județ" într-un slavism, întocmai ca și schimbarea lui *z* în *cz* în numele „Zărna", deși în realitate între latinul *judicium* și slavicul *sud* nu există nici o legătură, cel întîi fiind o contracțiune din *jus-dicere*, cellalt referindu-se la sanscritul *çudh*, a purifica.

Printr-o asemenea procedură rîulețul *Zîrna* fiind slavizat în *Czerna*, nu mai era greu de a slaviza alături de el un alt părîu, numindu-l prin antiteză *Biela*, adecă „albă"...

62
Originea slavismelor în topografia română

În secolul de față, cînd ne copleșise dodată furia galomană, fiecare *Radu* vroia să fie *Rodolphe*, iar răposatul Asachi mersese pînă a zice că cetatea *Neamț* este „la forteresse de *Saint-Germain*"[1], și dintr-un părîu *a-lui-Martin* făcea „*Lamartine*"[2].

Totuși francezismul a avut o vîlfă abia de cîtiva ani, fără a fi cîtuși de puțin limbă ecleziastică și oficială a țărei, pe cînd acțiunea slavismului fusese la noi secolară la curte și-n biserică.

Un rîuleț învecinat cu Cerna ne poate servi ca exemplul cel mai nemerit în ce chip nu numai se desfigurau numile asemănate în son cu cele slavice, dar se traduceau pe de-ntregul chiar nește termini ai noștri cu totul diferiți din puntul de vedere fonetic.

Arborul *plop* (populus) a dat naștere la o mulțime de numi topice în România: *Plopană, Plopan, Plopeni, Plopești, Plopi, Plopiț, Plopușor* etc.

Mehedințul mai în specie posedă un munte *Plopi* aproape de hotar, un sat *Plopi* în plasa Dumbravă, tot pe acolo un alt munte *Plopi* și un părîu *Plopi* în plasa Ocol[3].

Plopul slavonește se cheamă *topol*.

Iacă dară că din cele mai multe *plopane* ale Mehedințului, cel puțin una trebuia să se *topolizeze* în urma secolului IX, și această soarte, ba tocmai în aceeași plasă unde există un părîu *Plopi*, a avut-o anume pitorescul rîuleț ce se varsă în Dunăre lîngă Cerneț și pe care deja în crisoavele dintre 1350-1400 noi îl citim sub botezul slavic de *Topolniță*.

În curs de șapte secoli de cirilism oficial și ecleziastic în România pînă la Matei Basarab și Basiliu Lupul, fără să fi fost nevoie de vreo intervenire etnografică din partea slavilor, ci curat numai pe calea culturală, a fost destul timp pentru a aplica această procedură de traducțiune mai peste toată întinderea Daciei.

Slavii puteau să locuiască în China sau în Brazilia, și totuși noi, grație unui altoi de cultură cirilică, să ne slavizăm mereu pe țărmii Dunării; după cum Roma era de mult moartă ca naționalitate, pe cînd latinizarea nu înceta de a lucra, prin religiune și legislațiune, pînă-n fundul Britaniei.

Slavofilii, în loc de a se acăța de numirile slavice din România, ar fi trebuit să studieze propria lor topografie; Šafařik mai cu deosebire, trăind și scriind în Praga, nu avea decît să arunce ochii împrejuru-i pentru ca să se fi convins că *moda*, fără nici un amestec direct cu străinii, poate să înstrăineze o mare parte din nomenclatura unei țăre.

Boemia este plină de *Löwenberg, Rosenberg, Sternberg, Riesenburg, Lichtenburg, Schwamberg, Riesenberg, Waldek, Wartenberg, Waldstein, Falkenstein* etc., fiindcă fundatorii acestor localități, mai toți de pe la anul 1200, deși erau cehi curați fără nici o picătură de sînge teutonic, totuși – zice marele istoriograf boem Palacky – le-a plăcut să-și voteze proprietățile lor nemțește[4].

Sculatu-s-a vreun german ca să strige că cehii sînt pe jumătate nemți?

Pe la 1203 boemii snopesc cumplit într-o bătălie o armată germană.

Cine era hatman slav?

Beneș *Herrmann*[5].

Cel mai viteaz patriot boem, carele cu măciuca în mînă striga în luptă: „moarte, moarte sașilor!", purta o poreclă eminamente germană.

După cum boemul Beneș Herrmann nu era neamț, tot așa n-au fost la noi slavi Dragomirii, Vladislavii, Bogdanii, Goleștii, Grădiștenii, Vlădoianii, Socolii etc.

Avem denaintea noastră codicele judiciar scris pe la anul 1500 pentru uzul tribunalelor Boemiei de către profesorul universității din Praga Victorin de Wszehrd.

Acolo ne izbesc la fiecare pagină neşte numi locale şi personale ca acestea: Wilim de *Pernstein*, Ian de *Schellenberg*, Put *Szwihowski de Riesenberg*, Bohuslaw *Hasisteinsky* (adecă: *Hasensteinski*), Wilim de *Tallmberg*, Ian de *Herrstein*, Pawel de *Jenstein*, Benesz de *Waitmille*, Burian *Linhart de Gutstein*, Alsza de *Klinstein*, Boszko de *Kunstadt*, Ctibor de *Cimburg*, Dobrohost de *Ronsberg*, Jan *Hilburg de Wrzesowic*, Wilim *Ilburg de Mszeny*, Hynek de *Wisemburg* etc., etc., etc.[6]

Acelaşi codice, atît de teutoman în privinţa onomastică, manifestă totuşi pe o faţă o pază extremă contra intrusiunii etnografice a elementului german prin următorul energic pasagiu: „*Numai boemul de origine boemă, niciodată neamţul* sau alt străin, vor ocupa *după lege* funcţiunile ţărei pînă şi cele mai de jos..."[7]

„Sub Venceslau I (936-967) – zice arheologul boem Wocel – limba şi obiceiele germane intrînd în graţie la curtea regească din Praga, o parte dintre nobili începuse din modă a germaniza numile proprietăţilor lor"[8].

„Boemii – spune celebrul istoric şi legist slav Macieiowski – se germanizau prin teutonomania regilor şi a aristocraţiei, cărora le plăcea a face chiar versuri nemţeşte".[9]

Să punem acum într-o cumpănă germanismul Boemiei în comparaţiune cu slavismul României, şi rezultatul o să fie strivitor pentru pretensiunile lui Katancsich, Šafařik, Czertkov, Lelewel, Venelin şi ale şcoalei lor.

În adevăr ce vedem?

În Boemia, cultura teutonă lucră numai prin *modă*; şi totuşi, introdusă pe la 950, după trei secoli de o acţiune foarte *întreruptă*, ea ne apare în culme pe la 1250.

În România, cultura slavică se încuibează prin *modă*, prin *oficiu*, prin *eclezie* totdodată; şi-apoi lucrarea-i, fiind *legală*, este de o natură *permaninte*.

În Boemia simţul de conservaţiune naţională merge pînă la excluderea oricărui străin, şi *mai ales a oricărui german*, de la orice influinţă cît de mică sau cît de indirectă asupra afacerilor statului.

În România, deşi un Alexandru cel Bun nu permitea străinilor a ţinea taverne în Suceava[10], deşi un Mihai cel Viteaz, uitînd că tocmai atunci mîna-i dreaptă în consiliul princiar era grecul Mihalcea, dechiara că nici un grec nu va ocupa vreo funcţiune în ţară[11], totuşi toleranţa de fapt, nu numai religioasă, dar şi curat politică, pentru tot feliul de străini,

mai cu deosebire însă pentru cei ortodocși, întru cît ei veneau pe nesimțite unul cîte unul, a fost pururea nemărginită[12], iar cancelaria domnească mai ales, logofeți și uricari, erau cele mai de multe ori serbi sau bulgari.

Față cu un asemenea bilanț, cată să mărturim că teritoriul nostru, după *șapte secoli* de cuadrupla presiune a cirilismului prin *modă*, prin *lege*, prin *cler* și prin *funcționariat*, s-a slavizat prea puțin în alăturare cu germanizarea Boemiei, unde lucrase într-un chip efemer abia unul din cele patru elemente, ba încă cel mai puțin statornic: moda.

63
Concluziunea despre idrografia Munteniei sub Ovidiu

Cerna sau *Diorna*, adecă „Neagră"; Jiul sau *Sil*, adecă „Rîu"; Jaleșul sau *Salas*, în același înțeles; Gilortul sau *Sil-arta*, adecă „Rîu-voinic"; și Giomartilul sau *Sil-martira;* sînt cîte patru prin nomenclatură cu mult anterioare colonizării romane în Dacia, și putem zice cu tot dreptul că aparțin epocei lui Ovidiu, deși cunoștințele geografice ale poetului nu se întinseseră pînă acolo.

Aiurea ne vom încredința pas la pas că tot atît de anteromane, fie dacice, fie agatîrșice, sînt numile apelor oltene *Motru* sau *Mutru*, Μούτριον în Ptolemeu și *Mutria* pe *Tabla Peutingeriană; Lutru*, în fîntînele din evul mediu *Lothur*, prefăcut prin simpla asonanță în *Lotru;* apoi *Amaradia* și toate rîurile sau localitățile cu aceeași interesantă finală – *dia: Ciocădia, Cisnedia, Cernădia, Arpădia, Crevedia* etc., o formațiune nominală absolutamente necunoscută în Dacia orientală și chiar în Transilvania, mai sus de Sibiu.

Pînă atunci cele spuse ne ajung pentru a completa idrografia Țărei Românești în zilele lui Ovidiu, arătînd totodată, pe lîngă celelalte probe aduse sau de adus de acum înainte, cum că suprapunerea elementului latin peste cel dacic, fecundă prin nașterea unei nouă viguroase naționalități, pe care ar fi corect a o numi daco-romană, avusese loc mai cu seamă în Oltenia.

Ne așteaptă orografia...

64
„Colchida" la Dunăre în Ovidiu

S-ar părea la prima vedere că Ovidiu abia într-un singur vers menționează Carpații, numindu-i cu un fel de groază „sălbatecii munți scitici și sarmatici":

„Inque feris Scythiae Sarmaticisque jugis"[1].

Dar cîntărind fiecare expresiune în loc de a se mulțumi cu suprafața lucrului, critica descopere în cîntărețul de la Tomi ceva mai mult decît atîta.

Ovidiu zice că numai undele Dunării despart regiunea tomitană de către malul crivățean al fluviului, unde locuiesc „iazigii și geții și *colchii și gloata meteree* sau *regaturile meteree*":

> „Jazyges, et Colchi, Metereaque turba (variant: regna) Getaeque,
> Danubii mediis vix prohibentur aquis..."[2]

În aceste cîteva cuvinte sînt coprinse două grele enigme.

Mai întîi ce să fie *Meterea?*

Comentatorii au propus succesivamente patru ipoteze:

1. Prin „Meterea" se înțelege o urbe în regiunea superioară a Nistrului, aceea pe care Ptolemeu o numește *Maetonium*[3];

2. „Meterea" este o lecțiune coruptă în loc de *Neurea,* referindu-se la neuri[4], popor scitic cam din Galiția actuală, despre care noi vorbirăm mai sus cu ocaziunea lui Erodot;

3. „Meterea", după Zamoscius, derivă de la μετώρειος, adecă *transmontan,* indicînd într-un mod general toate ginții de peste Carpați;

4. „Meterea", după Katancsich, vine ἀπὸ τοῦ μετέρχομαι, însemnînd *gloate vagabunde*[6].

Prima din aceste ipoteze este de tot puerilă, căci după numele unui problematic oraș fără nici o însemnătate, care nici acela nu este *Metereum,* ci *Maetonium,* nu se putea zice „regna", și nici chiar „turba".

A doua nu aduce în sprijinul său nici măcar o plauzibilitate paleografică, deoarăce *Neurea,* oricum să fi fost în manuscripte, cu greu se prefăcea în *Meterea.*

Opiniunea lui Katancsich nu se împacă cu Ovidiu, poetul depingînd ca *vagabunde* toate popoarele țărmului nordic al Dunării, încît nu putea să califice ἀπό τοῦ μετέρχομαι, numai pe unul din ele, și apoi fără a ne spune pe care anume.

Singura ipoteză serioasă este a lui Zamoscius.

Ea oferă mai multe condițiuni de admisibilitate.

O expresiune atît de vagă ca „meterea turba" sau „meterea regna" nu se poate aplica la vro regiune apropiată de reședința lui Ovidiu, carele în privința țărelor învecinate întrebuințează totdauna nește termeni concreți; corali, besi, sciți, sarmați etc.

În disticul de mai sus, țărmul nordic imediat al Dunării, adecă partea cea limitrofă cu Dobrogea, este reprezintat prin iazigi și geți, de invaziunile cărora poetul de la Tomi se plînge necontenit în *Tristele* și-n *Ponticele* sale:

„Iazyges, et Colchi, Metereaque turba Getaeque..."

Iazigii cei de neam sarmatic și geții cei de viță tracică erau două mari popoare, cărora le aparținea în epoca lui Ovidiu întregul spațiu de la Nistru spre occidinte pînă pe la Olt, locuind ambele față-n față cu Dobrogea, astfeli că-n realitate se putea zice despre dînsele:

„Danubii mediis vix prohibentur aquis..."

„Colchi" din versul ovidian, după cum ne vom convinge îndată, însemnează pe locuitorii din Carpați.

În acest chip toate celelalte numi găsindu-și aplicațiunea în zoana danubiană și acea muntoasă, „meterea turba" rămîne foarte natural pe seama *transmontanilor*, completînd tabelul și justificînd ipoteza lui Zamoscius:

NÉMURILE TRANSMONTANE *(meterea turba)*

.. ..

CARPATINII *(Colchi)*

.. ..

IAZIGII *(Jazyges)* GEȚII *(Getae)*

Dunărea (Danubius) Marea-négră *(Pontus)*

DOBROGIA *(Scythia minor)*

Admițînd modul de a interpreta a lui Zamoscius, se naște întrebarea: de ce oare poetul a pus *meterea* în loc de *metorea*, după cum ar urma să fie transcris din μετώρειος?

Totul se explică printr-o exigință de prosodie, căci în versul de mai sus îi trebuia o vocală scurtă, pe cînd în vorbe grece *o* și chiar *a* tind în compozițiune a se lungi în ω, ca în μετωνυμία, ἀκρώρεια, μέτωπον etc.

Oricum să fie, mai rămîne o altă enigmă.

De unde și pînă unde *colchii* în Dacia?

Colchida este tocmai la marginea opusă a litoralului crivățean al Mării Negre.

Națiune mai mult asiatică decît europee, colchii aveau a face cu muntele Caucaz și fluviul Fas, nu cu Carpații și Istrul.

În ce mod Ovidiu, atît de bine informat despre tot ce se petrecea în basinul Dunării de jos, și carele în același timp, autor al *Fastelor* și al *Metamorfozelor*, era unul din bărbații cei mai învățați ai Romei, putea să crează că numai Istrul desparte pe colchi de Dobrogea?

Orice mirare despare din dată ce monumentele cele mai autentice vor proba că Carpații noștri au purtat și ei în vechime numele de *Caucaz*, iar prin urmare a existat atunci și pe țărmii Istrului o *Colchidă*.

65
„Caucaz" lîngă Dunăre pe o inscripțiune și în Floru

O inscripțiune aflată nu de mult în Germania apuseană, unde se pare a-și fi încheiat zvînturata carieră unul din vitejii expedițiunii dacice, sună așa:

MATRONIS
AVFANIB. C
IVL.MANSVE
TVS. M.L.I.M.
P.F.S.L.M. FV
FADALVTVM
FLVMEN. SECVS
MONTCAVCASI.

În transcripțiune:

„Matronis Aufanibus[1] Caius Iulius Mansuetus, miles legionis primae Minerviae piae felicis, votum solvit lubens merito. Fecit (sau: votum solvit laetus merito feliciter) voto facto ad *Alutum flumen secus montem Caucasi*".

În traducere:

„Zînelor ursitoare, Caiu Iuliu Mansuet, ostaș în prima legiune Minervie pie fericită, îndeplini cu bucurie cuviosul vot, făcut *la fluviul Olt lîngă muntele Caucaz*".

Pe astă marmură cuvintele relative la Olt și Caucaz sînt scrise fără prescurtări, încît în privința lor nu se poate rădica nici măcar o umbră de controversă:

AD ALVTVM
FLUMEN SECVS
MONT. CAVCASI

Oltul e pus aci la masculin, ca și-n Naevius, pe *Tabla Peutingeriană* și-n limba română: *Alutus*, nu *Aluta* ca în Ptolemeu și-n Dione Casiu.

Publicînd pentru întîia dată importantisima peatră, arheologul german Lersch constată că prima legiune Minervie fusese în adevăr în Dacia anume sub Traian, ceea ce se știe prea bine dintr-o mulțime de fîntîne[2]; dar îl surprinde că *fluviul Olt se află lîngă muntele Caucaz*[3].

D. Fröhner reproduce fără nici o rezervă inscripțiunea între cele privitoare la războiul daco-roman și recunoaște că prin *mons Caucasi* nu se înțelege altceva decît munții Daciei[4].

D-sa nu e însă destul de exact cînd observă în notă că și-n Floru, istoric latin numai cu un secol posterior lui Traian, Carpații ar fi de asemenea numiți Caucaz.

Nu Carpații, ci Balcanii, căci iată cum sună pasagiul textualmente:

„Piso Rhodopen *Caucasumque* penetravit. Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit. Appius in Sarmatas usque pervenit; Lucullus ad terminum gentium Tanaïm, lacumque Maeotim"[5].

Floru enumeră, mergînd de la vest-sud spre nord-est, progresul armelor romane contra diverselor națiuni pontice:

1. Pisone trece Rodopul: *Rhodopen;*
2. Tot dînsul, după ce trecuse Rodopul, străbate Balcanii: *Caucasum*;
3. Curione, mai fericit decît predecesorul său Pisone, înaintează pînă la țărmul nordic al Dunării, dar la Carpați nici el nu pătrunde, speriat de întunecimea codrilor: *tenebras saltuum expavit;*
4. Apiu, lăsînd calea Carpaților la stînga, apucă spre apus și se apropie de Nistru: *in Sarmatas;*
5. Lucul, mergînd pe urmele lui Apiu, ajunge la Don: *ad terminum gentium Tanaïm.*

Pus la mijloc între Rodop și între Dunăre, *Caucasus* din Floru nu poate fi decît creștetul intermediar al Balcanilor, iar nicidecum Carpații.

Dar nici aceasta nu este fără interes.

În analiza Munteniei sub Erodot ne întîmpinase deja un exemplu și mai vechi de omonimitate între Carpați și Balcani, cărora părintele istoriei le zicea dopotrivă *Hem*, mărginindu-se numai a deosebi Hemul nordic de Hemul sudic.

Aci de asemenea, pe cînd Floru atribuie numele de *Caucas* Balcanilor, inscripțiunea lui Lersch îl întrebuințează despre Carpați.

Și-n adevăr, ambele linii de munți nu formează decît un singur lanț, pe care nemic nu-l sfărîmă în legătura-i de continuitate, căci pînă și prin undele Dunării îl rennoadă lîngă Orșova veriga cataractelor.

66
Etnografia României în Apoloniu de Rodos

Cu trei sau patru secoli înainte de Floru și de piosul legionar carele în zilele lui Traian făcuse un vot de devoțiune *„la fluviul Olt lîngă muntele Caucaz"*, poetul alexandrin Apoloniu de Rodos versifica mitul elenic despre expedițiunea argonauților.

Dunărea după el, ca și după toți geografii din același ciclu, Teopomp, Aristotele, Scimnu, Eratostene etc.[1], se divide în două brațe, din cari unul se varsă în Pont, cellalt în Adriatica, avînd ambele în Apoloniu puntul lor de separațiune acolo unde locuiesc tracii, sciții, siginii, grauchenii și sindii.

Din analiza lui Erodot noi știm că teritoriile respective ale tracilor, sciților și siginilor se apropiau unul de altul în direcțiunea Oltului, astfeli că siginii se aflau în Temeșiana, sciții în zoana de șes a Țărei Românești, tracii pe malul sudic ai fluviului.

Dar ce feli de traci?

Apoloniu n-o spune.

Dacă vom căuta o rază de lumină iarăși în Erodot, acesta ne va răspunde că traci prin excelință, ca „cei mai nobili și cei mai drepți", erau geții, încît el nu o dată în loc de Γέται se mulțumește a pune numai Θρήϊκες[2].

Dintre toate popoarele tracice geții singuri fiind vecini cu sciții, pe dînșii cată să-i vedem noi sub epitetul nedefinit de „traci" în Apoloniu, căci poetul vorbește în specie despre acel loc unde *se învecinează sciții și tracii*: „Θρῆξι μιγάδες Σκύθαι sau: Θρηκῶν Σκυθέων τ' ἐπιβήσεται οὔρους".

Acest punt e decis.

Între geți, sciți și sigini, *Argonautica* înșiră două neamuri intermediare: sindi și graucheni, fără a ne lămuri însă care dintre dînsele va fi fost pe malul drept și care pe cel stîng al Dunării.

Un indice ne permite totuși a limpezi această ambiguitate.

Apoloniu zice că sindii ocupau o întinsă cîmpie numită Laurium: „οἱ περὶ Λαύριον ἤδη Σίνδοι ἐρημαῖον πεδίον μέγα ναιετάοντες”.

Ei bine, unica vastă cîmpie în care să fi locuit atunci un popor întreg în vecinătatea Olteniei și despre care să ne fi rămas vro urmă în literatura antică este *cîmpia tribalică* a lui Erodot. Πεδίον τὸ τριβαλλικὸν din părintele istoriei corespunde cu πεδίον τὸ Λαύριον din *Argonautica*.

Așadară sindii lui Apoloniu sînt identici cu tribalii lui Erodot.

Cu o jumătate secol în urmă, atenianul Apolodor cunoștea pe tribali de asemenea sub numele de *sindi*.

Vorbind despre excursiunile eroice ale lui Bach, el zice că, plecînd din Grecia, zeul *prin Tracia merse la indi*: ἐπὶ Ἰνδοὺς διὰ τῆς Θρᾴκης ἠπείγετο și-apoi de acolo s-a întors în Grecia, după ce cutrierase *toată Tracia și India*: „διελθὼν δὲ Θρᾴκην καὶ τὴν Ἰνδικὴν ἅπασαν”[3].

Puși la nord de Balcani, acești *indi* ai lui Apolodor sînt evidamente *sindii* lui Apoloniu, încît editorii viitori ai celui dentîi sînt datori să înlocuiască în text Ινδοὺς prin Σινδοὺς și Ἰνδικὴν prin Σινδικὴν, fără care corecțiune se încarcă într-un mod benevole mitograful elin cu absurditatea de a fi pus India lîngă Dunăre.

În geografii greci o asemenea confuziune între *indi* și *sindi* ne întîmpină nu o dată și nește rectificări absolutamente analoage cu a noastră au fost de mult întroduse în alți clasici de către Casaubon și Schweighäuser[4].

A mai fost tot printre traci o altă națiune pe care deja Omer o menționează sub numele de Σιντοί[5].

O a treia în Sciția lîngă Marea de Azov[6].

Asupra originii și însemnătății acestei nomenclature etnice, cunoscute în Europa numai ginților pontice, noi vom reveni aiuri.

Dacă sindii locuiau în fața Olteniei pe țărmul sudic al fluviului, urmează dară că-n însăși Oltenia, la mijloc între celelalte popoare enumerate de către Apoloniu, trebui să așezăm pe graucheni, cari nu mai încap aiurea.

Argonautica îi pune alături cu siginii: „οὔτε Σίγυνοι, οὔτ' αὖ Γραυκένιοι”.

Cu alte cuvinte, ea numește graucheni pe agatîrșii lui Erodot.

Dar de unde acest nume?

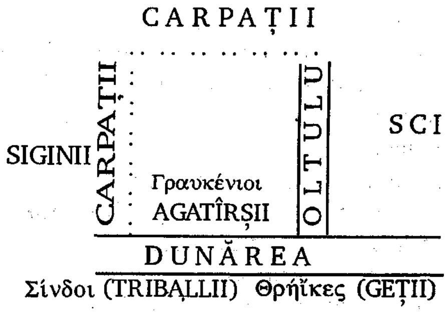
Noi arătarăm mai sus că Efor, scriitor contimporean lui Apoloniu, numea pe agatîrși Καρπίδαι, adecă *munteni*.

Același înțeles are și numele *graucheni*.

Pliniu cel Bătrîn zice că sciții chemau Caucazul *Groucas*, ceea ce în limba lor însemna *albit-de-nea*: „Scythae Caucasum montem appellavere Groucasum hoc est, nive candidum”[7].

Să mai insistăm oare că Γραυκένιοι lui Apoloniu sînt un simplu apelativ din *Groucasus* lui Pliniu?

Astfeli topografia poetului alexandrin se reduce la următoarea schiță:

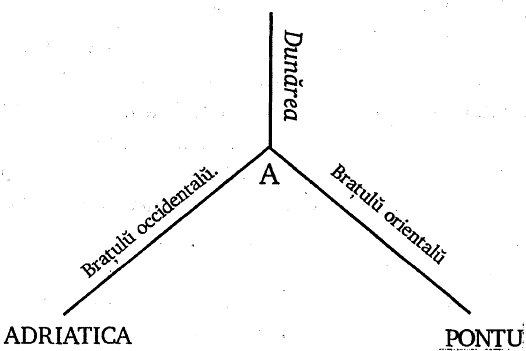

În această hartă este însă ceva inexact.

Pentru a fi bine înțeleși, noi ne permiserăm a ne abate de la concepțiunea mapografică a lui Apoloniu.

După dînsul Dunărea nu curge de la apus spre răsărit, ci de la nord spre sud, formînd apoi două brațe, unul pontic și cellalt adriatic, cari se separă acolo unde, precum spuserăm, se învecinau sciții, geții, tribalii, siginii și agatîrșii, adecă în sfera Oltului.

Cursul Dunării avea pentru poetul alexandrin o direcțiune cam așa:

Puntul întîlnirii ambelor brațe, însemnat cu litera A, este la cataractele de la Orșova.

Într-un alt pasagiu, în care se lasă la o parte siginii, sindii și grauchenii, Apoloniu se exprimă și mai clar în astă privință, zicînd că cele două brațe ale Dunării se despart la *marginea dintre sciți și traci*: „ἀλλ' απόταν Θρηκῶν Σκυθέων τ'ἐπιβησεται οὔρους..".

Nu mai încape dară nici măcar discusiunea despre cine vor fi fost sindii sau grauchenii, deoarăce vedem puse în joc numai cele două ginți mari, ale cărora teritorii relative ne sînt foarte bine cunoscute din Erodot și din succesorii săi pînă la Strabone.

A împinge mai spre occidinte puntul de separațiune al închipuitelor brațe ale Dunării dincolo de cataracte, ar fi a ne depărta peste măsură de *marginea Sciției*, adecă a trece peste litera și spiritul textului.

Putem crede orice ne va plăcea despre sindi și graucheni, dar sîntem siliți a ne opri lîngă Orșova.

Și nemic mai conform cu natura.

Numai acolo unde Dunărea își strîmtează malurile, astfeli că ochiul nu-i mai poate urmări cursul, numai acolo unde o grămadă de stînce din laturi și din fund se par gata a astupa comunicațiunea între susul și josul apei[8], numai acolo imaginațiunea se simțea liberă a plăsmui existința unui alt braț al fluviului plecînd nevăzut într-o direcțiune opusă.

Și-apoi orice dubiu se șterge cînd însuși Apoloniu pune aci doi munți față-n față pe ambele laturi ale fluviului, ceea ce nu se poate referi decît la puntul ciocnirii Carpaților cu Balcanii, adecă nu aiuri undeva decît la cataracterele de la Orșova.

Un munte este din partea cîmpiei Laurium, prin urmare creștetul balcanic, căruia poetul alexandrin îi zice *Angur*: ''Αγγουρον.

Cellalt munte se aflā prin consecință pe țărmul opus al fluviului, adecă Carpații, al cărora nume figurează în codicii *Argonauticei* în două moduri diverse, dar egalmente caracteristice.

Analiza lor merită un paragraf separat.

67
„Carpații" sub numele de „Caucaz" în Apoloniu de Rodos

Următoarele manuscripte și edițiuni ale lui Apoloniu de Rodos numesc Carpați *stînca Caucaz*:

1. Un manuscript din Vatican;
2. Un altul tot de acolo;
3. Manuscriptul zis *Codex Guelpherbytanus*;
4. Manuscriptul *Mediceu*.

Să se observe că unul din manuscriptele vaticane, *Codicele Guelferbitan* și cel *Mediceu* sînt dintre cele mai bune, „praestantissimae", peste tot șapte, nu mai multe[1].

Apoi:

5. Edițiunea florentină din 1496;
6. Edițiunea pariziană din 1574.

Aci vom nota iarăși că prima din aceste două edițiuni a fost executată după nește manuscripte perdute, încît criticii o consideră ca avînd toată valoarea codicilor originali[2].

În fine:

7. Vechiul scoliast al lui Apoloniu, care dechiară și el că în mai multe manuscripte se citește *Caucaz*[3].

Față cu nește codici excelinți și față cu mărturia scoliastului, ca și nu mai puțin a două edițiuni foarte prețuite, *Caucaz* poate fi privit mai mult ca admisibil, și noi am avea tot dreptul de a adăoga de pe acum pe Apoloniu către inscripțiunea lui Lersch cea cu „Olt lîngă Caucaz".

Acest drept însă devine necontroversat cînd se mai constată pe dasupra că și variantul, care se găsește într-o seamă de manuscripte, diferă numai în aparință, iar în fond este un sinonim al *Caucazului*.

Lectura cea diverginte sună: Καυλιακοῖο, Καυλιακὸς σκόπελος, adecă *stînca cauliacă*.

Caulica, prin contragere *Colica*, este unul din numile cele mai vechi ale Caucazului asiatic.

Ecateu, scriitor anterior chiar lui Erodot, ne spune că părțile cele mai înalte ale creștetului caucazic se cheamă Κωλικὰ ὄρη[4].

De acolo însuși numele *colchilor*.

Iacă dară *Colchida* la Dunăre nu numai în Ovidiu, dar și cu două veacuri mai-nainte într-un alt poet nu mai puțin celebru; și totul provine din aceea că Carpații se chemau *Caucaz*.

Limbagiului poetic i-a plăcut mai bine metaforicul și vagul *Colchi* decît directul și pozitivul *Caucaz*.

68
„Carpații" sub numele de „Caucaz" în Iornande, Amian Marcelin, Ptolemeu și Nestor

Gotul Iornande, din secolul VI, citind undeva sau aflînd din auzite că și Carpații se cheamă *Caucaz*, a ajuns la ingenioasa concluziune că Caucazul se începe în India, apoi trece prin toată Rusia meridională și se oprește tocmai la Dunăre, după cum văzurăm mai sus și-n Apoloniu, lîngă cataractele de la Orșova: „indeque Scythicis gentibus dorso suo terminum praebens, ad Pontum usque descendit, consertisque collibus, *Histri quoque fluenta contingit, quo amnis scissus dehiscens...*"[1]

Amian Marcelin, istoric latin din secolul IV, povestind invaziunea hunilor în Dacia, a căriia porțiune orientală aparținea atunci goților, arată că aceștia, voind a se sustrage jugului cumpliților năvălitori, s-au împărțit în două tabere: una trecu Dunărea, refugind pe pămîntul Imperiului Roman; cealaltă, sub conducerea regelui Atanaric, după ce în deșert se încercase a reziste pe malul apusean al Prutului, a fost silită a se retrage în regiunea foarte păduroasă și foarte muntoasă numită *Caucaland*: „ad Caucalandensem locum altitudine silvarum inaccessum et montium, cum suis omnibus declinavit"[2].

Așadar un segment al Carpaților se numea *Cauca*, căci finalul „land" în toate limbele germanice înseamnă „țară": Cauca-land – țara Cauca.

Pe lîngă Iornande și Amian Marcelin am mai putea cita aci pe Ptolemeu, carele pune în Carpați spre răsărit de porțiunea superioară a Oltului un popor ce-i zice Καυκοήνσιοι[3].

Însă ceea ce-i mai curios decît toate este că pînă-n secolul XII, cu o mie de ani și mai bine în urma diverselor mărturii de mai sus, Carpații se numeau tot încă din cînd în cînd *Caucaz*.

Cronicarul rus Nestor, născut pe la anul 1056, zice:

„Spre nord pînă la marea Pontului, Dunărea, Nistrul și munții *Caucaziani, adecă cei unguresti*"[4].

69
Urmele topografice ale numeleui „Caucaz" la Dunăre

Este dar un fapt înregistrat în șapte fîntîne irecuzabile, pe lîngă cari Ovidiu e a opta și Strabone o să fie a noua, cum că Carpații, începînd din timpii cei mai depărtați și pînă-n evul mediu, se chemau *Caucaz*, ca și maiestosul creștet de la marginea orientală a Europei, cu care ei nu pot avea nici o legătură afară de cea nominală.

Și nu se chema astfeli numai o porțiune a Carpaților, ci sistema întreagă, ba pînă și prelungirea-i transdanubiană, căci:

1. În Apoloniu, *Caucaz* sînt cataractele de la Orșova;
2. În Iornande, de asemenea;
3. În inscripțiunea lui Lersch, *Caucaz* sînt munții Olteniei, sau mai curînd acei din Muscel;
4. Tot așa în Ptolemeu;
5. În Floru, *Caucaz* sînt Balcanii;
6. În Amian, *Caucaz* sînt munții cei mai apropiați de Prutul de jos;
7. În Ovidiu, *Caucaz* se pare a fi ramura vrînceană sau din Buzău, judecînd după contextul: „munții scitici și sarmatici";
8. În Nestor, *Caucaz* sînt toți „munții ungurești".

Ca nume al Carpaților, *Caucaz* este la noi anterior dominațiunii dacice, căci în epoca lui Apoloniu Oltenia se mai afla încă sub stăpînirea agatîrșilor.

După spiritul graiului nostru, *cauc* contrăgîndu-se în *coc*, cată să admitem ca o urmă supraviețuindă a numelui *Caucaz* în privința Carpaților dealul *Cocan* din Muscel, adecă mai-mai în același loc unde ostașul Mansuet dintr-o legiune a lui Traian stătuse în timpul războiului dacic la *fluviul Olt lîngă muntele Caucaz*, și mai-mai acolo unde mapa lui Ptolemeu ne arată poporul *cocaneni*.

70
Unde locuiau siginii și agatîrșii în epoca lui Strabone?

O dată constatat că Carpații se chemau și ei *Caucaz*, devine lesne a corege un pasagiu din Strabone, care ne spune că siginii locuiau pe timpul său περὶ τὸν Καύκασον, descriind apoi în următorul mod obiceiele lor:

„Siginii, în celelalte trăind persianește, întrebuințează nește călușei mici și păroși, cari nu pot duce un călăreț, dar se înhamă la căruțe, mînîndu-i apoi femeile, dedate din copilărie la acest meșteșug, și cea mai bună în conducerea cailor își ia de bărbat pe cine-i place"[1].

Afară de amănuntul despre femei, restul s-a văzut deja în Erodot, pe cînd siginii locuiau la coastele agatîrșilor în actuala Temeșiană, și anume:

1. Traiul persianesc;
2. Călușei mici și păroși, buni numai la căruță.

În zilele lui Apoloniu siginii se aflau tot încă în Temeșiana, căci poetul alexandrin îi așează lîngă cataractele Dunării.

Între Strabone și Apoloniu este un interval de vro sută cincizeci de ani.

Într-un secol și ceva, cum oare de s-au strămutat siginii de la noi din Temeșiana tocmai în Asia la Caucaz, ducînd cu sine pînă și vița cea *mică și păroasă* de călușei?

Bietele lor cărucioare, mînate de intrepide fete și neveste, trebuiau să treacă, călcînd sub picioare orice opozițiune, printr-o sută de feliurite popoare scitice, sarmatice și de alte neamuri, toate foarte belicoase, cari stăpîneau întregul teritoriu al Rusiei meridionale.

E evidinte că *Caucazul*, unde se duseseră siginii, nu este acela din Asia, ci pur și simplu o ramură a Carpaților.

Omonimitatea înșelase pe Strabone.

Invaziunea dacilor, întîmplată cu vrun secol și ceva înainte de Crist și operată în direcțiunea Temeșianei, după cum se vădește din vecinătatea lor în acel period de cucerire cu popoarele panonice boii și tauriscii[2], trebuia firește să respingă pe sigini, însă nu în Asia, ci peste Carpați în Transilvania.

Caucazul siginilor sînt munții Ardealului, unde topografia a și păstrat unele vestigii ale lor pînă astăzi, după cum vom demonstra aiuri.

Tot atunci ne vom convinge că și pe agatîrși dacii îi goniseră din Oltenia iarăși în Transilvania, și-apoi mai tîrziu, deja în urma lui Strabone, ambele popoare de secoli învecinate, siginii și agatîrșii, au fost constrînse a înainta sus spre nordul Europei, nicidecum însă nu s-au întors în Asia.

Sub August dară dacii nu pătrunseseră încă în Ardeal.

71
Rezumat despre „Carpații" sub numele de „Caucaz"

Pasagiul din Strabone, explicat în paragraful precedinte, e cu atît mai important în cazul de față, cu cît ilustrul geograf este un context nedispensabil, după cum am mai spus-o, pentru înțelegerea topografiei contimpureanului său Ovidiu.

Acum încetează d-a mai fi enigmă cele două versuri:

„Jazyges, et Colchi, Metereaque turba Getaeque
Danubii mediis vix prohibentur aquis."

Ele se traduc și se explică astfeli:

„De iazigi și de *caucaziani* (munteni din Carpați), de popoare transmontane (agatîrși, sigini etc.) și de geți, abia ne apără apele Dunării".

Într-un cuvînt, ca și-n Apoloniu, ca și-n Strabone, ca și-n Amian, ca și-n Iornande, ca și-n Nestor, ca și-n acea inscripțiune a lui Lersch ce ne-a servit drept punct de plecare în această analiză, numele Carpaților în Ovidiu este: *Caucasus*.

Sînt multe și interesante consecințele ulterioare ale acestei descoperiri, pe cari noi de astă dată nu le vom atinge, fiind foarte depărtate de obiectul strict al studiului de față.

Nu cumva la Dunăre, printre bogatele năsipuri metalice ale Olteniei, va fi fost însăși *Colchida* cea cu lîna de aur a Medeei, ținta practică a expedițiunii celei mercantile a argonauților, încît tocmai de aceea tradițiunea elenică, culeasă de cătră Apoloniu, va fi făcut pe aceștia să călătorească pe la cataractele de la Orșova?

Nu cumva tot în basinul danubian, cea mai scurtă cale comercială între Oriinte și Europa centrală, trebui căutat *Caucazul* primului civilizator al continentului nostru, acela ce răpise focul lui Giove și din foc a născut industrie?

În epoca lui Traian, adecă a memorabilei inscripțiuni cu Oltul „secus montem Caucasi", Marțial scria unui amic care pleca spre Dunăre că *în țara geților o să găsească stînca lui Prometeu*:

„Miles hyperboreos modo, Marcelline, Triones,
Et Getici tuleris sidera pigra poli;
Ecce Prometheae rupes, et fabula montis,
Quam prope sunt oculis nunc adeunda tuis..."[1]

Cînd va fi vorba despre elementul semitic în Dacia, vom reveni...
Am isprăvit acum cu opera lui Ovidiu.

72
Concluziunea despre Muntenia sub Ovidiu

De la August pînă astăzi nu s-a schimbat nemic fundamental în climatologia și topografia Munteniei; după cum nici mai-nainte nu se schimbase nemic în intervalul aproape semimilenariu dintre Erodot și Ovidiu.

Oltul n-a încetat atunci, și nu știm dacă va înceta vreodată, de a divide Țara Românească în două mari regiuni foarte caracteristice, dintre cari în cea d-a dreapta fluviului precumpănește plaiul asupra cîmpiei, pe cînd în cea d-a stînga cîmpia precumpănește asupra plaiului, însoțite ambele aceste precumpăniri opuse de cîte o serie diversă de

condițiuni atmosferice și telurice, toate împreună concurînd a dezvolta un alt tip material și moral spre apus de Olt și altul spre răsărit, chiar cînd teritoriul întreg e locuit de nește popoare ieșite primitivamente, ca dacii și geții sau ca sciții și agatîrșii, din cîte o singură tulpină.

În regiunea cisolteană, arteria comercială a Dunării reduce depărtata ramură ost-carpatică la un rol absolutamente secundar, căci toată activitatea umană, productivă sau improductivă, fie industriosul grec sau grosolanul barbar, se îndeasă acolo spre țărmul danubian, unde per apoi pe nesimțite, sau se piticesc în nește vizuine subterane, prin miasmul mlaștinelor, prin frig și arșiță, prin torente de noi năvălitori, sciți, sarmați, goți, huni, avari etc., etc., pe cari nemic nu-i poprește în cale pe un șes descoperit pretutindeni, arenă a unei lungi succesiuni de popoare belicoase însă lipsite de vitalitate.

În regiunea transolteană, scutită de mortiferele bălți mixte, Dunărea împacă industria fluvială cu sănătatea muntoasă prin cununie cu Carpații, al căror înghi nord-vestic de la Coasta-Cîineni pînă la Orșova se află aci cu totul în afară de drumul invaziunilor, fie din apus sau din răsărit, căci punctul obiectiv al barbarilor fiind totdauna bogatele provincii grece, năvălitorii orientali pătrundeau la dînsele prin Moldova, cei occidentali prin Ungaria, lăsînd unii și alții pururea la o parte Oltenia, unde le-ar fi fost cam anevoie de a străbate și altmintrea de groaza unei pozițiuni naturale dintre cele mai întărite prin stînce și ape, încît locuitorii de acolo, dentîi agatîrșii, apoi dacii, în fine românii, mulțumită condițiunilor economice, igienice și strategice celor mai priincioase, au putut într-un spațiu teritorial foarte restrîns să ajungă succesiv la un grad înalt de rezistință vitală.

Imutabilitatea naturei fizice s-a răsfrînt pînă la un punct în însăși nomenclatura topică, astfeli că un munte din Muscel ne mai amintește numele *Caucaz* al Carpaților într-o serie de fîntîne istorice denainte și de după Crist, între celelalte în Ovidiu și-ntr-o superbă inscripțiune traianică relativă tocmai la porțiunea superioară a Oltului, carele și acesta se numește astăzi precum se numea, sînt acuma două mii de ani, în poetul roman Naevius; Jiul este *Sil* al dacilor, Cerna – *Diorna*, Gilortul – *Sil-arta*, Giomartilul – *Sil-martira*; Motrul e *Mutria* din Ptolemeu și de pe *Tabla Peutingeriană*; pînă și mitutelul Jaleș, un pîrîuț aproape invizibil, exista deja sub actualul său nume *Salas*; și dacă limba română n-a conservat primordialele numiri ale rîurilor din cîmpie, cauza este că străbunii noștri au început s-o cunoască foarte tîrziu, abia pe la

secolul VII, găsind acolo anume pe slavii cei cu Dîmbovița, Ialomița, Cricovul, Ilfovul etc., iar pînă atunci naționalitatea „daco-romană" se născuse, crescuse și se formase definitivamente în plai și numai în plai, încît chiar fluviile cele comune tuturor zoanelor țărei, noi le știm așa cum se ziceau din vechime exclusiv la munte: *Danubius*, nu „Ister"; *Alutus*, nu „Maris"; *Jiu*, nu „Arabon"; *Argeș* nu „Mariscus".

În fine, dacă ar voi cineva să restabilească mapa etnografică a Munteniei în zilele lui Ovidiu, după cum o schițarăm noi pentru timpul lui Erodot, n-are decît să așeze pe daci în Oltenia și-n Temeșiana, pe sigini și pe agatîrși în laturea vest-sudică a Transilvaniei, apoi în cîmpia danubiană pînă la Pont pe ambii țărmi ai fluviului o amestecătură de sciți și sarmați cu predomnirea însă a elementului getic.

III
Epoca formațiunii limbei române

73
Importanța filologiei în istorie

Ajunge cîte o dată o literă pentru a caracteriza o națiune.

Luînd în mînă o carte angleză va fi cineva surprins de a întîmpina mereu figurînd izolat cîte un *I*, care nu poate forma nici un nume propriu, și totuși el predomnește prin mărime asupra tuturor literelor învecinate.

Acest grandios *I* însemnează „eu".

Individualismul atît de pronunțat în toată natura anglezului s-a răsfrînt și-n ortografie.

Este unicul popor în lume căruia să-i fi putut veni ideea de a scri *eu* cu o literă capitală.

Cu cît mai mult totalitatea lexică și gramaticală a unei limbe trebui să fie pentru un cugetător o nesecată comoară de revelațiuni asupra întregei dezvoltări a unei naționalități în timp și-n spațiu.

Astăzi nu mai e permis fără limbistică, fără o cunoștință intimă cu Bopp, Pott, Schleicher, Curtius, Corssen, Kuhn etc., a face un singur pas serios în limpezirea perioadelor celor obscure din analele popoarelor; și negreșit că cea mai deplină dreptate avea d. Rösler cînd a formulat următoarea fericită propozițiune:

„Dacă românii au trăit în adevăr începînd de la Traian pe țărmul nordic al Dunării, dacă ei n-au venit aci tîrziu în evul mediu din Dacia lui Aurelian, dacă ei sînt noi sau vechi în actuala lor patrie, aceasta cată să se cunoască din limba română"[1].

D. Rösler susține că împăratul Aurelian de frica goților a scos din Dacia Traiană în secolul III pe toți românii pînă la unul, ducîndu-i acolo unde se află așa-numiții macedoromâni, și-apoi deja o parte dintre acești din urmă, întorcîndu-se pe țărmul nordic al Dunării abia pe la anul 1200, vor fi dat naștere naționalității dacoromâne.

Cu alte cuvinte, maghiarii, serbii, sașii sînt toți mai indigeni decît noi la poalele Carpaților.

D. Rösler își bazează asertiunea pe două considerațiuni filologice:

1. Asemănarea între limbele română și albaneză;
2. Lipsa de element gotic în graiul român.

Ambele aceste punturi, pe cari d. Rösler se mulțumește a le afirma, noi din parte-ne le vom demonstra pe larg, fiindcă ele ne conduc la o concluziune diametralmente opusă.

74
D. Rösler știe românește?

D. Rösler zice: dacă românii n-ar fi petrecut veacuri întregi peste Dunăre în vecinătatea Epirului, limbele română și albaneză nu ne-ar oferi atîtă asemănare.

Însă care anume să fie *natura* acestei asemănări? – d-sa nu ne-o spune.

Este o nenorocire pentru d. Rösler de a ști prea puțin românește.

Iacă o probă dintre cele multe:

„Mă surprinde – zice d-sa – cuvîntul *Sirte-Margarite* din doinele române ale lui Murray, și eu crez că el corespunde pe deplin noțiunii *Sirtje* a samoiezilor; după cum și maledicțiunea românească astăzi de tot nențelegibilă *s*... mi se pare iarăși a fi numele demonului la neamuri uralice: *Schitkir* sau *Tschitkir*".

Cuvîntul însemnat cu mai multe punte, las să se citească jos în notă[1], nefiindu-ne permis a-l băga în textul român.

O trivialitate turcă dintre cele mai necuviincioase, întrodusă la noi în nefasta epocă fanariotă și pe care nu cutează a o reproduce nici chiar dicționarele limbei otomane, d. Rösler o preface într-o maledicțiune, o maledicțiune românească, o maledicțiune atît de antică încît nici înțelesul nu i se mai cunoaște, și-apoi aleargă după origine tocmai la mitologia fineză!

De altă parte, luînd pe *înșiră-te-mărgărite*, compus din verbul *înșira* la imperativ, din pronumele *tu* în acuzativ și din substantivul *mărgărit* la vocativ, cîtetrele foarte latine: *in-seriem te (dispone) margarite*, expresiune poporană a unei limbuții fără cap și coadă, d. Rösler izolează pe „înșiră-te", își închipuiește că-i o singură radicală, o metamorfozează în *sirte* și se răpede cu ea drept peste Urali!

Cu un asemenea metod de a comenta naționalitatea română prin samoiezi, noi ne mirăm că d. Rösler a uitat un lucru și mai ingenios.

În dialectul samoiedic de la Obdorsk din fundul Siberiei codrul se cheamă *pidira*[2].

Iacă dară – trebuie să exclame – iacă dară de unde s-a născut româneasca pădure!

Și totuși, oricît de ciudată ar fi coincidința materială a ambilor termini, filologia modernă, care urmărește desfășurarea fonetică și istorică totodată a fiecării vorbe[3], demonstră că a noastră *pădure* derivă din *padules*, o formă romanică a latinului *palus*, baltă, italianește *padule*[4]; iar pe lîngă filologie mai vine și Columna Antonină arătîndu-ne cu plasticitatea sculpturei că bălțile danubiane din epoca colonizării romane erau în adevăr nește *păduri* în toată puterea expresiunii, în a cărora vegetațiune se ascundeau barbarii în timp de războ[5].

Necunoscînd limba română, care să fi fost criteriul d-lui Rösler pentru a conchide că ea seamănă cu cea albaneză?

O ecuațiune între un *x* și un *y*.

75
Latinismul relativ al limbelor albaneză și română

Limba albaneză e plină de reminiscințe latine.

Iacă esențialmente un punt de asemănare cu graiul român.

Urmează însă de aci că albanezii vor fi împrumutat latinismele lor de la români?

Să cercetăm.

Albanezii zic *tra* (trabs), *mic* (amicus), *poștë* (post), *armic* (inimicus), *këmbë* (gamba), *vittore* (victoria), *liumë* (flumen), *biniac* (bignus), *gorg'ë* (gurges), *kïint* (centum), *gric* (grex), *g'ïind* (gens), *pendohem* (poenitet), *spëreig* (spero), *cașë* (causa), *turpë* (turpitudo), *fat* (fatum), *fer* (inferna), *catër* (quator), *crioig* (creo) etc.

Aceste vorbe atît de latine, oare cum putea să le fi dat cuiva dacoromânul, cînd nu le are? și pe unele nu credem să fi reținut din limba-mumă

nici chiar în epoca lui Traian, bunăoară *flumen, bignus* sau *fatum*, de vreme ce exprimă aceleași idei prin alți termini nu mai puțin latini: *gemen* (geminus), *rîu* (rivus), *soarte* (sors); iar cît despre *catër*, și un copil va recunoaște că s-a format din *quatuor*, nu din *pàtru*.

Albanezii zic: *kërcoig* (quaerito), *kĭarc* (circus), *kërtoig* (certo), *kĭepë* (cepa), *kĭiel* (coelum), *fkĭinĭe* (vicinitas) etc.

Bănui-se-va că le-au luat din românește: *a cerceta, cere, a certa, ceapă, cer, vecinătate*, prefăcînd numai sonul *ce* în *k*?

Atunci de ce în zicerile turce *cĭadërrë, cĭair, cĭacmac, cĭalem, cĭardac, cĭarșaf, cirac, cisme, ciflic, cift* etc., au lăsat pe *ci* intact, neprefăcîndu-le în *kĭadërrë, kĭair, kĭacmac, kĭalem* etc.?

De ce vorbele slavice *cĭas, cetë, cĭudit*, n-au schimbat de asemenea în *kĭas, kĭetë, kĭudit*?

În sfîrșit, de ce au conservat *ce* și *ci* în cuvintele împrumutate în adevăr de la români: *cĭarc* (circulus) și *cë* (quid)?

Grecii numai în clasica anticitate exprimau pe *ce* și *ci* latin prin κ: Κικέρων (Cicero), Κίννας (Cinna), Σκιπίων (Scipio), Κέθηγος (Cethegus), Κέλσα (Celsa), Κέντρωνες (Centrones), Κίρκαιον ὄρος (Circaeus mons) etc., pe cînd în evul mediu îi vedem zicînd: τζελεστρῖνος (caelestinus), τζεντογάλη (centrum gallinae), τζεριμονία (ceremonia), τζέρκη (circulus), τζέρτος (certus), τζηκουρέα (cicoria), τζιβέλις (civilis) și altele[1].

Cum că la vechii romani *ce* și *ci* se rosteau în realitate *ke* și *ki*, precum le-au și transpus elenii și albanezii, iar nu după cum le-au modificat mai tîrziu românii și italianii, probă este că lătinește se scria ecalmente *squilla* și *scilla, coqui* și *coci, caeso* și *kaeso*, încît un filolog modern cere să se citească și astăzi *kinis* pentru *cinis, kervus* pentru *cervus, kitus* pentru *citus* etc., numind orice altă pronunciațiune „un detestabil inorganism"[2].

Așadară *k* în loc de *ce* și *ci* constituă la albanezi, ca și la greci, un arhaism latin cu mult anterior cunoștinței Epirului cu turcii, slavii și românii[3].

Albanezii au *vĭetërë* (vetus, veteris), *virg'ĭineșë* (virgo, virginis), *ĭatërë* (alter), *rĭetë* (rete) etc., pe cari nici într-un chip nu le-au putut lua de la români, în graiul nostru toate aceste vorbe fiind mai puțin clasice: *vechi*, la macedoromâni *veclĭu*, niciodată *vetere*; *vergură*, nu *vergine*; *alt*, nu *altere*; *rețea*, nu *rete*; și-apoi părinții noștri nu le-au format astfeli prin vro posterioară corupțiune provincială, ci așa le-au și moștenit, precum probează italianul *vecchio* și sonul *u* pentru *i* în *vergură*.

Albanezii au adverbiul *fort* și adiectivul *forte*, corespunzînd cel întîi cu latinul *fortiter* și cellalt cu *fortis*, pe cînd românul nu posedă decît

un *foarte* pentru ambele cazuri, întocmai precum noi zicem *frumos* pentru *pulcher* și *pulchre*, *adevărat* pentru *verus* și *vere* etc., mulțumindu-ne cu o singură formă adiectivo-adverbială.

Sperăm a fi convins pe d. Rösler că limba albaneză este un dialect neolatin cu totul neatârnat de dialectul neolatin al românilor; un dialect mai antic, fiindcă Albania întreagă devenise provincie romană cu un secol înainte de crîncena luptă a lui Traian cu Decebal; un dialect însă fără comparațiune mai sărac în elemente latine, deoarăce colonizarea romană nu avusese acolo acel caracter compact și sistematic, prin care s-a distins ea pe țărmul nordic al Dunării[4].

Ambele aceste dialecte se mai întîlnesc prin puntul foarte important de a fi traco-latine, ceea ce sub privința hematologică, adecă a înrudirii materiale, apropie pe români de albanezi mai mult chiar decît de italiani, cu cari noi sîntem încuscriți numai după tată, pe cînd cu ceilalți ne lovim după amîndoi părinții.

76
Tracismul relativ al limbelor albaneză și română

Numeroasa ginte pantracică, stăpînă într-o vreme peste mai toată Peninsula Balcanică și mai toată Asia-Mică, se împărțea în două ramure foarte mari, cea tracică propriu-zisă și cea ilirică, prima din ele ocupînd regiunea despre Pont din teritoriul comun, cealaltă regiunea despre Adriatică, fiecare subdiviză într-o mulțime de naționalități și triburi purtînd diferite numi: frigiani, bistoni, besi, ciconi, crobizi, odrizi, peoni, sapei, sinti, trausi, geți, daci, tribali, mesi, macedoni, epiroți, arupini, bulini, daorsi, enchelei etc., etc., etc.

Albanezii sînt unica posteritate actuală directă a ramurei ilirice, ca și românii a celei tracice propriu-zise.

Cum că ilirii și tracii propriu-ziși vorbeau aceeași limbă fundamentală, dovadă este nu numai că scriitorii antici îi confundă mereu unii cu alții, dar mai cu seamă că dicționarul albanez poate să ne explice fără nici o dificultate filologică cele mai complicate probleme din nomenclatura dacică și din limba daco-latină.

Astfeli în paragrafii precedinți noi văzurăm deja la albanezi cuvinte eminamente dacice, ca *diorna* – negru sau *borda* – locuința suterană.

Aci vom mai da un exemplu foarte interesant, afară de acelea ce vor mai urma din cînd în cînd în cursul operei de față.

77
Originea numelui „Dunăre"

Samonicus, scriitor roman cu un secol posterior lui Traian și carele poseda pe atunci o bibliotecă de 60.000 volume, încît avea la dispozițiune mai tot ce se va fi scris vreodată pînă la dînsul, zice că tracicește *Danubius* înseamnă „purtător de nori": „Δανούβιον δὲ τὸ νεφελοφόρον ἐκεῖνοι καλοῦσι πατρίως[1]".

La albanezi norul se cheamă *re*.

În toate limbele indo-europee radicala *da* exprimă ideea de *a da*, de unde o formă participială *dan* sau *dana*.

Dana-re „dînd nori", iacă dară numele tracic din care românul a făcut *Dunăre* și pe care Samonicus l-a tradus cu atît mai corect prin νεφελοφόρος „purtător de nori", cu cît în unele limbe ariane, la celți bunăoară, primitivul *da* capătă anume înțelesul de „a purta"[2].

Tot limba albaneză ne explică de ce grecii, romanii și germanii au terminat numele acestui fluviu prin β, pe care nu-l au românii.

Albanește *re*, nor, admite în unele cazuri un *v* denainte-i: *vre*[3], ceea ce probează că nu este decît o contracțiune din zendicul *awra*, modernul persian *abr*, curdicul *awreh*, toate acestea însemnînd de asemenea „nor"[4] și producînd la vechii persiani un nume propriu: 'Αβραδάτας „dat de nori"[5].

Norul chemîndu-se albanește *re* și *vre*, Δανούβιος elin, *Danuvius* latin și *Donaw* al germanilor, de la cari au împrumutat apoi slavii pe *Dunava*, maghiarii pe *Duna* etc., provin dintr-o formă colaterală *Dana-vre*.

Românii singuri însă au reținut pe caracteristicul *re*, în care se coprinde însăși cheia enigmei.

Și au reținut nu numai atîta, dar pînă și interesantul blăstem poporan: „bată-te Dunărea!", carele pe de o parte se potrivește atît de bine cu ideea unui „purtător de nori", iar pe de alta, ne aduce aminte că la daci jurămîntul cel mai sacru era legat cu solemnitatea de a bea apă din Danubiu[6], încît „purtătorul de nori" pedepsea apoi pe sperjuri: „îi bătea Dunărea".

Românul nu zice: „bată-te Oltul", „bată-te Siretul", „bată-te Prutul", ci numai *bată-te Dunărea*!

Astfeli, mulțumită limbei dacice, restaurate prin confruntațiunea dialectului epiroto-latin al albanezilor cu dialectul traco-latin al românilor, se înlătură în rubrica unor simple coincidințe fonetice etimologia generalmente patronată a *Dunării* de la sanscrito-zendicul *dânu*, oseti-

cul *don* – fluviu, pe care-l au și românii într-o accepțiune deminutivă[7], precum se respinge nu mai puțin și derivațiunea de la celticul *dana* – viteaz[8].

78
Concluziunea despre înrudirea românilor cu albanezii

Postpunerea articolului definit, identitatea genitivului cu dativul, timpul viitor expres cu ajutorul ideei *voi*, formațiunea numeralelor de la 11 pînă la 19, prin întrepunerea unui *supra*, și o grămadă de alte particularități gramaticale sau lexice, pe cari le vom dezbate cînd vom avea a restaura dialectul dacic, ne vor aduce iarăși și iarăși la rezultatul dobîndit mai sus, și anume:

Limbele română și albaneză sînt două dialecte dopotrivă traco-latine, dezvoltate însă fiecare pe o cale individuală nedependinte.

Fără a se mișca unii din Dacia Traiană și alții din Epir, românii sau daco-latinii și albanezii sau epiroto-latinii sînt și nu pot a nu fi legați printr-o extremă asemănare limbistică, deoarăce provin unii și alții din elemente romanice și elemente tracice, amestecate însă în diverse epoce, prin diverse dialecte, cu diverse doze și sub diverse condițiuni climatologice.

79
Originea cuvîntului „hoț"

Dacă dacoromânii – zice d. Rësler – nu s-au clintit de pe țărmul nordic al Dunării, afară negreșit din porțiunea cea strămutată de către împăratul Aurelian și din care se trage începutul actualilor macedoromâni, cum atunci de nu există în limba română nici o urmă gotică, precum nici în limba gotică nu există nici o urmă română?

Nu există! nu! repețim și noi după d. Rösler.

Nu este nu numai un gotism la români sau un romînism la goți, dar nici măcar un cuvînt despre goți.

S-a zis adesea, și dempreună cu alții vom fi afirmat-o și noi altădată, cum că vorba română *hoț* ar fi o reminiscință a dominațiunii *gotice* în Dacia Traiană.

Studiul ulterior ne face a renunța la această etimologie.

Inițialul *h* este la români o ușoară aspirațiune cam analoagă cu a grecilor sau cu *hi* al armenilor, astfeli că poporul rostește dopotrivă *hrăpire* și *răpire*, *harap* și *arap*, *heleșteu* și *eleșteu*, *hotar* și *otar*, *hoț* și *oț*.

Un asemenea *h* nu se naște din durul *g*, mai ales denaintea unei vocale.

Dar mai este ceva.

Luînd pe rînd toate vorbele române monosilabice cu finalul *ț*, pentru a constata valoarea etimologică a acestuia din urmă, ne încredințăm că el derivă, afară de regularul său prototip *ti*, din: *te* (*puteus* = *puț*), *sp* (*crispus* = *creț*), *ss* (*sessus* = *jeț*), *que* (*laqueus* = *laț*), *chi* (*brachium* = = *braț*), *thi* (*struthio* = *struț*) etc., adecă totdauna din două consoane din cari una e *s*, ori dintr-o consoană sau două urmate de un *i* sau un *e*, niciodată însă dintr-o consoană nesibilată izolată.

T din *got* e tot atît de netransformabil în *ț* din *hoț*, precum de netransformabil e *g* din cel întîi în *h* din cel al doilea, încît definitivamente *hoțul* și *gotul* seamănă unul cu altul numai doară prin litera *o*.

De unde însă derivă în realitate această misterioasă monosilabă?

Lexiconul Budan propunea o derivațiune din latinul *hostis*, însă toate limbele romanice au format de acolo altceva; românește *oaste*, franțuzește *ost*, spaniolește *hueste*, italianește *oste*, provențalește *host*, portugezește *hoste*[1], așa că n-a rămas în *hostis* nici o portiță deschisă pentru *hoț*.

Să căutăm aiuri.

Într-o cronică franceză noi citim următorul pasagiu relativ la secolul XIII:

„Imperio regis Ludovici Hutini, quo nomine prisca lingua nostra turbulentus significatur".

Adecă:

„Sub domnia regelui Ludovic, supranumit h u t i n, *ceea ce în vechea noastră limbă însemnează turburător*".

Apoi, într-un act din 1363:

„Jehan, dit Vyanne, *risseur, brigueur, h u s t i n e u r, mal et outrageux parleur*"[2].

Ca idee, noi întrebăm dacă nu e vorba de ceea ce se cheamă românește *hoț*.

Ca formă, *hust* francez, compus din două consoane, din cari una e *s*, corespunde perfectamente cu al nostru *hoț*, cu atît mai ales cînd într-o mulțime de vorbe române ne întîmpină ecuațiunea între *st* și *ț*, negreșit prin intermediul metatezei *ts* din *st*, bunăoară: *țîră* = *stilla*, *țol* = *stola*, *maț* = μαστός etc.

Și totuși această interesantă zicere nici românii n-au luat-o de la francezi, nici francezii de la români, ci în ambele țăre ea s-a născut spontanamente din cauza unui strigăt.

În Francia, după cum o demonstra prin zecimi de documente Du Cange[3], poporul era dator să alerge după hoți țipînd și trîmbițînd.

În latinitatea din evul mediu aceasta se chema *hut-esium*, de unde a rămas în limba franceză *huée*, care nu diferă întru nemic de românul *huiet*[4], încît urmează naturalmente că și părinții noștri aveau același obicei, însoțit de aceleași strigăte: *hu*! *ho*! francezeșe *hutz*![5]

Aceste exclamațiuni o dată devenind caracteristice la goana făcătorilor de rele și stereotipîndu-se „pro eo multitudinis clamore incondito, quo *latronem* seu in ipso crimine deprehensum, seu fugientem ac latitantem, pagani omnes tenentur insectari ac prosequi, donec comprehendatur et in judicis manus tradatur"[6], nu numai era cu putință, ci chiar trebuia să se nască în Francia *hut, hutin, hust, hustin, hustineur*, iar în România *hoț*.

Să se noteze un lucru.

După cum pentru țărani era *hoț* acela pe care-l huiduiau dânșii, tot așa pentru făcătorii de rele, din puntul lor de vedere, erau hoți aceia ce-i huiduiau.

Iacă de ce în argotul tîlhăresc din evul mediu țăranii se numeau *hoți*: „houtz – rusticus"[7].

Această considerațiune este decisivă pentru a proba originea curat onomatopeică a cuvîntului „hoț", înlăturînd orice altă etimologie, fie cît de plauzibilă în aparință.

Un avocat român din Temeșiana, într-un articol foarte paradoxal, asupra căruia ne atrage atențiunea d. profesor V. Glodariu din Brașov, aduce ca o probă derivațiunea *hoțului* din *got* că:

„În Banat pînă în ziua de astăzi cînd vine vreun neamț prin sate românești, se iau copii după el și strigă drept semn de batjocură: neamț! neamț! *goto-freanț*! și tot mai departe făcînd versuri de batjocură, parte rușinoase, la fiecare sentință de două versuri în cădință repețesc: neamț! neamț! *goto-freanț*!"[8]

D. Simeon Mangiucă, care ne-o spune aceasta, cum oare de nu observă că exclamațiunea este „*goto-freanț*", iar nu „*hoțo-freanț*"?

Cu alte cuvinte, ea demonstră, într-o opozițiune diametrală cu opiniunea d-sale, cum că *got* în gura poporului român n-a putut să treacă în *hoț*.

Să nu mai *hoțim* dară pe goți, cari n-au putut să fure de la noi, precum vom vedea îndată, nici măcar două litere dintr-o vorbă!

80
Teoria lui Ioan Maiorescu despre românisme la goți

Răposatul Ioan Maiorescu credea că a dat peste patru *românisme* în textul gotic al lui Ulfila:

1. Numele românilor: *Rumoneis, Rumonim,* corespunzînd formei romane poporane *rumân;*
2. *Hausjan,* de la românul *auzire;*
3. *Aljar,* românește *aiure,* mai corect *aliure,* franțuzește *ailleurs,* latinește *aliorsum;*
4. *Mais,* de la românul *mai* din *magis*[1].

Întîi punem la o parte pe *aljar,* care este nu un românism, ci o proprietate comună mai tuturor popoarelor neolatine, după cum mărturește însuși Maiorescu, deși uitase a mai cita, pe lîngă formele română și franceză, vechiul spaniol *alubre,* provențalul *ailhors* și portugezul *alhur*[2].

Rămîn dară celalte trei.

Hausjan provine dintr-o temă *kus,* căci în limba gotică *h* reprezintă totdauna pe un primitiv *k,* și *au* este o acreștere din *u,* încît corespundintele lui *hausjan* în celelalte limbe indo-europee e numai doară elenicul κους în ακουστός[3], de unde însă pînă la românul *auzire* e cam departe.

Goticul *mais, maists, maiza,* e pur și simplu germanul modern *meist,* fără nici o legătură cu românul *mai.*

Mai avem dară un singur-singurel *Rumonim* sau *Rumoneis,* care nici acesta nu se pretinde a fi român ca întreaga vorbă, ci unicamente prin sonurile *u* în loc de *o* și *o* în loc de *â* din cele șapte sau opt litere.

Ar fi comic ca toate elementele române în limba gotică să se reducă în urma urmelor la niște 2/8 dintr-un biet cuvînt!

Dar și aci românismul e fictiv.

Creanga limbistică neolatină cea mai germanizată foneticește este așa-numitul dialect retoroman din Elveția[a], care-și dă el însuși numele de *rumonsch*[b].

Dacă în Alpi *rumonsch* e un efect al germanismului între latini, cum oare la Dunăre aceeași formă *rumoneis* ar putea să fie viceversa, un efect al latinismului între germani?

Să lăsăm dar în pace și pe *Rumoneis* sau pe *Rumonim.*

81
Originea cuvintelor „odor" și „pat"

S-a spus că ar fi gotică vorba *odor,* de la *aud* contras în *od,* tezaur, avuție, posesiune.

În realitate cuvîntul este de provenință slavică și relativamente modernă.

Serbește *odora* are trei accepțiuni:

1. Haine;
2. Arme;
3. Pradă[1].

Radicala este verbul curat slavic *dr'ti*, a despuia.

Odorul semnifică tot ce se poate răpi în războiul de la un inamic, *spolia opima* la vechii romani.

S-a mai susținut că vorba română *pat* ar proveni din goticul *badi*.

Nu s-a observat însă că patul face parte dintr-o familie întreagă de termini români, cu cari trebui studiat într-o strînsă legătură și anume:

1. Pat, *lectus;*
2. Pătul, *cubile, stratum,* „pre carele se așază stupi, legumele sau poamele iarna, gîștele cînd clocesc etc.";
3. Pătură, *folium, volumen,* foaie, îndoitură, legătură;
4. Pătur, *cumplico,* strîng la un loc.

Prin urmare, ideea fundamentală a *patului* consistînd în stratificațiune, adecă în suprapunerea unui lucru peste un alt lucru, este din punt în punt, în fond ca și-n formă, albanezul *pat,* etagiu, „Stockwerk", după traducerea d-lui Hahn[3].

Goticul *badi,* din contra, exprimă în mai toate formațiunile colaterale și derivate noțiunea pronunțată de ceva plan, adecă nestratificat, nesuprapus, cîte o dată chiar excavat[4], ceea ce-l depărtează de ideea *patului* român, pe care o exprimă atît de bine din toate puntele de vedere numai albanezul *pat.*

82
Ce urmează din lipsa gotismelor în limba română?

Scormonind pretutindeni în paragrafii precedinți și zgîndărind toate coardele și cordițele limbei române, noi nu găsim nici o umbră de necontestabil gotism măcar în două optimi ale unei singure vorbe.

Prin urmare – va zice d. Rösler, după cum a mai spus – în timpul dominațiunii goților românii nu se aflau în Dacia.

Aci ne despărțim de eminentul istoric vienez, căci se desparte și d-sa de prescripțiunile criticismului, care cerea imperiosamente ca să proceadă în următorul mod:

1. Să precizeze pe o mapă ținîndu-se strict de fîntîne sincronice, întregul spațiu teritorial pe care l-au ocupat la noi goții;
2. Să probeze că, afară din acel spațiu teritorial, nu exista în Dacia nici un locșor unde să fi putut trăi românii departe de goți și sustrași influinței acestora;

3. Dacă demonstra că un asemenea locșor, apt a adăposti o naționalitate întreagă, nu se afla nicăiri, atunci, dar numai atunci putea conchide că împăratul Aurelian nu lăsase un pui de român în Dacia, de vreme ce nu găsim nici un vestigiu gotic în limba română.

Iacă ce trebuia să facă d. Rösler.

83
Puntul teritorial în istoria goților pînă la Atila

Itinerariul succesivei migrațiuni a goților se începe de la nord în direcțiunea litoralului Mării Negre, așezîndu-se ei acolo în secolul II după Crist în spațiul dintre Don și Nistru, adecă la hotarul de tot oriental al Daciei.

Stabiliți aci, urmează din parte-le un șir de încercări de a străbate pe malul drept al Dunării, unde erau atrași de fama avuției provinciilor grece.

Acest punt obiectiv fiind hotărît, calea cea mai scurtă de realizare erau naturalmente gurele Dunării, de unde goții treceau drept în Bulgaria și mai departe, mulțumindu-se cu posesiunea tranzitoare a actualei Besarabii și lăsînd să mai treacă mult timp pînă să înceapă a se gîndi măcar la Moldova, care nu se afla nici ea în drumul ce-și aleseseră pentru a ajunge mai curînd la țintă.

În adevăr, oricînd e în joc Goția propriu-zisă, unde reședea forța ofensivă și defensivă, sîmburele de rezistință și de expansiune al elementului gotic, o găsim între Prut și Nistru.

La anul 251 expedițiunea goților contra romanilor se dirige asupra Filipopolii, de unde retrăgîndu-se și căutînd a se întoarce acasă, urmăriți de armata împăratului Deciu, ei apucă spre orașul Abrit lîngă Varna[1], adecă în cea mai dreaptă linie *spre Besarabia.*

Între 268-270 – zice Zosim – sciții, erulii, peucii și goții pun 320.000 oameni pe 6.000 vase și atacă întîi orașul Tomi în Dobrogea.

De unde plecase acea formidabilă flotă?

„De *lîngă Nistru*"[2].

Între anii 367-369 împăratul Valinte, voind să izbească pe goți în propria lor țară, face un pod pe Dunăre.

În ce loc anume?

Lîngă orașul Noviodun sau Novietun, care, după unanima[3] mărturie a lui Ptolemeu, a *Tablei Peutingeriane*, a *Itinerariului lui Antonin*, a *Notiței Dignitatum*, a lui Procopiu, a *Codicelui Teodosian* etc., se afla lîngă actuala Isacce, adecă în *fața Besarabiei.*

Astfeli pînă la 370 dominațiunea gotică, în înțelesul cel adevărat al cuvîntului, se concentra exclusivamente între Prut și Nistru.

Tocmai atunci năvălesc teribilii huni.

Peste ramura cea mai occidentală a goților domnea Atanarik.

El trămite o parte din oaste pentru a recunoaște pozițiunea hunilor, iar singur se așează într-o vale *pe malul Nistrului.*

Gonit de aci – zice contimpureanul Amian Marcelin – Atanarik se încearcă a rădica un zid prin care să unească malul Prutului cu Dunărea și din dosul căruia să poată reziste hunilor: „a superciliis Gerasi fluminis adusque Danubium”[4].

Acest pasagiu rămăsese pînă acum nențeles, și totuși el este de o claritate perfectă.

S-a crezut generalmente că Atanarik va fi clădit un mur de la malul *occidental* al Prutului spre Dunăre pînă undeva lîngă Galați[5].

În acest caz regele goților ar fi comis un act de cea mai flagrantă absurditate, căci hunii veneau de la răsărit, nu de la apus, încît ei n-ar fi avut decît să treacă Prutul pe la spatele lui Atanarik, prinzîndu-l apoi în cursa pe care și-o va fi întins cu naivitate el însuși.

Este evidinte că zidul în cestiune unea malul *oriental* al Prutului cu Dunărea, baricadînd astfeli contra hunilor anume regiunea Izmailului.

Acest spațiu – zice tot Amian Marcelin – era locuit de ramura gotică numită taifali: „Taifalorum terras *praestringens*”.

Nici aceștia dară nu erau în Moldova.

Toate s-au petrecut exclusiv *în Besarabia.*

Constrînși din nou a fugi, goții caută scăparea în munții *Cauca*: „ad Caucalandensem locum”.

Aci noi îi vedem deja pe pămîntul moldovenesc.

Dar nu mai era acolo țară gotică, deoarăce Atanarik – zice tot Amian Marcelin – trebuia s-o apuce cu forța, gonind pe sarmații ce o stăpîneau: „Sarmatis inde extrusis”.

Aceasta ne aduce aminte că și Constantin cel Mare, cu o jumătate secol mai-nainte, bătuse pe goți nu pe propriul lor pămînt ci iarăși în țărele sarmaților: „Victi Gothi ab exercitu Romano *in terris Sarmatarum*”[6].

Fundarea castelului Dafne la gura Argeșului, atribuită expresamente marelui Constantin de către Procopiu și a căruia pozițiune topografică, de vreme ce se afla față în față cu orașul Transmarisca de dincolo de Dunăre, este de o preciziune așa-zicînd geometrică, mulțumită *Tablei Peutingeriane* și *Itinerariului lui Antonin* probează că acele „țăre ale

sarmaților", expuse unor momentane incursiuni gotice, coprindeau jumătatea cea răsăriteană a Munteniei[7].

Aceasta confirmă opiniunea d-lui Odobescu cum că „Caucaland" al lui Amian Marcelin trebui căutat în regiunea Buzăului, unde în adevăr vro doi munți poartă pînă astăzi numele de *Coca* contras din *Cauca*, și unde descoperirea tezaurului gotic de la Petroasa explică foarte bine faptul petrecerii pe acolo a fugarului Atanarik.

Moldova propriu-zisă, pusă la mijloc între goți și sarmați, forma un tărîm dubios, pe care și-l apropriau cînd și cînd ambele popoare, fără ca să rezulte de undeva vreo dominațiune exclusivă asupră-i din partea unuia din ele.

Mai pe scurt, numai în Besarabia goții sînt la sine acasă, făcînd din cînd în cînd cîte o aparițiune pe țărmul apusean al Prutului, cel mult pînă la cîmpia ostică a Munteniei, dar toate opintirile invazionare cele mai crîncene rezervînd specialmente provinciilor romane de peste Dunăre, unde-i ademenea aurul bizantin[8].

84
Originea numilor „Moldova" și „Prahova"

O urmă foarte interesantă a petrecerii goților în Moldova este chiar rîul „Moldova", de la cuvîntul gotic *mulda* – praf[1], de unde s-a născut de asemenea numele apei *Mulde* în Saxonia, un afluinte al Elbei, precum și forma germană *Moldau* a numelui bohem Wltawa, pe cînd afară din lumea teutonică termenul fluvial „Moldova" nu se găsește nicăiri.

Goții au zis *Moldahva* rîului moldovenesc cu aceeași rațiune cu care mai tîrziu slavii au numit un rîu *Prachova*, adecă iarăși „prăfoasă", de la vorba *prach*, de unde vine al nostru *praf*, pulbere.

„Moldova" și „Prahova" reproduc exactamente, una goticește și cealaltă slavonește, aceeași idee pe care Ovidiu o exprimă prin „amnis pulverulentus", rîu pulberos[2].

85
Epoca disparițiunii goților din Dacia

Irumperea hunică a pus capăt dominațiunii goților chiar în cuibul lor dintre Prut și Nistru, strămutîndu-i mai cu toții în Bulgaria, unde ei s-au așezat la poalele Balcanului – zice Iornande – ca și cînd ar fi fost pămîntul lor de naștere: „tanquam solo genitali potiti".

Sub marele Teodosiu se încearcă a străcura într-acolo ultimul rest gotic de pe malul nordic al Istrului, și-i vedem pogorîndu-se tot din Besarabia, căci trecătoarea se operă anume la gurele fluviului:

„Corporibus premitur *Peuce per quinque recurrens*
Ostia barbaricos vix egerit unda cruores..."[a]

De peste Dunăre cea mai mare parte s-au îndrumat cu încetul spre Panonia și mai încolo.

După dînșii n-au întîrziat a emigra și sarmații din cîmpia Țărei Românești, mergînd a se contopi cu frații lor din Temeșiana, așezați acolo încă din zilele lui Traian.

86
Istoria gepizilor la Dunăre

Pe cînd goții ocupau numai regiunea de peste Nistru, se afla alături cu dînșii un alt neam germanic. Erau așa-numiții gepizi.

Pozițiunea lor geografică în acea epocă rezultă foarte limpede din narațiunea lui Iornande.

El zice că ei locuiseră întîi pe o insulă a Vislei; că de acolo s-au întins peste o țară mai mănoasă, fără a se depărta totuși de reședința primitivă, căci n-au încetat a avea vecini o ramură a burgunzilor pe care și Ptolemeu o pune lîngă Visla[1]; și în fine că această nouă patrie a gepizilor era numai munți și numai păduri, după propria expresiune a unui rege al lor: „inclusum se montium quaeritans asperitate, silvarumque densitate constrictum"[2].

Cu aceste indicațiuni în mînă și o mapă denaintea ochilor, e peste putință a nu recunoaște Galiția la poalele creștetului răsăritean al Carpaților.

Fiindcă gepizii vorbeau goticește, precum ne-o spune nu numai Iornande, dar și Procopiu, ar fi lăsat și ei în limba română nește adevărate *gotisme,* dacă vreodată noi am fi avut a face cu dînșii; sîntem datori prin urmare a studia și sfera dominațiunii lor în Dacia, după cum făcurăm mai sus pentru goți.

Din Galiția gepizii au trecut în Ungaria, întocmai ca mai tîrziu maghiarii[3].

Textul lui Iornande este aci de o confuziune spăimîntătoare, pe care poate cineva s-o descurce numai doară aducîndu-și aminte că entuziastul istoric al goților trăia pe la anul 550 și că *tot pe atunci* scriau bizantinii Procopiu, Agathias și Menandru.

Iornande repetă mereu că gepizii stăpînesc Dacia întreagă pe care iarăși întreagă o stăpîniseră mai-nainte goții[4].

Cînd ajunge însă a delimita topograficește hotarele acestei dominațiuni a gepizilor, zice că ei ședeau lîngă fluviile Criș și Mureș, între cari la mijloc mai bagă două rîuri cu nește numi enigmatice: „Gepidae sedent juxta flumina *Marisia*, Miliare, et Gilfil, et *Grissia qui amnes supradictos excedit*"[5].

Aceasta-i „întreaga Dacie"?

Și-apoi tocmai în astă regiune nici că a fost vreodată nu numai o dominațiune, dar nici măcar o invaziune gotică despre care să ne fi rămas o silabă în fîntînele anticității!

Într-un alt pasagiu Iornande trage hotarele teritoriului gepidic cu totul altfeli și anume:

„Prin țara gepizilor curg rîuri mari și renumite, căci despre nord și apus o scaldă *Tisianus*, despre sud marea Dunăre, despre răsărit o curmă fluviul *Tavsis*, ale cărui unde iuți și spumînde se răped furioase în Dunăre"[6].

Tisianus fiind Tisa; *Tavsis*, pe *Tabla Peutingeriană Tivisco*, în Priscu Τιφήσας, în Ptolemeu Τίβισκος, neputînd să fie altceva decît Temeșul; Gepizia este dar o porțiune transtemeșiană a Ungariei.

Cum oare să împăcăm pe Iornande cu Iornande?

Procopiu, Agathias și Menandru ne spun într-un glas că gepizii stăpîneau orașul Sirmiu cu regiunea învecinată, și nu că o spun printr-o nudă afirmațiune de feliul acelei a lui Iornande, dar înregistrează un șir de evineminte petrecute între gepizi și longobarzi, între gepizi și greci, între gepizi și franci etc., toate în actuala Serbie[7].

Un alt scriitor sincronic, Eunodiu, confirmă și el mărturia celor trei bizantini, punînd în Gepizia apa *Ulca*, pe care o recunoscuse Katancsich[8] și ne pare bine că și d. Rösler o recunoaște a fi actuala Vukă[9], un rîu iarăși din regiunea Sirmiului.

Cum să reconciliem cele două aserțiuni contradictorii ale lui Iornande cu necontroversabila unanimitate a lui Procopiu, Agathias, Menandru și Eunodiu?

Istoricul got, deși trăia pe la 550, totuși scria departe în Italia, copiind pe Casiodor sau compilînd de prin Ablavius și alți scriitori perduți, fără să observe vreodată că fîntînele sale nu sînt toate din aceeași epocă.

Extrema neglijință a lui Iornande este ceea ce l-a deocheat de mult în ochii criticilor[10].

Totul se limpezește dacă vom restabili următoarea ordine cronologică în migrațiunile gepizilor:

Primul stabiliment, lîngă Visla;

Al doilea, în Galiția;

Al treilea, lîngă Criș și Mureș;

Al patrulea, între Tisa și Temeș;

Al cincilea și ultimul, peste Dunăre lîngă Sirmiu.

Nici într-una din aceste cinci stațiuni succesive, cari toate sînt foarte adevărate, căci pentru a ajunge din Galiția în Serbia calea cea naturală ducea la Criș și la Tisa; nici într-una din aceste cinci stațiuni succesive gepizii n-au stăpînit Dacia Traiană, din totalitatea cării abia atinseseră în treacăt o coastă a Transilvaniei.

Cum dar Iornande, deși descrie pe larg el însuși hotarele gepidice în primele patru migrațiuni, totuși nu se satură a celebra dominațiunea goților și gepizilor peste „*totius* Daciae fines"?

Aci iarăși el nu comite alt păcat decît de a nu fi înțeles fîntînele de cari se servise.

Și iată cum.

Bizantinul Procopiu este autoritatea autorităților în ceea ce privește ambii țărmi ai Dunării.

Ca secretar al lui Belizariu, el luase parte la toate strălucitele expedițiuni ale marelui căpitan și cunoștea de aproape tot feliul de neamuri germanice: goți, gepizi, vandali, longobarzi etc.

„Descriu cele văzute cu ochii mei"[11].

Negreșit că nemini pe acest tărîm nu ne va putea conduce mai cu certitudine.

Ei bine, Procopiu zice într-un loc:

„Gepizii, cari stăpîneau urbea Sirmiu și toată Dacia, după ce împăratul Iustinian smulsese *acea regiune de sub dominațiunea goților*".

Cu cîteva rînduri mai jos:

„Împăratul a dat erulilor alte cîteva locuri din Dacia în jurul Singidunului, unde ei locuiesc și astăzi"[12].

Într-un alt pasagiu:

„Mai-nainte, pe cînd Dacia era tributarie goților, gepizii nu se mișcau din *foastele lor locuințe* dincolo de Istru, căci atîta se temeau de goți, încît nu cutezau *a trece fluviul*"[13].

Pentru scriitorul bizantin „dincolo de Istru" este naturalmente țărmul nordic.

Prin urmare, pe țărmul sudic al Dunării se aflau goții, cărora le era tributarie Dacia de acolo și de groaza cărora tremurau *gepizii așezați atunci lîngă Tisa.*

Apoi iarăși:

„În Dacia și în Panonia sînt *orașele Singidun și Sirmiu* pe malul Istrului"[14].

Mai încă:

„Hotarele Daciei, *unde se află urbea Sirmiu...*"[15]

În fine:

„Gepizii stăpînesc *Singidunul și Sirmiul* cu regiunea învecinată..."[16]

Dacă aceste șase citațiuni nu sînt de ajuns, Procopiu ne-ar mai procura altele vro două-trei nu mai puțin decisive.

Sirmiul, adecă Mitrovitz de astăzi; Singidunul sau actualul Bielgrad; mai pe scurt Serbia, nicidecum România danubiană, iacă dară *toată Dacia* pe care o ocupaseră dentîi goții după trecerea lor peste Dunăre, precum ne-o spune și însuși Iornande[17], iar retrăgîndu-se aceștia au coprins-o gepizii, pogorîți acolo din laturea vest-carpatină, unde locuiseră mai-nainte.

Cunfuziunea nominală între Dacia cisdanubiană pe de o parte și pe de alta între cele două Dacii transdanubiane ale cărora hotare au fost totdauna foarte rău definite, dar pe unde în realitate au stăpînit cîtva timp neamul goto-gepidic în urma invaziunii hunilor, a făcut pe compilatori de feliul lui Iornande a plăsmui o fantastică *dominațiune a goților și gepizilor peste toată Dacia* d-a stînga Dunării.

Un alt vechi scriitor tot atît de puțin scrupulos, „necriticul și istoricește nepăsătorul Eutropiu", după cum îl califică Eichhorn[18], bagă și el în Dacia Traiană nu numai pe tervingi și taifali, dar încă și pe victofali[19], pe cari totuși adevăratele fîntîne nu-i arată nicăiri decît spre apus de Temeș[20] și despre cari nu ni se va cita un singur fapt pe teritoriul danubian al României.

Istoricii moderni, fără a-și da osteneala de a scăpăra lumină prin confruntarea izvoarelor, s-au mulțumit a tot repeta fabula, pînă ce sub eleganta pană a d-lui Rösler ea a luat mai dăunăzi nește proporțiuni iperbolice pînă și-n cronologie: „Bis zum sechsten Jahrhundert ist Dacien der Wohnsitz germanischer Stämme"[21].

Noi înțelegem patriotismul ca o pîrghie prin care să se miște cineva a studia istoria; din dată însă ce a intrat în știință, un alt mobil vine de-l împinge înainte: dorința de a afla adevărul.

Dacă se întîmplă într-o cestiune oarecare ca ambele aceste impulsuri să poată merge în armonie, este negreșit o fericire; dacă însă veritatea nu se-mpacă cu interesul național, nu rămîne decît a sacrifica pe acesta din urmă, ori a zice adio istoriei, una din două.

Patriotismul teuton a îmboldit pe d. Rösler a vedea goți peste goți pretutindeni[22].

Patriotismul latin face la noi pe o seamă să strige că au fost români pînă și sîntul Sava cu amicul său Sansala, goți neam de neamul lor, martirizați de către gotul Atanarik fiindcă erau de partitul contrariu al gotului Fritigern[23].

Există oare vro deosebire între ambele aceste teorii?

Amîndouă sînt patriotice și amîndouă nu sînt istorie!

87
Concluziunea despre goți și gepizi

Bisecolara dominațiune a goților în Dacia Traiană s-a exercitat, după cum am constatat mai sus, numai și numai între Prut și Nistru.

La apus de acolo, extrema margine a unor trecătoare stabilimente gotice, lipsite de orice caracter de dominațiune, nu merge mai departe de șesul ostic al Țărei Românești, unde s-au și descoperit în regiunea Buzăului prețioasele vase de aur cu o necontestabilă inscripțiune gotică.

Dominațiunea cu mult mai scurtă și mai șovăitoare a gepizilor în Dacia Traiană s-a exercitat numai și numai spre occidinte de Criș și de Temeș.

La răsărit de acolo, extrema margine a unor trecătoare stabilimente gepidice, lipsite de orice caracter de dominațiune, nu merge mai departe de regiunea Turdei, unde s-a și descoperit remarcabilul sfinx de bronz cu antica inscripțiune germanică: „ima ima si thi ere farloan"[1].

Românii din Oltenia și din valea Hațegului pînă la Murăș nu avuseseră niciodată ocaziunea de a învăța o singură vorbă gotică, după cum nici goților n-a fost dat să auză undeva sunînd românește, afară numai doară peste Dunăre, de unde ne aduce d. Rösler, scăpînd din vedere că tocmai acolo părinții noștri s-ar fi putut *gotiza* mai cu înlesnire.

În adevăr, nu numai în Serbia a fost adevărata dominațiune a goților și a gepizilor; nu numai însuși Ulfila, părintele acelui text gotic pe bazea cărui avuseserăm plăcerea de a constata împreună cu d. Rösler absolutul negotism al limbei române, trăia anume în Bulgaria; nu numai foarte numeroasa colonie gotică, „populus immensus", pe care o

transplantase acest apostol al arianismului, rămase în Balcani pentru totdauna, adoptînd un trai cam românesc[2] și poate chiar romanizîndu-se cu timpul, de nu cumva se va fi bulgarizat, căci în orice caz urma nu i se mai alege; nu numai atîta, dar pîlcuri gotice pătrunseseră atunci pînă-n fundul Greciei[3].

În Albania se făceau căsătorii între goți și pămîntene[4].

D. Hahn calculează că în partea nordică a Epirului dominațiunea gotică a durat 130 ani, de la 403 pînă la 535[5].

Cum de mai merge dară cu teoria d-lui Rösler că: românii de la Dunăre sînt veniți mai tîrziu din Albania sau de lîngă Albania f i i n d - c ă *nu posedă în limbă elemente gotice*?

Însă de acolo dacă veneau, tocmai atunci am avea în graiul nostru măcar un gotism sau două!

Slavii au trăit în vecinătate sau chiar la un loc cu goții pe ambele laturi ale Dunării, întîi în Besarabia și peste Nistru[6], apoi mai cu seamă în Bulgaria și-n Serbia, în astă din urmă fraternizînd cu gepizii[7].

Este dară lucru firesc că-n limba slavică au rămas nește urme nendoioase de înrîurirea gotică, bunăoară: *vr'tograd*, grădină (*aurtigards*, de la *aurts*, iarbă); *userez*, cercel (*ausahriggs*, de la *auso*, ureche) etc., precum se surprind unele slavisme și la goți: *klismo*, cimbal (*klik*, huiet), *plinsjan*, a sălta (pliasati) și altele; afară de acelea în cari nu se poate preciza dacă le vor fi căpătat slavii de la goți ori viceversa: *chleb – hlaibs*, *m'zda – mizdo*, *st'klo – stikls*, *chwila – hveila*, *vitez – vithings* etc.[8]

Šafařik observă că cele mai multe gotisme se află anume în dialectul bulgar și în cel vechi serbesc, adecă la slavii de peste Dunăre[9].

Și d. Rösler se duce de ne caută tocmai pe acolo fiindcă – zice d-sa – *nu posedem în limbă elemente gotice*!

88
Rezultatele filologice asupra formațiunii naționalității române

Lipsa absolută a elementului gotic în limba daco-latină probează că naționalitatea română s-a născut și s-a dezvoltat în Oltenia pînă-n valea Hațegului, fără să fi fost vreodată în contact cu goții propriu-ziși, cari domneau peste Prut ajungînd în fluctuațiunile lor cel mult pe la Buzău, și fără să fi fost vreodată în contact cu ramura gotică a gepizilor, cari domneau în Serbia, după ce abia o clipă petrecuseră lîngă Temeș ajungînd în fluctuațiunile lor cel mult pe la Turda.

Vecini imediați ai românilor în epoca gotică, ca și vecini imediați ai dacilor în timpul lui Traian, atît despre partea cîmpiei cisoltene precum și din a Temeșianei, au fost sarmații.

De ce neam erau aceștia și prin ce feli de descendinți sînt reprezintați astăzi n-o demonstrăm acuma, mulțumiți a observa numai că îndelungata vecinătate cu dacii și cu românii trebuia să le fi lăsat în limbă multe tracisme și multe latinisme.

Oricum să fie, nici cu slavii, nici cu germanii nu pot fi confundați sarmații, fiindcă-i vedem trăind pe toți în același timp, anume în epoca gotică, fiecare cu propria sa viață națională cu totul neatîrnată, încît nu se poate zice că numele slavilor sau al germanilor va fi venit să înlocuiască pe al sarmaților, dîndu-se adecă două numi la un singur lucru.

Limba albaneză fiind într-o mare parte un rest al vechiului grai tracic, extrema-i asemănare cantitativă și calitativă cu limba română de pe țărmul nordic al Dunării în privința elementelor nelatine, probează că naționalitatea noastră s-a născut și s-a dezvoltat anume în acea parte a Provinciei Traiane unde dacii fuseseră mai înrădăcinați decît aiuri: în Oltenia pînă-n valea Hațegului.

În acest mod limba noastră, prin lipsa gotismelor și prin abundința albanismelor, schițează ea însăși cea mai fidelă mapă etnografică a *României* din secolii III, IV, V și VI: de la Severin pînă-n Hațeg, de la munții Temeșianei pînă-n Olt, departe de goți și de gepizi.

89
Modernitatea slavismelor și germanismelor în limba română

Noi am demonstrat deja în studiul nostru despre Muntenia în epoca lui Ovidiu cum că acțiunea slavilor asupra limbei române a fost eminamente culturală, introducîndu-se prin cirilism după secolul IX, apoi răspîndindu-se și întărindu-se în graiul poporan și-n terminologia topografică mulțumită uzului oficial, mulțumită liturgiei și mulțumită modei, o triplă presiune exercitată fără întrerumpere în curs de opt veacuri pînă la 1700.

Nici un singur slavism antecirilic, ca și nici un singur gotism, ci numai nește germanisme și slavisme moderne, nu există în limba romană.

Vro două exemple.

Cuvîntul nostru *șură* este un evidinte germanism, născut însă directamente din medio-germanul *schûre*, pe cînd goții, la cari nu exista deloc sonul *ș*, ziceau *skura*[1].

Cuvîntul nostru *praf* este fără contestațiune slavicul *prach*, din care *ch* a trecut la români regularmente în *f*, ca și-n *zăduf* din *zaduch*, *puf* din *puch* etc.

Însă filologia a demonstrat că slavii cei vechi nu cunoșteau sonul *ch*, ci l-au format deja mai tîrziu dintr-un primitiv *s*[2].

Slavicul *prach* se zicea dentîi *pras*, corespunzînd sanscritului *purîșa*, din arianul *parasa*, pulbere[3].

Praful nostru este dar un slavism modern.

Asemeni exemple s-ar putea înmulți pînă la nefinit.

În epoca gotică slavii petreceau la gurele Dunării, confundați cu triburi germanice, iar ramura cea mai puternică „fortissimi eorum", după expresiunea lui Iornande, era concentrată dincolo de Nistru.

Trecerea goților și sarmaților peste Dunăre a permis unora dintre slavi, pe cînd alții colindau după goți și după sarmați prin Panonia și chiar prin Italia, să înainteze din ce în ce mai mult în interiorul Daciei, unde în secolul VII îi găsește Teofilact, Menandru, împăratul Mauriciu etc. în băltoasa regiune a Ialomiței, nu mai departe.

Aci însă noi avem a face numai cu acel period de formațiune în care despre slavi nu poate fi vorbă.

90
Lipsa de dialecte la românii din Dacia

D. Rösler a uitat o particularitate foarte caracteristică a limbei române.

Dacia Traiană ocupă un teritoriu egal prin mărime cu al Franciei.

De la cucerirea romană pînă astăzi au trecut șaptesprezeci veacuri, adecă cincizeci generațiuni, numărînd numai cîte trei la fiecare secol.

Despărțiți prin munți și prin elemente străine, românii au mai fost trunchiați prin diversitatea guvernelor.

Ei bine, un exemplu fără păreche în analele lumii, sînt zece milioane presărate în trei, patru sau cinci provincii, abia cunoscîndu-se de nume unii pe alții, totuși vorbind pretutindeni o singură limbă nedialectizată.

Galia, Italia, Spania, Germania, Britania au giargoane peste giargoane.

Antica Eladă, atît de mică, era toată numai dialecte.

Dacia Traiană – nicidecum.

Iacă o problemă demnă de a fi studiată.

Lipsa elementului gotic și abundința celui albanez în limba noastră ne-au demonstrat mai sus că, cel puțin pînă pe la anul 500, naționalitatea română era concentrată întreagă în Oltenia și-n valea Hațegului, ade-

că acolo pe unde dacismul fusese mai încuibat și pînă unde nu pătrunsese nici una din ramurele germanice.

Nu e dară de mirare ca într-un spațiu atît de restrîns nu se formase pînă atunci dialecte, cu atît mai mult că timpul anterior de trei secoli abia fusese de ajuns ca să se nască însăși limba din apropiarea și împăcarea unor ingrediente atît de ostile ca cele latin și dacic.

De la secolul VI încoace putînd să se înceapă mișcarea de expansiune a nouei naționalități daco-latine, adecă răspîndirea romanității din Oltenia și din valea Hațegului peste Ardeal, Temeșiana, cîmpia Țărei Românești etc., n-a mai încetat cu desăvîrșire decît în secolul XIV.

Ultima mare migrațiune olteană cunoscută este de pe la 1370.

Coprinzînd din corpul Transilvaniei districtul Amlașului, limitrof anume cu Oltenia, Vladislav Basarab l-a împoporat cu oameni de ai săi, l-a colonizat, l-a făcut „nova plantatio".

Periodul de migrațiune olteană spre toate celelalte părți ale Daciei Traiane se cercuscrie în intervalul de vro șapte secoli dintre VI-XIV.

În acel interval românii din Oltenia și valea Hațegului se răspîndiseră spre apus pînă-n Moravia, unde posteritatea lor abia mai reține astăzi epitetul de vlahi, însăși poporațiunea fiind de mult slavizată[1].

În acel interval românii din Oltenia și valea Hațegului se răspîndiseră spre răsărit pînă-n Volinia, unde în secolul XVI polonii mai păstrau încă suvenirea și arătau chiar pozițiunea localității, care în vechime purtase numele de *vadul lui Basarab*: „Ostrokol, *antiquis Bassarabei* vadum vocatum, brod *Bazarabski*"[2].

Cum că această mișcare expansivă a fost continue adecă s-a repețit destul de des, astfeli că nu lăsa nicăiri să degenereze din primitiva-i uniformitate graiul poporului român, o probă irecuzabilă se găsește tot în limbă.

Încetarea migrațiunii coincidă cu aparițiunea otomanilor în Europa.

Cuvintele turce, pe cari le are românimea danubiană sînt necunoscute românimii de peste Carpați, căriia nu mai era cine să i le comunice.

Slavismele și bizantinismele, întru cît ele sînt anterioare secolului XIV, ne întîmpină din contra pe toată întinderea Daciei Traiane.

Fiind însă că elementele slavice și bizantine n-au năvălit dodată în limba română, este învederat că nu fusese întrerupt curentul care de la Dunăre le răspîndea peste Carpați.

Și nu numai de la Dunăre peste Carpați, ci încă din munții Olteniei spre mlăștinoasa cîmpie danubiană a Țărei Românești și a Moldovei,

căci știința igienică demonstră că aclimatarea unei naționalități într-o regiune caracterizată prin febriferele bălți mixte, după cum sînt mai cu seamă acelea dintre Ialomița și Nistru, e cu putință sub o singură condițiune: trămiterea acolo a unor contingente din timp în timp rennoite, pînă ce după mai mulți secoli abia se operează prin așa-numita lege a *selecțiunii naturale* o definitivă acomodare a organismului uman cu vicioasele elemente circumfuse[3].

Astfeli migrațiunea română din regiunea olteană peste Carpați și spre Marea Neagră este un fenomen continuu în lungul interval dintre secolii VI-XIV.

91
Forța de expansiune a oltenilor

Putea oare îngusta regiune dintre Olt și creștetul apusean al Carpaților să împoporeze întreaga Dacie Traiană?

Fără a repeți aci concluziunile medicinei asupra salubrității generale a țărelor muntoase, iar sănătatea – zice economistul Roscher – e mijlocul cel mai sicur de a înmulți o poporațiune[a], noi ne vom mărgini în sfera concretă a cîtorva fapte relative anume la Oltenia.

D. dr. Z. Petrescu, savantul profesor de terapeutică de la Facultatea din București, studiase nu de mult districtul Vîlcii, cel mai nordic al Olteniei.

D-sa zice:

„Plaiurile au o pozițiune pitorească prin munții gigantici, prin pădurile seculare, prin marnele colosale și prin stîncele cele grandioase de peatră, precum este matca Bistriței, pe piscul căriia se află așezată Arnota cea înfiorătoare. Luînd cineva în considerațiune influința tutulor acestor aginți cosmici asupra organismului animal, nu va fi surprins cînd va vedea în acest district *oameni foarte înaintați în etate și încă foarte sănătoși, foarte robuști și plini de viață*. Influința acestor aginți cosmici face ca să predomine aci temperamentul sanguin și constituțiunea foarte robustă: *omul muntean e voinic și voios, și femeia munteană e voinică și voioasă*”[2].

D. Ion Ionescu studiase tot atunci unul din districtele sudice ale Olteniei.

D-sa a găsit în Mehedinți sate unde se poate constata duplicarea numărului locuitorilor în fiecare *20* de ani, fără a fi vro imigrațiune din afară[3].

Un milion, de nu s-ar întîmpla epidemie, foamete sau alte accidente neprevăzute, ar crește la cifra de 32.000.000 într-un singur secol!

Trei bule papale, una din 1236, alta din 1238, a treia din 1239, ne spun pe rînd că „țara Severinului", deși fusese pustiită, totuși poporațiunea-i crescu din nou peste orice măsură.

Iacă texturile:

1. „*Multitudo gentium* terrae Ceurin..."[4];

2. „Terram, quae Zemram nominatur, in qua dudum desolata *excrevit populi multitudo*..."[5];

3. „Terra, quae dudum fuerat desolata, *populi multitudo* supercreverit..."[6].

D. Ion Ionescu nu cunoștea bulele lui papa Gregoriu IX, nici papa Gregoriu IX nu putea să prevază cartea d-lui Ion Ionescu!

Pustiirea, despre care se vorbește mai sus, se referă la o invaziune tătară din anul 1221, adecă cu optsprezeci ani anterioară ultimei din cele trei bule.

„Tătarii – zice un cronicar occidental contimpurean – distruseseră atunci toată țara ce se întinde dincolo de Ungaria în direcțiune spre Galiția"[7].

În fața acestei urgii dumnezeiești, oltenii se trăseseră naturalmente în creierii munților, de unde apoi, întorcîndu-se, le-a fost de ajuns vrun deceniu și jumătate pentru a speria prin mulțime Sîntul Scaun.

Peste zece ani se întîmpla o nouă invaziune tătară.

Ne-o povestește Fazel-ulah-Rașid, carele scria în Persia la 1300[8].

Poporul își caută refugiul ca totdauna în nestrăbătuții codri ai munților, deșertînd partea cea descoperită a Romanațului, a Doljului, a Vîlcii.

La această situațiune se referă famosul act din 1247, abia cu șase ani posterior invaziunii și-n care se coprinde donațiunea „țărei Severinului" cavalerilor teutonici din partea regelui maghiar Bela.

Documentul zice limpede că tătarii devastaseră întreaga Oltenie, în corpul cării el intercalează și valea Hațegului: „terra Harsoc"[9].

Totuși donațiunea a fost fictivă.

Rămînînd cu crisovul în mînă, intrepizii cruciați n-au putut stăpîni în realitale un singur petec în Oltenia.

De ce?

Pentru că, revenită din spaima tătarilor, țara s-a împlut dodată de obicinuita mulțime de români: „supercrevit multitudo", după expresiunea bulei papale.

La 1259 Oltenia îndură o a treia invaziune tătară.

Cronicarul polon contimpurean zice sub acel an:

„Thartari, subiugatis Bessarebenis, Lituanis, Ruthenis et aliis gentibus..."[10]

Ei bine, peste douăzeci de ani Oltenia renaște iarăși din ruine plină de sucul vieței, astfeli că pe la 1280 voievodul Litean nu se sfiește a purta un crîncen răzbel contra întregei puteri maghiare și, deși e ucis, deși frate-său Bărbat cade în mînele ungurilor, deși autoritatea banului chiar pînă la 1350 era contrabalanțată prin existința mai multor principate române subordinate[11], totuși regele Vladislav nu poate anexa Oltenia cătră coroana sîntului Ștefan, ci se mulțumește cu un simplu tribut, carele nici acela nu se plătea cu destulă regularitate[12].

Cît de nedependinte în fapt era Muntenia de orice dominațiune maghiară, să ne-o spună celebrul istoric sas Eder, cunoscut prin animozitatea-i contra naționalității române.

Într-un manuscript al său, conservat în biblioteca gimnaziului evanghelic din Brașov, reproducînd un act din 1343, prin care Cianadin, arhiepiscopul Strigoniei, zice că monastirea Kertz de la hotarul țărei făgărășene se află *„la extrema margine* a regatului ungar"[13], Eder adaogă următoarea observațiune:

„Dacă monastirea Kertz se afla în anul 1343 la extrema margine a regatului ungar, rezultă că Valahia nu făcea parte din coroana maghiară"[14].

Nu mai vorbim de cei doi mari Basarabi, Alexandru și urmașul său Vladislav, ale cărora lungi războale oltene contra regilor Carol Robert și Ludovic, unii din cei mai puternici monarhi ai Europei în secolul XIV, manifestă un înalt grad de vitalitate națională.

Despre dînșii se pot repeți cuvintele lui Tacit despre oltenii cei vechi ai lui Decebal: „glorioși cînd bat, glorioși cînd sînt bătuți"[15].

92
Concluziunea despre acțiunea naturei

În cursul secolului XIV Oltenia conserva antica-i prioritate asupra totalității Țărei Românești.

Sub succesorii marelui Mircea preponderința începe a se muta cu încetul din ce în ce mai spre zoana mlăștinoasă a regiunii cisoltene.

Scăderea politică se povîrnește de atunci în aceeași măsură în care se depărtează centrul de activitate morală de la norma anterioară a naturei teritoriale.

„Geniul mercantil – zice un igienist – n-a inventat încă hapuri contra vîntului despre răsărit; și totuși chiar în Francia acest vînt se pare a

predispune pe mai mulți oameni la tristeță și la descurajare, iar în Andaluzia se crede că-n unele anotimpuri el produce un feli de frenezie, care se manifestă prin vendete și asasinaturi"[1].

Dacă atît de energică poate fi acțiunea unui singur aginte fizic asupra direcțiunii afacerilor umane, cu cît mai decisivă cată să fie înrîurirea masei condițiunilor telurice și atmosferice.

Cînd statul major al unei țăre, adecă tocmai creierii națiunii, reșede în București, pe care un călător anglez îl numește „o mocirlă"[2], acest stat-major nu mai cugeta ca la Tîrgoviște sau la Argeș, și nici acolo nu mai cugetă ca la Severin.

Este original de a vedea unele popoare culcîndu-se de bună-voie cu capul în jos!

Cît despre Oltenia, de la secolul XIV încoace ea s-a redus, ca în 1617 sau 1821, la ingratul rol al unui medic, pe care bolnavul îl cheamă după ce nu mai ajută nici o doftorie băbească...

Note

1

1 *Tableau de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1842, in-8, p. 114-116 – Cf. OBEDENARU, *Des fièvres des marais*, Bucarest, 1871, in-8, p. 23 – MĂLDĂRESCU, *Sur l'origine et la nature du miasme paludéen*, Paris, 1865, in-4, p. 17 – GRECESCU, *Asupra emanațiunilor palustre*, în *Gazeta spitalelor*, București, 1869, nr. 5, etc.
2 SCHILLER, *Horen*.

2

1 Bunăoară LAURENT, *Philosophie de l'histoire*, Paris, 1870, p. 99 sq., unde dezvoltă acțiunea climei, combătînd pe Montesquieu și Herder.
2 *Tchung-yung ou l'invariabilité dans le milieu*, cap. 10, §3-4, în PAUTHIER, *Les livres sacrés de l'Orient*, Paris, 1841, in-8, p. 165: „Avoir des manières bienveillantes et douces pour instruire les hommes; avoir de la compassion pour les insensés qui se révoltent contre la raison: voilà *la force virile propre aux contrées méridionales*; c'est à elle que s'attache le sage. Faire sa couche des lames de fer et des cuirasses de peaux de bêtes sauvages; contempler sans frémir les approches de la mort: voilà *la force virile propre aux contrées septentrionales*, et c'est à elle que s'attachent les braves".
3 VEGETIUS, *Instituta rei militaris*, lib. I, cap. 2: „Quo loco ea, quae a doctissimis hominibus comprobata sunt, non omittam. *Ommes nationes, quae vicinae sunt Soli*, nimio calore, siccatas, amplius quidem sapere sed minus habere sanguinis dicunt: ac propterea constantiam ac fiduciam cominus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui se exiguum sanguinem habere noverunt. Contra, *septentrionales populi* remoti a Solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. Tirones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus et copia sanguinis suppetat, ad vulnerum mortisque contemptum, et non possit deesse prudentia, quae et modestiam servat in castris, et non parum prodest in dimicatione et consiliis" – Despre ceilalți clasici greci și latini, vezi UKKERT, *Geographie der Griechen und Römer*, Weimar, 1821, in-8, t. 2, p. 174-179, unde citează pe Erodot, Tit Liviu, Tacit, Galen etc.
4 BECQUEREL, *Traîté d'hygiène*, éd. 3, Paris, 1864, in-8, p. 299 – ROCHARD, *Acclimatement*, în *Nouveau dictionnaire de médecine*, ed. Jaccoud, Paris, 1864, in-8, t. I, p. 183 sq – PERRIN, *De l'acclimatement, des modifications*

diverses qu'il peut imprimer à la santé etc., Paris, 1845, in-4, thèse – CREBESSAC-VERNET, *De l'influence de la température sur l'économie animale*, Paris, 1846, in-4, etc. – Mulțimea cărților medicale ce le-am putut consulta și le vom cita mai la vale o datorim amabilității cu care ne-au deschis bibliotecele lor particulare dd. doctori V. Vlădescu, Petrini, Obedenaru, Măldărescu, Z. Petrescu etc.

5 CABANIS, *Influence des climats sur les habitudes morales*, în *Rapports du physique et du moral de l'homme*, Paris, 1855, in-8, t. 2, p. 139-140.

6 LITTRÉ et ROBIN, *Dictionnaire de médecine*, Paris, 1873, in-8, p. 953, art. *Mesologie* – BERTILLON, *Acclimatement*, în *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales*, Paris, 1864, in-8, t. 1, p. 270-323.

3

1 Περῖ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων, LXXXVII-IX; edițiunea lui CORAY, Paris, 1800, in-8, t. I. p. 72-6.

2 MALTE-BRUN, *Géographie universelle*, ed. Malte-Brun fils, Paris, 1851, t.2, p. 326.

3 HEROD., I, 104; II, 104-6; III,97; VII, 193. – DYONIS. PERIEG., vers. 689.– AMMIAN. MARCELL., STRABO etc. – KARL RITTER, *Die Vorhalle europäischer Völkergeschichten*, Berlin, 1820, in-8, p. 35 sq., crede pe colchi a fi fost o colonie indiană, dar argumentațiunea-i nu satisface.

4 MICHEL LEVY, *Traité d'hygiène publique et privée*, Paris, 1869, in-8, t.1, p. 68.

5 KNOX, *The races of Man*, London, 1851, in-8, p. 473, ap. DARWIN, *La descendance de l'homme*, Paris, 1872, in-8, t. I, p. 262. – Cf. PAUL DE RÉMUSAT, *Les sciences naturelles*, Paris, 1857, in-8, p. 20, 25-6

6 *Op.cit.*, I, 512. – Cf. BOUDIN, *Essai de pathologie éthnique*, în *Annales d'hygiènne*, Paris, 2-e série, 1861-2, in-8, t. 13 și 17, passim. – BROCA, *Recherches sur l'hybridité animale*, în BROWN-SEQUARD, *Journal de physiologie*, Paris, 1858-60, in-8, t. 1-3. – EDWARDS, în *Mémoires de la Société éthnologique*, Paris, 1841, in-8, t.1, p. 13: „Un Juif anglais, français, allemand, italien, espagnol, portugais est toujours un juif... Le climat, malgré la longue durée de son action, ne leur a guère donné que des diversités de teint et d'expression, et peut-être d'autres modifications aussi légères".

7 HASDEU, *Industria națională față cu principiul concurinței*, Bucur., 1866, in-8, p. 17. – Despre înțelesul curat moral, nu material, al cuvîntului *națiune*, vezi studiul amicului nostru G. VEGEZZI RUSCALLA, în *Columna lui Traian*, 1872, nr. 25 sq., și italianește: *Che cosa è nazione*, Torino, 1854, in-8.

8 CHARLES VOGT, în DARWIN, *op. cit.*, p. XII: „L'héritage et la transmission des caractères est, dans le monde organique, ce que, dans le monde inorganique, est la continuation de la force. Chaque être est donc le résultat nécessaire de tous les ancêtres qui l'ont précédé, et pour comprendre son organisation et la combinaison variée de ses organes, il faut tenir compte

de toutes les modifications, de toutes les formes passées qui, par héritage, ont apporté leur contingent dans la nouvelle combinaison existante. Et de même que la force primitive se montre dans le monde physique et suivant les conditions extérieures, tantôt comme mouvement, tantôt comme chaleur, lumière, électricité ou magnétisme, de même ces conditions extérieures influent sur le résultat de l'héritage et amènent des variations et des transformations qui se transmettent à leur tour aux formes consécutives. Une tâche immense incombe donc aujourd'hui aux sciences naturelles".

4

1 *Esprit des lois*, lib. XIV: „Des lois dans le rapport qu'elles out avec la nature du climat"; lib. XV: „Comment les lois de l'esclavage civil ont du rapport avec la nature du climat"; lib. XVI: „Comment les lois de l'esclavage domestique ont du rapport avec la nature du climat"; lib. XVII: „Comment les lois de la servitude ont du rapport avec la nature du climat"; lib. XVIII: „Des lois dans le rapport qu'elles ont avec la nature du terrain".
2 *Ibid.*, XIV, cap. 2: „L'air froid resserre les extrémités des fibres extérieures etc.", relatînd apoi o comică experiință: „j'ai observé le tissu extérieur d'une langue de mouton!"
3 *Ib.*, XVIII, 5.
4 *Dictionnaire philosophique*, verbo: *climat*, și *Commentaire sur l'Esprit des lois*. – Cf. MABLY, *De la législation ou principes des lois* etc.
5 HELVÉTIUS, *De l'Esprit*, Paris, 1818, in-8, p. 409-10. – LAURENT, *op. cit.*, vorbind despre adversarii lui Montesquieu, uită pe Helvétius, deși este tocmai cel mai ponderos.
6 *De l'homme*, Paris, 1808, in-8, p. 203.
7 BURKE, *Traité du Sublime*, ap. HELVÉTIUS, *De l'homme*, 341: „Le Vénitien n'est qu'un pourceau qui, nourri par le maître et pour son usage, est gardé dans une étable où on le laisse se vautrer dans la fange et la boue. A Venise, grand, petit, homme, femme, clergé laïque, tout est également plongé dans la mollesse".
8 HELVÉTIUS, *Mélanges*, Paris, 1818, in-8, p. 298: „Tous les évènements sont liés. Une forêt du nord abattue change les vents, les moissons, les arts de ce pays, les moeurs et le gouvernement. Nous ne voyons pas toutes ces chaînes, dont le premier chaînon est dans l'éternite".

5

1 LAURENT, 219.
a SCHMIDT, *Geschichte der Ost-Mongolen von Ssanang-Ssetsen*, Petersb., 1829, in-4, p. 63.
b Cf. BAGEHOT, *Lois scientifiques du développement des nations*, Paris, 1873, in-8, p. 106.

6

1 BECQUEREL, *op. cit.*, 265. – LÉVY, *op. cit.*, I, 449.
2 BOUDIN, *Traité de géographie médicale*, Paris, 1857, in-8, t. 1, p. 222.
3 HUMBOLDT, ap. LÉVY, I, 272.
4 BRAYER, ap. LÉVY, I, 424.
5 *Statistical Reports on the sickness, mortality etc.*, London, 1840, in-f., ap. BOUDIN, *Géogr. méd.*, II, 216.

7

1 *Ideen zur Philosophie des Geschichte*, în *Sämmtliche Werke*, Gotha, 1853, t. 28, p. 41; t. 29, p. 73. – Tot aci vom mai cita, dintre adepții școalei istorico-climatologice, unii de tot exagerați: BODINUS, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, Paris, 1566, in-4 și *De la République*, Paris, 1576, in-f.; WILSON, *Some observations relative to the influence of climate*, London, 1780, in-8; BONSTETTEN, *L'homme du Midi et l'homme du Nord*, Genève, 1824, in-8; FOISSAC, *De l'influence des climats sur l'homme*, Paris, 1867, in-8; KARL RITTER, *Erdkunde* etc.
a DE QUATREFAGE, în *Revue des Deux Mondes*, 1861, t. 1, p. 964 sq., ap. LAURENT, 112. – Vezi explicațiunea pe larg a acestui important fenomen în DESOR, ap. BOUDIN, *Géogr. méd.*, II, 197-203.
b Dezvoltarea teoriei providențiale, vezi în vol. 2, *studiul IV*, §1-3.

8

1 O frumoasă apreciare a muncei istorice a lui Erodot, vezi în DAHLMANN, *Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte*, Altona, 1832, in-8, t. 1, p. 1-236.
2 Lib. IV, § 81: „Τοσόνδε μέντοι ἀπέφαινόν μοι εἰς ὄψιν". – Noi citām și vom cita pe Erodot după cele mai bune două edițiuni pînă acum cunoscute: *Herodoti Musae*, ed. Creuzer et Bähr, Lipsiae, 1832, in-8, și *Historiarum libri IX*, ed. Dindorf et Müller, Paris, 1844, in-8, cari au utilizat și au perfecționat toate lucrările anterioare ale lui WESSELING, REIZ și SCHAEFER, SCHWEIGHAEUSER etc.
3 IV, 11.
4 IV, 82.
5 II, 33.
6 *Über die Geographie Herodots*, în *Kleine historische Schriften*, Bonn, 1828, in-8.
7 *Opis Skythii Herodota*, în *Pisma pomniejsze geograficzne*, Warszawa, 1814, in-8, și *Badania starozytnosci we wzgledzie geografii*, Wilno, 1818, in-8.

9

1 *Lexicon*, ed. Kuster, Cantabrigae, 1705, in-f., t. 2, p. 536.

2 HENRICUS STEPHANUS, *Thesaurus Graecae linguae*, rec. Hase et Dindorf, ed. Firmin-Didot, t. 5, p. 825.
3 CURTIUS, *Griechische Etymol.*, Leipzig, 1859, in-8, p. 213.
4 *De administrando Imperio*, rec. Bekker, Bonnae, 1840, in-8, p. 171, cap. 38.
5 *Herodotovà Skithiia obiasnennaia czrez sliczenïe s miestnostiami*, în *Zapiski Odesskago Obsczestva Istorii*, Odesa, 1841, in-4, t. 1, p. 75.
6 IV, 50.
7 *Travels*, II, 351: „We were told that seven-and-twenty streams, like the great river Oltao, which we crossed in boats, pass through the land of Walachia, coming from the country of the Majars, and throw themselves into the Danube, without mentioning numberless others. Blessed be God!"
8 FRUNZESCU, *Dicț. topogr.*, 383, 440.

10

1 IV, 110.
2 EICHHOFF, *Parallèle des langues*, Paris, 1836, in-4, p. 157.
3 MEULLENHOFF, în *Monatsberichte der Berliner Academie*, 1866, p. 555, susține că οἰόρ-πατα nu însemna la sciți pe ucizători de bărbați, precum se înșelase Erodot, ci pe stăpîni de bărbați, încît *pata* concidă cu zendicul *paiti* – stăpîn, litvanul *patis* etc. – De aceeași opiniune este CUNO, *Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde, Die Skyten*, Berlin, 1871, in-8, p. 197, 316. – Deși termenul e dopotrivă arian în ambele cazuri, noi totuși din parte-ne nu ne permitem a ne abate de la textul precis al lui Erodot.
4 BURNOUF, *Commentaire sur le Yaçna*, Paris, 1833, in-4, p. 513. – JUSTI, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864, in-8, p. 191.
5 ZEUSS, *Grammatica celtica*, Berolini, 1868, in-8, t. 1, p. 80:. „frut, flumen, rivus". – GLUECK, *Die bei Caesar vorkommenden keltischen Namen*, München, 1857, in-8, p. 35.
6 *Compendium*, § 73.
7 *Ibid.*, § 169, nota.
8 CURTIUS, *Griech. Etymol.*, 282.
9 *Compendium*, § 166: „Anlautendes *p* fält im altirischen ab, d.h. es verflüchtige sich in früheren Lebensperioden der Sprache almählich zu *ph*, *f*, *h*, und letzteres schwand dann völlig". *Frut* în loc de *prut* ar fi dar un rest arhaic.
10 ROGERIUS, în ENDLICHER, 268: „fluvium qui Zerech dicitur". –THEINER, *Mon. Pol.*, I, 660: „episcopi Ceretensis" etc.
11 *Arhiva istorică*, passim.
12 *History of Herodotus*, London, 1861, in-8, t. 3, p. 165.
13 *Op. cit.*, 234-5.
14 *Origines indo-européennes*, Paris, 1859, in-8, t. 1, p. 144.
15 Cf. BOPP, *Grammaire comparée des langues indo-européennes*, trad. Bréal, Paris, 1872, in-8, t. 4, p. 4.

16 În Don, vechiul Tanais; marginea orientală a Sciției după Erodot, se varsă pînă astăzi un rîu de asemenea numit *Seret*. Vezi antica geografie rusă *Kniga Bolszoi Czertezs*, ed. Spasskii, Moskva, 1846, in-8, p. 49: „pala v Don s Nagaiskoi strany rieka *Seret*". – Un alt *Seret* se află iarăși într-o regiune scitică, în Polonia despre hotarele Moldovei. Vezi SARNICKI, *Descriptio Poloniae*, în MIZLER, I, 268.

11

1 RENNEL, *The geographical system of Herodotus*, London, 1800, in-4, p. 414. – KÖPPEN, *op. cit.*, 13 – HEEREN, *Ideen*, I, 2, 275. – RAWLINSON, etc.
2 *Skythien und die Skythen des Herodot*, Stuttgart, 1841, in-8, p. 138.
3 *Ed. Firmin-Didot*, lib. VII; cap. 3, § 13, p. 253.
4 *Ibid.*, lib. I, cap. 2, p. 11.
5 *Rom. Stud.*, 6: „Maris, in dem man die Maros Siebenbürgens wiedererkennt. Herodot lässt sie zwar in die Donau fliessen. Ebenso in viel unterrichteter Zeit noch Strabo etc." Recurgînd apoi la paradox, afirmă că Erodot și Strabone credeau că Tisa e afluintele Mureșului. Dar ei n-o menționează. Însuși d. Rösler zice: „Wird die Theiss von beiden nicht erwähnt". Cum dară o credeau!
6 Ap. BÖCKLING, *Notitia Dignitatum*, Bonnae, 1853, in-8, t. 1, p. 102, 453.
7 CANINA, *L'architettura romana*, Roma, 1840, in-8, t. 2, p. 139.
8 MANNERT, *Res Traiani ad Danubium*, Norimbergae, 1793, in-8, p. 26: „syllaba Trans qua semper castella ultra flumen in barbarico posita signantur".
9 *Geogr.*, VII, 114.
10 *Orbis antiquus*, Dacia.
11 *Notitia dignitatum*, I, 464. – D. BOLLIAC, *Topographie de la Roumanie*, Paris, 1856, in-8, căzu într-o contradicțiune și mai curioasă, căci la pag. 27 d-sa mărturește că Transmarisca se afla pe locul Turtukaiului, adecă în fața Argeșului, și totuși la p. 6 afirmă că Ialomița se numea Mariscus: „la Jalomitza, ancien Mariscus"!! – D. VAILLANT, *La Romanie*, I, 85, ne asicură că Dîmbovița „s'appelait jadis Marisca".
12 *Geogr.*, III, 1097.
13 *Ravennatis anonymi cosmographia*, ed. Pinder et Parthey, Berolini, 1860, in-16, p. 179 (IV, 5).

12

1 IV, 104. – CARL RITTER, *Vorhalle*, 287: „Was Herodot von den Agathyrsen sagt, dass sie sehr schön gekleidet oder in weiche Kleider gehüllt gingen (ἁβροτατοι, i.e. mit zarten, schönen Kleidern), viel Gold schmuck trügen etc. Jenes ἁβρότατοι ἄνδρες (lautissimi) kann nicht, wie man wohl gesagt, als Weichlinge gelten, da im Gegentheil diese Agathyrsen, wenn sie schon Anfangs den Skythen ihre Hülfe verweigern, nachher sich sehr tapfer und

keineswegs als ein rohes Volk benehmen, wie etwa ihre Nachbarn, die Melanchlänen und Androphagen. Dasselbe Beywort, welches Herodot bezeichnend ihnen beylegt, findet sich in Orpheus dem Argonaut, – bey den weichgekleideten Mäoten (Μαιώτας ἁβροχίτωνας, i.e. molliter et delicate tunicatos b. Gesner)."

2 RENNEL, *op. cit.*, 414. – HEEREN, I, 1, 94. – KÖPPEN, 13, 68. – NIEBUHR, I, 377. – etc.

3 *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1854, in-8 p. 107: „Von dort (Piatra tăiată) läuft eine Parallelkette von dem Hauptstock der Karpathen auf dem linken Ufer der Bistritza unter dem Namen Halenka und Pipernik fort, die Urgebirgsformation beibehaltend, bis nach Piatra. Die Kette sendet einen Nebenzweig östlich gegen Baja: dort finden sich Spuren alter Golbergwerke, wie im Ural, besonders am Bache Bogata d.h. reich, zu Nikadien und Sirna. Man kann die alten Arbeiten beinahe drei Stunden weit verfolgen; auch in dem festen Gebirge findet man anstehende Goldgänge; z.B. bei Bresleni, westlich von Hango, an der Bistritza, dem alten Goldflusse. – Auch in Vulkanerthale des Syl, in der Walachei, findet man Spuren des Bergbaues früherer Zeit, besonders von Goldwäschei reien, zu deren Schutze wahrscheinlich die beiden römischen Castra be Bombesti und Poutscheni erbaut worden sind".

4 Vezi BÖHM, *Geschichte des Temeser Banats*, Leipzig, 1861, in-8, t. 2, p. 132, despre o bucată în greutate de 90 galbeni, găsită în apa Nera din Banat și conservată în Muzeul Natural din Viena.

5 TIEN-KONG-KAI-W, ap. HÖFER, *Histoire de la chimie*, Paris, 1866, in-8, t. 1, p. 19.

6 III, 106; IV, 195; V 101 etc..

7 TUNUSLII, trad. Sion, p. 37: „Aurul se exploatează din nisipul rîurilor Oltul, Topolog, Argeșul și Dîmbovița, de cătră țiganii domnești numiți rudari". – NEIGEBAUR, *op. cit.*, 108: „Fast in allen Flüssen, welche die Ebene zwischen dem Oltez oder Olto undder Jalomitza durchströmen, zeigen sich Spuren von Goldsand".

13

1 SACKEN, *Das Grabfeld von Hallstadt in Oberösterreich*, Wien, 1868, in-4, p. 145: „Die zweite Hälfte des ersten Jahrtausends vor Chr."

2 *Ibid.*, 119: „Die chemische Beschaffenheit ist nach Fellenberg (Mittheilungen der naturforschenden Gesellschaft zu Bern, 1864, 1865): 73. 78 Gold, II. 06 Silber, 15. 16 Kupfer, von Platin heine Spur. Es stammt nach des genannten Chemikers Vermuthung eher aus Siebenbürgen als aus dem Ural".

3 *L'homme primitif*, Paris, 1870, in-8, p. 391.

4 LIST, *Economie politique*, trad. Richelot, Paris, 1857, in-8, p. 137: „C'est une règle générale que l'activité commerciale et la prospérité du littoral

dépendent de plus ou moins d'importance du bassin fluvial auquel il se rattache. Qu'on jette les yeux sur la carte d'Italie, et l'on trouvera dans la grande étendue et dans la fertilité de la vallée du Pô l'explication naturelle de la supériorité marquée du commerce de Venise sur celui de Pise et de Gênes. Le commerce de la Hollande était alimenté par le bassin du Rhin et de ses tributaires; il dut surpasser celui des Anséates, dans la même proportion que ce bassin l'emportait en richesse et en fertilité sur ceux du Wesser et de l'Elbe".

5 SACKEN, 119: „Die grösste Wahrscheinlichkeit aber spricht dafür, dass es in den unfernen Goldlagern der Tauernkette im Gasteiner oder Rauris-thale, die nachweislich schon in sehr alter Zeit, sicher schon vor den Römern ausgebeutet wurden, gewonnen worden sei. Strabo, IV, 208".

6 Vezi însuși textul în Strabonis, *Geographica*, rec. Müller et Dübner, Paris, 1853, in-8, p. 173.

7 SACKEN, 76: „Die Feinheit des Drahtes erklärt sich wohl aus der Seltenheit des Goldes, das auch, wo es in unseren Gräbern in Plättchen vorkommt, ausserordentlich dünn ansgeschlagen erscheint; das Gold hatte also offenbar einen hohen Werth, und ein Stückchen dünnen Drahtes mag schon etwas namhaftes gegolten haben. Es hat nur die Stärke einer Stecknadel etc."

8 SULZER, *Gesch. d. trans. Daciens*, I, 152-153: „Zur Zeit der österreichischen Regierung im Krajowaer Banate lieferte die vom Stainville errichtete Goldwaschergesell schaft *aus dem Altflusse gefischtes Gold, welches wiel höher, reiner und schöner, als das siebenbürgische war*, für etliche 1000 Gulden jährlich ein... Stainville starb; die Gesellschaft bekam nichts mehr zu essen, und so hatte diess Golhwaschergeschäfte ein Ende, ob *man schon auch in dem Motrul und in dem Lotru im mehedinzer Bezirke, bis an den Bach Ruderiassa, sehr reiche Gänge der Goldkörnchen entdecket hatte*".

9 *Beschreibung der österreichischen Walachey*, 1720, în *Ungrisches Magazin*, III, 194: „das hohe ung reinste Gold, desgleichen in Siebenbürgen und Ungern nicht gefunden wird".

10 *Valachiae cis-alutanae descriptio*, 1720, în KÖLESERI, *Auraria Romano-dacica*, ed. Seyvert, Posoni, 1780, in-8, nepaginat.

11 DELAFOSSE, *Or*, în ORBIGNY, *Dictionnaire universel d'histoire naturelle*, Paris, 1861, in-8, t. 9, p. 145: „Ce sont les lavages des sables qui, dans presque toutes les parties du monde, fournissent la plus grande partie de l'or que l'on recueille pour les besoins du commerce". – Năsiplul brazilian concurge anualmente pentru 24 milioane franci.

12 SULZER, 152: „Im letzten russischen Kriege prahtle ein gewisser russischer General, mit einem kleinen Tisch-service der aus walachischem Golde verfertiget war".

13 BAWR, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort, 1778, in-8, p. 8: „Les gens du pays m'ont assuré que plusieurs rivières de la

Valachie charrient des grains d'or parmi le sable. *J'ai vu des bagues et des vases, faits de l'or qu'on trouve parmi le sable de l'Olta*".

14 BEUDANT, *Voyage minéralogique en Hongrie*, Paris, 1822, in-4, t. 2, p. 314, 326.

15 Cf. mai sus, § 12, nota 3.

14

1 ŠAFAŘIK, *Slow. staroz.*, 408.

2 DU HALDE, *Description de la Chine*, La Haye, 1736, in-4, t. 4, p. 52, „Mouren signifie rivière en langue mongole". – SCHLEGEL, *Sinico-Aryaca*, Batavia, 1872, in-8, p. 18, crede că tema ariană *mar*, apă, este un împrumut din limba chineză: „*ma*, eau".

3 ABULGASI BAHADUR CHAN, *Historia Mongolorum*, ed. Rumiantzov, Casani, 1825, in-8, p. 27.

4 BÖHTLINGK und ROTH, *Sanskritwörterbuch*, Petersb., 1855, in-4, t. 5, p. 589.

15

1 V, 8-10.

2 V, 3.

3 IV, 98.

4 Ap. STRAB, XIII, 1, § 53.

5 APOLLONIUS, STRABO, VALERIUS FLACCUS etc., analizați pe larg de UKKERT, *Über die Argonautenfahrt*, în *Geographie der Griechen und Römer*, Weimar, 1816, in-8, t. 1, part. 2, p. 320-350.

6 IV, 49. – Cf. I, 196.

7 STRABO, VI, 6, § 11, 12, etc.

8 IV, 17, 78.

16

1 VII, 61-62. – STRABO, XI, II, § 8, în timpul căruia siginii nu mai lăcuiau la Dunăre, zice:„Σίγιννοι δὲ – περσίζουσιν".

2 Traducătorul latin al lui Erodot comite aci o eroare, recurgînd la obscura vorbă *institores*, pe cînd trebuia să zică *negotiatores* sau și mai bine *mercatores*, dacă ar fi consultat pe SUIDAS, ed. Kuster, II, 240: „In genere enim omnes eos vocant καπήλους, *qui aliquid vendunt* etc." – Despre caracterul comercial al siginilor vorbește ROUGEMONT, *L'âge du bronze ou les Sémites en Occident*, Paris, 1866, in-8, p. 141-142 și pe aiuri; păcat însă că nici o dată nu documentează, ci totdauna întunecă veritatea prin jocul imaginațiunii.

3 Vezi a mea *Istoria toleranței religioase*, ed. 2, p. 61. – Cf. BOTERO, *Relationi universali*, Venetia, 1600, in-4, t. 1, p. 96.

4 II, 33.

5 Vezi în PALLMANN, *Die Pfahlbauten und ihre Bewohner*, Greifswald, 1866, in-8, p. 158-9, §-fii: *Die phönizischen Handelslügen* și *Das schweigen der andern Handelsvölker.*
6 *Système national d'économie politique*, trad. Richelot, Paris, 1857, in-8, p. 490.
7 *Opera et Dies*, v. 25.
8 II, 31.

17

1 V, 10.
2 *Lecțiuni de agricultură*, Bucur., 1870, in-8, p. 367.
3 *Sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787, in-8, t. 2, p. 185: „La cire *est le plus considerable* article du commerce de sortie de Walaquie; elle est de très-belle qualité, et la quantité en est immense. On la vend, purgée et parfaitement nette, de 40 à 45 paras l'ocque".
4 *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, in-8, p. 87: „Una delle più pregevoli e ricche produzioni delle due Provincie sono le api, perchè la cera che danno è senza dubbio la più bella e ricercata di tutta l'Europa; la quantità e considerabile, e potrebbe divenire infinitamente maggiore, se più numerosa fosse la populazione".
5 STRABO, VII, 3, § 8. – ARRIAN., I, 4.
6 AELIANUS, *De natura animalium.*, rec. Hercher, Paris, 1858, in-8, p. 37, lib. II, cap. 7.
7 *Ibid.*
8 Ap. STRAB., VII, 3, § 10, p. 252.
9 *Rerum rusticarum de agricultura*, lib. III, § 16: „floridos et incultos natura attribuit montes", și mai la vale: „in silvestribus locis pascitant".
10 FRUNZESCU, *Dicț. topogr.*, 277: „Mehedințul produce cereale, lemne și altele, dar mai îmbelșugat este în miere și ceară, pentru care și marca lui este o albină". – ANGEL DEMETRESCU, *Geografia*, Bucur., 1872, in-8, p. 261. – Austriacii, coprinzînd la începutul secolului trecut cele cinci districte de peste Olt, au găsit deja „albina" ca vèche marcă a Mehedințului: „dem Mehedinzer einen Bienenkorb, den Reichthum derselben an Feldfrüchten und Honig anzuzeigen", după expresiunea lui SCHWANZ VON SPRINGFELS, *op. cit.*, 198.
11 HEROD., IV, 125.
12 Προβληματα, XIX, 28. în *Opera omnia*, ed. Firmin-Didot, Paris, 1857, in-8, t. 4, p. 209: „Διὰ τί νόμοι καλοῦνται οὓς ἄδουσιν; Ἢ ὅτι πρίν ἐπίστασθαι γράμματα ᾖδον τοὺς νόμους, ὅπως μὴ ἐπιλάθωνται, ὥσπερ ἐν Ἀγαθύρσοις ἔτι εἰώθασιν."
13 VALCKAENER, în HEROD., ed. Wesseling, p. 328, nota 31: „Tales in Scythia fuisse vix fidem invenit!"

14 HASSE, *Zigeuner im Herodot*, Königsberg, 1803, in-8. – RYCK, HOLSTEN și EICHWALD, citați în DIEFENBACH, *Celtica*, II, 30. – ŠAFAŘIK, *Slow. staroz.*, 28. – RITTER, *Erdkunde*, II, 660 etc.

15 Ca model de necriticism în astă privință poate servi DR. RUECKERT, *Die pfahlbauten und Völkerschichten Osteuropa's*, Wuerzburg, 1869, in-8, p. 30-34.

18

1 BÖHM, *Geschichte des temeser Banats*, Leipzig, 1861, in-8, t. 2, p. 181: „Sie erscheint nicht selten in so dichten und grossen Haufen, dass man sie in der Ferne für eine Wolke hält, und in dieser Gestalt ist sie am meisten gefährlich. Da fliehet Alles aus dem Felde, sobald eine solche Wolke zum Vorschein kömmt. Das Vieh verlässt eilends die Weiden, der Feldarbeiter eilet mit seinen Ochsen und Pferden dem Dorfe zu, und jeder schliesst sich in seiner Wohnung ein, um diesem Ungemach auszuweichen..." – *Ibid.*, 190: „Ein jeder Stich, den dieses Insekt dem Viehe oder dem Menschen versetzt, verursacht ein brennendes Jucken und eine sehr schmerzende Geschwulst, die kaum nach 8 bis 10 Tagen ganz vergeht. Mehrere derselben, besonders wenn sie beisammen sind, verursachen ein heftiges Entzündungsfieber, und bei reizbaren Körpern Krämpfe und Convulsionen". – O monografie despre acest insect a scris în secolul trecut un profesor de la Pesta, DR. SCHÖNBAUER, *Geschichte der kolumbatschen Mücken im Banat*, Wien, 1795, in-4.

2 SCHOTT, *Walachische Mährchen*, Stuttgart, 1845, in-8, p. 284-5.

a PONTBRIANT, *Dicț.*, 705: „*streche*, taon, mouche de cheval". – BARCIANU, *Romanisch-deutsches Wörterb.*, 256: „*streche*, die Bremse".

b PICTET, *Origines*, I, 421-2.

3 *Siebenbürgen vor Herodot und in dessen Zeitalter*, în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, Wien, t. 13, 1854, in-8, p. 102.

19

1 IV, 100.

20

1 MANNERT, IV, 103. – HEEREN, I, 2, 276. – RENNEL, I, 415.– ŠAFAŘIK, *Slow. star.*, 164 – etc.

2 HEROD., IV, 51. – Cf. IV, 125.

3 IV, 105.

4 IV, 106-108.

5 STRABO, VII, 4, § 16. – PLIN., *Hist. Nat.*, IV, 26: „amnis Tyra, oppido nomen imponens, ubi antea Ophiusa". – STEPH. BYZ., verbo τύρας. – PTOLEM.

etc. – Să se constate că noi nu ne pronunțăm aci dacă Ofiussa este identică cu Tyra, dacă ea se află pe locul Akermanului sau al Benderului etc., căci toate acestea nu se pot decide fără o prealabilă analiză, pe care o vom face în *Istoria critică a Moldovei*, unde ne vom întoarce și la Sciția lui Erodot din mai multe punturi de vedere.

6 STRAB., XIV, 2, § 7.
7 *Ibid.*, XVI, 4, § 6.
8 *Opisanie Oczakovskiĭa zemli*, Petersburg, 1794, in-8, p. 19.
9 ARRIANI *Opera*, Amstelodami, 1682, in-8, p. 132-135.
10 SKALKOVSKII, *Statisticzeskoe opisanie Noro-rossiĭskago kraĭa*, Odesa, 1850, in-8, t. 1, p. 168.
11 KÖHLER, ap UKKERT, III, II, 448: „Überall wimmelt es, von Schlangen, die lang und schwarz sind".
12 Articolul *O evropeĭskom udavĭe*, în *Zsurnal Ministeristva Narodnago Prosvĭesczenia*, t. 21, secț. 7, p. 31 sq.
13 IV, 105, în concordanță cu IV, 20. – Cf. RZACZYNSKI, *Hist. naturalis regni Poloniae*, Sandomiriae, 1721, in-8, p. 249.
14 IV, 105.

21

1 IV, 101.
2 IV, 17.
3 IV, 52.
4 *Hist. Nat.*, IV, 18.
5 *Geogr.*, VII, § 5 și 12.
6 *Fragm.* 78, ap. SKYMNUM CHIUM, vers. 102. – NIEBUHR, *Kl. hist. Schr.*, I, 359, nota, confundă pe carpizii lui Etfor cu calipizii lui Erodot, uitînd că acești din urmă trăiau peste Nistru departe de Dunăre.
7 HEROD., IV, 100.

22

1 VOPISCUS, *Aurel*, XXX. – IORNANDES, XVI: „Carporum tria millia, genus hominum ad bella nimis expeditum, qui saepe Romanias infesti sunt". – EUTROPIUS, IX, 15: „Carpis et Basternis subactis, Saamatis victis (Diocletianus et Maximianus)". – O inscripțune daciană în GRUTER, LXXXV, 9: „G. Val. Serapid. a Carpis liberatus pro salute sua et surorum". – Mai clar decît toți e ZOSIMUS, *rec. Bekker*, Bonnae, 1837, in-8, p. 22, lib. I, cap. 20; p. 30, I, 31; și mai ales p. 213, IV, 34: Καρποδάκαι. – Nu mai cităm pe PTOLEMAEUS, generalmente confuz, carele pune între peuciui și bastarni pe Καρπιάνοι, *Geogr.*, III, 5.
2 FRUNZESCU, *Dicț. topogr.*, 98.

3 PLIN., III, 2: „Oretanis jugis *Carpetanisque*". – STRAB., III, 2, §3.
4 HEROD., III, 45, – STRAB., X, 5, §17.
5 STEUB, *Über die Urbewohner Rätiens und ihren Zusammenhang, mit den Etruskern*, München, 1843, in-8, p. 64: „*Car.* Davon die Namen Carcu, Carna, Carnasa bei Lanzi. Dieses *car* kömmt im Umfang des alten Rätiens in den nördlichen Gränzgebirgen, in der Salzburger Tauernkette, im Etschthale, in der Schweiz wohl über hundert Male als Appellativum vor und bedeutet Berg. Ganz familienweise tritt der Name in einem beträchtlichen Gebirgsstocke ober Mittenwald an der bayerischen Gränze auf, wo jede einzelne Spitze *kar* heisst; so Krapfen-*kar*, Gross-*kar*, Tief-*kar*, Rudel-*kar*, See-*kar*, Birk-*kar*, Hinter-*kar*, Speck-*kar* etc. Alle diese Höhen zusammengenommen heissen der *Karwendel*".
6 PICTET, I, 130.
7 *Slow. star.*, 53, 208, 394.
8 BOPP, *Gramm. comp.*, I, 173, § 92[g].
9 *Slow. star.*, 383 nota 31.
10 CURTIUS, 482.
11 BOPP, I, 397, § 183[b].
12 Noi admitem aci în text fericita corecțiune a lui MANNERT *Geograph.*,VII, 8, carele pune οὐ μεγάλοι, căci pe țărmul bulgar nu se varsă în Dunăre nici un rîu mare, ci tot rîulețe, precum observă și RAWLINSON, *History of Herodotus*, London, 1862, in-8, t. 3, p. 36, nota 3. Constatăm însă că pentru porțiunea noastră proprie în interpretarea lui Erodot ambele lecture sînt indiferinți.
13 *Hist. Nat.*, III, 29.
14 APRILOV, *Denitza novobolgarskago obrazovaniïa*, Odesa, 1841, in-8, p. 104, 134.
15 Cf. SUIDAS, verbo: Ἀγάρθυρσοι.
16 IV, 48-49.

23

1 IV, 23, 25.
2 IV, 27.
3 NADEJDIN, *op. cit.*, 98-100.
4 HEEREN, I, 282, 299, 300. – RENNEL, 437 sq. – MANNERT, IV, 113 etc.
5 RITTER, *Erdkunde*, II, 691, 765, 792. – GUIGNES, *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, XXXV, 451. – etc.
6 *Trist.*, lib. III, el. 5.
7 *Ib.*, V, 12.
8 *Pont.*, lib. I, ep. 7.
9 *Trist.*, III, 3.

24

1 BAEHR, *Excursus de gryphis*, în *op. cit.*, II, 653-5, unde grupează ipotezele contradictorii ale lui Völcker, Weltheim, Heeren, Ritter, Malte-Brun, Link etc.
2 Reprodus în URECHIA, *Buletinul Instrucțiunii Publice.*
3 NAKIELSKI, *Miechovia sive promptuarium antiquitatum Monasterii Miechoviensis*, Cracoviae, 1634, in-f., p. 10. Îl cităm mai cu preferință decît pe eraldiștii poloni Paprocki, Okolski etc., ca unul ce studiase după înseși documentele originale istoria familiei Gryf.
4 *Oeuvres complètes de Buffon*, ed. Flourens, Paris, s.a., t. 5, pl. nr. 95.
5 GERBE, *Vautour*, în ORBIGNY, *op. cit.*, XIII, 48: „Le vautour fauve. Des hautes montagnes de la Hongrie, du Tyrol, de la Suisse, des Pyrénées, du midi de l'Espagne et de l'Italie".
6 RZACZYNSKI, *op. cit.*, 430.
7 KLEIN, *Historiae avium prodromus*, Lubecae, 1750, in-4, p. 43: „Vultur aureus, vultur fulvo colli, pectoris et pedum colore: the golden vultur, Gold-Geier. Superat magnitudine aquilam nigram".
8 HEROD.,VII, 125, 126. – ARISTOT., *Hist. Nat.*, VI, 31; VIII, 28. – PAUSANIAS, VI, 5. – PLIN., *Hist. Nat.*, VIII, 16. – AELIAN. III, 21 etc. – Despre antica existință a leului chiar în Dacia, noi vorbim mai jos în *studiul IV*.
9 WILLUGHBY, *Ornithologiae libri tres*, Londini, 1676, in-f., p. 35: „Vulturis aurei pellem ad nos aliquando missam ex Rhoetis Alpinis, rostro adhuc et cruribus haerentibus dum contemplarer hoc modo descripsi. Multa hic vultur communia habet cum genere aquilae alpinae, sed per omnia major est".

25

1 IV, 99. – Despre accepțiunile cuvîntului κόλπος în Erodot, vezi SCHWEIGHAEUSER, *Lexicon Herodoteum*, Argentorati, 1824, in-8, t. 2, p. 50.

26

1 *Op. cit.*, 94 – 6, unde combate punt cu punt toate obiecțiunile lui Niebuhr, Grote, Thirlwall, Dahlmann etc.
2 *Persica*, ap. PHOTIUM, *Myriobibl.*, cod. XVII.
3 Ap. CLEMENT. ALEX., *Stromat.*, V.
4 Ap. JUSTIN., II, 5.
5 *Miltiad.*, 3.
6 *Geogr.*, VII, 3, § 14.
7 IV, 89.
8 MANNERT, IV, 220. – RENNEL, 102, 420. – UKKERT, III, 2, p. 23. – NADEJDIN etc.
9 *Üb. die Abkunft d. Slow.*, 117-118.
10 *Cronicul*, I, 323.

11 *Tagebuch des achten Feldzuges Suleiman's wider die Moldau i.J.* 945, în HAMMER., *Gesch. d. osm. Reichs*, Pest, 1828, in-8, t. 3, p. 699: „Isakdschi Iskelesi, Brücke über die Donau geschlagen, und in der Moldau übergesetzt".

12 HEROD., IV, 141: „τάς τε νέας ἁπάσας παρεῖχε διαπορθμεύειν τὴν στρατιὴν καὶ τὴν γέφυραν ἔζευξε". – Față cu acest pasagiu, carele zice curat că podul lui Dariu se făcea și se desfăcea la moment prin împreunarea sau separarea corăbiilor, nu mai menționăm pe acei ce asicură cum că lîngă Brăila (!) ar mai fi existînd ruinele (!!) podului lui Dariu; dar ne pare rău că d. FRUNZESCU, *Dicț. top.*, 157, a putut reproduce o asemenea enormitate.

27

1 UKKERT, III, 1, p. 162: „Wir wollen hier bemerken, dass die Dunaumündungen *grosse Verämderungen* erlitten haben". – C.f. monografia lui KRUSE, *De Istri ostiis*, Vratislaviae, 1820, in-9, – BRUNN, *La bouche de Kilia du Danube*, în *Journal d'Odessa*, 1852, nr. 31, 32. – KATANCSICH, *De Istro*, 19-22 etc.

2 *Trist.*, II.

3 *Germ.*, I.

4 IV, 47.

5 *Segm.* 7.

6 Ap. KATANCSICH, *o.c.*, 19.

7 Tot cinci gure, ca și Erodot, acoardă Istrului EFOR, ap. STRAB., VII, § 15; ARRIAN, *Exped. Alex.*, I, 3, V, 4; POMP. MELA, II, 1; SCHIMN., *fragm.*, 29; *LEO. DIAC.*, VIII, 1, și alții, pe cari vezi-i în UKKERT, III, 1, p. 159, nota 75.

8 KLEEMAN, *Voyage de Vienne à Belgrad et à Kilianova*, Neufchatel, 1780, in-8, p. 34: „Plusieurs géographes, et même Busching prétendent que le Danube entre dans la Mer Noire par sept embouchurès; *j'ai vérifié avec soin ce fait, et je me suis convaincu* qu'il n'y en avoit que cinq; car on ne compte point les petits bras qui forment les isles et viennent ensuite se joindre au plus gros".

9 TROINITZKII, *Ustiĭa Dunaĭa i ustĭ-dunaĭskiĭa ostrova*, în ziarul *Odesskiĭ Vĭestnik*, 1835, nr. 81-84.

28

1 IV, 99.

2 IV, 101.

29

1 *Op. cit.*, 43, 47. – Lindner observă foarte bine: „Dass sich Lücken im Texte finden wird, auch daher wahrscheinlich ist, dass Herodot I, 184, auf seine Erzählung der assyrischen Geschichte hinweist, diese aber in den erhalte-

nen Handschriften fehlt". – Altfeli, în maioritatea cazurilor, teoriile lui Lindner sînt inadmisibile, depărtîndu-se cu totul de litera și spiritul lui Erodot.

2 *Beschr. d. Mold.*, 51. – Vezi asupra acestei cestiuni al meu *Arhiv istoric*, în *Columna lui Traian*, 1870, nr. 51. p. 3.

3 Arrian, Ptolemeu, Pliniu, Claudian, Marcellin, *Tabla Antonină, Tabla Peutingeriană* și alții, indicați în FORBIGER, *op. cit.*, III, 1099. – Ca contimporan al lui Ovidiu, cel mai instructiv este STRABO, VII, 5, § 12 și 6, § 1.

30

1 Dum tamen aura tepet...
2 At cum tristis hyems squalentia protulit ora,
Terraque marmoreo candida facta gelu est.
3 Dum patet et Boreas et nix injecta sub Arcto...
Nix jacet, et jactam nec sol pluviaeque resolvunt:
Indurat Boreas, perpetuamque facit.
Ergo, ubi delicuit nondum prior, altera venit:
Et solet in multis bima manere locis.
4 Tantaque commoti vis est aquilonis, ut altas
Aequet humo turres, tectaque rapta ferat.
5 Tum liquet has gentes axe tremente premi.
6 Pellibus et sutis arcent male frigora braccis,
Oraque de tot corpore sola patent.
Saepe sonant moti glacie pendente capilli,
Et nitet inducto candida barba gelu:
Nudaque consistunt formam servantia testae
Vina: nec hausta meri sed data frusta bibunt.
7 Deque lacu fragiles effodiantur aquae.
8 ....et undas
Frigore concretas ungula pulsat equi:
Perque novos pontes subter labentibus undis
Ducunt Sarmatici barbara plaustra boves.
9 Ruris opes parvae, pecus et stridentia palustra,
Et quas divitias incola pauper habet.
10 Et cremat insontes hostica flamma casas.
11 Nam volucri ferro tinctile virus inest...
12 Tum quoque, quum pax est, trepidant formidine belli
Nec quisque presso vomere sulcat humum.
Aut videt, aut metuit locus hic, quem non videt, hostem,
Cessat iners rigido terra relicta situ.
Non hic pampinea dulcis latet uva sub umbra:
Non cumulant altos fervida musta lacus.
Poma negat regio...

13 Aspiceres nudos sine fronde, sine arbore campos;
Heu! loca felici non adeunda viro!
14 Nec tamen haec loca sunt ullo pretiosa metallo:
Hostis ab agricola vix sinit illa fodi.
15 Se non Sarmatica tingitur illa manu.
Vellera dura ferunt pecudes, et Palladis uti
Arte Tomitanae non dicere nurus.
Femina pro lana Cerealia munera frangit,
Subpositoque gravem vertice portat aquam.
16 Non hic pampineis amicitur vitibus ulmus:
Nulla premunt ramos pondere poma suo.
Tristia deformes pariunt absinthia campi,
Terraque de fructu quam sit amara docet.
17 Nec coelum patior, nec aquis assuevimus istis,
Terraque nescio quo non placet ipsa modo.
18 Non domus apta satis, non hic cibus utilis aegro.
19 Quin etiam sic me dicunt aliena locutum,
Ut foret amentis nomen in ore tuum.

31

1 *Mémorial portatif de chronologie*, t. II, p. 799, și *Annuaire du Bureau des longitudes pour* 1825, p. 157, ambele citate în BOUDIN, *Traité de géographie médicale*, I, 233-36.

2 *La Roumanie*, p. 7: „Le climat de la Moldo-Valachie réunit les extrêmes les plus opposés; *en hiver c'est le froid de Moscou*; l'été, les chaleurs de la Grèce. A proprement parler, on n'y rencontre que ces deux saisons, qui succèdent brusquement l'une à l'autre. L'hiver dure environ cinq mois, de novembre à la fin d'avril: pendant les quatres premiers, la neige couvre constamment la terre, et l'on ne peut voyager qu'en traîneau".

32

1 *Trist.*, III, 12; *Pont.*, III, 1; etc.

2 Cf. STRABO, VII, 4, § 5, și 5, § 12 – SAMONICUS, apud LYDUM, *De magistr. nom.*, III, 32.

3 *Pont.*, II, 7.

4 MALDARESCO, *op. cit.*, 26: „Nous avons reconnu trois espèces de marais: le marais d'eau douce, le marais d'eau salée et le marais mixte. L'intensité des effluves qui s'en exhalent est variable. *L'expérience demontre que le marais d'eau douce est le plus inoffensif, que les effets deviennent plus funestes et plus redoutables avec les marais mixtes; le marais salé n'est dangereux que quand il se transforme en mixte.* C'est ce qu'établit de la manière la plus évidente le remarquable rapport de Gaëtano Giorgini sur les ma-

remmes de la Toscane. *Ce n'est pas seulement le mélange des eaux de la mer avec les eaux douces qui donne aux marais cette influence funeste; certains marais qui contiennent beaucoup de sels, de sulfate de fer, de sulfate de magnésie et de chlorure de sodium, agissent de la même manière.* Il semble que les sels en dissolution dans ces eaux, comme le fait remarquer M. le professeur Bouchardat, favorisent le développement des myriades d'êtres vivants qui, par la quantité plus grande de leur produit agissant comme ferment, donnent à la décomposition putride des végétaux une rapidité considérable".

33

1 LÉVY, I, 415 – cf. ORFILA et PARENT-DUCHATEL, *Influence des émanations marécageuses*, în *Annales d'hygiène*, Paris, 1834, in-8, 1-ère série, p. 251: „Avec des degrès plus ou moins grands et des différences dans l'intensité des effets, elle est la même dans tous les pays et *n'a pas varié depuis les premiers documents que nous fournit l'histoire*" – FOISSAC, *De l'influence des climats sur l'homme*, Paris, 1867, in-8, t. 1, p. 517: „Entretenus par des causes géologiques, la plupart des anciens marais subsistent encore; de nos jours, les Palus-Méotides ne sont pas moins insalubres qu'il y a 3000 ans. La description qu'a fait Hippocrate des habitants du Phase et de leurs maladies convient toujours aux Géorgiens modernes. En 1855, M. Delenda de Santorin adressa à l'Académie impériale de médicine un mémoire intitulé: *Coup d'oeil sur la pathologie d'Hippocrate comparée à la pathologie grecque contemporaine*, dans lequel il développe les deux propositions suivantes: 1. *on observe encore aujourd'hui, dans le climat de la Grèce, les maladies endémiques et épidémique décrites par Hippocrate*; 2. *parmi ces affections le génie intermittent, rémittent, pernicieux, règne communément*" – LITTRÉ, *Oeuvres d'Hippocrates*, Paris, 1839-61, in-8, t. 2, p. 563: „La Grèce antique et la Grèce moderne sont, à 22 siècles de distance, affligées par les mêmes fièvres".

a BECQUEREL, 253 – cf. PRONY, *Description hydrographique des marais Pontins*, Paris, 1823, in-4 – BURDEL, *Recherches sur les fièvres paludéennes*, Paris, 1858, in-12.

b *Traité de géogr. méd.*, II, 150: „Il résulte de ces documents, auxquels il serait facile d'en joindre d'autres, que *dans les localités palustres le nombre proportionnel des malades croit avec la prolongation du séjour*".

34

1 I, 417 – Cf. FOISSAC, I, 521: „On voit dans le pays Pontin des hommes tellement oedématiés, que *le doigt appuyé sur les chairs y laisse un enfoncement*".

2 Apud MOREL, *Traité des dégénérescences physiques*, Paris, 1857, in-8, p. 569 – Cf. RAICEVICH, *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*, Na-

poli, 1788, in-8, p. 250: „Li abitanti del piano sono generalmente piu piccioli e deboli".

3 *Hist. Nat.*, IV, 18: „Gerania, ubi Pygmaeorum gens fuisse proditur: Cattuzos Barbari vocant, creduntque a gruibus fugatos" – Despre pigmeii din Asia, vezi CTESIAS, *Indica*, 11; despre cei din Africa, HECATAEUS, fragm. 266, ed. Muller; etc. Elementul comun al acestor relațiuni este că toate se referă la cîte o regiune palustră *per excellentiam*.

4 *Trist.*, V, 7.

5 SPIEGEL, în KUHN, *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung*, Berlin, 1871, in-8, t. 7, p. 101.

6 LANGLAIS, *Collection des historiens de l'Arménie*, Paris, 1867, in-8, t. 1, p. 211; t. 2, p. 136.

7 HEROD., VII, 73 – Asupra importanței studiului limbei armene pentru înțelegerea anticității tracice noi revenim adesea mai la vale.

8 SUIDAS, v. Πιθώ: πίθηξ δὲ παρά τισιν ὁ βραχὺς ἀνθρωπίσκος.

9 CANTEMIR, *Divanul lumii*, în a mea *Arhivă istorică*, II, 97.

10 KLAPROTH, *Asia Polyglotta, Sprachatlas*, Paris, 1831, in-f., p. XXXII.

11 BRUGSCH, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in-8, t. 4, p. 1502.

12 HEROD., III, 37 – cf. HESYCHIUS și SUIDAS, ad. vocem. – Ca exegeze, deși foarte nesuficiinte, vezi BOCHART, *Geographia sacra*, Francofurti, 1667, in-4, p. 791 și MOVERS, *Die Phoenizier*, Bonn, 1841, in-8, t. 1, p. 653.

35

1 *De architectura*, I, 4: „Item si in paludibus moenia constituta erunt, *quae paludes secundum mare fuerint, spectabuntque ad septentrionem et orientem, aut inter spetentrionem et orientem,* eaeque paludes excelsiores fuerint quam litus marinum, ratione videbuntur esse constituta. *Fossis enim ductis aquae exitus ad littus, et, mari tempestatibus aucto, in paludes redundantia motionibus concitatur, marisque mixtionibus non patitur bestiarum palustrium genera ibi nasci; quaeque de superioribus locis natando proxime littus perveniunt, inconsueta salsitudine necantur*".

2 *Sur les causes de l'insalubrité de l'air dans le voisinage des marais en communication avec la mer*, în *Annuaire de chimie*, Paris, 1825, in-8, 1-re série, t. 29, p. 225.

3 *Considerazioni sulla mal'aria delle maremme Toscane*, Pisa, 1839, in-8, tradus în *Ann. de chimie*, 3-e série, t. 3, p. 324.

36

1 *Românii din Dobrogea*, în revista lui ALECSANDRI, *România literară*, Iași, 1855, in-4, nr. 1, p. 19.

2 Despre cauzele mișcării, între celelalte, vezi BOSCOWICH, *Reise von Constantinopel nach Lemberg*, Leipzig, 1779, in-16, p. 49.
3 După statistica serbă oficială, care nu poate fi bănuită de a exagera cifra românilor.
4 SMITH, *Wealth of Nations*, I, 10: „In trades which are known to be very unwholesome, the wages of labour are always remarkably high. Unwholesomeness is a species of disagree-ableness, and its effects upon the wages of labour are to be ranked under that general head" – cf. STUART MILL, *Principle of Political Economy*, London, 1869, in-8, lib. II, cap. 14: Of the differences of wages in different employments – ROSCHER, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Stuttgart, 1871, in-8, lib. III, cap. 3, § 169: Besondere persönliche Unannehmlichkeiten der Arbeit etc.
5 *Kniga Systima ili sostoianïe muchammedanskiia religii*, Petersburg, 1722, in-f., p. 241.

37

a *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, Bucur., 1872, in-8, p. 128 – cf. GRATIANI, *De Heraclide Despota*, Varsaviae, 1759, in-16, p. 19: „Sunt loca vasta, et ab omni cultura hominum *deserta propter continuas et repentinas Tartarorum incursiones*".
b *Relationi Universali*, Venetia, 1600, in-4, t. 1, p. 107: „Ma perche la provincia e aperta, soggiace grandemente ai Tartari Precopiti, che a guisa di locuste, corrono invedutamente adesso alle genti, e ne menano via le robbe e le personne".

38

1 HEROD., IV, 78 – cf. THUCYD., II, 97.
2 HEROD., IV, 99, 125.
3 FLORUS, III, 5.

39

1 *Op. laud.*, 127.
2 Cronicele ruse contimporane în KARAMZIN, II, nota 95 etc. și mai cu seamă în studiul meu: *Diploma bîrlădeană din* 1134, în *Traian*, 1869, nr. 52.
3 ALECSANDRI, *Poezii populare*, balada *Chira*.
4 *Pensées*, part. 2, art. LXII.
5 BARONZI, *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, in-8, p. 42, aduce acest proverbiu sub o altă formă poporană nu mai puțin energică: „A fi oltean cu gura plină de măsele".

40

1 CAZALIS DE FONDOUCE, *Congrès d'archéologie préhistorique*, în *Revue des cours scientifiques*, 1870, p. 169 – Aceeași opiniune, după cum ne-o indică însuși d. Odobescu, o avusese deja FRÖHNER, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, in-8, p. 92 – Nu vorbim nemic despre cărtecica lui RUECKERT, *Die Pfahlbauten und Völkerschichten Ostereuropa's*, Würzburg, 1869, in-8, unde numai titlul este serios.

2 CAZALIS, *l.c.*: „M. Desor dit que l'on pourrait en effet, à première vue, croire qu'il y a des indices de stations lacustres dans des cabanes sur pilotis, figurées sur la Colonne Trajane. Mais si l'on fait attention que les pilotis des cités lacustres ne se voyaient pas, le plancher qu'ils supportaient étant au niveau de l'eau; on doit plutôt penser que ces figures représentent simplement des vedettes comme celles qui se trouvent sur les bords du Danube".

3 *Ibid.*, 201: „M. Bertrand trouve en ceci M. Desor trop affirmatif, car, si cela peut être vrai pour l'âge du bronze dans une région déterminée, ce ne saurait être pour cet âge pris en général. Les représentation humaines étaient en effet très ordinaires du temps d'Homère, qui vivait en plein âge du bronze".

4 GASTALDI, *Lake habitations of Italy*, tr. Chambers, London, 1865, in-8, p. 24-5: „Naturally in Switzerland, they brought into use the firs, beeches, oaks and birches, which abound there; while here (in Italy) they had recourse to the common elm and chestnut".

5 *L'homme avant l'histoire*, trad. Barbier, Paris, 1867, in-8, p. 127: „Un de mes amis, qui demeure à Salonique, m'a dit que les pêcheurs du lac Prasias habitent encore des huttes de bois construites sur l'eau comme au temps d'Hérodote" – cf. LYELL, *L'ancienneté de l'homme prouvée par la géologie*, trad. Chaper, Paris, 1864, in-8, p. 17-18.

6 Despre generalitatea lor se pot găsi notele cele mai conștiințioase în clasica operă a lui KELLER, *Die keltischen Pfahlbauten in den Schweizerseen*, Zürich, 1863, in-4, passim, și în PALLMANN, *Die Pfahlbauten und ihre Bewohner*, Greifswald, 1866, in-8.

7 GEBHARDI, *Géographie et botanique de la Moldavie*, în *Bibliothèque Universelle*, Genève, 1849, in-8, p. 94: „Dans les endroits encore inhabités le long du Danube, quelques fondrières sont restées, pour attester du long séjour des eaux de la mer dans ces parages, car non seulement, comme cela se remarque aussi dans les autres marais salins de la basse Moldavie, l'évaporation des eaux par le soleil ardent de l'été laisse la terre couverte d'une couche de sel; mais il y a de plus ici, pour appuyer mon hypothèse, la présence de plantes maritimes telles que les Salicornia herbacea etc." Apoi mai adaogă: „Principalement sur les bords du Danube et aux environs de Galatz, dont toute la partie basse occupe un terrain qui, il y a peu d'années, n'était qu'un vaste marais salin, practicable seulement en bateau".

8 *Excursiunea științifică de la Buceci*, în *Monitor*, 1869, nr. 50.
9 Această succesiune este foarte bine indicată de FRÖHNER, *op. cit.*, 11-30 – cf. RÖSLER, 37, unde se bazează pe DIERAUER, *Die dacischen Expeditionen*, pe care noi nu ni l-am putut procura – Pe MANNERT, ENGEL, FRANKE etc., nu-i cităm, fiind ei cu totul înapoiați în exegeza Columnei Traiane.
10 RUETIMEYER, *Untersuchung der Thierreste aus des Pfahlbauten der Schweiz*, Zuerich, 1860, in-4, p. 63 – DESOR, *Les palafittes du lac de Neuchatel*, Paris, 1865, in-8, p. 15 – GASTALDI, *op. cit.*, 56 – KELLER etc.
11 PALLMANN, *op. cit.*, 88, 108, etc.
12 BÖHM, *Gesch. d. Tem. Ban.*, II, 218: „Dem General Mercy wurde ein Walach aus dem District von Karansebes vorgestellt, Janco Kovin mit Namen, *der 172 und sein Weib Sara 164 Jahre alt war*. Sie hatten beide 147 Jahr in der Ehegelebt und sind 1728 verstorben. Der General liess sie portraitiren und schickte das Gemälde Kaiser Karl VI, der es in seiner Bildergallerie zu Wien aufstellen lies".
13 FRUNZESCU, *Dicț. top.*, X-XI.

41

1 STRAB., II, 5, §11.
2 *Ib.*, VII, 5, § 12 – Cf. AMMIAN. MARCELL., XXII, 8: „Peuce prominet insula, quam circumcolunt Troglodytae et Peuci, minoresque aliae gentes: et Histros quoniam potentissima civitas et Tomi, et Apollonia, et Anchialos, et Odissos..."
3 STRAB., XI, 5, § 7.
4 *Ib.*, XVII, 3, § 7 – Cf. TACIT., *Germ.*, 16.
5 *Ib.*, XI, 7, § 7 – Cf. LÉVY, I, 551: „Les Kamtchadales pratiquent dans la terre des excavations, sortes de terriers, dans lesquels ils se réfugient contre l'excessive froidure de leur climat".
6 FESTI et FLACCI, *De verborum significatione*, ed. Dacerius, Amstelodami, 1699, in-4, p. 69.
7 FREUND, *Le grand dictionnaire de la langue latine*, tr. Theil, Paris, 1855, in-4, t. 1, p. 431: „Casa Romuli, grotte couverte de paille sur le mont Capitolin".
8 *Pont.*, IV, 10.
9 STRAB., V, 4, § 5 – Cf. HOM., *Odyss.*, 12 – HESYCH., v. Κιμμέριος. – HEROD., IV, II, despre cimeri lîngă Nistru – cf. BELLERMANN, *Ueber die Katakomben zu Neapel*, Hamburg, 1839, in-4, p. 108 sq – RAWLINSON, *On the Cimmerians*, în *Hist. of Herod.*, III, 150-156 etc. – Despre cimeri și „bordeiele" lor noi vorbim pe larg în vol. II, *stud. IV*, §II.
10 DOUSA, *De itinere suo Constantinopolitano*, Lugdini Batavorum, 1599, in-16, p. 17.
11 MACMICHAEL, *Journey from Moscow to Constantinople*, London, 1819, in-4, p. 105: „we halted for the evening, and took up our abode in the most

wretched cabin either of us had ever witnessed; it was the cavern of a Troglodyte; an almost roofles out-house, full of poultry, formed the vestibule to the souterrain, into which we descended by three steps, and where we found two women and three children, squatting round some lighted sticks burning on a hearth..."

12 *Ibid.*, 106: „My companion had been in the huts of Nubia and Egypt, and I had occasionally myself been but indiferently accomodated in Finland, Sicily and Greece; but we both agreed, that this was the most miserable hole in wich we had ever been obliged to pass the night".

13 *De architect.*, II, 1.

14 *Excursiunea arheologică din anul* 1869, București, 1869, in-16, p. 7.

42

1 RAICEVICH, *op. cit.*, 228: „Sfuggono sempre le strade maestre, e cercano un qualche fosso, o terreno basso, per non essere veduti dai passagieri, e soggetti a'rapine, e vessazioni" – Nu înțelegem de unde va fi luat WILKINSON, *op. cit.*, 142, altminterea scriitor foarte serios, descrierea de tot fantastică a bordeielor române: cu un cat pe sub pămînt și cu un altul dasupra, și-apoi aceasta „dans toute l'étendue des principautés, toutes de la même grandeur et bâties de la même manière"!! – Nu mai puțin neexacți sînt UBICINI, 204 și FROEHNER, 37.

a AVRIL, *Voyage pour découvrir un nouveau chemin à la Chine*, Paris, 1692, in-4, p. 333-46, o întreagă relațiune despre Moldova, pe care noi am reprodus-o textualmente în *Arhiva istorică*, I, 2, p. 13: „Dans la partie orientale, qui confine à la Tartarie, où les Paisans et tous ceux qui ne demeurent pas dans quelque ville de défense, sont contraints de se faire des loges sous terre pour eviter la fureur de ces ennemis du nom Chrêtien".

b Despre bordeiele în Oltenia, iacă ce zice d. ION IONESCU, *Agricultura din Mehedinț*, 151: „La cîmpie, unde lipsește pădurea și unde a fost totdauna frică de năvălirea și stricăciunea turcilor, și mai cu seamă de frică de a se arăta omul avut, casele sînt făcute în pămînt și de pămînt, sînt ceea ce numim bordeie învălite cu pămînt. În plasa Blahnița și Cîmpul sînt bordeie făcute în pămînt cu păreți de cărămidă, sînt bordeie mai bune, mai igienice și mai comode decît însăși casele. În genere, bordeiele au două încăperi: o cameră numită odaie, și un antreu numit cuhnie. Bordeul are 2 stînjeni lungime. Groapa aceasta se face într-o zi de către opt oameni. Pentru acoperimîntul bordeiului se pune în pămînt două furce, una la un capăt și alta la altul; pe furcele acestea se pune o grindă în lungul bordeiului. Grinda trebuie să fie groasă. Pe grindă, care este de o jumătate stînjen afară de pămînt, se pun martaci un capăt spre grindă și cu altul pre pămîntu de la marginea bordeiului. Preste martaci se pune o leasă de nuiele, preste dînsa paie și preste aceste pămînt ca de o palmă și mai bine în grosime. Intrarea

în bordeie se face pre un gîrlici acoperit ca și bordeul, prin care se pogoară și se iesie din bordei. Un bordei costă 147 lei".

43

1 DU CANGE, *Gloss. med. lat.*, I, 728. – MERLIN, *Répertoire de jurisprudence*, 5-e éd., Paris, 1827, in-4, t. 2, p. 242: „*Borde*, on nomme ainsi dans quelques provinces une petite ferme, moins considérable que la métairie".
2 *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1836, in-8, t. 1, p. 54.
3 BOPP, *Gramm.*, I, §78.
4 *Wört. d. goth. Spr.*, I, 285.
5 *Lex. Bud.*, 63.
6 *Ibid.*, 75.
7 *Ib.*
8 DELITZSCH, *Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft*, Leipzig, 1873, in-8, p. 50-51.
9 PICTET, II, 96, 131, 135. – CURTIUS, 279. – FICK, *Wörterbuch derindogermanischen Grund-sprache*, Göttingen, 1868, in-8, p. 125 – POTT, *Wurzelwörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Detmold, 1869, t. 2, part. 1, p. 462. – etc.
10 HAHN, *Lex.*, 16.
11 FROEHNER, *op. cit.*, nr. 20, p. 95.

44

1 *De re rust.*, I, 57: „Quidam granaria habent sub terris, speluncas, quas vocant σειρούς. ut in Cappadocia, ac Thracia".
2 *Hist. Nat.*, XVIII, 73: „Utilissime tamen servantur in scrobibus, quos siros vocant, ut in Cappadocia et in Thracia".
3 *Hist. Alexandri*, VII, 4: „Tritici nihil aut admodum exiguum reperiebatur. Siros vocabant Barbari: quos ita solerter abscondunt, ut, nisi qui defoderunt, invenire non possint. In iis conditae fruges erant" – Despre Germania, cf. TACIT., *De mor. Germ.*, 16, unde însă lipsește orice indicațiune topografică.
4 *L'âge du bronze ou les Sémites en Occident*, Paris, 1866, in-8, p. 247, 255, 256: „Ces Britons, chez qui nous conduisons les Allophyles, avaient certaines coutumes égyptiennes et sémitiques, qui corroborent notre hypothèse. Ils conservaient leurs blés dans des silos. *Le grenier souterrain, qui suppose un sol très-sec et par conséquent un climat chaud, ne peut être en Angleterre qu'une importation étrangère, venue du sud* etc."
5 *De re rustica*, I, 6.
6 DR. FELIX, *Salubritatea satelor*, în *Tractat de higienă publică*, București, 1870, in-8, t. 1, p. 388 – BECQUEREL, *op. cit.*, 334 – LÉVY, etc.
7 ROUGEMONT, *op. cit.*, 82.

8 Ne pare rău că nu avem în mînă scrierea lui SELIG CASSEL, *Magyarische Alterthuemer*, Berlin, 1848, in-8, pe care o cunoaștem numai din citațiunile lui VIVIEN DE ST. MARTIN, *Études de géographie ancienne*, Paris, 1852, t. 2, p. 71. – Am fi curioși de a ști dacă el a surprins importanța lui *sir* maghiar și originea-i tracică.

9 Românește finalul *-oadă*, în celelalte limbi romanice *-oda* și *-ata*, este cîte o dată o simplă lungire fonetică, alte dăți o întărire a ideii coprinse în porțiunea cea radicală a cuvîntului, după cum vezi în DIEZ, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1838, in-8, t. 2, p. 292, unde aduce ca exemple: span. *nuvada*, portug. *brivàda*, ital. *lombata*, *lunata* etc.

10 *Lexicon Valachicum*, 645.

11 *Ibid.*, 644 și 206.

12 HEROD., VII, 73: 'Αρμένιοι δὲ κατὰ περ Φρύγες ἐσεσάχατο, ἐόντες Φρυγῶν ἄποικοι – cf. STEPHAN BYZ., v. 'Αρμενία.

13 XENOPH., *Anab.*, IV, 5, 25 – DIODOR. SICUL., XIV, 28, după traducerea lui Höfer, t. 2, p. 389: „En traversant les montagnes de l'Arménie... l'armée entière aurait péri, si elle n'eût pas bientôt rencontré des villages remplis de vivres. Dans ces villages, le bétail était gardé dans des souterrains oú on le faisait descendre; les hommes entraient dans les maisons par des échelles..." – O imagine a *bordeiului* armean vezi în WEISS, *Kostümkunde, Handbuch der Geschicte des Tracht, des Baues etc.*, Stuttgart, 1860, in-8, t. 1, p. 467.

14 PICTET, *op. cit.*, II, 280, crede că forma primordială a *sirului* a fost o coafă sau un vas cu grîu îngropat în pămînt. D. Ion Ionescu, citat în paragraful ce urmează, constată în adevăr că pînă astăzi groapele alimentare în România „se fac în forma unei carafe".

15 Despre posibilitatea în limba sanscrită a unei forme cu *ç* lîngă o formă cu *s* anume în grupul inițial *sr* – *çr*, vezi POTT, *Wurzelwörterbuch*, t. 1, part. 2, nr. 239; t. 2, part. 1, nr. 526 etc.

45

1 *Lecțiuni de agricultură*, 142-3.

2 O caracteristică foarte nemerită a naturei fizice din Ialomița, vezi în Dr. ΚΑΡΑΚΑΣΑ, Τοπογραφία τῆς Βλαχίας, Bucur., 1830, in-8, p. 375-6.

46

1 *Kosmos*: „Die Völker tragen die Livrée der von ihnen bewohnten Gegenden".

2 *Pont.*, IV, 2.

3 *Trist.*, III, 2.

4 *Ibid.*, III, 3.

5 *Ib.*, V, 1 – cf. *Pont.* I, 2, vers. 108-114.

6 *Pont.*, IV, 8.

7 *Pont.*, IV, 10.
8 *Ibid.*, IV, 7.
9 *Trist.*, III, 10.
10 *Pont.*, I, 8.
11 *Trist.*, V, 7.
12 *Pont.*, I, 2; II, 1.
13 *Trist.*, V, 7.
14 *Pont.*, IV, 9.
15 *Ib.*, I, 5.
16 *Ibid.*, vers. 107.
17 *Ib.*, III, 8.
18 *Trist.*, V, 7; *Pont.*, IV, 13; *Trist.*, III, 14 etc.
19 MANIL., *Astronomicon*, III, vers. 708-740.
20 *Geogr.*, III, 10 – cf. STRABO, VII, 3, § 2: „...οἱ ἁμαξοικοι Σκύθαι καὶ Σάρμάται καὶ γὰρ νῦν ἀναμέμικται ταῦτα τὰ ἔθνη τοῖς Θρᾳξὶ καὶ τὰ Βασταρνικὰ, μᾶλλον μὲν τοῖς ἐκτὸς Ἴστρου ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐντός"
21 Cf. ŠAFAŘIK, *Slow. star.*, 279.
22 FLOR., IV, 12 – cf. STRABO, VII, 3, §14.
23 ARRIAN., *De venat.*, cap. 23 – *Tact.*, passim, unde numele geților se găsește numai o dată, chiar la finea cărții, p. 96, ed. Blanchard. – APPIAN, un alt scriitor foarte ponderos, tot din epoca lui Traian, confundă pe geți cu bastarnii, *Macedon.*, IX, 1 și XVI, 2 – DIO CASS., LI, 23, face din bastarni sciți.

47

1 CIACONI, *Historia utriusque belli Dacici*, în CIPARU, *Arhiv pentru filologie*, Blaj, 1867, in-4, p. 135: „Tertius hic fuit cum hoste congressus, in quo multi pedites Daci, equites Sarmatae ceciderunt..." – FRÖNER, *op. cit.*, passim, vede la tot pasul în Columna Traiană pe parți!
2 STRABO, VII, 3, § 10 și 13.
3 *Ibid.*, VII, 4, § 17: οἱ Ἰάζυγες – Σαρμάται... PLIN., *H.N.*, IV, 12: „Jazyges Sarmatae..." – TACIT., *Annal.*, XII, 29: „eques e Sarmatis Jazygibus...". *Id.*, *Hist.*, III, 5: „principes Sarmatum Jazygum..."
4 DIO CASS., LXVIII, II – Cf. PLIN., H.N., IV, 12, despre ostilitatea între daci și iazigi – Ca monografie despre iazigi, deși slabă, vezi HENNIG, *De rebus Jazygum*, Regiomonti, 1812, in-8.
5 Inscripțiunile în FRÖHNER, *op. cit.*, 151-62 – Numismele în FABRETTI, *De Columna Trajani syntagma*, Romae, 1683, in-f., p. 269-314 – Apoi ORELLI, KOHEN etc.
6 STRAB., VII, 3, § 13 ad finem.
7 MARTIAL, *Epigram.*, VII, 2 – NIEBUHR, *Kl. hist. Schr.*, I, 394, nu și-ar fi dat osteneala de a căuta exclusivamente printre sarmați pe „geharnischten Reuter" din Columna Traiană, dacă-și aducea aminte disticul lui Marțial.

48

1 STRABO, VII, 3, § 13.
2 *Ib.*, VII, 3, § 14.
3 LAXMANN, *Von der Moldau und Bessarabien*, dentîi svedeşte în *Tidningar utgifne af et Sälskap i Abo*, 1773, nr. 19, apoi tradusă în SCHLÖZER, *Briefweschsel*, Göttingen, 1780, in-8, t. 4, p. 226: „Wenn man Akkierman ausnimmt, so ist in ganz Bessarabien fast kein Baum zu finden. Die armen Hasen müssen sich unter dem Papaver Rheas, der Phlomis flos venti, oder einem von der Mus Schljäpus und Talpa vulgari aufgeworfenen Erdhügel verstecken".
4 Cf. PLIN., *H.N.*, IV, 25 – Cf. FLOR., IV, 12: „Daci montibus inhaerent" – Cf. STATIUS, *Theb.*, I, vers. 20: „E conjurato dejectos vortice Dacos" – *Id.*, *Silv.*, III, 3, vers. 169: „Quaeque suum Dacis donat elementia montem" – etc.
5 *Pont.*, I, 3.
6 SUID., ad vocem – MARCELL., *Vita Thucyd.*, zice că numele patronimic a lui Tucidide, după cum e consemnat chiar în epitaful istoricului, era 'Ορόλος, nu 'Ολόρος. – Un rege al geţilor din secolul II înainte de Crist se numea de asemenea *Oroles*, vezi JUSTIN., XXXI, 3.
7 THUCYD., II, 96 – ROESLER, *Rom. Stud.*, 27, citează pasagiul lui DIO CASSIUS, LI, 22, despre primitiva lăcuire a dacilor în Rodop, şi cunoaşte foarte bine mărturia lui STRABO, VII, 3, § 12, despre identitatea între Δακοί şi Δάοι; ei bine, neşte călăuze atît de pozitive nu-l conduc totuşi la Tucidide – Şi mai obstinat este UKKERT, III, 2, p. 598, nota 9, unde se mulţumeşte pur şi simplu cu dogmatica frază dată ca axiomă: „Daker werden erst viel später genannt".
8 II, 98.
9 VII, 27.
10 VALER. MAXIM, III, 2, § 12.
11 DARWIN, *op. cit.*, I, 125: „Rengger (*Saügethiere von Paraguay*, p. 4) attribue la minceur des jambes et la grosseur des bras des Indiens Payaguas au fait que leurs générations succesives ont passé la presque totalité de leur vie dans des embarcations, presque sans se servir de leurs membres inférieurs. D'après Cranz (*History of Groenland*, 1, 230), qui a vécu longtemps chez les Esquimaux, les indigènes admettent que le talent et la dextérité à la pêche du phoque, art dans lequel ils excellent est héréditaire; il y a là réellement quelque chose de vrai, car le fils d'un pêcheur de phoques célèbre se distinguera même lorsqu'il aura perdu son père pendant son enfance; dans cera cas, c'est autant l'aptitude mentale que la conformation du corps, qui paraissent être héréditaires. On assure qu'à leur naissance les mains des ouvriers sont en Angleterre plus fortes que celles des classes aisées. Chez les enfants, déja longtemps avant la naissance, l'épiderme de la plante des pieds est plus épais que sur toute autre partie du corps, fait

qui, à n'en pas douter, est dû aux effets héréditaires d'une pression excercée pendant une longue série de générations..."

12 JOURDANET, *Les altitudes de l'Amérique tropicale comparées au niveau des mers*, Paris, 1861, in-8; *L'air raréfié dans ses rapports avec l'homme malade*, Paris, 1862, in-8; *Note sur l'anémie dans ses rapports avec l'altitude*, în *Séances de l'Acad. de médecine*, 1863, 10 martiu: cîte-trele citate de BECQUEREL, 168, carele adaogă: „Lorsque des individus habitent dans des lieuxtrês-élevés au dessue du niveau de la mer, il survient dans leur constitution, dans leur tempérament, dans leur habitudes, des modifications physiologiques qui s'harmonisent avec le milieu raréfié au sein du quel ils vivent. Ces modifications de constitution sont spécialement les suivantes: l'appetit devient vif, ardent, facile; les digestions rapides. La respiration et la circulation s'exécutent avec une fréquence plus grande, qui finit par devenir habituelle et tout à fait normale. La respiration devient en même temps ample, puissante. L'ascension a lieu désormais sans dyspnée, la voix se fait entendre à de grandes distances et sans fatigue. L'exercice musculaire est bien supporté. Les montagnards sont agiles, vifs et ardents..." – Cf. FOISSAC, I, 312.

13 LÉVY, II, 296.

49

1 HEROD., IV, 10.

2 *Ib.*, IV, 104.

3 *Pont.*, 1, 8 – Ovidiu el însuși întrebuințează nu numai *Ister*, ci și *Danubius*, bunăoară *Pont.*, IV, 10 etc.

4 *Geogr.*, VIII, 3, § 13.

50

1 *Ovide*, Paris, 1857, in-8, p. 841.

2 *Ibid.*, 844.

3 LUCAN., II, 50, 418. – OVID., *Trist.*, V, 1; *Pont.*, I, 8; III, 5.

4 FLOR., IV, 12 – Variantele acestui nume în clasici, vezi în FORBIGER, III, 329.

5 *Dreptul public al românilor*, Iași, 1867, in-8, pag. 69.

6 FORBIGER, III, 745 etc.

7 ALBINOVANI *fragmenta*, ed. Gorallus, Amstelodami, 1715, n-8. – *De morte Drusi*, ed. Beck, Lipsiae, 1784, in-8.

8 Ap. CICER., *Orat.*, XLV, 152 – Cf. UKKERT, III, 1, p. 148.

9 FORBIGER, III, 492, 713.

10 OVID., *Ibis.*, vers. 138: Dum tepidus Gangus, frigidus Ister erit. – Cf. *Pont.*, III, 2.

11 *Geogr.*, III, 8.

12 *Epit. Xiphil.*

13 KATANCSICH, *Orbis antiques ex Tabula Peutingeri*, Budae, s.a., in-4, t. 1, p. 380.

51

1 HOEFER, *Histoire de la chimie*, Paris, 1866, in-8, t. 1, p. 43. – Cf. MIHĂILESCU, *Mineralogia*, Bucur., 1870, in-8, t. 2, p. 177 – Cf. LOCKE, *L'Entendement humain*; trad. Coste, Amsterdam, 1729, in-4, p. 373.
2 PICTET, *Origines*, I, 154-5.
3 CURTIUS, *Griech. Etymol.*, 191, 193.
4 NEMES., *Cyneg.*, v. 319.
5 OVID., *Metam.*, XV, v. 351.
6 VIRG., *Aen.*, VII, v. 26.
7 HORAT., *Epist.*, I, 2, v. 26.
8 WEBER, *Etymologische Untersuchungen*, Halle, 1861, in-8, p. 77, nota.
9 KLAPROTH, *Sprach-atlas*, XXVIII, XXIX etc.
10 HEROD., IV, 8-10.
11 BANDTKIE, *Dzieje narodu polskiego*, Wroclaw, 1835, in-8, t. 1, p. 5 – Cf. SCHULLER, *Romänische Volkslieder*, Hermannstadt, 1859, in-12, p. IV: „Wenn wir daher eine romänische Sage, nach welcher Herkules die jüngste und wildeste von drei Schwestern an der Tscherna aus einer Felshoehle, in welcher sie nackend wohnt, herauslockt, und umarmt, mit der Herodotischen Agathyrsensage, nach welcher Herkules in Scythenlande mit der in der Felshoehle wohnenden Schlangenjungfrau Echidna den Stammvater der Agathyrsen Agathyrsus erzeugt, vergleichen; so wird diese Zusammenstellung allerdings durch die Thatsache gerechtfertigt, dass die Agathyrsen in den Gegenden gewohnt haben, in welchen spaeter die Daken auftraten". Pe cît de convingătoare analogia stabilită de Bandtkie, tot pe atît de fictivă va apare orișicui asemănarea închipuită de Schuller între tradițiunea erodotiană despre cei trei frați din Sciția și între legenda românească despre cele trei surori în balada „Erculean".
12 Ap. KARAMZIN, t. 2, nota 318: „perebredosta Dnïepr i poïdosta v Olto".
13 *Chronicon Dubnitzense*, ap. PODHRADCZKY, *Chronicon Budense*, Budae, 1838, in-8, p. 320.

52

1 Un act din 1538 în VENELIN, 164: „Szerban *vel ban Zsil'ski*".
2 BOLLIAC, *Poezii naționale*, Paris, 1857, in-8, p. 1.
3 Act din 1429: „na *Juli* selo Czauri...", în VENELIN, 56; altul din 1480: „da si uzmet vamu na *Jilie*" *Ibid.*, 122 etc.
4 Vezi în *Arhiva istorică*, III, 190, probe documentale cum că pînă la 1450 românii din Dacia ziceau *urecle*, iar nu *ureche*, adecă nu muiaseră pe *l*.
5 *Topogr. de la Roum.*, 7.
6 *De reb. Get.*, XXII.
7 *Geogr.*, IV, 14.

8 IORNAND., XXII. – Cf. ZEUSS, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, Muenchen, 1837, in-8, p. 447-8 – Cf. ŠAFAŘIK, *Slov. star.*, 408 – etc.
9 Această înlocuire a lui *j* cu *dj* ne întîmpină în documentele române foarte vechi. În Arhivul Statului din București, *Actele monastirii Neamț*, legătura 21, nr. 4 și 7, se află în original două crisoave moldovenești, cari se confirmă reciproc, ambele avînd în vedere aceleași moșii; unul din 11 martiu 1445 și cellalt din 8 decembre 1453; în cel întîi găsim numele propriu: „Barbă *Jamărŭ*", în cel al doilea: „Barbă *Giamărŭ*".
10 Despre analogia semivocalei latine *j* cu sanscritul *y*, din care de asemenea derivă *dj* în limba zendă, vezi o interesantă observațiune a lui BOPP, *Grammaire des langues indo-européennes*, trad. Bréal, Paris, 1866, n-8, t. I, p. 109 – Cf. LOUMYER, *De la prononciation du Grec et du Latin*, Bruxelles, 1840, in-8; RAPP, *Physiologie der Sprache*, Stuttgart, 1836 etc.
11 SEULESCU, *Glosariu*, în *Albina românească*, suplem. la nr. 11, 1845, verbo: *jold*.
12 DU CANGE, *Gloss. med. graecit.*, 1356.
13 *Id.*, *Gloss. med. lat.*, v. *sacum*.
14 *Origines indo-européennes*, I, 139 – Cf. SCHULLER, *Siebenbuergen vor Herodot*, 100: „Unstreitig gehoert jedenfalls siebenbuergische Flussname Schyl zu den aeltesten Silis" – Cf. STEUB, *Ueber die Urbewohner Raetiens und ihren Zusammenhang mit den Etruskern*, Muenchen, 1843, in-8, p. 123: „Das Thema sul, von welchem das mehrfach vorkommende Sils, Silz, in den Urkunden Sules, Sulles und Sill, Flussname, urkundlich Sulla kommt, ist wohl ein und dasselbe mit sal".
15 STAT., *Theb.*, lib. X, v. 867.
16 CORSSEN, I, 71: „Insula ist ausgegangen von der Wz. sar-, sal-, mit der Bedeutung fliessen; insula bedeutet also: im Fluss befindlich, im Wasser befindlich".
17 CURTIUS, *Griech. Etym.*, 297.
18 SCHLEICHER, *Formenlehre der kirchenslawischen Sprache*, Bonn, 1852, in-8, p. 130, 136.
19 POTT, *Wurzelwoert.*, I, 732.
20 PAULI, *Preussische Studien*, în KUHN, *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung*, t. 7, Berlin, 1872, in-8, p. 179.
21 PLIN., *H.N.*, VI, 7.
22 *Ibid.*, V, 1, 8.

53

1 *Agricult. în Mehedinț.*, 72-73.
2 *Documentele m-rii Tismana*, legătura 40, nr. 6, în Arhivul Statului: „kako sut dali s's nichni duszi Zachariev i czet ôtczinu Turczani ôt *zsiltzu* u gor, a ôczina Maniulov i Stanov est pol ot *zsiltzu* u dol".

3 *Ibid.*: „i chotarul da se znaet ot usta *zsiltzov*"...

54

a VENELIN, 10.
2 *Ibid.*, 56.
3 *Actele monastirii Tismana*, legătura 14, în Arhivul Statului din București.
4 FRUNZ., *Dicț. top.*, 128.
5 *Valachia cis-alutana in suos quinque districtos divisa*, în KÖLESERI, *Auraria romano-dacica*, ed. Seivert, Posonii, 1780, in-8.

55

1 UJFALVY DE MEZÖ-KÖVESD, *La Hongrie*, Paris, 1872, in-8, p. 45.
2 HAHN, *Alban. Stud., Gramm.*, 40.
3 BOPP, *Gramm.*, § 931-936 – SCHLEICHER, *Compendium*, § 230. – etc.

56

1 ALECS., *Poez. popor.*, 1.
2 *Ib.*, 12.
3 SERREA, *Visul lui Titan*, în *Columna lui Traian*, t. 3, p. 55. – Nu înțelegem cum de a putut d. CIPARIU, *Gramatica limbei române*, Bucur., 1869, in-8, t. I, p. 350, să-și închipuiască că *andru* este o „terminațiune deminutivă", citînd ca exemplu pe *cățelandru*. În acest cuvînt numai „cățel" e deminutiv, pe cînd *-andru*, din contra, îl agmentează, dîndu-i accepțiunea de: ce de mai cățel.
4 AHRENS, *De dialecto dorica*, Göttingae, 1843, in-8, p. 48.
5 FICK, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Göttingen, 1871, in-8, p. 184.
6 HEROD., VII, 61.
7 *Ibid.*, VI, 98.
8 HESYCH., v. ἀρταῖοι.
9 *Ibid.*, v. ἀρτάδες – cf. STEPHAN. BYZANT., v. αρταιοι.
10 RAWLINSON, *On the derivation and meaning of the proper names of the Medes and Persians*, în *History of Herodotus*, London, 1862, in-8, t. 3, p. 445.
11 JUSTI, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864, in-4, p. 30.
12 *Ibid.*
13 *Origines*, I, 33.
14 *Griech. Etymol.*, 317, nr. 488.
15 Ap. FRUNZESCU, *Dicțion. topogr.*, 253.

57

1 PICTET, *Origines*, I, 452.

58

1 *Geogr.*, III, 2, p. 603: „Rhabon = Schyll". – KATANCSICH, *De Istro*, 47, crede că e Mureșul, uitînd că acesta nici în Dunăre nu se varsă, nici între Olt și Temeș nu curge, nici aproape de gura Cibrului nu se află, trei condițiuni esențiale pe cari toate le satisface Jiul.
2 *Géographie de Ptolémée*, ed. Sewastianoff, Paris, 1867, in-4, maj., p. XXXIII și LXXVIII.

60

1 *Lexicon Budanum*, 200.
2 MIKLOSICH, *Lexic*, 190.
3 *Tîrgoviștea*, în *Columna lui Traian*, t. 3, p. 301.
4 *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*, Wien, 1872, in 4, p. 22: „Das Suffix *-itza* tritt an Substantiva und an Adjectiva; im ersteren Falle bildet est Deminutiva; im letzteren substantiviert es". Probe de a doua specie: Belitza, Blatnitza, Borovnitza, Brankovnitza, Brestovitza, Breznitza etc., între cari Dubovitza, Dubstitza, Dubnitza, de aceeași radicală cu Dîmbovița.
5 VAILLANT, I, 86.
6 Supra, nota 3.
7 *Actele m-rii Cozia*, legătura nr. 40, în Arhivul Statului din București.
8 DOBROWSKI, *Institutiones linguae slavicae*, Vindobonae, 1822, in-8, p. 307: „Aliqua pro *itza* amant *nitza*: pievnitza, kormitelnitza, chranitelnitza etc."
9 *Historia*, rec. Bekkerus, Bonnae, 1734, in-8, p. 257, 279.
10 *Chronographia*, rec. Classen, Bonnae, 1839, in-8, t. 1, p. 425 – cf. *ibid.*, ANASTASIUS, *Historia ecclesiastica*, t. 2, p. 129.
11 *Slow. staroz.*, 567, 568.
12 *Cron.*, I, 116 – Șincai aduce numai pe Teofan nu și pe Teofilact, carele însă acesta este mai important.
13 În *Chronicon. Budense*, 329: „cum exercitu predicto fluvium *Iloncha*, ubi fortalicia et propugnacula erant per Vlachos firmata, potenter expugnando pertransiens". – În paleografia latină *n* și *u* scriindu-se în același mod, avem tot dreptul de a corege *Iloncha* în *Iloucha*.
14 *Ibid.*: „*Domboycha*". – Cf. MIKLOSICH, *Die slav. Ortsnamen*, p. 19, § 7, și p. 22, § 20.
15 THEOPHYL., lib. VI, cap. 8 – Cf. STRITTER, II, 58.
16 *Ib.*, VII, 5.
17 THEOPHAN, t. I, p. 426; t. 2, p. 129.
18 KARAGICI, *Lex. serb.*, 246, ad voces *Jalovitza* și *Ialovka*. – MIKLOSICH, *Lex. Palaeosl.*, 1145, verbo *Ialow*. – PFUHL, *Lausitzisch – Wendisches Wörterbuch*, Budissin, 1866, in-8, p. 230: „Ialowy, unfruchtbar, gelt". – etc.
19 MENANDER, ap. STRITTER, II, 48.

20 *Bibliotheca Patrum*, Lugduni, 1677, in-f., t. 5, p. 773. – Această importantă comunicațiune o datoresc răposatului meu părinte A. HASDEU, trămițîndu-mi-o la 1870 în urma publicării studiului meu: *Limba slavică la români*, în ziarul *Traian*.
21 *De reb. Get.*, V: „Hi paludes silvasque pro civitatibus habent".
22 *Strategicum*, XI, 5.
23 *Pont.*, III, 1.
24 *Trist.*, III, 10.

61

1 LAURIAN, *Istriana*, în *Magaz. ist.*, II, 119-121.
2 KATANCSICH, *Tab. Peut.*, I, 373 – *Geogr. epigraph.*, II, 233, 294, 312.
3 ŠAFAŘIK, *Abk. d. Slaw.*, 177 – CZERTKOV, *O pereselenii rakiĭskich plemen za Dunaĭ*, Moskva, 1851, in-8, passim. – KATANCSICH, *Tab. Peuting.*, etc.
4 ALECSANDRI, *Poezii populare*, ed. 2, p. 14.
5 BÖCKING, I, 108-9.
6 *De aedif.*, IV, 6.
7 SULZER, *Gesch. d. trans. Dac.*, I, 141.
8 MIKLOSICH, *Ortsnamen*, 11-12.
9 FICK, *Vergl, Wörterb.*, 517.
10 QUINTIL., I, 4: „Quare minus mirum, si in vetustis operibus urbis nostrae, et celebribus templis legantur Alexanter et Cassantra".
11 În unele manuscripte se citește προδίαρνα, vezi GRIMM, *Gesch. d. deutschen Spr.*, 808.
12 PICTET, I, passim.
13 BRUGSCH, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in-8, t. 2, p. 478: „*Pir*, se rapportant aux plantes, embrasse les idées de pousser, germiner, croître, végétation qui se renouvelle etc."
14 *Lexic. Budan.*, 770 – Cf. MEIER, *Opisanie Oczakovskiĭa zemlie*, Petersburg, 1794, in-8, p. 135: „po moldavski *zyrn* – solanum nigrum".
15 BARCIANU, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Hermannstadt, 1868, in-8, p. 295.
16 BARONZI, *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, in-8, p. 132: „Zîrnă, solanum nigrum".
17 PONTBRIANT, *Dicționar româno-francez*, Bucur., 1862, in-8, p. 791.
18 BARCIANU, *op. cit.*, 294.
19 LITTRÉ et ROBIN, *Dict. de médecine*, Paris, 1873, in-8, p. 564: „Étiolé, se dit d'une plante qui, ayant crû dans un endroit obscur ou peu éclairé, n'a fourni que des pousses grêles etc."
20 FRUNZESCU, *Dicț. top.*, ad voces.
21 I. IONESCU, *Agricultura din Putna*, București, 1860, in-8, p. 45.

22 *Arhiva istor.*, I, 1, p. 35 – De la români acest nume a trecut și la vecinii noștri serbi, unde se dă însă numai femeilor. Vezi KARAGICI, *Lex.*, 314, v. *Zrna.*
23 SCHLEICHER, *Compendium*, §182.
24 POTT, *Etymol. Forsch.*, ed. 2, II, part., 1, 263. – FICK, *op. cit.*, 38.
25 FICK, 104.
26 CURTIUS, *Griech. Etym.*, 245.
27 HAHN, *Alban. Stud.*, *Lex.*, 30.

62

1 *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, Iassy, 1859, in-8, t. 1, p. 84.
2 *Ibid.*, 37.
3 FRUNZESCU, *Dicț. top.*, 263.
4 „So nannten die Brüder Jaroslaw und Hawel, die Söhne Marquard's, des Castellans von Teschen, die von ihnen um's J. 1241 erbaute Burg *Löwenberg* (jetzt Lämberg), da sie einen Löwen im Wappen führten; Wok, der Sohn und Enkel zweier Witek von Prczic, deren Wappen eine Rose war, baute zwischen 1241 und 1246 die Burg Rosenberg. Zdislaw, ein Sohn des Diwisz von Diwiszow, königl. Hofmarchalls im J. 1224, erbaute im J. 1242 die Burg *Sternberg*. Boresz, der Sohn Bohuslaw's, Enkel Slawek's von Osek, nahm den Nahmen von *Riesenburg* an, nach der gleichnamigen, unweit des Stiftes Osek erbauten Burg. Smil, der Sohn Heinrichs von Zittau, Burggrafen von Budissin, gab sich seit 1246 aus gleichem Grunde der Namen von *Lichtenberg*. Dieselbe Veranlassung hatten auch die etwas später urkundlich auftauchenden Namen von *Schwamberg*, *Riesenberg*, *Waldek*, *Wartenberg*, *Waldstein*, *Falkenstein* u. dgl. m., da der *rein böhmische Ursprung dieser Familien aufs Strengste nachgewiesen werden kann*" – Vezi PALACKY, *Gesch. v. Böhmen*, t. 2, I, p. 101, apud WOCEL, *Grundzüge der böhmischen Alterhumskunde*, Prag., 1845, in-8, p. 105.
5 *Rukopis zelenohorsky a kralodvorsky*, ed. Korzinek, Jindrzichove Hradce, 1864, in-8, p. 41.
6 VIKT. ZE WSZEHRD, *O pràwich a súdiech i o dskach zemê czeskê*, Praha, 1841, in-8, passim.
7 *Ibid.*, p. 121: „prawy przirozeny Czech, ne Nêmec nebo jiny cizozemec, neb toliko w zsàdny urzàd od najwyszszieho azs do najniszsieho urzadu zsàdny cizozemec nemà wsazen a przijat byti podlè pràw".
8 *Op. cit.*, 105.
9 *Pamietniki o dziejach Slowian*, Petersburg, 1839, in-8, t. 2, p. 96.
10 Actul din 1407, în *Arhiva istorică*, I, 1, p. 132.
11 PRAY, *Diessert.*, 154: „Graecus natione inter XII juràtos Bojerones esse nequeat, neque aliquod munus, et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit".
12 Vezi a mea *Istorie a toleranței în România*, passim.

64

1 *Trist.*, I, 8.
2 *Ibid.*, vers. 191.
3 OVIDIUS, ed. Lemaire, Paris, 1822, in-8, t. 7, p. 69.
4 *Ibid.*
5 ZAMOSCIUS, *Analecta lapidum in Dacia*, Patavii, 1593, in-16, p. 60.
6 KATANCSICH, *De Istro*, 114.

65

1 O altă inscripțiune cu numele „Matroanelor Aufane", găsită în Panonia, vezi la KATANCSICH, *Geogr. epigr.*, II, 121. – Cele din Occidinte sînt citate în DU CANGE, *Gloss. med. lat.*, I, 488 etc. – Originea etimologică și înțelesul mitologic al cuvîntului *Aufana* se explică din MARTIANUS CAPELLA, scriitor latin din secolul V, *De nuptiis*, II: „Fatueque vel Fantue *vel etiam* FANME a quibus Fana dicta, *quod soleant divinare*". – La albanezi credința în *Fane* sai *Fatue* trăiește pînă astăzi, vezi HAHN, *Alb. Stud.*, *Lex.*, 139, verbo φατία.
2 SPARTIAN., *Vita Hadr.*, 3: „Secunda expeditione dacica Traianus eum (Hadrianum) primae legioni Minerviae praeposuit secumque duxit". – O inscripțiune în FRÖHNER, 152, nr. 2: „legato legionis I Minerviae piae fidelis bello Dacico". – O altă inscripțiune, *ibid.*, 155, nr. 10: „promotus ex legione I Italica in legionem I Minerviam, iterum donis donatus torquibus armillis phaleris corona vallari bello Dacico". – O a treia, *ib.*, 160, nr. 24: „legionis I Minerviae piae fidelis, donis donato ab imperatore Traiano bello Dacico". – etc.
3 *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, t. 5, Bonn, 1844, in-8, p. 316-317.
4 *Op. laud.*, 156, nr. 14. – În transcrierea inscripțiunii d. Fröhner diferă de Lersch numai prin „laetus" în loc de „lubens" si „feliciter" în loc de „fecit".
5 FLOR., III, 5.

66

1 Vezi citațiunile în LELEWEL, *Badania we wzgledzie geografii*, Wilno, 1818, in-8, p. 204; UKKERT, III, 146; etc.
2 HEROD., IV, 93, 94, 99 etc.
3 APOLLOD., *Biblioth.*, III, 4, 5.
4 UKKERT, III, 494, nota 3.
5 *Iliad.*, I, 594. - STRAB., VII, *fragm.* 44, ed. Didot.
6 RAOUL-ROCHETTE, *Antiquités du Bosphore – Cimmérien*, Paris, 1822, in-8, p. 84 etc.
7 *Hist. Nat.*, VI, 19. – În limba sanscrită *grâvan*, munte: PICTET, I, 131. – Cf. SOLIN., 49.

8 O admirabilă descriere poetică a cataractelor Dunării, extrasă dintr-un vechi autor perdut, vezi în SUIDAS, v. Καταρράκται.

67

1 WELLAUER, *Apollonii Rhodii Argonautica*, Lipsiae, 1828, in-8, t. I, praef., p. VI.
2 *Ibid.*: „Editiones ex libris manuscriptis expressae *eorumque instar habendae* sunt tres, Florentina anni 1496, Aldina 1521, Parisina 1541".
3 Noi ne-am servit de ediţiunea lui WELLAUER, citată mai sus, t. I, p. 220, 223, nota la vers. 324, t. 2, p. 165; de a lui ENRIC ETIENNE, *Apollonii Rhodii Αργοναυλικῶν, libri IV*, (Parisiis), 1574, in-4, p. 189; şi de a lui BECK, *Argonauticorum libri quatuor*, Lipsiae, 1797, in-8, p. 317, 319.
4 HECATAEI *fragm.*, 186, în *Fragmenta historicorum graecorum*, rec. Muller, Paris, 1841, in-8, p. 13. – Cf. STEPH. BYZ., v. Κῶλοι.

68

1 *De reb. Get.*, VII.
2 *Rer. gest.*, XXI, 3-4.
3 Cea mai erudită dezbatere a acestei cestiuni aparţine d-lui A. ODOBESCU, *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, 1868, in-8, p. 49-52.
4 ŠAFAŘIK, *Slow. star.*, 990: „do ponet'skogo morĭa na pol'nosczny̆a strany, Dunaĭ, D'nĭestr i Kavkaĭsĭnskĭĭa gory, reksze Ugor'ski".

70

1 STRAB., XI, 11, § 8.
2 *Ib.*, VII, 3, § 11.

71

1 MART., *Epigr.*, IX, 46. – Despre rolul Dunării de jos în civilizaţiunea europee dintr-o epocă preistorică, vezi cîteva observaţiuni foarte nemerite în ROUGEMONT, *L'âge du bronze*, Paris, 1866, in-8, passim.

73

1 *Romän. Stud.*, 121 et seq.

74

1 *Ibid.*, 259: „Aufgefallen ist mir noch die *Sirte Margarite* in einem Volksliede das Murray erzählt, und ich finde, dass sie durchaus den Vorstellungen von den *Sirtje* bei den Samojeden entspricht: endlich scheint mir uralisch auch das walachische jetzt gänzlich unverstandene Verwünschungswort

siktir, da wir bei uralischen Stämmen den bösen Geist *Schitkir* oder *Tschitkir* finden".
2 KLAPROTH, *Mémoires relalifs à l'Asie*, Paris, 1826, in-8, t. 2, p. 33.
3 MAX MÜLLER, *Lectures on the Science of Language*, London, 1864, in-8, t. 2, p. 243: „sound etymology has nothing to do with sound".
4 CIHAC, *Dict. d'étymologie daco-romane*, Francfort, 1870, in-8, p. 189. – Cel întîi o spusese SESTINI, *Viaggio per la Valachia*, Firenze, 1815, in-8, p. 9: „pădure o paduri in valaco, che deriva da Palus".
5 *Columna Antonina*, ed. Bartoli. tab. 30, 32 etc.

75

1 DU CANGE, *Gloss. med. graec.*, 1565-1569.
2 CHAVÉE, *Lexiologie indo-européenne*, 21. – O admirabilă demonstrațiune despre *c* = *k* la romani, în CORSSEN, *Ueber die Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinisches Sprache*, Leipzig, 1868-70, in-8, I. 1, p. 44-50.
3 Noi ne mirăm cum de a putut respectabilul canonic CIPARIU, *Principii de limbă*, Blaj, 1866, in-8, p. 68, să se poticnească a zice că și macedoromânii au pe *k* în loc de *ci* și *ce*, aducînd drept probă *trei* cuvinte, din cari unul, *pescu*, nu este la locul său, fiind vorba despre *ce* și *ci*, nu despre *cu*, iar celelalte două de tot anormale românește sînt luate de la albanezi: *pakĭe* și *ghinta*.
4 O observațiune foarte justă în SCHUCHARDT, *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866-8, in-8, t. 3, p. 49: „Dass das Vulgärlatein in Epirus sich als ein bestimmter Dialekt entwickelt habe, geht aus der Natur der Sache hervor; dass dieser Dialekt mil demjenigen, welcher in seiner heutigen Gestalt als Walachisch auftritt, im Wesentlichen identisch ist, bedarf des Beweises". – Cf. SCHUCHARDT, *Albanisches und Romanisches*, în KUHN, *Zeitschrift für vergleich. Sprachkunde*, t. 22, Berlin, 1871, p. 241-302. – Cf. DIEFENBACH, *Ueber die jetzigen romanischen Schriftsprachen*, Leipzig, 1831, in-4, p. 16-20.

77

1 Ap. LYDUM, *De magistr. rom.*, III, 32.
2 GLÜCK, *Die bei Caesar vorkommenden keltischen Namen*, Muenchen, 1857, in-8, p. 99: „doen, doan, portare, ferre".
3 HAHN, *Alb. Stud.*, *Lex.*, 107.
4 JUSTI, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864, in-4, p. 35.
5 HITZIG, în BROKHAUS, *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, Leipzig, 1847, in-8, t. 9, p. 760.
6 AUFIDIUS MODESTUS, ap. PHYLARG., *in Virgilii Georg.*, II.
7 *Lex. Bud.*, 195: „Don, canalis potatorius, die Trankrinne".
8 GLÜCK, *op. cit.*, 91-2.

79

1 CIHAC, *Etymol. daco-romane*, 184.
2 Ambele texturi în DU CANGE, *Gloss. med. lat.*,. III, 736.
3 *Ibid.*, 736, 725, 724, 726.
4 *Lex. Bud.*, 267: „huiesc, batgiocoresc, strig: *hui* pe cineva ca și pe porci, îl șuier, îl fluier, clamore et sibillis quern explodo. – *Huiet*, strigare multă asupra cuiva, multitudinis inconditus clamor, explosio, exsibillatio".
5 *Vita Ludovici Pii* anno 840, ap. DU CANGE, III, 724: „dixit bis: *hutz! hutz!* quod significat: *foras! foras!*"
6 DU CANGE, III, 725.
7 BONAVENTURA VULCANIUS, *De literis et lingua Getarum hive Gothorum*, Lugduni, 1597, in-16, p. 108.
8 MANGIUCĂ, *Tractat de originea numelui valac*, în ziarul *Albina*, Viena, 1866, nr. 88.

80

1 Art. *Romänien*, în ROTTECK und WELCKER, *Staats-Lexicon*, ed. 2, p. 158, citat în RÖSLER, *Rom. Stud.*, 140, unde autorul confundă pe Maiorescu tată cu fiul său d. T. L. Maiorescu.
2 CIHAC, 6.
3 DELBRÜCK, în KUHN, *Zeitschrift*, XVI, 271. – Cf. SCHLEICHER, *Compendium*, § 196.
a CARISCH, *Formenlehre der rhaetoromanischen Sprache*, Chur, 1852, in-8, p. 107, 115 etc.
b CARISCH, *Wörterbuch der rhaetoromanischen Sprache*, Chur, 1848, in-16, p. 137.

81

1 KARAGICI, *Lex.*, 447.
2 *Lex. Bud.*, 490.
3 *Alb. Stud.*, *Lex.*, 94. – În limba litvană patul se cheamă *pàtalas*, ceea ce prin sufix și prin accent concoardă perfectamente cu românul *pătură*, ambele indicînd un prototip comun *pàtara*, care cată să fi fost forma dacică a cuvîntului. Asupra împrumutării ei de către litvani noi vom vorbi în *Istoria etnografică a Munteniei*. – Cf. SCHLEICHER, *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag., 1857, in-8, p. 301.
4 DIEFENBACH, *Woerterbuch der gothischen Sprache*, Frankfurt. 1851, in-8, t. 1, p. 254.

83

1 KATANCSICH, *Tab. Peut.*, I, 362. – AUREL. VICT., XXIX. – ZOSIM., I, 23. – IORNAND., XVIII.

2 ZOSIM., I, 42.
3 ŠAFAŘIK, *Abk. d. Slaw.*, 116-117: „Ptolemaeus ist der erste Schriftsteller, der uns den Namen dor Stadt Νουϊόδουνον, Noviodunum, aufbewahrt hatt. Nach seiner genauen Bestimmung lag der Ort 26 röm oder 5½ geogr. Ml. von Arubium und 41 röm. oder 8¹/₅ geogr. Ml. von Salsovia. Das Itinerarium Antonini führt es ebenfalls auf derselben Strasse an, und gibt als die nächsen Oerter Diniguttia am Einflusse des Prut mit 20 röm. oder 4 geogr. Ml. und Aegissus mit 24 röm. oder 4⁴/₅ geogr. Ml. an. Die Notitia Dignitatum Imp. verlegt hieher die Legio 1 Jovia. Nach Amm. Marcellinus schlug der General des K. Valens bei demselben eine Schiffbrücke auf seinem Zuge gegen die gothischen Greuthungi: Per Novidunum, navibus ad transmittendum amnem connexis, perrupto barbarico continuatis itineribus longius agentes Greuthungos aggressus est. XXVII 5" etc.
4 AMM. MARC., XXXI, 3.
5 Și mai curioasă este combinațiunea lui MANNERT, *Res Trajani ad Danubium*, Norimbergae, 1793, in-8, p. 18, care printr-o trăsură de condei mută murul lui Atanarik în Temeșiana, sub simplul cuvînt că acolo ar fi nește ruine!
6 IDATIUS, *Chron.*, ann. 332. – Cf. OROSIUS, VII, 28. – PAUL. DIAC., XI.
7 Aici e locul de a corege o gravă eroare a lui ZEUSS, *Die Deutschen und die Nachbarstaemme*, Muenchen, 1837, in-8, p. 434, carele afirmă că tot pe aci va fi trecut și împăratul Valinte în prima-i expedițiune contra goților, povestită în AMM. MARC., XXVII, 5: „prope Daphnem nomine munimentum est castra metatus, ponteque contabulato supra navium foros flumen transgressus est". Cetățuia Dafne din acest pasagiu, unde se oprise armata *înainte de a fi făcut podul*, este în modul cel mai limpede așezată pe țărmul sudic al Dunării, pe cînd Δάφνης al lui PROCOPIU, *De aedif.*, IV, 7, se afla pe țărmul nordic, încît e peste putință a vedea în ambele una și aceeași localitate.
8 AMM. MARC., XXXI, 16: „Constantinopolim, copiarum cumulis inhiantes amplissimis". – Cf. EUNAPIUS, VI.

84

1 FICK, *Vergl. Wörterb.*, 837.
2 OVID., *Amor.*, III, 6.

85

1 CLAUDIAN, *De IV Cons. Honor.*, 623 sq. – ZOSIM., IV, 35.

86

1 *Geogr.*, III, 5.

2 IORNAND., XVII.
3 ENDLICHER, *Monum. Arpadiana*, II.
4 *De reb. Get.*, XII. – Cf. *ibid.*, L.
5 *Ib.*, XXII.
6 *Ib.*, V.
7 STRITTER, *Gepidiea*, passim.
8 *Tab., Peuting.*, I, 301.
9 *Rom. Stud.*, 74.
10 MOUJAN, *Notice sur Jornandès*, în JORNANDÈS, ed. Nisard, Paris, 1849, in-8, p. 412: „On dirait qu'il s'est fait un jeu barbare de jeter ces faits pêle-mêle, d'en rompre l'enchaînement, d'en brouiller la chronologie".
11 *De bello Pers.*, I, 1. – Cf. PHOTIUS, *Myriobibl.*, cap. LXIII – SUIDAS etc.
12 *De bello Goth.*, III, 33: „Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἁπάσας καταλαβόντες ἔσχον. Ἐπεὶ δὲ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὰς Ἰουστινιανὸς ἀφείλετο Γότθους etc. καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρία δόντος βασιλέως Ἔρουλοι ἔσχον αμφί πόλιν Σιγγηδόνα".
13 *Ibid.*, III, 34.
14 *Ib.*, I, 15.
15 *Hist. arcana*, 18.
16 *De bello Vandal.*, I, 2.
17 *De reb. Get.*, LV, descrierea coprinderii de către regele gotic Teodoric a Singidunului, pe care „suae subdidit ditioni".
18 *Geschichte der Litteratur*, Göttingen, 1805, in-8, p. 389: „in einem zwar leichten, aber *unkritischen und historisch nachlaessigen Vortrag*".
19 *Epit.*, VIII, 2.
20 AMM. MARC., XVII, 12. – CAPITOLIN., *M. Anton.*, XVI.
21 *Rom. Stud.*, 52.
22 Tot astfeli, fără să mai vorbim despre alți, ZEUSS, *Die Deutschen*, 434, făcîndu-se a uita că taifalii din Dacia Traiană emigraseră peste Dunăre împreună cu restul goților și că, în urma acestei comune emigrațiuni, tot împreună cu goții și apoi cu gepizii se așezară cîtva timp în *Dacia cea de lîngă Sirmiu*, unde însuși AMM. MARC., XVII, 13, îi *pune între Misia și sarmații din Temeșiana*: „tractus contiguos Moesiae sibi miles elegit, Taifali proxima suis sedibus obtinebant, liberi (Sarmatae) terras occupaverant e regione sibi oppositas", interpretă pe dos acest pasagiu din Amian, îl leagă fără respect pentru cronologie cu pasagiul cel relativ la murul lui Atanarik, și-apoi conchide că dominațiunea taifalilor se întindea de la Temeș pînă la Prut, adecă coprindea Temeșiana, Țara Românească și Moldova. Dacă tribul secundar al taifalilor ținea atîta loc, negreșit că cele două naționalități gotice mari, goții propriu-ziși și gepizii, nemaiîncăpînd la Dunăre, se întindeau unii pînă la Urali și ceilalți pînă la Pirenei!

23 *Trompeta Carpaților*, 1873, nr. 1061, art. *Triumful creștinismului*. – Greșise în astă privință și bătrînul ȘINCAI, *Cron.*, I, 57, în care toată epoca gotică este de o confuziune extremă. – Cf. I. D. PETRESCU, *Martirii crucii din ambele Dacii*, Bucur., 1856, in-8, passim. – Despre gotismul lui St. Sava vezi actul contimpurean în OZANAM, *La civilisation chrétienne chez les Francs*, Paris, 1861, in-8, p. 26.

87

1 *Albina românească*, 1847, nr. 43.
2 IORNAND., LI: „Erant siquidem et alii Gothi, qui dicuntur Minores, populus immensus, cum suo pontifice, ipsoque primate Vulfila, qui eis dicitur et litteris instituisse, *hodieque sunt* in Moesia regionem incolentes Eucopolitanam. Ad pedes enim montis gens multa sedit pauper et imbellis, nihil abundans, *nisi armenta diversi generis pecorum, et pascuis, silvaque lignorum*, parum habens tritici, caeterarum specierum est terra foecunda. Vineas vero nec si sunt alibi, certi eorum cognoscent, ex vicinis locis sibi vinum negotiantes: nam *lacte aluntur*". – Cf. PROCOP., *De bello Goth.*, I, 16.
3 Vezi texturile în ZEUSS, 414 etc.
4 MALCHUS, în *Excerpta de legationibus*, rec. Bekker et Niebuhr, Bonnae, 1829, in-8, p. 258.
5 *Alb. Stud.*, 310.
6 IORNAND., V.
7 PROCOP., *De bello Goth.*, IV, 25.
8 ŠAFAŘIK, *Slow. star.*, 347.
9 *Ibid.*, 348: „we dnesznjm narzeczj bulharskèm, na djle i we starych zàkonech srbskych, *naywjce gothickych slow se wyskyta*".

89

1 GAUGENGIGL, *Ulfilas*, II, XXXIX. – DIEFENBACH etc.
2 BOPP, *Gramm.*, §929. – SCHLEICHER, *Compendium*, §182 etc.
3 FICK, *Vergl. Wörterb.*, 119.

90

1 JIREČEK, *Entstehen christlicher Reiche vom J. 500 bis 1000*, Wien, 1865, in-8, p. 225.
2 SARNICKI, *Descriptio veteris et novae Poloniae*, 1585, în MIZLER, *Historiarum Poloniae collectio*, Varsaviae, 1761, in-f., t. 1, p. 245, 260.
3 BERTILLON, *Acclimatement*, în *Dict. encyclopédique des sciences médicales*, Paris, 1864, in-8, t. 1, p. 270-323.

91

a *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Stuttgart, 1871, in-8, p. 587.

2 *Statistica medico-militară*, în *Columna lui Traian*, t. 4, p. 321.
3 *Agricultura în Mehedinț*, București, 1868, in-8, p. 200: „Poporațiunea rurală din munți *s-a înmulțit atît de mult*, încît n-o mai poate hrăni pămîntul cultivabil de care dispune. Necesitatea este aci evidinte de *a ieși din această poporațiune, ca dintr-o matcă, roiuri cari să meargă și să populeze locurile cel bune din cîmpiile țărei*". – Ibid., p. 674: „La Govodarva moșnenii se înmulțesc atît de mult, cît singuri au început a se îngriji. Sînt bătrîni cari spun că ei au apucat aici în sat numai 16 familii și că acum aceste s-au înmulțit și au ajuns la 100. După aceste fapte, *poporațiunea se dublează aici din 20 în 20 de ani*".
4 THEINER, *Monumenta Hungariae*, Romae, 1859, in-f., t. 1, p. 150-1.
5 *Ibid.*, 165.
6 *Ib.*, 171.
7 ALBERICUS, *Chronicon*, ed. Leibnitz, Lipsiae, 1698, in-4, part. 2, p. 508.
8 D'OHSSON, *Histoire des Mongols*, La Haye, 1834, in-8, t. 1, p. 627-8.
9 FÉJER, *Cod. diplom. Hungariae*, t. 4, vol. 1, p. 447. – PRAY, *Dissertat.*, 134. – KATONA, VI, 95. – etc.
10 SOMMERSBERG, *Silesicar. rer. script.*, II, 82.
11 Bula papală din 1345 în THEINER, *Monum. Hung.*, I, 691: „Alexandro Bassarati, et aliis tarn nobilibus quam popularibus Olachis Romanis, Nicolao principi de Remecha, Ladislao Voyvade de Bivinis, Stansilao de Sypprach, Aprozye Voyvade de Zopus, et Nicolao Voyvade de Auginas..." – Numile orașelor fiecăruia din acești principi feudali din Muntenia, *puși pe a doua linie după Alexandru Basarab*, le vom restabili în istoria orașelor române. Aci întrebăm numai: de unde a luat d. RÖSLER, *Rom. Stud.*, 300, călcînd literatura și spiritul textului, cum că ei toți vor fi fost *egali* cu Alexandru Basarab?
12 FÉJER, V, 3, 274: „tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum".
13 „Chanadinus Dei et apostolica gratia Archiepiscopus Strigoniensis locique ejusdem comes perpetuus, universis comitibus, castellanis etc. ecclesiam Virginis gloriosae de Kercz in extremo confinio regni hungarici..."
14 EDER, *Exercitationes diplomaticae*, Hermannstadt, 1802, ms. nr. 26, b, in-4, ann. 1343, nota 8: „Abbatia Kercz fuit anno 1343 in extremo confinio regni hungarici. Itaque Valachia hoc tempore non accessebatur partibus regni hungarici".
15 TACIT., *Hist.*, I, 2: „nobilitatus cladibus mutuis Dacus".

92

1 FOISSAC, *De l'influence des climats*, Paris, 1867, in-8, t. 2, p. 106.
2 MAC MICHAEL, *op. cit.*, 112: „The city of Bucharest is situated in a hollow, the environs are marshy, and the inhabitants suffer considerably from the

prevalence of low fevers and agues. Underneath the wooden sleepers laid across the streets, the liquid filth of the town, in the state of a quagmire, accumulates in sewers, which it is next to impossible to drain, and which are never cleaned".

r

r

4

c

tc

z

C

ISTORIA CRITICĂ A ROMÂNILOR

PĂMÎNTUL ȚĂREI ROMÂNEȘTI

VOLUMUL II

REACȚIUNEA OMULUI CONTRA NATUREI • ORIGINILE URBANE • SINTEZEA

Lui Herbert Spencer
creatorul „Primelor principii",
celui mai adînc cugetător al secolului XIX,
dedică acest al doilea volum autorul.

Volumul de față completează și încheie istoria critică teritorială a Țărei Românești în hotarele-i din secolul XIV, adecă de la valea Almașului în Temeșiana pînă la gurele Dunării în Bugeac.

El aprofundează cestiunea foarte complicată a reacțiunii omului contra naturei, desfășoară obscurele origini ale celor mai vechi stabilimente urbane în Dacia și rezumă printr-o ochire sintetică toate rezultatele analizei.

Acei ce posedă volumul I numai în prima edițiune, împărțită peste tot în trei lungi paragrafuri de cîte zece și cincisprezeci coale de tipar, vor fi surprinși din capul locului de a găsi aci o altfeli de diviziune, anume în „studii" subdivize la rîndul lor fiecare în mai multe scurte §-furi, ceea ce permite autorului a specializa punturile în dezbatere prin cîte o rubrică separată și ajută în același timp pe lector de a putea fără oboseală să-și concentreze atențiunea.

Sîntem datori a preveni că această împărțire, mai sistematică și mai comodă, s-a întrodus de asemenea în a doua edițiune a volumului I, revăzută, foarte adausă și gata a ieși de sub presă, în momentul cînd scrim aceste șiruri.

Un alt motiv de surprindere pentru cititori va fi de a vedea după prefață o dedicațiune „Lui Herbert Spencer".

Mulți dintre noi vor fi cunoscînd pe ilustrul autor al numeroaselor capdopere: *The classification of the sciences, Social statics, The principles of biology, The principles of psychology, First principles* etc.; puțini însă vor fi dispuși a afla vreun feli de legămînt între toate acestea și *Istoria critică a românilor*.

Datorim și aci un cuvînt de explicațiune.

Scriind cu multă simpatie despre volumul I și primele coale ale volumului II, trei dintre cei mai distinși profesori din tînăra noastră generațiune au emis în publicitate trei diverse opiniuni asupra tendinței filosofice a acestei opere: d. St. Mihăilescu ne-a făcut „spiritualist", d. dr. D. Laurian – „discipol al lui Wallace", d. Angel Demetrescu – „elev al lui Vico".

Convicțiunea noastră despre o supradirecțiune providențială ne-a atras cele întîie două epitete; modul în care am limpezit mitica perso-

nalitate a lui „Negru-Vodă" ne-a meritat pe cel al treilea; cu același drept însă, dacă ar fi să se ia numai cutare sau cutare pasagiu izolat din întreaga carte, alții ar putea să ne aprobe sau să ne dezaprobe de a fi „comptist", „moleschottist", „darwinist", „schopenhauerist" sau cine mai știe ce.

Credem consult a protesta.

Scrierea noastră se bazează pe patru specii de fîntîne, fără cari este imposibil a fi cineva *istoric* în secolul XIX: texturile, știința naturală, filologia și economia politică.

La armonizarea acestor patru specii de fîntîne trebui negreșit să preșează o „filosofie", adecă un complex de verități mai generale decît orice veritate de fapt:

„Astfeli al meu suflet lua mii de veșminte
Lua mii de forme la orice minut,
Cînd lovi auzu-mi aceste cuvinte:
«Viitorul este săpat în trecut;
Ale omenirii legi sînt neschimbate,
Și-oamenii adesea sînt ca neste flori
Ale căror frunze cad, fiind uscate,
Dar răsar mai june la vărsat de zori...»"

(G. Crețeanu)

Filosofia noastră nu se restrînge totuși nici în teoria unilaterală a lui Vico, nici în vederile epizodice ale lui Wallace, nici în pura metafizică a lui Kant, nici în oricare altă combinațiune extremă sau necompletă.

Ne-am ținut și ne vom ținea cu stăruință de metoada experimentală, admițînd ca unica bază de discusiune realitatea și numai realitatea; în această realitate însă, mai pe sus de lucrurile cele pipăite cu degetul, se manifestă „o forță conducătoare omniprezinte inexperimentabilă", pe care omului nu-i este dat s-o *cunoască*, dar pe care el nu poate a n-o *recunoaște*.

Acela ce a reușit cel întîi a împăca în filosofie pe o cale științifică sfera *cunoscutului* cu sfera *necunoscutului recunoscibil* este Herbert Spencer.

Cînd istoricul ajunge cu scrutin pînă la ultimele margini ale *cunoscutului* – și pînă acolo, după chipul nostru de a înțelege istoria, este dator să ajungă – poate el oare să nu se ciocnească de imensul element al *necunoscutului recunoscibil*?

„Fiecare cugetare – zice Herbert Spencer – implică o sistemă întreagă de cugetări și încetează de a existe cînd o trunchiază cineva de corelativele sale: după cum noi nu putem despărți un singur organ de restul corpului viu și a-l studia ca și cînd ar avea o viață nedependinte, tot așa nu se poate separa și a se cerceta aparte una singură dintr-un organism de cugetări".

Realitatea nu este niciodată A, ci totdauna A $+x$.

Acest A $+x$ formează un „organism de cugetări" supus privirilor istoricului.

A nu *recunoaște* pe x ar fi a nu *cunoaște* pe A, deoarăce x limitează pe A.

Iacă în ce mod filosofia noastră se apropie de a lui Herbert Spencer.

Dedicînd acest volum maestrului școalei pozitiviste angleze, noi facem o profesiune de credință.

Ea nu poate a nu fi binevenită mai cu seamă astăzi, cînd „în știința la modă – după expresiunea tot a lui Herbert Spencer – domnește un spirit de ireligiune, nu însă în știința cea adevărată care, în loc de a se opri pe suprafață, străbate adîncimile naturei".

Încă o vorbă și am terminat.

În volumul I, încercînd primul pas pe un drum cu totul nou, a trebuit să indicăm de la început planul, ținta și mijloacele întreprinderii.

De astă dată o prefață lungă ar fi de prisos.

Deși ambii volumi sînt abia o mică parte dintr-o operă de nește dimensiuni colosale, pentru a căriia deplină realizare nu sperăm să poată ajunge restul unei viețe zdruncinate prin suferință și prin muncă, totuși această mică parte este tocmai cea mai importantă, fiind însăși temelia edificiului.

O dată isprăvită, vedeți-o.

Vedeți-o si judecați-o.

Demonstrați prin știință acolo unde va fi rătăcit știința autorului.

Îndreptați prin bunul simț ceea ce bunul simț al autorului va fi putut să nu observe.

Examinați cu iubirea de adevăr punturile în cari iubirea de adevăr a autorului nu va fi răzbătut prin toate dificultățile unui nămol de probleme.

Mai pe scurt, avem tot dreptul de a cere de la criticul nostru, dacă nu aristocrația talentului, ce se numește geniu și aristocrația cunoștinței, ce se cheamă erudițiune, cel puțin o doză burgheză de știință, de bun simț și de iubirea de adevăr.

Oricui însă lipsesc radicalmente cîte-trele, ne vom mărgini a-i răspunde cu Alfred de Musset în admirabilul dialog între Dupont și Durand:

„Ah, Dupont! qu'il est doux de tout déprécier;
Pour un esprit mort-né, convaincu d'impuissance,
Qu'il est doux d'être un sot et d'en tirer vengeance!
A quelque vrai succès lorsqu'on vient d'assister,
Qu'il est doux de rentrer et de se débotter
Et de dépécer l'homme, et de salir sa gloire,
Et de pouvoir sur lui vider une écritoire,
Et d'avoir quelque part un journal inconnu
Où l'on puisse à plaisir nier ce qu'on a vu..."

Cît despre noi, sîntem grăbiți a merge înainte, apucîndu-ne fără interval de repaos a clădi pe vastul fundament măcar un colțușor al zidului: *Istoria critică etnografică a românilor*.

După cum în primii doi volumi, luînd drept punt de plecare și de întoarcere secolul XIV, epoca de virilitate a poporului român, noi am descompus și am recompus procesul formațiunii noastre naționale sub acțiunea teritorială, tot așa vom avea a dezbate în următorii doi volumi același proces de formațiune sub raportul genetic, ca o rezultantă directă sau indirectă a amestecului diferitelor neamuri.

La lucru!

STUDIUL IV
Reacțiunea omului contra naturei

1
Provedința în istorie

Secolul nostru a înregistrat descoperirea unei legi fizice atît de fecunde în consecințe, încît un celebru naturalist nu se sfiește a o pune alături cu *gravitațiunea*[1].

Doi anglezi, Darwin și Wallace, meditînd unul în Europa și cellalt în Australia, au ajuns spontanaminte la aceeași concluziune, că adecă fiecare specie animală superioară s-a născut din cea mai apropiată specie inferioară.

Întreaga teorie se desfășoară în următorul mod:

1. Înmulțirea animalilor în progresiune geometrică face că o mare parte din ei per în universala luptă pentru existință, prin lipsa de hrană, prin intemperie sau prin inamicia celor mai forți;
2. Copiii seamănă cu părinții lor, însă nu în toate, astfeli că fiecare posedă cîte ceva mai puțin sau mai mult;
3. Acest mai puțin sau mai mult se poate perpetua prin ereditate, orice ființă transmițînd posterității sale defectul sau prisosul;
4. O diversitate individuală într-un punt oarecare trage după sine diversități corespundinți în toate celelalte punturi ale organismului.

Din aceste patru legi combinate, multiplicațiune, variațiune, corelațiune și ereditate, legi demult cunoscute și recunoscute, urmează ca dintr-o 100 născuți în specia A deși cei mai mulți per, totuși, din cîți rămîn, cel mai apt dă naștere unei generațiuni perfecționate de 100, $A +^{x}$, dintre cari, perind iarăși cei mai mulți, cel mai apt dă naștere unei nouă generațiuni de 100 și mai perfecționate, $A + 2^{x}$ etc.; astfeli că valoarea *ixurilor*, aglomerate din generațiune în generațiune cu o lentețǎ imperceptibilă într-o ramură mai norocoasă a speciei celei primitive, precumpănind asupra valorii lui A, se produce după mii de secoli specia B, înlocuind pe cealaltă mai puțin perfectă, dacă se stinsese în cursul timpului, sau existînd alături cu dînsa, dacă imperfecțiunea nu fusese mortală.

Marele Bacon și orangutangul derivă din aceeași tulpină *măimuță*, care la rîndul său ieșise dintr-o altă specie animală și mai inferioară,

așa că, pogorîndu-ne din treaptă în treaptă, noi vom găsi pe vrun pește din fundul oceanului ca străbun al omului de astăzi.

În această teorie, pe care noi ne-am silit a o rezume în modul cel mai exact[2], cată să se deosebească două elemente cu totul neatîrnate unul de altul:

1. Transformism sau *evoluțiunea speciilor*;
2. *Selecțiunea naturală* sau supraviețuirea celor mai apți.

Transformismul poate fi fals, și totuși selecțiunea naturală, adevărata descoperire a lui Darwin și Wallace, va fi foarte reală chiar cînd se va exercita nu în totalitatea vieței organice, metamorfozînd pe maimuță în om, ci numai în totalitatea fiecării specii separate, prefăcînd pe un barbar într-un Goethe.

Cu alte cuvinte, a fi cineva *selecționist* nu este încă a fi și *transformist*.

Selecțiunea naturală, producînd în fiecare specie două extreme, unul în *plus* și altul în *minus*, ne explică destul de bine pentru ce extremul cel mai perfect dintr-o specie inferioară se apropie de extremul cel mai neperfect dintr-o specie superioară, fără a fi o consecință necesară de a admite vreo legătură de transformațiune între ambele.

În starea actuală a științei, selecțiunea naturală este o lege pe care nimeni n-o mai pune în dubiu, pe cînd transformismul ni se pare a fi docamdată o simplă ipoteză.

Să luăm dară numai selecțiunea naturală, numai ceea ce-i științific în teoria darwiniană, numai ceea ce nu se poate contesta, și să vedem dacă o doctrină atît de puțin spiritualistă nu e forțată și ea la urma urmelor a recunoaște degetul divinității.

Vom traduce literalmente o bucată din ultimul studiu al lui Wallace: *Limitele selecțiunii naturale*.

„Cînd considerăm cestiunea dezvoltării omului prin legile naturale cunoscute – zice ilustrul antropologist – trebui să avem pururea în vedere marele principiu al selecțiunii și teoria generală a evoluțiunii, ținînd aminte că nici o schimbare de formă sau de structură, nici un adaus în complicațiunea unui organ, nici un progres în specializațiune sau în diviziunea muncei fiziologice, nu se poate produce de nu concurge la binele ființei astfeli modificate. Însuși d. Darwin și-a dat osteneala de a face să ne pătrundem de această idee că selecțiunea naturală nu dă loc perfecțiunii absolute, ci numai unei perfecțiuni relative; că ea nu înalță pe o ființă cu mult mai pe sus de semenii săi, ci numai întru cît trebui spre a supraviețui în lupta pentru existință. Cu atît mai ales

selecțiunea naturală nu poate produce nește modificări vătămătoare individului modificat printr-însa, și d. Darwin nu se sfiește a repeți mai de multe ori că un singur asemenea caz ar fi fatal teoriei sale. Dacă dară noi vom găsi în om nește caractere cari, întru cît o vom putea proba, au trebuit să-i fie vătămătoare în epoca primei sale aparițiuni, va fi evidinte că nu selecțiunea naturală a fost în stare de a le produce, precum iarăși nu selecțiunea naturală a fost în stare de a da unui organ o dezvoltare specială inutilă sau exagerată.

Asemeni exemple vor manifesta prezința unei alte legi sau a unei alte forțe, nu a selecțiunii naturale; și dacă noi vom putea observa mai pe dasupra că atari modificațiuni, deși inutile sau vătămătoare la început, au devenit totuși de cea mai mare utilitate cu mult mai tîrziu și sînt actualmente esențiale în mersul dezvoltării morale și intelectuale a omului, atunci vom fi conduși a mărturi că există o acțiune ințeleginte, prevăzînd și preparînd viitorul, vom fi conduși a o mărturi cu aceeași sicuranță cu care o constatăm cînd un agronom întreprinde o ameliorațiune determinată a unei vițe de animali domestici sau a unei plante cultivate. Să se noteze că acest studiu e tot atît de legitim și tot atît de științific ca și acela despre originea speciilor. Este o tentativă de a rezolve problemul invers. Se pune în joc descoperirea unei forțe nouă, bine definite, care să ne dea seamă de acele fenomene ce nu s-ar fi putut produce prin selecțiunea naturală. Acest gen de probleme nu e necunoscut în știință, și cercetarea lor a dat naștere adesea celor mai strălucite rezultate. Faptele de natura de mai sus există în privința omului, și atrăgînd asupră-le atențiunea, cercetînd cauza lor, eu crez că rămîn în marginile unei investigațiuni științifice tot atît de stricte ca și-n orice altă porțiune a acestei scrieri.

Se admite universalmente că cerebrul este organul ințeleginței, și e recunoscut aproape cu aceeași unanimitate că dimensiunea lui e unul din principalele elemente în determinarea capacității intelectuale. Negreșit că cerebrele nu sînt toate de aceeași calitate, diferind prin gradul de complicațiune al circumvoluțiunilor, prin abundința substanței sure, și poate prin alte particularități încă necunoscute; dar aceste diferințe de calitate, deși măresc sau micșurează influința cantității, totuși n-o neutraliză. De aceea toți scriitorii moderni cei mai emininți văd o legătură intimă între micimea cerebrului și între debilitatea intelectuală la triburile cele inferioare. Colecțiunile doctorilor J. B. Davis și Morton oferă următoarele cifre ale capacității mijlocii a craniului la principalele vițe umane, socotită în polici cubi:

Familia teutonică: 94
Eschimoșii: 91
Negrii: 85
Australianii: 82
Tasmanianii: 82
Bușmenii: 78.

Cifrele din urmă, deduse dintr-un număr mic de specimini, sînt poate mai pe jos de termenul mediu. Noi găsim, pe de altă parte, un mic număr de craniuri fineze și căzace dînd o mijlocie de 98, adecă cu mult mai pe sus de a celor germane. Este dar evidinte că volumul absolut al cerebrului nu e necesarmente foarte mic la un sălbatec în comparațiune cu oamenii civilizați, mai vîrtos cînd s-au văzut craniuri de eschimoși măsurînd 113, adecă aproape ca cele mai mari craniuri europee. Dar ceea ce-i și mai curios este că resturile actualmente cunoscute ale omului preistoric nu indică nici o sporire apreciabilă a cavității cerebrale de atunci pînă-n momentul de față. Un craniu elvețian din epoca de peatră, găsit în stațiunea lacustră de la Meilen, corespunde exactamente cu al unui june elvețian de astăzi. Circumferința famosului craniu de Neanderthal e mai pe sus de mijlocie; și capacitatea lui, prin care se arată volumul cerebrului, este cam de 75, adecă terminul mediu al craniurilor actuale din Australia. Craniul de la Engis, poate cel mai vechi din cîte s-au descoperit pînă acum și carele, după sir John Lubbock, „a fost fără contestațiune contimpuran al mamutului și al ursului de cavernă", este totuși, după profesorul Huxley, „un craniu mai mult decît mijlociu, carele ar fi putut dopotrivă bine să aparțină unui filosof ori să fi conținut cerebrul brut al unui sălbatec". Profesorul Paul Broca, vorbind despre oamenii de caverne de la Eyzies, cari au fost certamente contimpurani renului în sudul Franciei, zice: „marea capacitate a cerebrului, dezvoltarea regiunii frontale, frumoasa formă eliptică a părții anterioare în profilul craniului, sînt nește caractere necontestabile de superioritate, pe cari noi sîntem deprinși a le găsi la ginții cele civilizate"; dar în același timp marea lărgime a feței, enorma dezvoltare a ramurei ascendinți în falca inferioară, întinderea și rugozitatea suprafețelor aninătoare ale mușchilor, mai cu seamă a masticatorilor, extraordinara dezvoltare a aristei femurului, toate astea denoată o imensă forță musculară și nește moravuri sălbatece și bestiale.

Aceste fapte ar putea mai-mai să ne facă a ne îndoi de existința unei corelațiuni între dimensiunea craniului și între capacitatea intelectua-

lă, dacă n-am ști cu certitudine că orice europeu adult de sex bărbătesc, al căruia craniu nu măsoară în circumferință 19, este necesarmente idiot. Mai aducîndu-ne aminte faptul nu mai puțin sicur că oamenii cei mari, cari au combinat fineța percepțiunilor cu puterea reflexiunii, vigoarea pasiunilor și energia caracterului, ca Napoleon I, Cuvier sau O'Connell, au avut totdauna un cap mai mare decît cel mijlociu; atunci ne convingem pe deplin că volumul cerebrului este una din măsurele înțeleginței, ba poate chiar cea mai principală.

Nu putem dar a nu fi surprinși în fața anomaliei aparinți a mai multor triburi sălbatece foarte inferioare, al cărora cerebru este tot atît de considerabil ca și cel mijlociu al europeilor, și aceasta ne face a întrevedea un prisos de forță: un instrument mai perfect decum trebuie aceluia ce-l posedă.

Pentru a constata dacă impresiunea noastră este sau nu întemeiată, să confruntăm cerebrul omului cu al animalilor. Orangutangul adult este de statura unui om mic, iar gorilul întrece cu mult pe un om de talie mijlocie, cel puțin prin corpolință și greutate. Cu toate astea cerebrul orangutangului măsoară numai 28, al gorilului 30 și maximum 34½. Bazîndu-ne pe termini medii, noi am văzut că capacitatea craniană la triburile sălbatece cele mai brute nu e probabilmente mai mică de $^5/_6$ din capacitatea craniană la ginții cele mai civilizate, pe cînd maimuțele antropoide nu ajung nici la $^1/_3$ din ceea ce posedă omul. Proporțiunea ar deveni poate și mai clară dacă am zice că: capacitatea craniană a europeului fiind 32, a sălbatecului este 26 și a măimuței 10. Dar aceste cifre ne dau oare măcar o idee aproximativă despre înțelegința relativă a celor trei grupuri? Sălbatecul să fie în realitate atît de vecin filosofului și atît de departe de măimuță? Să nu uităm că capetele sălbatecilor sînt tot atît de variate ca și la oamenii civilizați. Astfeli, pe cînd cel mai mare craniu germanic din colecțiunea doctorului Davis măsoară 112,4, un craniu de auracanian prezintă 115,5, un indigen de pe insulele Marchise 110,6, un negritean 105,8, și chiar un australian 104,6. Nu este dar absurd de a compara pe un sălbatec cu europeul cel mai perfect și cu măimuța totdodată cercetînd relațiunea proporțională între cerebru și înțelegință.

Cată să considerăm mai întîi de toate pînă la cîtă înălțime de dezvoltare se poate rădica acest admirabil instrument: cerebrul. D. Galton, în remarcabila-i operă despre *Geniul ereditar* (London, 1868), observă cît de enormă e distanța între puterea intelectuală a unui savant sau

matematic distins și între capacitatea mijlocie a anglezilor. Numărul *punturilor* obținute de cei laureați în științe în universitățile angleze e adesea de 30 de ori superior numărului căpătat de către ultimii candidați încununați, cari totuși întrec și ei numărul mijlociu; și nește examinatori experimentați ne asicură că această diferință tot e mai pe jos de cea reală între facultățile relative ale indivizilor. Dacă ne pogorîm acum la triburile sălbatece, cari nu știu a număra decît pînă la 3 sau 5 și sînt incapabile de a adiționa 2 și 3 fără a avea obiectele de adiționat denaintea ochilor, atunci găsim între ei și între un bun matematic o deosebire atît de mare, încît abia se poate exprime prin proporțiunea de 1 la 1.000. Și totuși noi știm că volumul cerebrului poate fi același în ambele cazuri sau a nu diferi decît în proporțiune de 5 la 6, de unde putem conchide cu drept cuvînt că sălbatecul posedă un cerebru care, dacă ar fi cultivat, este capabil de a îndeplini nește funcțiuni cu mult mai pe sus în gen și-n grad acelora ce-i incumbă actualmente.

Să considerăm apoi în omul civilizat mijlociu sau superior puterea ce o are de a concepe idei abstracte și a urmări raționamente mai mult sau mai puțin complexe. Limbele noastre sînt pline de expresiuni filosofice; afacerile și petrecerile noastre cer o necontenită previziune a unui mare număr de posibilități; legile noastre, guvernamentul, știința, ne obligă nencetat a raționa asupra seriilor complicate de fapte pînă a ajunge la rezultatul dorit; jocurile noastre, șacul bunăoară, ne silesc chiar ele a exercita înțelegința într-un grad înalt. Alăturați cu toate acestea pe omul sălbatec, vorbind o limbă fără nici un termin aplicabil la concepțiuni abstracte, neavînd absolutamente nici o prevedere de tot ce trece peste necesitățile cele mai elementare, incapabil de a compara, de a combina, de a raționa asupra generalităților cari nu se pot pipăi cu degetul. Sălbatecul nu posedă în facultățile sale morale și estetice nici unul din acele simțiminte de simpatie universală, acele concepțiuni ale infinitului, ale bunului, ale frumosului și ale sublimului, cari ocupă un loc atît de însemnat în traiul omului civilizat. Asemeni preocupațiuni i-ar fi în fond inutile și chiar vătămătoare, căci ar micșura pînă la un punt preponderința facultăților animale și perceptive, de la cari depinde adesea însăși existința lui în crîncena luptă contra naturei și contra semenilor. Însă rudimentele acestor facultăți și simțiminte există într-însul, căci unele și altele se manifestă în cazuri excepționale sau în circumstanțe extraordinare. O seamă de triburi, bunăoară santalii, sînt cunoscuți printr-o iubire de adevăr egală cu a celor mai mo-

rali dintre noi. Indusul și polinezianul se disting prin simțul lor artistic, și primele urme ale acestui simț sînt foarte vizibile în grosolanele desemnuri ale oamenilor paleolitici din Francia, contimpurani renului și mamutului. Se găsesc cîteodată la triburile cele mai sălbatece exemple de amicie devotată, de adevărată recunoștință și de un profund simțimînt religios.

Din toate astea noi credem a putea trage concluziunea că deși sălbatecul este de o inferioritate extremă nu numai în științe, dar și-n întregimea dezvoltării sale morale și intelectuale, însă totdodată, deoarăce aceste facultăți se manifestă într-însul ocazionalmente, el le posedă într-o stare latentă, încît prin mărimea cerebrului întrece cu mult exigințele pozițiunii sale actuale.

Să comparăm acum trebuințele intelectuale ale sălbatecului și gradul său de înțelegință cu ceea ce observăm la animalii superiori. Traiul indigenilor din Andamania, din Australia, din Tasmania, din Țara de Foc și ale unor triburi indiane din Nord-America mai-mai că nu necesitează alte facultăți decît acelea de cari se bucură și unii animali. Modul de a vîna sau de a pescui nu este mai ingenios și nu arată mai multă prevedere decît apucăturele tigrului american, carele scuipă în apă și apoi prinde peștii ce se strîng în jurul salivei, sau decît ale lupilor și șacalilor vînînd în asociațiune, sau decît ale vulpii îngropînd resturile mîncării și conservîndu-le pînă la trebuință. Maimuțele și antilopii pun sentinele spre pază; castorii construiesc locuințe complicate; orangutangul își așterne culcușul, iar celelalte măimuțe antropoide își fac un adăpost pe arbori: toate acestea se pot alătura foarte bine cu gradul de îngrijire și de prevedere al unor sălbateci în împrejurări analoge. Omul posedă mîne libere și perfecționate, de cari nu se servă la îmblet și cari îi permit a fabrica arme și unelte, ceea ce nu pot face animalii; dar afară de acestea, și chiar în chipul de a le întrebuința, el nu manifestă mai multă înțelegință.

Ce este oare traiul sălbatecului dacă nu îndestularea poftelor sale prin mijloacele cele mai simple și mai ușoare? Unde sînt cugetările, ideile și acțiunile cari să-l rădice cu mult mai pe sus de măimuță sau de elefant? Și totuși el posedă, precum am văzut, un cerebru infinitamente superior în dimensiune și-n complicațiune, și acest cerebru coprinde într-o stare rudimentară nește facultăți de cari sălbatecul n-are nevoie. Dacă aceasta e adevărat în privința actualității, apoi cu cît mai mult trebui să fie despre acei oameni preistorici, cari nu aveau alte unelte decît nește grosolane silexuri și erau probabilmente mai degradați de-

cît tribul cel mai sălbatec de astăzi? Ei bine, unicele daturi pe cari ni le-a transmis acea epocă ni-i arată înzestrați cu un cerebru tot atît de voluminos ca și acela de termin mediu la sălbatecii cei mai înapoiați de astăzi.

Așadară, fie că vom compara pe sălbatec cu tipul uman cel mai perfecționat, fie că-l vom compara cu animalii circumvecini, sîntem conduși *vrînd-nevrînd* a conclude că el posedă în cerebrul său mare și bine dezvoltat un organ cu totul în disproporțiune cu trebuințele lui actuale: un organ parcă preparat într-adins mai denainte pentru a deveni pe deplin util încet-încet în măsura progreselor civilizațiunii. După cîte știm, un cerebru puțin mai voluminos decît al gorilului ar fi cu desăvîrșire suficiinte pentru dezvoltarea mentală actuală a sălbatecului. Prin urmare, dimensiunea cea mare a acestui organ nu poate rezulta unicamente din legile de evoluțiune, al cărora caracter esențial este de a aduce fiece specie la o treaptă de organizațiune exactamente apropriată trebuințelor momentului și niciodată a nu le întrece, niciodată a nu prepara ceva în vederea viitorului; mai pe scurt, o porțiune a corpului nu se poate mări sau a se complica decît într-o strictă coordinațiune cu nevoile imperioase ale totalității. Mi se pare dară că cerebrul omului preistoric și al sălbatecului probează existința unei puteri distinse de aceea ce condusese prin atîtea forme variate dezvoltarea animalilor inferiori.

Să considerăm acum în organizațiunea omului un alt punt, a cărui importanță a fost pînă aci aproape de tot neglează, atît de către partizanii precum și de adversarii teoriei evoluționiste.

Unul din caracterele cele mai generale ale clasei mamiferilor terestri este părul. Dacă pelea e subțire, delicată și simțitoare, el formează o protecțiune naturală contra intemperiilor și mai ales contra ploii. Aceasta este, în adevăr, principala funcțiune a perilor, precum se vede din însăși dispozițiunea lor într-un mod menit a înlesni scurgerea apei, fiind totdauna îndreptați de sus în jos începînd de la partea superioară a corpului, mai puțin abundinți pe părțile inferioare, și-n mai multe cazuri lipsind de tot pe vintre. Perii tuturor mamiferilor îmblători sînt lungiți de sus în jos de la umeri pînă la degete; numai la orangutang ei sînt dispuși de sus în jos pînă la cot și de jos în sus de la cot pînă la pumn, dar aceasta se explică prin moravurile orangutangului: cînd se odihnește, el rădică lungele sale brațe dasupra capului sau se acață de vro creangă pentru a se susține, astfeli că ploaia se scurge în lungul brațului și a antebrațului pînă la perii ce se întîlnesc în puntul cotului. Din aceeași cauză, părul e

totdauna mai lung şi mai des de la cerbice pînă la coadă în şirul spinei dorsale, unde chiar se formează adesea o creastă capilară.

Acelaşi caracter se găseşte la toţi mamiferii de la marşupiali pînă la cadrumani, denotînd prin urmare o aşa persistinţă încît noi l-am vedea reapărînd necontenit prin ereditate, chiar de l-ar şterge de secoli cea mai riguroasă selecţiune naturală, care în orice caz n-ar putea să-l distrugă cu desăvîrşire, afară doară dacă prezinţa lui ar deveni nu numai foarte vătămătoare, dar încă radicalmente mortală.

La om părul a despărut aproape de tot şi, lucru curios! pe spate mai mult ca pe orice altă parte a corpului. Ginţile bărboase şi cele spîne se disting dopotrivă prin goliciunea spatelui şi mai cu seamă a spinei dorsale, unde nu creşte nici un fir, chiar atunci cînd peptul şi membrii sînt foarte păroşi; ceea ce constituă un caracter diametralmente opus cu al celorlalţi mamiferi. Ainii de pe insulele Kurile şi din Iaponia se zice că ar fi un trib păros; dar d. Bickmore, carele a văzut o seamă dintr-înşii şi-i descrie într-un memoriu citit în Societatea de etnologie, nu indică în detaliu părţile corpului cele mai păroase, ci spune numai că perii sînt foarte abundinţi pe cap, pe obraz şi *pretutindeni*, o vagă expresiune aplicabilă la orice om păros pe pept şi pe braţe, întrucît nu se specifică anume spinarea. Tribul cel păros din Birmania are în adevăr pe spate neşte peri mai lungi decît pe pept, reproducînd astfeli purul caracter al mamiferilor; dar perii de pe obraz, de pe frunte şi din cavităţile urechilor sînt şi mai lungi, un fenomen de tot anormal, şi-apoi dinţii sînt atît de neperfecţi, încît totul arată că aci noi avem a face cu o monstruozitate, nu cu un caz de rentoarcere la tipul uman anterior perderii părului.

Să vedem acum dacă există vreo probă sau vreo raţiune de a crede că spatele păros ar fi fost vătămător sălbatecului sau vreunei forme umane şi mai inferioare pe orişicare treaptă a transformaţiunii. Dacă perii ar fi fost numai inutili, cum oare să fi putut dispare atît de completamente şi a nu mai reveni apoi adesea în triburile cele mixte? Să căutăm lămuriri în traiul sălbatecilor. Unul din obiceiele lor cele mai comune este de a purta o haină pe spate şi pe umeri chiar cînd rămîn nude toate celelalte părţi ale corpului. Primii exploratori observară cu surprindere că la tasmaniani ambele sexuri purtau pe umeri pele de kanguroo, unicul lor vestmînt, ceea ce arată că nu aveau în vedere simţimîntul pudorii, ci numai trebuinţa de a-şi apăra spatele de frig şi de ploaie. Costumul naţional al maorilor se compunea de asemenea dintr-o mantă aruncată pe umeri. La patagoni tot aşa. Indigenii din

Țara de Foc poartă adesea pe umeri o mică bucată de pele, pe care o mută din loc în loc după direcțiunea vîntului. Hotentoții își acopereau spatele cu o bucată de pele cam tot astfeli, pe care n-o lepădau niciodată și-n care se înmormîntau chiar. Pînă și sub tropice sălbatecii sînt foarte băgători de seamă de a nu expune spinarea la umiditate. Locuitorii din Timor întrebuințează foaia dintr-un feli de palmier, îndoită cu îngrijire și cusută, pe care o poartă totdauna cu dînșii și din care își fac, dezvălind-o dasupra spatelui, un admirabil adăpost contra ploii. Aproape toate triburile malaice, ca și indianii din America sudică, își fabrică mari pălării de cel puțin 4 picioare în diametru, pe cari le poartă în excursiuni maritime pentru a-și protege corpul contra ploii, iar pe uscat întrebuințează nește pălării mai mici.

Este dar evidinte nu numai că nu exista nici o rațiune de a crede că dezvoltarea perilor pe spate ar fi fost vătămătoare sau măcar inutilă omului preistoric, dar moravurile sălbatecilor actuali ne probează chiar contrariul, deoarăce aceștia simt trebuința de o asemenea protecțiune și caută a o supleni în diverse moduri. Pozițiunea verticală a omului poate să fi contribuit a-i conserva perii pe cap după ce s-a despuiat restul corpului; dar mergînd pe ploaie sau pe vînt omul se pleacă instinctivamente înainte, expunîndu-și astfeli spatele și faptul indubitabil că mai ales pe această parte a corpului sălbatecii sufăr de frig și umiditate demonstră îndajuns că perii au încetat de a crește acolo nu din cauza inutilității. Apoi printr-o simplă micșurare de utilitate, care n-ar putea să determine decît numai doară o acțiune selectrice foarte slabă, ar fi anevoie a explica disparițiunea unui caracter atît de permaninte în întreaga ordine a mamiferilor.

Mi se pare dară cert că selecțiunea naturală n-a putut produce nuditatea corpului uman. E peste putință a-și da seamă de acest fenomen ca rezultînd dintr-o serie de variațiuni ce ar avea drept punt de plecare un prototip păros. Daturile pe cari le posedăm tind a arăta, din contra, că asemeni variațiuni nu numai că n-ar fi utile, dar încă vătămătoare. Și chiar dacă vreo corelațiune necunoscută cu nește calități externe vătămătoare ne-ar explica disparițiunea părului la omul primitiv de sub tropice, totuși n-am putea înțelege în ce mod un caracter dintru-ntîi atît de persistinte n-a reapărut, sub puternica influință a rentoarcerii la prototip, după ce oamenii se răspîndiră în clime mai friguroase. Și-apoi o asemenea supozițiune e cu atît mai inadmisibilă, cu cît un organ comun tuturor mamiferilor n-a putut *într-un singur caz* a se afla într-o

corelațiune atît de constantă cu vro calitate externă vătămătoare încît să dispară prin selecțiune, și să dispară într-un mod atît de complet și eficace încît să nu-l mai vedem reapărînd niciodată sau mai niciodată chiar la triburile cele mai mixte. E greu de a găsi două caractere mai diferite ca dezvoltarea cerebrului și distribuirea părului pe corp, și totuși în cazul de față ambele ne conduc la concluziunea că formarea lor se datorește nu selecțiunii naturale, ci unei alte forțe.

Se mai pot menționa, ca punturi umane caracteristice anevoie de explicat prin selecțiunea naturală, încă vro cîteva amănunte, cari, după mine, sînt secundare în comparațiune cu cele de mai sus, bunăoară specializațiunea și perfecțiunea piciorului și a mînei..."

După ce vorbește despre vocea umană, despre unele facultăți intelectuale, despre simțul moral, Wallace încheie:

„Concluziunea pe care mă crez autorizat a trage din aceste fenomene este că *o înțelegință superioară a călăuzit mersul speciei umane într-o direcțiune definită și pentru un scop special, întocmai precum însuși omul călăuzește mersul mai multor forme animale și vegetale.* Singurele legi de evoluțiune niciodată poate n-ar fi produs o sămînță așa de bine apropriată la uzul omului precum este porumbul sau grîul, nește fructe ca arborul-de-pîne sau bananul fără sîmbure, nește animali ca vaca lăptoasă de Ghernsey sau calul de camion de la London. Totuși aceste diverse ființe se aseamănă pe deplin cu producțiunile brute ale naturei. După cum într-un asemenea caz ar putea cineva să pretinză că totul a provenit și aci din acțiunea legilor fizice de variațiune, de multiplicațiune și de supraviețuire, negînd existința unei forțe nouă, a unui control determinat, tot astfeli și teoria mea va fi poate respinsă de către acei ce sînt de acord cu mine în celelalte privințe. *Noi știm cu toate acestea că acea acțiune directrice a omului în respectul animalilor și plantelor perfecționate s-a exercitat în realitate și prin urmare cată să admitem ca posibil că, deoarăce omul nu este înțelegința cea mai înaltă a universului, un spirit și mai superior l-a condus și pe el în procesul său de dezvoltare prin intermediul unor aginți mai subtili, pe cari noi nu-i cunoaștem.* Mărturesc că această teorie are dezavantajul de a primi intervențiunea unei înțelegințe individuale distinse concurînd la producerea omului intelectual, moral, indefinitamente perfectibil, pe care noi nu ne putem opri a nu-l considera ca scop final și ultimatum a toată existința organizată. *Doctrina mea implică dară că legile cele*

mari, cari cîrmuiesc lumea materială, au fost nesuficiinți de a produce pe om, deși am putea admite foarte bine că însuși controlul ințeleginților superioare este o parte necesară din acele legi..."

În acest mod Wallace a fost condus pe o cale curat științifică la legea unei *selecțiuni providențiale*, nu mai puțin fecunde în consecințe și nu mai puțin importante ca însăși *selecțiunea naturală*.

Materia – zice el – chiar dacă ar putea să dea seamă de toate, încă nu va fi de ajuns spre a explica pe om, în care se manifestă în modul cel mai nerecuzabil o acțiune conducătoare a divinității.

Zicînd „a divinității", noi traducem într-un limbagiu mai comun ceea ce naturalistul britanic numește: „ințelegința cea mai înaltă a universului".

Provedința fiind temelia pe care se rădică întregul edificiu al reacțiunii omului contra naturei, fie în analele generale, fie în istoria unei singure națiuni, de aci cată să începem și noi pentru a putea înțelege deplina desfășurare a fenomenului pe teritoriul Daciei.

2
Wallace și Darwin

Sînt abia doi ani de cînd Wallace expusese pentru prima oară concluziunea nentreruptelor sale studii antropologice în curs de două decenii[1].

De atunci pînă astăzi nemini n-a fost în stare de a-i zgudui demonstrațiunea.

Obiecțiunile cele spirituale ale de curînd răposatului Claparède nu sînt decît o ingenioasă glumă[2].

Broca, unul dintre fruntașii antropologiei actuale, recunoscînd mai cu seamă puterea argumentului „despre nuditatea pelii umane"[3], observă totdodată că Wallace putea să constate nesuficiința selecțiunii naturale, adecă prezința unei alte legi, și-n nește straturi animale inferioare omului.

Negreșit că ar fi putut s-o facă, dacă preocupațiunea cugetătorului anglez nu se concentra exclusivamente asupra faptului unei *acțiuni providențiale*, iar nu al orișicării *alte legi*.

Broca găsește că nici pe orangutang nu-l explică destul de bine selecțiunea naturală, deoarăce nu poate să ne spună pentru ce-i lipsește o unghe la degetul cutare, un ligament etc., deși ar fi fost util și lui de a le avea, după cum le au ceilalți antropoizi[4].

Admitem că așa este, și totuși nici unul din defectele sau prisosurile orangutangului, pe cîte le specifică Broca, nu indică vreo destinațiune

în prevederea unui depărtat viitor, precum este la om prisosul cerebrului sau defectul părului, fără a mai vorbi despre conformațiunea mînei și a piciorului.

Din toate elementele demonstrațiunii lui Wallace noi ne-am mărginit a reproduce pe aceste două, cerebrul și părul, pe cari el însuși le pune pe prima linie și contra cărora nu s-a putut formula pînă acum nici o obiecțiune solidă.

Cel mai interesat a le combate a fost Darwin.

Ei bine, el n-a găsit altceva a răspunde lui Wallace decît numai că cerebrul uman a putut să se dezvolte din cauza facultății limbagiului[5].

Dar nu este oare de o mie de ori mai corectă filiațiunea diametralmente opusă, în puterea căriia limbagiul se datorește dezvoltării prealabile a cerebrului?

Măimuța posedă un craniu mic nu pentru că nu vorbește, ci nu vorbește pentru că posedă un craniu mic.

Studiul idiomelor în starea lor rudimentară probează că ele sînt prea departe de a fi „o minunată machină", după cum le califică Darwin.

„Arapahii din America septentrională – zice Burton – abia se pot înțelege unii cu alții pe-ntunerec, căci vocabularul lor e așa de sărac și accentul așa de îngăimat, încît ei au trebuință de a le completa prin gesticulațiune"[6].

În privința nudității, explicațiunea lui Darwin este și mai slabă.

El crede că umanitatea primitivă s-a despuiat de păr pentru că oamenii păroși nu plăceau femeilor, astfeli că bărbații cei mai goli fiind preferiți, lor le-a fost dat a lăsa posteritatea cea mai numeroasă, care din același motiv deveni din ce în ce mai puțin păroasă[7].

Darwin uită ceea ce constatase el însuși cu cîteva pagini mai sus, unde arată că sălbatecii consideră totdauna propriul lor tip ca pe cel mai perfect; pentru indianii din Nord-America frumusețea consistă într-o culoare de aramă, un nas încovoiat, o bărbie lată și o frunte turtită; chinezilor le plac urechile foarte mari, siamezilor – nări înflate și buze largi; negritenii privesc albeața pelii și nasul drept al europeilor ca niște calități „urîte și nenaturale"; în Africa numai dracul se zugrăvește alb, și așa mai încolo.

Un cochinchinez zicea despre nevasta unui ambasador anglez că: „are dinți albi ca de cîne și o peliță rumenă ca floarea de cartof".

Toate acestea ni le spune Darwin[8].

Este dar învederat că, pe cît timp oamenii erau păroși, dacă vor fi fost vreodată, această abundință capilară trebuia să rezume pentru dînșii singurul ideal estetic.

Nu mai adăugăm că la sălbateci nu femeia își alege pe bărbat, ci e silită din contra a se supune brutalității celui mai forte, fie el și mai păros decît orangutangul.

Ba chiar dacă alegerea ar aparține femeii, totuși nu urmează că un om păros peste tot i-ar plăcea mai puțin de cum îi plac astăzi musteţele sau favoritele.

Pentru romănce bunăoară, bazîndu-ne pe mărturia limbei, nu este om cine nu e *bărbat*, o idee moștenită evidamente de la daci, de vreme ce romanii nu erau *barbati*.

Mai pe scurt, cele două caractere tipice ale naturei umane, mărimea cerebrului și nuditatea pelii, sînt absolutamente rebele la orice altă soluțiune, afară de *selecțiunea providențială.*

Lipsa părului pe părțile cele mai expuse ale corpului, atît de vătămătoare animalității umane, a fost în prevederea viitorului muma civilizațiunii prin necesitatea de a se acoperi, ceea ce implică nu numai haină, dar și casă, iar de acolo nu mai este decît o deosebire de calitate pînă la palat și o deosebire de cantitate pînă la urbe.

Goliciunea, însoțită de marea delicateță a dermului, a concurs pînă la un punt chiar la invențiunea armelor, prin cari să se suplenească în lupta cu fiare rolul defensiv al coamei.

Un păr copios pe tot corpul, mai cu seamă pe spate, ar fi fost pentru umanitatea primitivă un adevărat scut, un adăpost necesar contra frigului și umidității, după cum este pentru toți ceilalți mamiferi; dar atunci, apărat de trebuința *vestmîntului* și *lăcuinței*, omul n-ar fi făcut un singur pas pe calea civilizațiunii.

Selecțiunea naturală reușise într-o climă siberică a înzestra cu niște peri lungi și deși pînă și pe elefant, mai dîndu-i pe dasupra o groasă coamă pe șirul spinării, deși acest colos posedă în starea-i normală o pele destul de dură și totalmente nudă.

Tot așa s-a întîmplat cu rinocerul[10].

Cum dară omul, fără comparațiune mai delicat și cu mult mai dispus de a fi păros, n-a putut să capete în mijlocul ghețurilor nici măcar un fir pe spate?

Cerebrul cel voluminos, atît de inutil într-o stare de sălbătăcie, ne-a servit nouă, pe de altă parte, drept un instrument de o elasticitate miraculoasă, coprinzînd o forță latentă colosală, susceptibilă a se manifesta gradat după presiunea condițiunilor exterioare favorabile.

Cerebrul este pînă-ntr-atîta o adevărată unealtă, încît chiar fără ajutorul mînelor umanitatea ar fi putut ajunge acolo unde se află.

E cunoscută istoria lui Ducornet.

Născut fără brațe, posedînd însă un cap foarte bine conformat, el a învățat a zugrăvi cu picioare și deveni pictor de prima ordine[11].

„În cerebru – zice d. Littré – reșede întreaga înțelegință umană”[12]; și nu numai atîta, dar toate facultățile omului – adauge într-un alt loc luceafărul școalei pozitiviste din Francia – „facultățile morale ca și cele intelectuale, toate pînă la una sînt concentrate în cerebru”[13].

Puterea acestui minunat cerebru uman fiind aproape aceeași la un Newton sau Bonaparte și la locuitorii preistorici ai Europei sînt acum 700 secoli sau la nește sălbateci moderni cari numără *numai pînă la 2*[14], o asemenea necalculabilă distanță între starea latentă și starea manifestă, între *a fi* și *a deveni*, nu se poate atribui vreunei evoluțiuni materiale, de vreme ce în cazul de față toată materia, volumul, circumvoluțiunile, substanța, rămîne identică sau foarte învecinată la ambele extremități ale imensei scări.

În cît timp vreun naturalist nu va veni să dovedească utilitatea animală a unui volum cerebral foarte dezvoltat și a spatelui despuiat de păr, vor fi de ajuns aceste două criterii, chiar de ar lipsi orice altă considerațiune, pentru ca să recunoaștem în mersul umanității călăuzirea unei înțelegințe supreme, lucrarea unei *selecțiuni providențiale*, după cum am numit-o mai sus.

Omul fiind materie și spirit totdodată, legea lui Wallace este o *demonstrațiune materială* a creșterii umane sub conducerea provedinței.

Ceea ce a făcut naturalistul anglez nu diferă în fond de procedimentul unei analize chimice.

Luînd selecțiunea naturală și toate celelalte legi fizice drept *reactiv*, el le-a pus în contact cu umanitatea, și rezultatul acestei admirabile operațiuni i-a dat cu certitudine pe Dumnezeu, întocmai precum clorurul de platină constată prezința potasei.

Dar această divinitate, de vreme ce ea ne conduce, oare nu distruge liberul arbitriu uman?

3
Ginții alese și liberul arbitriu

Dacă Dumnezeu a creat pe om anume în perspectiva civilizațiunii, dacă l-a înzestrat cu un cerebru atît de puternic și i-a refuzat un înveliș

măcar pe spate, dacă a făcut toate acestea pentru a-l împinge pe calea progresului, de ce atunci nu l-a condus mai curînd și mai completamente la țintă?

Această întrebare, adresată lui Wallace de către d. Stebbing și pe care o repetă Darwin[1], departe de a fi o obiecțiune, ajută a preciza și a defini principiul selecțiunii providențiale.

Pentru a ne convinge cît de bestial a fost punctul de plecare al omului spre a se urca din treaptă în treaptă pînă la sublimitatea unui Cuvier sau Herschel, nemic nu poate fi mai elocinte ca următorul pasagiu din narațiunea anglezului Galton despre un trib sălbatec din sudul Africei:

„Damarii – zice el – nu se rădică în socotelele lor mai sus de cifra 3. Cînd le trebuie 4, arată patru degete. Cînd vor să treacă peste cinci, se încurcă foarte rău, căci degetele de la o singură mînă nu le mai vin în ajutor. Cu toate astea ei rareori perd un bou, căci lipsa lui din turmă se constată nu prin numerațiune, ci prin dispariținea unei figure cu care se obicinuiseră. Cînd cumperi de la dînșii berbeci, plătești pe fiecare deosebit, așa că, dacă prețul unuia este de două suluri de tutun, nu cumva să dai patru suluri dodată pentru doi berbeci, căci se naște o mare zăpăceală. Făcusem eu însumi un experiment de această natură. Primind patru suluri, damarul a pus la o parte două și s-a uitat la unul din berbeci, dar, observînd că-i mai rămîn alte două suluri, a căzut pe gînduri ca și cînd nu era lucru curat, a reluat iarăși cele două suluri puse la o parte, privea cînd la berbeci, cînd la suluri, și-n fine se simți într-o astfeli de confuziune încît îmi întoarse toate sulurile zicînd că nu vinde nemic, și n-a revenit decît cu expresa condițiune ca să-i dau două suluri și să iau un berbec, după aceea să-i mai dau două și să iau și pe un al doilea. Dacă vinde un bou în preț de 10 suluri de tutun, damarul se culcă jos, întinde pe pămînt amîndouă mînele și cumpărătorul îi pune cîte un sul pe fiecare din cele zece degete. Cumpărînd un al doilea bou, repeți aceeași operațiune. Dacă în loc de suluri întregi îi vei pune pe degete cîte o jumătate de sul, rareori damarul precepe că l-ai înșelat. Într-o zi, pe cînd observam pe unul dintr-înșii perdut în socotele, văzui alături pe cățeaua mea Dina într-o situațiune analogă. Ea examina cu atențiune o jumătate duzină de cățel ce-i fătase și din cari i se luă o parte. Foarte îngrijită, Dina căuta să-și dea seama dacă toți cățeii sînt prezinți sau lipsește vreunul; însă nu putea să-i numere, căci cifra era prea superioară pentru gradul său de înțelegință. Alăturînd pe om cu cînele, cată să mărturesc că comparațiunea nu era tocmai onorifică pentru cel întîi"[2].

Contrastul între un damar şi un anglez este un experiment ştiinţific, un *a-posteriori* despre nemărginita perfectibilitate a omului, ceea ce concoardă cu principiul selecţiunii providenţiale, aşa după cum l-a dezvălit Wallace; dar prin acelaşi contrast noi dobîndim o concluziune nu mai puţin riguroasă şi tot atît de importantă, că *progresul uman e numai posibil, nu necesar*.

Pentru om o civilizaţiune fatală nu există, precum nu există pentru el o fatală bestialitate.

Tinzînd, el ajunge mai mult sau mai puţin, în proporţiune cu gradul tinderii şi cu intensitatea rezistinţei din afară; însă nu ajunge fără să tinză, stăpîn fiind a tinde sau a nu tinde.

Selecţiunea providenţială nu distruge liberul arbitriu uman şi nu înlăturează responsabilitatea morală.

Însă atunci interventiunea divinităţii să se fi manifestat oare în istorie numai la cel întîi debut al omului în lume?

Rolul selecţiunii providenţiale mărginitu-s-a în a ne înzestra o dată pentru totdauna cu posibilitatea progresului, lăsînd apoi în secolii secolilor, ca Dumnezeul lui Béranger, un cîmp necontrolat individualităţii umane?

Wallace puse pe om faţă cu măimuţa şi pe omul sălbatec faţă cu omul cult.

Prima din aceste două operaţiuni i-a dat drept rezultat selecţiunea providenţială.

Naturalistul anglez s-a oprit însă aci, uitînd a trage o concluziune analogă şi din a doua linie a diagramei.

După cum omul, mai pe sus de acţiunea legilor fizice, s-a ales din totalitatea antropoizilor, oare nu tot astfeli, mai pe sus de acţiunea legilor fizice, se aleg unele ginţi din totalitatea umanităţii?

E peste putinţă a vedea opera selecţiunii providenţiale într-una din aceste două categorii fără s-o zărim totdodată şi în cealaltă.

Să ne încercăm dar a împle golul în teoria lui Wallace.

Doctrina predestinaţiunii ginţilor a început a se agita abia în secolul nostru.

După cum o demonstră foarte bine d. Sudre, ea a fost absolutamente necunoscută istoricilor şi filosofilor trecutului[3].

Carţea lui Wallace este cu puţini ani posterioară cărţii d-lui Renan, cel mai celebru campion al aşa-numitelor „ginţi alese”.

„Arianii și semiții – zice acesta din urmă – oriunde veneau a se stabili, găseau în calea lor nește ginți pe jumătate sălbatece, pe cari le exterminau și a cărora memorie supraviețuiește în miturile popoarelor mai civilizate sub forma de neamuri uriașe, magice, născute din pămînt, sau chiar sub formă de fiare. Acea umanitate primitivă s-a conservat pînă astăzi, afară din drumul ginților celor mari, în Oceania, în Sud-Africa, în Nord-Asia. Înainte de ariani și semiți au mai fost și alte ginți civilizate: cușiții și camiții; dar cultura lor se distingea printr-un caracter material: instincturi religioase și poetice prea puțin accentate; multă aptitudine pentru manufactură; o aplicațiune pozitivă la comerciu, la bunul trai, la confort; nici un spirit public; nici o viață politică. Aceste ginți duraseră trei sau patru mii de ani înainte de creștinism. Civilizațiunea lor a despărut sub izbirile semiților și ale arianilor, nemaipăstrîndu-se decît în China. În fine, apar ginţile nobile, arianii și semiții, pogorîndu-se din Imaus, una în Armenia, cealaltă în Batriana, cu vro două mii de ani înainte de Crist. Dentîi foarte inferiori cușiților și camiților în privința civilizațiunii exterioare și materiale, ei îi întreceau fără comparațiune prin vigoare, prin intrepiditate, prin geniul poetic și religios. Arianii, la rîndul lor, sînt superiori semiților, a căror unică misiune a fost convertirea tuturor popoarelor ariane la idei monoteiste"[4].

Aceeași concepțiune e dezvoltată cu multă abilitate într-o operă germană de tot recinte.

„Semiții – zice d. Spiegel – diferă de ariani sub o mulțime de puncturi de vedere. Mai întîi, ei nu cunosc arte. Ebreii și arabii au fost nu numai indiferinți, ci chiar ostili sculpturei și picturei. Ei n-au cultivat decît muzica. Pe tărîmul științei și literaturei, deosebirea între ambele ginți nu e mai puțin profundă. Epopeea și drama sînt necunoscute semiților. *O mie și una nopți*, atribuită altădată arabilor, se știe astăzi că este de origine ariană. Curiozitatea științifică și ardoarea de investigațiune sînt de asemenea străine semiților. Ei n-au naturaliști. Operele lor istorice sînt subordinate unei direcțiuni religioase. Aceeași incapacitate în politică și-n organizațiunea militară..."[5]

Luînd aceste vederi în bloc, căci veritatea totală predomnește în ele asupra unor erori secundare, noi întrebăm:

Aparițiunea ginților celor alese se poate ea explica într-un mod plauzibil prin vro cauză neconștiinte, prin o lege de multiplicațiune, de

variațiune, de ereditate etc., prin toate cîte ne spun adepții unei evoluțiuni exclusivamente materiale?

Cu alte cuvinte, noi repețim aci în respectul ginților cestiunea pe care și-o făcuse Wallace asupra umanității în genere, și o rezolvăm printr-o experimentațiune analogă, fiind analog însuși fenomenul.

„Egiptul – zice d. Mariette – prezintă un spectacol demn de a pironi atențiunea. Pe cînd restul globului terestru era cufundat în tenebre, pe cînd națiunile cele mai ilustre, cari vor juca mai tîrziu un rol atît de însemnat în afacerile lumii, se aflau în sălbătăcie, țărmii Nilului nutreau deja un popor cult, înțelept, condus de către o puternică monarhie, răzemată pe o formidabilă machină de funcționari și împiegați”[6].

Peste patru sau cinci mii de ani de acum înainte posteritatea noastră va avea să constate aceeași antiteză de ultracivilizațiune față cu ultrabarbarie, și exemplul egiptenilor ne spune că sălbatecii viitorului vor putea fi tocmai ginții cele mai înaintate de astăzi.

Zimmermann grupează cîțiva remarcabili specimeni ai regresului de această natură, arătîndu-ne pe spanioli, pe portugezi, pe olandezi, sălbătăcindu-se în Africă, în Brazilia, în Oceania, și-apoi conchide că: „se întîmplă chiar germanilor”.

În arhipelagul Viti sau Figi, europeii deveniseră antropofagi![7].

În cazul Egiptului decadința nu se poate atribui climei, căci condițiunile atmosferice și telurice nu s-au schimbat acolo de cinci mii de ani, și totuși felahii de astăzi nu mai seamănă cu străbunii lor din anticul Memfis sau din Teba cea cu o sută de porți.

Fenomenul se poate atribui și mai puțin ginții, deoarăce felahul e de același sînge, vorbește aceeași limbă, conservă același tip prin cari se distingeau ziditorii piramidelor.

Roma lui Scipione devine Roma lazzaronilor; în Elada palicarii înlocuiesc pe Sofocli.

Așadară, dacă este adevărat că o seamă de ginți poartă sigilul predestinațiunii de a fi mari, pe care n-au putut să-l determine mijlocul ambiant, filiațiunea sau vreo altă cauză curat materială fără concursul unei selecțiuni providențiale, adecă al unei forțe identice cu aceea ce preșezuse la însăși creațiunea omului în grupul antropoizilor, e nu mai puțin evidinte că *superioritatea este numai posibilă, nu necesară.*

Egiptenii, deși providențialmente meniți pentru un înalt grad de cultură, deși materialmente secundați prin condițiuni teritoriale și chiar

genetice dintre cele mai fericite, totuși nu ajungeau sus de n-ar fi tins, și încetarea tinderii din parte-le n-a întîrziat a-i precipita într-o completă degenerare.

Civilizațiunea egipteană, separată de noi printr-o distanță de cincizeci secoli, este relativamente foarte modernă în alăturare cu primele urme ale existinței umane, pe cari ni le descopere geologia.

Oriunde în Egipt s-au făcut săpăture sub fundațiunile celor mai vechi ruine, bunăoară cu 18 metri mai jos de peristilul obeliscului de Heliopole, s-au găsit numai osăminte de nește specii pînă acum existinți: cămilă, dromadar, cîne, bou, porc și nici o rămășiță de animali despăruți[8].

Sînt dară fără comparațiune mai primordiale acele vestigii ale omului în Europa, cari se află la un loc cu resturi de mamut, de urs primigeniu, de leu de cavernă etc., și a cărora vrîstă se crede cu tot dreptul de către geologi a fi cu sutimi de secoli anterioară celor mai antice monumente ale Egiptului.

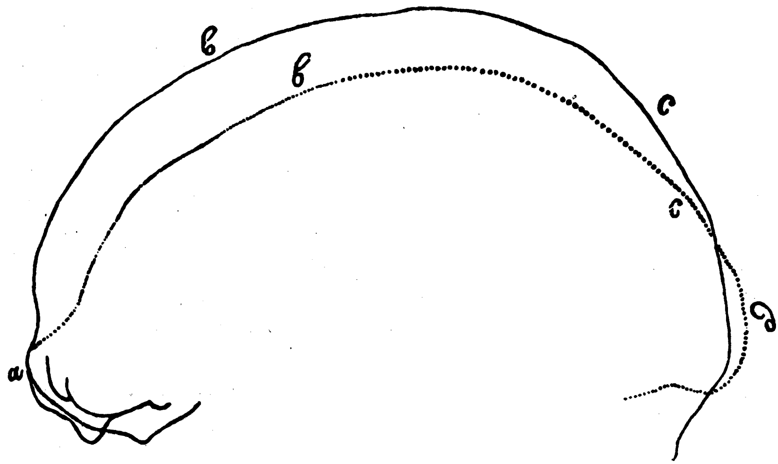
Între craniurile umane din acele epoce radicalmente preistorice, două mai cu seamă atrăseseră asupră-le cu atît mai mult atențiunea antropologiștilor, cu cît unul din ele, cel de Engis în Belgia, prin volum și prin configurațiune denoată un grad însemnat de înțelegință și abia diferă de frumsețea tipului zis caucazian, pe cînd cellalt, descoperit la Neanderthal lîngă Düsseldorf, oferă o asemănare surprinzătoare cu un cap de cimpanze, deși are o capacitate minimală de 1.220 centimetri cubi, încît întrece cu 681 pe cel mai mare cap de măimuță.

Lyell bănuiește că ambele aceste craniuri ar fi existat la nordul Europei în periodul postpliocen, adecă în prima jumătate din epoca postterțiară.

Craniul de Engis, atît de remarcabil prin nobleță, s-a găsit la un loc cu osăminte de specii perdute de elefant, de rinocer, de urs, de tigru și de hienă, astfeli că este un calcul geologicește modest de a zice că posesorul acelui cap a trăit sînt acum vro cincisprezece mii de ani.[9]

Reproducem aci ambele craniuri suprapuse, cel de Engis desemnat prin linii și cel de Neanderthal prin punturi.

Litera *a* indică arcada sprîncenelor și porțiunea mediană a osului fruntal; litera *b* – sutura coronală; litera *c* – vîrful suturei occipito-parietale, litera *d* – protuberanța occipitală:

Iacă dar aproape în aceeași regiune și-n același timp ființînd cot la cot două ginți tipice, una cu o frunte de filosof și cealaltă cu o figură eminamente bestială, deși nicidecum idioată...

Craniul de Engis poate fi privit ca foarte ostil ipotezei transformiste a lui Darwin, căci dacă în vecinătatea epocei terțiare ne întîmpină deja un cap de om atît de bine dezvoltat, apoi unde oare, în ce feli de strat geologic să căutăm noi presupusa tranzițiune cătră măimuță?

Acțiunea selecțiunii providențiale în creațiunea genului uman și a ginților celor superioare este aci mai palpabilă ca oriunde; dar nu mai puțin palpabilă e și sarcina individualității umane, care va rămînea în veci pe loc de nu va progresa prin propriul său liber arbitriu, oricît de bogat ar fi înzestrată potențialmente de către selecțiunea providențială.

De la craniul de Engis să facem un salt peste vro sută cincizeci de secoli.

Iaponia ne prezintă chiar astăzi spectacolul cel mai elocinte al energiei liberului arbitriu într-o ginte pe care o credeau toți osîndită la un perpetuu staționarism.

„Istoria iaponeză – zice d. Vivien de Saint-Martin – îmbrățișează un interval de 2.532 ani. Una și aceeași dinastie domnește acolo de la anul 660 înainte de Crist și pînă astăzi. Împăratul actual este una sută douăzeci și al doilea descendinte din familia suverană. În curs de 25 secoli Iaponia a conservat aceleași moravuri, și iată că acuma, după ce s-a

fost izolat cu desăvîrșire de orice contact cu străinii, această țară își uită deodată tradițiunile, schimbă din temelie modul său de a fi, se silește a-și altoi civilizațiunea europee și a lua un loc între națiuni".

Guvernul de la Yedo subvenționează în momentul de față 250 tineri în Anglia, 200 în America, 50 în Francia și 40 în Germania, unde acești 540 iaponezi se inițiază în toate științele și artile Europei[10].

Gradul de cultură la care reușiseră a se rădica de secoli iaponezii printr-o tendință izolată probează că merită și dînșii a fi considerați ca o ginte foarte superioară.

În timp de două milenii, pe cînd tot globul terestru îndura sute de revoluțiuni, Iaponia singură nu voia să iasă dintr-un antic statu-quo de cultură, și acuma subitamente ea uimește lumea prin cea mai puternică voință progresistă.

Să mai căutăm oare vreo probă mai vie despre compatibilitatea liberului arbitriu cu selecțiunea provindețială în sfera ginților de frunte, întocmai după cum o constatarăm, împreună cu Wallace, în privința întregei umanități?

Această compatibilitate e foarte importantă, căci ea înlăturează grava acuzațiune ce se aruncă de către unii la adresa doctrinei ginților cum că ar fi contrarie liberului arbitriu și prin urmare responsabilității morale a omului[11].

Nu; într-o ginte, ca și-n totalitatea umanității, selecțiunea providențială ajută pe om de a păși înainte, îl ajută foarte mult, îl ajută necontenit, îl ajută pretutindeni, însă nu-l silește să meargă.

D. Littré, analizînd opera d-lui Renan, observă:

„Dacă ginții inferioare ar fi apărut singure pe pămînt, nici rezultatele superioare ale civilizațiunii n-ar fi putut sa apară. Seria ar fi fost mai scurtă, deși ar oferi o înlănțuire analogă pentru porțiunea cea comună ginților inferioare și ginților superioare. Acestea din urmă s-au mișcat și au înaintat ca și celelalte, dar mai răpede și ajungînd la nește înălțimi la cari cele întîie n-ar fi știut să se urce prin propria lor inițiativă. O ginte procede ca și individul; și precum omul de cel mai vast geniu trebui să treacă mai întîi prin fazele debilității intelectuale a copilăriei, tot astfeli este imposibil de a susține că ginții superioare n-au avut și ele, ca și cele inferioare, o copilărie debilă, dar o copilărie care le-a condus pe dînsele la o maturitate comparativamente mai activă"[12].

Dacă d. Littré ar fi ieșit un moment din sarcasticul precept al lui August Comte că „divinitatea trebui poftită de a ne lăsa în pace de

acum înainte", d-sa ar fi dedus din propriile sale cuvinte noțiunea foarte *pozitivă* că acele mari ginți, fără cari erau peste putință rezultatele superioare ale civilizațiunii și de contactul cărora profită neamurile mai de jos, sînt produsul unei cauze lucrînd în prevederea acelor rezultate și acelui contact, al unei *selecțiuni providențiale.*

Iată cum înțelegem noi pe Wallace și pe d. Renan, combinînd ambele lor teorii, cari se verifică reciprocamente, și conciliindu-le pe amîndouă cu liberul arbitriu.

S-ar mai putea demonstra continuitatea selecțiunii providențiale în istorie prin unele popoare superioare față cu celelalte din aceeași ginte și prin unii oameni mari față cu ceilalți din același popor.

Nici o lege de evoluțiune materială nu va fi în stare să explice vreodată pe vechii atenieni sau pe un geniu ca Shakespeare[13].

Factorii climaterici, genealogici și sociali rădică cele mai de multe ori pe ici, colea cîte un colțușor al vălului; chiar atunci însă cînd ele aruncă o vie lumină asupra cestiunii ginților, popoarelor, oamenilor mari, totuși rămîne ceva în rezervă, un mic *reziduum* mai esențial decît toate, un sîmbure care nu se rezoalvă decît prin selecțiunea providențială.

Am adunat în studiul de față într-un mod cam rapsodic tot ce ni s-a părut mai propriu a da o idee despre originea civilizațiunii umane.

În lupta pentru existință, în teribilul *struggle for life* al lui Darwin, omul n-ar fi trecut peste nivelul măimuțelor dacă provedința nu-l înzestra cu lipsa părului pe corp și cu marele volum al cerebrului, fără a mai vorbi despre celelalte particularități antropologice mai puțin explicite.

O armă, un vestmînt, o lăcuință, fie cîteșitrele cît de grosolane, constituă primul pas de unde proced toate minunile civilizațiunii.

Progresul s-ar fi oprit însă pe o treaptă destul de inferioară, cît se cerea pentru stricta îndestulare a bunului trai material al omului, dacă tot divinitatea nu venea din cînd în cînd să acoarde unor ginți, unor popoare, unor oameni, privilegiul unei aptitudini providențiale, de unde apoi, după cum un singur geniu împinge înainte un popor întreg, tot astfeli un singur popor, o singură ginte împinge înainte umanitatea.

Această acțiune a provedinței, deși continuă, totuși nu impune umanității, ginții, poporului sau individului vreo direcțiune necesară, ci-i facilitează numai posibilitatea de a merge mai bine sau mai iute, posibilitatea de a ajunge mai sus sau mai departe, posibilitatea de a lupta cu succes contra naturei, o simplă posibilitate, rămînînd în res-

ponsabilitatea omului de a-și împlini misiunea sau a o neglege, a face mai mult sau mai puțin, a se rădica sau a cădea.

4
Cultura prin aclimatare

Am văzut că lipsa părului pe corp, o particularitate atît de indiferinte la prima vedere, a fost unul din principalii motori ai progresului uman.

Secundată de un cerebru plin de puternice facultăți latente, ea nu numai ne-a împins prin necesitatea de a ne acoperi la *haină* și la *casă*, dar încă ne-a mai înzestrat cu acea vastă sistemă de locomoțiune, pe care știința naturală o numește *aclimatare* și fără care nu s-ar fi putut răspîndi germenii de cultură, dobîndiți în nește punturi diverginți printr-o muncă izolată de către o seamă de ginți alese.

Învălindu-ne în blăne la nord, îmbrobodindu-ne în ușoare țesături la sud sau despuindu-ne sub tropice, durîndu-ne edificii de granit sau adăpostindu-ne în umbrare de frunză, variind pînă la nefinit regimul vestimentar și arhitectonic în măsura condițiunilor circumfuse, noi prosperăm pretutindeni pînă la polul înghețat, pe cînd biata măimuță, prototipul nostru anatomic, pere de ftizie nu mai departe decît în Paris sau în London.

Fără posibilitatea aclimatării, omenimea ar fi rămas pururea în fașă, căci mai niciodată civilizațiunea nu s-a datorit undeva unei singure națiuni și nici chiar unei singure ginți, ci în cele mai multe cazuri ea a trebuit să se nască printr-o facere de secoli peste secoli din succesiva frecare a mii de popoare.

Știința igienică ne arată, ce-i drept, că nu orișiunde și nu pentru toți aclimatarea e dopotrivă fructiferă; chiar acolo însă unde un popor se stinge după o clipă de imigrațiune, el totuși lasă o urmă, aruncă o sămînță, pune o peatră la imensa totalitate cronologică a culturei locale.

Pe lacul Starnberg lîngă München se înaltă astăzi un superb castel regesc, clădit pe o insulă numită a Trandafirilor.

Cine ar crede oare că această frumoasă operă a artei moderne este fia legitimă a unei epoce atît de obscure, atît de depărtate, încît ar fi puțin a zice că o desparte de noi un interval de zece milenii?

Ei bine, geologia constată că însăși insula, fără care castelul nu putea să existe, a fost artificialmente formată de către un trib de sălbateci tocmai în etatea de peatră[1].

În curs de o sută de secoli, cine ne va spune cîte neamuri eterogene au călcat pe acest meșteșugit petec de pămînt, necunoscîndu-se unele cu altele, dar concurgînd toate mai mult sau mai puțin la viitoarea splendoare a rozelor din actuala florărie a maiestății-sale bavareze!

Nicăiri însă acțiunea aclimatării nu se manifestă mai pipăit ca în originea diverselor alfabete.

Fără a trece peste teritoriul român, noi o vom demonstra printr-un abecedar dacic, întrebuințat de către străbunii noștri pînă pe la 1500 și absolutamente neștiut pînă acum în paleografie.

Acest prețios alfabet ne arată pe latini moștenind în Carpați o civilizațiune pe care dacii o căpătaseră împrumut de la semiți, astfeli că Roma și Sidonul, Adriatica și Marea Roșie, fruntea lui Iafet și fruntea lui Sem, se ciocnesc prin două curente opuse pe țărmii Danubiului.

5
Un alfabet mongoloid în Dacia

Mai întîi de a aprofunda modul de a scri al dacilor, sîntem datori o clipă de atențiune unui alt alfabet, peste ale cărui urme tot pe pămîntul nostru a dat la 1863 d. Cezar Bolliac în districtul Prahova, găsind săpate cîte un semn sau două pe petrele și cărămizele unei ruine de lîngă satul Slon.

Venerabilul arheolog promise în 1871 a explica unele din acele lespezi prin „vechile caractere elene sau arhaice, precum le numește Eckel, și prin cele celtiberiane mai ales"[1]; pînă astăzi însă d-sa n-a făcut-o, și nu credem că o va face vreodată, căci va fi observat negreșit mai în urmă lipsa de vro asemănare serioasă între cei trei termeni de comparațiune: nici cu caracterele elene arhaice, nici cu cele zise celtiberiane, alfabetul de la Slon nu se prea potrivește.

D. Bolliac a reprodus peste tot într-un tabel litografic 58 bucăți, anume 28 petre și 30 cărămide, dintre cari însă petrele nr. 6, 7, 7-bis, 8 și 8-bis prezintă același semn; de asemenea petrele nr. 4, 5, 5-bis, 24 și cărămida nr. 2; idem petrele nr. 1-bis, 3, 10, 23 și cărămida nr. 26, de cari puțin diferă petrele nr. 9 și 10, precum și cărămidele nr. 5, 6 și 8; peatra nr. 16 și cărămidele nr. 21-22 sînt iarăși identice; apoi petrele nr. 13 și 14, cărămidele nr. 9, 10 etc., așa că totalitatea semnelor distinctive, cari să nu se poată confunda unele în altele și să ofere un caracter grafic probabil, se reduce în ultima expresiune la vro cincisprezeci.

Întemeindu-ne pe acest fond destul de sărăcăcios, noi surprindem din capul locului o mare asemănare între fragmentele lapidare ale d-lui

Bolliac și neşte bucăţi de cositor descoperite în Rusia sud-vestică la Drohiczyn în fluviul Bug, asupra cărora ne-a făcut atenţi d. A. Odobescu.

Iată:

Semnul de pe pietrele nr. 4, 5, 5-bis, 24 și cărămida nr. 2 este același cu semnul de pe cositorul nr. 13, publicat împreună cu alte nouăsprezeci de către comitele Tyszkiewicz[2]:

Semnul de pe cărămida nr. 3 se regăsește întocmai pe cositoarele nr. 2 și 7, precum și semnul de pe petrele nr. 13-14 și cărămidele nr. 23, 24, 25 ne întîmpină pe cositoarele nr. 8, 18 și 14:

 și

Semnul de pe cărămida nr. 12 se vede și pe cositorul nr. 11:

Semnul de pe cărămida nr. 18 se află și pe cositorul nr. 20:

Semnul de pe cărămida nr. 20 nu se deosebește de semnul de pe cositoarele nr. 6, 7, 8 și 10:

Semnul de pe cărămida nr. 15 este ca și acela de pe cositorul nr. 9:

Mai pe scurt, sînt șase caractere evidamente identice.

Dar această intimă înrudire cu cositoarele comitelui Tyszkiewicz aruncă oare vreo rază asupra alfabetului de la Slon?

Comisiunea arheologică din Vilna, considerînd că Drohiczynul fusese în evul mediu capitala poporului iatvingilor, le atribuie lor cele găsite în rîul Bug.

Despre iatvingi se știe că au fost o ramură litvană, după cum ne-o spune celebrul analist polon din secolul XV: „Iaczwingorum natio, cum Pruthenica et Lithuanica lingua habens magna ex parte similitudinem et intelligentiam"[3].

Dar ce au a face iatvingii sau chiar în genere litvanii cu *Slonul* din Prahova?

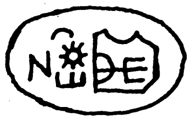
Numele acestei localități ne aduce aminte un pasagiu tot din Dlugosz, unde sînt puși alături cu iatvingii, ca o altă creangă a neamului

litvan, așa-zișii *sloneni*: „Iacuingos, *Slonenses*, ceterique Pruthenici tractus barbaros”[4].

Slonim este pînă astăzi unul din orașele cele mai istorice ale Litvaniei[5].

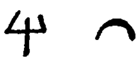
Între *Slonul* din Prahova și *Slonimul* din Litvania, între petrele și cărămizele d-lui Bolliac și cositoarele comitelui Tyszkiewicz, să fie oare numai o relațiune de azard?

Tot în Rusia sud-vestică, acolo undo litvanii au domnit pînă pe la jumătatea secolului XV, în Podolia lîngă tîrgușorul Daszow, s-a dezmormîntat dintr-o movilă următoarea petricică:

 [6]

Afară de N, toate celelalte semne din această cvasiinscripțiune se găsesc pe fragmentele d-lui Bolliac, și anume:

Monograma cea încadrată se compune din semnul de pe cărămida nr. 3, în coada căruia s-a intercalat semnul pe peatra nr. 14:

Steluța figurează pe cărămida nr. 15.

Luna – pe cărămida nr. 25.

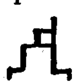
Semnul pe cărămidele nr. 9 și 10.

S-ar părea dar arheologicește admisibil că zidarii de la Slon în Prahova au trebuit să fie de aceeași origine cu meșterii de la Drohiczyn sau de la Daszow.

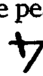
O împrejurare ne împedică totuși a risca o afirmațiune.

Unele semne de pe petrele și cărămizele d-lui Bolliac sînt parcă fotografiate după alfabetul mongolic.

Semnul de pe peatra nr. 12 reprezintă la mongoli sonul *o*:

Semnul de pe peatra nr. 2 este mongolicul *m*:

Semnul de pe peatra nr. 16 sau de pe cărămizele nr. 13, 21 și 22 e mongolicul *dj*:

Semnul de pe petrele nr. 1-bis, 3, 9, 10, 11, 23 etc. este mongolicul *k*:

Semnul de pe peatra nr. 18 este mongolicul *a*:

Semnul de pe cărămida nr. 25 este mongolicul *r*:

Semnul de pe cărămida nr. 27 este mongolicul *i*:

Semnele de pe cărămida nr. 13, dacă ar fi scrise unul dasupra altuia, oricare mongol le-ar putea citi *sd*:

În fine, semnul nu diferă întru nemic de mongolicul *t* sau *d*[7].

Peste tot 9 coincidințe!

Astfeli, asemănarea ruinei de la Slon cu monumentele de pe teritoriul litvan e mai mică decum este asemănarea-i cu alfabetul mongolic.

Cum să ne explicăm această enigmă?

Prin ce feli de migrațiuni etnice sau măcar culturale?

Nu cumva zidăria de la Slon, ca și cositoarele de la Drohiczyn sau petricica de la Daszow, vor fi nu tocmai litvane și nici chiar vechi, ci ar proveni din vro invaziune turanică din evul mediu, de la pecenegi, de la cumani sau de la mongolii lui Batu-han, cari toți au fost coprins în adevăr spațiul dintre Bug și Olt?

Semnele , , , etc., deși străine alfabetului mongolic de astăzi, au putut totuși să existe oarecînd ca variante.

Precizarea alfabetului d-lui Bolliac se îngreuiază foarte mult, între celelalte, prin însăși aceea că o simplă întoarcere a petrei sau cărămidei schimbă natura literei, astfeli că un A, bunăoară, poate fi așezat arbitrarmente în patru feliuri: A, V, > și <.

Mai pe scurt, d. Bolliac a dat peste urmele unui alfabet barbar în regiunea Prahovei, despre care însă cel mult se poate zice că-i o grafică *mongoloidă*.

El este instructiv ca încă un martur despre nenumăratele straturi de culture cîte s-au succes pe teritoriul Daciei, dar în orice caz nu e dacic.

Să trecem la ceva cu mult mai pozitiv.

6
Alfabetul dacic al lui Dekeneu

Simon Kézai este autorul unei cronice maghiare dedicate regelui Ladislav III, carele domnise între 1272-1290.

Biblioteca Imperială din Viena posedă un exemplar din secolul XV, după care s-a și făcut edițiunea lui Endlicher.

Niciodată și de către nimeni autenticitatea acestei cronice n-a fost supusă bănuielei și nici că putea să fie, deoarăce pe la 1340, abia cu vro jumătate secol în urma autorului, noi o găsim deja prescurtată în limba germană de Enric de Muglein[1].

Într-un loc Kézai zice:

„Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in piano Pannonie, sed *cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti* l i t t e r i s   i p s o r u m *(Blackorum) uti perhibentur*".

Adecă:

„Săcuii sînt resturile hunilor. Aflînd despre rentoarcerea ungurilor în Panonia, ei le-au ieșit înainte la hotarele Galiției și dempreună cu dînșii au cucerit Panonia, din care au și căpătat o parte, nu însă pe șes, ci la munte *învecinați si amestecați cu vlahii, de unde se vede că au și adoptat literele vlahice*"[2].

Înainte de a trage vreo consecință din aceste „litere vlahice", pe cari de la romani le-au fost împrumutat săcuii, vom menționa în treacăt un document transilvan din aceeași epocă[3], publicat la 1842 cu un facsimile de către academicul maghiar Jerney, și anume decretul unui general tătăràsc din 1242, cînd urdiile orientale au fost coprins Ardealul, poruncind sașilor a nu refuza în tranzacțiuni moneta mongolică din partea săcuilor și românilor: „ex dictis *Zycly et Blachy*".

Ambele aceste numi, „Zycly et Blachy", sînt scrise aci alături și mai-mai cu aceeași ortografie ca și-n Kézai, a cărui operă e posterioară diplomei numai cu vro trei decenii.

Așadară un cronicar maghiar ne spune, sînt acum șase secoli, că românii posedau atunci un alfabet propriu al lor, „litterae Blackorum", care nu era nici lătinesc, căci lătinește scria însuși Kézai, nici slavon, grec sau german, de vreme ce pe „sclavi, greci, teutonici"[4] Kézai nu-i confunda niciodată cu românii.

Cu trei secoli mai în urmă, vestitul analist Turotz a cunoscut de asemenea alfabetul în cestiune, dar lui nu-i mai venea la socoteală a recunoaște cu sinceritatea lui Kézai că ungurii au putut să-nvețe ceva de la români, ci preferă mai bine să crează că sînt nește antice litere scitice, aduse de către huni din Asia, mai adăugînd cu emfază că niciodată săcuii nu s-au amestecat cu nemini[3].

În același timp el ne comunică o particularitate foarte instructivă, și anume că acele litere nu se scriau pe pergamenă sau pe hîrtie, ci se încrestau pe bețe.

Despre acest uz Turotz vorbește ca contimpurean, fiind prin urmare o perfectă fîntînă istorică; despre originea însă a alfabetului, mai contimpurean cu două sute de ani este Kézai, carele ne spune limpede că săcuii se amestecaseră în munți cu românii, „Blackis commixti", împrumutînd prin vecinătate literele române, „litteras ipsorum".

Mîndria hunică a lui Turotz cată să se-nchine aci denaintea unei mărturii atît de categorice.

Apoi să se observe că Kézai era nu numai din secolul XIII, dar încă originar din Biharia, o provincie curat românească la coasta Transilvaniei, astfeli că pe români și pe săcui nemini nu-i cunoștea mai de aproape.

Dar acele „litterae Blackorum" unde oare să mai fie astăzi?

Cum să fi fost ele?

Iacă o cestiune către care se aplică pe deplin principiul duplicatelor în procedura juridică; dacă la români a perit din întîmplare acel alfabet, cată să consultăm exemplarul încredințat săcuilor, și pe dată ce se va găsi un „Alphabetum Siculorum", care să nu fie elen, gotic, cirilic, arab sau vreun altul cunoscut, poate fi cineva sicur, cu textul cel necontroversabil al lui Kézai în mînă, cum că a scos la lumină abecedarul cel vechi al românilor.

Ei bine, un asemenea alfabet există.

Între manuscriptele in-quarto ale răposatului Trausch, depuse actualmente la Biblioteca Evangelică din Brașov, în *Diplomatarium Transilvanico-Siculicum ab anno 1251-1807*, este intercalat un alt ma-

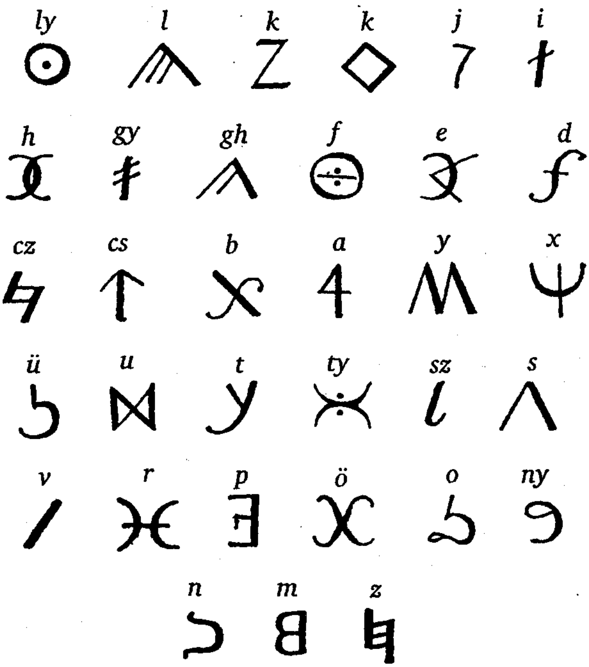
nuscript tot in-quarto, scris la 1702 de către preutul Stefan Lakatos sub titlul de: *Siculia accuratius quam hactenus delineata.*

Autorul acestei scrieri, rămase pînă acum inedită, aparține periodului dintre 1650-1720.

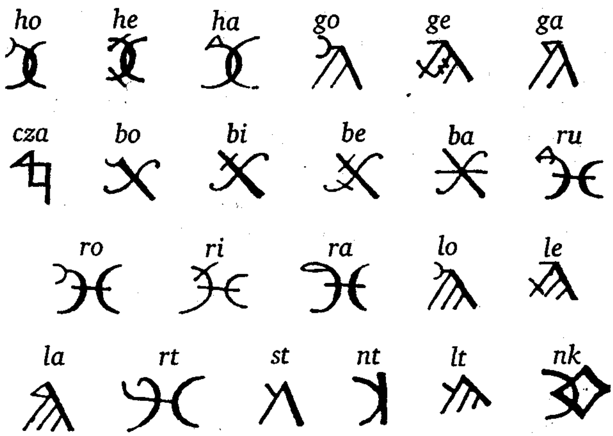
El a fost suprem arhidiacon al districtelor săcuiești Csik, Gyergyó și Kászon[6], adecă pus în pozițiune de a cunoaște mai bine ca oricine toate amănuntele din traiul compatrioților săi.

Lakatos ne spune că pe la 1700 săcuii mai întrebuințau încă un alfabet propriu al lor, și-l reproduce în următorul mod:

ALPHABETUM SICULORUM

Afară de acestea, Lakatos mai aduce următoarele monograme din cîte două sonuri:

Avem dară peste tot 56 semne: 33 simple și 23 compuse.

Înainte de a merge mai departe, să limpezim valoarea unora din aceste litere, a căror transcripțiune maghiară de către Lakatos nu se potrivește cu fonetica română.

Ungurescul *y* este al nostru *i*.

Ungurescul *ly* este al nostru *lĭ*, muiat actualmente, dar carele mai există în România danubiană în secolul XV, cînd în crisoave ne întîmpină încă *ureclĭa* în loc de *urechea*[7].

Ungurescul *ny* este al nostru *ni*, de asemenea despărut din limbă, afară de unele părți ale Temeșianei și de regiunea Hațegului, unde se mai zice *cunĭu* (cuneus) în loc de *cui*[8].

Ungurescul *ty* este al nostru *kĭ*, bunăoară în vorba *chiar*, pe care maghiarul n-o poate scri decît *tyár*.

E ceva mai anevoie a decide despre valoarea semnului pe care Lakatos îl transcrie ungurește prin *gy*, ceea ce se citește *dĭ*.

Sonul *dĭ* n-a existat niciodată în limba română, sau cel puțin nu se poate aduce nici un exemplu unde să nu fi trecut în *z* dintr-o epocă imemorială.

Noi posedem însă un mijloc documental de a găsi echivalința românească a maghiarului *gy*, deoarăce:

1. În diploma latină a lui Vladislav Basarab din 1369, orașul *Argeș* se transcrie prin *Argyas*[9];

2. În tractatul comercial din 1433 între domnul moldovenesc Ilie și între sașii din Sibiu, orașul *Agiud* se scrie *Egyd*[10].

Ungurescul *gy* este dar al nostru *gi*, adecă џ.

Sonul pe care Lakatos îl transcrie prin *gh* însemnează nu vreo aspirațiune, ci pur și simplu pe durul *g*, căci în monogramă cu vocalele *o* sau *a* acest semn produce pe *go* și *ga*.

Ungurescul *cz* este al nostru *tz* sau *ț*.

Ungurescul *cs* este al nostru *ci*.

Ungurescul *sz* este al nostru *s*.

Ungurescul *s* este al nostru *ș*.

Ungurescul *ü* este al nostru *ĭu*.

E mai puțin ușor a zice că ce feli de son reprezintă litera transcrisă ungurește prin *ö*.

Lumina se capătă însă din forma acestui semn, combinat evidamente din doi *o*: , adecă reprezintînd pe al nostru *oa*, pe care românii îl scriau uneori și cu literele cirilice prin duplul *o*: ω[11].

În fine, mai rămîne semnul transcris prin *j*.

În întregul alfabet lipsind vreo literă anume pentru sonul *j* al francezilor, ungurește *zs*, urmează dară că tocmai pe acesta îi reprezintă Lakatos prin *j*.

Dintre monograme, avem de lămurit numai pe cea transcrisă ungurește prin *st*, ceea ce se citește *șt*.

Iacă dară „litterae Blackorum", pe cari cu mult înainte de anul 1250, după cum ne-o spune Kézai, săcuii le-au fost împrumutat de la străbunii noștri în cursul unei îndelungate vecinătăți în creierii Carpaților.

Pe la 1700, uzul lor se mai conserva în Săcuime întocmai ca în secolul XV, adecă tot prin încrestăture pe bețe, încît Lakatos repetă pînă și expresiunea lui Turotz: „non papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio dicarum instar".

Ne oprim o clipă asupra scrierii *pe bețe*.

Ea nu este deloc hunică, după cum pretindea Turotz.

În limba germană alfabetul se cheamă pînă astăzi *Buchstaben*, de la *Buche* – fag și *Stab* – băț, adecă „bețe de fag".

Același înțeles are slavonește *bukwa* sau *bukowa*, adecă „de fag".

Celții numeau alfabetul *coel-bren*, adecă „lemnul-memoriei"[12].

În antica baladă boemă despre „judecata Libușei" se menționează legile scrise *pe scîndure*: „desky pravdodatne"[13].

Scandinavii posedau de asemenea „literas ligno insculptas"[14].

Liber la romanii cei vechi, înainte de a deveni carte, era scoarța de lemn pe care se încrestau literele.

Toate acestea se refer la o adevărată scriere alfabetică, iar nu la nește rudimente cifrice, după cum sînt *răboașele* sau *răvașele* la mocanii noștri, sau după cum au fost la tătarii din evul mediu bețișoarele numite *khe-mu*[16].

Vecinii noștri slavi și germani, scandinavii, celții și străbunii romani, fără a mai vorbi despre indiani sau egipteni, scriau dară și ei oarecînd pe bețe, pe scoarțe, mai corect pe scînduri, după cum califică foarte bine acest feli de material grafic un comentator bizantin din secolul XII[16].

O asemenea *xylographie* nu-i împedeca însă de a recurge din cînd în cînd la metal sau la peatră, și tocmai aceste solide excepțiuni au putut să străbată pînă-n zilele noastre, pe cînd fragedul lemn a perit cu grămadă prin foc sau prin putregai.

Nu desperăm dară nici noi de a descoperi cu timpul dacă nu pergamene, cel puțin lespezi sau monumente metalice cu „litterae Blackorum".

Ele ne vor destăinui, între celelalte, două prețioase litere pe cari săcuii nu puteau să le fi luat de la români, căci nu aveau vreo trebuință fonetică de ele: *ă* și *î*, sonurile cele mai caracteristice ale vocalismului nostru național.

Docamdată s-au putut afla scris cu aceste litere numai cîte ceva săcuiesc, după cum vom vedea mai la vale.

Pînă atunci să dezbatem două cestiuni:

1. În ce epocă încetat-au a se întrebuința aceste caractere de către părinții noștri?

2. De la cine anume fostu-le-au luat românii?

În Biblioteca Evangelică din Brașov, nr. 26, *b*, în manuscriptul lui Eder întitulat *Exercitationes diplomaticae*, Hermannstadt, 1802, in-4, se găsește actul scris în București la 1492, prin care domnul muntenesc famosul Vlad Țepeș înștiințează pe sași despre o apropiată invaziune a turcilor în Transilvania.

Se începe așa:

„Vlad dei gratia Woywoda partium Transalpinarum.

Circumspecti amici et vicini nobis honorandi. Dabimus scire, quod Thwrchi deponerent patientiam cum Domino Rege. Cesar dedisset Woywodatum de Zendere uno familiari, qui vocatur Alibek, altero autem, qui nominatur Markovich, dedisset Waywodatum de Bodon, et nunc sunt cum bellis maximis, sed nescimus, ad quas partes volunt

transire. Nos timemus, ut ad Hattzak aut ad Transilvaniam non debeant transire. Pro eo etc."

Aceste cîteva rînduri ajung spre a ne încredința că gramaticul princiar era un neaoș român, prea puțin dedat cu lătineasca, astfeli că latine sînt numai cuvintele, pe cînd toată frazeologia e curat română.

Românește, bunăoară, cuvîntul *oaste* sau *oști* însemna armată și război totdodată[17].

Scriba lui Țepeș, crezînd că tot așa trebui să fie în orice limbă, nu se sfiește a pune „cum *bellis* maximis", în loc de „maximo cum exercitu".

Verbul „a căta" însemnînd la noi nu numai *quaero* sau *intendo,* ci încă și *debeo,* de pildă în „cată să mă duc", *debeo ire,* scriba lui Țepeș confundă și lătinește ambele semnificațiuni, băgînd pe *debeo* în loc de *intendo*: „Nos timemus, ut ad Hattzak aut ad Transilvaniam non *debeant* transire".

Nu mai subliniem în aceeași frază pe *ut,* pe *ad,* pe *nos,* pe *non,* puse toate literalmente după sintaxa română.

Originalul documentului de mai sus se păstrează la Sibiu în Arhivul Național sub nr. 516, unde poate să-l controleze orișicine.

Copiindu-l, Eder fusese surprins de forma literei *C* în cuvîntul „Cesar", o formă atît de ciudată, atît de fără păreche în paleografia latină din evul mediu, încît eruditul colecționist nu s-a putut stăpîni de a nu observa într-o notă: „Singularis est forma elementi *C* in voce Cesar".

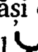
Ei bine, care este acea extraordinară formă?

esar.

Noi am văzut în alfabetul lui Lakatos că sonul românesc *gi* este reprezintat prin semnul:

În actul din 1492 verba esar se citește dar *Gesar,* confundîndu-se *ce* și *ge,* întocmai ca în „sprînceană" pentru „sprîngeană"[18].

Cum că această confuziune între *ce* și *ge* trebuia să fi fost foarte pronunțată la străbunii noștri, dovadă este însăși originea semnului grafic (gi), pe care ei l-au format din cirilicul (ci) de pe manuscriptele slavice cele mai vechi, profitînd de posibilitatea de a întrebuința pentru propriul-zis *ci* o formă tot cirilică mai modernă a aceleiași litere:

ч

În documentele române din secolul XV, de exemplu în crisovul domnului moldovenesc Petru din 1453[19], codița lui ч în numele propriu „Giamăru" este încă foarte lungă, anume ч.

În limba albaneză, atît de înrudită cu a noastră prin elementul comun tracic[20], sonurile *ci* și *gi* se confundă de asemenea, de unde derivă și acolo o confuziune grafică corespundinte, astfeli că *ci* se scrie ʃ, iar *gi* – ℊ, abia diferind unul de altul.

În cuvîntul „ǂesar" scriba lui Țepeș n-a făcut decît a pune din iuțeală în locul literei latine *C* pe acea românească ǂ, pe care necunoscînd-o Eder, carele cunoștea de minune paleografia latină medievală, avea negreșit tot dreptul să se mire.

Într-o diplomă cu litere cirilice cu greu se putea comite un atare *quiproquo*, căci limba și scrierea slavică erau de secoli răspîndite în toată România danubiană, pe cînd lătinește, din contra, scriindu-se numai prin excepțiune în cîte un act internațional, gramaticul simțea o firească tentațiune de a-și da în petec.

Ceva analog se observă actualmente mai ales în Germania, unde rareori neamțul într-o scrisoare cu caractere latine nu vîră cîte-o literă gotică, după cum și la noi puțini sînt în stare pînă astăzi de a scri cu ortografia latină fără a lăsa să se strecoare cîte o *slovă*.

Dificultatea de a uita cu totul o grafică națională e atît de mare, încît în Anglia bunăoară, unde s-au fost întrebuințat întîi caracterele runice, deși s-a întrodus apoi scrierea latină așa-numită anglo-saxonă, totuși litera *th* a rămas cea veche fără nici o schimbare, supraviețuind astfeli ca un martur izolat al unei culture anterioare.

Pe la 1400 polonii, măcar că scriau de mult cu caractere latine, dar mai rețineau încă din grafica primitivă cirilică, ca o unică rămășiță mai persistinte, pe *iusul* menit a exprime vocalele *a* și *e* nazalizate[21].

O singură literă la anglo-saxoni, o singură literă la poloni, nu mai mult decît una peste tot, atesta perduta existință a unui întreg alfabet național!

Semnul ǂ în documentul din 1492 este dar mai elocinte decît o întreagă disertațiune pentru a proba că pînă pe la 1500, cel puțin în Muntenia, românii nu uitaseră anticul alfabet, pe care cu mai multe veacuri înainte l-au fost împrumutat săcuilor.

Ce-i drept, nu s-a descoperit pînă acum nici un act românesc cu „litterae Blackorum"; dar tot astfeli nu s-a găsit nici un zapis săcuiesc, deși e cert ca săcuii s-au servit cu ele pînă pe la 1700.

Ca grafică oficială, dînșii aveau pe cea latină și noi pe cea slavică, alfabetul național fiind rezervat tranzacțiunilor particulare, de o importanță secundară sau de tot casnică, din cari însă nu ne-a rămas cu desăvîrșire nemic pînă la 1500.

Avem pînă aci două cifre: 1492, datul crisovului lui Țepeș, și 1250–1300, intervalul activității lui Kézai.

Mai sus de acesta din urmă nu ne putem urca prin documente sau cronice, dar ni se oferă o altă cale tot atît de pozitivă în starea actuală a științei: paleografia comparată.

Prin cele mai multe elemente ale sale constitutive, „alphabetum Siculorum" al lui Lakatos, adecă „litterae Blackorum" ale lui Kézai, se perd în anticitatea cea mai profundă.

Iată cîteva probe irezistibile:

I. ⊙

Acest semn, exprimînd pe *li* vocalizat, este ierogliful soarelui, care reprezinta în vechea grafică egipteană sonurile identificate *ra* și *la*.

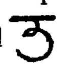
II. 4

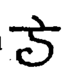
Acest *a* este fără nici o modificare *a* de pe cele mai vechi inscripțiuni elene, precum și fenicianul *a* de pe lespezile maltane.

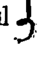
4 și .

III.

Acest *iu* numai prin lipsa liniei suplementare diferă de:

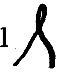
1. Sanscritul (u);

2. Bengalicul sau (u).

Aceeași lipsă a liniei suplementare ne întîmpină în albanezul (iu).

IV. Λ

Acest ș ne apare:

1. Ornamentat fără duplicare în albanezul (ș);

2. Duplicat în umbricul (s);

3. Duplicat și întors pe coastă în himiariticul (ș);

4. Duplicat și întors pe cap în protoebraicul (ș).

V.

Acest *k* e din punt în punt cursivul samaritan *k*, deosebindu-se numai printr-o codiță de cel mai vechi fenician (k).

E remarcabil că ieroglificul *k*, din care s-a născut cel fenician, oferă aceeași formă fără codiță, ceea ce probează că aceasta din urmă e numai suplementară.

VI.

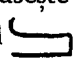
Acest *g* este:

1. Fenicianul (g);

2. Albanezul (g) întors din .

VII.

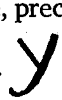
Acest *n* își găsește frați gemeni în:

1. Fenicianul (n);

2. Ebraicul (n).

VIII.

Acest *s* corespunde elenicului *s* de pe cele mai vechi monumente dorice, precum și fenicianului *z*.

IX.

Acest *t* este:

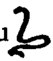
1. Fenicianul (t);

2. Protoelenicul (t);

3. Mai cu seamă umbricul (t).

Originea tuturor acestora este ieroglificul (t).

X.

Acest *o* e zendicul sau (o).

XI.

Acest *m* este himiariticul (m).

XII.

Acest *f* e cel mai vechi elenic (f).

XIII.

Acest semn, care reprezintă sonul *ci*, adecă *t* +*ș*, diferă numai prin pozițiune de protoelenicul , carele reprezinta sonul *ks* din *k* +*ș*[22].

Știindu-se că la ariani *t* corespunde adesea lui *k*, ca în πέντε = litv. *penki*, lat. *quinque*, τε = lat. *que*, τέσσαρες = lat. *quatuor*, τις = sanscr. *kis* etc., urmează că nu numai graficește, dar și filologicește al nostru (ci) este identic cu doricul (ks).

XIV.

Acest *z* prezintă o importanță fără comparațiune și mai mare. El reproduce întocmai pe fenicianul *h*.

Această ecuațiune grafică (h) = (z) implică o ecuațiune fonetică analogă între *h* și *z*.

Tranzițiunea din *h* în *z* este proprie în familia indo-europee mai cu seamă limbei zendice, în care sanscritul *h* nu se conservă niciodată, ci trece mai totdauna în *z*, precum:

sanscr.	*áhis* (șarpe)	=	zend.	*azis*
–	*ahám* (eu)	=	–	*azĕm*
–	*hásta* (mînă)	=	–	*zasta*
–	sahasra (mia)	=	–	*hazanhra*
–	*djihvâ* (limbă)	=	–	*hizvo*
–	*hi* (căci)	=	–	*zi*
–	*vrĭhánt* (mare)	=	–	*bĕrĕzant* etc.

Chiar sanscritul *g* devine *z* în *gâus* (pămînt) = *zâo*[23].

Limba armeană, pe care Erodot o numără anume între cele tracice[24], oferă aceeași particularitate, bunăoară:

sanscr.	*áhis* (șarpe)	=	arm.	*ôds*
–	*himá* (zăpadă)	=	–	*dsiun*
–	*hayás* (cal)	=	–	*dsi*
–	*máhas* (mare)	=	–	*medz*
–	*sahasra* (mia)	=	–	*hazar*
–	*lih* (ling)	=	–	*lizêl*
–	*bahu* (mult)	=	–	*pazoĭm* etc.[25]

Limba slavică repetă pînă la un punt același fenomen, precum:

sanscr.	*áhis* (șarpe)	=	slav.	**anz*
–	*himá* (zăpadă)	=	–	*zima*
–	*hváyâmi* (chem)	=	–	*zvu*
–	*ahám* (ou)	=	–	*az* etc.

Numele șarpelui în diverse limbe indo-europee poate să dea o idee sintetică despre acelea ce schimbă pe *h* în *z* și altele cari resping această tranzițiune.

Iacă:

sanscr.	zend.	arm.	slav.	litv.	latin.	grec.	germ.
áhis	*azis*	*ôds*	*anz*	*angis*	*anguis*	ἔχις	*unke*

Cum că dacii nu numai schimbau pe *g* și *h* în *z* ca zenzii, armenii și slavii, ci chiar confundau simultanamente aceste sonuri, după cum românii de exemplu amestecă pe *g* cu *b*, *h* cu *f* sau *k* cu *p* în *bine* = *ghine*, *fire* = *hire* sau *picior* = *kicior*, dovadă este numele unui oraș dacic, carele pe *Tabla Peutingeriană* se cheamă *Germihera*, iar în Ptolemeu Ζερμίζιργα[26], adecă: *Germi* = *Zermi* și *hera* = *zirga*.

În limba tracică, în care vorbeau și dacii, vinul se numea *zâla*[27], ceea ce este punctualmente sanscritul *hâla*, vin, grecește χάλις[28].

Din tracicul *zâla* a rămas pînă astăzi în limba albaneză cuvîntul *zalia*, nebunie, amețeală[29], carele corespunde întocmai sanscritului *hâlâhali* și elenicului χαλι în χαλίφρων, χάλιμος, χαλίμη etc.

Celebrul medic Galien, carele trăia în secolul lui Traian, ne spune că-n limba tracică săcara se cheamă *brîza*.

Deja Pictet observă că acest termen reproduce exactamente pe sanscritul *vrîhi*, de la rădăcina *vrĭh*, a crește[30].

Hâla = *zâla*, *vrîhi* = *brîza* și *Germihera* = *Zermizirga*, probează trecerea lui *h* în *z* în limba dacică.

Astfeli se explică de ce la daci fenicianul *h* a trebuit să devină *z*.

O asemenea tranzițiune grafică era posibilă numai la traci, la zenzi, la armeni, la slavi.

La greci, la latini, la celți, la germani, nicidecum.

Ne oprim aci, mărginindu-ne a constata ceea ce sare în ochi prin evidință.

Lăsăm cu totul la o parte orice supozițiune azardoasă sau orice monument ecuivoc, precum sînt, bunăoară, inscripțiunile liciane sau idolii obodritici de la Prilwitz.

Istoria, ca și fizica, devine știință numai cu prețul de a suprime cu desăvîrșire elementul subiectiv al imaginațiunii[31].

Din 33 litere, avem 14 de acelea pe cari nu le putea cunoaște nici un inventator din evul mediu, și-n parte chiar nici un erudit modern pînă la ultimele descoperiri epigrafice, precum sînt caracterele cele mai vechi elene, feniciane, himiaritice, zende, umbrice etc.; ba de ar și fi cunoscut ca prin minune pe unele din ele, totuși pînă la epoca lui Burnouf, Bopp, Schleicher, Benfey, Curtius etc. era peste putință de a preface pe *h* [] în *z* [], sau pînă la epoca lui Champollion a ghici valoarea fonetică a ieroglifului ⊙

Cărunta vechime a unui asemenea alfabet e palpabilă nu numai prin extremul arhaism al formelor, dar pînă și prin modul de întrebuințare, despre care noi într-adins ne-am reținut de a vorbi pînă acuma.

Lakatos ne spune că se scria de la dreapta spre stînga.

Chiar însă de nu ne-o spunea, lesne s-ar fi putut recunoaște din însăși legătura monogramelor, în cari noi vedem regularmente pus înainte sonul pronunțat în urmă.

Și nu numai din legătura monogramelor, ci pînă și din ordinea de așezare a literelor.

Nu există nici un alfabet, vechi sau nou, în fruntea căruia să se afle semnul grafic al sonului *lĭ*, precum am văzut mai sus în „litterae Blackorum".

Această anomalie este însă numai aparinte.

Alfabetul întreg e scris de Lakatos în trei linii așa:

lĭ--l--k--k--j--i--ch--gĭ--g--f--e--d--ț--ci--b--a

ĭ--x--ĭu--u--t--kĭ--s--ș--v--r--p--oa--o--nĭ--n--m--z

Citind de la dreapta spre stînga, după cum trebui să se urmeze într-o sistemă retrogradă, noi avem:

a--b--cĭ--ț--d--e--f--g--gĭ--ch--i--j--k--k--l--lĭ--m

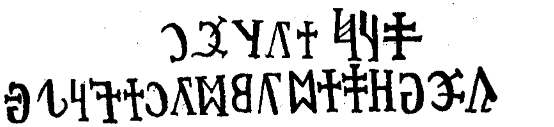
n--nĭ--o--oa--p--r--v--ș--s--kĭ--t--u--ĭu--x--ĭ--z

Nu este în fond mai nici o deosebire de ordinea celorlalte alfabete ariane sau semitice.

Sacramentalul *alef* al fenicianilor figurează și aci în capul mesei.

Cea mai vie lumină nu numai despre modul de a scri, dar și asupra configurațiunii literelor, aruncă următoarea inscripțiune lapidară în limba maghiară, descoperită nu de mult în Transilvania de către d. Blasiu Orban în biserica săcuiască unitară de la Enlaka în regiunea Odorheiului.

Iacă-o:

Aceasta se transcrie cu ortografia ungurească așa:

n--e--t--s--i--z--a--gy

e--k--a--cs--i--a--n--s--u--m--s--u--i--gy--r--o--e--g

Citind de la dreapta spre stînga și de la rîndul de jos spre cel sus, întocmai ca în grafica semitică, aceasta sună:

Georgius Musnai csak egy az Isten.

Adecă:

„Georgiu Musnai, numai unul e Dumnezeu".

O deviză stereotipă a confesiunii unitare, la care aparținea autorul legendei.

În aceeași biserică de la Enlaka se află o inscripțiune latină care lămurește profesiunea și epoca acestui Georgiu Musnai:

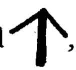
„Hocce templum per man. noxius inmanium Tartarorum Anno 1661 in cineres reductum, beneficio et pio erga Deum zeio incolar. Jenlakiens, et Martonosien. in honorem uni veri Dei lacunare tectum *arte pictoria insignit A. 1668 Georgius Muznai*, pastore existente Johanne Arkosi".

Unicul monument epigrafic cu „litterae Blackorum", conservat ca prin miracol pînă-n zilele noastre, se datorește dar unui zugrav săcui de pe la 1668.

Configurațiunea generală a literelor în această inscripțiune nu diferă de alfabetul lui Lakatos, oferind numai unele variațiuni secundare, dintre cari sînt interesante următoarele două:

1. Sonul *e* expres de două ori ca în Lakatos și o dată printr-o formă redusă ;

2. (t) pierde rotunzimea codiței: , devenind și mai aproape de cel ieroglific;

Numai (ci) se abate cu totul de la tipul , astfeli că ambele figure trebui considerate ca două semne deosebite pentru a exprime unul și același son, după cum am văzut și-n Lakatos două semne deosebite pentru sonul *k*:

Totalitatea alfabetului coprinde dară nu 33, ci 34 litere simple, afară de monograme.

D. Orbán are deplină dreptate cînd numește inscripțiunea lui Musnai un ilustru și nepretuit tezaur național: „nevezetes és megbecsülhetlen nemzeti kincs e felirat”[32].

În adevăr, nu poate fi nemic mai puternic ca o demonstrațiune epigrafică.

În lipsa unei asemeni, însăși posibilitatea existinței vreunui alfabet separat la săcui a fost generalmente bănuită.

Deja în secolul trecut ungurul Desericzky reprodusese o epistolă scrisă pe o scîndură cu aceste litere, găsită în Transilvania în satul Szent-Miklós tot din regiunea Odorheiului și care se descifrează:

„Vuni mast tögy-fo; s a van eo pinizurt, ecs az eo
    it erdöbe: ma böt
Ianos, s böte Kovacs. Csinal-ti, ma böas mastu,
    avagy mastu csinaltas”.

Aceasta se transcrie în limba maghiară modernă așa:

„Vané most tölgy-fa? ’s ha van jo pénzért, és a’jóitt erdöhoz? ma vett Janos, ’s vette Kováts, tsinálj-te, ma vehess mástúl, avagy mástúl tsinaltass”.

Adecă:

„Este oare acum lemn de stejar? Și dacă este cu preț bun, și bun aice la pădure? Astăzi a cumpărat Ianoș și a cumpărat Covaci. Vezi tu, astăzi să poți cumpăra de la cineva, sau fă să cumpere altul”[33].

După forma cea arhaică a limbei și a ortografiei, *vuni* pentru *vané*, *fo* pentru *fa*, *pinizurt* pentru *pénzért*, *böt* pentru *vött* etc., această naivă epistolă despre o cumpărătoare de lemne cată să fie cel puțin din secolul XV.

Cu toate astea nemini nu-i putea da nici o importanță, căci afară de Desericzky n-a văzut nemini însuși originalul, după cum nu s-au văzut de către nemini nici inscripțiunile cele săcuiești pe cari se zice că le-ar fi adunat de prin Transilvania renumitul colecționist maghiar Cornides[34].

Un dubiu foarte legitim domnea asupra cestiunii.

În deșert protesta în favoarea alfabetului renumitul filolog maghiar Gyarmathi[35].

Pînă și iezuitul Timon, carele nu era tocmai dintre cei mai scrupuloși pe tărîmul critic, tot ce se povestea despre literele săcuiești i se părea a fi o fantasmagorie[36].

Inscripțiunea murală de la Enlaka, accesibilă pentru oricine voiește s-o vază, pune capăt acestui scepticism de pînă mai dăunăzi și d. Orbán nu exagerează întru nemic vorbind cu entuziasm despre extrema importanță a descoperirii sale.

D-sa cade însă în păcatul bătrînului Turotz cînd presupune paternitatea hunilor în nește litere curat semito-ariane, în cari nu există, fie în formă, fie în modul de a scri, absolutamente nici un ingredient nord-asiatic.

Chiar dintre unguri, deja Bel constatase semitismul unor caractere[37], iar celebrul Pray era mai dispus a le atribui germanilor decît hunilor[38].

Să se noteze că textul lui Kézai, în care se arată trecerea acestor litere de la români la săcui, a fost necunoscut lui Bel și Pray.

Un alfabet hunic, dacă a existat vreodată, trebuia să semene mai curînd cu caracterele descoperite de d. Bolliac în ruina de la Slon, unde se observă în realitate numeroase elemente turanice, și cată să se fi scris numai doară în linie perpendiculară după tipicul mongolic, iar nu de la dreapta spre stînga după mecanismul graficei semitice și-n parte chiar a celei ariane, căci tot așa se scria în limba zendică și-n acea etruscă, fără a mai vorbi despre semiretrogradul βὀυστροφηδόν al grecilor.

Vechii egipteni scriau de asemenea nu numai cu ieroglife, dar și în grafica ieratică și demotică.

Chiar goții, probabilmente însă numai ramura gepidică, care ocupase într-un timp o porțiune occidentală a Transilvaniei, scriau în același mod.

Pe sfinxul descoperit în 1847 la Turda se citește:

NAOLRAFEREIΘISAMIAMI.

Citindu-se de la dreapta spre stînga, avem: *ima ima si thi ere farloan*, ceea ce se transcrie foarte lesne în limba germană modernă prin: „ihm, ihm sei die Ehre verliehen", adecă: „lui fie-i dată mărirea"[39], cea mai potrivită legendă pe figura unei divinități pagane.

Vom mai adăuga că și vechile rune slavice se scriau tot de la dreapta spre stînga[40].

Într-un cuvînt, nemic turanic și totul ariano-semitic, ar fi de ajuns numai atîta pentru a înlătura radicalmente orice ipoteză hunică, chiar dacă Simon Kézai, scriind între anii 1250-1300, nu ne spunea că săcuii împrumutaseră aceste caractere anume de la români, și chiar dacă diploma lui Țepeș din 1492 nu ne-ar atesta uzul lor în Muntenia pînă pe la 1500.

Cum că alfabetul este dacic, o probează:

1. Moștenirea lui de cătră români, adecă daco-latini, product direct al amestecului dacilor cu elementul italic;

2. Lipsa de orice medieval sau chiar din ultima fază a anticității, astfeli că ar fi absurd a bănui că străbunii noștri vor fi luat de undeva asemeni caractere în cursul evului mediu;

3. Formațiunea semnului pe bazea unei fonetice eminamente tracice, care nu se aseamănă în astă privință decît numai cu acea zendică, armeană și slavică, pe cînd însuși alfabetul nefiind nici zendic, nici armean, nici slavic, urmează *eo ipso* că trebui să fie dacic.

Coincidința acestor trei punturi constituă o perfectă certitudine, care se verifică printr-o serie de întrebări antitetice:

1. Dacă alfabetul nu e dacic, atunci de la care alt popor arian sau semitic, nicidecum turanic, pututu-l-au căpăta românii fără a se mișca din Dacia?

2. Dacă alfabetul nu e dacic, și noi știm în același timp că el nu este medieval, ci oferă nește indici foarte vechi, atunci cine oare într-o epocă antică l-a putut transmite românilor pe teritoriul Daciei?

3. Dacă alfabetul nu e dacic, și totuși cată să ni-l fi dat exclusivamente vreo ginte prefăcînd pe *h* în *z*, după cum sînt zenzii, armenii și

slavii, iar caracterele grafice vechi și nouă ale acestor trei neamuri sînt cu totul altfeli, fiind bine cunoscute în paleografie, atunci unde oare să-i putem găsi paternitatea afară de gintea tracică, din care făceau parte dacii și la care în adevăr *h* se schimba în *z* și chiar se alternau ambele sonuri?

Desfidem pe oricine de a ieși din aceste dileme.

O dată demonstrat dacismul caracterelor, să urmărim pe însuși părintele acestui alfabet, luînd drept călăuze două fîntîne istorice dintre cele mai ponderoase: pe Strabone și pe Dione Crisostom.

Cel întîi sub August, cellalt sub Traian, ambii ne spun că civilizațiunea dacilor se datorea unui Dekeneu cu vro sută de ani înainte de Crist.

„Acest fărmecător – zice Strabone – învățase în Egipt nește semne, προσημασίας, prin cari pretindea a cunoaște vointa divină"[41].

Aducîndu-ne aminte că *semnele sacre* la egipteni erau ieroglifele, că pînă astăzi în India alfabetul sanscrit se cheamă *dêvanâgari*, adecă dumnezeiesc, și că la vechii germani termenul *rûna* se aplica dopotrivă la scriere și la farmec, cuvintele lui Strabone devin foarte clare.

Ele indică introducerea în Dacia de către Dekeneu a unor caractere grafice din Egipt.

La evrei un singur și același cuvînt avea înțelesul de „semn de la Dumnezeu" și „literă"[42].

Chiar în zilele noastre, un sălbatec din tribul american Kickapoos, inventînd pentru compatrioții săi un alfabet, a fost considerat de către dînșii ca fărmecător, iar literele sale se întrebuințau la rugăciuni „pentru a cunoaște vointa divină", întocmai ca semnele cele egiptene ale lui Dekeneu[43].

Dione Crisostom confirmă acest mod de a înțelege pe Strabone.

Importanta-i monografie despre daci a ajuns pînă la noi abia în cîteva fragmente.

În secolul VI a cunoscut-o încă și o citează gotul Iornande, desfigurînd însă toate după obicei din dorință de a germaniza cu orice preț vechile neamuri tracice de la Dunăre.

Într-un importantisim pasagiu, Dione Crisostom zice că Dekeneu a inițiat pe daci în diversele ramuri ale filosofiei, i-a înzestrat cu o literatură, le-a dat legi s c r i s e: „leges *conscriptas*"[44].

Pînă atunci ei nu aveau toate acestea.

Alăturînd pe Dione Crisostom cu Strabone, adecă semnele egiptene ale celui întîi cu scriptura cea filosofică a celuilalt, și punîndu-i apoi pe amîndoi față-n față cu alfabetul de mai sus, e cu anevoie a nu recunoaște operă lui Dekeneu.

Trebui adaus numai că reformatorul Daciei n-a transplantat la Dunăre un alfabet pur egiptean, ci pe lîngă unele ieroglife a mai grupat o seamă de caractere feniciane, elene, zendice și altele; dar și acestea de asemenea, după cum a dovedit astăzi știința paleografică, derivă mai toate direct sau indirect din cele trei sisteme grafice ale Egiptului[45].

Fenicianii mai cu seamă erau pe țărmii Nilului ca la dînșii acasă, „Sémites à demi égyptisés", precum îi numește foarte bine d. de Rougemont[46].

S-ar putea pune însă o cestiune.

Unele litere, precum am văzut mai sus, indicînd într-o stare de admirabilă conservațiune, ca și cînd ar fi copiate astăzi după inscripțiunile cele mai arhaice, tocmai perioadele primordiale din istoria alfabetelor semitice și ariane, cum de au putut ele a se cristaliza atît de bine în curs de două mii de ani?

„O mare dezvoltare relativă a culturii literare – zice d. Lenormant – și prin consecință o mare dezvoltare relativă a uzului de a scri, este principala și decisiva cauză a rapidității cu care se modifică și se schimbă mai mult sau mai puțin figurele literelor în alfabetul unui popor. Semnele grafice sufăr în realitate ca un feli de roadere prin purtare, pe cînd ele se păstrează din contra dacă sînt rar întrebuințate. La un popor literat, care scrie mult și unde maioritatea știe carte, variațiunile paleografice sînt dese și grăbesc deformațiunea literelor, fie prin complicațiuni și împodobiri cînd e vorba de caligrafie, unde se cere mai pesus de toate eleganța, fie prin simplificațiuni și prescurtări cînd e vorba de cursivă, a căriia prima condițiune este răpeziciunea. Poporul care scrie pe cît se poate mai puțin, rămînînd în astă privință într-o cvasi-barbarie, este acela ce conservă mai mult timp și mai neatinse formele primitive ale literelor"[47].

D. Lenormand observă mai departe că uzul cernelei sau al orișicării alte materii licuide concurge la corupțiunea unui alfabet, pe cînd gravarea caracterelor pe o materie dură este de o natură conservatrice, fiindcă se scrie cu greu.

Dacă dar literele dacice au putut să supraviețuiască cu atîta puritate la români și apoi la săcui, cauza este că:

1. Se scria foarte puțin;
2. Caracterele trebuiau încrestate.

Oricum să fie, acest alfabet, din care noi am explicat aci abia o mică parte, căci n-am voit a deschide vreo portiță controversei, cată să-și ia

locul nu numai în paleografia universală, ci mai cu seamă în istoria universală a culturei.

Nici unul din istoricii români, deși cei mai mulți sînt tocmai de peste Carpați, n-a visat măcar că săcuii posedă un antic alfabet împrumutat în evul mediu de la români, necum să-și mai fi dat osteneala de a-l găsi, de a-l studia paleograficește și de a-l confrunta cu revelațiunile lui Strabone și Dione Crisostom despre modalitatea nașterii literaturei la daci; dintre istorici străini, pe de altă parte, ilustrul Šafařik observase prețiosul text al lui Kézai cu „Zaculi litteris Blackorum uti perhibentur", dar, necunoscînd deloc literele în cestiune, credea că săcuii vor fi luat de la români anume slovele cirilice, și se mira el singur cum de nu se mai aflâ nici o urmă cirilico-săcuiască[48].

7
Diferința între originea unei națiuni și originea culturei naționale

Analiza alfabetului dacic, devenit românesc și în fine săcuiesc, după ce aparținuse fragmentat la cîte și mai cîte popoare de feli de feli de vițe, a fost pentru noi o simplă întroducere la studiul reacțiunii omului contra naturei pe teritoriul Daciei, căci tot atît de pestriță ca și gruparea acelor litere, tot atît de eterogenă este pe țărmii Istrului originea vestmintelor, originea armelor și originea lăcuințelor, de unde precede întreaga civilizațiune.

D. Baronzi, adunînd cîteva materialuri pentru istoria limbei române, înșiră la un loc următoarele numiri de îmbrăcăminte țărănească:

„*Androc* sau *vîlnic*. – *Fotă*. – *Ie*. – *Maramă*. – *Brîu*. – *Zăvelcă*. – *Zăvelcuță*. – *Salbă*. – *Pandlicele*. – *Țopi*. – *Fluturași*. – *Paftale*. – *Percele*. – *Cămașă de borangic*. – *Broboadă*. – *Șirețele*. – *Cojoc*. – *Opinci*. – *Căciulă*. – *Scurteică*. – *Zeghe*. – *Colțișori*. – *Călțuni*. – *Veriguțe*. – *Broschiță* sau *altiță*. – *Zăbun*. – *Strămătură*. – *Cipcă*. – *Tichie*. – *Libadea*. – *Țol*. – *Plocat*. – *Velință*. – *Pătură*. – *Straie*. – *Aleasă*. – *Papuci*. – *Mărgele*. – *Glugă*. – *Ițari*. – *Iminei*. – *Pantofi*. – *Ștergar*. – *Rochie*. – *Cioareci*. – *Poturi*. – *Cepchen*. – *Fustă*. – *Curele*. – *Brîne*. – *Nojițe*. – *Sarică*. – *Ipingea*. – *Fermenea*. – *Conduri*. – *Conci*. – *Testemel*. – *Strîmțari*. – *Bete*. – *Chimir*. – *Conteș*. – *Cercelуș*. – *Tivilichie*. – *Găitane*. – *Fundă*. – *Fășioare*. – *Falbalale*. – *Tulpănaș*. – *Pănsătură*. – *Scorțari*. – etc."[1]

Registrul e departe de a fi măcar pe jumătate complet, și totuși dacă ar supraviețui numai acești termini, perind dodată totalitatea limbei, astfeli că filologia să fie silită a se pronunța exclusivamente după

cele șaptezeci cuvinte de mai sus, dintre cari nici zece nu sînt latine, oare ca ce feli de idee s-ar putea face în privința naționalității române?

Același fenomen ne întîmpină în numile lăcuințelor: *bordei, colibă, hrubă, odaie, sobă, stînă, oraș, tîrg* etc., din cari cele mai multe sînt cu totul străine originii noastre naționale, arătînd însă istoricului succesivele straturi de culture, impuse teritoriului dintre Carpați și Dunăre prin complexul trecutului său cronologic și al pozițiunii sale geografice.

Tot așa în nomenclatura armelor: *pușcă, sabie, flintă, ghioagă, măciucă, buzdugan, suliță* etc.

În vinele românilor nu curge probabilmente nici o picătură de sînge egiptean, și totuși străbunii noștri au scris oarecînd cu ieroglife; de asemenea poate să se întîmple în limba română un termen vestimentar, militar sau arhitectonic de pe la capetele lumii, fără ca această singură considerațiune, dacă nu sînt și altele mai decisive, să implice între noi și cine mai știe cine vreun grad de încuscrire; în orice caz însă atari împrumuturi de vorbe indică împrumuturi corelative de idei sau de lucruri, confirmînd din nou că lupta omului contra condițiunilor fizice este atît de anevoie, încît pe fiecare punt al globului pămîntesc trebui să colaboreze miriade de ani umanitatea întreagă.

Madritul cu largele sale strade și cu cele 42 de piețe este el opera spaniolilor?

Sub această măreață capitală a Castiliei, dintr-un tărîm geologic mai vechi decît petrificațiunile de elefant și de rinocer găsite pe dasupra-i, s-au dezmormîntat topoare necioplite de silex și de cuarțit[2].

Iacă unde se urcă adevăratul leagăn al Madritului!

În Marsilia la 1864, dintr-o adîncime de 4 metri și jumătate, s-a scos de sub case resturile unei arhaice corăbii făcute din cedru, care trebuia să fi venit aci numai doară din regiunea Libanului[3].

Iată cui se datorește portul cu 1.200 de vase, de care atît de mîndră e actuala Francie!

Civilizațiunea umană, chiar în starea-i cea mai rudimentară, căci nemic nu poate fi mai simplu ca o vizuină, o bîtă sau o cîrpă, este deja produsul unei labori imense, la succesul cării au concurs aproape toate gințiile, moștenindu-se *in cognito* una pe alta.

8
Țundra și zeghea

Numele cel mai preistoric al vestmîntului derivă de la o radicală *tan*, a tinde.

De acolo avem:
1. Sanscritul *tantra*, haină;
2. Persianul *tanah*, stofă;
3. Oseticul *tuna*, idem;
4. Celticul *tona* sau *tonach*, vestmînt;
5. Latinul *tunica*[1].

Deși la germani și la slavi acest derivat al radicalei *tan* se pare a nu avea reprezintanți, totuși simultanitatea lui la inzi și la celți probează că este mai vechi decît separațiunea trunchiului arian în diverse ramure asiatice și europeane, întîmplată cel puțin cu 4.000 ani înainte de Crist.

Cercetările ulterioare demonstră însă că *tan* în înțeles de vestmînt a existat nu cu patru, ci cu zece mii de ani înainte, adecă în acea ultra-primordială epocă în care străbunii arianilor și ai chinezilor erau încă un singur neam.

În adevăr, d. Gustav Schlegel constată în limba chineză radicala *tan* în simț de a tinde, de unde și acolo provine *tan* – haină, mai ales o îmbrăcăminte de tot ordinară, „a garment without lining, a sheet", care termen în pronunciațiunea vulgară ia forma de *tșin*, dar se scrie totdauna cu caracterul *tan* însoțit de cheia vestmîntului[2].

Extrema anticitate a acestui cuvînt este prin urmare mai pe sus de orice îndoială.

Trecînd în Europa, *tan* – vestmînt a scăzut pretutindeni din *a* la *u*: *tona*, *tonach*, *tuna*, *tunica*, urmînd cunoscutei legi filologice de greutatea relativă a vocalelor, astfeli că sanscritul *tantra*, dacă s-ar fi conservat și el întreg în vreo limbă europee, trebuia să devină *tontra* sau *tuntra*.

Această formă *tan* + *tra* se distinge prin sufixul *tra*, carele caracteriză anume lucrurile „servind la un uz".

Așa de exemplu: *nêtra*, ochi, de la *nî* – a conduce, adecă servind la conducere: *çrôtra*, ureche, de la *çru* – a auzi, adecă servind la auzire; *gâtra*, mădular, de la *gâ* – a merge, adecă servind la mergere; *vâstra*, îmbrăcăminte, de la *vas* – a îmbrăca, adecă servind la îmbrăcare; *çastra*, săgeată, de la *ças* – a ucide, adecă servind la ucidere; *pâtra*, vas, de la *pâ* – a bea, adecă servind la băut; *amatra* – cofă, de la *am* – a se duce, adecă servind la dus etc.[3]

Tantra însemnează literalmente o haină destul de spațioasă pentru a se întinde pe corp, un feli de manta „servind la tindere"[4].

În limbele europee sufixul *tra* a devenit cele mai de multe ori *dra*.

Așa bunăoară ideea de vîslă, adecă „servind a despica", de la radicala *ar*, capătă în diverse dialecte ariane următoarele formațiuni:

sanscr.	anglo-sax.	scandin.	vechi-germ.	litv.	celt.
ari-tra	*re-dhra*	*rô-dhr*	*rue-dar*	*ru-delis*	*rho-dol*

În acest mod forma europee cea mai legitimă din sanscritul *tantra*, scăzut la *tuntra* prin ușurarea cea regulată a vocalei radicale, este *tundra*.

În deșert vom căuta un asemenea nume al vestmîntului la greci, latini, germani, celți, litvani, slavi.

El se găsește numai la români, și încă nu la toți, ci exclusivamente la locuitorii din munți, cei mai credincioși păzitori ai datinelor străbune, cari pînă astăzi se îmbracă cu *țundra*.

În zona cîmpeană a României și chiar în podgorie „țundra" nu există.

Nemic nu poate fi mai sanscrit ca acest termen, și fiindcă nouă nu ni l-au împrumutat celelalte popoare ariane ale Europei, deoarăce la dînsele el nu posede sufixul *tra*, este învederat că românii l-au moștenit d-a dreptul de la daci, cari la rîndul lor îl aduseseră sau îl primiseră din sudul Asiei.

Singura modificațiune curat românească este sibilarea lui *t* în *ț*.

Ceea ce s-a întîmplat cu alfabetul dacic, a pățit-o și *țundra*.

De la noi în cursul evului mediu au luat-o săcuii, prefăcînd-o în *tzondra* sau *czundra*, deși ceilalți unguri nu cunosc deloc această vorbă atît de ariană, întrebuințînd în locu-i cuvîntul *szür*[5].

Bulgarii și serbii n-au putut s-o ia de la români, învecinîndu-se cu noi numai din partea cîmpiei, unde *țundra* nu se aude.

O țundră ceva mai lungă se zice românește *zeghe*.

Lexiconul Budan scrie această zicere *zeche*, explicind-o prin: „țundră, suman, ein grober Bauernrock, Bauernkittel", și derivînd-o din latinul: *sagum*[6].

Finalurile *ghe* și *che* presupun la români totdauna pe un primitiv *tŭl*, *gŭl* sau *cŭl*, precum în *ure-che* din *aŭricula*, *păre-che* din *paricŭlum*, *jun-ghiu* din *jugŭlum*, *un-ghe* din *ungŭla*, *ve-chiu* din *vetŭlus*, *mu-che* din *mutŭlum* etc.

Astfeli *zechea* sau *zeghea* corespunde perfectamente latinului *sagulum* = *saghea*, căci formațiunea finalurilor *ghe* sau *che* exclude în fonologia română orice altă proveninṭă.

Dintr-o sorginte nelatină, de la celți bunăoară sau de la greci, am fi căpătat *zegă* sau *zecă*, după cum din δισάκιον am făcut *desagă*, niciodată însă n-am fi format *zeghe* sau *zeche*, cari implică pe *gŭlum*, *tŭlum* sau *cŭlum*.

În adevăr, legionarii lui Traian nu puteau să nu transplanteze în Dacia haina lor eminamente cea mai militară.

Tit Liviu laudă pe Deciu că purta *sagulum* ca un simplu ostaș roman: „sagulo gregali amictus"[7].

„Ad saga ire", a îmbrăca *sagulum*, însemna latinește a merge la război[8].

E dară necontestabil că părinții noștri au moștenit *zeghea* anume de la romani; este însă tot atît de sicur, pe de altă parte, că acest vestmînt, deși ni s-a transmis nouă pe calea latinității, nu e totuși cît de puțin de o origine romană.

Strabone zice că Italia primea τῶν σάγων αφθονίας din Galia[9].

Isidor e și mai explicit: „*sagum* – zice el – este un cuvînt celtic însemnînd un feli de haină militară pe care romanii au adoptat-o în urma expedițiunilor galice, găsind-o între lucrurile cele prădate"[10].

În diversele dialecte celtice zeghea se află pînă astăzi sub formele de *sae, se, segan, segiad, sai,* vestmînt, tunică[11].

Fie imediat de la gali, fie prin intermediul Romei, același termen a ajuns la italiani: *saja,* la francezi: *saie,* la spanioli și portugezi: *sayo,* la grecii vechi: σαγός, la grecii moderni: σαγιά sau σαὶα etc.[12]

De la acești din urmă l-au primit în zilele noastre bulgarii: *saghia*[13].

De la italiani deja în secolul XVI el a trecut prin modă la poloni sub forma de *sajan* sau *sagaj*[14].

Așadară românii au pe *zeghea* de la latini, latinii o au de la celți, celții însă au căpătat-o din Asia, de la radicala ariană *sag,* a acoperi, de unde provin de asemenea sanscritul *sagĭgîâ* – vestmînt, elenicul σάγη – armură și σάγμα – mantă, persianul *sâz* etc.[15]

De la români directamente, ca și pe *țundra,* au primit-o în evul mediu săcuii: *zege,* fără s-o treacă la ceilalți unguri[16].

Afară de săcui, românii tot în veacul de mijloc au mai dat pe *zeghea* cumanilor, sub forma de *zaga* și cu accepțiunea de peptar de pele[17].

Dintre toate popoarele ariane, celții pătrunseseră cei întîi în Europa, încît au fost în stare să străbată pînă la extremul occidinte; tracii, dintre cari dacii formau o simplă fracțiune, au venit din contra cei mai din urmă, astfeli că abia au putut apuca colțușorul sud-ostic al continentului, toate celelalte regiuni fiind ocupate.

Celții duc zeghea din India la Oceanul Atlantic; cu mai mulți secoli încoace dacii tot de acolo duc țundra la Marea Neagră; latinii iau de la celți zeghea și o strămută în Dacia, unde însă trebui să primească de la

daci țundra, transmițînd apoi ambele noii naționalități daco-latine; de unde iarăși după mai multe veacuri le iau pe amîndouă săcuii, pogorîți de peste Urali, absolutamente străini ginții ariane și pe cari totuși astăzi, neam fino-turc, îi apără de frig și de ploaie indo-celtica zeghe și indo-dacica țundră.

Față cu asemenea fenomene, pas' de mai scrie istoria reacțiunii omului contra naturei pe malul Dîmboviței fără a fi silit vrînd-nevrînd să alergi de la Bankok la Edimburgh și de la Peking la Gibraltar!...

9
Epoca de bronz și fenicianii

De cîțiva ani arheologii se arată mai dispuși ca oricînd a explica prin migrațiuni feniciane unul din perioadele cele mai interesante în istoria civilizațiunii europee: epoca așa-numită de bronz.

Noi sîntem departe de a admite ca valabile toate argumentele școalei profesorului Nilsson[1].

Unele sînt mai pe jos de critică.

A căuta de exemplu pe feniciani oriunde se găsește vreo peatră despre care să fi povestit cineva că poartă întipărită urma de picior a lui Ercule, între celelalte o fabuloasă stîncă de lîngă Nistru din zilele lui Erodot[2], pretinzînd că asemeni tradițiuni ar fi eminamente semitice, este a nu ști că pe malurile rîului Bahia în Brazilia se arată urma de picior a Sîntului Toma, la Samoa în Polinezia se vede urma de picior a divinității sălbatece Tiitii, la Tlanepantla în Mexic se venerează urma de picior a lui Quetzalcoatl, și pe aiuri alte urme de picior analoage pe unde în vecii vecilor n-a rămas o urmă de picior fenician[3].

Este și mai neiertat unei autorități de talia lui Movers, ca și cînd ar voi să glumească, a reduce la o singură radicală semitică *tur* o grămadă de numi proprii cu totul eterogene: *Tyras, Thrax, Durostolum, Agathyrsi, Indathyrsis, Driziparus, Doriscus, Turuntus, Deris* etc., etc., etc.[4]

Și totuși prezința elementului fenician în Europa din anticitatea cea mai imemorială se demonstră prin mai multe probe atît de solide, încît nu le pot compromite prin reaua societate nici chiar aceste fantastice ipoteze puse alături cu dînsele.

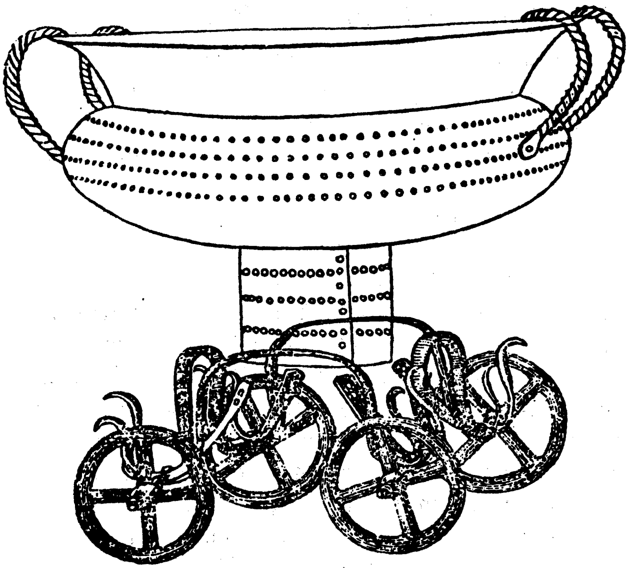
O împrejurare mai cu seamă ni se pare a oferi o necontestabilă greutate și privește foarte de aproape pe România.

Sînta Scriptură ne spune că evreul Salomon, cu vreo mie de ani înainte de Crist, însărcinase pe fenicianul Hiram a turna din metal vase

sacre pentru măreţul templu al Ierusalimului; între celelalte, zece basinuri pe cîte patru roate, descrise în „Prima carte a Regilor" şi a cărora ciudată formă nu se poate asemăna cu nici o unealtă religioasă de ale popoarelor ariane sau turanice.

Ei bine, pînă acum trei asemeni basinuri s-au dezgropat din pămînt în Europa, două la nord în Mecklemburg şi-n Danemarca, un al treilea tocmai la noi, pe teritoriul dacic, în Transilvania[5].

Iacă forma acestor preţioase basinuri:

Este un lucru semitic şi mai ales fenician din epoca cea mai depărtată.

Apare dară cu o evidinţă arheologică pipăită cu degetul, nu ieşită dintr-o pură teorie, cum că cu vreo zecime de secoli înainte de creştinism fenicianii nu numai pătrunseseră deja în Carpaţi, dar aduseseră cu dînşii pînă şi atributele cele mai caracteristice ale unui cult exclusivamente semitic.

Cităm această singură probă, fiind dintre cele mai decisive.

Fabricaţiunea admirabilelor arme de bronz, cari se scot dintr-un tărîm preistoric aproape în toate regiunile Europei, se atribuie generalmente fenicianilor.

Unul din motivele ce se invoacă în favoarea acestei paternități este extraordinara micime a mînerelor de la săbii, fiind știut din antropologie că mînele ariane sînt mai mari ca cele semitice.

Argumentul nu e destul de norocos, după cum a observat-o deja d. Lubbock, deoarăce inzii au și ei o mînă foarte mică, care nu diferă de a evreului sau a arabului[6].

O demonstrațiune cu mult mai puternică se poate dobîndi prin filologie.

10
Genealogia filologică a suliței de bronz

Fenicianii numeau lancea: *romcha.*

Cuvîntul s-a conservat în toate dialectele semitice fără excepțiune: ebraic, siriac, arabic, pînă și-n cel etiopic, sub formele de *roĩmach, romchu, ramahhe, rumcho* etc., pretutindeni ca suliță: „lancea hasta"[1].

Radicala este *ramah,* a străluci.

Prin obicinuita permutare a sonurilor licuide, ca în *ruci* = λευκός, *rici* = λείπω etc., grecii din fenicianul *romcha* au făcut *loncha*: λόγχη, păstrînd fără nici o modificare același înțeles de suliță.

În limba sanscrită elenicul λόγχη nu are nici o tulpină, căci etimologia de la *lak* – a ajunge, de unde *lankâ* – creangă, pe care o propune Pictet, nu numai se depărtează prin semnificațiune, dar nu corespunde nici foneticește, deoarăce grecul κ presupune pe sanscritul *gh* sau *h*[2].

λόγχη = *loncha* derivă d-a dreptul din fenicianul *romcha,* cu care coincidă exactamente în fond și-n formă.

Tot direct de la fenicianі provine numele latin al suliței: *rumex,* adecă *rumicus,* în loc de *rumichus, k* latin exprimînd pe *k* aspirat și din limba sanscrită: *ikh* = *ico, khaul* = *claudo* etc.

În grecul *loncha* și latinul *rumex* nu există în aparință nici măcar două litere comune, și totuși ambele cuvinte s-au născut cu certitudinea filologică cea mai perfectă din aceeași vorbă feniciană: *romcha* = *loncha* și *romcha* = *rumex.*

A treia ginte căriia fenicianii i-au transmis pe *romcha* au fost tracii.

În limba acestora o suliță lungă și o spadă lungă se chemau *romfă.*

Tit Liviu, descriind o bătălie între romani și macedoneni, zice:

„Pe traci îi împedecau și *romfele* lor, cari sînt peste măsură lungi, mai încurcîndu-se pretutindeni de crengele arborilor"[3].

„*Romfa* – zice Aulu Geliu – este un feli de suliță tracică"[4].

„*Romfa* – ne mai spune Esichiu – este o armă tracică, o sabie sau o lance mare”[5].

Tot aceea repetă Eustatiu[6].

„Romfa”, ρομφαια, *rumpia, rhomphaea*, a provenit la traci din fenicianul „romcha” prin trecerea lui *h* în *f*, întocmai ca în vorbele române *rufă* din *ruha*, *puf* din *puch*, *marfă* din *marha*, *praf* din *prach* etc.; o tranzițiune fonetică care cată să fi existat și-n limba tracică, după cum o vedem în adevăr pînă astăzi nu numai la noi, dar și la albanezi, unde se zice *baftë* și *bahti* (=noroc), *līef* și *līeh* (=latru), *ndif* și *ndih* (= ajut), *șof* și *șoh* etc.

În fine, iarăși d-a dreptul de la feniciani au primit pe *romcha* celții, în dialectul cimric al cărora lancea se numește *rhôn*[7].

În acest mod pe întregul litoral marin de la gurele Dunării, pînă la Oceanul Atlantic o imediată influință feniciană întrodusese de mii de ani numele semitic al suliței metalice, „strălucitoare”, iar prin urmare și prima fabricațiune a acestei arme: la greci *romcha* = *loncha*, la romani *romcha* = *rumex*, la traci *romcha* = *romfa* și la celți *romcha* = = *rhôn*.

Afară de *rhôn*, primit directamente de la feniciani, celții au mai luat mai tîrziu de la eleni, probabilmente prin intermediul industrioasei colonii foceane de la Marsilia, același termin elenizat λόγχη, modificîndu-l în *lang*.

Grecescului κ corespunde regularmente la celți *g*, ca în χεῖμα = = *geamh* sau ἀγχω = *angu*.

În dialectul celto-irlandez sulița se cheamă și astăzi *lang*.

Romanii, deși aveau deja chiar de la feniciani pe *rumex*, totuși au mai împrumutat de la celți pe *lang*, după cum ne-o spune Diodor de Sicilia[8], dîndu-i forma de *lancea*, pe care o pronunțau *lankea*[9].

De la romani, și-n parte poate imediat de la celți, ea a trecut apoi la toate popoarele moderne: italienește *lancia*, spaniolește și portugezește *lanza*, provențalește *lansa*, franțuzește *lance*, nemțește *Lanze*, neogrecește λάντζα, polonește *lança*, ungurește *lancsa* etc.[10]

Pe această cale au căpătat-o și românii.

Metropolitul Dositeu cîntă sînt acum tocmai doi secoli:

„Că iată păgînii încordară arce,
Pun săgeți în tulbă, se grijesc de *lance*...”[11]

sau:

„Că li-i tăioasă limba ca spata,
Cu venin iute li-i arcul gata,
Fără de veste cu *lancea* plină
Vor să săgete cei fără vină..."[12]

Călătorind în timpii mai noi din apus spre răsărit, după ce pătrunsese mai întîi în vechime din răsărit la apus, *lancea* nu s-a mulțumit cu Europa, ci a trecut încă în Asia la perși și la inzi sub forma de *lungĭ* – suliță, o vorbă absolutamente necunoscută în anticele monumente sanscrite și zendice.

Afară de *lancea*, Roma mai împrumutase tot de la celți pe *rhôn*, prefăcîndu-l în *runa*, iar de la traci pe *romfa*, schimbînd-o în *rumpia*; doi termini pe cari tot în înțeles de suliță le întrebuințează deja bătrînul Eniu cu două sute de ani înainte de Crist[13].

Tracii au dat nu numai romanilor pe *rumpia*, dar și germanilor pe *framea*.

Tacit zice: „Germanii întrebuințează sulițe numite în limba lor *framee*"[14].

Ca și *romfa* la traci, *framea* germană însemna lance și o lungă sabie totdodată: „framea, gladius ex utraque parte acutus, idem est et spata et romphea"[15].

Romfa =*frama* se caracteriză prin transpozițiunea lui *f* și trecerea lui *o* în *a*.

Întocmai ca și-n celticul *lang* din λόγχη, *o* din *romfa* a devenit la germani *a* sub influința lui *m*, nazalele avînd propensiunea de a sui vocala căriia succed; bunăoară sașii din Transilvania au făcut *hann*, primar, din vechiul german *hunda, chunna, honne*[16].

Ca exemplu de transpozițiune, pe de altă parte, putem aduce pe sanscritul *vamra*, furmică, de unde slavicul *mrav* și nord-germanul *maur*, adecă $v + m + r = m + r + v$, întocmai precum în *frama* din *romfa* avem $f + r + m = r + m + f$.

Tot așa dintr-una și aceeași radicală ariană s-au născut la greci, latini și slavi λείμαξ – *limax* – *slimak*, iar la celți, perși și români: *milak* – *melk* – *melciu*.

În limba germană actuală, *fram* s-a conservat sub o formă de tot scăzută în cuvîntul *pfriem*, sulă[17], a căruia veche ortografie este *phrieme*[18].

De la germani pe *framea* cu același înțeles de „romfă" a luat-o Roma.

În psalmul XXXIV textul grec: ἔκχεον ῥομφαίαν se traduce latinește în *Vulgata* prin: „effunde *frameam*"[19].

Visat-au vreodată românii că *runa, rumpia, lancea* și *framea*, aduse în diverse timpuri de la răsărit, de la apus și de la nord, în aparință fără nici o asemănare reciproacă, sînt din punt în punt tot una cu vechiul lor *rumex*, formate toate de la sud direct sau indirect din fenicianul *romcha*?

A fost rezervat științei filologice moderne, cării i se datoresc mai cu seamă legile corelațiunii fonetice și gruparea formelor de tranzițiune, a putea urmări cu o exactitate matematică migrațiunile unui termen.

În limba albaneză trăiește pînă astăzi tracica *romfă* sub o formă și cu o accepțiune foarte originale.

Săgeata de trăsnet, *isten-nyila* sau „săgeata lui Dumnezeu", după cum o numesc ungurii, *Blitzstrahl* sau *Wetterstrahl* nemțește, grecește ἀστραπή sau ἀστεροπή de la *astra* – săgeată și suliță, *svaru* în limba sanscrită cu același duplu înțeles[20], mai pe scurt săgeata sau sulița luate la figurat se cheamă albanește *rufe*, articolat *rufeĭa*[21].

Rufeĭa, identică prin final cu grecescul ῥομφαία, dovedește că elenii au transcris cuvîntul întocmai așa după cum îl auziră articolat de către traci.

E remarcabil că fenicianul *romcha*, din care au purces toate celelalte forme ale termenului, avea și el sub forma verbală de *ramah* semnificațiunea de trăsnet: „splenduit fulmen"[22].

Rămas-a oare vreo urmă măcar figurată a dacicei *romfe* și la români?

Planta „aristolochia clematitis" e lungă și subțire; „longissimae tenuitatis", după expresiunea naturalistului Pliniu[23].

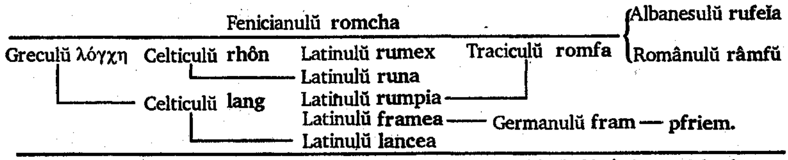
Grație acestui aspect, ea s-ar putea numi *sulicioară*.

Țăranul român o cheamă *rîmf*[24].

Tot astfeli viorica tricoloră se zice românește „toporaș"; o altă plantă a căpătat mai în toate limbele epitetul de „săbiuță": *gladiolus, glaïeul, Schwertel, kardotska*; o iarbă se numește la noi și pe aiuri „săgeată": *sagittaria, Pfeilkraut, arrow-head*; apoi mai avem pe „buzdugan" etc.[25], formînd împreună un întreg arsenal botanic, în care *rîmful* se așează ca o „lance".

Ne oprim aci.

Iacă genealogia cuvîntului:

Ital. lancia. Român. lance. Span. lanza. Franc. lance. Germ. lanze. Neogr. λάντζα. Magh. lancsa. Polon. lança. Persianulŭ lungĭ etc.

Sulița este una din armele cele mai rudimentare.

Ea se găsește la un loc cu oase de mamut deja în cele mai vechi perioade ale epocei de peatră, și mai că nu se află singur un trib sălbatec, fie cît de degradat, căruia să nu-i fie cunoscută.

Fără a inventa lancea, fenicianii au făcut progresul de a înlocui peatra prin bronz, prin metalul „strălucitor", și primele popoare în Europa cărora li s-a transmis această armă atît de perfecționată au trebuit naturalmente să fie locuitorii coastelor maritime celor mai apropiate de cuibul ginții semitice: tracii, grecii, celții și latinii.

Iacă de ce în limbele acestor patru neamuri ne întîmpină un nume curat fenician: *loncha, romfa, rhôn* și *rumex*, forme ieșite d-a dreptul din *romcha*, pe cînd aiuri el este fenician numai indirectamente.

Cu mult înainte de a fi putut pătrunde semiții ei înșii în centrul și la nordul Europei, dacă vor fi pătruns acolo vreodată în realitate, corăbiile lor trebuiau să depună productele industriei orientale pe țărmii Pontului, Mediteranei și ai Atlanticei, transmițîndu-le dentîi popoarelor tracice și elenice ca celor mai sud-ostice, apoi țărelor italice și galice, de unde după aceea marfa se răspîndea prin canalul indigenilor în interiorul continentului dempreună cu numele ei cel fenician, modificat în diverse chipuri după diversitățile fonetice ale intermediarilor.

Mai pe scurt, știința filologică, venind în ajutorul arheologiei propriu-zise, ne arată că urmele feniciane în zona septentrională a Europei sînt încă departe de a demonstra prezința directă a fenicianilor, după cum se prea grăbește a conchide școala profesorului Nilsson, deoarăce ele au putut ajunge pînă acolo într-un mod indirect prin traci, greci, latini sau celți, cu cari singuri fenicianii se aflau într-un contact imediat din cea mai adîncă anticitate, de pe atunci cînd nu se propagase încă întrebuințarea uneltelor de bronz, pretutindeni mai vechi decît acele de fer.

Cum că *romcha* feniciană era metalică și anume de bronz, probă este derivațiunea-i de la radicala semitică *ramah*, a străluci.

La traci, de unde a pășit mai tîrziu la germani, aceast cuvînt trecu nu numai în înțeles de suliță, dar și-n acela de sabie, adecă o armă peste putință a se face din lemn sau din silex.

Un admirabil vîrf de lance, găsit peste Olt în Romanați și carele face parte actualmente din colecțiunea de bronzuri a d-lui Cezar Bolliac, se pare a fi adevărat dacic: lung ca un tesac și ascuțit de ambele laturi, el ar putea sevi și ca sabie, întrecînd dimensiunea unui simplu pumnar.

Cînd un dac îşi arunca pe umeri *ţundra* contra intemperiilor atmosferice şi străpungea cu *romfa* în mijlocul codrilor o fează sălbatecă, negreşit el nu se gîndea că aceste preţioase instrumente în lupta-i contra naturei le datoreşte Indiei pe de o parte şi Feniciei pe de alta, după cum nu se gîndea nici latinul purtînd *zeghea* şi *lancea*, şi cu atît mai puţin ne gîndim noi, depărtata posteritate daco-latină, moştenind toate acestea.

11.
Cocioabă – argea – sîmcea

De la vestminte şi arme, să trecem la paleontologia lăcuinţei.

Ne mărginim a menţiona cuvîntul *cocioabă*, întrebuinţat la toţi românii în înţeles de colibă, „casa, domuncula vilis, tugurium" după definiţiunea *Lexiconului Budan*[1].

El corespunde din toate punturile de vedere, prin radicală, prin sufix şi prin semnificaţiune, sanscritului *kuţumba*, de la radicala *kuţ*, a încovăia, „probabilmente – zice Pictet – din cauza formei rătunde a colibei şi a acoperişului"[2].

Oa din *cocioabă* s-a născut prin vocalizarea nazalei *um* din *kuţumba* întocmai ca în *toabă* din *tympanum*, sanscritul *tump*.

Prototipul *cocioabei* noastre se află dară pe malul Indului.

Vom analiza mai pe larg o altă vorbă română, ale căriia migraţiuni şi încuscriri îi dau mai multă importanţă în istoria originilor culturei umane.

Poporul cel mai vechi pe ţărmul nordic al Mării Negre au fost nu sciţii, ci predecesorii lor cimerii.

Cu patru secoli înainte de Crist, Erodot abia mai putea să apuce cîte -o vagă tradiţiune despre existinţa acestei obscure naţiuni.

El zice:

„Ţara pe care o ocupă sciţii fusese mai întîi a cimerilor. La prima invaziune scitică, aflînd despre mulţimea inamicilor, cimerii ţinură un consiliu în care s-au emis două păreri contrare şi nici o parte nu voia să renunţe la a sa. Părerea castei nobile a fost cea mai bărbătească. Pe cînd poporul susţinea necesitatea de a părăsi ţara denaintea unui adversar atît de puternic, casta nobilă propunea a se apăra pînă la extremitate. Nesupunîndu-se poporul nobililor, nici nobilii poporului, poporul s-a decis a se retrage fără luptă, lăsînd ţara la sciţi, pe cînd nobilii, aducîndu-şi aminte bunurile ce le gustase în patrie şi calculînd relele ce vor rezulta din emigraţiune, s-au hotărît a nu fugi cu poporul, ci mai

bine a muri şi a fi îngropaţi în ţară. Astfeli fiind dispoziţiunea spiritelor, cimerii s-au împărţit în două armate de forţe egale şi au început a se bate unii cu alţii. Casta nobilă întreagă a fost ucisă, şi poporul a înmormîntat cadavrele lîngă fluviul Nistru, unde mormintele lor se văd pînă astăzi. Plecînd apoi cimerienii, sciţii au coprins la sosire o ţară deşartă. Pînă acum există în Sciţia casteluri cimeriane, un port cimerian, o regiune numită Cimeria şi Bosforul Cimeric. Se pare de asemenea că cimerii, după ce fugiseră în Asia denaintea sciţilor, au aşezat o colonie pe peninsula unde este Sinope"[3].

Niebuhr, comentînd cu multă agerime acest pasagiu, conchide că lîngă Nistru nu se bătuseră cimerii unii cu alţii, ci trebuia să se fi întîmplat ultima lovire decisivă între dînşii şi sciţi, în urma căriia, fiind ei învinşi, s-au retras la Dunăre, iar nu în Asia după cum credea părintele istoriei[4].

Oricum să fie, faptul pozitiv este că cimerii fuseseră într-o epocă de tot preistorică stăpîni ai Sciţiei, adecă ai unui teritoriu coprinzînd în zilele lui Erodot toată porţiunea orientală a Daciei, astfeli că de pe atunci ei cată să se fi învecinat cu diversele popoare tracice, dintre cari nici unul nu trecuse încă pe malul stîng al Dunării.

Războiul între sciţi şi cimeri avusese loc lîngă Nistru aproximativ cu şapte secoli înainte de Crist[6].

Prin urmare, o însemnată parte a Daciei aparţinuse cimerilor sînt acum vro trei mii de ani.

Dacă ni se va întîmpla dar a da în limba noastră peste un cuvînt cimeric, el va avea o vechime cel puţin de treizeci de secoli, călătorind în acest colosal interval de timp de la cimeri la traci şi apoi prin ramura dacică a ginţii tracice transmiţîndu-se românilor.

Efor, carele a trăit numai cu vro două sute de ani în urma lui Erodot, zice că cimerii lăcuiau în căsuţe suterane numite *argille*: „αὐτοὺς (Κιμμερίους) ἐν καταγείοις οἰκίας οἰκεῖν, ἃς καλοῦσιν ἀργίλλας"[6].

De ce neam vor fi fost cimerii, nu se ştie; scriitorii vechi îi deosebesc totdauna de sciţi şi de traci; scriitorii noi, pe bazea unei simple asemănări nominale, le acoardă o origine celtică; o demonstraţiune ştiinţifică lipseşte deocamdată; din limba cimerică, tot ce ne-a rămas este cuvîntul de mai sus: *argilla* – căsuţă suterană.

Cum că această vorbă a trecut de la cimeri la traci, avem o probă filologică dintre cele mai puternice.

Ştefan Bizantinul ne spune că „în limba tracică şoarecele se cheamă *argil*: „ὑπὸ Θρᾳκῶν ὁ μῦς ἄργιλος καλεῖται"[7].

Numele grecesc al șoarecelui ἐλειός derivă din radicala ariană „vila" gaură[8].

În limba sanscrită șoarecele se numește „çusira", de la „çuși" – gaură.

Un alt nume sanscrit al șoarecelui este „akhanaka", de la „khâni" – gaură.

Lătinește gaura și iepurele de casă poartă unul și același nume „cuniculus", fiindcă – zice Varone – „iepurele de casă face gaure pe sub pămînt"[9].

Slavonește sobolul se numește „kr'tŭ" de la arianul „karta", gaură, de unde și numele litvan al șoarecelui de cîmp: „kertus"[10].

La albanezi dintr-o cauză analoagă grierul se cheamă „burkδ", iar bordeiul „burk"[11].

Așadară numele tracic al șoarecelui ἄργιλος însemnează pe un animal *locuind în gaură*, adecă în ceea ce la cimeri se numea ἀργίλλα.

În acest mod noi știm că:

1. Cu vro mie de ani înainte de Crist, Dacia de la Nistru pînă pe la Olt aparținea unui popor numit cimeri;

2. Acest popor, anterior la Dunăre sciților și dacilor, trăia pe sub pămînt în nește bordeie ce se chemau *argile;*

3. Prin vecinătate, cuvîntul a trecut de la dînșii la traci, dintre cari făceau parte dacii, unul din elementele cele mai constitutive ale naționalității române.

Știința s-a încercat a găsi originea *argilei* cimeriane în limba celtică, în care însă cuvîntul *argel* însemnează numai „ceva acoperit"[12], încît nu coprinde ideea fundamentală de „locuință suterană".

În toată Europa *argelele* ființează unicamente la români, mai cu seamă însă în Muntenia, deși numele satului *Argeaua* în districtul Tecuci probează vechea existință a acestui cuvînt și în Moldova.

Iacă definițiunea:

„*Argea,* plural *argele,* groapă săpată în pămînt în forma pătrată, care se acopere cu stuf și pămînt, și în care vara țes muierile pînză, iar iarna se pun stupii; casula vel cella subterranea, ubi aestate mulieres telamtexunt, hieme autem alvearia conduntur"[13].

Publicînd această bilingua definițiune, Societatea Academică își face o lungă serie de întrebări asupra etimologiei cuvîntului:

Nu cumva să fie latin?

Nu cumva din *argilla* – lut?

Nu cumva din *arca* – ladă?

Fără filologie comparată, mărginindu-se a latiniza toate în dreapta și-n stînga, făcînd „romanice" chiar *ciorba* și *șerbetul*[14], nu se scrie un dicționar academic.

Dacă autorii *Glosariului* ar fi constatat trecerea imediată a *argelei* de la cimeri la traci și de la traci la români, ar fi putut să arate apoi pe un plan secundar, precum ne vom încredința îndată, și înrudirea acestui termin cu latinul *arca*; o înrudire necontestabilă, nu însă prin vro transmisiune directă de la unii la alții, ci printr-o afinitate primordială ariană; cît se atinge de *argilla* – lut, adecă pămînt albicios, de la radicala *ârg*, a luci, de unde provin de asemenea ἀργός – alb, ἄργυρος = = *argentum* – argint, ἄργιλος = *argilla* etc.[15], d-lor ar fi lăsat-o cu totul la o parte, aparținînd unui grup absolutamente diferit.

Cimerianul ἀργίλλα – *argea*, bordei, căsuță suterană, derivă de la radicala *arks*, de unde: sanscritul *rakș*, a apăra și a conserva, grecul ἀρκέω, cu același înțeles, ca și latinul *arceo*, de unde *arca* – ladă și *arx* – cetate; armeanul *argaêl* – a stabili[16]; goticul *alhs*, templu[17], cu tranzițiunea regulară a sanscritului *k* în *h* la germani; celticul *argot* sau *argeot*, pădure, în simț de fortificațiune naturală; tot celticul *argel* – loc acoperit, zicere menționată deja mai sus etc.

Acei cari susțin celtismul cimerienilor ar putea invoca în favoarea asertiunii trecerea sanscritului *k* în *g*: *ark* = ἀργίλλα, ca și la celți *ark* = = *argel*, pe cînd la germani *k* se preface în *h*, la greci și latini se păstrează intact, și numai la armeni, ca și la celți și la cimeri, se schimbă în *g*: *ark* = *argaêl*; astă analogie fonetică destul de importantă nu se confirmă însă în cazul de față prin analogia logică, căci la celți radicala *ark* n-a produs nici un termin exprimînd ideea de „locuință sub pămînt", o noțiune fundamentală în *argelele* cimeriane, transmisă printr-un învederat împrumut la traci și-n fine la români; în acest chip, chiar dacă cimerii au fost celți, precum am fi plecați a admite noi înșine, totuși cată să-i considerăm ca pe o ramură separată, rămasă și despărută în zona orientală a Europei, fără să fi înaintat spre occidinte în mersul gloatelor anterioare a migrațiunii celtice.

-Ila în cimerianul *arg-ila* este sufixul sanscrit *-la*, preces de vocala de legătură *i*, întocmai ca în cuvîntul *an-i-lá*, vînt, de la *an* – a sufla, adecă „suflător", *path-i-lá*, drumeț, de la *panth* – a merge, adecă „mergător" etc.

Cu vocala de legătură *u*, același sufix naște forme ca *harș-u-lá*, amant, de la *harș-*, a mîngîia, adecă„mîngîietor"; cu vocala de legătură *a*:

cĭap-a-lá, nestatornic, de la *cĭamp* – a se mișca, adecă „mișcător"; fără vocală de legătură: *çuk-lá*, alb, de la *çuk* – a luci, adecă „lucitor" etc.

Prin obicinuita permutațiune a sonurilor licuide în limba sanscrită, acest sufix apare adesea ca *ra*, lipindu-l de radicală aceleași vocale de legătură *i*, *u* și *a*, bunăoară: *cĭhid-ira*, cuțit, de la *cĭhid* a despica, adecă „despicător", *bhid-ura*, fulger, de la *bhid*, a spinteca, adecă „spintecător" etc.[18]

În limba greacă sufixul *la* = *ra* este reprezintat în τροχ-α-λός, τραπ-ε-λός, φλεγ-υ-ρός etc.; lătinește în *trem-u-lus*, *spec-u-lum*, *gna-rus*, *sel-la*, din *sed-la* și așa mai încolo.

Duplul *l* în cimerianul ἀργίλλα față cu simplul *l* din tracicul ἄργιλος, întocmai ca în eolicul στάλλα și στήλλη lîngă aticul στήλη, ca în eolicul βόλλομαι lîngă aticul βούλομαι, creticul βώλομαι, latinul *volo*, zendo-sanscritul *var*, sau în protolatinul *tulo* lîngă clasicul *tollo*, *pilleus* lîngă *pileus* = πῖλος etc., este o duplicare eufonică, patronată și propagată de unele dialecte și pe care filologia nu trebui s-o confunde cu duplicarea cea compensativă ca în ἄλλος din ἄλjος sau în *sollus* din *solvus*.

Un exemplu identic din punt în punt este latinul *argilla* față cu grecul ἄργιλος.

Cimerianul *arg-i-la* însemnează dară literalmente un loc de apărare sau de conservare; aceea ce-l distinge însă cu desăvîrșire de toate celelalte vorbe sanscrite, elene, latine, germane și celtice de aceeași tulpină, este anume caracterul său de a fi sub pămînt, ca și la români *argea*, contrasă din *argilla*, ca *ea* din *illa*, *măsea* din *maxilla*, sau *sîmcea* dintr-un nume dacic al sabiei *samcilla*.

Între *samcilla* = *sîmcea* și *argilla* = *argea* analogia fiind perfectă, ne credem datori a analiza pe larg originile celei dintîi, cari ne vor procura o nouă interesantă probă despre rolul aclimatării în istoria culturei umane.

12
Genealogia sabiei la daci

Vorba *sîmcea* s-a păstrat în gura poporului în Moldova și peste Carpați.

Lexiconul Budan, cel mai bun interpret al dialectului român din Transilvania, o definește latinește și nemțește: „*Sîmcea*, stimulus, aculeus, der Stachel; *sîmceaua* cuțitului, cuspis cultri, die Messerspitze"[1].

D. Cihac, ale cărui informațiuni sînt mai cu seamă moldovene, zice: „*Sîmcea*, aiguillon, piquant, point, taillant, lame"[2].

Din monumentele vechi ale limbei române, noi aflăm bunăoară în *Psaltirea* moldovenească versificată a metropolitului Dositeu:

„Mi-am păzît drumul pre căi vărtoase,
Petre-ascuțîte și sîmceloase..."[3]

Tot dînsul într-o altă carte, voind să arate că sîntul Isidor Pelusiotul cunoștea *Biblia* cu toate finețele ei, *acumina* cum s-ar zice lătinește, întrebuințează expresiunea: „pînă în *sîmcea* au învățat"[4].

În *Cazania* moldovenească a metropolitului Varlam ne întîmpină: „nevoie-ți va hi să calci în *simceaoa țepei*"[5], acolo unde *Vulgata* zice: „durum est tibi contra *stimulum* calcitrare", iar în *Biblia* lui Șerban Cantacuzin: „cu greu éste ție spre *bolduri* a lovi cu piciorul"[6].

În *Evangeliarul* transilvan de sub auspiciile lui Rakotzi: „cu greu ți-e în *sîmceaoa strămutării* a zvîrli..."[7]

Ni se pare că aceste patru exemple sînt de ajuns.

În Valahia proprie „sîmceaua" nu se aude.

De aceea n-o găsim nici în dicționarul d-lui Pontbriant.

Peste Olt însă, mai ales în Gorj, *sîmcea* se numește un mic cuțit, pe care-l întrebuințează țiganii la fabricațiunea lingurelor de lemn.

Mai pe scurt, din toate cele de mai sus rezultă că așa se cheamă orice vîrf ascuțit, dar mai cu preferință un tăiuș.

După spiritul limbei noastre, *sîmcea* este o contracțiune din *samcilla*, ca și *argea* din ἀργίλλα.

D. Cihac présupune că această vorbă ar deriva din latinul *sentis*, spin, prin intermediul unui diminutiv *senticella*, spinișor, despre care însă nu se poate da nici o probă din latinitatea clasică, din acea mediană și din dialectele neolatine moderne.

Sîntem sicuri că d-sa n-ar fi recurs la o etimologie atît de artificială, dacă-și aducea aminte că-n limba dacică sabia se zicea σαμψήρα, după cum ne-o spune o veche fîntînă chiar din timpul lui Traian[8].

Licuidele permutîndu-se în toate limbele, σαμψήρα este „samsila", de unde provin directamente „sîmcelele" române.

Chiar dintr-o formă *samsira*, latinii au putut face pe *samcilla*, înlăcuind pe *r* prin duplul *l*, ca în italianul *pellegrino* din *peregrinus*.

Dacicul *s*, pe de altă parte, a trecut la români în *ci*, întocmai ca în numele oltean al încălțămintei *cioci*[9], din greco-latinul *socii*, σόκκοι, papuci, pe care-l aveau și tracii, după mărturia lui Esichiu[10].

Tranzițiunea e cea mai normală nu numai sub raportul fonetic, dar și din puntul de vedere logic.

În adevăr, ideea de tăiuș sau vîrf ascuțit și ideea de sabie se confundă.

Astfeli din arabul *șafrat*, tăiuș, derivă persianul *șifar*, sabie; cu sanscritul *karanda*, sabie, se leagă persianul *kâri*, vîrf ascuțit; în dialectul celto-irlandez sabia și vîrful ascuțit poartă același nume de *calg* sau *colg* etc.[11]

Prin urmare, fonologia și logica concoardă dopotrivă a stabili proveninţa „sîmcelei" noastre din dacica σαμψήρα.

Dacii, la rîndul lor, primiseră cuvîntul din Persia.

În limba persiană, ca și-n vechiul ei dialect buharic, sabia se cheamă pînă astăzi *șamșir*[12].

Portul tracilor în genere se asemăna atît de mult cu portul persian, încît deja Ovidiu, vorbind despre ramura getică de la gurele Dunării, zicea:

„...Persica bracca tegit"[13].

Această asemănare de port s-a constatat de către toți arheologii prin pasagele scriitorilor clasici și pe bazea anticelor sculpture.

„Vestmîntul perșilor – zice Montfaucon – nu diferă deloc de al dacilor"[14].

„Călăreții dacici – urmează el mai departe – seamănă aproape în toate cu ai perșilor""[15].

„Draconele – observă el în fine – a fost semnul caracteristic al perșilor și al dacilor"[16].

Astfeli se explică pe calea istorică trecerea *șamșirului* persian în σαμψήρα dacică, de unde apoi *samcilla* = *sîmcea* a românilor.

De la cine însă luat-au înșiși perșii pe „șamșir"?

Rădăcina cuvîntului e sanscritul *ças*, a ucide.

Acest grup fonetic este susceptibil de o formă nazală *çans*[17], iar *ç* trece regularmente în limba persiană în *s* și-n *ș*, bunăoară *paçu* (pecus) = *pas*, *çankha* (concha) = *sank*, *çûlaka* (equus generosus) = *șûlak* etc.

Prin sufixul *i-lá* sau *i-rá*, radicala *çans*, a ucide, produce pe *çans-i-la* sau *çans-i-ra*, „armă ucizătoare", de unde vine d-a dreptul persianul *șamșir*.

Așadară din India vorba trece în Persia și din Persia la daci, moștenind-o aci legionarii lui Traian.

Tot de la perși, însă cu mult mai tîrziu, abia în epoca Cruciatelor, au adus-o din Asia celelalte popoare neolatine: italianul *scimitarra*, francezul *cimeterre*, anglezul *scymitar* etc., a cărora derivațiune din *șamșir* au recunoscut-o de mult filologii occidentali[18].

În fine, iarăși de la perși într-o epocă intermediară, după daci și înainte de neolatini, au căpătat-o prin vecinătate limbele semitice, chaldaică, siriacă și ebraică, sub forma de *safsera*[19].

La semiți cele mai vechi exemple de întrebuințarea acestui cuvînt sînt numai din timpul lui Crist[20].

Arabii și etiopii nu-l posedă, și semitologii în deșert s-ar încerca să-i găsească vreo rădăcină indigenă.

În acest mod „sîmceaua" română are un tată la daci, un bunic în Persia, un străbun în India, și nește unchi pe de o parte la ebrei, siri și chaldei, iar pe de alta în Italia, Francia, Spania și Anglia.

13
Selecțiunea naturală în originea urbilor

Din paragrafii precedinți ne-am convins că reacțiunea omului contra nat.urei este atît de plină de pedece, încît oriunde civilizațiunea a reușit să prinză rădăcină, a trebuit în curs de mii de ani să lucreze unul după altul sutimi de popoare, pînă ce la urma urmelor cel mai nou din ele să se poată bucura de stratificata muncă a tuturor predecesorilor săi.

E îngrozitor, și totuși nu este încă destul de complet.

Chiar mii de ani și chiar succesiunea a sute de popoare, nu pretutindeni sînt în stare să ajungă la un grad mai înalt de cultură, ci numai în unele locuri într-o minimă minoritate de situațiuni.

După cum o specie, un trib, o națiune derivă dintr-un individ sau dintr-o singură păreche, tot așa o urbe cît de grandioasă provine dintr-o simplă lăcuință, dintr-o colibă, dintr-o vizuină asemenea acelei „casa Romuli" scobită sub pămînt și acoperită cu paie, de unde s-a înălțat gigantica Romă.

Într-o lume utopică, lipsită de nenumăratele *rezistințe* ale realității, fiecare individ ar produce o națiune, fiecare colibă ar deveni o urbe, fiecare germe ar dobîndi o nedefinită dezvoltare; în lumea cea pozitivă însă milioanele de începuturi sînt menite a peri luptînd pentru existință, și pe cadavrele milioanelor abia supraviețuiește ici-colea cîte unul!

Această „selecțiune naturală" în originea urbilor o vom constata pe teritoriul Daciei.

14
Statistica ruinelor în Muntenia

România nu posedă încă o hartă arheologică, după cum este, bunăoară, acea a Belgiei de Van der Möele sau a Italiei de Marinoni, unde să fie indicate într-un mod sistematic toate localitățile distinse prin prezința anticităților de diverse caractere și din diferite epoce.

Sperăm că această regretabilă lacună o va astupa tractatul de arheologie română, pe care-l prepară eruditul nostru amic d. A. Odobescu.

Docamdată, pentru a ști toate *ruinele* din Țara Românească, toate punturile pe unde s-au conservat oarecari semne de vechi cetăți sau orașe, am fost silit a recurge la un procediment mai puțin sicur și foarte obositor, cetind în curs de o săptămînă din scoarță în scoarță cele 536 pagini ale *Dicționarului topografic* al d-lui D. Frunzescu, de unde mi-am putut forma următorul tabel provizoriu:

I. ÎN OLTENIA

Mehedințul

1. *Baloteștii,* pl. Ocol
2. *Batoții,* pl. Blahnița
3. *Berca,* pe pârîul Desnăuț
4. *Bistrița,* pl. Ocol
5. *Braniștea,* pl. Cîmpul
6. *Breznița,* pl. Ocol
7. *Breznița,* pl. Motru-de-Jos
8. *Cătunul-de-Sus,* ibidem
9. *Corlățel,* pl. Cîmpul
10. *Corzu,* pl. Dumbravă
11. *Cremene,* pl. Ocol
12. *Erghevița,* ibidem
13. *Govodarva,* ibidem
14. *Hinova,* ibidem
15. *Piscul lui Iacob,* ibidem
16. *Izvoare,* pl. Blahnița
17. *Izimșa,* pl. Cîmpul
18. *Lupșa-de-Sus,* pl. Motru-de-Jos
19. *Monastire,* pl. Ocol
20. *Scăpău,* pl. Blahnița
21. *Tarnița,* pl. Cloșani
22. *Topolnița,* pl. Ocol

Romanați

23. *Băbici,* pl. Ocol
24. *Brastavăț,* pl. Balta

25. *Cacaleți*, pl. Ocol
26. *Celei*, pl. Oltul-de-Jos
27. *Corabia*, ibidem
28. *Frăsinetul*, lîngă apa Teslui
29. *Gărcov*, pl. Oltul-de-Jos
30. *Gostavăț*, pl. Ocol
31. *Grojdibod*, pl. Balta
32. *Papazoleștii*
33. *Reșca*, pl. Ocol
34. *Sadova*
35. *Slăveni*, pl. Ocol

Dolj

36. *Bărcuța*
37. *Brădești*, pl. Jiu-de-Sus
38. *Bucovecior*, pl. Dumbravă
39. *Casa-Albă*, lîngă Căciulătești
40. *Cerătu*, pl. Balta
41. *Cetatea*, pl. Cîmpul
42. *Cetatea-Muierii*, pl. Amaradia
43. *Coica-Mare*
44. *Foișor*, pl. Jiu-de-Jos
45. *Hunie*, pl. Cîmpul
46. *Negoiu*, pl. Balta
47. *Plenița*, pl. Cîmpul
48. *Poiana*, ibidem
49. *Răcari*, pl. Jiu-de-Sus
50. *Tîrnava*, pl. Jiu-de-Jos

Gorj

51. *Gura-Vălașului*
52. *Vîrtu*, pl. Ocol

Vîlcea

53. *Lîngă Rîmnicul-Vîlcii*
54. *Trupina*, pl. Luncavăț
55. *Rîurenii*, lîngă Ocnele-Mari

II. ÎN VALAHIA PROPRIU-ZISĂ

Teleorman

1. *Brînceni*, pl. Marginea
2. *Brătășani*, pl. Tîrgul
3. *Bujoreanca*, lîngă părîul Tinos
4. *Călineștii*, pl. Tîrgul
5. *Cetatea*, ibidem
6. *Conțeștii*, pl. Marginea
7. *Flămînda*, pl. Călmățui
8. *Netoții-de-Sus*, pl. Tîrgul
9. *Orez*, lîngă Mavrodin
10. *Rîca*, lîngă Teleorman
11. *Storobăneasa*, pl. Marginea

Vlașca

12. *Cetatea-Fetei*, lîngă Crevedia
13. *Comana*, la gura Neajlovului
14. *Gradiștea-de-Sus*, pl. Călniștea
15. *Marotin*, lîngă părîul Comasca
16. *Petrele*, pl. Marginea
17. *Petroșanii*, ibidem
18. *Tămășeștii*, pl. Glavacioc

Ialomița

19. *Cetatea-Fetei*
20. *Făcăenii*, pl. Balta
21. *Lehliu*, pl. Cîmpul
22. *Luciu*, pl. Balta
23. *Piua-Petrei*, ibidem
24. *Rași*, pl. Ialomița

Ilfov

25. *Căscioara*, pl. Oltenița
26. *Porceștii*
27. *Spanțov*, pl. Oltenița

Rîmnic-Sărat

28. *Slobozia-Amară*, pl. Grădiștea
29. *Macsinenii*, pl. Marginea-de-Jos

Olt

30. *Cetatea- Veche*
31. *Cetatea*, punt trigonometric

Prahova

32. Cetatea-Veche
33. *Urlații*, pl. Cricov

Buzău

34. *Gura-Gîrluței*, pl. Balta

Muscel

35. *Jidova*, lîngă Cîmpulung
36. *Miceștii*, pl. Rîuri
37. *Rucăr*, pl. Dîmbovița

Argeș

38. *Cetatea*, lîngă obîrșia Vedii
39. *Negru- Vodă*, pl. Loviște
40. *Potlogi*, lîngă Cărpeniș

Iacă dară nouăzeci și cinci localități în Muntenia unde s-au găsit pînă-n zilele noastre urmele unui antic trai urban.

Așezat după districte și după cele două mari despărțiri tradiționale ale Țărei Românești acest tabel devine de o extremă însemnătate, deși este susceptibil de unele corecțiuni, de cari în genere cam are nevoie lucrarea d-lui Frunzescu.

În cazul de față, din fericire, erorile pot consista în cifre izolate, dar nu în raportul dintre cele două jumătăți ale tabelului, căci mijloacele de informațiune despre totalitatea țărei fiind de aceeași natură, urmează că d. Frunzescu a greșit într-o parte, a trebuit să greșească în aceeași măsură și relativamente la cealaltă, dacă a omis sau a adaus ceva în Oltenia, tot așa a omis sau a adaus ceva și-n Valahia proprie, astfeli că-n

rezultat plusurile şi minusurile compensîndu-se, proporţiunea generală între ambii termeni rămîne aproape exactă.

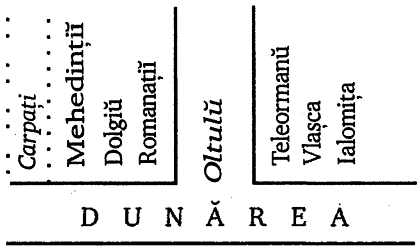
Din 95 punturi cu ruine, 55 sînt în Oltenia şi numai 40 în Valahia proprie, adecă cele cinci districte oltene, numai cinci peste tot, coprind mai multe resturi de vechi concentraţiuni decît cele douăsprezeci districte neoltene.

Judeţele danubiane Mehedinţul, Romanaţul, Doljul, Teleormanul, Vlaşca, şi Ialomiţa numără la un loc 74 punturi cu ruine, întrecînd cu 53 pe toate celelalte judeţe întrunite.

Mehedinţul, a şaptesprezecea porţiune teritorială administrativă, oferă 22 punturi, posedînd astfeli el singur o pătrime din totalitatea ruinelor.

Nemic nu poate fi mai elocinte ca această neaşteptată statistică.

Reprodusă pe o mapă a Ţărei Româneşti şi indicîndu-se importanţa relativă a districtelor prin mărimea literelor, ea delimitează în următorul mod acea zoană, unde reacţiunea omului contra naturei a putut fi la noi cea mai eficace:

Mai pe scurt, din toate subdiviziunile Munteniei o colibă avea cele mai multe sorţuri de a deveni urbe mai cu seamă în Mehedinţ, pe a doua treaptă în Dolj şi-n Romanaţ, pe a treia în Teleorman, pe a patra în Vlaşca şi Ialomiţa, prea puţine pe aiuri.

Ceea ce rezultă din statistica ruinelor se confirmă prin geografia lui Ptolemeu.

15
Dacia sub Ptolemeu

Noi reproducem mai jos din preţiosul manuscript vatopedian, copiat în secolul XIII după un exemplar foarte vechi, întreaga hartă a Daciei, aşa după cum o schiţase marele cosmograf alexandrin puţin timp în urma lui Traian[1]: [vezi paginile următoare, n.ed.]

Această reproducțiune, un adevărat capdoperă de artă tipografică, prezintă cel mai perfect facsimile al tuturor trăsurelor, executat prin linii strîmbe cu stricta pază a distanțelor după original.

Totala mapă a Daciei coprinde două secțiuni de o mărime aproape egală, separate una de alta printr-un mare fluviu ce se varsă în Dunăre.

Pentru a înțelege această diviziune, este necesar a recurge la textul lui Ptolemeu, unde ni se spune că rîul Olt, Αλούτας ποταμός, „desparte Dacia": διαιρεῖ τὴν Δακίαν.

Astfeli secțiunea I reprezintă porțiunea Daciei spre apus de Olt, adecă Oltenia pînă la Temeș și o bucată vestică a Transilvaniei, cari constituiau Dacia propriu-zisă, unde se și află scris cu litere capitale numele ΔΑΚΙΑ; pe cînd secțiunea II se referă la porțiunea Daciei spre răsărit de Olt, adecă Valahia cea Mare, Moldova, Besarabia și o bucată ostică a Transilvaniei, o regiune mai mult getică, sarmatică și scitică decît dacică în înțelesul strict al cuvîntului, ambele secțiuni formînd însă întregimea teritoriului român de astăzi.

Pentru ca să putem preciza pe această mapă întinderea actuală a Țărei Românești, cată să luăm drept bază următoarele trei punturi bine determinate:

1. Pe țărmul sudic al Dunării orașul *Trismis* sau *Trosmis*, ale căruia ruine cu șapte inscripțiuni autentice s-au descoperit nu de mult la Iglița între Măcin și Hîrșova cam în fața Brăilei[2] și care se află în textul lui Ptolemeu între Carsum și Dinogetia, ambele localități indicate pe mapă;

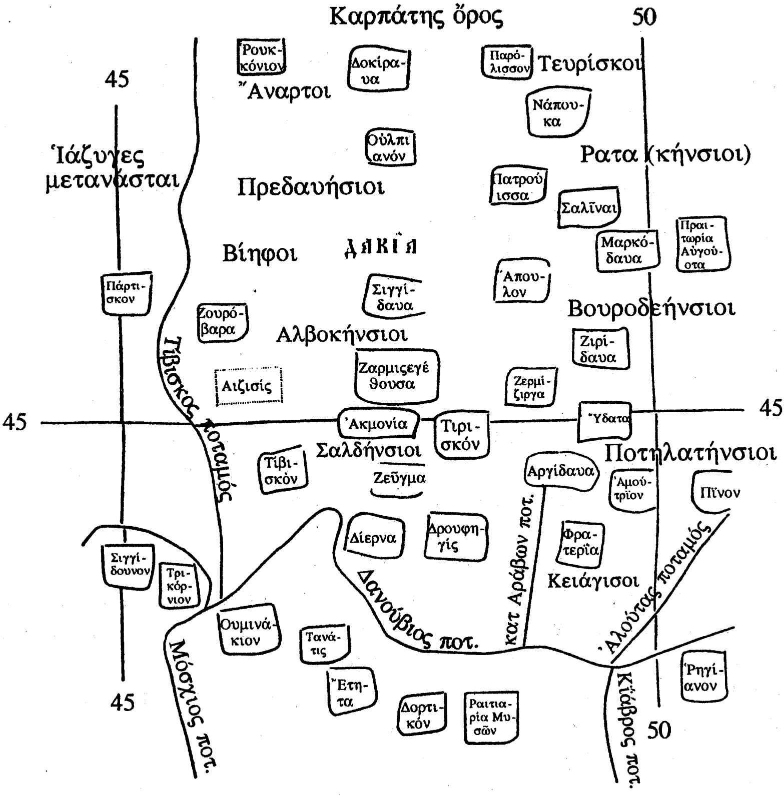
2. *Dierna*, pe care însuși Ptolemeu o așează foarte limpede la cotitura unde se varsă în Dunăre rîulețul Cerna, adecă pe locul actualului tîrgușor Orșova, ceea ce concoardă cu toate celelalte fîntîne istorice[3];

3. În fine, capitala dacică *Zarmizegetusa*, pe care unanimitatea monumentelor geografice, istorice și epigrafice o pune în valea Hațegului la marginea nord-vestică a Munteniei[4].

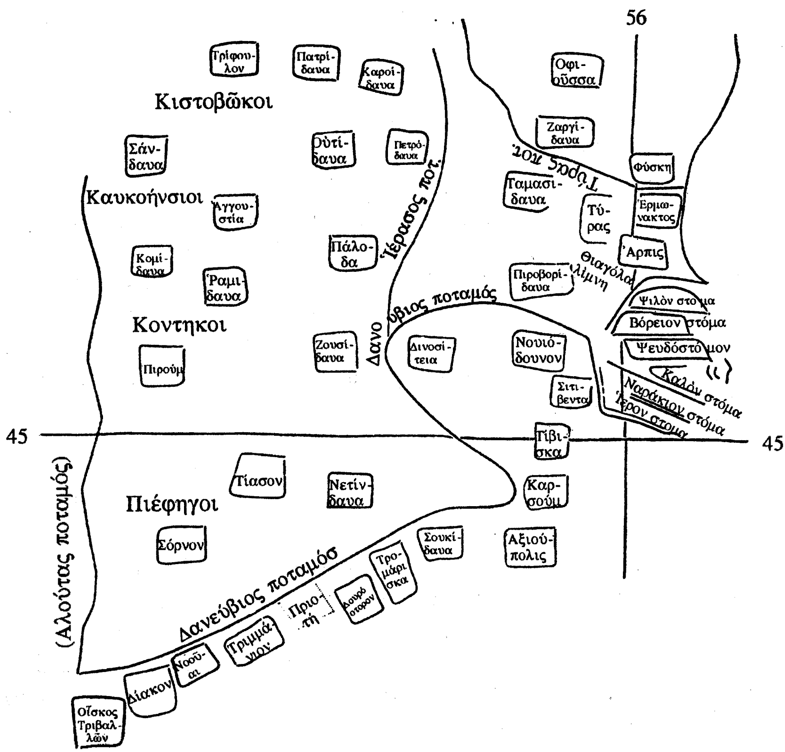
Așadară, trăgînd o linie pe Dunăre de la Trosmis, adecă de la un punt intermediar între Carsum și Dinogetia, și continuînd-o în lungul fluviului spre Dierna, avem hotarul sudic al Țărei Românești, căruia-i corespunde ca fruntarie nordică o linie trasă ceva mai jos de Zarmizegetusa iarăși spre Trosmis.

O dată stabilită această delimitațiune aproximativă, noi găsim pe mapa lui Ptolemeu următoarele urbi în cele două subdiviziuni ale Munteniei:

I. Spre apus de Olt

II. Spre răsărit de Olt

În Oltenia:	În Valahia proprie:
Dierna	Netindava
Druphegis	Tiasum
Tiriscum	Sornum
Phrateria	
Amutrium	
Hydata	
Zeugma	
Akmonia	
Argidava	
Pinum	

Astfeli, Oltenia ea singură, deși mai mult decît pe jumătate mai mică, totuși posedă zece urbi, pe cînd în restul țărei vedem abia patru!

Și nu zece, ci unsprezeci, căci Ptolemeu a uitat încă a însemna pe mapă orașul Arcinna, pe care-l menționează în text.

Dacă vom mai adăuga *Pelendova*, *Castra-nova*, *Romula* și *Rusidava*, puse pe *Tabla Peutingeriană* la mijloc între Amutrium și trecătoarea Oltului[5], ne vom speria de a găsi în Oltenia cincisprezece orașe, de cinci ori mai multe decît pe laturea teritorială fără comparațiune mai întinsă dintre Olt și Siret.

Tabla Peutingeriană mai pune tot în Oltenia o urbe, *Acidava*, pe care noi însă o bănuim nu cumva a fi identică cu *Argidava* lui Ptolemeu, corumpîndu-se numele primitiv prin omiterea licuidei, căci altmintrea am avea în Muntenia 16 orașe oltene contra a 3 neoltene!

Această disproporțiune urbană nu se poate atribui vreunei lipse de informațiuni din partea ilustrului geograf alexandrin despre porțiunea orientală a Țărei Românești; din contra, tocmai pe dînsa el o cunoștea cu mult mai bine, ca una ce se afla mai aproape de Marea Neagră în vecinătate cu vechile colonii elenice și semigrece din Bulgaria, pe cari mapa de față le înșiră una dupa alta pe tot lungul meridional al Dunării spre răsărit de gura Oltului: *Noviodunum*, *Dinogetia*, *Carsum*, *Sucidava*, *Transmarisca*, *Prista*, *Trimamium* etc.

Mulțimea urbilor oltene în alăturare cu cele neoltene n-a putut să nu insufle lui Ptolemeu o noțiune falsă despre însăși configurațiunea teritorială a Daciei, făcîndu-l a crede ca Oltul o divide în două bucăți de aceeași mărime.

Statistica ruinelor ne-a dat în Oltenia 55 localități, iar în Valahia proprie 40, adecă o proporțiune de $1^1/_3$ cătră 1.

Admiţîndu-se că cea întîie este numai de două ori mai mică decît cealaltă, raportul devine de $2^2/_3$ cătră 1.

Geografia lui Ptolemeu ne dă în Oltenia 15 oraşe, iar în Valahia proprie numai 3, ceea ce echivalează, duplicîndu-se iarăşi cele oltene, cu o proporţiune de 10 cătră 1.

Această comparaţiune e foarte instructivă.

Pe mapa ptolemeiană sînt înscrise numai urbile cele importante, a căror existinţă a fost cunoscută pînă-n Egipt; pe cînd statistica ruinelor coprinde în cea mai mare parte neşte stabilimente de o însemnătate de tot secundară, dintre cari o seamă au putut avea scurta durată a unei fortificaţiuni momentane pentru respingerea unui inamic.

În acest mod, ambele noastre călăuze în urmărirea selecţiunii naturale în privinţa oraşelor de pe pămîntul Munteniei se completează una pe alta, aratîndu-ne că, din vechimea cea mai depărtată şi pînă la timpii relativamente moderni, omul a avut în genere o înlesnire mai mult ca îndoită de a se aşeza în Oltenia decît în restul ţărei, şi o facilitate înzecită de a funda acolo comunităţi vaste şi solide.

Chiar în Valahia proprie, precum am văzut, din cele 40 ruine o a patra parte se aflã anume în Teleorman, adecă iarăşi lîngă Olt, scăzînd apoi succesivamente numărul lor în Vlaşca şi-n Ialomiţa.

Nu e greu a comenta aceste cifre.

Comodităţile comerciale ale Dunării în apropiare de Pont ademeneau pe trecători a se stabili pe brîul teritorial spre occidinte de Brăila, dar miasmele febrifere ale bălţilor de apă mixtă dulce-sărată distrugeau cu grămada aceste succesive încercări de colonizare, sau îndemnau pe om a-şi căuta departe un aer mai salubru, pe care nu-l putea găsi decît numai în munţi sau pe ţărmul mării.

În adevăr, mapa lui Ptolemeu ne arată urbile aglomerîndu-se dodată în Transilvania, în regiunea muntoasă a Moldovei şi pe litoralul maritim al Besarabiei; nicăiri însă acumulaţiunea lor nu este mai puţin pronunţată ca în Oltenia, unde Carpaţii se întîlnesc cu Dunărea, împăcînd astfeli condiţiunile igienice cu interesele mercantile, şi nicăiri această viaţă urbană nu apare mai nulă ca în spaţiul inferior dintre Prut şi Olt, unde toată superioritatea comercială a poziţiunii nu poate compensa ucizătoarea acţiune a climei[6].

Ceea ce ne-a constatat mai sus statistica şi cartografia mai trebui completat pe calea filologică.

16
Ce însemna „dava" la traci?

Pe mapa lui Ptolemeu ne întîmpină în Dacia o grămadă de numi urbane cu finalul „dava": *Patridava, Carsidava, Sandava, Petrodava, Utidava, Marcodava, Ziridava, Singidava, Comidava, Ramidava, Piroboridava, Tamasidava, Zargidava, Zusidava, Argidava* și *Netindava*, afară de *Clepidava* în Sarmația, de *Sucidava, Capidava* etc. în Mesia, și fără a mai vorbi de *Pelendava, Rusidava, Burridava* și altele de pe *Tabla Peutingeriană*.

Trecînd mai în fundul teritoriului transdanubian, Ptolemeu ne mai dă pe *Termidava* în Macedonia, unde se mai găsește *Desudaba* în Tit-Liviu[1] și *Quimedaba* în Procopiu[2].

Cuvîntul „dava" dincoace de Dunăre, „daba" în dialectul macedonean, este evidamente tracic; dar ce însemnează?

La prima vedere s-ar părea că terminațiunea „dava" ar fi semnificînd „oraș dacic", cu atît mai mult că grecii și latinii numeau pe daci *davi*[3].

Această ipoteză, foarte naturală și foarte veche[4], se înlătură cu totul prin simpla considerațiune că urbile cu „dava" se aflau în Sarmația, în Mesia, în Macedonia; și nu numai atîta, dar maioritatea lor pe țărmul nordic al Dunării ni se prezintă anume spre răsărit de Olt, adecă afară din teritoriul dacic propriu-zis, al căruia sîmbure era în Oltenia, Temeșiana și porțiunea occidentală a Transilvaniei.

Prin consecință, *dava* nu poate fi „dacic".

Cuno presupune că ar proveni din sanscritul *tavás* – tare sau *távas* – tărie[5].

Ar avea dar înțelesul de „fortăreață".

Plauzibilă în aparință, această origine nu se poate admite dintr-o cauză foarte ponderoasă.

Vorbele sanscrite *tavás* și *távas* fiind absolutamente străine tuturor celorlalte limbe indo-europee, sînt nește formațiuni posterioare separațiunii trunchiului arian în mai multe ramure.

Singura etimologie solidă rezultă dintr-un pasagiu al lui Varone.

El zice:

„Însuși numele orașului Teba, derivat de la natura tărîmului, iar nu de la numele fundatorului, probează anterioritatea vieței cîmpene asupra celei urbane. În adevăr, în antica noastră limbă, ca și pînă astăzi în dialectul eolian, originar din Beoția, o măgură se cheamă *teba*. Chiar acuma sabinii, posteritatea pelasgilor din Grecia, întrebuințează această vorbă, după care și o movilă miliară în Sabinia pe calea Salarie nu departe de Reate se numește *Teba*"[6].

Același înțeles de măgură avea în Asia Mică cuvîntul *taba* la lizi, popor semitracic sau cel puțin în cea mai strînsă legătură cu tracii[7].

În Lidia, în Grecia, în Italia, de la Marea Neagră pînă la Adriatică, noi dăm peste *teba* sau *taba* în accepțiune de măgură.

Corssen, izolînd arbitrariamente cuvîntul sabin de familia greacă și lidiană, presupune mai întîi că forma cea corectă ar fi fost *tefa* fiindcă un munte în Campania se zicea *Tifata*, și apoi din acest imaginar *tefa* creînd un prototip *stefa*, îl apropie de germanul *stif* sau *steif*, dur, deducînd pe ambele din sanscritul *stabh*, a întări[8].

La o asemenea violentă procedură a împins pe ilustrul filolog dorința de a reduce toate la tulpină ariană[9], uitînd că amestecul preistoric cu turanii sau cu hamiții n-a putut a nu lăsa și el pretutindeni urme limbistice mai mult sau mai puțin pronunțate.

Dacicul *dava*, macedonicul *daba*, lidianul *taba*, protoelenicul și italicul *teba*, totdauna în simț de măgură, n-au ieșit dintr-o sorginte indo-europee.

Acest termen sub amîndouă formele, cu *da* și cu *te*, există pînă astăzi în toate limbele turanice, în cari *dava* însemnează munte și *teba* – movilă.

Iacă un registru de ambele întrebuințări după douăzeci dialecte turco-tătare:

I. *Dava* – munte			II. *Teba* – movilă
1.	Dialectul	baraba: *dawu* și *tau*	*tüba*
2.	”	de Tobolsk: *taw*	*tübe*
3.	”	uigur: *tach*	
4.	”	de Kazan: *tau*	*tüba*
5.	”	bașkir: *tau*	*tüba*
6.	”	meșcereac: *tau*	*itübä*
7.	”	nogaic: *tau*	*tepe*
8.	”	ciazișic: *tau*	
9.	”	ciulimic: *tag*	
10.	”	de Kuznețk: *tag* și *tuu*	*tübe*
11.	”	kangazic: *tag*	
12.	”	kirgizic: *taw*	*tübä*
13.	”	de Chiva: *tag*	
14.	”	turcoman: *taw*	*tübü*
15.	”	qaraciaic: *taw*	*tebö*
16.	”	qumüq: *tau*	
17.	”	qisylbașic: *dagh*	

18.	"	qasach: *daag* și *dagh*	*tapa*
19.	"	otoman: *dag*	*tepé* și *depé*[10]
20.	"	ciuvașic: *tu*	

Să se noteze că tracii, afară de formele *dava* și *daba*, cunoșteau de asemenea pe acelea cu *deva*, *dapa* și *depa*, astfeli că-n Mesia orașul *Zaldava* se numește *Zeldepa* în Ierocle și *Zaldapa* în Procopiu și-n Teofilact; orașul *Skaidava* – *Skedeva* în Procopiu; un alt oraș *Sanadapa* în geograful Rayenat[11] etc.

În limba albaneză, prețioasa moaște a anticului grai tracic, *tepe*, articolat *tepeia*, se cheamă movilă.

Albanezii posedă totodată verbul *tepëroig*, a covîrși, „ich bin überflüssig, bleibe übrig, übertreffe" și adverbiul *tepër*, dasupra, „darüber", formînd cîtetrele zicerile o strînsă familie indigenă[12].

Pe de altă parte, termenul ne apare într-o intimă legătură cu Egiptul.

Deja Varone punea pe eolicul *teba* față în față cu celebra metropolă a Egiptului cea cu o sută de porți, ἑκατόμπυλος, și cu omonima capitală a Beoției cea fundată de fenicianul Cadmu venit tot din Egipt.

Strabone mai menționează alte trei Tebe, toate în regiuni tracice și-n apropiarea Egiptului: o Tebă în Tessalia, Θῆβαι Φθιώτιδες, o Tebă în Licia, Θήβη, și o Tebă în Troada, Θήβη ὑπὸ Πλάκῳ ὑληέσσῃ[13].

În vechea limbă egipteană, după cum se citește în ieroglife, verbul *teb*, duplicat în *tebteb*, însemnează a rădica, „élever en haut", de unde *tep, tepi, tepau*, avînd mai multe accepțiuni, dintre cari cele mai caracteristice sînt: 1. cap; 2. vîrf; 3. dasupra[14].

Accepțiunea egipteană adverbială *tep* – „dasupra" formează o admirabilă coincidință cu albanezul *tepër* – „dasupra".

Rezultă că un prototip *taba* în înțeles de înălțime, fie munte, fie movilă, de unde s-au născut lidianul *taba*, macedonicul *daba*, dacicul *dava*, elenicul θήβη = θάβα, italicul *teba*, egipteanul *tep* și albanezul *tepe*, este o moștenire din acea ultraimemorială epocă, cînd popoarele ariane nu întraseră încă în Europa, pe care o ocupau triburi turano-hamitice.

Numai printr-un amestec de tot primordial al hamiților cu turanii și apoi al resturilor turano-hamitice cu tracii, se poate explica mai cu deosebire întreaga familie verbală, adverbială și substantivală *tep* la egipteni și la albanezi.

Lăsînd acum la o parte calătoriile cuvîntului și mulțumiți de a ști cu certitudine semnificațiunea-i în limba dacică, să ne-ntoarcem la nomenclatura lui Ptolemeu.

Toate orașele cu finalul *dava* au fost clădite pe locuri rădicate, pe dealuri, pe coline, corespunzînd literalmente numirilor germane cu terminațiunea *berg*, celor slavice cu *gora*, celor franceze cu *mont* etc.

Să luăm drept exemplu orașul „Ziridava".

În paragraful 6 am demonstrat că-n toate limbele tracice *z* corespundea sanscritului *h* și elenicului χ, precum se constată din numele vinului la traci *zâla* = sanscritul *hâla* și elenicul χάλις, din numele secarei *vrîzi* = *vrîhi* etc.

O lucrare de tot recinte a lui Fick asupra dialectului tracic al frigianilor confirmă concluziunea noastră prin altele șase exemple și anume:

Frigianul *zalka*, iarbă = sanscritul *hari-ka*
Frigianul *ezis*, arici = grecul ἐχῖνος
Frigianul *zeuma*, sorginte = grecul χεῦμα
Frigianul *zetna*, ușă = sanscritul *ghad-na*
Frigianul *zemele-n*, barbar = grecul χθαμαλός
Frigianul *mazeu-s*, zeu = sanscritul *maghavan*[15].

Dacicul *ziri* corespunde dară sanscritului *hari*, zendicului *zairi*, verde.

„Ziri-dava" însemnează „Muntele-verde", ca *Grünberg* la germani, *Vermont* la francezi, *Zelenahora* la slavi sau ca orășelul neapolitan *Monteverde* de lîngă Melfi.

17
Viața de codru

Am văzut că, pentru ca civilizațiunea să se fi putut încuiba pe malul stîng al Dunării, au trebuit să se lupte cu natura, direct sau indirect, nu numai ginți peste ginți și popoare peste popoare în curs de milenii peste milenii, dar încă toate pe rînd să-și aleagă în acest secolar războiul al spiritului uman contra materiei telurice și atmosferice cîteva punturi strategice excepționale, unde victoria devenea mai probabilă.

Atari adăposturi de „selecțiune naturală", găsite după un șir de pipăiri nenorocite de jur în jur, a fost la noi Oltenia pe prima linie, apoi Transilvania, un colțușor nordic al Moldovei și petecul marin de lîngă gura Nistrului.

Vorbind în limbagiu militar, chiar pe acest teatru de operațiune omul mai trebuia să-și caute și să nemerească punturi tactice, stabilindu-se anume pe măgure, de unde decurge ca maioritatea orașelor purta în coadă termenul „dava", adecă *munte*.

Comunele se clădeau și prosperau pe înălțimi în mijlocul secolarei vegetațiuni a unei nature primordiale.

Antica vorbă „codru" conservă la noi pînă astăzi memoria acelor stabilimente muntoase și păduroase totodată.

În Dacia Traiană acest cuvînt însemnează o pădure mare: *sylva grandis, Waldung, forêt*[1].

La românii din Istria „codru" se cheamă numai muntele, mai păstrînd acolo în dialectul unei singure localități semnificațiunea de „munte păduros"[2].

La arnăuți „kodrë" vrea să zică măgură, *Hügel*[3].

Numai albanezii și românii în Europa posedînd pe „codru", derivațiunea eminamente tracică a termenului e mai pe sus de orice îndoială, precum și înțelesul său originar de *munte-pădure*.

Prin etimologie, această vorbă aparține la un grup foarte interesant de compozițiuni ariane primitive, constatat de către Pott și verificat apoi de Pictet: grupul *exclamativ*.

Astfeli, de exemplu, sanscritul *kâvârî*, umbrelă de ploaie, se compune din *kâ* + *vârî*; „ce acoperiș!"; *kavasa*, armură, din *ka* + *vasa*: „ce vestmînt!"; *karpata*, drențe, din *ka* + *r* + *pata*: „ce îmbrăcăminte!"; *karbhața*, crastavete, din *ka* + *r* + *bhața*: „ce hrană!" etc.[4]

„Codru" reprezintă dar exactamente, cu scăderea regulată a vocalei, formațiunea sanscrită *kadru* din *ka* + *dru* „ce arbore!" adecă „ce mulțime de arbori!"

Fără a cunoaște termenul româno-albanez, Pictet bănuia că din același grup exclamativ ar deriva grecul κέδρος[5]; și este ciudat că, fără a fi fost cît de puțin inițiat în filologie, bătrînul episcop transilvan Bob deducea pe al nostru codru din „cedrus"[6].

Este evidinte că nici κέδρος nu provine din *codru*, nici codru din κέδρος; ambele însă au decurs pe o cale nedependinte din aceeași tulpină *kadru*.

La greci sanscritul *ka* + *dru* reprezintă pe un arbore izolat, pe cînd la albanezi și la români el capătă extensiunea unui munte acoperit de vegetațiune.

Este posibil ca la traci *codru* să fi avut ambele aceste semnificațiuni, precum la latini unul și același cuvînt, *silva*, însemna totodată nu numai o pădure mare, dar și pe un singur copaciu, bunăoară în Properțiu:

„Nemus omne intendat vertice silvas"[7]

sau în Seneca:

„Ingens arbor gravi silvas minores urget"[8].

Tot astfeli și franțuzește *bois* este arbore și pădure în același timp.

Nu e de prisos a mai observa, sub raportul fonetic, că din latinul *quadrum* bizantinii au făcut κόδρα, iar românii „codru de pîne" sau „codru de mămăligă", adecă o bucată pătrată, κοδρίτης ἄρτος în Suida[9], scăzînd astfeli pe *ka* în *ko* întocmai ca în pădurea „co-dru" din arianul „ka-dru".

Certitudinea filologică a acestei etimologii este dară perfectă din toate punturile de vedere.

Originea dacică a „codrului" coincidă în limba română cu originea dacică a vegetațiunii celei mai de munte: *brad* și *stejar*.

Deja d. Bolliac constatase că unul și același arbore se cheamă românește *brad* și în limba albaneză *bred*[10]; trebuia să zică mai corect *breθ*, articolat *breδi*[11].

Forma cu *a*, după legile fonologice, fiind fără contestațiune cea mai veche, albanezul *breθ* înlocuiește pe un primitiv *braϑ*.

În limba armeană, un antic dialect tracic, foarte degenerat, dar mai conservînd încă destule urme ale descendinței, o specie mare de plop se cheamă *pardi*[12], ceea ce corespunde din punt în punt albanezului *braδi*, căci *p* la armeni exprimă cele mai de multe ori pe indo-europeul *b*, de exemplu: *pant* = sanscr. *bandh*, *pagoig* = lat. *baculus*, *pazoig* = = zend. *bâzu* etc[13], iar cît privește metateza *pardi* în loc de *pradi*, deja Bopp a observat că „nici o literă nu schimbă locul mai lesne ca *r*"[14].

Așadară la români, la albanezi și la armeni, trei grupe cari, în diverse moduri și din diverse timpuri, descind dopotrivă din gintea tracică, noi aflăm termenul *brad* în același înțeles de *abies* sau generalmente de un mare arbore.

La greci, la latini, la slavi, la litvani, la germani, la celți, el nu se găsește.

Societatea noastră Academică ne spune, ce-i drept, că „din datele scriptorilor romani *bratus* era un arbore pururea verde"[15], dar această gravă asertiune, ca și întregul dicționar al venerabilei corporațiuni, bazat pe o completă neștire de tot ce s-a lucrat în secolul nostru pe tărîmul filologic, este o pură glumă.

Ce înseamnează nedefinita frază: „din datele scriptorilor romani"?

Oare așa se vorbește?

Cari scriptori?

Ce feli de date?

Fiindcă Academia n-o lămurește, s-o spunem dară noi.

Iacă pasagiul din naturalistul Pliniu:

„*Arabii caută în Elimaida arborul bratus,* carele seamănă cu un larg cipres, avînd ramure albicioase și răspîndind un miros plăcut cînd se pune pe foc. Împăratul Claudiu povestește despre acesta minuni. El zice că parții pun frunze de bratus în beuturile lor; că mirosul său se aseamănă cu al cedrului; că fumul lui împrăștie pe al celorlalți arbori. *Bratus se naște dincolo de Pasitigris, în apropiarea orașului Sitaca, pe muntele Zagru*"[16].

Prin urmare, este un feli de cedru larg și albicios, carele creștea numai într-o porțiune a Siriei și pe care poporațiunea semitică de acolo îl numea *brat*, de unde prin intermediul parților au auzit acest nume și romanii.

Iată la ce se reduce în realitate italismul bradului!

A face din „albicios" – „pururea verde" și din ebraic – latin, este negreșit o filologie foarte comodă, dar puțin academică.

Urmează dară că vorba *brad* a existat numai la traci, de unde au moștenit-o armenii, albanezii și românii.

Radicala cuvîntului este arianul *bradh*, a crește, de unde sanscritul *bradhna* în înțeles de rădăcină de plantă, literalmente un lucru crescut[17].

Această etimologie se confirmă prin considerațiuni logice și fonetice.

În privința logică, tot așa numirile sanscrite de arbore *rohi* și *vrĭkșa* s-au născut din ideea de a crește: *ruh* și *vrĭh*.

În privința fonetică, sonul ϑ corespunzînd totdauna sanscritului *dh*[18], albanezul *braϑ* nu numai că admite, dar încă necesitează radicala *bradh*.

Derivînd de la arianul *bradh*, a crește, bradul exprimă ideea unui arbore crescut, adecă ajuns la înălțime.

Ideea de *crescut* și ideea de *mare* se identifică mai pretutindeni: germanul *gross*, mare, provine de la o tulpină cu înțeles de a crește, conservată în anglezul *grow*; slavicul *roslŭ*, mare, derivă de la *rosti*, a crește etc.

Chiar de la arianul *bradh*, a crește, derivă sanscritul *vradhant* și elenicul βλωθρός = *brâdhras*, ambele cu semnificațiunea de „mare"[19].

Pentru a se substantiva în accepțiune de „a crescut", radicala *bradh* admite pe sufix participial: sanscritul *ta*, grecul τό, latinul *tu*, slavicul *tŭ*.

Acest sufix, începîndu-se printr-o dentală, tinde la asimilare de cîte ori se întîlnește cu o altă dentală la finea radicalei: bunăoară sanscritul *badh*, a lega, dînd peste *ta*, produce pe *baddhá* în loc de *badhta*[20].

În modul acesta, radicala *bradh*, căpătînd sufixul *ta* scăzut în toate limbele europee la *tu*, se naște forma participială *braddhu*, de unde printr-o definitivă asimilațiune decurg directamente albanezul *braϑ* și românul *brad*.

Nici o etimologie nu poate fi mai certă sub orice raport filologic, și nici la un arbore nu s-a putut aplica epitetul de „mare" mai potrivit ca la superbul brad, această „glorie a codrilor", după expresiunea lui Statiu:

„... silvarum gloria pinus!"[21]

Să trecem la „stejar".

Deja bătrînul Cantemir, mai puțin exclusiv decît puritanii noștri de astăzi, credea că acest cuvînt trebui să fie în limba română o rămășiță de la daci[22].

În adevăr, nici un nume de arbore în toate celelalte limbe indo-europee nu oferă vreo asemănare cu al nostru *stejar*, sau mai bine *stăjar*, căci încă metropolitul Dositei zicea: „dumbrăvile sînt стъжари ce fac ghinda"[23].

Radicala cuvîntului este *stag*.

Ea se află la mai toți arianii în accepțiune de *a acoperi*: sanscritul *sthag*, de unde *sthagana* – acoperiș, *sthagita* – acoperit, *sthagu* – gheb, *sthagî* – cutie etc.; grecul στέγω, de unde στέγη sau στέγος, cu perderea sibilantei τέγη sau τέγος – acoperiș; latinul *tego, tectum, tegimen, tugurium*; irlandezul *teg* – casă; litvanul *stegiu, stogas* etc.[24]

Aducîndu-ne aminte că sanscritul *varana*, de unde celticul *fearn*, anin, derivă de la *var*, a acoperi, sau că sanscritul *gĭhașa*, de unde celticul *gas*, trunchi, derivă de la *gĭhaș*, a acoperi, proveninta *stejarului* de la *sthag*, a acoperi, primește o puternică confirmațiune, indicînd un prototip *sthag-a-ra*, cu sufixul *ra*, cu o vocală de legătură și cu semnificațiunea de „acoperitor", adecă o vegetațiune a cării umbră servă de adăpost, după versul lui Orațiu:

„Quercus – multa dominum juvat umbra"[25].

Pe *brad*, precum constatarăm mai sus, l-au păstrat românii, albanezii și armenii; pe *stejar* însă l-au reținut numai românii, ceea ce permite a crede că din toate popoarele tracice această formațiune aparținuse mai în specie dialectului dacic.

Față cu „bradul" și „stejarul", moșteniți de la daci, ni se prezintă un nume de arbore curat latin, carele aruncă o vie lumină asupra cestiunii ce ne preocupă.

Este *mesteacănul.*

Nici un filolog n-a vorbit pînă acum despre această vorbă.

Latinomanii noștri cei mai exagerați, aceia chiar cari deduc pe *brad* de la *abies*[26], n-au cutezat a-i căuta vreo origine italică.

Și totuși nemic nu poate fi mai latin!

Sînt unele probleme însă în cari filologia nu e în stare să facă un pas fără ajutorul științelor naturale.

Astfeli este și *mesteacănul.*

Mai întîi de toate să precizăm natura acestui arbore, pe care Lasteyrie l-a studiat mai cu d-amănuntul decît oricine altul.

„La nord – zice el – foile și mlădițele de mesteacăn oferă vitelor o hrană îmbielșugată.

Laponii, fie din neprevedere, fie mai ales din cauza unui trai de tot vagabund, nu fac nici o proviziune pentru iarnă; suedezii și norvegianii însă obicinuiesc pentru vacile și oile lor a strînge crenge de mesteacăn.

În unele părți frunzele cele tinere de mesteacăn, uscîndu-se pe vatră și amestecîndu-se cu grăunțe, servă la nutrimîntul paserilor domestice, găine, gîște și rațe.

Finlandezii culeg frunze de mesteacăn pentru a ferbe din ele un feli de beutură în loc de ceai.

Un călător povestește că camciadalii și o seamă de alte triburi nordice taie scoarța de mesteacăn în mici bucăți și o mănîncă cu ouă de pește.

Rușii fac bere din suc de mesteacăn, amestecîndu-l cu hemei și ferment și supunîndu-l manipulațiunilor ordinare ale berăriei.

În Suedia, din același suc se face un sirop, mai puțin dulce decît acela din *acer saccharinum,* dar totuși destul de bun pentru a înlăcui zahărul în mai multe trebuințe domestice.

Lăcuitorii de la nord, căutînd a supleni prin ceva vinul pe care li l-a refuzat natura, s-au învățat a compune licori spiritoase din sucul diferitelor plante sau fructe indigene: din suc de mesteacăn ei fac un vin alb și spumos cam de feliul șampaniei, considerat ca foarte sănătos..."[27]

Așadară, fie pentru vite, fie ca ceai, fie cu ouă de pește, fie ca bere sau ca vin, mesteacănul într-o climă aspră servă de nutrimînt.

Pe teritoriul Daciei, anume în Oltenia, mai cu seamă în munții Gorjului, țăranii *mestecă* în gură pînă astăzi mugurii de mesteacăn, extrăgînd din ei același suc dulce-acriu, „une sève abondante, d'une saveur douce, sucrée et légèrement aigrelette"[28], din care svedezii fac sirop.

O dată constatat prin istoria naturală acest caracter eminamente alimentar al mesteacănului, originea vorbei decurge de la sine.

Să începem prin a separa radicala *mestec* de sufixul *-ăn*.

Acest sufix este același pe care-l găsim în cuvîntul nostru *cearcăn* din *circinus* [29], corespunzînd adecă în fonetica română sufixului latin *-inus*.

Verbul *mestec*, pe de altă parte, are la noi principala semnificațiune de a rumega mîncarea[30], din latinul *mastico*, de aceeași origine cu grecul μασάομαι, persianul *masîdan*, germanul *mästen*, toate exprimînd ideea de nutrimînt, de la radicala ariană *mas*, de unde asemenea litvanul *maistas*, hrană, și celticul *maise* cu același înțeles.

Mesteacăn reprezintă dar un tip *masticinus*, întocmai ca *cearcăn* – *circinus*, ambele tot ce poate fi mai latin, însemnînd a r b o r e n u t r i t o r, după cum *stejarul* însemnează a r b o r e a c o p e r i t o r, iar bradul un a r b o r e n a l t.

Ca și *cearcăn* din *circinus*, *mesteacăn* din *masticinus* este o vorbă latină combinată deja pe teritoriul Daciei; dar și-n epoca fără comparațiune mai veche a nașterii limbelor indo-europee din tulpina ariană tot astfeli s-a format numele unui alt arbore, al fagului și chiar al stejarului, adecă tot în accepțiune de „arbore nutritor", din cauza ghindelor cu cari se hrăneau pe atunci nu numai vitele, ci și bietul om din pădure: lătinește *fagus*, grecește φηγός, de la φάγω, a mînca.

În același mod, persianește *buk* însemnează atît pe stejar precum și orice feli de mîncare.

Tot de acolo vine numele slavo-german al fagului: *buk* sau *buche*.

Pictet susține că chiar la romani „quercus *esculus*", de la *edo* – a mînca, de unde *esca* – mîncare, însemna un arbore menit a hrăni[31], dar vechea ortografie cu *ae*: *aesculus* face ca această derivațiune să fie dubioasă.

Negreșit că slavii, germanii, perșii au părăsit de mult un atare regim alimentar: totuși limba, ca un sarcofagiu conservînd o mumie, a păstrat pînă-n momentul de față suvenirea unor timpi mai puțin gastronomici, cari în unele țăre nu sînt tocmai prea depărtați de zilele noastre, căci în Spania, bunăoară, locuitorii din munți mîncau ghindă de stejar încă în secolul lui August[32].

După ce am analizat *codrul, bradul, stejarul* și *mesteacănul*, să tragem concluziunile.

Prima consecință:

Pentru ca „codrul", carele identifică ideea de munte cu acea de arbore, pentru ca numirile vegetațiunii celei mai alpine, „brad" și „ste-

jar", pentru ca un asemenea grup de termeni să fi putut trece la români de la daci, aceşti din urmă cată să se fi amestecat cu latinii anume în vastele păduri ale Carpaţilor.

În adevăr, dacii au fost poporul cel mai muntean.

Munţii şi pădurile ocupă dacii: „montes et saltus Daci", observă bătrînul Pliniu[33].

Muntele este al dacilor: „suum Dacis montem", zice poetul Statiu[34].

Pliniu şi Statiu, ambii trăind chiar în epoca lui Traian.

Ceva mai tîrziu, Floru ne spune şi mai energic că dacii sînt lipiţi de munţi: „Daci montibus inhaerent"[35]

A doua consecinţă:

Pentru că întreaga naţionalitate română, nu un dialect sau un provincialism, ci totalitatea neamului, să fi putut numi mesteacănul „nutritor", formaţiunea limbei noastre din elemente latine şi dacice trebuia să se fi operat într-un mod compact anume în munţi, mai ales în Oltenia, unde, după cum am văzut mai sus, rolul alimentar al acestui arbore nu s-a uitat cu desăvîrşire nici chiar pînă astăzi.

Numai în zona de tot muntoasă, care singură sub raportul climateric reprezintă la sud regiunile nordice, se poate explica recurgerea la mesteacăn ca la nutrimînt.

Două-trei cuvinte dintr-o limbă pot restaura o lungă obscură fază într-o istorie naţională!

Să trecem cu analiza la o altă probă de o natură diversă.

18
Poezia „frunzei verzi"

De unde oare s-a născut admirabila „frunză verde" din capul mai tuturor cîntecelor poporane române?

Cel mai mare poet al nostru şi cel mai renumit filolog şi-au dat amîndoi osteneala de a pătrunde misteriul acestei poezii de codru.

D. Alecsandri zice:

„Cele mai multe dintre cîntecele poporale încep cu *frunză verde*. Aceasta provine din iubirea românului pentru natura înverzită. Primăvara cu cerul ei albastru, cu dulcea ei căldură, cu însufleţirea ce ea aduce lumii amorţite de viforele iernei, naşte în inima românului doruri tainice, porniri entuziaste, cari îl fac a uita suferinţele trecutului şi a visa zile de iubire, de vitejie. Lui îi place, cînd vine primăvara cea verzie, a se întinde pe iarbă, a se rătăci prin lunce şi codri, a cînta şi a

pocni din frunze, a se scălda în lumina soarelui și-n aerul parfumat al cîmpului. Frunza cea nouă îi însuflă cîntece pline de o melancolie adîncă, ce exprimă jalea unui trecut de mărire și aspirarea către un viitor măreț. Frunza verde ce încunună cîntecele poporale servă totodată de caracteristică cîntecului. Astfeli cînd subiectul este eroic, cînd el coprinde faptele unui viteaz, poetul alege frunzele de arbori sau de flori ce sînt în potrivire cu puterea și cu tinerețea, precum frunza de stejar, frunza de brad, frunza de bujor, căci voinicii baladelor sînt nalți ca bradul, tari ca stejarul, rumeni ca bujorul. Cîntecele de iubire se încep cu frunzele de lăcrimioară, de sulcină, de busuioc, pentru că aceste flori, după crederea poporului, au o menire fărmecătoare. Cînd e cîntecul de durere sau de moarte, el preferă frunzele de mărăcină, de mohor etc. În legendele și în baladele unde figurează copile frumoase, acestea sînt întovărășite de cele mai gingașe flori ale cîmpiilor, poetul le încunună cu ghirlande mirositoare de frunze de viorele, de trandafiri, de micșunele etc., și astfeli se poate cunoaște subiectul unui cîntec chiar de la cel întîi vers. Românii dovedesc prin această formă poetică a improvizărilor lor o și mai strînsă rudire cu frații lor din Italia, căci în cîntecele poporale ale umbrilor, ale ligurilor, ale picenilor și ale piemontezilor frunza e înlocuită prin floare. De pildă:

„Fior di viole
Li vostri ochietti furono le strale
Che fece la ferita che mi dole etc.

Fior di cerasa
E d'una siepe de mortella e rosa
Io lo vorré siepa 'la vostra casa etc.

Fior di mela
Vattene a casa che mamma ti chiama
Mamma ti chiama e lo mio core pena etc." [1]

Nemic mai adevărat și mai elocinte ca prima parte a acestei notițe, aceea adecă unde d. Alecsandri desfășoară economia *frunzei verzi* în mecanismul poeziei noastre poporane.

Mai nici o dată alegerea plantei nu este arbitrară, ci servă generalmente în modul cel mai ingenios a indica subiectul sau cel puțin caracterul cîntecului.

Vom da cîteva exemple.

În balada lui Ghemiș, eroul fiind foarte mic, dar și tare totodată, cîntecul se începe printr-o alună:

„Frunză verde d-*aluniș*,
Tace cucul la răriș,
La răriș, la cărpeniș
De frica celui Ghemiș etc."

Balada lui Bujor, mort pe spînzurătoare, debută prin:

„Frunză verde de *năgară*,
A ieșit Bujor în țară...",

ca și o doină despre:

„Frunză verde de *năgară*,
Vai, sărmană biată țară,
Cum te-ajunse focul iară!
Rușii vin, te calicesc etc."

Trista salcie figurează în cîntecul orfanilor:

„Frunză verde *sălcioară*,
Puiculiță bălăioară,
Tu n-ai tată, eu n-am mamă etc."

Un voinic cîntă:

„Frunza verde șapte *brazi*,
Fost-am noi vro șapte frați etc."

Amarul pelin caracteriză pe cei înstrăinați:

„Frunză verde de *pelin*,
Tu străină, eu străin
Amîndoi ne potrivim,
Hai în codru să trăim etc."[2]

Urzica merge de asemenea în armonie cu suferința:

„Frunză verde de *urzică*,
Strigă, Doamne, cine strigă,
Striga Giurgiu dintre lunci,
De la boi și de la giunci,

Nime-n lume nu aude
Strigătele sale crude etc."[3]

Iluziunile perdute se manifestă prin aguridă:

„Frunză verde *aguridă*,
Mult ești, leleo, ispitită,
Mult mă-nșeli și mult mă porți etc."[4]

Mai pe scurt, totalitatea poeziei poporane a românului este ca un feli de botanică, fiecare plantă fiind descrisă pe larg printr-o situațiune corespundinte a sufletului uman; dar această sublimă combinațiune de spirit și materie să fie oare în adevăr de origină italică?

Însuși d. Alecsandri nu se vede a fi fost de această părere în scrierile sale mai denainte asupra poeziei noastre poporane.

Pe la 1855 d-lui era mulțumit să constate cu multă justeță rolul poetic al *frunzei verzi*, fără a căuta să-i găsească vreo păreche în Italia[5].

Ceea ce a îndus mai tîrziu în eroare pe ilustrul poet, după cum mai däunăzi a rătăcit și pe d. Picot[6], se pare a fi fost anume d. canonic Cipariu, carele tocmai în interval veni a emite următoarea opiniune:

„Ceva asemenea se află și-n poeziile populare ale toscanilor, din cari aici vreo cîteva exemple alese din *Canti popolari*", de N. Tomaseo, vol. 1, Veneția, 1841:

«Fior di scarlato,
Alle porte di Napoli c'e scritto:
Il paradiso c'e il vostro ritratto etc.

Fiorin di sale,
Se non bella io, bello é 'l mi'amore,
Ho un morettino, e la grazia mi vale etc.

Fiore di pepe,
Io giro intorno a voi come fa l'ape
Che gira intorno al fiore della siepe etc.»

Fiori di cipresso (Tommaseo, pag. 132), *Fior d'amaranto* (p. 146), *Fiore d'argento* (p. 166) etc. Din care se vede că toscanii asemenea încep ca și românii, numai cît ei pun floare în loc de frunză verde, însă pe pag. 228 aflăm: *foglia d'aprile*, adecă foi sau frunze, și mai încolo, pe p. 237, *spiga di grano*, spic de grîu etc."[7]

Să ne-ntrebăm acum încă o dată: între *frunza verde* a românului și între *fiore* sau chiar *spiga di grano* a toscanului există oare în realitate vreo serioasă înrudire?

Nu cumva amăgirea provine din predispozițiunea cam morbidă a celor mai mulți dintre noi de a căuta chiar „ciorba" și „șerbetul" în Capitoliu?

Să examinăm.

Din sutimi de cîntece italiane abia cîte unul se începe prin *floare*, ba și atunci fără legătură cu ideea totală, cu intriga, cu ținta poeziei, ci numai ca o simplă invocațiune cătră o persoană: „tu, floare roșie...!" sau „tu, floare de vioară...!" sau „tu, floare de cireș...!" și așa mai încolo.

Poezia poporană a italianilor se împarte într-o mulțime de genuri: *rispetti* sau *stramboti*, *serenate*, *maggi*, *violete*, *nanne* etc.

Numai într-unul singur din acestea, și încă nu totdauna, ne întîmpină exclamațiunea „fiore!", anume în așa-numitele *stornelli*, adecă cîte două sau trei versuri peste tot, pe cari le cîntă un bărbat sau o femeie și cărora le răspunde un altul printr-o nouă serie de două-trei versuri, ceea ce se cheamă *stornare*, a da îndărăt.

Unul de pildă zice:

„Fiore di aneto!
Quando moro, e vado în paradiso,
Se non ti trovo, mi ritorno indietro".

(Floare de mărar! Cînd voi muri și mă voi duce în rai, dacă nu te voi găsi acolo, mă voi întoarce.)

Altul sau alta replică:

„Fiorin d'abete!
In paradiso senza scale andate:
Parlate con i santi, e poi scendete".

(Floare de brad! În rai mergi fără scară: vorbește cu sînții și apoi întoarce-te.)

După cum observă foarte bine d. Caselli, aceasta este ceva în feliul versurilor alternate ale păstorilor lui Virgiliu:

„Incipe, Damaeta: tu deinde sequere, Menalca.
Alternis dicetis; amant alterna Camenae".[8]

Dacă venerabilul d. Cipariu ar fi crezut de cuviință și d-lui a da lectorilor săi această legitimă lămurire asupra naturei *stornellilor* italiani, negreșit că nemini nu s-ar fi putut amăgi de a vedea vreun grad de încuscrire între *frunza verde* română și între *fiore* a toscanilor, cari una alteia sînt cu desăvîrșire străine.

Nu mai adăugăm că florile în genere disting mai mult cîmpia, pe cînd frunzele aparțin pădurii, desemnînd astfeli două feliuri de trai cu totul diverse.

Dacă orice invocațiune personală ca „fiore de aneto" sau „fiorin d'abete" ar fi să se pună în comparațiune cu a noastră „frunză verde", atunci nu înțelegem de ce ar trebui să acordăm acest monopol numai italianilor.

Tot așa poezia poporană greacă numește și ea pe favoritele sale: floare de garoafă, floare de iasmin, floare de crin, sau chiar creangă de arbure:

„ὦ πολὺ ἀγαπημένη μου, φηλοῦ δένδρου κλωνάρι"[9].

Rusul de asemenea cîntă:

„Hei, în grădină, în grădină iubesc eu,
Iubesc eu în grădină o *pară verde,*
O pară verde, o fetiță voioasă..."[10]

sau:

„*Para mea, para mea,*
Para mea verde!
Sub păr stă căsuța,
În căsuță fetița"[11].

sau:

„*Hei, salce, salce, sălcuță!*
Ți-a sosit vremea să-nflorești,
Dar n-a sosit încă vremea
Lui Ivan să se-nsoare..."[12]

Și ce urmează de aci?

Din cîteva izolate exclamațiuni de această specie, pe cari lesne le vom găsi în poezia cultă și necultă a mai tuturor popoarelor și cărora le lipsește, ca și celor italiane, nu numai proprietatea de a fi un debut

normal, constant, aproape fără excepțiune al totalității cîntecelor naționale, dar mai cu seamă condițiunea fundamentală de a caracteriza o baladă sau o doină prin cîte o plantă diferită, oare se poate deduce că a noastră „frunză verde" este greacă sau rusă?

După cum greacă sau rusă nu poate fi, tot așa nici italiană nu este.

Dacă e vorba de a alătura cu orice preț „frunza verde" a românului cu tot feliul de flori latine, apoi iacă un ierbariu întreg dintr-o poezie poporană spanioală:

„Verde primavera
Llena de flores,
Corona de guirlandas
A mis amores,
De blanca azucena,
De jazmin y rosa,
Mosqueta olorosa,
Violeta y verbena,
De claveles llena
Y de otras mil flores etc."[13]

Avem aci o mie de flori dodată!

Ce au a face însă toate aceste amoroase guirlande italiane și spanioale, culese de prin strîmta florărie, cu severa *frunză verde* a românului, prin care se încununează nu numai gluma și dragostea, dar în același timp spînzurătoarea lui Bujor sau vitejiile lui Ghemiș?

Latinitatea noastră este un fapt istoric atît de pozitiv, atît de bine stabilit pe baze științifice, încît n-are nevoie de a mai fi proptită prin tot feliul de exagerațiuni sentimentale, ca și cînd ar fi în pericol de risipă.

Frunza verde s-a născut dempreună cu naționalitatea română nu la Tibru sau la Guadalquivir, ci la noi acasă, pe teritoriul Daciei, în secolarele păduri ale Carpaților, acolo unde străbunii noștri s-au format și s-au dezvoltat în curs de veacuri mai-nainte de a se pogorî din munte și a se răspîndi pe cîmpie.

Și nu numai prin *frunză verde*, dar prin mai toate imaginile cele mai superbe ale sale, poezia noastră poporană este fia Carpaților.

Numai acolo se putea naște:

„Munții se răsun
Șoimii se adun,
Codrii se trezesc,

Frunzele șoptesc,
Stelele sclipesc
Și-n cale s-opresc..."

Numai acolo:

„Soarele și luna
Mi-au ținut cununa,
Brazi și păltenași
I-am avut nuntași,
Preuți – munții mari,
Păseri – lăutari..."

Numai acolo:

„Sus în vîrf de brăduleț
S-a oprit un șoimuleț,
El se uită drept în soare,
Tot mișcînd din aripioare.
Jos la trunchiul bradului
Crește floarea fragului,
Ea de soare se ferește
Și de umbră se lipește.
– Floricică de la munte!
Eu sumt șoim, șoimuț de frunte,
Ieși din umbră, din tulpină
Să-ți văz fața la lumină,
C-a venit pînă la mine
Miros dulce de la tine" etc.

Numai acolo bradul, stejarul, șoimul, copii de predilecțiune ai munților, au putut deveni pentru muza noastră poporană sacre simboluri de nălțime, de forță, de vitejie.

Numai acolo, precum numai pe țărmul mării poezia greacă era în stare de a concepe următorul capdoperă de inspirațiune:

„Era noapte, iubito, cînd noi ne-am sărutat. Cine oare să ne fi văzut? Au văzut noaptea și zorile, stelele și luna. O steluță s-a pogorît și a spus-o mării, marea a spus-o vîslei, vîsla a spus-o plutașului, și plutașul a cîntat-o la poarta iubitei sale!"

Grecului i-a dictat oceanul, nouă ne-au șoptit Carpații.

Pentru un român din Bărăgan, din Bugeac, din șesul cel arid al României de jos, unde deja Ovidiu se plîngea că-n deșert vei căuta o frunză: „Aspiceres nudos *sine fronde*, sine arbore campos..."[15] și unde un călător svedez din secolul trecut observa cu mirare că nu se poate găsi mai nici un arbore: „ist in ganz Bessarabien fast kein Baum zu finden"[16], pentru un asemenea român „frunza verde" rămîne pînă astăzi ca un act de botez despre antica facere națională pe înverzitul plai.

Este un pur românism, un product direct al pămîntului dacic, fără nici o cumnăție cu Italia sau cu Spania.

Traiul primitiv de pădure a lăsat și pe aiuri tot în literatură niște urme foarte adînci, cari oferă o intimă analogie cu *frunza verde* a românului.

Exemplul cel mai curios și mai evidinte de această influință de codru este vechiul alfabet celtic *ogham* din Anglia, unde Strabone ne spune că britanii lăcuiau în păduri: „πόλεις δ᾿ αυτῶν εισιν οἱ δρομοί"[17], după cum ne-o spune și Iuliu Cezar: „opidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo fossaque munierunt"[18].

Alfabetul în cestiune, tot ce poate fi mai de codru, se cheamă *craobh* „arbore", și fiecare literă, *feadha*, adecă „lemn", poartă cîte un deosebit nume de plantă în următoarea ordine:

B. *Beith* (mesteacăn)
C. *Coll* (alun)
L. *Luis* (sorb)
F. *Fearn* (anin)
S. *Sail* (salce)
N. *Nin* (frasin)
H. *Huath* (păducel)
D. *Duir* (stejar)
T. *Tinne* (nuc)
Q. *Queirt* (măr)
M. *Muin* (viță)
G. *Gort* (iederă)
NG. *Ngedal* (grozamă)
ST. *Strait* (spin negru)
R. *Ruis* (soc)
A. *Ailm* (brad)
P. *Peith-bhog* (iarbă moale)
O. *Onn* (un feli de genistă)

U. *Ur* (afin)
E. *Eadad* (plop)
I. *Idad* (tis)
EA. *Eabad* (palten)
OI. *Oir* (sînger)
UI. *Uilleaun* (curpen)
IA. *Ifin* (coacăză)[19]

La români poezia poporană, la celți alfabetul, la ambele neamuri însuși sîmburele dezvoltării literare a oricărui popor, căci toate într-o literatură se încep prin cîntec și prin abecedar, au petrificat astfeli memoria unor epoce primordiale de formațiune în adăpostul pădurilor.

La noi însă, ca la nimeni altul, această prețioasă suvenire este nu numai o cestiune de arheologie, dar posedă și farmecul celei mai ferici-te creațiuni poetice.

Zicem că la noi ca la nimeni altul, deși tentative sporadice de a în-troduce un asemenea gen s-au putut manifesta și pe aiuri sub aceeași acțiune a naturei, dar n-au reușit nicăiri de a prinde rădăcină, de a deveni un model, o formulă.

Iacă bunăoară un cîntec poporan rutean din pădurile Galiției:

„Acolo pe munte stă *un frasin, un frasin verde,*
Pere în străinătate tinerelul cazac!
– Eu per, eu per, mi-a sosit ceasul morții:
Te rog, a mea drăguță, dă de știre măicuței.
A venit muma, a venit muma, a venit măicuța,
A întors alba-i fața cătră fecioraș:
– Iată vezi, fătuțule, scumpul meu copil,
N-ai ascultat pe tată, pe mamă, s-au dus zilele tale!
– Te rog, maică, te rog, maică, să mă-ngropi frumos,
Să sune clopotele, să cînte lăutele,
Dar să nu mă-ngroape nici popii, nici dascălii,
Ci să mă-ngroape numai căzaci de-ai noștri!
Rădicați, fraților, rădicați, fraților, o naltă movilă:
Să afle fiecine că eu per din dragoste;
Sădiți, surioarelor, în căpătîiul meu *un călin*:
Să afle fiecine că din dragoste am perit;
Vor veni păserelele să ciupească căline,
Îmi vor aduce vești de la drăguța mea!"[20]

Acest cîntec galițian oferă o mai remarcabilă asemănare cu inspirațiunea poporană a românilor decît tot ce s-ar putea găsi în Italia sau în Spania, căci nu numai se începe printr-un „frasin verde", carele caracteriză pe tînărul cazac, după cum printr-un călin cu fructele sale roșii se caracteriză mai la vale amorul, dar pînă și încheiarea-i ne aduce aminte vrînd-nevrînd rugămintea finală a nenorocitului ciobănaș din balada *Mieoara*.

Vecinii noștri ruteni ar fi putut dară, mai ales în regiunea ost-carpatină a Galiției, să formeze și dînșii genul poetic al *frunzei verzi*; ei s-au oprit însă la o încercare sau două, fără a fi mers înainte, pe cînd românul surprinse din capul locului toată frumsețea, toată bogăția viitoare a germenului, grăbindu-se a-i da o deplină dezvoltare.

Tot așa la germani și la slavi alfabetul se numește *buchstaben* sau *bukwi*, adecă „bețe de fag", denotînd prin urmare ca și la celți leagănul codrean al artei de a scri; dar numai britanii împinseseră debutul pînă la ultimele-i consecințe, botezînd fiecare literă, fiecare diftong cu cîte un nume de plantă.

Cît de adînc s-a înrădăcinat și cît de departe s-a ramificat la români suvenirea anticului trai de codru, dezvoltîndu-se mai cu seamă în sfera cea poetică a vieței, probă este, pe lîngă „frunza verde", caracteristicul *brad* de la nuntele noastre țărănești.

„Brad – zice d. Maxim – este ramura de brad ce se pune la mirese; de aci *ziua de brad*, sau simplu *bradul*, preziua cununiilor; *a juca bradul*, a juca la mireasă în preziua cununiilor sau și-n ziua de cununie pînă să pornească la biserică"[21].

Nicăiri aiuri nu se găsește ceva asemenea.

Și totuși mai multe alte popoare au debutat ca și românii printr-un leagăn de pădure.

O acțiune identică a naturei inspiră pretutindeni începuturi identice; nu pretutindeni însă ele pot ajunge la perfecta lor expresiune, îndurînd adesea, sub legea *selecțiunii naturale*, ceea ce se cheamă în biologie „arrêt de développement".

Serbul, de pildă, cîntă:

„Crește un subțire brad
Pe doi munți mari;
Dar nu era bradul,
Ci o fată naltă..."[22]

S-ar părea că auzi balada română *Inelul și năframa*:

„Fost-a fost un crăișor,
Tinerel mîndru fecior,
Cum e bradul codrilor
Sus pe vîrful munților..."

La serbi această imagine a bradului, provenită ca și la noi din contemplațiunea codrilor de munte, este o excepțiune, un grăunte rămas sterp, deși ar fi putut să rodească; la români însă ea a devenit o notă nedispensabilă dintr-o vastă simfonie, plină de cele mai bogate variațiuni pe aceeași temă.

Ne rezumăm.

Pe lîngă atîtea alte diferite probe, *frunza verde* demonstră și ea că naționalitatea noastră s-a născut pe plai, nu pe cîmpie.

Ea ne procură mai pe dasupra un punt cronologic foarte important.

Românii din Macedonia n-au pe *frunză verde*.

Poezia lor poporană, de cari ne dă cîțiva interesanți specimeni d. Caragiani, nu înfățișează nemic analog cu stereotipul preludiu din baladele și doinele carpatine, ba încă din contra un cîntec rumeliot se începe tocmai printr-un arbore „fără frunze".

„Na mesa de doi lai munți
Implini de arbori fără frunzi..."[23]

Ca să fi avut macedoromânii pe *frunza verde* și s-o fi uitat mai tîrziu, fără să le rămînă măcar un singur vestigiu de trecuta-i existință, este tot pe atîta de imposibil, precum e peste putință ca un popor să se întoarcă la versul alb după ce ajunsese o dată a gusta rima.

Poezia poporană română cisdanubiană și poezia poporană transdanubiană sînt dară născute fiecare deosebit, ambele deja după separațiunea trunchiului primitiv în două ramure, adecă în urma strămutării peste Dunăre a unei părți din poporațiunea daco-latină sub împăratul Aurelian.

Astfeli peste doi secoli după cucerirea Daciei de către Traian naționalitatea română mai petrecea încă o viață compactă în Carpați și neapărat că tocmai atunci invaziunea gotică, urmată apoi de hoarde hunice, avarice, slavice, n-a putut cît de puțin să inspire străbunilor noștri vreo poftă de a ieși pe șes.

Frunza verde confirmă în acest mod ceea ce am probat noi într-un alt studiu, cum că împrăștiarea elementului roman din munții Olteniei spre cercumferința provinciei Traiane s-a început abia în secolul VI[24].

Născută în intervalul dintre anii 300-500 după Crist, iacă de ce o au toți românii d-a stînga Dunării, cari au învățat-o la un loc în curs de doi secoli, și iacă de ce n-o pot avea frații noștri din Macedonia, plecați mai denainte.

Încă o observațiune.

Românii n-au căpătat pe *frunza verde* de la latini; nici de la daci însă n-au luat-o.

În adevăr, dacă ea ar fi o moștenire de la acești din urmă, atunci am afla-o și-n poezia poporană a arnăuților, descendenți mai direct decît noi din marea ginte tracică.

Între cîntecele albaneze, adunate de d. Hahn, nici unul nu corespunde cu a noastră *frunză verde*, afară numai doară de următoarea doină:

„Moĭ than'e kukĭe ndë ripë
Hikiu, moĭ! ndë të kam mike,
Hikiu, o moĭ! ndë më do,
Se kemi barrë sado.
Pra na kupëtoĭne..."

(Bobițe roșii pe rîpă! Bine, mititico, că eu te iubesc; bine, mititico, că tu mă iubești; aceasta ne ajunge; las-acum să ne descopere)[25].

Cît de departe este însă de la aceste „bobițe roșii" pînă la „frunza verde" a românului!

Ele se aseamănă mai curînd cu „fiore" din stornelii italiani.

Nici latină, nici dacică, ci curat românească, formată prin secularul trai de codru al străbunilor noștri, *frunza verde* ne arată, între celelalte, cît de cu băgare de seamă trebui să fie istoricul pentru a distinge totdauna cu stăruință elementele teritoriale ale unei naționalități de elementele-i etnografice, adecă a nu confunda influința pămîntului cu influința sîngelui...

Note

1

1 LUBBOCK, *L'homme avant l'histoire*, trad. Barbier, Paris, 1867, in-8, p. 492.
2 DARWIN, *Originea des espèces*, trad. Moulinié, Paris, 1873, in-8. – *Idem*, *De la variaton des animaux et des plantes*, trad. Moulinié, Paris, 1868, in-8. – *Idem*, *La descendance de l'homme*, Paris, 1872, in-8.

2

1 *Contribution to the Theory of Natural Selection*, London, 1870, in-8. – Ideea fusese atinsă în treacăt de către Wallace cu un an mai-nainte într-un articol din *Quarterly Review*, 1869.
2 *La Selection naturelle*, în *Revue des cours scientifiques*, 1870, p. 516 sq.
3 *Revue d'anthropologie*, 1872, p. 688: „Son meilleur argument est celui qu'il tire de la peau de l'homme, caractère nuisible dans l'origine, et il faut dire que Claparède dans un article un peu vif, mais d'ailleurs remarquable, sur le livre de Wallace, n'a que très imparfaitement répondu à cette objection".
4 *Bulletins de la Société d'anthropologie*, 1870, p. 228-32.
5 DARWIN, *La descendance de l'homme*, II, 411: „La grosseur que le cerveau de l'homme présente relativement aux dimensions du corps, comparé à celui des animaux inférieurs, peut etre principalement attribuée, comme le fait remarquer avec justesse M. Chauncey Wright, à l'emploi précoce de quelque simple forme de langage, – cette machine merveilleuse qui, attachant des signes à tous les objets et à leurs qualités, suscite des courants de pensées que ne saurait produire la simple impression des sens, et qui d'ailleurs pourraient être suivis si même ils étaient provoqués".
6 BURTON, *The City of the Saints*, London, 1861, in-8, p. 151: „Those natives who, like the Arapahos, possess a very scanty vocabulary, pronounced in a quasi-unintelligible way, can hardly converse with one another in the dark; to make a stranger understand them they must always repair to the camp-fire for'pow-wow".
7 *Op. cit.*, II, 395.
8 *Ibid.*, II, 362 sq.
9 CUVIER, *Discours sur les révolutions du globe*, Paris, 1850, in-8, p. 210: „Elephas primigenius, haut de 15 et 18 pieds, couvert d'une laine grossière et rousse, et de longs poils roids et noirs qui lui formaient une crinière le long du dos".

10 *Congres d'archéologie préhistorique de* 1871, Bologne, 1873, in-8, p. 125.
11 DEBAY, *Histoire naturelle de l'homme*, Paris, 1862, in-16, p. 108.
12 ROBIN èt LITTRÉ, *Dict. de médecine*, Paris, 1873, in-8, p. 808, art. *Intelligence*: „Un seul lobe suffit à l'exercice complet de l'intelligence"
13 *De l'histoire de la civilisation*, în *La science au point de vue philosophique*, Paris, 1873, in-8, p. 491: „La physiologie psychique établit non seulement que les facultés égoistes et les facultés altruistes ont un même siège dans le cerveau, mais encore que les facultés intellectuelles résident dans le même lieu anatomique que ces deux groupes".
14 LUBBOCK, *Les origines de la civilisation*, trad. Barbier, Paris, 1873, in-8, p. 428: „Selon Lichtenstein les Bosjesmans ne pouvaient pas compter au delà de deux; Spix et Martius constatent le même fait chez les Indiens du Brésil. Les habitants du cap Iork en Australie etc."

3

1 STEBBING, în *Transactions of Devonshire Association for Science*, ap. DARWIN, *op. cit.*, 395.
2 GALTON, *Tropical South-Africa*, p. 132, ap. LUBBOCK *Origines*, 429.
3 *La doctrine des races*, în *Séances de l'Académie des sciences morales et politiques*, 3-e série, t. 29, Paris, 1859, in-8, p. 144.
4 RENAN, *Hist. des langues sémitiques*, 494.
5 SPIEGEL, *Eranische Alterthumskunde*, Leipzig, 1871, in-8, t. 1, p. 387-92.
6 Ap. LITTRÉ, *La science*, 389.
7 ZIMMERMANN, *L'homme*, Paris, 1873, in-8, p. 473-8.
8 CORNEWALL LEWIS, *Historical survey of the astronomy of the Ancients*, London, 1862, in-8, p. 440.
9 LYELL, *L'ancienneté de l'homme prouvée par la géologie*, trad Chaper, Paris, 1864, in-8, p. 93. – MORTILLET, *Classification des diverses périodes de l'âge de la pierre*, în *Revue d'anthropologie*, I, 436, așează craniul de Engis în periodul glaciar de Moustier și pe acela de Neanderthal în periodul preglaciar de St. Acheul, ambele cele mai vechi în epoca paleolitică sau a petrei necioplite.
10 VIVIEN de ST. MARTIN, *L'année géographique*, t. II, Paris, 1873, in-8, p. 192-4.
11 SUDRE, *loco cit.*, 150: „Si, selon la théorie naturaliste, les climats pèsent lourdement sur la liberté humaine, celle-ci peut combattre leur influence par les institutions, par l'hygiène, s'en affranchir par l'emigration. Mais le système des races place au sein de l'homme lui-même le principe de la fatalité qui le domine".
12 *De le civilisation et du monothéisme*, în *La science*, 470.
13 LASAULX, *Neuer Versuch einer alten Philosophie der Geschichte*,. München, 1857, in-8, p. 116: „Fast alle grossen Entdecker, denen die Wissenschaften ihrer Fortschritt verdanken, sind Autodidakten, die wie Himalaya unter

den Bergen und Meru unter den Gipfeln der Berge aus dem Herzen der Natur geboren, als Menschen und als Denker gross, einsam, oft als Märtyrer, dastehen in ihrer Zeit, und erst nach ihrem Tode als was sie waren erkannt und nach Verdienst gewürdigt werden. Die schönsten und erhebendsten Erscheinungen dieser Art im Leben der Menschheit und der Völker sind die geistigen Heröen derselben, die grossen Männer welche gerade zur rechten Zeit, in den Entwicklungsperioden des Völkerlebens, da wo eine lange Vergangenheit ihren Abschluss erreicht und eine weite Zukunft sich öffnet, wo das Ende der alten und der Anfang einer neuen Zeit, wo Erlöschen und Neusichentzünden zusammen treffen, wie lichte Göttergestalten oder wie ein Blitz vom Himmel erscheinen, und als die Träger der neuen das Leben gestaltenden Ideen, als Gründer und Wiederhersteller der Religionen und der Staaten auftreten; jene Männer die wie Sprossen aus dem ursprünglichen Lebenskeime ihres Volkes ja aus dem Herzen der Menschheit selbst geboren; und ebendarum mit ursprünglichen, elementarischen Kräften ausgerüstet, nicht blos für ihre Zeit, sondern auf lange Jahrhunderte hinaus thatkrätftig wirken".

4

1 DESOR, *Les palafites ou constructions lacustres*, Paris, 1865, in-8, p. 114: „Cette île n'a pas cessé d'être habitée depuis sa fondation par les premiers possesseurs du sol à l'âge de la pierre" – Cf. *ib.*, 112, despre lacul Varese în Italia: „L'une de ces stations est la petite île, Isoletta, sur laquelle la famille Litta a élevé une maison de plaisance. Quoique plus grande que l'île du petit lac d'Inkwyl, près de Soleure, l'Isoletta est, comme cette dernière, artificielle, si bien que nous bénéficions encore aujourd'hui des travaux exécutés par les peuplades à l'âge de la pierre".

5

1 *Arheologia*, în *Trompeta Carpaților*, nr. 939.
2 DREVNOSTI, *Trudy Moskovskago Archeologiczeskago Obsczestva*, Moskva, 1865-67, in-4, t. I, p. 115-22, pl. VI și VII.
3 DLUGOSSI *Historia*, Lipsiae, 1711, in. f., t. 1, p. 770 – Despre iatvingi vezi monografia lui HENNING, *Commentatio de rebus Jazygum seu Jazvingorum*, Regiomonti, 1812, in-4, precum și GATTERER, *An Prussorum Lituanorum caeterorumque populorum Letticorum originem a Sarmatis liceat repetere*, în *Comment. Societ. Scient. Götting Hist.*, t. 12 și 13.
4 *Ibid.*, I, 223.
5 STRYIKOWSKI, *Sarmatia Europaea*, în MIZLER, *Historiarum Poloniae collectio magna*, Varsaviae, 1761, in-f., t. 1, p. 75: „Slonim, civitas et munitio lignea, olim secundo genitorum magnorum Ducum Lithuaniae erat, et pro ducatu cum suo territorio computabatur".

6 LELEWEL, *Czesc balwochwaleza Slawian i Polski*, Poznan, 1855, in-8, p. 84 – GRABOWSKI, *Ukraina dawna i terazniejsza*, Kijow, 1850, in-4, p. 114.
7 Vezi alfabetul mongolic în LEPSIUS, *Standard alphabet for reducing foreign graphic systems to a uniform orthography*, London, 1863, in-8, p. 212.

6

1 În KOVACHICH, *Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke*, Ofen, 1805, in-8, t. I, p. 1-94: Chronik der Hunnen.
2 ENDLICHER, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849, in-8, p. 100. – Prima ediţiune a lui Kézai este de HORANYI, Viennae, 1782, in-8.
3 BARIŢ, *Transilvania*, IV, 55: „Nos Cattan ex Styrpe Jedzan in Regno Ungariae Kaymakam Solis et Ter. maximo Chano Syngu Babylonici ac invincibili Regis Regum Hulaku Exercitus Kalkazultan seu supremus Dux. Iterum hortamur et serio committimus vobis Rugas, Bylany, Korus, Castellani Comites in Castris Clusu, Dees, Busdoch, quod cum a nobis data potestate ordinare debeatis, ut quemadmodum Flandry in initio Regni nostri acceptabant nummos nostros wulgo Keser-chunich Tatar Pensa ex dictis Zycly et Blachy per omnia necessaria, quia ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent tanquam nummos Byzantinos, et cum consortio el patientia nostra participare vultis. Fidelem M.... as et Zeracheen cum suis sotiis Josyf Myzarrus, Fyeerwaary, Tuitous et... Zeracheen quorum serwis vestros administrare usque Zootmaar. Datum in Zuyo anno Regni nostri II." – JAKAB, *Oklevéltár története*, Budán, 1870, in-8, t. 1, p. 18, pune acest act. sub anul 1232.
4 ENDLICHER, 101.
5 THWROCZ, lib. I, cap. 24, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. Schwandtner, Vindobonae, 1766, in-4, t. I, p. 96: „Hi Siculi, Hunnorum, prima fronte in Pannoniam intrantium, etiam has tempestate, residui esse, dubitantur per neminem; cum in ipsorum generatione, extraneo nondum permixti sanguine, et in moribus severiores, et in divisione agri ceteris Hungaris multum differre videantur. Hi, nondum Scythicis literis obliti, eisdem non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar utuntur". – Despre toate înţelesurile cuvîntului „dica", vezi DU CANGE, *Glossarium mediae latinitatis*, ed. Carpenterii, Paris, 1842, in-4, t. 2. p. 840-41: „Dica, non tam pro charta, vel schedula, in qua scribitur, quam pro taleola, nostris *taille*, in qua rerum numerus annotatur, usurpatur a Thwroczio".
6 BENKÖ, *Milcovia sive episcopatus Milcoviensis explanatio*, Viennae, 1783, in-8, t. 2, p. 158: „P. Paulus Györffi scribit, Sedium Siculicalium Csik, Gyergyó et Kászon supremum Archi-diaconum fuisse R. P. Stephanum Lakatos".
7 Vezi a mea *Arhivă istorică*, III, 190, unde se citează acte din 1407, 1431, 1442, şi 1453.

8 În *Dictionarium Valachico-Latinum*, ms. in-16, scris de un hațegean înainte de 1742 și aflător în Biblioteca Universității din Pesta găsim *banye* pentru *baie*, *kuny* pentru *cui* etc. – Cf. PETRU MAIOR, *Orthographia Romana*, în *Lexicon Valachicum*, Budae, 1825, in-8, p. 34: „Valachi veteris Daciae mutant *n* in *i* consonantem, ut *cuiu*, clavus, a lat. *cuneus*. Aurelianae Daciae autem, imo et Hatzegienses in Transilvania retinent quidem *n*, emolliunt tamen”. – În *Psaltirea* lui Coresi (1577), în *Pentateucul* lui Tordași (1581) și-n celelalte tipăriture române din secolul XVI, se mai găsesc formele *spunĭu, punĭ, remînĭu, întînĭu* etc., despre cari vezi CIPARIU, *Principii de limbă*, Blaj, 1866, in-8, p. 143 și *Gramatica limbei române*, București, 1870, in-8, p. 89.

9 FÉIER, III, 4, 210. – Cf. OLÁH, *Hungaria*, Vindob., 1763, in-8, p. 56, 58: „Mamzillae ab Argyes... Petrus ab Argyes”.

10 Originalul se află în Arhivul Național din Sibiu sub nr. 67. Rămîne deocamdată inedit. Noi posedem o copie.

11 Exemple în CIPARIU, *Principii*, 381.

12 ZEUSS, *Grammatica celtica*, Berolini, 1868, in-8, t. 1, p. 2,

13 *Rukopis kralodvorsky*, ed. Korzinek, Jindrzichove Hradec, 1864, in-8, p. 8.

14 SAXO GRAMMATICUS, *Historia danica*, ed. Klotzius, Lipsiae, 1771, in-4.

15 ABEL RÉMUSAT, *Recherches sur les langues tartares*, Paris, 1820, in-4, p. 65.

16 EUSTATH. în *Iliad. Z*: „καθὰ καῖ τῶν τινες ὕστερον Σκυθῶν ἐσήμαινον ἅ ἤθελον, εἴδολά τινα καὶ πολυειδῆ γραμμικὰξέσματα ἐγγράφοντες ἤτοι ἐγγλύφοντες πίναξι τουτέστι σανίσιν”.

17 MIRON COSTIN, în KOGĂLNICEANU, *Cronicele*, ed. 2, t. I, p. 16: „*a se apuca de oaste* împrotivă” etc. – URECHE, *ibid.*, 136: „și a început a dăruire ocine prin țeară la voinicii ce *făceau vitejie la oști*”.

18 CIHAC, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort, 1870, in-8, p. 107. – Pentru celelalte limbe neolatine, vezi DIEZ, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1836, in-8, t. 1, p. 201.

19 Arhivul Statului din București, *Actele monastirii Neamț*, legătura nr. 7. – Slavii nu posedă sonul *dj* afară de serbi, cari însă l-au luat de la vecini. DOBROWSKY, *Institutiones linguae slavicae*, Vindob., 1822, in-8, p. 182, observă: „Inter vocabula sub ŭ in Lexico Vukiano vix ullum origine Slavicum reperias”. Litera ŭ cel întîi a întrodus-o în Serbia în zilele noastre Vuk Karagici, împrumutînd-o de la români și neștiind că este de origine slavică.

20 Vezi *Istoria critică*, t. I, vol. I, 1873, p. 305-309. – Cf. SCHUCHARDT, *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866, in-8, t. 3, p. 49.

21 Exemple în MACIEJOWSKI, *Pamietniki o dziejach Slowian*, Petersburg, 1839, in-8, t.2, p. 334-363.

22 CURTIUS, *Griechische Etymologie*, Liepzig, 1869, in-8, p. 357-9.

23 BOPP, *Grammaire comparée des langues indo-européennes*, trad. Bréal, Paris, 1866, in-8, t. 1, p. 108.

24 HEROD., VII, 73. – STEPHAN. BYZ., 'Αρμενία. – EUSTATH., în *Dionys. Perieg.*, v. 694 – Cf. *Istoria critică*, t. 1, vol. I, 1873, p. 251.
25 PETERMANN, *Grammatica linguae armeniacae*, Berolini, 1837, in-8, p. 22-3.
26 KATANCSICH, *Orbis antiquus ex Tabla Peutingeri*, Budae, 1824, in-4, t. 1, p. 375.
27 HESYCH., v. ξίλαι – Variantul este ζήλας, indicînd o formă primitivă *zâla*, a cării *â* corespunde lui η grec, ca în ἧμι, sanscr. *sâmi*, sau ζητέω, sanscr. *yâtáyâmi*.
28 PICTET, *Les origines indo-européennes*, Paris, 1859, in-8, t. 1, p. 256.
29 HAHN, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, in-8, *Lex.*, p. 35.
30 *Op. cit.*, I, 273.
31 Ca ajutoare paleografice ne-au servit: *Concordance des alfabets*, în EICHHOF, *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*, Paris, 1836, in-4, BALLORN, *Alphabete orientalischer und occidentalischer Sprachen*, Leipzig, 1844, in-8; VAÏSSE, *Ecriture, în Encyclopédie moderne*, Paris, 1851, in-8, t. XIII; AUFRECHT u. KIRCHHOF, *Die umbrischen Sprachdenkmäler*, Berlin, 1849, in-8; BRUGSCH, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in-8, LEPSIUS etc.
32 *A Székelyföld leirása történelmi* etc., Pest, 1868-71, in-4, t. 1, p. 124.
33 DESERICIUS, *Initia et majores Hungarorum*, lib. IV, cap. 7, ap. KATANCSICH, *De Istro ejusque adcolis*, Budae, 1798, in-8, p. 306-8.
34 WALLASZKY, *Conspectus reipublicae literarum in Hungaria*, Lipsiae, 1785, in-8, part. I, secț. I.
35 *Kritische Grammatik der ungarischen Sprache*, Klausenburg, 1794, in-8, t. I, init.
36 TIMON, *Imago novae Hungariae*, Cassoviae, 1734, in-16, Additamentum, p. 2: „De literis Scythicis, apud Siculos repertis, multa legi, multa audivi, sed suspectae mihi fuerunt idcirco, quia quid illis notatum, quid expressum fuerit, nemo recensuit, nemo explicuit. Nihil certe adhuc ex illis didicimus; et nescio, an unquam quisquam ex illis in lucem prolaturus sit. Nova notas fingere etiam hoc seculo quisque potest".
37 BEL, *De veteri literatura Hunno-scythica*, Lipsiae, 1718, in-8.
38 PRAY, *Dissertationes in annales Hunnorum*, Vindobonnae, 1775, in-f., p. 61, nota t.
39 Vezi *Istoria critică*, t. 1, vol. 1, 1873, p. 321.
40 WISZNIEWSKI, *Historya literatury polskiéj*, Kraków, 1840, in-8, t. 1, p. 169-72.
41 STRABO, lib. VII, cap. 3, § 11. – TARDIEU, *Géographie de Strabon*, Paris, 1873, in-8, t. 2, p. 27, traduce: „Decenaeus, espèce de charlatan, qui avait longtemps voyagé en Egypte et y avait acquis la connaissance de certains signes, à l'aide desquels il annoncait les volontés divines". – Vom observa că-n Strabone nu este „charlatan", ci γοης, adecă „sorcier" sau „magicien".

42 RENAN, *Hist. des langues sémitiques*, Paris, 1858, in-8, p. 115.
43 TYLOR, *The early history of mankind*, London, 1870, in-8, p. 89: „Catlin tells how the chief of the Kickapoos, a man of great ability, generally known as the «Shawnee Prophet», having, as was said, learnt the doctrines of Christianity from a missionary, taught them to his tribe pretending to have received a supernatural mission. He composed a prayer, which he wrote down on a flat stick, in characters somewhat resembling Chinese letters. When Catlin visited the tribe, every man, woman, and child used to repeat this prayer morning and evening, placing the fore-finger under the first character, repeating etc."
44 Ap. IORNAND., *De reb. Get.*, cap. 11.
45 SHARPE, *Egyptian Hieroglyphics*, London, 1861, in-8, p. 27.
46 *L'âge du bronze*, Paris, in-8, p. 201.
47 *Sur la propagation de l'alphabet phénicien*, Paris, 1872, in-8, t. 1, p. 115.
48 *Slowanské starozitnosti*, Praha, 1837, in-8, p. 609: „Tedy uzjwali pisma cyrilshého giz pred 1290?"

7

1 BARONZI, *Limba română şi tradiţiunile ei*, Brăila, 1872, in-8, p. 95.
2 ROUGEMONT, *L'âge du bronze*, 281.
3 *Ibid.*, 302.

8

1 PICTET, *Les origines indo-européennes*, II, 297.
2 SCHLEGEL, *Sinico-Aryaca ou recherches sur les racines primitives*, Batavia, 1872, in-8, p. 134-38.
3 Alte exemple în BOPP, *Gramm. comparée*, IV, 62, §815 b.
4 Cf. CHAVÉE, *Lexicologie indo-européenne*, Paris, 1864, in-8, p. 171.
5 BENKÖ, *Transsylvania sive magnus Transsylvaniae principatus*, Vindobonae, 1777, in-8, t-1, p. 404.
6 *Lexicon valachicum*, Budae, 1825, in-8; p. 769.
7 Lib. VII, cap. 34.
8 *Vellej. Paterc.*, II, 16.
9 *Geogr.*, IV, 4, §3, ed. Didot.
10 *Orig.*, XIX, 24: „Est autem vestis militaris, cujus usus Gallicis primum expeditionibus coepit e praeda hostili... Sagum autem gallicum nomen est."
11 ZEUSS, *Grammatica celtica*, Berolini, 1868, in-8, t. I, p. 37. – Cf. TROUDE, *Dictionnaire français et celto-breton*, Brest, 1842, in-8, p. 285.
12 DIEFENBACH, *Origines Europeae*, Frankfurt, 1861, in-8, p. 414. – Cf. DU CANGE, *Glossarium mediae Graecitatis*, Lugduni, 1688, in-f., p. 1316.
13 VERKOVICZ, *Narodne pesme Makedonski Bugara*, Beograd, 1860, in-8, t. 1, p. 371.

14 GRAVBOWSKI, *Ubiory w Polszcze*, Warszawa, 1830, in-8, p. 223.
15 PICTET, II, 226. – Cf. EICHHOF, *Parallèle des langues de l'Inde et de l'Europe*, Paris, 1836, in-4, p. 193.
16 PRAY, *Dissertationes historico-criticae*, Vindobonae, 1775, in-f., p. 42.
17 *Vocabularium comanicum* din 1303, în KLAPROTH, *Mémoires relatifs à l'Asie*, Paris, 1828, in-8, t. 3, p. 242: „*Xaga, coyrcia, cuirasse*". – În acest vocabular *x* reprezinta pe *z*.

9

1 NILSSON, *Die Ureinwohner des scandinavischen Nordens: das Bronzealter*, Hamburg, 1863, in-8. – *Sur l'arrivée du premier bronze en Scandinavie*, în *Congrès de Bologne*, 1873, in-8, p. 440-44.
2 HEROD., IV, 82.
3 Vezi admirabila explicaţiune a acestui termen în TYLOR, *The early history of mankind*, London, 1870, in-8, p. 117-120.
4 *Die Phönizier*, Berlin, 1849, in-8, t. 2, p. 106, nota.
5 WEINHOLD, *Die heidnische Todtenbestattung in Deutschland*, în *Sitzungsberichte der Wiener Academie*, phil.-hist. Classe, t. 29, p. 192.
6 *L'homme avant l'histoire*, trad. Barbier, Paris, 1867, in-8, p. 49.

10

1 SCHAAF, *Lexicon Syriacum concordantiale*, Lugduni, 1709, in-4, p. 553.
2 CURTIUS, *Griechische Etymologie*, Leipzig, 1869, in-8, p. 179: „Griechisches χ entspricht indo-germanischen *gh*. Im Sanskrit ist dies durch *gh* oder *h* – vertreten".
3 Lib. XXX, cap. 39: „Thracas quoque rhomphaeae, ingentis et ipsae longitudinis, inter obiectos undique ramos impediebant".
4 Lib. X, cap. 25: „Rumpia genus teli est Thracae nationis".
5 HESYCH., v. ρομφαια.
6 EUSTATH. în *Iliad*. Y.
7 DIEFENBACH, *Celtica I*, Stuttgart, 1839, in-8, p. 57.
8 DIOD. SIC., *Bibliothèque historique*, trad. Hoefer, Paris, 1846, in-8, t. 2, p. 30: „Ils [Gaulois] se servent aussi de piques qu'ils appellent lances, λαγχίας, dont le fer a une coudée de longueur, et près de deux palmes de largeur; le fût a plus d'une coudée de longueur".
9 Despre *ce* = *ke* în limba latină vezi CORSSEN, *Ueber Aussprache, Vokalismus und Betonnung der lateinischer Sprache*, Leipzig, 1868, in-8, t. I, p. 44-50.
10 CIHAC, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort, 1870, in-8, p. 138.
11 *Psaltire a sfîntului proroc David*, Unev, 1673, in-4, psalm. 10.
12 *Ibid.*, ps. 63.
13 AULU-GELL., *loco cit.* – FESTUS, *De verborum significatione*, Amstelodami, 1699, in-4, p. 463: „Runa genus teli significat". – *Ibid.*, 453.

14 *German.*, VI: „hastas, vel ipsorum vocabulo frameas, gerunt".
15 DU CANGE, *Glossarium mediae latinitatis*, ed. Carpent., Paris, 1844, in-4, t. 3, p. 389.
16 SCHULLER, *Studien zur Geschichte von Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1840, in-8, t. I, p. 86.
17 GRIMM, *Deuts. Gramm.*, I, 128. – POTT, *Etymologische Forschungen*, Lemgo, 1861, in-8, t. 2, part. I, p. 381, respinge cu drept cuvînt legătura între „framea" și „francisca" sau „franca", după cum se chema o armă *franceză* în evul mediu: „francisca kann nur die *frankische* sein".
18 SCHLEICHER, *Die deutsche Sprache*, Stuttgart, 1860, in-8, p. 319. – *Pf* german corespunde lui *p* arian, ceea ce probează că și la traci în *romfa* trebuia să fi avut sonul unui *p* aspirat, după cum se poate deduce în adevăr, din forma latină împrumutată *rumpia*.
19 DU CANGE, *l.c.*
20 Cf. KUHN, *Zeitschrift für vergleichende Sprachkunde*, Berlin, 1852, in-8, t. I, p. 540. – BENFEY, *Griechisches Wurzellexikon*, Berlin, 1842, in-8, t. 1, p. 663.
21 HAHN, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, in-8, *Lex.*, p. III.
22 SCHAAF, *loco cit.*
23 *Hist. Nat.*, XXXV, 54.
24 *Lex. val.*, 573.
25 ALTH, *Hauptbericht der Handelskammer für Bucovina*, Czernowitz, 1862, in-8, p. 81-95.

11

1 *Lex. val.*, 130.
2 PICTET, II, 240. – Modeluri de aceste locuințe indiane „rotunde" vezi în WEISS, *Kostümkunde, Handbuch der Geschichte der Tracht, des Baues etc.*, Stuttgart, 1860, in-8, t. I, p. 504, 515.
3 HEROD., IV, 11-12.
4 NIEBUHR, *Ueber die Geschichte der Skythen*, în *Kleine historische Schriften*, Bonn, 1828, in-8, t. 1, p. 365-67. – Cf. Rawlinson, *History of Herodotus*, London, 1862, in-8, t. 3, p. 9, nota 4.
5 UKKERT, *Skythien und das Land der Gelen oder Daker*, Weimar, 1846, in-8, p. 17.
6 Ap. STRAB., V, 4, §5.
7 STEPH. BYZ., v. Ἄργιλοι.
8 PICTET, I, 412.
9 VARR., *De re rust.*, 1: „Cuniculi dicti ab eo quod sub terra cuniculos ipsi facere soleant, ubi lateant in agris".
10 POTT, *Wurzel-Wörterbuch der indo-germanischen Sprachen*, Detmold, 1869, in-8, t. 2, part. 1, p. 150.

11 HAHN, *Alb. Stud., Lex.*, 16.
12 TURNER, *History of the Anglo-Saxons*, London, 1808, in-4, t. 1, p. 35: „it is certainly a curious analogy of language, that argèl, in the language of the Cymry, or British, means a covert, a place covered over". – DIEFENBACH, *Celtica II*, 176.
13 *Glosariu care coprinde vorbele din limba română etc., după însărcinarea Societății Academice*, Bucur., 1871, in-8, p. 25. – Cf. PONTBRIANT, *Dicționar româno-francez*, Bucur., 1862, in-8, p. 43: „*Argea*, hutte, unde țărancele fac pînza".
14 *Glosariu*, 164: „Ciorba, cuvîntul nu poate fi turcesc, și cu atît mai puțin slavic; înțelesul cuvîntului se explică prin romanicul «sorbere», din care și franc. sorbet, românește «șerbet», în loc de «șorbet»; cît pentru formă, precum se zice «șur», așa s-a zis ciorba în loc de «șorba», cum și pronunță mare parte de români!" – Admirabilă filologie *academică*! „Ciorba", pe care au luat-o de la turci românii, serbii și bulgarii, ca și *șerbetul*, pe care tot de la turci l-au luat slavii meridionali și românii, luîndu-le pe amîndouă anume în timpii mai moderni, de vreme ce nu se găsesc nicăiri în monumente vechi și din evul mediu, turcii le-au luat la rîndul lor de la arabi: *șorba* – ciorbă și *șarbat* – beutură, iar arabii le-au format la dînșii acasă din radicala *șariba*, a bea. Tot de la arabi, de pe timpul dominațiunii maurilor pe Peninsula Iberică, au portugezii: *sorbete* și *xarope*; apoi persii pe *șorva* și curzii pe *siorba*. De la portugezi au francezii pe *sorbet*. Radicala arabă se găsește și-n celelalte limbe semitice: ebr. *saraf*, etiop. *șaraba* și chald. *sraf*. Tot de acolo vine turcul *șarap* – vin, pe care de asemenea l-au împrumutat serbii și bulgarii. Despre termenul francez, vezi LITTRÉ, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, 1873, in-4, t. 4, p. 1983.
15 CURTIUS, 163.
16 PASCHAL AUCHER, *Dictionnaire arménien*, Venise, 1818, in-8, t. 2, p. 87. – Despre *k* = *g* în limba armeană, vezi PETERMANN, *Grammatica linguae armeniacae*, Berolini, 1837, in-8, p. 25.
17 GAUGENGIGL, *Ulfilas*, Passau, 1849, in-8, t. 2, p. III, *Lex.*
118 SCHLEICHER, *Compendium der vergleichenden Grammatik*, Weimar, 1866, in-8, p. 418, §220, pune sufixul *ra* ca primitiv și pe *la* ca derivat. Dificultatea cu care popoarele sălbatece și copiii, adecă reprezintanții actuali ai fazei umane celei mai vechi, pronunță sonul *r*, ne face a respinge această teorie.

12

1 *Lexicon valachicum*, Budae, 1825, in-8, p. 644.
2 *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort, 1870, in-8, p. 254.
3 *Psaltirea sfîntului proroc David*, Unev, 1673, in-4, ps. 16.
4 *Synaxar*, Iași, 1683, in-f., febr. 4.

5 *Carte românească de învăţătură*, Iaşi, 1643, in-f., foaia 95 retro.
6 *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură*, Bucureşti, 1688, in-f., p. 838.
7 *Noul Testament*, Belgrad, 1648, in-f., *Faptele Apostol.*, IX, 5.
8 SUIDAE *Lexicon*, ed. Kuster, Cantabrigiae, 1705, in-f., t. 3, p. 281.
9 PONTBRIANT, 130: „cioci, chauffe-pieds, chaufferette".
10 HESYCH., verbo σύκχοι. – Cf. *Lex. Bud.*, 121.
11 PICTET, *Origines indo-européennes*, II, 220 şi passim.
12 KLAPROTH, *Asia Polyglotta*, Paris, 1831, in-4, p. 242.
13 OVID., *Trist.*, lib. V, el. 10.
14 SCHATZ, *Antiquitates Graecae et Romanae*, Norimbergae, 1763, in-f., p. 300: „Parthorum vestis Dacorum vestimento plane similis est..."
15 *Ibid.*, 310: „Daci equites Parthis fere similes erant".
16 *Ibid.*, 312: „Draco Parthorum Dacorumque proprie signum eral".
17 POTT, *Wurzel-Wörterbuch*, II, 364. – PICTET, II, 207: „*ças, çans*, caedere, laedere, ferire".
18 LITTRÉ, *Diction.*, ad. vocem.
19 BOCHART, *De coloniis et sermone Phoenicum*, Francof., 1674, in-4, p. 615.
20 SCHAAF, *Lexicon Syriacum concordantiale*, Lugduni, 1709, in-4, p. 393.

15

1 *Géographie de Ptolémée*, édition photolithographique, Paris, 1867, in-4 maj.
2 LAURIAN, *Cetatea Troesmis*, în *Tezaur de monumente*, t. 3, p. 197-202. – Cf. OVID., *Pont.*, IV, 9. – PROCOP., *De aedif*, IV, 11. – CONSTANT. PORPHYROG., *De themat.*, II. – *Tabula Peuting.* etc.
3 Cestiunea Diernei s-a dezbătut pe larg în *Istoria critică*, vol. I, p. 273-278.
4 UKKERT, *Skythien*, 617.
5 KATANCSICH, *Orbis antiquus*, 379-80.
6 Despre influinţa mortiferă a bălţilor mixte, vezi MICHEL LÉVY, *Traité d'hygiène publique et privée*, Paris, 1869, in-8, t. 1, p. 415. – ORFILA et PARENT-DUCHÂTEL, *Influence des émanations marécageuse*, în *Annales d'hygiène*, Paris, 1834, in-8, 1-e série, p. 251. – FOISSAC, *De l'influence des climats sur l'homme*, Paris, 1867, in-8, t. 1, p. 517. – BECQUEREL, *Traité de géographie médicale*, Paris, 1857, in-8, t. 2, p. 150 etc. – Despre influinţa salutară a munţilor, vezi LÉVY, I, 314. – BECQUEREL, 169. – ROCHARD, *Acclimatement*, în *Nouveau Dictionnaire de médecine* (Jaccoud), Paris, 1864, in-8, t. 1, p. 186. – ISENSÉE, *Elementa Geographiae medicinalis*, Berolini, 1833, in-8, 107 etc.

16

1 XLIV, 26.
2 *De aedif.*, IV, 2.
3 STRAB., VII, 3, §12. – Cf. AHRENS, *De dialectis aeolicis*, Gottingae, 1839, in-8, p. 35.

4 ZAMOSIUS, *Analecta lapidum in Dacia*, Patavii, 1593, in-16, p. 16 retro: „Sergi-dava à Davis et Sargetia amne dicta". – Cf. VAILLANT, *La Romanie*, Paris, 1844, in-8, t. I, p. 79-90. – GRIMM, *Geschichte der deutschen Sprache*, t. I, p. 190 etc.
5 CUNO, *Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde*, Berlin, 1871, in-8, t. I, p. 243.
6 VARRO, *De agricultura*, lib. III, §I: „Nec minus oppidi quoque nomen Thebae indicant antiquiorem esse agrum, quod ab agri genere, non a conditore nomen ei est impositum. Nam lingua prisca et in Graecia Aeoleis Boeotii sine afflatu vocant colles Tebas: et in Sabinis, quo e Graecia venerunt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt. Cujus vestigium in agro Sabino via Salaria non longe a Reate milliarius clivus appellatur Tebae".
7 MOMMSEN, *Die unteritalischen Dialekte*, Leipzig, 1850, in-4, p. 300. – POTT, *Die Personennamen*, Leipzig, 1859, in-8, p. 458.
8 CORSSEN, *Ueber Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1868-70, in-8, t. I, p. 162.
9 SCHLEICHER, *Compendium der vergleichenden Grammattik*, Weimar, 1866, in-8, p. 79, observă despre Corssen: „Den Fehler, Alles erklären zu wollen, hat Corssen freilich nicht überall vermiden".
10 KLAPROTH, *Asia Polyglotta, Sprachatlas*, Paris, 1831, in-f., p. XXVI și XXX.
11 FORBIGER, *Handbuch der alten Geographie*, Leipzig, 1848, in-8, t. 3, p. 1096, 1097, 1100.
12 HAHN, *Lex.*, p. 129.
13 STRAB., *passim*.
14 BRUGSCH, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in-8, t. 4, p. 1534-35.
15 FICK, *Phrygische Glossen*, în KUHN, *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung*, Berlin, 1872, in-8, t. 7, p. 360-382.

17

1 *Lex. valach.*, 131.
2 ION MAIORESCU, *Vocabular istriano-român*, în *Columna lui Traian*, 1873, p. 43: „*codru*, munte; la jeiuneni, munte păduros".
3 HAHN, *Alb. Stud., Lex.*, 47.
4 POTT, *Etymolog. Forsch.*, II, 2, p. 426, sq.
5 *Origines*, I, 214.
6 *Dicționar românesc*, Cluj, 1822, in-8, t. I, p. 218.
7 PROPERT., I, 14, 5.
8 SENECA, *Oedip.*, 542.
9 DU CANGE, *Glossarium mediae graecitatis*, Lugduni, 1688, in-f., p. 674. – Cf. SUIDAE *Lexicon*, ed. Kuster, Cantabrigiae, 1705, in-f., t. 2, p. 337.
10 *Curierul românesc*, Bucur., 1846, in-4, p. 721.

11 HAHN, *Alban. Stud.*, Lex., p. 16.
12 *Collection des historiens de l'Arménie*, éd. Langlois, Paris, 1867, in-8, t. 1, p. 31.
13 PETERMANN, *Grammatica linguae armeniacae*, Berolini,1837, in-8, p. 17.
14 BOPP, *Gramm. comparée*, tr. Bréal, I, 28, §1: „aucune lettre ne changeant aussi aisément de place que *r*".
15 *Glosariu după însărcinarea dată de Societatea Academică*, Bucur. 1871, in-8, p. 90.
16 PLIN., *Hist. Nat.*, lib. XII, p. 39: „Petunt igitur in Elymaeos arborem bratum, cupresso fusae similem, exalbidis ramis, jucundi odoris accensam, et cum miraculo Historiis Claudii Caesaris praedicatam. Folia ejus inspergere potionibus Porthos tradit. Odorem esse proximum cedro, fumumque ejus contra ligna alia remedia. Nascitur ultra Pasitigrin in finibus oppidi Sittacae in monte Zagro".
17 PICTET, I, 199-200.
18 CURTIUS, *Griech. Etymol.*, 234.
19 CURTIUS, *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik*, Leipzig, 1868-9, in-8, t. 1, part. 2, p. 295.
20 SCHLEICHER, *Compendium*, §224.
21 STAT., *Silvae*, V, 1, v. 151.
22 *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, Bucur., 1872, in-8, p. 151: „Neque enim obstat quidquam, quo minus credamus Romanorum in Dacia colonias, vel servis Dacis usos fuisse, vel etiam, si quis uxorem perdiderat, mulierculas ex illa gente in matrimonium duxisse, unde facile indigenarum aliqua vox in illorum sermonem irrepere potuit. Tales sunt: *stezar*, quercus etc."
23 *A prorocului David psaltire*, Unev, 1673, in-4, foaia 44, nota a ps. 28.
24 POTT, *Etymol. Forsch.*, III, 448-455, nr. 1151.
25 HORAT., *Ep.*, 1, 16, v. 9.
26 *Lex. Bud.*, 65.
27 Ap. EUGÈNE MARIE, *Bouleau*, în *Encyclopédie moderne*, t. 6, Paris,1857, in-8, p. 609-614.
28 LITTRÉ et ROBIN, *Dic. de médecine*, v. *bouleau*.
29 CIHAC, *Dict. d'étymologie daco-romane*, 50: „cearcăn – cercle, compas, aire, couronne, halo autour du soleil, de la lune; L. *circinus*, it. *cercine*, esp. *cercen*".
30 *Lex. Budan.*, 388. – CIHAC, 162. – PONTBRIANT etc.
31 *Origines*, I, 213. – Cf. POTT, *Etymol. Forsch.*, III, 504, nr. 1220.
32 STRABO, *Geogr.*, III, 3, §7.
33 *Hist. Nat.*, IV, 25.
34 *Silv.*, III, 3, vers. 169 – Cf. id., *Theb.*, 1, v. 20.
35 FLOR., IV, 12.

18

1 ALECSANDRI, *Poezii populare ale românilor*, Bucur., 1867, in-8, p. 92.

2 *Ibid.*, passim.
3 M. POMPILIU, *Balade populare*, Iași, 1870, in-8, p. 41.
4 CARANFIL, *Cîntece populare*, Huși, 1872, in-8, p. 15.
5 ALECSANDRI, *Ballades et chants populaires de la Roumanie*, Paris, 1855, in-8, p. 182, note 19.
6 PICOT, *Documents pour servir à l'etude des dialectes roumains*, Paris, 1873, in-8, p. 45.
7 CIPARIU, *Elemente de poetică*, Blaj, 1860, in-8, p. 194-196. – Cf. URECHIĂ, *Patria*, București, 1867, in-8, p. 21. – *Poezia în fața politicei*, Bucur., 1867, in-8, p. 18.
8 CASELLI, *Chants populaires de l'Italie*, Paris, 1865, in-8, p. VIII. – Cf. TIT. LIV., IV, 53.
9 SANDERS, *Das Volksleben der Neugriechen*, Mannheim, 1844, in-8, p. 154, 160, 164, 172, 174, 176 etc.
10 SACHAROV, *Skazaniĭa Russkago naroda*, Petersburg, 1841, in-8, t. 1, part. 3, p. 92.
11 *Ibid.*, 210.
12 *Ibid.*, 273.
13 OCHOA, *Tesoro de los romanceros y cancioneros*, Paris, 1838, in-8, p. 329.
14 FAURIEL, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1824, in-8, p. 415.
15 OVID., *Trist.*, libr. III, el. 3.
16 LAXMANN, ap. ENGEL, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, in-4, t. I, p. 70.
17 STRAB., *Geogr.*, libr. IV, cap. 5, § 2.
18 *De bello Gall.*, V, 21.
19 ROLT BRASH, *On the Ogham monuments of the Gaedhal*, în *International congress of prehistoric archaeology*, London, 1869, in-8, p. 291-318. – Cf. POTT, II, part. I, p. 220.
20 WACLAW Z OLESKA, *Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, Lwów, 1835, in-8, p. 339.

„Tam na hori stojit jawir, jawir zelenen'ki,
Zahybaje na czuzyni kozak moloden'ki:
Zahybaju, zahybaju, pryjde czas wmeraty,
Proszu tebe, moja myla, daj matyn'ci znaty etc."

21 *Glosariu*, v. *brad*.
22 KARAGICI, *Srpski riecznik*, Becz, 1852, in-8, p. 253.
23 *Românii din Macedonia*, în „Convorbiri literare", t. 2, p. 386.
24 HASDEU, *Istoria critică*, vol. I, p. 266 sq.
25 HAHN, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, in-8, part. 2, p. 129; *Cf. ibid.*, p. 131.